

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**CUMHURİYET HALK PARTİSİ VİLAYET/İL KONGRELERİNİN PARTİ
POLİTİKALARINA ETKİLERİ**

(1930-1950)

Doktora Tezi

Sezai Kürşat ÖKTE

Ankara-2019

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**CUMHURİYET HALK PARTİSİ VİLAYET/İL KONGRELERİNİN PARTİ
POLİTİKALARINA ETKİLERİ**

(1930-1950)

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı

Sezai Kürşat ÖKTE

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Ankara-2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET HALK PARTİSİ VİLAYET/İL KONGRELERİNİN PARTİ
POLİTİKALARINA ETKİLERİ

(1930-1950)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

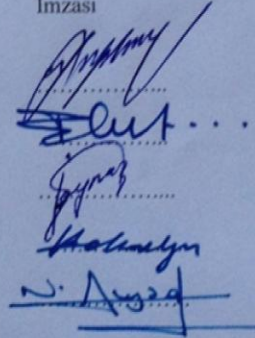
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Başkan)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Danışman)

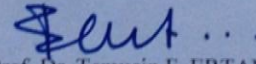
Prof. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ

Prof. Dr. Hakan UZUN

Doç. Dr. Necdet AYSAL

Tez Sınavı Tarihi . 18. Ocak 2019

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Cumhuriyet Halk Partisi, 9 Eylül 1923'te Türkiye'de cumhuriyetin ilanından hemen önce kurulmuş ve 1923-1950 yılları arasında 27 yıl süreyle iktidarda kalmıştır. Cumhuriyet dönemi başlangıcında ve 1945-1946 yılları arasında çok partili siyasi hayata geçişte önemli bir rol oynayan CHP; ülke yönetimini 1950'de Demokrat Parti'ye devretmiştir. Dolayısıyla CHP, Türk Siyasi Tarihi'nin bu sürecinde; ülkede yaşanan siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel bütün gelişmelerin yönlendiricisi olmuştur. Türkiye Siyaseti'nde böyle önemli bir konuma sahip olmakla beraber, kendi iktidarından sonra yaşanan siyasi gelişmeleri, kurulan siyasi parti ve kurumları da etkilemiştir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti Tarihi üzerine yapılan birçok araştırmanın da başlangıcında ve günümüze kadar gelen süreçte, CHP bir şekilde yer almış, halen de almaktadır.

Bu çalışmada; 1930-1950 yılları arasında, Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlı vilayet örgütlerinin, düzenlemiş oldukları kongrelerde görüşülüp, karara bağlanan ve parti merkez yönetimine iletilen hususların, parti politikalarına etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmanın temel sorunsalı; CHP tüzüklerinde, düzenlenmeleri ile ilgili çok detaylı bilgiler bulunan vilayet kongrelerine kimlerin katıldığı, nasıl cereyan ettiği, kongrelerde nelerin görüşüldüğü, merkeze yapılan taleplere nasıl bir tepki gösterildiği, taleplerin karşılanma durumunun neye göre değiştiği, bölgesel sorunların neler olduğu, delege seçimlerinin nasıl yapıldığı gibi henüz cevabı bilinmeyen hususların tespit edilmesidir. Vilayet kongrelerine bağlı olarak, parti içi demokrasi ve siyasi katılım prensiplerinin gerçekleşme durumu da araştırılmıştır.

Bunun yanında; 1919-1923 yılları arasındaki CHP'nin kuruluş evresini de içinde barındıran, Atatürk ile İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemlerini kapsayan ve 1950 yılında iktidarın DP'ye devri ile sonlandırılan çalışmada, Türkiye'nin iç ve dış siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi gelişmeleri ana hatlarıyla yer almaktadır. Böylece söz konusu gelişmelerin, bölgesel özellikleri dikkate alınarak seçilmiş vilayetler üzerindeki etkileri de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, CHP Vilayet Kongreleri, Atatürk ve CHP, İsmet İnönü ve CHP, CHP'de Siyasal Katılım ve Parti İçi Demokrasi.

ABSTRACT

Republican People's Party (CHP) was founded in September 9 th, 1923, just before proclamation of the republic in Turkey and remained in power for 27 years between 1923 and 1950. CHP, having an important role at the start of the republic period and transition to the multi-party political period between 1945 and 1946, transferred the state government to Democrat Party in 1950. Consequently, CHP became the leader of all developments, political, social, economic, and cultural, encountered in the country, in this period of the Turkish political history. With having such an important position in the Turkish politics, she affected the political developments, political parties and institutions established after her ruling. Because of this, CHP took part somehow and still takes in the beginning of a lot of studies made on the history of Turkish Republic and in the period to day.

In this study, it is researched whether the issues, negotiated and decided in the congresses organized by the provincial organizations of the Republican People's party and conveyed to the party headquarters of the party, had an effect on the party policies or not between 1930 and 1950. The basic problematic of the research is determining the issues, the answer of which is not known yet, such as who participated in the provincial congresses, of which there are very detailed information related with the organization in the CHP by laws, how they took place, what were negotiated in the congresses, how the requests to the headquarters were reacted, the situation of meeting the requests varied depending on what, what where the regional problems, how the delegate election was done. Depending on the provincial congresses, the realization situation of the in-party democracy and political participation principles are also studied.

In addition, on this, in the research, containing the foundation stage of CHP between 1919 and 1923, covering the presidency periods of Ataturk and Ismet Inonu and ended with the cession of power to DP in 1950, the domestic and foreign political, social, cultural and economic developments of Turkey are outlined. It is tried to reveal the effects of the developments in question on the selected provinces, by taking the regional characteristics into account, by this way.

Keywords: Republican People's Party, CHP Provincial Congresses, Ataturk and CHP, Ismet Inonu and CHP, Political Participation and In-Party Democracy in CHP.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Cumhuriyet Halk Partisi taşra teşkilatının en üst kademesi olan vilayetlerde düzenlenen kongrelerde alınan kararların, parti politikalarına etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Bunun için; Ankara, Antalya, Bursa, İstanbul, İzmir, Kars, Malatya, Maraş, Samsun, Seyhan/Adana vilayetlerinde 1930-1950 yılları arasında gerçekleştirilen 92 Vilayet Kongresi incelenmiştir. Kongrelerde oluşan kararlara ilişkin uygulamalar ise; CHP'nin 1927-1947 yılları arasında düzenlemiş olduğu kurultaylar ve grup toplantılarına ait tutanaklar, TBMM Zabıt Cerideleri ile Resmi Gazete'den yararlanılarak, tarih kronolojisi esasına bağlı kalınmak suretiyle analiz edilmiştir. İnceleme, geniş bir arşiv ve yerel gazete taramasına dayanmaktadır.

Bilindiği üzere CHP, Türkiye'de cumhuriyetin ilanından bir buçuk ay önce 9 Eylül 1923'te kurulmuş ve 1923-1950 yılları arasında 27 yıl süreyle iktidarda kalmıştır. Cumhuriyet Dönemi Türk Siyasi Tarihi'nin başlangıç evresinde ve 1945-1946 yılları arasında çok partili siyasal hayata geçişte önemli bir rol oynamıştır. Ülke yönetimini 1950'de Demokrat Parti'ye devrettiği bu süreçte CHP; siyasal, sosyal, iktisadi ve kültürel bütün gelişmelerin yönlendiricisi olmuştur. İktidarından sonraki siyasi hayatı da etkilemiştir. CHP'nin Türk siyasetindeki yeri, önemi ve dönemsel özellikleri, bazı vilayetlerdeki teşkilatlanma ve faaliyetlerine ilişkin pek çok çalışma bulunmaktadır.

Yapılan araştırmanın kendine özgü yanı ise Türk Siyasi Tarihi'nin 1930-1950 kesitindeki CHP iktidarı döneminde, en iyi örnek oluşturacağı değerlendirilerek seçilmiş vilayetlerde, henüz dile getirilmemiş hassasiyetlerin, ihtiyaçların, yerel yönetim çalışmalarının, gün yüzüne çıkarılması ve parti yönetiminin ürettiği çarelerin ortaya konulmasıdır. Anılan dönem içerisinde; yerel parti yönetimlerinin merkezle olan ilişkileri, halkın siyasete katılımı, parti içi demokrasinin sağlanması; merkez yönetimin iç ve dış siyasi, ekonomik, sosyal gelişmelere bağlı olarak geliştirdiği çözüm yöntemleri incelenmiştir.

CHP tüzüklerinde, düzenlenmeleri ile ilgili çok detaylı bilgiler bulunan vilayet kongreleri nasıl cereyan etmektedir? Kimler katılmaktadır? İdare heyetleri kimlerden oluşmaktadır? Hangi konular görüşülmektedir? Merkeze yapılan talepler nelerdir? Merkez bu taleplere nasıl bir tepki göstermektedir? Taleplerin karşılanma durumu nedir, neye göre değişmektedir? Bölgesel sorunlar nelerdir? Delege seçimleri nasıl yapılmaktadır,

delegelerde hangi özellikler aranmaktadır? Bunların bütçeleri nedir, nasıl denetlenir? CHP'nin Türkiye genelindeki vilayet kongreleri için bunlara benzer daha birçok sorunun cevabı henüz belli değildir. Bu sorunsalların çözümlenmesine yönelik olan araştırmanın, incelenen dönem itibarıyla Türk Siyasi Tarihi'ne de katkısının olacağı değerlendirilmektedir.

Çalışma; giriş, sonuç, kaynaklar, ekler hariç üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde öncelikle tez içerisinde geçen bazı kavramlar ve kuramsal sorunlar tartışılmıştır. “Yöntem ve Kaynak Tahlili” başlığı altında, böyle bir araştırmaya neden ihtiyaç duyulduğu, incelenen vilayetlerin hangi esaslara göre belirlendiği, 1930-1950 tarih aralığının seçiminde hangi faktörlerin dikkate alındığı, çalışma esnasında nasıl bir yöntem izlendiği açıklanmakta ve bazı kaynakların tahlili yapılmaktadır. “Tarihsel Arka Plan” da ise; Fransız Devrimi'nden (1789) sonra Osmanlı Devlet yönetim sisteminde gerçekleşen siyasal değişimler, I. Dünya Savaşı (1914-1918) sonuna kadar olan dönemde incelenmiştir. Böylelikle, Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'ne gidiş ve bu mücadele esnasındaki siyasal örgütlenme için bir alt yapı oluşturulması amaçlanmıştır.

Birinci Bölümde; Halk Fırkası'nın kuruluş süreci ve İkinci Büyük Kongre dönemi ele alınmıştır. 1919-1923 yılları arasını kapsayan ilk kısımda; Ulusal Kurtuluş Mücadelesi esnasında oluşan tüm yerel ve bölgesel örgütlerin A-RMHC bünyesinde toplanması, TBMM'nin açılması ve faaliyete geçmesiyle cemiyetin A-RMHG'ye dönüşmesi ve Halk Fırkası'nın kuruluşu incelenmiştir. Böylece Halk Fırkası ile A-RMHC bağı ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda; 1924-1927 yılları arasındaki gelişmeler, 1925 yılı İstanbul Vilayet Kongresi ve 1927 yılında yapılan CHF'nin İkinci Büyük Kongresi incelenmiş, firkanın teşkilatlanmasıyla ilgili sorunlar araştırılmıştır.

Bundan sonraki iki ana bölüm; vilayet kongre kararlarının Büyük Kurultaylarda gündeme getirilerek tartışılması, uygulamaya ilişkin hususların geliştirilmesi gibi esaslar göz önünde tutularak, kurultay dönemlerine ayrılarak incelenmiştir. Her kurultay öncesi ve sonrası iç ve dış siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelere de yer verilerek; gerçekleşen olayların, incelenen vilayetler ve Türkiye geneline olan etkileri değerlendirilmiştir.

İkinci Bölümde, Atatürk Dönemi'nde yapılan 1930, 1932, 1934 ve 1936 yılları vilayet kongreleri ile Üçüncü Büyük Kongre ve Dördüncü Büyük Kurultay; Üçüncü Bölümde ise İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi'nde yapılan 1938, 1940, 1942, 1944, 1946 ve 1948 yılları vilayet kongreleri ile Beşinci, Altıncı ve Yedinci Büyük Kurultay görüşmeleri incelenmiştir.

Araştırmada bütün kongreler orijinal belgelerinden ve yerel gazetelerden yararlanılarak analiz edilmiştir. Bu amaçla; T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi ve Milli Kütüphane imkânlarından yararlanılmıştır. Kurultay dönemleri arasındaki gelişmeler, öncelik birinci el kaynaklarında olmak üzere, döneme ilişkin hatıraların çok yönlü basın ile karşılaştırılması suretiyle ele alınmıştır. Vilayet kongreleri ve dönemsel gelişmeler hakkında yapılmış olan değerlendirme ve yorumların sorumluluğu tamamen kendime aittir. Bu çerçevede ulaşılması muhtemel farklı yorum ve değerlendirmeler de doğal olarak mümkündür ve saygıyla karşılanacaktır.

Çalışmanın başlangıcından son gününe kadar destek olan ve olumlu bir şekilde yönlendiren Tez İzleme Komitesi yeleri; başta Danışman Hocam Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan olmak üzere Prof. Dr. Mustafa Yılmaz ile Doç. Dr. Necdet Aysal'a; tüm müspet katkıları için Prof. Dr. İhsan şerif Kaymaz ve Prof. Dr. Hakan Uzun'a; sıklıa görüştüğüm Dr. Kadri Unat'a çok teşekkür ederim. Araştırma esnasında her türlü kolaylığı gösteren Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Bölümü alışanları ile TİTE Kütüphanesi ve Arşiv sorumlusuna şükranlarımı sunarım.

Bu alışma, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi yayınlarına bir katkı sağlayacaksa, bunun en büyük payı Danışman Hocam Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a aittir. Kendisine saygı ve sevgilerimi arz ederim.

Yıllar sonra yeniden başladığım akademik çalışma ortamının yanı sıra, otuz beş senedir benimle hayatını paylaşan ve yurdun en ücra köşelerinde, yaşamın en zor şartlarında bana destek olan, her türlü sıkıntıma katlanan sevgili Eşim Zehra kte'ye, biricik oğlum ve kızıma sabırları için sonsuz teşekkürler.

Sezai Kürşat ÖKTE

Ankara, 30 Ekim 2018

CUMHURİYET HALK PARTİSİ VİLAYET/İL KONGRELERİNİN

PARTİ POLİTİKALARINA ETKİLERİ (1930-1950)

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	
A- Kavramlar ve Kuramsal Alt Yapı.....	1
B- Yöntem ve Kaynak Tahlili.....	13
C- Tarihsel Arka Plan.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ VE

II. BÜYÜK KONGRE DÖNEMİ (1919-1927)

1.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Kuruluş Aşamaları (1919-1923)

1.1.1. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Doğuşu.....	26
1.1.2. Heyet-i Temsiliye'nin Faaliyetleri " <i>Halk Hâkimiyetine Gidiş</i> "	32
1.1.3. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kurulması.....	36
1.1.4. Halk Fırkası'nın Kuruluşu.....	45
1.1.5. Halk Fırkası Nizamnamesi ve Örgütlenme.....	56

1.2. İkinci Büyük Kongre'ye Giden Dönem (1924-1927)

1.2.1. İkinci Büyük Kongre'ye Giden Dönemde Önemli Gelişmeler.....	60
1.2.2. Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Vilayet Kongresi.....	64
1.2.3. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kongresi.....	66
1.2.4. İstanbul Vilayet Kongresi Önerilerinin Yeni Nizamnamedeki İzleri.....	70

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ CUMHURİYET HALK PARTİSİ İKTİDARINDA VİLAYET KONGRELERİ (1927-1938)

2.1. Üçüncü Büyük Kongre'ye Giden Dönem (1927-1931)

2.1.1. Üçüncü Büyük Kongre'ye Giden Dönemde Önemli Gelişmeler.....	72
2.1.2. 1929-1930 Yıllarında Yaşanan Gelişmelerin Cumhuriyet Halk Fırkası'na Etkileri.....	76
2.1.3. 1930 Yılı Vilayet Kongreleri	
2.1.3.1.Yeniden Teşkilatlanma Sonrası Malatya Vilayet Kongresi.....	79
2.1.3.2.Antalya Vilayet Kongresi'nde İktisadi Kalkınma Beklentileri.....	80
2.1.3.3.Bursa Vilayet Kongresi'nde Nizamname Değişiklik Talepleri.....	84
2.1.3.4.Kars'ta Sosyal, Kültürel ve İdari Hassasiyetlerin Dile Getirilmesi.....	88
2.1.3.5.Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Samsun'da Yeniden Etkinlik Sağlaması.....	91
2.1.3.6.İstanbul Vilayet Kongresi'nde Nizamname Değişiklik Talepleri.....	93
2.1.3.7.Adana'da Halkın Refahının Yükseltilmesine Yönelik Öneriler.....	97
2.1.3.8.Gazi Mustafa Kemal'in de Katıldığı İzmir Vilayet Kongresi.....	99
2.1.3.9.Başkent'in İmarı, Sosyal, Kültürel ve İktisadi Beklentiler.....	101
2.1.3.10.Maraş Vilayeti Kazalarının Talepleri.....	104
2.1.4. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Büyük Kongresi.....	104

2.2. Dördüncü Büyük Kurultay'a Giden Dönem (1931-1935)

2.2.1. Dördüncü Büyük Kurultay'a Giden Dönemde Önemli Gelişmeler.....	109
2.2.2. 1932 Yılı Vilayet Kongreleri	
2.2.2.1.Ankara Vilayeti'nde Büyük Kongre'nin Etkileri.....	111
2.2.2.2.İstanbul'da Küçük Sanayi Erbabı, Esnaf ve Çiftçiler Hakkında Görüşler.....	115
2.2.3. 1933-1934 Yıllarındaki Önemli Gelişmeler.....	118
2.2.4. 1934 Yılı Vilayet Kongreleri	

2.2.4.1. Antalya’da Yeniden Teşkilatlanma ve Yapılan İki Kongre.....	119
2.2.4.2. Kars’ta Kadınların Siyasete Atılma Çabaları.....	121
2.2.4.3. Umumi İdare Heyetinin Samsun Vilayet Teşkilatına Müdahaleleri...	123
2.2.4.4. İzmir’de Halkevleri ve Bölge Ekonomisiyle İlgili Sorunlar.....	125
2.2.4.5. İstanbul’da Sağlık, Sosyal, Kültürel ve İktisadi Sorunların Tartışılması.....	129
2.2.4.6. Seyhan’da Kongre Yerine Umumi Meclis Toplantısı.....	132
2.2.4.7. Ankara’da Esnaf ve Spor Cemiyetleriyle İlişkiler.....	133
2.2.4.8. Malatya’da İktisadi Kalkınma Çarelerinde “ <i>Tarım Sektörü</i> ”	135
2.2.4.9. Maraş’ta Bayındırlık Faaliyetleri ve Pazarcık Kazasının İadesi Talepleri.....	137
2.2.4.10. Bursa Vilayetinin Talep ve Önerileri.....	140
2.2.5. Seçim Kararının Alınması ve 1935 Yılı Milletvekili Genel Seçimleri.....	141
2.2.6. Cumhuriyet Halk Partisi’nin Dördüncü Büyük Kurultayı	143
2.3. Atatürk Döneminde Beşinci Büyük Kurultay Hazırlıkları (1936-1938)	
2.3.1. Parti Devleti Sisteminin Kurulması.....	146
2.3.2. 1936 Yılı Vilayet Kongreleri.....	147
2.3.2.1. Kars Vilayeti Taleplerinin Karşılama Durumu.....	148
2.3.2.2. Samsun’da Yeniden Teşkilatlanma Sonrası Gelişmeler.....	150
2.3.2.3. Halka Açık Olarak Yapılan Bursa Vilayet Kongresi.....	153
2.3.2.4. Antalya’da Şehrin İmarı ve Göçmenlerin İskân Sorunları.....	156
2.3.2.5. İstanbul’da Vakıflar, Sosyal ve Kültürel Faaliyetlerde Gelişmeler....	158
2.3.2.6. Maraş’ın Çevre Yolları ve Pazarcık Kazasıyla İlgili Sorunları.....	162
2.3.2.7. Malatya’nın İktisadi, Sosyal ve Kültürel İhtiyaçları.....	165
2.3.2.8. Seyhan Vilayeti’nin İmar, İskân ve Eğitimle İlgili Talepleri.....	167
2.3.2.9. Ankara Halkı’nın Refahı Kapsamında Çözüm Getirilen Talepler.....	169
2.3.2.10. İzmir Kazalarının Sosyal, Kültürel ve İktisadi Talepleri.....	172
2.3.3. 1937-1938 Yıllarındaki Önemli Gelişmeler.....	175

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ'NDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ VİLAYET KONGRELERİ (1938-1950)

3.1. İnönü Dönemi'nde Beşinci Büyük Kurultay Hazırlıkları (1938-1939)

- 3.1.1. 1938 Yılı Vilayet Kongreleri
 - 3.1.1.1. Başkent'te Sağlık, Şehircilik ve Zirai Kalkınma.....177
 - 3.1.1.2. Antalya Vilayet Kongresi Kararlarına Bağlı Talep ve Öneriler.....179
 - 3.1.1.3. Bursa'da Tarım, Tarım Kredileri ve Turizm.....181
 - 3.1.1.4. Vali Lütfi Kırdar Başkanlığında İstanbul Vilayet Kongresi.....183
 - 3.1.1.5. İzmir'de Tütün Üretimi, Sosyal Yardım Faaliyetleri ve Turizm.....185
 - 3.1.1.6. Kars Vilayeti'nin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Sorunları.....188
 - 3.1.1.7. Maraş Vilayet Yönetiminde Değişiklikler.....191
 - 3.1.1.8. Samsun'da Hükümet-Parti Birlikteliği.....191
 - 3.1.1.9. Seyhan Kongresi'nde Partili Gençler "*Taha Toros ve Hadi Okan*" ...192
 - 3.1.1.10. Malatya Vilayeti'nin Merkezden Talepleri.....193
- 3.1.2. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Birinci Olağanüstü Kurultayı.....194
- 3.1.3. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Beşinci Büyük Kurultayı.....196

3.2. Altıncı Büyük Kurultay'a Giden Dönem (1939-1943)

- 3.2.1. Altıncı Büyük Kurultay'a Giden Dönemde Önemli Gelişmeler.....199
- 3.2.2. 1940 Yılı Vilayet Kongreleri
 - 3.2.2.1. Kars'ta Zirai Faaliyetlerde Bunalım.....202
 - 3.2.2.2. Hasan Reşit Tankut'un Seyhan'da Durum Değerlendirmesi.....203
 - 3.2.2.3. Maraş'ta İktisadi Kalkınma ve Bayındırlık Alanında Sıkıntılar.....205
 - 3.2.2.4. Savaşın Olumsuz Etkileri, İstanbul'da Geliştirilen Önlemler.....207
 - 3.2.2.5. Antalya'da Tarım, Hayvancılık ve Bayındırlık Faaliyetleri.....210
 - 3.2.2.6. İzmir'de Tütün Piyasasının Açılması ve Kooperatifçilik.....212

3.2.2.7.Savunma İhtiyaçlarının Önceliğine Rağmen Başkent'te Refahın Artırılması Çabaları.....	215
3.2.2.8.Bursa'nın Temel Üç Sorunu; “ <i>Hastane, Elektrik ve Şebeke Suyu</i> ”	216
3.2.2.9.Malatya'da Parti Çalışmaları ve İktisadi Gelişmeler.....	217
3.2.2.10.Samsun ve Trabzon Vilayetlerinde Öncelik: Karadeniz Sahil Yolu..	219
3.2.3. 1942 Yılı Vilayet Kongreleri Öncesinde Yaşanan Gelişmeler.....	221
3.2.3.1.Samsun Parti Başkanlığında “ <i>Ziraat Bankası Müdürü</i> ”	223
3.2.3.2.Antalya Vilayeti Taleplerinin Karşılama Durumu.....	224
3.2.3.3.Savaş Koşullarının Kars Vilayeti'ne Etkileri.....	225
3.2.3.4.Seyhan'da Yeni Dönem Milletvekillerinin Ortaya Çıkışı.....	227
3.2.3.5.Maraş Vilayet Kongresi.....	228
3.2.3.6.İzmir'de Eğitim, Sağlık, Ekonomi ve Ziraat Konularında Öneriler....	228
3.2.3.7.Başkent'te Savaşın Etkileri ve Alınan Önlemler.....	231
3.2.3.8.Malatya Vilayet Kongresi.....	233
3.2.3.9.Milli Şefin Ziyareti ve Bursa'daki Gelişmeler.....	233
3.2.3.10.İstanbul'da Savaş Dönemiyle İlgili Sorunlar.....	234
3.2.4. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Altıncı Büyük Kurultayı.....	236
3.3. Yedinci Büyük Kurultay'a Giden Dönem (1943-1947)	
3.3.1. Yedinci Büyük Kurultay'a Giden Dönemde Önemli Gelişmeler.....	240
3.3.2. 1944 Yılı Vilayet Kongreleri	
3.3.2.1.Kars'ta Savaş Dönemi İhtiyaçları.....	241
3.3.2.2.Seyhan'a Bağlı Kadirli Kazası Yönetiminde Huzursuzluklar.....	242
3.3.2.3.Merkezden Maraş'a Gelen Olumlu Haberler.....	243
3.3.2.4.Antalya Vilayet Kongresi.....	244
3.3.2.5.Samsun Vilayet Kongresi.....	244
3.3.2.6.İzmir'in Vilayet İmkânlarıyla Kalkınması.....	244
3.3.2.7.Bursa Vilayet Kongresi.....	246

3.3.2.8.Savaş Koşullarında İstanbul’da Gösterilen Çabalar.....	247
3.3.2.9.Savaşın Etkilerine Rağmen Başkent’te Gelişmeler.....	249
3.3.3. 1945-1946 Yıllarındaki Önemli Gelişmeler.....	253
3.3.4. Cumhuriyet Halk Partisi’nin İkinci Olağanüstü Kurultayı.....	258
3.3.5. 1946 Yılı Belediye ve Milletvekili Genel Seçimleri.....	260
3.3.6. 1946 Yılı Vilayet Kongreleri	
3.3.6.1.Kars Vilayeti İdare Kurulu Toplantısı.....	262
3.3.6.2.Maraş Vilayet Kongresi.....	263
3.3.6.3.Malatya’da Bayındırlık Faaliyetleri.....	263
3.3.6.4.Başkent’te Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Esaslarının Belirlenmesi.....	264
3.3.6.5.Ege Bölgesinde Muhalefet Partisinin Etkileri.....	266
3.3.6.6.Bursa’da Köy Enstitüleri Hakkında Tereddütler ve Muhalefetin Etkileri.....	270
3.3.6.7.Antalya İlçe Delegationlarının Çözülenemeyen Sorunları.....	272
3.3.6.8.Seyhan Vilayet Kongresi.....	273
3.3.6.9.İstanbul’da 1946 Seçimlerinin Değerlendirilmesi.....	274
3.3.7. 1947 Yılında Önemli Gelişmeler.....	280
3.3.8. Cumhuriyet Halk Partisi’nin Yedinci Büyük Kurultayı.....	282
3.4. Yedinci Büyük Kurultay Sonrası Önemli Gelişmeler (1948-1950).....	286
3.4.1. 1948 Yılı Vilayet Kongreleri	
3.4.1.1.Seyhan Vilayet Kongresi: Kemal Satır’ın 1950 Seçimleri Hakkında Değerlendirmesi.....	288
3.4.1.2.Başkent’in Seçim Öncesi Talepleri ve Bakanların Açıklamaları.....	290
3.4.1.3.Muhalefetle Mücadele ve Bursa’da Partinin Hassas Tarafları.....	293
3.4.1.4.İzmir’de Demokrat Parti’nin Durumu ve Yeni Asır Gazetesi.....	295
3.4.1.5.Samsun’da Köylü ve İşçilerin Yaşam Koşulları Hakkında Görüşler..	300
3.4.1.6.Hasan Reşit Tankut’un Raporunda Malatya Vilayet Kongresi.....	301

3.4.1.7.Maraş'ta Yönetim Kurulu Çalışmalarının Tenkit Edilmesi.....	302
3.4.1.8.İstanbul'da Parti ve Hükümet Uygulamalarının Eleştirisi.....	303
3.4.1.9.Antalya'da Gerçekleştirilen Bayındırlık Faaliyetleri.....	305
3.4.2. 1948 Yılı Vilayet Kongreleri Sonrası Gelişmeler.....	307
3.4.2.1.İstanbul Vilayetinin Durumu.....	307
3.4.2.2.Batı Anadolu'da İzmir Vilayeti'nin Durumu.....	309
3.4.2.3.Doğu Anadolu'da Kars Vilayeti'nin Durumu.....	310
3.4.2.4.Akdeniz Bölgesi'nde Seyhan Vilayeti'nin Durumu.....	311
3.4.3. 1950 Milletvekili Genel Seçimlerine Giden Süreçteki Gelişmeler.....	312
SONUÇ	318
KAYNAKÇA	324
EKLER	
EK-1 Milli Mücadele Dönemi Kongreleri Çizelgesi.....	339
EK-2 Sivas Kongresi Toplu Fotoğrafı.....	340
EK-3 1921 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Fransızca Metni.....	341
EK-4 Gazi Mustafa Kemal'in Batı Anadolu ve Anadolu Gezisi.....	342
EK-5 Dokuz Umde	344
EK-6 İstanbul ve Trabzon Vilayetleri ile Maçka Halkına Yayınlanan Beyannameler.....	345
EK-7 Halk Fırkası Nizamnamesi (9 Eylül 1923).....	348
EK-8 İstanbul Vilayet Kongresi.....	351
EK-9 Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kongresi'nde Gazi Mustafa Kemal Büyük Nutku Okurken.....	353
EK-10 Gazi Mustafa Kemal'in Fethi (Okyar) Bey'e Mektubu.....	354
EK-11 Anadolu'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'na Girenler.....	357
EK-12 Serbest Cumhuriyet Fırkası Belediye Seçimleri Çalışması.....	358
EK-13 Kars Vilayet Kongresi Fotoğrafları	359
EK-14 Kars Vilayeti'nde Sosyal, Kültürel ve İdari Hassasiyetler.....	361
EK-15 Vergilerin Uygun Koşullarda Toplanmasına İlişkin Önerge.....	365

EK-16	İstanbul Vilayet İdare Heyeti'nin " <i>Esnaf Cemiyetleri</i> " ve " <i>İşçi İşveren İlişkilerinin Düzenlenmesine</i> " İlişkin Raporu.....	369
EK-17	Doğu Anadolu'da Yaşanan Deprem Felaketi	375
EK-18	1940 Yılı Vilayet Kongrelerinde Yapılan Taleplerin Vekâletler ve İlgili Kurumlarla Karşılanma Durumu	376
EK-19	Cumhurbaşkanı İsmet İnönü İstanbul Vilayet Kongresi'nde.....	381
EK-20	1943 Yılı Kaza Taleplerinin Vekâletler ve İlgili Kurumlarla Karşılanma Durumu	382
EK-21	Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayı'na Sunulan Vilayet Kongreleri Dilekleri Hülasası.....	386
EK-22	Vilayet Kongre Kararlarına Bağlı Çıkarılan Kanunlar (1931-1947).....	389
EK-23	Cumhuriyet Halk Partisi Kongreler Çizelgesi (1930-1950).....	394
EK-24	1930-1950 Türkiye Genel Durumu.....	395
EK-25	Cumhuriyet Halk Partisi İktidarı Döneminde Halkın Taleplerinin Karşılanma Durumu.....	396
ÖZGEÇMİŞ	397

KISALTMALAR

AA	:	Anadolu Ajansı
ATAM	:	Atatürk Araştırma Merkezi
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
AİTİA	:	Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
akt.	:	Aktaran
A-RMHC	:	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
A-RMHG	:	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu
ASOS	:	Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi
ATASE	:	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
AÜ	:	Ankara Üniversitesi
AÜSBF	:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bk.	:	Bakınız
BTDD	:	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
BM	:	Birleşmiş Milletler
BMM	:	Büyük Millet Meclisi
C.	:	Cilt
CCA	:	Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi
CHF	:	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
ÇTTAD	:	Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi
çev.	:	Çeviren
drl.	:	Derleyen
DTCF	:	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DP	:	Demokrat Parti
ed.	:	Editör
ET	:	Eski Türkçe
Ens.	:	Enstitü
EU	:	Erkan-ı Umumiye
FR	:	Fransızca
Gen.	:	General

Gnkur.	:	Genel Kurmay
haz.	:	Hazırlayan
HF	:	Halk Fırkası
HT	:	Heyet-i Temsiliye
İTC	:	İttihat ve Terakki Cemiyeti
Ks.	:	Kısım
Md.	:	Madde
Matb.	:	Matbaa
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
MKP	:	Milli Kalkınma Partisi
MP	:	Millet Partisi
NATO	:	North Atlantic Treaty Organization/Kuzey Atlantik Paktı
No.	:	Numara
Osm. T.	:	Osmanlı Türkçesi
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
SBF	:	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SCF	:	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
TPCF	:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TİTE	:	Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TODAİE	:	Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
vb.	:	ve başkaları, ve benzerleri

GİRİŞ

A. Kavramlar ve Kuramsal Alt Yapı

Bu çalışmanın amacı; 1930-1950 yılları arasındaki CHP iktidarı döneminde yapılan vilayet kongrelerinin, parti politikalarına olan etkisinin araştırılmasıdır. Cumhuriyet Tarihi'nin siyasal özelliklerini de içinde barındıran çalışma, bir tarih araştırması olmasının yanı sıra siyaset bilimi ile de yakından ilişkilidir. Dolayısıyla bu bölümde; siyaset bilimi ile ilgili bazı kavram ve kuramsal sorunlar incelenmiştir.

Aynı dönemdeki CHP iktidarı hakkında yapılmış olan bazı bilimsel araştırmalarda, siyasi partilere ilişkin kavramlara bağlı kuramsal sorunların önemli bir bölümü ayrıntısıyla irdelenmiş ve çözümlenmiştir.¹ Bu nedenle, mümkün olduğu kadar tekrardan kaçınılmıştır. Ele alınan süreçte CHP'nin 1946 yılına kadar Tek-Parti olarak ülke yönetiminde bulunması sebebiyle; "*Tek Parti Yönetim Sistemi*", örgüt yapısı içinde yer alan vilayet kongrelerinin araştırılacak olması nedeniyle de; "*Siyasal Parti Örgütleri ve Baskı Grupları*"na yönelik kavramlar ve kuramsal sorunlar üzerinde durulmuştur.

Genel çerçevesiyle bakıldığında siyasal bilimin ana konusu devlet ve iktidardır. Devlet daha çok hukuki kurallara dayalı ve durağan siyasal olgunun bir görüntüsüdür. İktidar ve buna bağlı olan davranışlar ise siyasetin yaşayan, değişken unsurlarıdır. Siyasal bilimin konusunu teşkil eden siyaset, devlet içindeki iktidara önemli ölçüde etkide bulunan kuvvetlerle ilgili faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Siyasal sistemin yarattığı sonucu tayin eden, ona yön ve biçim veren unsurlar; kanunların öngördüğü esaslar, yasamanın, yürütmenin ve yargının bağlı olduğu hukuki kalıplardır. Bu unsurlar halkın ve nüfuzlu kişi veya grupların istekleri, idealleri, ihtiyaçlarını ifade eden hususlarla sıkı sıkıya ilişkilidir. Dolayısıyla siyasal bilimin tanımı geniş olarak şu şekilde yapılmaktadır:

*"Devletin ve siyasal sürecin, olan ve olması gereken bakımından incelenmesiyle meşgul olan, bu itibarla hem pozitif, hem de normatif yönleri bulunan bir disiplindir. Mevcut devleti, organlarını, siyasal kuvvetlerini, iktidarın kuruluşunu, işleyişini araştırır."*²

¹ Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, 3. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 9-26; Mehmet Kabasakal, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 11-21; Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 13-17; Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s. 11-18; Kadri Unat, **Durmayalım Düşeriz, İktidardan Muhalefete CHP'nin Seçim Propagandaları (1927-1957)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016, s. 1-10; Murat Yılmaz, "*Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)*", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002, s. 1-10.

² Bülent Daver, **Siyasal Bilime Giriş**, Ankara Üniversitesi SBF Yayını No: 251, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968, s. 22-41, 53.

Siyasal hayat, iktidar örgütünün işleyişini sağlayacak ve yönünü belirtecek eylemlerden oluşmaktadır. Siyasal sistem ise sadece resmi olarak hükümeti, devlet içindeki iktidarı değil; meclis ve hükümet kararlarını önemli ölçüde etkileyen sosyal ve siyasal iktidar kurumlarını, grupları ve faaliyetleri kapsayan bir alandır. Siyasal bilimin ağırlıklı olarak araştırdığı konular; siyasal partiler, baskı grupları, uluslararası ilişkiler, kamu idaresi, kamuoyu ve seçmen davranışlarıdır. Siyasal sistem karşısında vatandaşın tutum ve davranışlarını gösteren kavram; siyasal katılma olarak adlandırılmakta olup, değişken özelliklere sahiptir. Vatandaşlardan bazıları siyasal sistemi olduğu gibi kabul eder ve davranışlarını siyasal sistemin gereklerine göre ayarlamaya çalışır, bazıları da sistemi düzeltmek, değiştirmek için çaba harcarlar. Genelde vatandaşlar az da olsa siyasal hayata katılırlar. Bazen de siyasal otoriteler vatandaşın siyasal işlerle fazla ilgilenmemesini isterler. Hatta siyasal katılmayı önleyecek, sınırlayacak yasaklar da koyabilirler. Bu durum ise siyasetten uzaklaşma olarak tanımlanmaktadır. Ancak ne kadar çaba gösterilse de siyaseti kamusal alandan çıkarmak mümkün değildir. Burada önemli olan husus, siyasal katılmayı hukuki katılma imkânlarıyla, yani seçimlerde seçmen olabilme veya seçilebilme yetenekleriyle karıştırmamaktır.³

Siyasal hayatın değişmez unsurlarından olan siyasi parti veya eski deyimi ile fırka, her şeyden önce bir birleşmenin, fikir ve program etrafında dayanışmanın bir ifadesidir. Siyasi partiler, bir gruplaşmanın, birleşmenin ve birlikte hareket etmenin gereklerine dayanarak ortaya çıkmışlardır. Siyasi partiyi diğer birleşme şekillerinden ayıran en önemli özellik ise; devleti yöneten bir iktidar gücü ve aynı kapsamdaki bir amaç olan devleti idare etme programına sahip olması, bu programı da mutlaka gerçekleştirme ve uygulama sahasına koymak istemesidir. Bu çerçevede siyasi parti;

“Devlet iktidarının işleyişi, kullanılışı, kamu ve hükümet işlerinin sevk ve idaresi üzerinde tesirli olmak ve hükümetin yerine geçerek, iktidarı elde etmek amacıyla, belirli bir siyasal program üzerinde birleşmiş kimselerin, bu programı özellikle normal seçim yollarıyla gerçekleştirmek için kurmuş oldukları bir cemiyet...”

olarak tanımlanmaktadır. Siyasi partiyi diğer çeşitli amaçlar için bir araya gelen cemiyetlerden ayıran vasıf ise; üyelerinin teşkilatı, kendi mensubu seçmenleriyle seçtikleri kimseler üzerindeki tesir ve disiplin kuvvetinin halktan doğmuş olması, muhtelif siyasal çekişmelerin çözümünde en yüksek hakem olarak yine halkı kabul etmesidir.⁴

Siyasi partilerin önemli bir bölümü parlamento içinden doğmaktadır. Önce parlamento içinde gruplar oluşmakta, daha sonra bunlar seçim komiteleri yaratmakta,

³ Daver, a.g.e., s. 184-199.

⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952, s.1-3.

nihayet bu iki unsur arasında devamlı bir bağ kurulmaktadır. Böylece parlamento içinde oluşan gruplarla bunların genişleyen seçmen kitlelerini örgütlemek ve seçim işlerini düzenlemek amacıyla geliştirdikleri yerel komiteler arasında devamlılık taşıyan ilişkilerin kurulması sonucunda, modern anlamda ilk siyasi partiler ortaya çıkmışlardır. Parlamento dışında doğan partilerin kökeni ve gelişim çizgisi ise oldukça farklıdır. Bunlar genellikle parlamentoda temsil edilme olanağına kavuşmamış sosyal güçler ve sınıflar tabanına dayanırlar. İşçi sendikaları, tarım kooperatifleri, çeşitli dernekler, fikir kulüpleri, dinsel kuruluşlar gibi birçok hallerde dışarıdan kurulan partilerin çekirdeğini oluşturmuşlardır. Parlamento dışında doğan partiler, diğerlerine oranla yapısal bakımdan daha merkezîyetçi, ideolojik yönden de daha tutarlı ve disiplinlidirler. Bunlar genellikle siyasal iktidara ağırlıklarını koymak suretiyle kurulu düzeni değiştirmek isteyen partilerdir.⁵ Siyasi partilerin genellikle şu durumlarda ortaya çıktığı kabul edilmektedir;

- Toplumsal yapının değişmesi sonucunu yaratan sosyal gelişme ve modernleşme; sosyal grupların siyasal ortamda örgütlenerek iktidara ağırlık koyması ile siyasal katılmayı, siyasal katılma da örgütlenmeyi, yani partileşmeyi geliştirmektedir.

- Toplumun sarsan, savaş, devrim, ekonomik krizler gibi büyük olaylar da siyasal partilerin kuruluşunda rol oynayan önemli etkenlerdir. Özellikle 20. Yüzyılda emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerin birçoğunda da bu direniş başlatan ve yürüten örgütler genellikle bir siyasi partiye dönüşmüşlerdir. Bu kapsamda Türkiye’de Ulusal Kurtuluş Mücadelesi’nin öncülüğünü yapan ve bunu sürdüren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 1923’te Halk Fırkası’nın çekirdeğini oluşturmuştur. Partilerin doğuş ve kuruluşu bakımından diğer bir kategori de; mevcut partilerin bölünmeleri sonucunda ortaya çıkan siyasi partilerdir.⁶

İncelenen dönem itibarıyla örnek vermek gerekirse; CHP’nin bünyesinden ayrılanların kurdukları, 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası ve nihayet 1946’da Demokrat Parti’yi saymak mümkündür. Dolayısıyla CHP Türk Siyaseti’nde önemli bir yere sahip olmakla beraber, kendi iktidarından sonra yaşanan siyasal gelişmeleri, kurulan siyasal parti ve kurumları da etkilemiştir. 1950’de iktidarı DP’ye devrettikten sonra da, muhalefetin görev ve işlevlerinin gelişmesini, yerleşmesini sağlamıştır. Günümüze kadar varlığını sürdürebilmiş yegâne siyasi parti hüviyetini taşımaktadır.

⁵ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 24. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, s. 177-180.

⁶ Kapani, **a.g.e.**, s. 177-180.

CHP, 1923-1945 yılları arasında ve 1945-1946 yıllarında çok partili hayata geçilmesine kadar -1924'te TpCF ve 1930'da SCF denemeleri hariç- Türk Siyaset Tarihi'nde, statüsü hiçbir zaman resmen ve hukuken ilan edilmemiş olmakla beraber 23 yıl Tek-Parti Sistemi ile iktidarı sürdürmüştür.⁷ 1946 yılında yapılan ilk serbest ve çok partili seçimlerde, muhalefetin etkisini tam anlamıyla hissetmiş ve nihayet 1950 seçimleriyle de kesintisiz olarak 27 yıl süren iktidarı sona ermiştir.

CHP'nin "*Halk Fırkası*" adıyla kuruluşu ile ilgili olarak 9 Eylül 1923, genel kabul gören bir tarihtir. 10 Kasım 1924'te Fırka Grubu Umumi Heyeti'nde alınan kararlar partinin adı "*Cumhuriyet Halk Fırkası*" na dönüşmüştür. 1935 yılında düzenlenen CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultay'ında kabul edilen nizamnamenin birinci maddesine göre de fırka sözcüğü kaldırılmış, partinin adı "*Cumhuriyet Halk Partisi*" şeklini almıştır.⁸

Siyasi partiler ve parti sistemleri üzerinde incelemeler yapan siyaset bilimcilerin pek çoğu, özellikle "*Tek Parti Yönetim Sistemi*" hakkında kesin bir görüş birliğine ulaşamamışlardır. Bu konuda süregelen kavram kargaşasının giderilmesi amacıyla; Tek-Parti yönetimini çeşitli sınıflandırmalarla çözümlenmeye çalışmışlardır. CHP'nin Tek-Parti iktidarı hakkında ise kuramsal yaklaşımlardaki farklılıklar; yönetim şeklinin otoriter veya totaliter olması üzerinde yoğunlaşmıştır.⁹

Tunçay, Sartori'den alıntıladığı sınıflandırmaya göre CHP'nin totaliter olmadığını, ancak otoriter ile pragmatik Tek-Parti türleri arasında bir yer alabileceğini ifade etmektedir.¹⁰

Kapani, Tek-Parti sistemlerini totaliter ve otoriter-pragmatik şeklinde iki gruba ayırarak incelemekte, CHP Tek-Parti yönetim sistemini otoriter-pragmatik olarak nitelendirmektedir.¹¹

⁷ Ergun Özbudun, **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 77.

⁸ **CHP 25. Yıl**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s. 1-25; **Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP**, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1963, s. 1-15; **CHP Tüzüğü**, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Ulus Basımevi, Ankara, Mayıs 1935, Madde 1, s. 3; Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 559-560.

⁹ Siyasal Terimler Sözlüğüne, Otoriter Yönetim ve Totaliteryanizm için bk. Andrew Heywood, **Siyaset**, Adres Yayınları, Ankara, 2007, s. 5, 37.

¹⁰ Tunçay, İtalyan siyaset bilimcisi Giovanni Sartori'den alıntıladığı çizelgede; Tek-Partili devletleri, Totaliter-Otoriter-Pragmatik şeklinde böldükten sonra, "*İdeoloji-Zorlama, Seferber Etme-Dış gruplara karşı güdülen siyaset-Alt grup bağımsızlığı-Keyfilik*" niteliklerine göre tasnif ettiğini belirtmektedir; Tunçay, **a.g.e.**, s. 12.

¹¹ "...Otoriter-pragmatik Tek-Parti sistemleri katı ve kapsayıcı bir ideolojiye dayanmaz. Daha çok milli bütünleşmeyi sağlama, ekonomik kalkınmayı ve siyasal modernleşmeyi gerçekleştirme gibi belirli hedeflere yönelir. Partinin kontrolü toplumun bütün faaliyet alanlarına yayılmadığı gibi, partinin iç yapısı totaliter tiplere göre çok daha esnek, çoğu zaman da gelecekte çoğulcu düzenin çekirdeğini oluşturan niteliktedir. Söz konusu kuramsal yaklaşıma göre, CHP de bu gruba girmektedir.." Kapani, **a.g.e.**, s.195-196.

Tek-Partili sistemlerin; Çok-Partili sistemlerden veya partisiz sistemlerden ayırt edilmesinin her zaman mümkün olamayacağını savunan Özbudun, çeşitli siyaset bilimcisinin de görüşleri çerçevesinde, çözümlemenin ancak belirli kıstaslara bağlı olarak yapılabileceğini ifade etmektedir. Öncelikle, siyasi partinin kendisini yaratan sosyal güçler karşısında belli ölçüde bir “*örgütsel özerkliğe*” sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun çeşitli göstergelerinin bulunduğunu, partinin biçimsel yapısıyla ilgili kural ve yöntemlerin, partiye böyle bir özerklik kazandırma amacı taşıdığını, bu kural ve yöntemlere az çok uyulmasının örgüt özerkliğinin bir belirtisi olduğunu açıklamaktadır. Söz konusu kuralların, genellikle parti liderlerinin üye kütlesine karşı sorumlu, onların istek ve eğilimleri karşısında duyarlı, partinin hükümet politikasını saptarken etkili olmaları gerektiğini belirtmektedir. Bu tür partilerin ulusal ve modernleştirici bir nitelik taşıdıklarını, özerkliğin bir başka göstergesi olarak da, partinin kendisini diğer sosyal gruplardan ayırt ettirecek bir “*ideolojiye*” sahip olması şeklinde açıklamaktadır.¹²

Bu düşünce çerçevesinde kural ve yöntemler (ideoloji, parti programı, tüzüğü, kongreler, vb.) olarak ifade edilen hususlar dikkate alındığında; CHP’nin kuruluşundan itibaren bir ideolojisinin, programının ve tüzüğünün olduğu, Tek-Parti iktidarı boyunca yapılan Büyük Kurultaylarda bunları günün koşullarına uygun şekilde düzenlediği görülmektedir. Dolayısıyla CHP, örgütsel özerkliğe sahip yapısı ve sürekli geliştirdiği ideolojisiyle ulusalcı ve modernleştirici Tek-Parti kriterine uymaktadır.

Türkiye’deki Tek-Parti rejimini “*vesayet*” kavramı ile açıklayan Tunaya’ya göre; Tek-Parti rejimi, bir devlet sınırları içinde başka partilerin kurulmasını ideolojik nedenlerle kabul etmeyen rejimin adı sayılabilirse de, tek partinin var olduğu her yerde, mutlaka ve aynı karakterde, aynı şartların ürünü bir dikta rejiminin hâkim olduğu söylenemez. Hukuki Tek-Parti rejimi yanında *fiili*, temelli Tek-Parti rejiminin yanında *geçici* olanları vardır.¹³

¹² Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s. 111-112.

¹³ “*Her tek parti rejimi otoriterdir, ama mutlaka totaliter olmayabilir. O kadar ki bazı tek parti rejimleri, geçici olduklarını ve demokratik, medeni bir düzene varmak için köprü olduklarını ilan etmişlerdir. Geri kalmış ülkelerde bu duruma daima şahit olunmuştur. Bugün de olunmaktadır. Böyle bir tek parti bir çeşit vesayet rejimi kurar. Memlekette başka partiler olsa bile, kendisi hepsinden güçlüdür ve onları belli bir yöne sevk edici önder durumundadır. Biz bu sisteme vesayet partisi denmesi yanlısıyız. Yine bu sistemlerde, başka partiler ve belli hürriyetler Anayasada kurulmalarına ve kullanılmalarına bir hukuki engel bulunmadığı halde, kurulmazlar ve kullanılmazlar. Daha doğrusu kurdurulmazlar ve kullanılmırlmazlar. Bu suretle hukuki olmayan, fiili bir tek parti rejimi vücut bulmaktadır. Bu rejimde de, hâkim bir vesayet partisi önderlik etmektedir. Bu partinin tek partilerde gördüğümüz, niteliklerin birçoğuna sahip olduğu bir gerçektir. Ne var ki, totaliter olmamakta, olamamaktadır. Ve demokratik bir sistemin hazırlayıcısı olduğu için, kendi sonunu kendisi hazırlamaktadır. Çin’de Kuo Min Partisi, Türkiye’de CHP bu niteliklere sahip olmuşlardır. Hindistan’da Kongre Partisi de bir vesayet partisidir.*” Tarık Zafer Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 2. Baskı, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1969, s. 511-516.

Bu görüş, Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçiş süreciyle de uyumludur. Tek-Parti rejimi uygulamaları, özellikle II. Dünya Savaşı döneminde çeşitli sosyal grupların tepkisiyle karşılanmıştır. Söz konusu sosyal gruplar, savaş sonrası farklı siyasal oluşumlar arayışına girmişler ve Tek-Parti iktidarına son verecek adımları atmakta gecikmemişlerdir. Diğer yandan, kuruluşundan itibaren CHP, Tek-Parti rejimini sürekli olarak ülkenin içinde bulunduğu zorunlu koşulların gereği çerçevesinde görmüş, gerçek anlamda demokrasiyi ulaştırılması gereken bir hedef olarak kabul etmiştir. Böylece çok partili siyasal hayata geçiş kolaylıkla sağlanabilmiştir.

Huntington, Türkiye’de CHP yönetimini, kültürel temellere dayanan kısıtlayıcı Tek-Parti sistemi olarak nitelendirmektedir. Bu çeşit Tek-Parti sistemlerinde de toplumsal ikileşmenin sona ermesi, Tek-Parti sisteminin varlık sebebini de ortadan kaldıracığından, böyle bir gelişme Türkiye’de olduğu gibi sistemin, çoğulcu bir rejime dönüşmesine yol açabilmektedir.¹⁴

CHP’nin Tek-Parti iktidarı dönemiyle ilgili olarak, en kapsamlı kuramsal yorumlamayı yapan Duverger’ye göre; 1923’ten 1946’ya kadar Türkiye’de Tek-Parti olarak iktidarda bulunan CHP, çağdaşı tek partiler gibi totaliter değildir.¹⁵ 1946 öncesi Türkiye’sini de tam anlamıyla demokratik olarak kabul etmeyen Duverger, demokrasinin yerleşmesi ve çok partili siyasal hayata geçilmesi için gösterilen çabaların yoğunluğunu da ifade etmektedir.¹⁶

Tek-Parti yönetim sistemi hakkındaki kuramsal yorumlar çerçevesinde, Tek-Partinin farklı ülkelerdeki amaçları ve fonksiyonları bakımından tam bir görüş birliğinin oluşmadığı görülmektedir. CHP’ye özgü olarak ise 1923-1946 yılları arasında uygulanan Tek-Parti yönetim sisteminin, çağdaşları olan Tek-Partiler gibi totaliter veya otoriter olmadığı değerlendirilmektedir.

¹⁴ Huntington’dan akt. Özbudun, **a.g.e.**, s. 121.

¹⁵ “...En önemli özelliği demokratik ideolojisindedir. Cumhuriyetçilik temel ilkesi partiyi, 20.Yüzyıl otoriter rejimlerinden çok, Fransız Devrimi’ne ve 19.Yüzyıl terminolojisine yaklaştırmaktadır. Konvansiyon örneğine uygun olarak bütün iktidarı Büyük Millet Meclisi’ne veren ve ayrı bir yürütme organı kurmayı reddeden Türk Anayasası da bu benzerliği doğrulamakta, ulusal egemenlik ilkesine dayanmaktadır. Faşist rejimlerde rastlanan otorite savunusunun yerini, Kemalist Türkiye’de demokrasi savunusu almıştır.” Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 359-361.

¹⁶ “...Demokrasinin hemen geleceğini söylemek, eğer onu kurmak için zayıf da olsa bir çaba gösterilmiyorsa, hiçbir anlam taşımaz. Çoğulculuk yönünde tasarlanan ‘Potansiyel Demokrasi’yi oluşturmaya yönelik Tek-Parti fikri şüphe uyandırabilir. Ancak her iki fikir de olgusal bir temele dayanmaktadır. Bu temel ise; 1950’de muhalefetin barışçı zaferiyle sonuçlanan, 1923 sonrası Türk evrimidir. Türkiye, engelsiz ve sıkıntısız şekilde, Tek-Parti sisteminden çoğulcu sisteme geçmiştir.” Duverger, **a.g.e.**, s. 362-364.

Öncelikle, partinin benimsemiş olduğu ve sürekli geliştirdiği Kemalist ideoloji; “*Milliyetçilik, Halkçılık, Cumhuriyetçilik, İnkılâpçılık, Laiklik ve Devletçilik*” gibi tanımlamaları tamamen demokratik olan ilkeleri içinde barındırmaktadır. Tek-Parti yönetimi süresince, yürürlükte bulunan ve ulusal egemenlik ilkesine dayanan Türk Anayasası’na bağlı kalmıştır. Hiç bir zaman çağdaşları gibi bir Tek-Parti doktrinini savunmamış, ülke yönetimine resmen tekelci bir özellik vermeye kalkışmamış ve sınıfsız bir toplum yaratmaya çalışmamıştır. Aksine, muhalif grupları bile bünyesinde özümsemeye önem vermiştir. Çok partili bir sisteme geçiş ve meclis denetiminin sağlanabilmesi için kuruluşundan itibaren büyük bir çaba harcamıştır. Ancak, iktidarı süresince yaşanan iç ve dış siyasal, sosyal, iktisadi gelişmeler bu amacın tam anlamıyla gerçekleşmesine engel olmuştur. Kongreler ve kurultaylar vasıtasıyla, parti içi demokrasinin işlerliğini, halkın siyasal katılımını sağlamaya çalışmıştır. İktidarda bulunduğu sürece; genel ve yerel seçimler hep zamanında yapılmış, bağımsız adayların da seçimlere katılması sağlanmıştır. Nihayet CHP, hiçbir totaliter veya otoriter Tek-Partinin yapamayacağı, kendi hazırlamış olduğu tamamen demokratik seçim şartlarıyla çoğulcu bir sisteme geçişi sağlamış ve ülke yönetimini DP’ye devretmiştir.

Partilerin örgütlenmesi hakkında geliştirilen kavramlar ve kuramsal yorumların çoğu da Duverger’nin görüşleri çerçevesinde oluşmuştur.¹⁷ Genel kabul gören görüş, parti örgütlenmelerinin farklı sınıflandırmalar yapılmak suretiyle incelenmesidir.¹⁸ Örgütsel davranışların belirip şekillenmesinde de, örgüt üyelerinin iradeleri kadar, örgütün kendine özgü nitelikleri rol oynamaktadır. Bu gözlem, sosyal örgütlerin belli bir tipi olan siyasal partiler için de geçerli sayılabilmektedir.¹⁹

Parti örgütlerinin özerkliği açısından yapılan tasniflerden biri parti üyelerinin kaynağına bağlıdır. Buna göre; “*dolaylı partilerde*” üyeler, bireysel olmayıp, partiye kolektif şekilde bağlanan sosyal gruplardan oluşmaktadır. “*Dolaysız partilerde*” üyeler ise, başka toplumsal grupların yardımı olmaksızın partiyi meydana getirmektedirler. Yani; parti, birçok topluluğun yarattığı bir bütün olup, ülke içinde dağılmış ve koordinatör kurumlar vasıtasıyla birbirine bağlanmış küçük grupların meydana getirdiği bir birliktir. Her parti, diğer partilerin yapısına benzemeyen kendine özgü bir yapıya sahiptir. Ancak,

¹⁷ Duverger, partilerin örgütüne verdiği önemi şu şekilde ifade etmektedir: “*Modern partilerde örgüt büyük önem kazanır. Üyelerin faaliyetlerinin genel çerçevesini, bunlar arasındaki dayanışmaya verilen biçimi belirler. Liderlerin seçim mekanizmalarını ve yetkilerini belirtir. Çoğu zaman, bazı partilerin niçin güçlü ve etkin, diğerlerinin ise güçsüz ve etkisiz olduklarını açıklar...*” Duverger, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁸ Tunaya; “*Bu tasnifi, doğrudan doğruya siyasi parti mevzuunda verimli neticelere varan Prof. M. Duverger’ye borçluyuz...*” diyerek, görüşünü belirtmiştir. Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s. 15.

¹⁹ Özbudun, **a.g.e.**, s. 57.

örgütlenmelerindeki temel unsurlar başlıca dört çeşittir ve mevcut partilerin çoğu bunlardan birine girebilmektedir. Liberal partiler komite, sosyalist partiler ocak, komünist partiler hücre ve faşist partiler milis örgütlenmesini benimsemişlerdir. Ancak, herhangi bir parti bu dört temel tipten birine bağlı kalmayıp, tipler arasında geçişler ve birlikte kullanımlar da mümkün olarak kabul edilmektedir.²⁰ Anadolu ve Trakya'daki yerel ve bölgesel örgütleri bir çatı altında toplayan -koordinatör- A-RMHC'nin, siyasal bir partiye dönüşmesiyle vücut bulan Halk Fırkası ve müteakiben CHP, bu ayrımda “*Dolaysız Partiler*” sınıfına girmektedir. Örgütlenmesinin temelini ise *ocaklar* oluşturmaktadır.

Parti üyelerinin temini bakımından yapılan tasnifte ise; “*Kütle ve Kadro Partileri*” ayrımına gidilmiştir. Kütle partileri, üye ve taraftar sayısını daima artırmak ve bunları fiilen kayıt defterlerine geçirmek isteyen partilerdir. Böyle bir parti genellikle toplumsal bir sınıf veya zümre ile de uyumlu halde bulunabilmektedir. Komite partileri ise üye sayısını artırmak gayesi gütmeyenler, idarecileri ve adayları arasında az da olsa büyük ve meşhur isimleri göstermek, üyesi olsun olmasın kamuoyu ve seçmen kütlesi üzerinde bilhassa seçim zamanında tesirli olmak isterler. Bu partilere toplumsal ayrılık konusu olmaksızın herkes girebilmektedir.²¹ CHP'nin gelişim çizgisi izlendiğinde, her vilayet örgütünün üye sayısını artırmak için büyük çaba harcadığı, Genel Sekreterlik tamimlerinde bu konuya aşırı önem verildiği görülmektedir. Dolayısıyla CHP, bu ayrımda *kütle partileri* sınıfına dâhil edilebilir.

İdarecilerin seçimi bakımından tasnifte; “*Demokratik ve Otokratik Partiler*” ayrımı yapılmıştır. Demokratik partilerde, her kademenin idare heyetleri samimi ve dürüst seçimlerle iş başına gelmektedir. Partinin doktrini, hareket tarzları hakkında, muhtelif kademelerin kongrelerinde leh ve aleyhte fikirleri belirlemektedir. Partinin genel siyasetini bu toplantılar tayin etmekte ve bu fikirlerin önemine göre verilecek kararlar üzerinde tesiri olmaktadır. Kademeler halinde yapılan toplantılarda hem idareciler seçilmekte, hem de partinin siyasi gidişi, doktrinin yeni ihtiyaçlar karşısındaki durumu ortaya çıkmaktadır. Otokratik partilerde idare heyetlerinin, muhtelif kademelerdeki idarecilerin seçimi yukarıdan aşağıya doğru olmaktadır. Bunlar, genellikle partinin yüksek şeflerinin belirlediği isimlerdir. Partinin faaliyet ve hareket tarzı, muhtelif olaylar karşısında doktrinin alacağı tedbir genellikle şeflerin irade ve kararlarına bağlı kalmaktadır. Olabildiğince küçük bir heyetin aldığı kararlar, bu heyet içinde tartışılmakta ve bir kere

²⁰ Duverger, a.g.e., s. 38-79.

²¹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, s. 15-16.

tartıldıktan sonra bütün teşkilat tarafından sıkı bir şekilde uygulanmak zorundadır. Fikri ayrılıklar, istifa ve tasfiyeler yönlendirilmektedir.²² CHP grup toplantıları, kurultay ve vilayet kongreleri tutanaklarından yapılan incelemede; özellikle parti divanı ve vilayet idare heyetlerinin seçimi dikkate alındığında, bu ayırimda CHP'nin “*Demokratik Partiler*” sınıfına girdiği, ancak belirli dönemlerde Genel Sekreter ve müfettiş atamalarının, Parti Genel Başkanlığı tarafından yapıldığı tespit edilmiştir.

Parti idarecilerinin seçmenler ve parlamentodaki üyeler üzerinde etkileri bakımından yapılan tasnif; “*Serbest ve Disiplinli Partiler*” şeklindedir. Disiplinli parti, üyelerinin özel hayatına kadar nüfuz etmekte, kendi aday listesine hiç bir tercih hakkı tanımadan toptan oy verilmesini istemektedir. Dâhili organlarının kararlaştırdığı adaylardan başka, kendi üyelerinin adaylıklarını koyamayacağını bir kural saymaktadır. Aksi uygulamalar partiden ihraca kadar gitmektedir. Meclisteki azaları üzerinde özellikle etkilidir. Grup toplantılarında alınan kararlar aleyhinde meclis celselerinde oy veren mebusunu affetmez ve hakkında cezai hükümler uygular. Bu grup partiler, demokratik katılımcı örgütler üzerinde büyük değişimlerin meydana gelmesine neden olmuşlar, adeta klasik katılım ve temsil esasını tamamen değiştirmişlerdir. Serbest partilerin uygulamaları ise bunun tam tersinedir. Ancak unutulmaması gerekir ki, partilerin bu şekilde ayrılması doktrinlerine tesir etmez. Yani disiplinli bir parti mutlaka otoriter olmayabilir. Tamamen seçime ve serbest tartışmaya dayalı iç bünyesine rağmen, parlamentodaki üyeleri üzerinde tam bir otoriteye sahip olmak ister. Böyle bir parti demokratiktir. Ama aynı zamanda sert ve disiplinlidir.²³ Bu ayırimda CHP'yi, *demokratik ve aynı zamanda disiplinli* bir parti sınıfına dâhil etmek mümkündür.

Partilerin örgütlenmeleri bakımından yapılan bu sınıflandırmaların tamamı; bazı bilim insanları tarafından “*Fikir ve kütle partileri*” tasnifine de sokulabilmektedir. Fikir partilerinin serbest, demokrat ve açık oluşuna dayanan bu tasnifte; “*Fikir Partisi*”, toplumsal ayrılık kabul etmeksizin herkese açık olması, devletin dayandığı ve ifade ettiği toplumsal bünyeyi benimsemesi, seçmenler ve seçilenler üzerinde zayıf bir otorite kurması, ferdi kararları ve vicdan hürriyetini kabul etmesi, şahsiyetlerin değeri ve rolünün seçmenleri ve parti üyelerini ikna etme hususunda ön plana çıkması bakımlarından özellikle arz etmektedir.²⁴

²² Tunaya, a.g.e., s. 16.

²³ A.g.e., s. 16-17.

²⁴ A.g.e., s. 17-18.

Partilerin merkez ve taşra örgütleriyle bağlantısı, kuvvetli ve zayıf olarak tasnif edilmekte, bunun temelinde ise partilerin oluşumundaki yapısal özellikler etkili olmaktadır. Partilerin organlarının kuruluş ve yetkilerini, bunlar arasındaki ilişkileri genellikle ayrıntılı kurallara bağlayan Türk partilerinin taşra ile merkez bağlarının kuvvetli olmakla beraber, uygulamada belirlenmiş kurallardan bazı sapmaların görüldüğü ifade edilmektedir.²⁵

Siyasi partilerin teşkilatında kamuoyunun oluşması bakımından en önemli rol oynayan organlar; partinin her kademedeki kongreleri, parti kurultayları, aday yoklamaları ve yasama meclisindeki parti grubudur. Yıllık mahalli parti kongreleri bir yandan mahalli veya memleket çapında problem ve dertlerin açığa vurulması, ana davaların basına intikal etmesi ve kamuoyunda bu konular üzerinde tartışmaların yapılmasına imkân vermektedir. Diğer yandan, iktidarda bulunan idarecilerin seçmenlere dolayısıyla bir çeşit hesap verme sorumluluğunu yüklemektedir.²⁶

Abadan, “...Parti kongre ve kurultaylarında; siyasi gücü elinde bulunduran bir idareci zümrenin isteklerini çoğunluğa zorla kabul ettirmesi, işin iç yüzüne vakıf olmayan delegelerin kaygısızlığı, delege seçimlerinde başvuru taktikler, profesyonel politikacıların kongrelerde daima ön planda yer almaları keyfiyeti, mahalli kongre karar ve üye dileklerine aykırı mahiyet gibi olumsuzluklarına rağmen, parti kongrelerinin siyasi öneminin hiçbir surette küçümsenmemesi gerektiğini” ifade etmektedir.²⁷

CHP'nin de tarihi gelişimi içerisinde düzenlenen “Kongre ve Kurultay”lara özel bir önem verdiği görülmektedir. Bunlar; parti ideolojisinin ve teşkilatlanmanın geliştirilmesi, siyasal katılım ve parti içi demokrasinin sağlanması, halkın sosyal, iktisadi, kültürel sorunlarının tespiti ve çözümlenmesi için değerli birer ortam olarak kabul edilmiştir.

Söz konusu kongrelerin düzenlenme seviyeleri, katılımcılar ve görüşülecek hususlar ilk olarak Halk Fırkası'nın çekirdeğini oluşturan ve 1919 yılında, Sivas Kongresi kararlarıyla kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesinde yer almıştır. 11 Eylül 1923'te son hali verilen Halk Fırkası Nizamnamesi ile de bu süreç devam ettirilmiştir. 1935 yılında toplanan CHP'nin IV. Büyük Kurultay'ına kadar,

²⁵ Özbudun, **a.g.e.**, s. 63; Duverger, **a.g.e.**, s. 80-86.

²⁶ Nermin Abadan, **Halk Efkârı Mefhumi ve Tesir Sahaları**, Yeni Matbaa, Ankara, 1956, s. 96; Meray'a göre Kamuoyunun tanımı şöyledir: “Siyasi nutuk ve yazılardan, halkı heyecanlandıran haberlere kadar her fırsatta, iddialara mesnet teşkil etmek üzere öne sürülen, arkasına sığınılan, şahit gösterilen, ikna edilmeye çalışılan, hesap soran veya soracak olan, aydınlatılmasını isteyen, tatmin edilmesini bekleyen ve tatmine çalışılan görünmez varlık ve güçtür.” Seha L. Meray, “Halk Efkârı ve Yoklaması” **SBF Dergisi**, Cilt 9, Sayı 3, Ankara, 1954, s.1.

²⁷ Abadan, **a.g.e.**, s. 97.

geliştirilen nizamnameler kapsamında partinin taşra ve merkez örgütlerinin düzenleyecekleri tüm toplantılar “kongre” olarak anılmıştır. Dördüncü Büyük Kurultay’da kabul edilen nizamname esaslarına göre ise 1935 yılından itibaren, partinin taşra yapılanması içinde yer alan ocak, nahiye, ilçe ve illerde (vilayetlerde) düzenlenecek bu toplantıların “Kongre”, parti merkezinde düzenlenecek olanların ise “Büyük Kurultay” adıyla anılması kararlaştırılmıştır.²⁸

Çalışmanın konu başlığı bir kavram tartışmasını kendiliğinden yaratmış gibi gözükmektedir. Oysa burada “*Vilayet/İl*” tarzında bir yazım, vilayet ile il kavramlarının aynı anlamı içermesi bağlamında kullanılmıştır.²⁹ 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 10. Md. “*Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktam nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden terekkiüp eder*” şeklindedir.³⁰ 1960 yılına kadar yürürlükte kalan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 6. Fesil Mevaddı Müteferrika’da, Vilayet tanımı, 89. Md.’de; “*Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere münkasimdir ve nahiyeler de kasaba ve köylerden terekkiüp eder*” şeklinde yapılmaktadır. 1945 yılında Resmi Gazetede yayınlanan Anayasa’da (1924) ise *vilayet* yerine *il* sözcüğü kullanılmıştır.³¹ Bununla birlikte; 1935 yılında yapılan CHP’nin IV. Büyük Kurultayı öncesi yayınlanan sözlükte Osmanlıca *vilayet* kelimesinin karşılığı Türkçede *il* olarak

²⁸ A-RMHC Program ve Nizamnamesi **Türk Tarih Vesikaları Dergisi**, drl. Faik Reşit Unat, C. I, Sayı 2, Maarif Vekâleti Yayını, Ankara, Ağustos 1941, “3. *Teşkilat, b. 6. Vilayet Kongresi ve Umumi Kongre*” maddeleri; **Türk Tarih Vesikaları Dergisi**, drl. Faik Reşit Unat, C. III, Sayı 13, Maarif Vekâleti Yayınları, Ankara, Ağustos 1944, “*TBMM’nin Birinci Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Kuruluşuna ve çalışmalarına ait bazı vesikalar*”; **CHF Nizamnamesi**, “*TBMM’deki Halk Fırkası Azaları Tarafından Bilmüzakere Heyet-i Umumiyesi 9 Eylül 1339 Tarihinde Kabul Olunmuştur.*” TBMM Matbaası, Ankara, 1342-1339; **Türkiye’de Siyasi Dernekler II**, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1950, s. 9-18; **CHF Nizamnamesi**, 15 Teşrinievvel 1927’de inikat eden CHF Büyük Kongresi’nin 22 Teşrinievvel 1927 tarihli içtimasında müzakere ve kabul edilmiştir, TBMM, Ankara, 1927, İkinci Kısım-Fırka Teşkilatı-Büyük Kongre, Dördüncü Kısım-Vilayet Kongreleri; **CHF Nizamnamesi ve Programı**, 10 Mayıs 1931’de toplanan üçüncü Büyük Kongresi tarafından kabul edilmiştir; T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1931, s. 5-9, s. 10-14; **CHP Tüzüğü**, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Ulus Basımevi, Ankara, Mayıs 1935, Madde 1, s. 9-13. CHP’nin nizamnamelerinde belirtilen esasların yanında, TDK Türkçe Sözlüğünde; “**Kongre**: 1. Çeşitli ülkelerden yöneticilerin, elçilerin, delegelerin katılmasıyla yapılan toplantı. 2. Bir kuruluşun, temel sorunları konuşulmak üzere belli sürelerle yaptığı genel toplantı olarak;**Kurultay** ise: 1. Ulusal toplantı. 2. Bir kuruluşun, temel işleri konuşmak için belli sürelerle veya gerektiğince yaptığı genel toplantı, kongre olarak tanımlanmaktadır.” Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, C. 2, Ankara, 1988, s. 892-893, s. 936. Bu tanımlamalardan da görüldüğü üzere Kongre ve Kurultayların kuruluşlar için amaçları aynıdır. Ancak CHP, 1935 yılından itibaren söz konusu toplantıları düzenledikleri seviyeleri ve önemleri itibarıyla birbirinden ayırmıştır.

²⁹ TDK Türkçe Sözlüğünde İl’in tanımı şu şekildedir: “*Merkezi yönetimin, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara, kamu hizmetlerinin gereklerine göre, ülke üzerinde yayılmış, bir vali yönetimindekien büyük bölümü, vilayet*”, Vilayet’in tanımı ise doğrudan “*İl*” olarak yapılmaktadır. Türkçe Sözlük, C. 1, s. 693; C. 2, s. 1562.

³⁰ **Düstur III**. Tertip, C. I, s. 196; Ceride-i Resmîye 1-7 Şubat 1337, Kanun No: 85.

³¹ **Düstur**, C. 26, s. 170; **Resmî Gazete**, 15 Ocak 1945, Sayı: 5905.

gösterilmiştir.³² Vilayetlerin kongrelerine ilişkin belgeler bazında yapmış olduğumuz araştırmada ise belgelerin önemli bir çoğunluğunda da ve özellikle basında “...*Vilayet Kongresi*” kavramının kullanıldığı, bazılarında ise “... *İl Kongresi*” kavramına yer verildiği görülmüştür. Dolayısıyla *il* yerine *vilayet* kelimesinin kullanılmasının bir kavram kargaşasına neden olmamakla birlikte daha doğru bir uygulama olduğu da değerlendirilmektedir.

Kavram ve kuramsal alt yapının oluşturulmasıyla ilgili son olarak değinilecek husus, özellikle çalışması yapılan vilayet kongrelerinde karşılaşılması muhtemel olan; “*Menfaat ve Baskı Grupları*”dır. Menfaat grupları, maddi ya da manevi çıkarları sağlamak için birlikte hareket eden gruplar olarak tanımlanmaktadır. Bu gruplar, dileklerini gerçekleştirmek amacıyla hükümet ve idare üzerinde çeşitli yollardan etkili olmaya başladıkları zaman baskı grubu haline gelmektedir. Baskı grupları profesyonel organizasyonlar veya daha çok manevi menfaat sağlamaya yönelik ideolojik gruplar olarak görülmektedir. Bunlar; ikna, tehdit, para yardımı, hükümet faaliyetlerinin baltalanması veya doğrudan hareket etmek suretiyle maddi ve manevi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bunların gücü; üyelerinin sayısı, mali imkânları, teşkilatları ve sosyal statülerine göre değişmektedir.³³

Baskı gruplarının iktidarı elde etme ve kullanma gibi bir amacı yoktur. İktidar üzerinde dışarıdan etki yaparak, siyasal kararların kendi istedikleri yönde alınmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Baskı grupları ile siyasal partiler arasındaki ilişki, her ülkenin siyasal kültürüne, sosyal yapısına ve parti sistemlerine göre değişiklik göstermektedir. Siyasi parti ile baskı grubu arasında yapısal bir bağın olması veya aralarında yapısal-resmi bir ilişki olmaması durumu önem taşımaktadır.³⁴ Parti rejimlerine göre baskı gruplarının fonksiyonları değişebilmektedir. Tek partili rejim, ancak kendi yarattığı baskı gruplarına çalışma hakkı tanımakta ve bunun dışında teşkilat kurulmasını, sistemi gereğince yasaklamaktadır. Bunun yanında bu tür rejimlerde gizli menfaat grupları daima bulunabilmektedir.³⁵ CHP vilayet örgütlerinin, yapısal olarak parti teşkilatı içinde yer alması nedeniyle, baskı grubu olup, olmamaları araştırma esnasında ortaya konulmuştur. Ayrıca, vilayet idare heyetlerinin özellikle çok çeşitli cemiyetleri bir araya getirme, organize etme ve yönlendirme faaliyetleri, çalışma esnasında sıkça dile getirilmiştir.

³² **CHP Tüzüğü**, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Ulus Basımevi, Ankara, Mayıs 1935, s. 42.

³³ Daver, **a.g.e.**, s. 219-226.

³⁴ Kapani, **a.g.e.**, s. 211-217.

³⁵ Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 595-619.

B. Yöntem ve Kaynak Tahlili

Bu araştırma; 1930-1950 yılları arasındaki CHP vilayet kongrelerinde yaşananların gün yüzüne çıkarılarak, etki analizlerinin yapılmasına yöneliktir.

İncelenen dönem itibarıyla parti yönetimi, halk ile hükümet arasındaki yakın ilişkinin, yerel kongreler vasıtasıyla kurulduğunu temel bir prensip olarak kabul etmektedir. Hatta partinin varlığı ve gücünün esası; halkın talep ve şikâyetlerinin ocaklardan itibaren kongrelerde dile getirilmesine, çözümlenmesine dayandırılmaktadır. Zira bu yıllarda halkın siyasete katılması, sadece yerel ve genel seçimlerde oy kullanmasıyla değil, aynı zamanda kongreler vasıtasıyla parti sisteminin içinde yer almasıyla sağlanmaya çalışılmaktadır.

Vilayet kongrelerinde oluşan; ilgili bölgenin veya ülkenin tamamını ilgilendiren sorunlar, parti kurultaylarında tartışılıp, kabul veya reddedilmektedir. Onaylananların bir bölümüne ilgili vekâletlerce hemen çözüm üretilmekte, diğerleri için ise mecliste gerekli kanunlar çıkarılmaktadır. Sorunların giderilmesiyle ülkede hâkim otorite olan CHP, halk kitlelerinin desteğini sağlamaktadır. Taleplerin çözümlenmesine bağlı olarak da bu destek artmakta veya azalmaktadır. İşte bu araştırmada da ortaya konulmaya çalışılan husus; böylesine öneme sahip bu kongrelerin parti politikalarına ne ölçüde etkili olduğunun tespit edilmesidir. Böylece parti tabanının yönetime etkileri ile parti içi demokrasinin işlerlik durumu da belirlenmiş olacaktır.

CHP'nin kuruluşundan itibaren hazırlanan ve dönemsel değişimlere bağlı olarak yenilenen tüzüklerinde, vilayet kongreleriyle ilgili detaylı bilgiler bulunmaktadır. Ancak, Türkiye genelindeki vilayet kongrelerinin cereyan tarzı, merkez ile taşra ilişkileri hakkında somut olarak birçok sorunun cevabı belli değildir. Oysa çalışmanın da sorunsallarını oluşturan bu konuların araştırılması, tespiti ve incelenmesi suretiyle; söz konusu kongrelerin, ülkede 27 yıl iktidarda kalmış olan CHP'nin geliştirdiği parti politikalarına etkileri ortaya konulabilecektir.

Yapılmış olan araştırmalarda, vilayet kongrelerine ilişkin görüşlerin önemli bir bölümü büyük kurultaylardan elde edilen izlenimlere dayanmaktadır ve sınırlıdır. Sadece, CHP'nin belirli vilayetlerdeki teşkilatlanması için yapılan incelemelerde kongrelere de yer verildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, Türk Siyasi Tarihi'nde 1930-1950 yılları arasındaki CHP iktidarı döneminde, seçilmiş vilayetlerin kongrelerine yönelik ilk araştırma özelliğini taşımaktadır.

Türkiye genelini kapsamayı tasarlanan böyle bir araştırmanın verimli olabilmesi, kayda değer sonuçlara ulaşılabilmesi için öncelikle en iyi örnek oluşturabilecek on vilayet belirlenmiştir. Zira 1930-1950 yılları arasında CHP'nin teşkilatlanmasını tamamladığı vilayet sayısı 1931'de 53, 1947'de ise 63'tür. Ortalama 58 vilayetin iki yılda bir kongre yaptığı dikkate alınırca 20 yıllık dönem içerisinde 580 kongrenin incelenmesi gerekirdi ki, çalışmanın kapasitesi çok aşılmış olacaktır.

Vilayetlerin tespiti esnasında; Türkiye'nin coğrafi bölümleri ve vilayetlerin bölgesel etkinlikleri, CHP'ye kayıtlı üye sayısı, siyasal alt yapı ve siyasete katılım çabaları gibi hususlar dikkate alınmıştır. Sonuçta; Marmara Bölgesinden Bursa, Ege Bölgesinden İzmir, Akdeniz Bölgesinden Antalya, Seyhan/Adana, Maraş (Maraş'ın Güney-Doğu Anadolu'ya yakınlığı da göz önünde bulundurulmuştur), Doğu Anadolu Bölgesinden Kars ve Malatya (Malatya'nın İç Anadolu Bölgesine yakınlığı dikkate alınmıştır), Karadeniz Bölgesinden Samsun, Başkent Ankara ve siyasal alt yapısı en yüksek olan İstanbul Vilayetleri seçilmiştir. Seçilen vilayetlerin CHP'ye kayıtlı üye sayıları ortalama olarak Türkiye geneliyle aynı olup, vilayet nüfuslarına oranla % 6 ile % 19 arasında değişmektedir. En yüksek oran İzmir Vilayetinde (% 19), en düşük oran ise İstanbul Vilayetindedir (% 5-6). İlginç bir şekilde yüzde bir oranına sahip Malatya Vilayeti de özellikle seçilerek incelemeye değer görülmüştür.

Ayrıca şu hususu da belirtmek gerekir ki; Adana-Seyhan Vilayeti'nin adı 1933 yılına kadar Adana, 1933 yılında Cebelibereket Vilayeti'nin lağvolmasıyla yapılan düzenleme sonrası, 1956 yılına kadar Seyhan, 1956 yılında yeni oluşturulan kazalara bağlı olarak tekrar Adana şeklinde değiştirilmiştir.³⁶

CHP, 1923-1950 yılları arasında iktidarda olmasına rağmen çalışma, neden 1930-1950 yıllarıyla sınırlandırılmıştır? Sorusunun cevabını; CHP'nin kuruluş ve teşkilatlanması ile 1950 yılına kadar süren iktidarı döneminde, Türkiye'deki ve uluslararası ortamdaki gelişmeleri göz önünde tutarak vermek mümkündür.

³⁶ 20 Mayıs 1933'te kabul edilen 2197 Sayılı Kanun 6. Md. "Cebelibereket Vilayeti lağvolunmuştur. Vilayetin merkez kazası olan Osmaniye Kazası Bahçe, Dörtöl, Seyhan Kazaları ile birlikte Adana Vilayeti'ne ve Islahiye Kazası da Gaziantep Vilayeti'ne bağlanmıştır. Bu surette teşekkül eden Adana Vilayeti'nin ismi merkezi Adana olmak üzere Seyhan'a tebdil olunmuştur." **Resmi Gazete**, 27 Mayıs 1933, S. 2411. 25 Ocak 1956'da kabul edilen 6644 Sayılı Kanun 1. Md. "Seyhan Vilayeti adı, şimdiki hudutları içinde bulunan ve Adana Merkez, Ceyhan, Osmaniye, Bahçe, Kadırlı, Kozan, Feye, Saimbeyli, Karaisalı ve Pozantı kazalarını ihtiva etmek üzere Adana olarak kabul edilmiştir." **Resmi Gazete**, 2 Şubat 1956, S. 9223.

Şöyle ki; Halk Fırkası'nın ülke genelinde teşkilatlanmasına; 1918-1922 yılları arasındaki Ulusal Kurtuluş Mücadelesi esnasında yerel ve bölgesel olarak faaliyet gösteren Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri İdare Heyetlerinin, 1923 yılı sonunda fırkaya devri ile başlanmıştır. 1924 yılında teşkilatlanmayla ilgili çabalar sürerken; CHF bünyesinden ayrılanlar tarafından TpCF'nin kurulması, 1925 yılında ülkenin bütün doğu ve güneydoğu Anadolu bölgesini saran ayaklanma sonrası yönetimde yaşanan sıkıntılar ve hükümet değişiklikleri, nihayet yayınlanan Takrir-i Sükûn Kanunu ile Türk Siyaset Hayatı'na getirilen olağanüstü tedbirler, vilayetlerdeki teşkilatlanma ile kongre faaliyetlerinin sistemli bir şekilde yapılmasına engel olmuştur. Parti merkez teşkilatının bile 1924, 1925 ve 1926 yılları Nisan aylarında düzenlemesi gereken ilk Büyük Kongre, ancak 15 Ekim 1927'de toplanabilmiştir. İkinci Büyük Kongrede kararlaştırılan yeni nizamname ve program çerçevesinde merkez ve taşra faaliyetleri devam ederken, bu defa 1929 yılında dünya ekonomik krizi yaşanmış, bu kriz de doğal olarak Türkiye'nin iktisadi ve siyasi hayatını önemli ölçüde sarsmıştır.

1929-1930 yılları, Tek-Parti olarak iktidarda bulunan CHF'nin Türkiye siyasi rejiminde demokratikleşme ya da otoriterleşme ayrımına geldiği dönemdir. Fırkanın kurucusu Gazi Mustafa Kemal demokratikleşme yolunu seçmiş ve SCF'nin kuruluşunu teşvik etmiştir. Ancak SCF, Gazi Mustafa Kemal de dâhil bütün CHF'yi ve onun en sağlam toplumsal dayanağı olan bürokratik kadroyu hedef alan muhalefet güçlerini harekete geçirince, yine Gazi'nin telkini ile üç ay sonra kendisini feshetmiştir.³⁷

Böylece, 17 Kasım 1930'dan sonraki Türk Siyasi Tarihi'nde siyaset biliminde adı geçen Tek-Parti rejimi tam anlamıyla oluşmuş ve 1946 yılında DP'nin kurulması, aynı yıl yapılan seçimlerle parlamentoda yer almasına kadar devam etmiştir. 1950'de yapılan seçimler sonucunda da CHP, 27 yıldır sürdürdüğü iktidarı DP'ye devretmiştir. Söz konusu gelişmeler dikkate alınarak, araştırma da 1930 yılından başlatılmış, 1950 yılında sonlandırılmıştır. Bu itibarla çalışmada; 1930-1950 tarihleri arasındaki CHP iktidarı dönemi esas alınmıştır.

Özellikle İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi'ni içeren Üçüncü Bölüm, 1938-1950 yılları arası Türk Siyasi Tarihi'nde yaşanan tüm kırılmaları üzerinde barındırması bakımından büyük önem taşımaktadır. Siyasi tarih açısından neden ve sonuç ilişkilerinin tamamını bünyesinde bulunduran bu bölümün günümüz ve gelecek siyaset hayatına da ışık tutacağı düşünülmektedir.

³⁷ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 175.

CHP'nin, Türk Siyasi Tarihi'ndeki önemine bağlı olarak özellikle Cumhuriyet Tarihi hakkında yapılan tüm araştırmalarda yer aldığı görülmektedir. Bu konuda birer klasik haline gelmiş eserlerin yanında, birçok makale ve diğer akademik çalışmalar da bulunmaktadır. Bu araştırmalar ve CHP üzerine yazılan hatıralarda, vilayet kongrelerine özel bir önem verilmemiştir. Sadece kurultaylar hakkındaki bölümlerde bazı vilayetlerin (İstanbul-Ankara gibi) kongrelerinden çok kısa bahsedilmiş, bazı kurultay çalışmalarında vilayet delegelerinin, oturumlara katılım durumları açıklanmıştır.³⁸

Çalışma konusuyla yakından ilgili araştırmalarda; Öz, "*Parti İçi Demokrasi ve Etkinliği: Parti Üyeliği, Parti Yönetimine Katılma ve Dilek Sistemi*"ne ilişkin bölümde; Parti Üyeliği, Yapısı, Gelişimi ve Önemi; Parti Yönetimine Katılma (genel olarak ocak, nahiye ve vilayet kongrelerine katılım esasları) ve Parti Kongrelerinde Vatandaşların İsteklerini içeren dilek sistemi hakkında kısa bir açıklamada bulunmuştur.³⁹

Uyar, "*CHP'de Parti İçi Demokrasinin İşlerliği ya da İşlemezliliği*"ne ilişkin 6. Bölümde, CHP Nizamnamelerine bağlı olarak parti üyeliği ve örgütlenme, parti genel merkezi ve taşra yapılanması ile dilek sistemi hakkında eserin bütünü içinde mümkün olan ayrıntılara yer vermiştir.⁴⁰

Kabasakal, CHP'nin kuruluş, Tek-Parti, Çok Partili Yaşama Geçiş dönemlerinde merkez ve taşra örgütlenmesi hakkında teferruatlı bilgi vermiş, ancak vilayet kongreleri hakkında özel bir konuya girmemiştir.⁴¹

Vilayetler hakkında yapılan çalışmalarda ise; Çakmak, 1946-1960 yılları arasında Bursa'da yapılan vilayet kongrelerine yer vermiştir.⁴² Mayak, Antalya'daki teşkilatlanma çalışmaları ve müfettiş raporlarına, halkevlerinde yaşanan gelişmelere, düzenlenen vilayet kongrelerine değinmiş, doğal olarak araştırma Antalya vilayeti ile sınırlı kalmıştır.⁴³ Turan, genel olarak Doğu Anadolu'da örgütlenme çabalarını ve bölgede yaşanan isyanları ele

³⁸ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 557-605; Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, eserin tamamı; Hikmet Bila, **CHP Tarihi (1919-1979)**, Doruk Matbaası, Ankara, 1979, eserin tamamı; Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, eserin tamamı; Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. 1-2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, eserin tamamı.

³⁹ Öz, **a.g.e.**, s. 179-189.

⁴⁰ Uyar, **a.g.e.**, s. 231-273.

⁴¹ Kabasakal, **a.g.e.**, s. 111-138, s. 211-237.

⁴² Fevzi Çakmak, "*Bursa Yerelinde Cumhuriyet Halk Partisi 1946-1960*", **Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2012, tezin tamamı.

⁴³ Faysal Mayak, **Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Teşkilatının Faaliyetleri (1931-1951)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2015, eserin tamamı.

almış, vilayet kongrelerinden bahsetmemiştir.⁴⁴ Şahin, Malatya'daki teşkilatlanma ve halkevleriyle ilgili çalışmalara değinmiş, İl Teşkilatı tarafından düzenlenen vilayet kongrelerine sınırlı bir şekilde yer vermiştir.⁴⁵

CHP kurultaylarıyla ilgili yapılan makale çalışmalarında ise vilayet kongrelerine yeterince değinilmemiştir.⁴⁶ Sevda Mutlu, “*Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: Dilek Sistemi*” adlı makalesiyle incelemenin belli bir bölümüne çok yaklaşmış, ancak sadece Beşinci Büyük Kurultayda gündeme getirilip, tartışılan dilekler çerçevesiyle sınırlı kalmıştır.⁴⁷ Tunçay tarafından, 1925 yılında İstanbul’da yapılan vilayet kongresine ilişkin hazırlanan makale, çalışma esnasında yol gösterici bir nitelik taşıması bakımından önem arz etmiştir.⁴⁸ Birinci Bölümde söz konusu makaleye yer verilmiştir.

Araştırmanın, vilayet kongreleriyle ilgili bölümleri tamamen birinci el dokümanlara dayandırılmıştır. Bu amaçla Cumhurbaşkanlığı Devlet Cumhuriyet Arşivi, TBMM Arşivi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi ve Milli Kütüphane imkânlarından istifade edilmiştir. Belirlenmiş vilayetlerle ilgili yapılan bu arşiv çalışmasının yanı sıra, her vilayet için anılan dönemde yayınlanmış tüm yerel gazetelerin arşivi taranmıştır. Kurultay dönemlerinin başlangıç ve sonlarında Türkiye’de ve uluslararası ortamda yaşanan gelişmelerin önemli bir bölümü dönemin gazetelerinden ve ikinci el dokümanlar ile hatıralardan faydalanılarak hazırlanmıştır. Araştırma esnasında doküman sıkıntısı çekilmemiş, ancak arşiv belgeleri ile CHP resmi yayınlarının bir kısmında, belge adı ile içeriğin uyuşmadığı görülmüştür.

⁴⁴ Murat Turan, **CHP’nin Doğu’da Teşkilatlanması (1923-1950)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2011, eserin tamamı.

⁴⁵ Mehmet Serkan Şahin, **Erken Cumhuriyet Dönemi’nde CHP’nin Malatya Teşkilatı (1923-1950)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2016, eserin tamamı.

⁴⁶ Hakan Uzun; “*Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları*”, **ÇTTAD**, IX/20-21, 2010/Bahar-Güz, s. 233-271; “*İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı*”, **ÇTTAD**, XII/25, Güz 2012, s. 101-139; “*Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1946 Olağanüstü Kurultayı*”, **ÇTTAD**, XIII/26, Bahar 2013, s. 139-161; Necdet Aysal-Sezai Kürşat Ökte; “*Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Üçüncü Büyük Kongresi (10-18 Mayıs 1931)*”, **ASOS Dergisi**, Yıl 4, Sayı 30, Eylül 2016, s. 39-71.

⁴⁷ Sevda Mutlu, “*Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: Dilek Sistemi*”, **ATAM Dergisi**, Sayı 86, Ankara, Temmuz 2013, s. 53-102.

⁴⁸ Mete Tunçay, “*CHF’nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri*”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt XXXVI, No: 1-4, Ankara, 1981, s. 304-332.

C. Tarihsel Arka Plan

Türk Siyasi Tarihi'ndeki gelişmeleri, 29 Ekim 1923'te ilan edilen “Cumhuriyet” öncesinde; “Hürriyetin İlanı” na kadar (1789-1908), “II. Meşrutiyet Dönemi” (1908-1918), “Mütareke ve Milli Mücadele veya Müdafaa-i Hukuk Dönemi” (1918-1923) safhalarında incelemek mümkündür.⁴⁹

Osmanlı Devleti yönetim tarzı bakımından örgütlü bir siyasal faaliyetin mümkün olmadığı, “Hürriyetin İlanı”na kadar (1789-1908) olan dönem, yöneten-yönetilen ilişkileri açısından değerlendirilmiştir.⁵⁰ Zira 1789'da gerçekleşen Fransız Devrimi sonrası, uluslararası ortamda ve Osmanlı Devleti bünyesinde oluşan siyasal, sosyal, iktisadi ve kültürel gelişmelere bağlı olarak, girişilen reformlar devlet yönetim tarzında da önemli değişimleri başlatmıştır.

Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği yıl tahta çıkan III. Selim'in (1789-1807), siyasal sistemin yeniden düzenlenmesi amacıyla, devlet ileri gelenleri, yöneticiler ve ulemanın katılımıyla toplanacak “Meşveret Meclisini” oluşturması ve “Nizam-ı Cedid” ordusunu kurması yeni bir siyasal düzene geçişle ilgili ilk girişimler olarak görülmektedir.⁵¹

Aynı çerçevede, II. Mahmut Dönemi'nde (1808-1839) de söz konusu siyasal değişim süreci devam etmiş; önce 29 Eylül 1808'de Kâğıthane köşkünde Alemdar Mustafa Paşa (Ruşuk Ayanı) başkanlığında toplanan “Meşveret-i Amme”, 7 Ekim 1808'de Sened-i İttifak'ı hazırlamışlardır.⁵² Bu belge, yöneten-yönetilen ilişkileri bakımından; yöneticiler, yoksullar ve reaya ile ilgili güvencelerden ibarettir.⁵³ Daha sonra, 1826 yılında “Vaka-yı Hayriye” olarak anılan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla, askeri güç siyasal güce tabi kılınmıştır. Devlet-Toplum ilişkilerinde, devletin; merkezi-yerel otorite çelişkisinde, merkezin; merkez güçleri arasındaki sorunlarda da sarayın güçlendirilmesi sağlanmıştır.⁵⁴ Bu üçlü güçlendirme programı çerçevesinde de sürekli danışma ve karar organları

⁴⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, s. 74-78.

⁵⁰ Tunaya, **a.g.e.**, s. 77, 79-81.

⁵¹ Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti (1600-1908)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 73-87.

⁵² Halil İncalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 92; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 15. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 139.

⁵³ Sened-i İttifak ile yöneten-yönetilen ilişkilerinde getirilen değişiklikler: Sadrazamın keyfî eylemlerinin yasaklanması, yoksulların ve reayanın korunması, vergilerin haksız ve ezici olmaması, reayaya zulmün yasaklanması, suç işlenmesi durumunda soruşturma yapılmadan ceza verilmemesi, cezaların suça göre sadrazam tarafından verilmesi, ayaklanan kişilerin de soruşturma yapılmadan idam edilmemesi şeklindedir. Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 12. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 47.

⁵⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 3. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 110-112.

kurulmuştur.⁵⁵ Uyruklar arasında din ve mezhep farkları nedeniyle ayırım yapılmaması ilkesinin benimsenmesi, din ve vicdan özgürlükleri ve eşitlik yolunda ilerlemenin bir göstergesi olmuştur.⁵⁶

Bu süreç sonunda, Abdülmecit Dönemi'nde (1839-1861) 3 Kasım 1839'da Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan ve ilan edilen, "*Gülhane Hatt-ı Hümayunu*" / "*Tanzimat Fermanı*" ile 1876 yılına kadar süren "*Tanzimat Dönemi*"ne girilmiştir.⁵⁷ Tanzimat ile birlikte, 1845 yılından sonra hükümetle halk arasındaki ilişkiyi belirleme ihtiyacı, yerel meclislerin kurulması sonucunu doğurmuş, yönetilenlerin siyasi temsilini sağlamaya yönelik gelişmeler yaşanmıştır.⁵⁸ 1856'da yayınlanan Islahat Fermanı ile merkezi devlet örgütü içerisinde yer alan meclisler ile halk, merkezi idarenin kararlarına dilekte bulunmak suretiyle de olsa katılmaya başlamıştır.⁵⁹ Bu dönemde, 1859'da kurulan Fedailer Cemiyeti'nin giriştiği ve "*Kuleli Vak'ası*" olarak anılan olay gerçekleşmiştir.⁶⁰

Abdulaziz Dönemi'nde (1861-1876); 1865'te Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurulmuş, cemiyet çatısı altında buluşan zamanın fikir ve edebiyat öncüleri olan Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Agâh Efendi, padişahın mutlak otoritesine karşı ilk muhalefet yapısını oluşturmuşlardır. Bu insanlar, Avrupa'da yaşanan devrimleri de örnek alarak, Tanzimat'ın siyasi düşüncesini olgunlaştırmışlar ve "*I. Jön Türk Hareketi*"ni vücuda getirmişlerdir. Onlar sayesinde Osmanlı Devleti tarihinde ilk defa birey iktidar karşısına çıkarılmış, bireysel hürriyet rejiminin hukuki garantilere bağlanması ve bu bakımdan

⁵⁵ Danışma ve karar organlarının en önemlileri; askeri konularda *Dar-ı Şura-yı Askeri*, adli alanda *Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye*, idari konularla ilgili olarak da *Dar-ı Şura-yı Babîâli'dir*. 1837 yılında kurulan *Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye* yargı örgütünün en üst kuruludur. Söz konusu kurul Tanzimat Dönemi nizamnamelerinin ve yasaların hazırlanmasında da görevlendirilmiş olup, günümüzde Danıştay ve Yargıtay'ın benzer yetkilerine sahiptir. Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 66-67. Bu dönemde ayrıca devletin yönetim sorumluluğu bağlamında; ferdi hürriyet rejiminin kurulması yönünde; angarya ve müsadere kaldırılmıştır. Mülkiyetin korunması, kanun önünde eşitlik, muhabere hürriyeti kabul edilmiştir. Özellikle din ve vicdan hürriyeti ilan edilerek bu konuda yaşanan katı kuralların ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Lewis, **a.g.e.**, s. 112-124.

⁵⁶ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 69.

⁵⁷ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 213-218. Tanzimat Fermanı'nın tam metni için, İnalçık-Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 13-16'ya bk. Yöneten-yönetilen ilişkileri açısından fermanın giriş bölümünde eski dönemdeki anlayıştan farklı olarak, yalnız din ve devleti değil, ülkeyi ve milleti kalkındırmak olduğu vurgulanmıştır. Böylece halka devlet içinde merkezi bir yer verilmiş, modern bir devletin temel ilkesi olan, devletin halk için var olduğu düşüncesi hâkim kılınmıştır. Yeni yönetim usulleri ile hak ve dokunulmazlıklar; can, ırz, mal, mülk ve yargılama güvenceleri ile vergi ve askerlik işlerinin adil ve düzenli hale getirilmesi hedeflenmiştir. Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 85-90.

⁵⁸ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 219-220.

⁵⁹ Mustafa Yılmaz, "*Sened-i İttifak'tan Demokrat Parti'ye Demokrasi Adımları*", **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C. I, Sayı 1, Ankara, Bahar 1999, s. 42.

⁶⁰ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, s. 89-90. Bu olay Kuran'ın değerlendirmesine göre; mevcut iktidarı değiştirmeye yönelik ilk inkılap hareketidir. Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 60-64. İğdemir'in değerlendirmesine göre ise; yapılmakta olan ıslahat hareketlerine karşı bir girişimdir. Uluğ İğdemir, **Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1937, s. 38.

çağdaş devlet formülüne ulaşılması tezi savunulmuştur.⁶¹ 1864'te devlet yönetim sorumluluğu ve siyasal katılımın sağlanması bağlamında getirilen düzenlemeye göre Osmanlı İmparatorluğu vilayetlere bölünmüştür. İlk olarak seçim prensibi ve mahalli idare sistemi bu yoldan imparatorluk yapısına girmiştir. “*Teşkilat-ı Vilayet Nizamnamesine*” göre idari taksimat; vilayet, liva, kaza, karye olarak yapılmış, liva ve kazalarda birer *İdare Meclisi* teşkil edilmiştir. 1868'de ise adeta Meclis-i Mebusan niteliğinde olarak değerlendirilen *Şura-yı Devlet* kurulmuştur.⁶²

II. Abdülhamit Dönemi'nde (1876-1909) ise, 23 Aralık 1876'da Sadrazam Mithat Paşa başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanan, *Kanun-i Esasi*'nin yürürlüğe girmesi ile I. Meşrutiyet Dönemi başlamış, Osmanlı Devleti ilk olarak anayasal bir düzene geçmiştir. Siyaset ve sosyal yaşamda önemli değişimler yaşanmış, Osmanlı Devleti Batı sistemi içine dâhil olduğunu ilan etmiş, meşruti hükümetler arasına girmiştir.⁶³ Kanun-i Esasi, yöneten-yönetilen ilişkileri, devletin yönetim sorumluluğu, meşruiyetin ve siyasal katılımın sağlanması konularına, tamamen farklı bir boyut getirmiştir.⁶⁴

Kanun-i Esasi çerçevesinde teşkil edilen Heyet-i Mebusan, seçimle gelmiş ilk Osmanlı Meclisi'dir. Böylece devlet yönetimine milletin siyasal katılımı sağlanmış, halk siyasal bir varlık olarak anayasal düzende yer almıştır. Henüz bir seçim kanunu olmadığı için 28 Ekim 1876'da çıkarılan “*Talimat-ı Muvakkate*” gereğince yapılan seçim sonucunda, Mebusan Meclisi 80'i Müslüman, 50'si Gayrimüslim olmak üzere 130 mebustan oluşmuştur. 19 Mart 1877'de toplanan Meclis, 14 Şubat 1878'de, II. Abdülhamit

⁶¹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s. 45.

⁶² Bu meclislerin her birinde ikisi Müslüman, ikisi Gayrimüslim dört seçilmiş üye bulunacaktır. Bunlar halk tarafından seçilmiş kimseler olacaktır. Ayrıca vilayetlerin *Divan-ı Temyizleri'nde* 6, *Umumi Meclisleri'nde* 4 üye; livaların *Meclis-i Temyizleri'nde* 6 üye; kazaların *Meclis-i Deaviyeleri'nde* 3 üye, halk tarafından seçilmiş olacaktır. Karyelerde ise seçim sistemi daha geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Her karyenin iki muhtarı ve *İhtiyar Meclisi'nin* bütün üyeleri karye halkı tarafından seçilecektir. Bütün seçilmiş üyelerin, Osmanlılık gayesinin uygulanmasından ötürü, yarısı Müslüman yarısı da Gayrimüslim olacaktır. Bu suretle seçim sistemi mahalli idare kadroları içinde ilk defa uygulanmıştır. Seçilmiş üyeler, 1876 da ilan edilen I. Meşrutiyet'in ilk genel seçimlerinde ikinci seçmen olarak kabul edilmişlerdir. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, 2. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 35-38.

⁶³ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 38.

⁶⁴ Kanun-i Esasi'de esas egemen güç padişah'tır. Ancak padişah bu egemenlik hakkını artık sadece monarşik egemenlik geleneklerinden ve dinsel kaynaklardan almamaktadır. Kendi tek yanlı iradesinin ürünü bir ferman da olsa Kanun-i Esasi, yani yazılı anayasa onun saltanat ve egemenlik haklarının ve meşruiyetinin yeni dayanağıdır. O zamana kadar meşruluk kaynağını gelenek ve dinsel inançlardan alan monarşik egemenlik, şimdi insan iradesi ürünü olan bir hukuki belgeden meşruluk olarak yöneten-yönetilen ilişkilerinde etkili olacaktır. Bu durumu yeni devlet organlarında görmek mümkündür. Padişah, yürütme organının da başıdır. *Heyet-i Vükela* ya da *Meclis-i Vükela'nın* (bakanlar kurulu) başkanı ve üyeleri olan sadrazamı, şeyhülislamı ve vekilleri kendisi seçer, atar ve gerektiğinde azleder. Yasama meclisi *Meclis-i Umumi* adını taşımakta olup, *Heyet-i Ayan* ve *Heyet-i Mebusan'dan* oluşmaktadır. Heyet-i Ayan üyeleri, diğer meclisin üye sayısının üçte birini aşmamak üzere, 40 yaşını geçmiş ve seçkin hizmetleriyle tanınmış kişiler arasından yine padişah tarafından seçilir, atanırlar. Heyet-i Mebusan üyeleri ise her elli bin erkek nüfusa bir temsilci olmak üzere dört yıl için ve seçim yoluyla bu göreve gelirler. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 136-137.

tarafından, fevkalade haller ve halkın ehliyetizliği gibi sebeplerle tehir edilmiş, bu ertelenme otuz bir buçuk yıl sürmüştür.⁶⁵ İstibdat Dönemi olarak adlandırılan bu süreçte, Jön Türklerin giriştikleri özgürlükçü mücadele yeniden canlanmış, istibdat rejimine karşı gizli örgütler kurulmaya başlanmıştır.

Jön Türkler 1889 yılında ilk gizli cemiyeti, *Tıbbiye-i Askeriye*'de "*İttihad-ı Osmaniye*" adıyla kurmuşlardır.⁶⁶ Kurucuları arasında Dr. İbrahim Temo, Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İshak Sukuti, Hüseyinzade Ali, Mehmet Reşit Bey'ler vardır. Cemiyet, Paris'te bulunan ve bazı ıslahat girişimleriyle tanınan Ahmet Rıza Bey'le temasından sonra "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*" adını almıştır. Yurt içinde İzmir, Romanya, Bulgaristan; yurt dışında Paris, Cenevre ve Kahire'de şubeler açan cemiyetin amacı; II. Abdülhamit'in istibdat idaresine son vermek, Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesini sağlayarak yeniden meşrutî rejime dönmektir. İTC, kendi içerisinde yaşanan sorunların da çözümlenmesi amacıyla 1902'de ilk kongresini toplamıştır. Kongrede; ihtilal hareketine askeri kuvveti de ortak etmek, Türk ve Osmanlılar bu ihtilali kendi başlarına yapamayacaklarına göre, yabancı devletlerin karışmasını sağlamak gibi iki temel husus gündeme getirilmiştir. Neticede kongre, cemiyetin iki gruba ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Müdahale istemeyenler (aydın, asker-sivil bürokrat işbirliğine dayanan merkezi bir yönetimden yana olanlar) Ahmet Rıza Bey liderliğindeki "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*"ni, müdahaleciler (yerli ve yabancı burjuvazinin işbirliğine dayanan, federatif yapı ve bireysel girişimleri destekleyici bir yapıdan yana olanlar) ise Prens Sabahattin liderliğindeki "*Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti*"ne dönüşmüştür.⁶⁷

İkinci Jön Türk Kongresi, 27-29 Aralık 1907'de Ermeni Taşnaksutyun Partisinin başvurusu üzerine Paris'te toplanmıştır. Kongreye; Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, Ermeni İhtilal Heyeti Müttefikası/Taşnaksutyun, Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi, Hilafet Heyeti Tahririyesi, Armenya Gazetesi Heyet-i İdaresi, Razmik Heyet-i İdaresi, Ahd-i Osmanlı Cemiyeti (Mısır), Teşebbüsü Şahsi ve Âdemi Merkeziyet-Meşrutiyet Cemiyeti ve her cemiyetin basın temsilcileri katılmışlardır. Kongre sonunda yayınlanan beynamede; Sultan Abdülhamit'i tahttan feragate zorlanması, mevcut idare şeklinin değişmesi, meşrutiyetin tesisi (Ayan ve Mebusan Meclislerinin açılması) hususları yer almıştır.⁶⁸

⁶⁵ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 39.

⁶⁶ Kuran, *a.g.e.*, s. 154-172; Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 527.

⁶⁷ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s. 80-84; Kuran, *a.g.e.*, s. 344-352.

⁶⁸ Kuran, *a.g.e.*, s. 448-449.

Bu süreç sonunda da, İttihatçıların öncelikle Balkanlarda başlattıkları eylemlerin yarattığı baskılara dayanamayan II. Abdülhamit, 23 Temmuz 1908’de, bir Hatt-ı Hümayun ile Kanun-i Esasi’yi yeniden yürürlüğe koymuştur. Böylece başlayan II. Meşrutiyet, zamanın basını tarafından, “*Hürriyetin İlanı*” olarak kamuoyuna bildirilmiştir.⁶⁹

II. Meşrutiyet, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Türk ve Türk olmayan unsurların demokratik ve liberal bir anlaşma zemini içinde giriştikleri ilk ve son harekettir. Bu nedenle de eylemin ön plandaki ideolojisi “*Osmanlıcılıktır.*” Türk liberal-reformist aydınlarının ağır bastıkları bir oluşumdur. II. Meşrutiyetin ilanında önemli bir dış baskı görülmemekle beraber, imparatorluğu dış müdahalelerden koruma ve çok uluslu bir bütün olarak sürdürme güdüsü açıkça belirgindir. Meşrutiyet hareketinin tetikleyicisi sayılan Reval görüşmeleri, dolaylı olarak anayasal değişime neden olmuş, hareketi başlatıcı ve hızlandırıcı bir rol oynamıştır.⁷⁰

Bu dönemde öncelikle meşruti sistemle tezat teşkil eden 1876 Kanun-i Esasi’nin yapısı, II. Meşrutiyet’in ilk padişahı olan V. Mehmet Reşat (1909-1918) zamanında 1909 ve 1911 yıllarında yapılan tadilatlarla değiştirilmiş, çok partili bir meşrutiyetin doğal ihtiyacı olan parlamenter sistem tesis edilmiştir. Yeni değişikliklere göre; Heyet-i Vükela, Meclis tarafından kolaylıkla düşürülebilecek, buna karşılık Yürütme Organı (Padişah ve Vükela Heyeti) Mebusan Meclisini daha zor şartlar içinde feshedebilecektir. 1911’de ise Yürütme - Yasama arasında, parlamenter hükümet sisteminin gerektirdiği dengenin Meclis (yasama) lehine bozulduğu ileri sürülerek, Yürütme Organı’nın meclisi daha kolay feshedebilmesi yolunda yeni bir değişime gidilmiştir. 1909 tadilatındaki önemli esas, 1876’da açıkça kamuya ait hürriyetler faslına konmamış olan toplanma ve cemiyet hürriyetlerinin kabul edilmiş olmasıdır.⁷¹

Böylece; II. Meşrutiyet Dönemi’nin siyasi partileri birkaç şekilde ortaya çıkmışlardır. Gizli dernekten, siyasi düzeye çıkarak ve seçimleri kazanarak; “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*, kısmen *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*”. Meclis içinde, tarafsızlarla iktidar partisi çoğunluğundan koparak; “*Ahali Fırkası, Hizbi Cedid* ve özellikle *Hürriyet ve*

⁶⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1976, s. 3-4; Ahmet İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 183-188.

⁷⁰ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 177-178. Reval Görüşmesi: Makedonya sorununun çözümlenmesi amacıyla, İngiltere Kralı ile Rus Çarı, 9 Haziran 1908’de Reval’de buluşup görüşmelere giriştiler. Bu arada Osmanlı Hükümeti de Almanya ile sıkı ilişkiler içindeydi. Reval’de ki görüşmeler Batı basınında Osmanlı İmparatorluğu’nun paylaşılması olarak yorumlandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, memleketin başına gelen bütün felaketlerden olduğu gibi burada alınan kararlardan da II. Abdülhamit’in istibdat yönetimini sorumlu tutmaktaydı. Makedonya’da hazırlanan genel ayaklanma planı bu surette yürürlüğe girdi. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 23-26.

⁷¹ Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 41-42.

İtilaf". Dini ilkelere dayanarak, halkın muhafazakârlığını sömürerek; "*İttihad-ı Muhammedi Fırkası*". Kişisel saygınlıklara ve Jön Türk dönemine dayanarak; "*Fedakaran-ı Millet Fırkası*". Kısmen doktrinel esaslara dayanarak; "*Ahrar, Osmanlı Sosyalist, Milli Türk Fırkaları*". Meclisler içinde, ayrılıkçı hizipler kurarak; "*Ermeni, Bulgar, Rum, Arap vb. Mebuslar*" gruplar halinde birleşmişlerdir.⁷² Bu dönemde; 13 fırka ve çok fazla sayıda sosyal, siyasal ve kültürel amaçlı cemiyet kurulmuştur.⁷³ Ancak dönemin egemenliği sürekli olarak İTC'de olmuş, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile diğerleri de muhalefeti teşkil etmişlerdir.

İTC; 1908'de Meşrutiyet Dönemi'nin Kamil Paşa tarafından kurulan ilk kabinesine yalnızca Adliye Nazırı vererek katılmış, kabineleri doğrudan doğruya kurmak yerine kontrol altında bulundurmaya tercih etmiştir. 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa'nın ilk kabinesi Cemiyetin izniyle kurulmuştur. 1910'da teşkil edilen İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi, tam anlamıyla İTC'nin kontrolü altında kalmıştır. Muhalefetin, Trablusgarp Savaşını kötü idare etmesi nedeniyle, Hakkı Paşa'yı Yüce Divana sevk etmek istemesi üzerine, Kanun-i Esasi'nin 7. ve 35. Maddelerinin tadili için hükümet Sait Paşa tarafından birer gün arayla 2 ve 3 Temmuz 1912'de iki defa kurulmuştur. Sait Paşa'nın istifası, siyasal hayatta önemli sonuçlar yaratmış, İTC muhalefete düşmüştür. Sadrazamlık, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya daha sonra da Kamil Paşa'ya verilmiştir. İTC, iktidarın bu suretle terkine dayanamamış, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın katledilmesi ile neticelenen ve bizzat kendi tertibi olan Bab-ı Ali Vakası sonrası, Kamil Paşa'yı istifaya zorlayarak yeniden iktidara geçince çok partili hayatta bir duralama olmuştur. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ise muhalefetin bir intikam gösterisidir. Bu olay üzerine, İttihatçılar duruma hâkim olmuş, muhalefeti sindirmiş, sürmüş ve kaçmaya zorlamışlardır. Böylece çok partili rejim de son bulmuştur. 1913-1918 yılları arasındaki Sait Halim Paşa ve Talat Paşa hükümetleri doğrudan doğruya İttihatçıdır. Neticede; 31 Mart hadisesinden sonra Tefik Paşa'nın, daha sonra Gazi Ahmet Muhtar ve Kamil Paşa'ların dört ay gibi kısa ömürlü hükümetleri hariç, İTC, kurulan ilk iki hükümeti nüfuzu altında bulundurmuş, diğer yedi hükümeti doğrudan doğruya teşkil ve tanzim etmiş, bu suretle 1908'den 1918 yılına kadar iktidarda kalmıştır.⁷⁴

⁷² Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 532-533.

⁷³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C. I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, eserin tamamı.

⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki*, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 35-147.

II. Meşrutiyet Dönemi aynı zamanda, Osmanlı Devleti topraklarıyla ilgili “Şark Meselesi”nin ikinci ve üçüncü aşamasına denk gelmiştir.⁷⁵ Dolayısıyla, Balkan ve Trablusgarp savaşlarıyla, meselenin son safhası olan I. Dünya Savaşı’nı da bünyesinde barındırmaktadır. Yani bu dönem, Tunaya’nın “siyaset laboratuvarı” olarak adlandırdığı, cumhuriyetin başardığı pek çok şeyin tartışıldığı siyasal gelişmelerle ilgili özelliğinin yanında, savaşları, isyanları, devletin kurtulması için düşünce akımlarını da ihtiva etmektedir.⁷⁶

Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk olarak aşağıdan yukarı ve oldukça geniş tabanlı bir toplumsal hareketle, yeni bir rejime geçiş olarak değerlendirilen meşrutiyet ile egemenlik hakkı, monark ile millet arasında paylaşılmıştır. Yasama ve yürütme padişahtan koparılıp, meşruti bir anayasal düzene geçilmiştir. Bu dönemde Monarşi iyice sarsılmıştır. Bunun sonucu olarak da 1922’de saltanatın kaldırılması ve 1923’te cumhuriyetin ilanı esnasında aşırı bir dirençle karşılaşmadığı değerlendirilmektedir.⁷⁷

Bu dönemde gerçekleştirilen hukuk reformları, feodal devlet yapısından kopuşu vurgulamak, halk-devlet ilişkilerini iyileştirmek ve laiklik yönünde ilerleme sağlamak bakımından olumlu gelişmelerdir. Bu dönemin en önemli özelliklerinin arasında; Meclis içi muhalefetin doğuşu, tebaa tipinden vatandaş tipine geçiş, hürriyet sözcüğünün halk kitlelerinin benliğine işlenmesi, iktisadi ve siyasi bağımsızlık fikirleri, ulusal-laik bir ideolojinin benimsenmesi, gelecek dönemler için demokrasi ve özgürlük mücadelelerine esin kaynağı oluşu gibi hususları saymak mümkündür. Bu olumlu gelişmelerin yanı sıra II. Meşrutiyet Dönemi; milletin ve temsilcilerinin gerçek bir yükselişi özelliğini taşımamış, önce hâkim parti, sonra da tek parti olarak İTC’nin tüm baskı yöntemlerinin yaşandığı bir devir olmuştur. Meclisin feshi mekanizması siyasal komploların aracı olarak kullanılmış, muhalefeti etkisiz bırakma, ortadan kaldırma amacına hizmet etmiştir. Ordu mensupları, aktif politikaya girerek asli görevlerinden uzaklaşmış ve savaş alanlarında büyük hezimetlerin yaşanmasına neden olmuşlardır.⁷⁸

⁷⁵ Karal’a göre; “Şark Meselesi, politika terimidir. İlk 1815 Viyana Kongresi’nde kullanıldı ve ondan sonra, siyaset adamlarıyla tarihçiler nezdinde kredi kazandı. XIX. Yüzyılın ilk yarısında Şark Meselesi genel olarak, Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünün korunması, aynı asrın ikinci yarısında Türklerin Avrupa’daki topraklarının paylaşılması, yirminci yüzyılda da İmparatorluğun bütün topraklarının bölüşülmesi manasında kullanıldı.” Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 203-204.

⁷⁶ Sina Akşın, **Kısa Türkiye Tarihi**, 12. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 55-56.

⁷⁷ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 216-217.

⁷⁸ Tanör’e göre; “... II. Meşrutiyet rejimi, demokrasi ve özgürlükler pratiğindeki olumsuzluklarına karşın, ulusal toplum, ulusal devlet ve ulusal egemenlik tezlerinin ilk mayalandığı ortam olması bakımından önemli bir hizmet görmüş sayılabilir. Nitekim Türkiye’nin 1918’den sonraki siyasal-anayasal gelişmelerinde II. Meşrutiyet’in bu olumlu mirasından yararlanılacaktır.” Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 218-220.

İTC, parlamentodaki örgütlenmesi ve ülkeye yayılmış kitle örgütüyle; umumi kongre, merkez-i umumi, vilayet heyet-i merkeziyeleri, kaza ve nahiye heyet-i merkeziyeleri ve kulüpleri bünyesinde barındırmıştır.⁷⁹

Ulusal Kurtuluş Mücadelesinde de, 1918 yılında faaliyete başlayan yerel ve bölgesel Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri, zaman içerisinde her ne kadar İTC ile bir bağlarının olmadığını açıklamışlarsa da, söz konusu örgütlenmeden etkilenmişlerdir. Hatta bu örgütlenmenin olanaklarından önemli ölçüde yararlanmışlardır. Dolayısıyla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasal bir parti olarak devamı olan Halk Fırkası örgüt yapısının da bazı farklılıklarla beraber İTC'ye benzer şekilde olması kaçınılmazdır.

⁷⁹ Kabasakal, **a.g.e.**, s. 54-76.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ VE İKİNCİ BÜYÜK KONGRE DÖNEMİ (1919-1927)

1.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Kuruluş Aşamaları (1919-1923)

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluşuna giden süreç, Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin doğuşu ile başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin faaliyete geçmesi sonrası Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na dönüşen bu cemiyet, daha sonra Halk Fırkası'nın kuruluşu ile tam anlamıyla siyasi bir parti hüviyetine kavuşmuştur. Halk Fırkası, 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır.

1.1.1. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Doğuşu

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin doğuşu ve onun siyasi parti halinde devamı olan Halk Fırkası'nın kuruluşu, diğer ülkelerdeki partilerin oluşum amaçlarından tamamen farklı sebeplere dayanmaktadır.

Genel anlamıyla siyasal partiler, daha ziyade iç politika bakımından belli amaçlar için, belirli ilke ve programlar etrafında bir araya gelmiş bir kısım halk kitlesinden oluşmaktadır.⁸⁰ Oysa A-RMHC'nin doğuşu ve Halk Fırkası'na dönüşmesi tarihi ve ulusal zorunluluklardan kaynaklanmaktadır.⁸¹ Bu oluşum sürecinin daha net anlaşılabilmesi amacıyla, I. Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmeleri bir kez daha hatırlamakta yarar vardır.

Savaş sonunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Savaşın galibi emperyalist ve sömürgeci devletler, mütareke koşullarını kendi amaçları doğrultusunda gerçekleştirmek için, Osmanlı Devleti topraklarını işgale başlamışlardır.⁸² Böylece, Anadolu ve Trakya toprakları bir güç ve iktidar sağlama mücadelesine sahne olmaktadır. Bu ortamda otorite kurmaya yönelik çabalar, ilk anda Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri ve Yerel-Bölgesel nitelikli güç merkezleri arasında yaşanmıştır.

Türk Siyasi Tarihi'nde "*Müdafaa-i Hukuk veya Milli Mücadele Dönemi*" olarak

⁸⁰ Niyazi Berkes, **Siyasi Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946, s. 4-7.

⁸¹ **Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP**, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1965, s. 5-6.

⁸² Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, MEB Basımevi, Ankara, 1977, s. 20-222.

adlandırılan bu safhada; 5 Kasım 1918'den itibaren Erzurum Kongresi'ne kadar on, Erzurum ile Sivas Kongreleri arasında dört, Anadolu'daki tüm cemiyetlerin A-RMHC bünyesinde birleşmesinden sonra da on dört kongre toplanmıştır (EK-1).⁸³ Anadolu ve Trakya'da düzenlenen bu kongrelerin tamamı, siyasi temsil gücüne sahip, buldukları yerin siyasi ve idari geleceği ile ilgili kararlar alan, ulusal ya da bölgesel direnişi amaçlayan oluşumlardır. Söz konusu örgütler ile bunların düzenlediği tüm kongrelerin temelinde, öncelikle kendi alanlarının savunulması ve bu amaçla devlet otoritesinin sağlanması gerçeği bulunmaktadır.⁸⁴

Bölgesel nitelikli olan bu örgütlerin bir araya getirilerek, ulusal düzeyde otorite sağlama, işgallere ve İstanbul Hükümeti'ne karşı yeni bir yönetim merkezinin doğuşu, 22 Haziran 1919'da yayınlanan Amasya Genelgesi'ne dayanmaktadır.⁸⁵ Bu suretle, yukarıda sözü edilen üç otorite merkezine “*Ulusal-Merkezi Yönetim*”i temsil eden bir yenisi de katılmış olmaktadır ki; kuruluş felsefesi tamamen Anadolu ve Trakya halkının inanç ve desteğinden kaynaklanmaktadır.

Amasya'da yapılan toplantıya, Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Rauf (Orbay) Bey ve Refet (Bele) Bey şahsen katılmıştır. Mersinli Cemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa'nın da telgrafla onayı alındıktan sonra oluşturulan kararlar, Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nin başlangıcını teşkil eden, mücadelenin hedefi ve genel stratejisini ortaya koyan ilk ulusal siyaset belgesi niteliğini taşımaktadır.⁸⁶

Bu tarihten itibaren, tamimde belirtilen esasların adım adım uygulanmasıyla, Türk siyasi hayatı ve yönetimi, ulusallaşmaya ve demokratik bir niteliğe doğru ilerlemiştir. Amasya Tamimi birinci maddesinde belirtilen; “*Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” ifadesi, ulusal hareketin tamamen halkın desteğine ve demokratik esaslara dayanarak sürdürüleceğinin ilk işaretidir. Bu ifadenin “*İrade-i Milliye*” ve “*Hâkimiyet-i Milliye*” kavramlarıyla bütünleştirilmesi, halk iradesinin yönetime el koyacağı ve Sultan iradesinin son bulacağı bir göstergesidir. Tamim'de “*Sivas'ta bir milli kongrenin süratle toplanması*” bunun için seçilmiş kişilerin vilayetleri temsilen bu kongreye katılmaları istenmektedir. Böylece ulusal hareket her kesimdeki halkın çıkarlarını ve beklentilerini dikkate alarak, hareketin merkezileştirilmesini de hedeflemektedir.

⁸³ Milli Mücadele Dönemi'nde düzenlenen kongreler için bk. **EK-1**; Bülent Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları**, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 97-98.

⁸⁴ Bülent Tanör, **Kurtuluş-Kuruluş**, 10. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s. 61-78.

⁸⁵ Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 158-159.

⁸⁶ Hikmet Özdemir, **Amasya Belgelerini Yeniden Okumak**, T.C. Amasya Valiliği Kültür Yayınları No: 7, Amasya, 2004, s. 60-61; **Ankara Üniversitesi TİTE Arşivi**, Kutu 17, Gömlek No:11, Belge No: 11.

Siyasal katılımın da sağlanabilmesi için hem seçim yolunu öngörmekte, hem de örgütlü veya örgütsüz kitlelere ulaşmayı amaçlamaktadır.

Ulusal devlet olmaya gidişin diğer bir adımı ise, 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde atılmıştır. Doğu Anadolu'daki bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bünyesinde birleştirilmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığını yaptığı dokuz kişilik bir Heyet-i Temsiliye seçilmiş, yayınlanan beyanname ile vatanın bütünlüğünü amaçlayan tüm Müslüman vatandaşlar ulusal bir örgüt adı altında toplanarak kitlesel bir oluşum sağlanmıştır.⁸⁷

Nihayet, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nde A-RMHC kurulmuştur (EK-2).⁸⁸ Bu kongrede; Erzurum Kongresi'nde belirlenen prensipler dâhilinde öncelikle Müdafaa-i Hukuk esası merkezi bir sisteme bağlanmış, ABD mandası reddedilmiş, özellikle geçmişteki siyasi parti oluşumlarıyla hiç bir bağlantının olmadığı sürekli vurgulanmıştır.⁸⁹ Kongre sonunda sayısı 16 kişiye çıkarılan Heyet-i Temsiliye, temelleri Amasya Kongresi'nde atılan ulusal hareketin gerçekleştiricisi ve geçici bir hükümet olarak kabul edilmektedir.⁹⁰

A-RMHC'nin oluşumuna bağlı olarak; *“Yer yer mevzii kalmış, kongre faaliyeti ile bölgeleşmiş cemiyet ve heyetlerin hepsi şube haline getirilmiş, muhtelif merkezlerde yeni şubeler açılmış, İstanbul'da gizli teşkilatlar kurulmuştur.”*⁹¹

Halk Fırkası Nizamnamesi'ne de esas teşkil eden ve Sivas Kongresi sonrası yayınlanan A-RMHC'nin Nizamnamesi, Erzurum Kongresi'nde vücut bulan *“Şark-i Anadolu (Vilayati) Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”* Nizamnamesi'nin özellikle teşkilat ve kongrelerle ilgili bölümünün aynısıdır.⁹²

A-RMHC Nizamnamesi'ne göre; *“Osmanlı Vatanının bütünlüğünün, yüce halifelik*

⁸⁷ Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum**, (Basımevi belirsiz), Ankara, 1946, s. 63-170.

⁸⁸ 1927 yılında yapılan CHF II. Büyük Kongresi açılış nutkunda Gazi Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nin CHP'nin ilk Büyük Kongresi olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: *“...Bugün küşadı ile müftechir olduğum büyük kongremiz Sivas Kongresi'nden sonra teşkilatımızın ikinci büyük kongresi oluyor. Efendiler, Sivas Kongresi'nde nasıl ki bütün milletin amal ve hissiyatını temsil etmek mevkiinde bulundu isek bugün de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın büyük kongresi ile bütün milletin hakiki hissiyat ve temayülata tercüman olmak vazife ve mevkiinde bulunuyoruz...”* **Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi**, 15 Teşrinievvel 1927, TBMM Matbaası, Ankara, 1927, s. 1.; Bila'ya göre; Sivas Kongresi kararları, CHP'nin Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Devrimcilik ilkelerini de taşımaktadır. Daha anlamlı olan yönü ise; *“Tüm milli güçleri bünyesinde toplayan kongre, bu niteliği ile CHP'nin 'Halkçılık' ilkesinin de temelini oluşturacaktır... Sivas Kongresi'nin CHP'nin 1. Kurultayı olarak kabul edilmesi, şekli bir karar değil, partinin pratikten kaynaklanan ilkelerinin doğduğu tarihsel bir olgudur...”* Bila, **a.g.e.**, s. 28. Sivas Kongresi'ne katılanların toplu fotoğrafı için bk. **EK-2**.

⁸⁹ Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 113-115.

⁹⁰ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. VII-VIII.

⁹¹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 510-511.

⁹² Dursunoğlu, **a.g.e.**, Belge No: 7, s. 160-167.

ve saltanat makamlarının ve milli bağımsızlığın dokunulmazlığını sağlamak için milli güçleri etken ve milli iradeyi egemen kılmak” amacıyla oluşturulan örgüt, bütün İslam vatandaşlarını cemiyetin doğal azası olarak kabul etmiştir.⁹³ Teşkilat yapısı; her biri sırasıyla bir diğerine bağlı olmak üzere köy ve mahallelerden başlayarak nahiye, kaza, liva, vilayet, müstakil liva bölümlenmesine dayalıdır. Söz konusu teşkilat yapısındaki üye sayısı ve görev dağılımı aşağıdaki çizelgede gösterilmektedir.⁹⁴

Teşkilat Seviyesi	Üye	Görevi
Köy İdare Heyeti	3	Köylüyü ve mahalle halkını korumak, aydınlatmak, bilgilendirmek. Üst heyetten alacağı talimatı bölge halkına bildirmek, uygulamak. Bölge halkının durum hakkındaki düşüncelerinden bağlı olduğu üst heyeti haberdar etmek.
Nahiye İdare Heyeti	3	Nahiyeyi teşkil eden köylerdeki milli birlik ve beraberliği sağlamak. Tehlike karşısında tüm bağlı köyleri hazır bulundurmak. Bağlı bulunduğu üst heyetten alacağı talimatı tebliğ etmek ve uygulamak.
Kaza İdare Heyeti	5	Kaza dâhilinde milli birlik ve beraberliği sağlamak. Tehlikeye karşı hazır bulunma hususunda, köy ve nahiye idare heyetlerinin görevlerini uygun şekilde yapmalarına nezaret etmek. Her köy ve mahallenin ve kendisine bağlı nahiye/bucakların büyüklüğüne, bölgesinin özelliğine göre bekçi teşkilatını takip etmek ve uygulamak. Bağlı bulunduğu üst heyetten alacağı talimatı tebliğ etmek ve uygulamak. (Kaza İdare Heyeti oluşturulamayan yerlerde, en yakın İdare Heyetine irtibat sağlanacaktır.)
Liva İdare Heyeti (Liva merkezlerinde ayrıca kaza teşkilatı yapılmayacaktır.)	7	Cemiyetin nizamnameye bağlı olarak teşkilatını oluşturmak. Bekçi teşkilatına özel önem vermek. Livaya bağlı bölgelerde her türlü firkacılık duygularından uzak olan cemiyetin amacını yaymak, tedbirler almak. Bu milli ve kutsal maksada engel olabilecek her türlü girişimi sonuçsuz bırakmak. Bu amaçla gerekli karşı koyma vasıtalarını sağlamak. Merkezi heyetle sıkı bir temas ve irtibat sağlamak. Alınacak talimatları uygulamak. Cemiyetin asıl maksadının gecikmesi ve memleket için acil bir durum söz konusu olduğunda doğrudan Heyet-i Temsiliye’ye başvurmak. Durumdan ve Heyet-i Temsiliye’nin vereceği cevaptan bağlı olduğu vilayet merkezini haberdar etmek.
Müstakil Liva ve Vilayet Heyeti Merkezi	10	Vilayet dâhilindeki tüm idare heyetlerinin vazifelerini uygun şekilde yerine getirmelerini sağlamak. Heyet-i Temsiliye ile yapacağı görüşmelerden ve alacağı talimatlardan ilgilileri derhal haberdar etmek. Milli teşkilata ait gelişmeleri takip ve Heyet-i Temsiliye’ye durum hakkında bilgi vermek. Cemiyetin asıl maksadının gecikmesi ve memleket için acil bir durum meydana gelmesi halinde gereken tedbirleri almak ve icraat hakkında Heyet-i Temsiliye’ye bilgi vermek. Vilayet hududu haricinde ve fakat cemiyet çevresi dâhilinde oluşabilecek acil durum ve hadiselerden, hem ilgili bölgeyi hem de Heyet-i Temsiliye’yi derhal haberdar etmek. Fevkalade bir durum karşısında vilayet kongresini toplanmaya davet etmek. Merkezi heyet kongresine karşı bir senelik işlemler ve hesaplardan bilgi vermek.

A-RMHC Nizamnamesi, düzenlenmesi gereken iki tür kongreyi öngörmektedir:

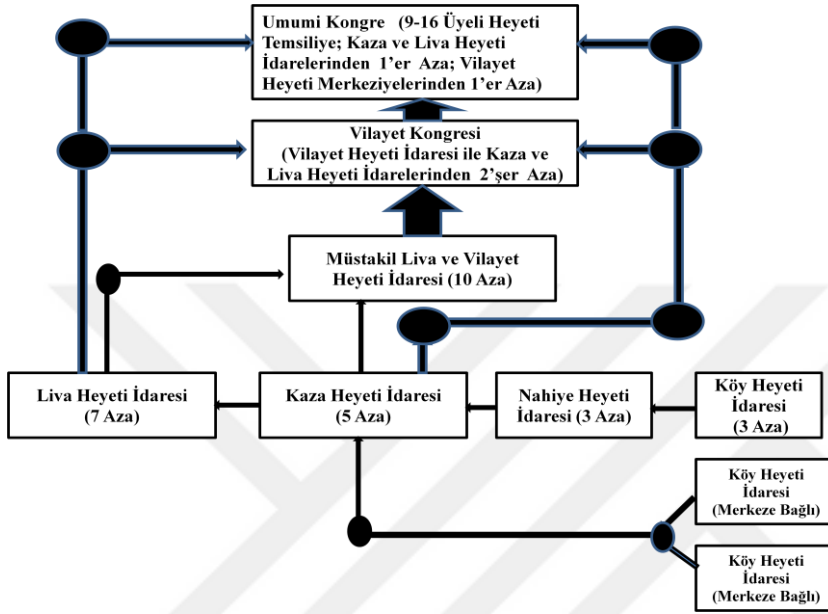
(1) Vilayet Kongresi, milli amaçlar etrafında daha kapsamlı bir surette anlaşmak ve gerekli tedbirleri geliştirmek üzere senede bir defa Mart, Nisan veya Mayıs aylarında vilayet merkezlerinde yapılacaktır. Kongrenin görevi, vilayet dâhilinde bir senelik milli faaliyetler ve neticelerini incelemektir.

⁹³ A-RMHC Program ve Nizamnamesi ve A-RMHC Kuruluş Beyannamesi için bk. **Türk Tarih Vesikaları Dergisi**, drl. Faik Reşit Unat, C. I, Sayı 2, Maarif Vekâleti Yayını, Ankara, Ağustos 1941, s. 83-88.

⁹⁴ **Türk Tarih Vesikaları Dergisi**, drl. Faik Reşit Unat, C. I, Sayı 2, Ağustos 1941, s. 87-88.

(2) Umumi Kongre ise senede bir kere 10-13 Temmuz'da toplanacaktır. Kongrede, millet ve memleketin geleceği hakkında her türlü müzakere yapılacak ve kararlar alınacaktır. Heyet-i Temsiliye üyeleri kongre tartışmalarında söz söyleme hakkına sahip olmakla beraber, oy kullanma yetkileri yoktur.⁹⁵

A-RMHC'nin aşağıda belirtilen örgüt şemasında, her seviyedeki katılım durumu ve ilişki ağı daha net olarak görülmektedir.

Halk Fırkası Nizamnamesi'nde (1923) yer alan, "Halk Kongreleri"nde alınan kararların, sırasıyla nahiyeler, kazalar, vilayetlerde toplanarak nihayet Büyük Kongrelere gelişinin ilk izlerini A-RMHC'nin nizamnamesinde görmek mümkündür.⁹⁶ CHP'nin kuruluş, teşkilatlanma ve hizmet evrelerinin tanıtımı amacıyla yayınlanan dokümanlarda partinin kuruluşunun ilk aşaması olarak, A-RMHC anılmaktadır.⁹⁷ Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nin temelini ve kadrosunu teşkil eden bu cemiyet, 9 Eylül 1923'te ittifakla aldığı kararla kendi insan unsurunu, kadrolarını Halk Fırkası'na devretmiştir.⁹⁸

⁹⁵ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 517-519.

⁹⁶ Halk Kongreleri hakkındaki esaslar, Nizamnamede; **Beşinci Mebhas**; Köy ve Mahalle Teşkilatı, **Madde 74**'de; "Köy ve mahalle, mensup bulunduğu nahije kongresinin içtimandan bir ay evvel yani Teşrinievvel 23'te, Halk Kongresi yapar." şeklinde belirtilmektedir. **CHF Nizamnamesi**, "TBMM'deki Halk Fırkası Azaları Tarafından Bilmüzakere Heyet-i Umumiyesi 9 Eylül 1339 Tarihinde Kabul Olunmuştur", TBMM Matbaası, Ankara, 1342-1339.

⁹⁷ "CHP, Türk İstiklal Savaşı'nın idaresinde, Türkiye'de Cumhuriyet sisteminin kurulmasında ve milletin muasır milletler seviyesine çıkarılması için cemiyetimizin türlü alanlarında devrimler yapılmasında millet istek ve iradesini gerçekleştiren bir devrim partisidir. Halk Partisinin kuruluş hareketi milletimizin kurtuluş savaşı hareketi ile aşağı yukarı aynı sıralarda başlamıştır." **CHP 25. Yıl (1923-1948)**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s. 5; "Bugün partimizin kuruluşunun 40. Yıldönümünü kutlamaktayız. Aslında bu mazi, daha eski tarihten Milli Kurtuluş Savaşı tarihinden başlar. Çünkü CHP, 1919 Eylül'ünde Atatürk tarafından Sivas'ta kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 9 Eylül 1923'ten sonra bir siyasi parti halinde devamıdır..." **Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP**, s. 5-6.

⁹⁸ Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 23-24.

Emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı bağımsızlık mücadelesi veren birçok ülkede olduğu gibi bu savaşı başlatan ve sürdüren örgütler, genellikle bir siyasal partiye dönüşmüşlerdir. Türkiye’de de Ulusal Kurtuluş Mücadelesi’nin öncülüğünü yapan, örgütlü ilk direniş hareketi olan A-RMHC’nin, Halk Fırkası’nın çekirdeğini oluşturduğu kabul edilmektedir.⁹⁹ Dolayısıyla, Halk Fırkası ve daha sonra dönüştüğü CHP’nin; Milli Mücadele’nin yarattığı bir siyasal kuruluş olduğunu belirtmek mümkündür. Sömürüye karşı ve bağımsızlığı sağlayamaya yönelik olarak, ulusal kurtuluş savaşlarından geçen başka ülkelerde de benzer siyasal örgütler görülmüştür. Bu tür partilerin geniş tabanlı bir bünyeye sahip olması; iki cephede sürdürdüğü mücadelede, mümkün olduğu kadar çok sosyal tabaka ve zümrenin desteğini sağlamak zorunluluğu ile toplum yapısını köklü olarak değiştirme arzusuyla da ilgilidir.¹⁰⁰

Tüm bunların yanında; Halk Fırkası’nın geniş halk kitlelerine dayanan bir tabanının bulunmadığını, selefi olan A-RMHC ile arasındaki tek bağıın Mustafa Kemal olduğunu ileri süren görüşler de bulunmaktadır.¹⁰¹

A-RMHC’nin örgütlenmesinde, yeni Müdafaa-i Hukuk şubelerinin kurulmasında ve gizli örgütlerin oluşturulmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin eski şubeleri ve önde gelen üyelerinin önemli rol oynadıkları kabul edilmektedir. Zira o dönemde ülke çapında örgütlere sahip yegâne siyasal oluşum İttihat ve Terakki Cemiyeti ile onun devamı olan Teceddüt Fırkası’dır.¹⁰² Bunun yanında Sivas Kongresi çalışmaları, İttihat ve Terakki üst düzey mensuplarının Milli Mücadele içerisinde doğrudan yer aldığını da ortaya koymaktadır.¹⁰³ Bu hususlar da dikkate alındığında, CHP’nin kuruluşunun aynı zamanda tarihsel devamlılığın bir sonucu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, İttihat ve Terakki Cemiyeti, A-RMHC, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu ve Halk Fırkası gibi oluşumlar bu sürekliliğın bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.¹⁰⁴

⁹⁹ Kapani, **a.g.e.**, s. 179-180.

¹⁰⁰ Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 17-18.

¹⁰¹ Karpat, bu görüşte olmasına rağmen, “*CHP’nin Doğuşu ve Örgütsel Evrimi*” ile ilgili açıklamalarını yaparken, her ne kadar A-RMHC ile CHP ilişkisinden kaçınmaya çalışsa da, bu durumu sosyal sınıf ayrımlarının dışına taşıyamamıştır. Örgütsel evrimde zorunlu olarak, A-RMHC, Birinci Grup, Müdafaa-i Hukuk Grubu ve nihayet Halk Fırkası adımlarındaki ideolojik yapının devamlılığını zikretmek durumunda kalmıştır. Kemal H. Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, Siyasal Sistemin Evrimi, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 42-51.

¹⁰² Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 17-20; Esmâ Torun, **Sivas’tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi**, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, İzmit, 2003, s. 20.

¹⁰³ Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadele’de İttihatçılık**, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 109-120.

¹⁰⁴ Unat, **a.g.e.**, s. 45.

Kuruluşu A-RMHC'ye dayanan CHP, doğal olarak bu cemiyetin örgütsel ve ideolojik evrimi bağlamında, 1919-1923 yılları arasındaki faaliyetleriyle de özdeşleşmiştir. Dolayısıyla, yeni Türk Devleti'nin kuruluş felsefesinin anlaşılması ve A-RMHC'den partiye dönüşen CHP'nin bu gelişiminin incelenmesi suretiyle, A-RMHC ile kurulan ilişkinin daha net bir şekilde ortaya konulmuş olacağı düşünülmektedir.

1.1.2. Heyet-i Temsiliye'nin Faaliyetleri, “*Halk Hâkimiyetine Gidiş*”

Heyet-i Temsiliye'nin faaliyetleri Erzurum Kongresi ile birlikte başlamakta, kongre esasları çerçevesinde sadece yurdun doğu illerini kapsamaktadır. Yurdun bütününe temsil eden çalışmaları ise; Sivas Kongresi sonrası 11 Eylül 1919 tarihinde başlayıp, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da TBMM Hükümeti'nin kurulmasına kadar devam etmiştir.¹⁰⁵ 11 Eylül-13 Aralık 1919 arasında 3 ay Sivas'ta, 27 Aralık-23 Nisan 1920 tarihleri arasında 4 ay Ankara'da faaliyet göstermiştir.¹⁰⁶ Heyet-i Temsiliye, Osmanlı anayasal sisteminin en üst düzeydeki ifadesi olan Kanun-i Esasi'ye bağlılığını her zaman dile getirmiştir.¹⁰⁷ Osmanlı anayasal kuruluşunun temsil organı olan Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını sağlamak, Heyet-i Temsiliye'nin öncelikli görevleri arasında olmuştur.¹⁰⁸ Tüm bunların yanında A-RMHC temsilcilerinin de bu mecliste yer alması temin edilerek, Müdafaa-i Hukuk prensiplerinin savunulması amaçlanmıştır.¹⁰⁹

Heyet-i Temsiliye bir taraftan yurt savunmasını teşkilatlandırmaya çalışırken, diğer taraftan da bu savunmaya karşı menfi bir tutum takınmış olan İstanbul Hükümeti ile mücadeleye girişmiştir. Bu dönemdeki gelişmeler; ülkede mevcut monarşinin, cumhuriyet yönetimine dönüşmesine, ulusal bir devletin oluşmasına, geniş halk kitlelerinin belirli bir amaçta birleşerek, Halk Fırkası'nın kurulmasına kadar sürmüştür. Dolayısıyla özellikle siyasal alanda gerçekleşen, teşkilatlanma, baskıdan kurtulma, halk hâkimiyetini sağlama yolundaki çabalar üzerinde durulmasında yarar vardır.

Sivas Kongresi sonunda, A-RMHC faaliyetlerinin kamuoyuna yansımaları ve İstanbul Hükümeti ile temasın kesilmesi üzerine, karşılıklı olarak beyannamelerle birbiri

¹⁰⁵ Baykal da Erzurum ve Sivas Kongreleri arasındaki ilişkiyi şu şekilde dile getirmektedir; “*Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi'ne bir hazırlık niteliğinde olmakla beraber, Vilayet-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin Erzurum şubesinde düzenlenmiştir. Sadece yurdun doğu illerini kapsayan bölgesel bir toplantıdır... Oysa Sivas Kongresi, genel olarak Erzurum Kongresi kararlarını kabul etmekle beraber bunlarda, yurdun bütününe göz önünde bulundurma bakımından zorunlu görülen bazı değişiklikler yapmıştır...*” Baykal, **a.g.e.**, s. VII-VIII.

¹⁰⁶ Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları**, s. 214.

¹⁰⁷ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s. 10, s. 23, s. 96-100; Baykal, **a.g.e.**, s. X.

¹⁰⁸ Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 253.

¹⁰⁹ Öz, **a.g.e.**, s. 72-75.

üzerinde otorite kurma çabaları başlamıştır.¹¹⁰ A-RMHC baskılarına dayanamayan Damat Ferit Hükümeti 30 Eylül 1919'da istifa etmiş, hükümeti kurma görevi, Ali Rıza Paşa'ya verilmiştir.¹¹¹ Böylece Heyet-i Temsiliye ile İstanbul arasındaki bağlar yeniden kurulmaya başlanmıştır. Yeni hükümetin ilk işi, “...Adalet ve eşitliğin sağlanacağını ve seçimlerin en kısa zamanda yapılacağını...” bildiren bir beyanname yayınlamak olmuştur.¹¹²

20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında, Amasya'da, İstanbul Hükümetini temsilen Bahriye Nazırı Salih Paşa ile A-RMHC'yi temsilen Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey görüşmelerde bulunmuştur.¹¹³ Karşılıklı talepler doğrultusunda beş protokol yapılmıştır.¹¹⁴ Amasya görüşmeleri, siyaset yönetimi ilişkileri açısından İstanbul Hükümet Merkezi ile Ulusal Merkezi Yönetim arasında otorite bakımından bir denge durumunun varlığını ortaya çıkarmıştır. Devletin yönetimi, adeta ortaklaşa yapılmaktadır. Siyasal, diplomatik ve hukuki alanlarda taraflardan herhangi biri diğerini yok saymamaktadır. Karşılıklı denge ve tavizlerle tercihlerini birleştirebildikleri durumlarda iradelerini kısmen de olsa ortaya koymaktadırlar. Aksi durumda ise ulusal hareket iradesi ağır basmakta ve otoriteler arası denge ulusal hareketten yana kaymaktadır.¹¹⁵

Yeni İstanbul Hükümeti tarafından, “*Mebuslar Seçimine Mahsus Kararname*”nin, 9 Ekim 1919'da yayınlanmasıyla Osmanlı Devleti genel seçim ortamına girmiştir. Bu dönemde İstanbul'da otuz üç siyasi parti ve derneğin yanında, gizli veya açık faaliyette bulunan siyasi olmayan teşekküller ile kamuoyunun belirli kısımlarını temsil eden yayın organları mevcuttur. Hepsi için; “*Müdafa-i Hukuk gerçekten samimi bir bağımsızlık mücadelesi midir? Yoksa İttihatçılığın yeniden doğuşu mudur?*” sorusu halen geçerlidir.¹¹⁶ Hükümet, İttihatçıların meclise girmesine ve ulusalcıların da mecliste

¹¹⁰ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, TTK Basımevi, Ankara, 2009, s. 287-290, 338; Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, 8. Baskı, C. I, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s. 211, 233-251; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 296-297; Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Vesikalar, Vesika No: 99; Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal Vahdeddin ve Kurtuluş Savaşı**, ATAM Yayını, Ankara, 2010, s. 74.

¹¹¹ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, 5. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s. 243-249.

¹¹² Gökbilgin, **a.g.e.**, C. II, s. 281.

¹¹³ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Son Meşrutiyet 1919-1920**, 3. Baskı, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 36-42.

¹¹⁴ I. Protokol, İstanbul Hükümeti'nin dokuz maddelik isteklerinin kabulünden oluşmaktadır. II. Protokol, Sivas Kongresi sonucu yayınlanan beyanname hakkında yapılan tartışmalar ve beyannamenin onaylanmasını kapsamaktadır. III. Protokol, milletvekilleri arasında İttihat ve Terakki üyesi ve orduda kötülüğü görülmüş kimselerin bulunmamasıyla ilgilidir. IV. Protokol, gizli sayılıp imzalanmamıştır. V. Protokol de gizli ve imzasızdır. Londra Konferansına gidebilecek heyeti kapsamaktadır; Baykal, **a.g.e.**, s. 25-30.

¹¹⁵ Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları**, s. 260.

¹¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler**, 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 31-35. Oysa Amasya görüşmelerinden hemen sonra, Tasvir-i Efkâr Gazetesi muhabiri Ruşen Eşref, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le “*Ulusal Hareketin Mahiyeti*” hakkında bir mülakat yapmış ve bunu yayınlamıştır.

çoğunluğu teşkil etmesine karşıdır.¹¹⁷ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, Anadolu'da yaşanan gelişmeler üzerine seçimleri boykot kararına karşın; "*Teceddüt, Osmanlı Mesai, Milli Ahrar, Türkiye İşçi ve Çiftçi, Ahali İktisat, Sulh ve Selamet, Osmanlı Sosyalist Fırkalarıyla, Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti, Mühendisler Cemiyeti ve Milli Kongre*" seçime girmeye karar vermişlerdir.¹¹⁸

Siyasetin merkezinde bunlar yaşanırken, Heyet-i Temsiliye de seçimler ve sonrasında ilgili olarak, 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında; Kolordu Komutanları'nın da katıldığı "*Genişletilmiş Heyet-i Temsiliye*" toplantısını yapmış ve çeşitli kararlar almıştır.¹¹⁹

Meclis-i Mebusan seçimleri, 1908'de yayınlanarak kanunlaştırılan, 1876 tarihli "*İntihab-ı Mebusan Kanunu Layihası*" na göre yapılmıştır. Temel prensip, iki dereceli seçimdir. 1919 seçimleri de bu genel kurallar çerçevesinde, yaklaşık iki buçuk aylık bir sürede tamamlanmıştır.¹²⁰ İstanbul'da daha birinci kademe seçimleri yapılmadan; Anadolu'da seçim sonuçları açıklanmaya başlanmıştır. Bazı vilayetlerde seçilenler arasında İttihatçılar da vardır. Kamuoyu da artık bu durumu benimsemiş, Milli Meclis'in kısmen İttihatçılardan, kısmen de tarafsızlardan oluşacağı Kasım ayı sonlarına doğru elde edilen sonuçlardan anlaşılmıştır.¹²¹ Seçimleri, çoğunlukla A-RMHC adayları kazanmıştır.¹²²

Böylece, girişilen ulusal hareketin bir maceraperestlik olmadığı, "*İttihatçılık veya particilikle hiçbir ilişkisinin bulunmadığı*" hakkında kamuoyunun aydınlatılması sağlanmıştır. Özdemir, **a.g.e.**, s. 268-287.

¹¹⁷ Akşin, **a.g.e.**, C. II, s. 133-134.

¹¹⁸ Hamdi Atamer, "*Milli Mücadele Başlangıcında Hürriyet ve İtilaf Partisi*", **BTTD**, 1972, Sayı 60; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler**, s. 31-35.

¹¹⁹ Toplantıda Alınan kararlar: Mebuslar Meclisinin toplanma yeri hakkında; Milli Meclisin İstanbul'da toplanması sakıncaları ve tehlikelerine rağmen; hükümet başka yerde toplanmasına razı olmamıştır. Bu yüzden İstanbul zorunlu olarak kabul edilmiş, ancak şu tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir: Bütün mebuslar durum hakkında aydınlatılarak her birinin görüşü alınmalıdır. Mebuslar, İstanbul'a gitmeden, Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi merkezlerde toplanarak, gerek İstanbul'da gerek dışarıda alınması gerekli tedbirleri ve kongrelerde kararlaştırılan programın esaslarını savunacak bir grup oluşturulmasının sebeplerini görüşmelidirler. Cemiyetin kuruluşlarını hızla geliştirip genişletmeleri için bütün askeri üst makamlar hızla fiili aracılıkta bulunmalıdır. Bütün mülki amirlerden, milli kuruluşlara bağlı kalacaklarına dair söz alınmalı ve kendilerinden milli kuruluşların gelişimine yardımcı olmaları istenmelidir. İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, s. 38, 57, 74.

¹²⁰ Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s. 47-49.

¹²¹ Anılan dönemde *tarafsızlar* olarak, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın haricinde kalmış bütün siyasi partiler, Milli Ahrar ve Milli Türk kastedilmektedir. Gökbilgin, **a.g.e.**, C. II, s. 393-396.

¹²² Seçim sonuçları hakkında görüşler şu şekildedir: "*Seçime yalnız İstanbul'dan girmiş olan Milli Türk, Osmanlı Mesai Fırkalarının birer adayı, Anadolu'dan katılmış olan Osmanlı Çiftçiler Derneği, Teceddüt ve Milli Türk Fırkalarının bazı adayları seçilmişlerdir. Her ne kadar Hürriyet ve İtilaf mensubu yirmi kişinin Anadolu'dan seçildikleri söylenmişse de haberin aslı çıkmamıştır.*" Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler**, s. 34-35; "*Seçimler, büyük ölçüde Müdafaa-i Hukuk teşekküllerince desteklenen adayların kazanmasıyla sonuçlanmaktaydı...*" Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. I, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 330; "*Ulusalıcı düşüncüyü benimseyen kişi ve örgütler, bağlı oldukları açık gizli siyasal örgütleri bir kenara iterek*

Bu arada Heyet-i Temsiliye de 18 Aralık 1919'da Sivas'tan ayrılmış, 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya gelmiş ve Ziraat Mektebi'ne yerleşmiştir.¹²³ Seçilen mebuslarla yapılan toplantılarda, “*yurdun bütünlüğünü, devlet ve milletin bağımsızlığını*” kurtarmaktan ibaret olan amaçları koruyup savunmak için, Meclis-i Mebusan'da inançla kenetlenmiş bir Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması sürekli olarak dile getirilmiştir.¹²⁴

Seçimler sonrası Meclis-i Mebusan, 12 Ocak 1920'de, Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa tarafından açılmıştır.¹²⁵ Meclisin ilk toplantısına sadece 72 mebus katılabiştir. Bunların önemli bir bölümü Anadolu'dan gelen Müdafaa-i Hukuk'a bağlı kişilerdir. Hepsisi aynı düşünce yapısına sahip olmamakla beraber, çoğunluğu eski İttihatçılardır. Yeni meclis, Ayan Meclisi ile birlikte Osmanlı Devleti parlamentosunu oluşturmaktadır. Ayan, hükümet taraftarı ve özellikle Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin etkisi altındadır. Mebusan ise Anadolu çöğunluğa sahip Müdafaa-i Hukuk zihniyetindedir. Ayan'ın muhafazakârlığı, Mebusan'ın devrimciliği, parlamentonun genel yapısını oluşturmaktadır. Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı ise genel siyasi yapı üzerinde bir baskı grubu durumundadır.¹²⁶

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın mecliste ısrarla oluşmasını istediği Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulamamıştır.¹²⁷ Rauf Bey, büyük bir çaba içerisinde bu grubun kurulmasına çalışmış, sonunda kendisiyle birlikte hareket eden 88 kişiden ibaret *Felah-ı Vatan İttifakı*'nı oluşturabilmiştir.¹²⁸ 28 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan'ın gizli oturumunda; Heyet-i Temsiliye tarafından taslağı hazırlanan, “*Felah-ı Vatan Grubu*” tarafından son hali verilen; “*Misak-ı Milli*” kabul edilmiştir.¹²⁹ Misak-ı Milli'nin 17 Şubat 1920'de iç ve dış kamuoyuna yayınlanması üzerine, Londra Konferansı'nda alınan karara göre 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından İstanbul işgal edilmiştir.¹³⁰ Aynı gün, Meclis-i

Müdafaa-i Hukuk Dernekleri çatısı altında birleşmeyi tercih etmişlerdir.” İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 51.

¹²³ Zeki Sarihan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. II, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 282-295.

¹²⁴ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. I, s. 451-459.

¹²⁵ Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s. 53-54.

¹²⁶ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler**, s. 36.

¹²⁷ Goloğlu, **a.g.e.**, s. 61.

¹²⁸ Tülay Duran, “*Son Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Felah-ı Vatan İttifakı*”, **BTTD**, 1972, Sayı 61. Mecliste oluşturulması istenen Müdafaa-i Hukuk Grubu hakkında Mustafa Kemal Paşa, 7 Şubat 1920'de Rauf Bey'e gönderdiği mesajda şu önerilerde bulunmaktadır; “*...Önlem olarak; elden geldiğince çok üye toplamak hevesini tümünden bırakmak, ilkelerimize tümüyle bağlı arkadaşlardan oluşmuş bir kurul ile yetinmek gerekir. Bu kurul eğer azınlık durumunda kalırsa, bunu da göze aldirmalıyız. Çünkü sakıncası uysallıktan azdır. Böyle bir azınlığa dayanarak hiçbir tasfiyeye razı olmayarak hükümeti kayıtsız şartsız düşürmek gerekir. Kesin mücadele durumu şimdi alınırsa karşı tarafın baş egeceği kesindir. Uysallık sürdürülürse, sonra karşı gelinirse de hiçbir etkisi olmayacağı kuşkusuzdur...*” Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Vesikalar, Belge No: 234.

¹²⁹ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, 17 Şubat 1336, Devre 4, C. I, s. 143-146; Akşin, **a.g.e.**, s. 276; Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. I, s. 483.

¹³⁰ Yuluğ Tekin Kurat, “*Türkiye Topraklarının Paylaşılması Hazırlıkları*”, **BTTD**, Sayı 59, 1972. Mithat Sertoğlu, “*İstanbul'un İşgali*”, **BTTD**, Sayı 9, 1968.

Mebusan basılmış; Rauf (Orbay) Bey, Vasıf (Karakol) Bey, Edirne vekilleri Faik (Kaltakkıran) ve Şeref (Aykut) Beyler, Cemal (Mersinli) ve Cevat Paşa, Tahsin (Uzer) Bey; Ayan üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa ile Esat Paşa tutuklanmışlardır.¹³¹

İstanbul'da yaşanan bu gelişmeler üzerine; Müdafaa-i Hukuk'un icra organı ve Anadolu'nun fiili hükümeti durumunda olan Heyet-i Temsiliye; 16/17 Mart 1920'de Erzurum Valiliği ve bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine durum hakkında bilgi ile birliğin korunması kapsamında bir telgraf çekmiştir. 17 Mart'ta ise bütün kolordulara ve valiliklere gönderdiği direktifle; İstanbul'da yaşananların, Anadolu'da sağlanan birlik ve beraberliği bozmayacağı, kanun esaslarına göre görevlerine devam etmelerini istemiştir. Aynı tarihte, İstanbul ile resmi ve özel haberleşmenin durdurulmasını içeren bir de talimat yayınlanmıştır.¹³²

Bu arada 18 Mart 1920'de yapılan Meclis-i Mebusan oturumunda; İngilizlerin İstanbul'daki faaliyetleri protesto edilerek, meclis genel kurulu sonlandırılmıştır.¹³³

Osmanlı Devleti Başkenti'nin işgal edilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın çalışamaz hale gelmesi, A-RMHC Nizamnamesi'nin 4. Md.'nin uygulamaya geçirilerek, cemiyetin yurt yönetimini üstlenmesi anlamını taşımaktadır.¹³⁴ Bu çerçevede, 19 Mart 1920 tarihinde Heyet-i Temsiliye tarafından, Ulusal Meclis'in Ankara'da toplanmasıyla ilgili bir seçim beyannamesi yayınlamıştır.¹³⁵

1.1.3. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu'nun Kurulması

Heyet-i Temsiliye'nin beyannamesine göre yapılan seçimlerden sonra 23 Nisan 1920'de, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla, Türk siyasal yaşamında yeni bir dönem başlamıştır.¹³⁶ Mecliste 338 mebus olması gerekmektedir, ancak bunlardan 115'i

¹³¹ Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s. 123-124.

¹³² **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 272-275.

¹³³ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre 4, C. I, 18 Mart 1336, s. 496.

¹³⁴ A-RMHC Nizamnamesi; **4. Md.**-“Hükümet-i Osmaniye bir tazyik-i düveli karşısında mülkümüzün her hangi bir cüz'ünü terk ve ihmal etmek ıztıratında bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak siyasi, askeri vaziyetlerin tayin ve tespiti... Derhal bir idare-i muvakkate teşekkül edecektir. Ve halen mevcut olan teşkilat ve kavanini mevzua-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye dairesinde tedvir-i umura devam edilecektir... Tasavvur edilen hal, kongrenin mün'akid bulunmadığı bir zamanda vukua geldiği takdirde, Heyet-i Temsiliye işbu intihap vazifesini muvakkaten deruhte ederek derhal vilayeti haberdar edecek ve hemen kongreyi içtimaa davet eyleyecektir.” **Türk Tarih Vesikaları Dergisi**, dnl. Faik Reşit Unat, C. I, Sayı 2, Ağustos 1941, s. 83-88;

¹³⁵ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. I, s. 563-565. Meclis-i Mebusan'ın kapanmasından sonra, Ayan Meclisi de 5 Nisan 1920'de faaliyetlerine son vermiş, aynı tarihte yayınlanan Hatt-ı Hümayunla Damat Ferit kabinesi dördüncü defa yönetime gelmiştir. 11 Nisan 1920 tarihli İrade-i Seniyye ile de Meclis-i Mebusan feshedilmiştir. Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C. I, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 97-98.

¹³⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. I, 23.4.1336, s. 2.

gelebilmıştır. ¹³⁷ Seçilen mebuslar sayısal olarak üç gruptur: “*İstanbul Meclis-i Mebusan’dan gelen 92; 1’i Yunanistan’dan olmak üzere, diğerleri Malta’dan gelen 14 ve 19 Mart bildirgesine göre seçilmiş 232 mebus.*” Yeni mebuslar livalar esas alınarak, 66 bölgeden seçilmişlerdir. ¹³⁸ Meclis sosyo-ekonomik ve kültürel yapılardan kaynaklanan çeşitli meslek gruplarına ve dünya görüşlerine sahip kişilerden oluşmaktadır. ¹³⁹ Meclis’teki ideolojik yapı ise; hiç bir siyasi parti ayrıcalığı olmaksızın, İttihatçılıktan-Bolşevikliğe, Hilafetçilikten-Cumhuriyetçiliğe kadar geniş bir görüş alanını içermektedir. ¹⁴⁰

Büyük Millet Meclisi’nin, açılışını müteakip yöneldiği ilk iş yasama, yürütme ve yargı organlarının kurulmasıdır. Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan 1920’de yaptığı konuşmada; devletin oluşması ve devamlılığı için gerekli olan bu organların ortadan kalktığını; bu durumun çok daha büyük felaketlerle sonuçlanmaması için Heyet-i Temsiliye’nin üzerine düşen görevi yaptığını belirttiikten sonra; “...Her şeyden evvel, haklarını müdafaya ve var olmağa kabiliyetli bir millet halinde, milletlerarası hukuk ve vazifelerine hürmet olunmasını isteyebilecek medeni ve esaslı teşkilat ile henüz yaşamakta olduğumuzu bütün cihana bir defa daha büyük bir kuvvet ve metanetle ilan ihtiyacındayız. Bunun için de yıkılan esas teşkilatımızın bıraktığı boşluğu derhal doldurmak zaruretindeyiz” demek suretiyle, kaybolan devlet otoritesinin yeniden sağlanması görevinin Büyük Millet Meclisi’ne düştüğünü ifade etmiştir. ¹⁴¹ Meşruiyetin sağlanması kapsamında ulusal iradenin meclise yüklediği sorumluluğu hatırlatarak, hükümet kurma zorunluluğunu vurgulamış, hükümetin yapılanması ile ilgili de bir önerge vermiştir. ¹⁴²

Önergenin nihai hedefi doğal olarak, 22 Haziran 1919’da, Amasya Genelgesi’nde belirlenen; “*Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Bu amaçla Milli kuvvetleri etken ve Milli iradeyi egemen kılmak esastır*” ilkesinin gerçekleşmesidir.

Yeni hükümet şekli, kuvvetler birliği ilkesine dayanan, ulusal egemenliği esas

¹³⁷ Enver Behnan Şapolyo, **Mustafa Kemal ve I. Büyük Millet Meclisi Tarihçesi**, Ülkemiz Matbaası, Ankara, 1969, s. 25. Mebusların katılım durumuyla ilgili değerlendirme için bk. Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 87.

¹³⁸ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler**, s. 61.

¹³⁹ Güneş, **a.g.e.**, s. 81-93.

¹⁴⁰ Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Milliye Ruhu I. TBMM**, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 31-42.

¹⁴¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. I, 24.4.1336, s. 30-32.

¹⁴² Mustafa Kemal Paşa’nın önergesi: “*Meclis sadece yasama ile ilgili görevleri yerine getirmek suretiyle milletin geleceğine ilgisiz kalmayacaktır. Milletin bütün işleriyle ilgilenecek şekilde yürütme işlevini de, yani hükümet görevini de yüklenecektir... Kısacası hükümet, bir meclis hükümeti niteliğine sahip olacaktır. Büyük Millet Meclisi böylece; yasama, yürütme ve yargı yetkilerini millet adına kendi bünyesinde toplayacak, meclisin üstünde başka bir güç olmayacaktır.*” **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. I, 24.4.1336, s. 31-32.

kabul eden, halk hükümeti olarak onaylanmıştır.¹⁴³ 25 Nisan 1920’de yapılan toplantıda, yürütme organının oluşturulması amacıyla; Yürütme Kurulu, on beş kişilik Layiha Encümeni, altı kişilik Geçici Yürütme Komisyonu seçilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴⁴ Gerçek olan şudur ki; halk hâkimiyetine dayanan yeni Türkiye Devleti artık kurulmuş olmaktadır.

Ancak TBMM’nin ilk günlerinde oluşan Kuva-yı Milliye ruhunda zamanla sarsıntılar yaşanmaya başlamıştır. Vatanın kurtuluşu ve milletin bağımsızlığı davasında aynı görüşte olan mebuslar, milli hâkimiyet prensibinin yorumlanmasında, devam etmekte olan savaşın sevk ve idaresi konularında ayrılmaya başlamışlardır. Mebuslardan bazılarına göre saltanatın bir şekilde kenarda kalması uygun değildir. “*Büyük Millet Meclisi Hükümeti ancak geçici bir hükümet olabilir, Kurtuluş Savaşı sona erince milletin mukadderatı yine saltanat hükümetinin eline bırakılmalıdır*”. Oysa Mustafa Kemal Paşa ve yakın çevresi hâkimiyetin kayıtsız ve şartsız milletin eline geçmesi taraftarıdır. Onlar, milletin bütün gücünü düşmana karşı toplayıp anavatan topraklarının kurtarılmasını öncelikle düşündüklerinden, saltanat ve hilafet meseleleri üzerinde akademik veya politik tartışmalara girmeyi gereksiz, hatta zararlı görerek bu meselelerin çözümünü sonraya bıraktıracak şekilde hareket etmişlerdir.¹⁴⁵

25 Nisan 1920’de Karahisarı Sahib Mebusu Mehmet Şükrü Bey; Büyük Millet Meclisi otoritesine bütün Osmanlı tebaasının uyması için iki maddelik bir önergeyi Meclis Başkanlığı’na vermiştir.¹⁴⁶ Bu önergeye bağlı olarak, 29 Nisan 1920’de Refik Şevket Bey tarafından adı “*Hıyanet-i Vataniye*” olarak konulan kanun TBMM tarafından kabul edilmiştir.¹⁴⁷ Bu kanun, Türkiye’de yaşanan olağanüstü dönemde yıkıcı faaliyetlerin önlenmesine ve birliğin sağlanmasına önemli katkıda bulunmuş; meclis kendisini yasal

¹⁴³ Yeni hükümet şeklinin esasları: “(1) Hükümet kurmak zorunludur. (2) Geçici olduğu bildirilerek bir hükümet başkanı tanımak ya da bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir. (3) Mecliste yoğunlaşan ulusal iradenin, yurt alın yazısına doğrudan doğruya el koymasını kabul etmek temel ilkedir. T.B.M.M.’nin üstünde bir güç yoktur. (4) T.B.M.M yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır. Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir kurul hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı bu kurulun da başkanıdır. Not: Padişah ve halife, baskı ve zordan kurtulduğu zaman, Meclis’in düzenleyeceği yasal ilkeler içinde durumunu alır.” **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. I, 24.4.1336, s. 32-37.

¹⁴⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. I, 25.4.1336, s. 59-63.

¹⁴⁵ **CHP 25 Yıl (1923-1948)**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s. 7.

¹⁴⁶ Mehmet Şükrü Bey’in önergesi: “*Büyük Millet Meclisinin maksadı teşekkülü malûm olduğundan hedeflediği yüce amacı tekrara lüzum yoktur, ancak bu hedefe ulaşmak için Büyük Millet Meclisinin kabul edeceği esaslara bütün Osmanlı halkının itaat etmesi lazımdır. Bu nedenle Meclisi Millînin kararları aleyhinde bulunanlar veya itaat etmeyenler ancak vatan haini olabilirler ve bu gibilerin de vatana ihanet ile suçlanmaları gerekir.*

1. Md.-Halifemiz ve Padişahımız Efendimiz Hazretleriyle memaliki Osmaniyeyi yedi ecanibden tahlis maksadına matuf bulunan Millet Meclisi kararlarına itaat eylemeyenler vatana ihanet ile ittiham olunurlar. 2. Md.- Hıyanet-i vataniye hakkındaki kanunu mahsus bu gibiler hakkında tatbik olunur.” **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. I, 25.4.1336, s. 63-66.

¹⁴⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. I, 29.4.1336, s. 137-145. Kanun hakkında açıklayıcı bilgi için bk. Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 49-50.

olarak da güvence altına almıştır.

Layihâ Encümeni tarafından hazırlanıp, 2 Mayıs 1920’de meclise sunulan, icra heyetinin oluşturulması hakkında öneri; “*Büyük Millet Meclisi Bakanlarına Dair Kanun*” olarak kabul edilerek yasalaşmıştır.¹⁴⁸ 3 Mayıs’ta bakanların seçimi yapılmış, böylece Büyük Millet Meclisi’nin on bir kişiden oluşan ilk hükümeti kurulmuştur.¹⁴⁹ Yeni sistemde Meclis Başkanı’nın hükümetin de başkanı olması ilkesi çerçevesinde; Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa teşkil edilen hükümetin de başkanı olmuştur. Dolayısıyla başkanlık için ayrıca seçim yapılmamıştır. 9 Mayıs’ta Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey tarafından hükümet programı açıklanmıştır.¹⁵⁰

Ancak, Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile beklenen netice alınamamıştır.¹⁵¹ Kanunun etkinliğinin artırılması amacıyla; 18 Ağustos 1920 tarihinde “*Telkin ve Tedhiş Kanunu*” ile 8-11 Eylül 1920 tarihlerinde asker kaçaklarının cezalandırılması hakkında sert tedbirler içeren diğer bir kanun çıkarılmıştır.¹⁵²

Temmuz–Ağustos 1920 aylarında meclisteki tartışmaların önemli bir bölümü yeni idare şekli üzerinedir. Saltanat ve hilafet yanlısı mebuslar yenilikçi görüşleri, özellikle halkçılığa doğru gidişi Bolşeviklik ile eş değer tutmaktadır. Oysa halkçılık ilkesi, felsefi bir sistemin veya siyasal bir teorinin etkisiyle değil, Türk halkının tarihi gerçeklerinden yaşanarak gelen ve ortaya çıkan ulusal direniş eylemlerinin bir sonucudur. Meclis ve Hükümet Başkanı Mustafa Kemal Paşa, hükümet programının oluşturulması esnasında, “*Halkçılık Esası ve Halk Hükümeti*” ile “*Bolşeviklik*” ilişkisi hakkındaki

¹⁴⁸ BMM Bakanları: “1. Md. - Şeriye (dışişleri) ve Vakıflar, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye (Sağlık Sosyal Yardım), İktisat (Ticaret, Orman ve Madenler), Maarif (Eğitim), Adliye ve Mezhepler, Maliye ve Rüşumat (Gümrük), Nafia (Bayındırlık), Dâhiliye (İçişleri), Müdafaa-i Milliye (Milli Savunma), Hariciye (Dışişleri), Erkânı Harbiye Umumiye (Genelkurmay), işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on bir kişiden mürekkep İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) vardır. 2. Md. - İcra Vekilleri Heyeti, Büyük Millet Meclisinin mutlak ekseriyetiyle intihap olunur. 3. Md. - Her vekil üzerine aldığı işlerin yapılmasında mensup olduğu komisyon istişari reyini alabilir. 4. Md.- İcra Vekilleri arasında çıkacak anlaşmazlığı Büyük Millet Meclisi halleder.” **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. I, 2.5.1336, s. 185.

¹⁴⁹ BMM İlk Hükümeti: Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Efendi (Karacabey Müftüsü); Dâhiliye Vekili Cami Bey (Aydın); Adliye Vekili Celalettin Arif Bey (Erzurum); Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa (Yozgat); Hariciye Vekili Bekir Sami Bey (Tokat); Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Adnan Bey (İstanbul); İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey (Kastamonu); Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa (Kozan); Erkânı Harbiye Umumiye Vekili İsmet Bey (Edirne); Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey (Sinop); Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey (Denizli); **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. I, 3.5.1336, s. 196-198; 4.5.1336, s. 202-203.

¹⁵⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. I, 9.5.1336, s. 241-245.

¹⁵¹ Aybars, **a.g.e.**, s. 54-58.

¹⁵² Hıyanet-i Vataniye Kanunu etkinliğini artırmak için çıkarılan diğer kanunlar: 2 Eylül 1920 tarihinde, Milli Savunma Bakanlığı’na hazırlanan “*Firar Ceraimini İrtikâp Edenler Hakkında Kanun Tasarısı*” Daha sonra İstiklal Mahkemeleri’nin kurulmasına ilişkin kanun; “*Firariler Hakkında Kanun*” adıyla, TBMM’nin 21 numaralı kanunu olarak 11 Eylül 1920 tarihinde yürürlüğe girmiştir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. III, 50. İçtima, 18.8.1336, s. 305-307; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. IV, 11.9.1336, s. 84-89.

görüşlerini şu sözlerle dile getirmektedir:

“Zannederim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyeti asliyesi, milletin temayülât-ı umumiyesini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir... İdareyi halka teslim etmek için çalışalım. O zaman bütün müşkülâtın bertaraf olacağına bendeniz kaniyim. Ben bununla şahsen iştiğal etmekteyim. Yakın zamanda bu nokta-i nazarımı ifade eden mütalaatımı heyeti aliyenize arz edeceğim.”(12 Temmuz 1920)¹⁵³

“Bizim nokta-i nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malumdur ki, Bolşevik prensipleri değildir. Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim itikadımıza göre, milletimizin temin-i hayat ve tealisi kendi kabiliyet-i hazmiyesiyle mütenasip olan nokta-i nazarlardır. Fakat esas itibarıyla tetkik olunursa bizim nokta-i nazarlarımız – ki halkçılıktır – kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir. Halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir. Elbette böyle bir prensip, Bolşevik prensipleriyle tearuz etmez.”(14 Ağustos 1920)¹⁵⁴

Bu görüşler çerçevesinde hazırlanan hükümet programı, yani “*Halkçılık Programı*”, Teşkilatı Esasiye Kanun Tasarısı adıyla 18 Eylül 1920 tarihli meclis toplantısında görüşülmüş, 21 Kasım’da da beyanname şeklinde yayınlanmıştır.¹⁵⁵

Programın yayınlanmasıyla birlikte meclis içerisinde daha önce oluşmaya başlayan ayrışmalar, bir takım unvanlar takınmaya ve programlar belirlemeye başlamışlardır. Bunlardan belli başlıları; *Tesanüt Grubu*, *İstiklal Grubu*, *Müdafaa-i Hukuk Zümresi*, *Halk Zümresi*, *Islahat Grubu*’dur. Bu grupların dışında adsız, özel amaçlı kimi küçük örgütler de çalışmalar yapmaktadır. Her biri meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak ve oyları birleştirmek amacıyla kurulmuşsa da, bunların varlıkları tersine sonuçlar vermeye başlamıştır.¹⁵⁶ Yeni anayasa çalışmaları başladığında ise meclisteki bu ayrışma en üst seviyeye tırmanmıştır. Buna rağmen TBMM’nin ilk anayasası, “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*” 20 Ocak 1921 tarihli oturumda 85 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir (EK-3).¹⁵⁷

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden sonra, meclis üyelerinin ve ortaya çıkan grupların, genel olarak her işte toplantıya katılmalarını ve birlikte çalışmalarını sağlamak, gittikçe zorlaşmaya başlamıştır. Zira Misak-ı Milli ile belirlenmiş olan ilkelerde her bakımdan görüş ve amaç birliği olduğu halde, anayasa ile konulan ilkeler üzerinde tam birliğin sağlanamamış olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, bu grupları birleştirmeye ya da birini güçlendirerek iş görmek için dolaylı olarak çok uğraştığını ancak çabalarının sonuçsuz kaldığını, bunun üzerine Anadolu ve Rumeli

¹⁵³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 5. Baskı, C. I, ATAM Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1997, s. 91.

¹⁵⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 102.

¹⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C. IV, 18.9.1336, s. 201-209; Ağaoğlu, a.g.e., s. 77.

¹⁵⁶ Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, C. II, s. 795.

¹⁵⁷ Anadolu Ajansı tarafından yayınlanan *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* FR. için bk. EK-3, Sefa Tekeli, Atatürk ve Anadolu Ajansı, AAYayınları, Kozan Ofset, Ankara, 2005, AA Bülten No: 51, s. 27.

Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup kurmaya karar verdiğini belirtmektedir.¹⁵⁸ Bu grubun siyasal bir oluşum olduğunu ise “...Efendiler, memleket dâhilinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mevcut olduğu gibi, onun mecliste aynı unvan altında bir siyasi grubu teşekkül etmiş oldu. İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın yapmaktan içtinap ettiği iş, ancak onların dağılmasından 14 ay sonra Ankara'da yapılmış oldu...” sözleriyle ifade etmektedir.¹⁵⁹ Gerçekten de A-RMHG'nin kurulmasıyla birlikte, ülkede ve uluslararası ortamda gelişen koşullara da bağlı olarak süratle partileşmeye gidişin başladığı görülmektedir.

Bu bağlamda, A-RMHG'ye ilişkin belgelerde “*Grubun Sureti Teşekkülü*”nü içeren giriş bölümünde şu hususlar yer almaktadır:

“Bugünkü vaziyetimizin doğurucusu olan A-RMH derneklerinin düzeltilerek örgütünün pekiştirilmesi ve şimdiki duruma göre çalışma biçimlerinin saptanması ve düzenlenmesi ve sonuç olarak BMM'de A-RMHG adı altında bir grup oluşturulmasının ilkeleri hakkında BMM başkanı ile grup defterinde adları kayıtlı kişiler arasında çeşitli zamanlarda fikir alışverişi yapılmıştı. Bu konuda çeşitli kişiler tarafından ileri sürülen fikir ve görüşler üstünde ayrıntılı tartışmalardan sonra grubun oluşturulması ve kurulması kararlaştırıldı.”¹⁶⁰

A-RMHG, ilk olarak 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında “*Ankara Muallim Mektebinde*” toplanmıştır.¹⁶¹ Toplantıya 133 kişinin katıldığı tespit edildikten sonra, Mustafa Kemal Paşa grubun oluşturulma maksadı hakkında izahatta bulunmuştur. Daha sonra önceden hazırlanmış olan nizamname çoğu maddeleri aynen, bazı maddeleri de değiştirilerek kabul edilmiştir. “*Nizamname Sureti*”nin ilk bölümü “*Madde-i Esasiye*”yi ihtiva etmektedir.¹⁶² Bu bölümde, A-RMHG'ye iki önemli görev verilmektedir:

“(1) Misak-ı Milli prensiplerine bağlı kalarak, ülkenin bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayacak bir barışı elde etmek için, ulusun bütün maddi ve manevi gücünü gereken hedeflere yönelterek kullanacak, yurdun resmi ve özel bütün örgütlerini ve kuruluşlarını bu ana amaca yararlı kılmaya çalışacaktır.

“(2) Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na uygun olarak, devletin ve ulusun örgütlerini şimdiden tespit etmeye ve hazırlamaya başlayacaktır.”¹⁶³

İkinci bölümde; programda belirtilen görevlerin yapılabilmesi için teşkilat yapısının ve çalışma yöntemlerinin nasıl olacağı açıklanmaktadır. Grubun bir reisi, iki reis vekili ve on iki azadan oluşan idare heyeti, umumi heyet tarafından gizli oylamayla seçilecektir. İdare heyeti; grup görüşmelerinin gündemini hazırlayacak, grup azalarının tekliflerini alarak gündeme dâhil edecek, grubu toplanmaya davet edecek, toplantıları yönetecek,

¹⁵⁸ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. II, s. 795-797.

¹⁵⁹ Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 796.

¹⁶⁰ **Türk Tarih Vesikaları Dergisi**, drl. Faik Reşit Unat, C. III, Sayı 13, Maarif Vekâleti Yayınları, Ankara, Ağustos 1944, “*TBMM'nin Birinci Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Kuruluşuna ve çalışmalarına ait bazı vesikalar*”, s. 4.

¹⁶¹ Şapolyo, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁶² **Türk Tarih Vesikaları Dergisi**, C. III, Sayı 13, s. 4-5.

¹⁶³ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. II, s. 797.

görüşmelerin tutanaklara geçirilmesini sağlayacak ve diğer idari işlemleri gerçekleştirecektir. Heyet kendi içerisinde, yazı ve hesap işleri ile idari işleri yapacak kişileri seçecektir.¹⁶⁴ Nizamnamedeki 4. Md. ise şöyledir; “*Heyet-i İdare, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatının da -Umumi Kongrenin in’ikadına kadar- idare-i merkezîyesidir.*”¹⁶⁵ Yani, İdare Heyetinin sorumluluğu o kadar geniştir ki, hem merkezdeki grubun faaliyetlerinin yürütülmesini sağlayacak, hem de tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini kontrol edecektir. Bu durum nizamnameye göre Genel Kongre yapılabileceği kadar devam edecektir. Nizamnamenin diğer maddeleri ise grubun çalışma yöntemleri ve diğer idari hususlarla ilgilidir.¹⁶⁶

A-RMHG’nin ikinci umumi toplantısı, 11 Mayıs 1921’de Grup Umumi Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yapılmış ve Grup İdare Heyeti seçilmiştir.¹⁶⁷ Üçüncü umumi toplantı, 15 Mayıs’ta yapılmış, önceki toplantıda azınlıkta kalan kişiler hakkında yeniden seçime gidilmiştir. Ayrıca, Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey’in grup tarafından Hariciye Vekâleti’ne adaylığı ve meclis umumi heyeti tarafından seçimine; Edirne Mebusu Faik (Kaltakkıran) Bey’in de Büyük Millet Meclisi Reis Vekilliği’ne aday olmasının sağlanmasına karar verilmiştir.¹⁶⁸ 21 Mayıs’ta yapılan dördüncü umumi toplantıda ise; istifa eden Heyet-i Vekile azasının yerine grup adaylarının seçilmesi konusu gündeme gelmiş, müzakereler neticesinde meclis umumi heyetinde kabul edilmek üzere tespit edilen kişilerin adaylıkları kararlaştırılmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁴ **Türk Tarih Vesikaları Dergisi**, C.III, Sayı 13, s. 5; A-RMHG Nizamnamesi, 5.-16. Md. ile 1.-3. Md.

¹⁶⁵ **A.g.e.**, s. 5.; A-RMHG Nizamnamesi, 4. Md.

¹⁶⁶ A-RMHG’nin yapmış olduğu toplantıya ilişkin, Toplantı Tutanağı Osm. T. için bk. **Türk Tarih Vesikaları Dergisi**, drl. Faik Reşit Unat, C. III, Sayı 13, Maarif Vekâleti Yayınları, Ankara, Ağustos 1944, “*TBMM’nin Birinci Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Kuruluşuna ve çalışmalarına ait bazı vesikalar*”, s. 4-6, A-RMHG Nizamnamesi, 5.-16. Md.

¹⁶⁷ Burada dikkati çeken husus; Mustafa Kemal Paşa’nın artık *Grup Umumi Heyeti Reisi* olarak adının geçmesidir. Oy miktarları dikkate alındığında toplantıda yaklaşık 75-80 kişi olduğu değerlendirilmektedir. **A.g.e.**; s. 6-7. Grup İdare Heyeti şu kişilerden oluşmaktadır: Başkan Mustafa Kemal Paşa, Başkan Vekili Şeref Bey, Yönetim Başkan Vekili Şevket Bey (Sinop); Üyeler: Emin Bey (Canik), Mahmut Esat Bey (İzmir), Mustafa Necati Bey (Saruhan), Kılıç Ali Bey (Antep), Vehbi Bey (Karesi), Zekai Bey (Adana), Avni Bey (Saruhan), Muhittin Baha Bey (Bursa), Mazhar Bey (Üsküdar), Osman Nuri Bey (Bursa), Rıfat Bey (Kayseri), Hamdi Bey (Trabzon), **Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, No: 394, s. 407-409.

¹⁶⁸ Oyların tasnifi neticesinde; Şevket Bey (Sinop), Kılıç Ali Bey (Ayıntap), Osman Nuri Bey (Bursa), Vehbi Bey (Karesi), Zekai Bey (Adana), Avni Bey (Saruhan), Muhittin Bey (Bursa), Mazhar Bey (Üsküdar), Rıfat Bey (Kayseri), Hamdi Bey (Trabzon) çoğunluğu sağlamışlardır. Üçüncü celsede; çoğunluğu sağlayan kişiler ile birlikte, İdare Heyeti seçilen diğer kişilerden oluşmuştur; **Türk Tarih Vesikaları Dergisi**, C. III, Sayı 13, s. 8.

¹⁶⁹ Heyet-i Vekile adayları şu şekilde belirlenmiştir: Heyet-i Vekile Reisi ve Müdafaa-i Milliye Vekili (Başbakan ve Savunma Bakanı) Fevzi Paşa (Çakmak), Dâhiliye Vekili Ata Bey, Maliye Vekili Hasan Bey (Saka), Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), İktisat Vekili Celal Bey (Bayar), Adliye Vekili Refik Şevket Bey (İnce), Nafia Vekili Ömer Lütfü Bey (Yasan), Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver), Umuru Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Efendi (Gerçeker); **Türk Tarih Vesikaları Dergisi**, C. III, Sayı 13, s. 7-8.

Grup kurulduktan sonra, meclis daha düzenli olarak çalışmaya başlamış, gelişigüzel kararlar vermekten kurtulmuştur. Grup dışında kalanlardan bir kısmı sonradan gruba alınmıştır. Ancak bazı kararlar da grup aleyhine oluşmaya başlamıştır.¹⁷⁰ A-RMHG üye sayısının sonradan katılanlarla beraber net olmamakla birlikte 261-262 kişi olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁷¹ A-RMHG'nin kuruluşu, görev ve yetkileriyle ilgili yönetmelik, Grup Başkanı Mustafa Kemal tarafından tüm taşra şubelerine gönderilmiştir.¹⁷² A-RMHG'ye görev olarak verilen; “Bağımsızlığı sağlamaya çalışırken, anayasaya göre devlet örgütünü de kurma” faaliyeti, mecliste ve bazı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile A-RMHG'nin çatışma haline girmesine neden olmuştur.¹⁷³ Mustafa Kemal Paşa, mecliste yeni bir grubun oluşumunu şu sözlerle açıklamaktadır; “...Muhalefet fikrinin esas kaynağı, Müdafaa-i Hukuk Grubu Nizamnamesi'nin temel maddesindeki ikinci nokta idi. Yani hükümet teşkilatının Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre yapılması meselesi...”¹⁷⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında toplanan yetkilerin artması ve meclis üstünlüğü ilkesine aykırı çeşitli uygulamalara karşı, 1921 yılındaki Anayasa tartışmalarından itibaren beliren bu muhalefet hareketi, 1922 Temmuz ayında II. Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlü bir yapı içine girmiştir.¹⁷⁵ Grubun amacı, her türlü şahıs baskısının önlenerek, şahsi hâkimiyetler yerine kanuni hâkimiyetlerin sağlanmasıdır. Açıkçası grup, muhalefetini doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in şahsına ve icraatına yöneltmiştir.¹⁷⁶ Grup üye sayısının 35'e ulaşmasıyla, Grup lideri Hüseyin Avni (Ulaş) Bey tarafından üç maddelik bir

¹⁷⁰ Arıkoğlu, anılarında grubun kurulmasıyla ilgili şu hususları belirtmektedir: “...Mustafa Kemal, arzu ettiği mebusları gruplar halinde devlet reisliği resmi dairesinde (şimdiki vali konağında) davet ediyor, grubun kuruluş sebeplerini izah ettikten sonra, BMM'de resmen teşekkül edecek olan bu gruba dâhil olmalarını, girmek istemeyenlerin fikirlerinde serbest bulduklarını açık bir surette tasrih ediyordu... Mustafa Kemal tarafından davet edilmeyen ve hariçte kalan epeyce sayıda mebus vardı. Bunlardan birisi de Yunus Nadi (İzmir). Bu zatın Müdafaa-i Hukuk Grubu haricinde kalmasını bizim İstiklal Grubu üzüntüyle karşıladı. Evvela unutulmuş olduğundan şüphelendiler. Aylar geçti, ses seda çıkmadı. Bilahare anlaşıldı ki, Yunus Nadi Beyin koyu bir İttihat ve Terakki Fırkası tarafından (taaraftarı olacak) tanınması sebebiyle şimdilik Müdafaa-i Hukuk Grubuna girmesi muvafık görülmemiştir. Bir müddet sonra Yunus Nadi, Grupta layık olduğu yerini alarak kıymetli yazılarıyla hizmette bulunmaya başladı...” Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961, s. 225-226.

¹⁷¹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönemi**, C. I, 1919-1923, TBMM Yayınları, Ankara, 1994, s. 301-304, 15 Mayıs 1921 tarihli listeye göre 262 kişi; Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 534'te 262 kişi; Güneş, **a.g.e.**, s. 198'de 261 kişi.

¹⁷² **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, No: 394, s. 407-409.

¹⁷³ Bila, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁷⁴ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. II, s. 847.

¹⁷⁵ Mayıs 1921-Temmuz 1922 arasında oluşan muhalefet konuları hakkında detaylı açıklama için bk. Demirel, **a.g.e.**, s. 233-378; Grup lideri Hüseyin Avni Bey, 30 Nisan 1923'te Tevhid-i Efkar Gazetesine verdiği demeçte, grup kurucularının kendisiyle birlikte; Canik Mebusu Emin, Erzurum Mebusu Süleyman Necati, Kastamonu Mebusu Mehmet Besim, Kayseri Mebusu Rıfat, Sivas Mebusu Vasıf ve Mersin Mebusu Selahattin Beyler olduğunu açıklamıştır; Demirel, **a.g.e.**, s. 379-380.

¹⁷⁶ Zeki Çevik, **Milli Mücadele'de “Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na” Geçiş (1918-1923)**, ATAM Yayını, Ankara, 2002, s. 415-452.

program hazırlanmıştır. Daha sonra bu program geliştirilmiş, adeta bir parti programına dönüştürülmüştür.¹⁷⁷ Grubun yaklaşık 40 kadar azası olmuş, bir azınlık ve muhalefet grubu olarak kalmıştır.¹⁷⁸

Bu arada, A-RMHG'nin kurulması ve yönetmeliğinin yayınlanmasıyla, başta Erzurum olmak üzere çeşitli yerlerdeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri endişelerini dile getirmeye başlamışlardır.¹⁷⁹ Mustafa Kemal Paşa da, tepkilerin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çerçevesinde olduğunu beyan eden telgraflarla bu endişelerin giderilmesine çalışmıştır.¹⁸⁰

13 Eylül 1921'de kazanılan Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra A-RMHG, meclisteki etkinliğini artırmış ve teşkilatlanmasıyla ilgili olarak nizamnamesinde bazı değişiklikler yapmıştır. 1922 yılında hazırlanan A-RMHG *Nizamname-i Dâhilisi*, gerçek bir parti tüzüğüne benzer şekilde ve daha düzenli olarak bölümlenmiş haldedir. 1921 nizamnamesinden farklı olarak; 7. Md.'de; "*Grubun, memleketteki bütün Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın merkezi idaresi*" olduğu belirtilmektedir. "*İhtisas Encümenleri*" bölümü 12. Md. olarak ilave edilmiştir. Ayrıca, "*Müdafaa-i Hukuk Grubunun imkân elverdikçe teşkil edilmek üzere siyaset, idare, iktisat, sıhhat, maarif işleri, hukuk ve sosyal konularda görev yapacak encümenleri olacaktır...*" Bu maddeye göre Müdafaa-i Hukuk teşkilatına dâhil olan ve fakat meclis dışından da seçilebilecek uzmanların belirtilen alanlarda görev yapması sağlanabilecektir.¹⁸¹

A-RMHG ile ilgili belgelerde, A-RMHC'den farklı olarak hiç bir yerde saltanat ve hilafetten söz edilmediği görülmektedir. Misak-ı Milli esasları çerçevesinde, memleketin bütünlüğünü ve bağımsızlığını sağlayacak bir barışın sağlanması amaçlanmaktadır.¹⁸² A-RMHG'nin nizamname metni ve giriş bölümünde belirtilen, grubun oluşturulma amaçları ile Dâhili Nizamnamede yer alan esaslar çerçevesinde ilgili belgeler değerlendirildiğinde, partileşmeye doğru hızla gidişin izlerini görmek mümkündür.

¹⁷⁷ II. Grup Programı: 1. Misak-ı Milli dairesinde vahdet ve istiklal-i millinin istihsal ve temini, 2. Kavanin-i mevcudenin hâkimiyet-i milliye esasına göre tadil ve ıslahı, 3. Hukuk-ı umumiyenin masuniyet ve muhteremiyeti. Geliştirilmiş program 27 madde olup, Hukuk-ı Umumiye, Devlet Teşkilatı, Millet Meclisi, Maarif, Adliye, Maliye, İktisat bölümlerini ihtiva etmektedir; Demirel, **a.g.e.**; s. 395.

¹⁷⁸ Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 537-538.

¹⁷⁹ Kazım Karabekir Paşa'nın endişelerini içeren sorular: "*1. Devlet şeklinin birdenbire ve pek cezri esaslarla değiştirilmesi hakkında bu derece acele edilmesinin sebep ve mahiyeti nedir? 2. Deruhte olunan ciheti tatbikiyesindeki dereci imkan ve bu meyanda, 3. Hilafet ve saltanat meselesinin sureti halli gibi üç mesele hakkında tenvir buyurulmaklığına istirham eylerim.*" Karabekir, **a.g.e.**, s. 977.

¹⁸⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafları, 25, 26, 31 Temmuz ve 1 Ağustos tarihli mesajlar şeklindedir; Karabekir, **a.g.e.**, s. 983-986.

¹⁸¹ **Türk Tarih Vesikaları Dergisi**, C. III, Sayı 13, Ağustos 1944, ARMHG Nizamnamesi (1922), s. 9-12.

¹⁸² Tunçay, **a.g.e.**, s. 43.

1.1.4. Halk Fırkası'nın Kuruluşu

1922 yılının ikinci yarısı Halk Fırkası'nın kuruluşuna doğru giden sürecin hızlandığı bir dönemdir. Büyük Millet Meclisi'nde 8 Temmuz 1922'de kabul edilen “*İcra Vekillerinin seçiliş şekline dair kanun*”la, İcra Vekilleri Reisi ile İcra Vekillerinin, BMM tarafından gizli oy ve oy çokluğu ile meclis üyeleri arasından ayrı ayrı seçilmesi esası kabul edilmiştir.¹⁸³ Bunun üzerine Fevzi (Çakmak) Paşa Başkanlığındaki İcra Vekilleri Heyeti 9 Temmuz'da istifa etmiş, 12 Temmuz'da yapılan oylamayla, İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına Rauf Bey (Orbay) seçilmiştir.¹⁸⁴

A-RMHG da zaman içerisinde kendisine katılan mebuslarla genişleyerek programındaki amaçları, tam bir parti disipliniyle gerçekleştirmeye başlamıştır. 16 Temmuz'da ki A-RMHG toplantısında; nizamnamede değişiklik yapılarak, Grup İdare Heyetine aynı zamanda bütün Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın Heyet-i Merkeziyesi görev ve yetkisi verilmiş, Grup Başkanlığı'na da Mustafa Kemal Paşa'nın yerine Ali Fuat Paşa getirilmiştir.¹⁸⁵

Bu arada, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emir komutasında 26 Ağustos 1922'de başlayan “*Büyük Taarruz*” ile 30 Ağustos'ta Yunan Ordusu'na ağır bir darbe vurulmuş, 9 Eylül'de İzmir, 11 Eylül'de Bursa kurtarılmıştır.¹⁸⁶ Elde edilen askeri başarı sonrası, 11 Ekim 1922'de İtilaf Devletleri ile TBMM Hükümeti arasında Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır.¹⁸⁷

Mütareke sonrası 16 Ekim 1922'de, Gazi Mustafa Kemal beraberinde Kazım Karabekir ve Refet Paşalar olmak üzere, düşman işgalinden henüz kurtulan Bursa'ya

¹⁸³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. XXI, s. 307-308.

¹⁸⁴ Yeni Vekiller Heyeti: Milli Müdafaa Vekili, Karesi Mebusu Kazım (Özalp) Paşa; Erkan-ı Harbiye Vekili, Kozan Mebusu Fevzi (Çakmak) Paşa; Hariciye Vekili, Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey; Maliye Vekili, Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi (Ataç) Bey; Maarif Vekili, Karesi Mebusu Vehbi (Bolak) Bey; İktisat Vekili, İzmir Mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) Bey; Nafia Vekili, Saruhan Mebusu Reşat (Kayalı) Bey; Adliye Vekili, Erzurum Mebusu Celaleddin Arif Bey; Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili, Dr. Fuat (Umay) Bey; Şeriye Vekili, Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi (Torun) Efendi; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. XXI, s. 349-361. Rauf (Orbay) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine bu görevi önerdiğini, görevi kabul etmesi üzerine yapılan seçimde meclisteki 204 mebusun 197'sinin oyuyla Vekiller Heyeti Reisliğine seçildiğini belirtmektedir; Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 494.

¹⁸⁵ **İnönü-Türk Ansiklopedisi**, MEB Basımevi, Ankara, 1948, C. II, s. 416; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 330. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, bu olayı şöyle aktarmaktadır: “...Bu tarihlerde Meclis Reisi ve Başkumandan olan Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde bir de ARMHG reisliği vardı. Paşa, başkumandanlığın çok yorucu olan meşguliyeti arasında bu riyaseti bilfiil yapamayacağı, grubun bir içtimanda ileri sürmüştü. Azaların ittifaki ile tabii reis sıfatıyla, grubun başında muhafaza edilmekle beraber, ben de faal reisliğe seçilmişim...” Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C. I, Temel Yayınları, İstanbul, 2007, s. 66.

¹⁸⁶ **Türk İstiklal Harbi**, Gnkur. Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1969, C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1-3. Kitap.

¹⁸⁷ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C. I, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 69-74.

gitmişlerdir.¹⁸⁸ Gazi, 16-29 Ekim tarihleri arasında halkla temaslarında, askeri alanda elde edilen başarıdan sonra, mücadelenin ilim, eğitim ve iktisadi alanlara yöneltileceğini, barış şartlarına uygun bir siyaset izleneceğini açıklamıştır.¹⁸⁹ 17 Ekim’de ise İngiltere, Fransa ve İtalya; Ankara ve İstanbul Hükümetlerine birer nota vererek her iki hükümet temsilcisini Lozan Barış görüşmelerine davet etmişlerdir. Gazi Mustafa Kemal de, 24 Ekim’de United Press vasıtasıyla; Lozan Barış Konferansı öncesi Amerika ve Avrupa kamuoyuna iletilmek üzere şu mesajı vermiştir:

*“Amerika, Avrupa ve bütün medeni dünya bilmelidir ki, Türkiye halkı her medeni ve yetenekli millet gibi, kayıtsız şartsız hür ve bağımsız yaşamaya kesin karar vermiştir. Bu haklı kararı bozmaya yönelik her kuvvet, Türkiye’nin sonsuza dek düşmanı kalır. Bu hususta insanlık ve medeniyet dünyasının temiz vicdanı, kesinlikle Türkiye ile beraberdir. Memleketimizin zulümle uğradığı yıkımları imar ve yıllardan beri türlü engeller altında baskıya uğrayan iktisadi hayatımızın kanuni gelişmesini sağlamak, teknik, kültür ve bilgi içinde çalışkan bir hayata kavuşmak barış ilkesimizdir.”*¹⁹⁰

29 Ekim 1922’de Ankara’ya dönen heyetin mecliste karşılaştığı en önemli sorun, İstanbul Hükümeti’nin de barış konferansı görüşmelerine katılma kararıdır. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal, 31 Ekim’de yapılan A-RMHG toplantısında saltanat ile hilafetin ayrılıp, Osmanlı Saltanatı’nın kaldırılarak konunun çözümlenmesi gerektiğini belirtmiştir. 1 Kasım 1922’de bu defa Mecliste, Osmanlı egemenliğinin kaldırılması zorunluluğu üzerinde tartışmalar yaşanmış, Gazi burada yaptığı uzun konuşmada, ulusal egemenlik makamının TBMM olabileceğini tarihsel olaylara dayanarak açıklamıştır.¹⁹¹ Aynı gün konuya ilişkin olarak meclise sunulan önergeler, Anayasa, Din İşleri ve Adalet Komisyonlarında tartışılmaya başlanmıştır. Komisyonların konuya, ulusal egemenlik görüşü çerçevesinde çözüm üretemeyeceklerini anlayan Gazi, durumu yakından takip etmiş ve yapmış olduğu tarihi konuşmayla, karma komisyonun Saltanatla-Hilafetin birbirinden ayrılması, Saltanatın kaldırılması şeklinde bir yasa tasarısı hazırlamasını sağlamıştır. Neticede meclise sunulan iki maddelik yasa tasarısı, oybirliği ile kabul edilerek, Osmanlı Saltanatı’na son verilmiştir.¹⁹²

¹⁸⁸ Ertuğrul Zekai Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Yurt İçi Gezileri**, C. I, Tarihi Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2000, s. 34-46.

¹⁸⁹ **İkdam**, 20 Teşrinievvel 1922.

¹⁹⁰ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C. III, s. 69.

¹⁹¹ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. II, Vesika No: 264, s. 919.

¹⁹² Saltanatın kaldırılmasıyla ilgili yasa tasarısı şu şekildedir: 1. Anayasa ile Türkiye halkı, hükümdarlık ve egemenlik haklarını gerçek temsilcisi olan TBMM’nin manevi kişiliğine; bırakılması, parçalanması, başkasının üzerine geçirilmesi mümkün olmamak üzere, temsil etmeye ve kendisi kullanmaya ve milli iradeye dayanmayan hiçbir kuvveti ve kurulu tanımamaya karar verdiğinden Misak-ı Milli sınırları içinde TBMM Hükümeti’nden başka hükümet şekli tanımaz. Bundan ötürü Türkiye halkı kişisel egemenliğe dayanan İstanbul’daki hükümet şeklini 16 Mart 1920’den beri ve sonsuzluğa kadar tarihe geçmiş sayar. 2. Halifelik, Osmanlı padişahlık ailesine ait olup halifelğe, TBMM’ce bu ailenin bilim ve ahlak bakımından iyi, uygun, yararlı ve yol gösterici olanı seçilir. Türkiye Devleti, halifelik makamının dayanağıdır. Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. II, s. 921.

Halk Fırkası'nın kuruluşuna doğru giden süreç saltanatın kaldırılmasından sonra hızlanmıştır. Hatırlanacağı üzere A-RMHC'nin Ulusal Kurtuluş Mücadelesi safhasında belirlenen amacı, ülkenin düşmandan kurtarılması ve bağımsızlığın sağlanmasıdır. Bu hedef, Anadolu ve Trakya topraklarından işgalci güçlerin çıkarılmasıyla önemli ölçüde gerçekleştirilmiştir. Ankara Hükümeti'nin, Lozan Barış Konferansı'na davet edilmesi ise Türkiye'nin uluslararası ortamda, bağımsız bir devlet olarak tanınma ihtimalinin önemli bir göstergesidir. Artık "*Müdafaa-i Hukuk*" terimi başlangıçtaki anlamını yitirmiş, zira A-RMHC ve mecliste devamı olan A-RMHG, üzerine düşen siyasi görevleri tamamlamıştır. Tüm bunların yanında, egemenliğin koşulsuz bir şekilde millete, yasama ve yürütme yetkilerinin meclise ait olduğu bir ortamda saltanatın kaldırılmış olması da, süratle cumhuriyet rejimine doğru gidişin işaretleridir.

Diğer taraftan A-RMHG, meclis içerisinde çeşitli sebeplerle oluşmuş güçlü bir muhalefetle mücadele etmek durumunda olup, barış şartlarına uygun bir politika izlemek zorundadır. Bu da ancak, yeni bir siyasi kimliğe ve anlayışa sahip, güçlü bir teşkilat gerektirmektedir.¹⁹³

Saltanatın kaldırılması sonrası yapılan meclis oturumunda hükümet, 3 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edecek delege ve müşavir heyetini meclise takdim etmiştir.¹⁹⁴ İsmet Paşa başkanlığında teşkil edilen delegeler heyeti, kendilerine verilen "*Misak-ı Milli'nin vazgeçilemez bir esas olduğu*" talimatıyla, 8 Kasım 1922'de İstanbul'dan hareket etmiş ve 11 Kasım'da İsviçre'nin Lozan kentine ulaşmıştır.¹⁹⁵ Konferansın I. Dönemi 20 Kasım 1922'de başlamıştır.¹⁹⁶ Lozan Barış Konferansı öncesi ve ilk günlerinde, başta İsmet Paşa olmak üzere Türk delegeleri, uluslararası ortamda yapmış oldukları girişimler, savundukları ilkeler ile bağımsız bir ülkenin siyasal temsilcileri olduklarını ortaya koymuşlardır.¹⁹⁷

Ülke içerisinde ise mecliste muhalefet-iktidar mücadelesi gittikçe artmış ve yeni boyutlar kazanmaya başlamıştır. Uluslararası ortamdaki gelişmeler de dikkate alındığında iktidarı, "*cemiyetçilik*", "*grupçuluk*" gibi kavramlarla sürdürmenin ve yerleştirmenin

¹⁹³ Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁹⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 24, 3.11.1338, s. 326-334.

¹⁹⁵ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 364-365. Heyetin teşkili ve İsmet Paşa'nın görüşleri için bk. **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 24, 3.11.1338, s. 340. Delegeler Heyeti'ne verilen talimat için bk. Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, C. II, TTK Basımevi, Ankara, 1992, Vesika No: 54, s. 104.

¹⁹⁶ 13 Kasım'da toplanması kararlaştırılan konferans, diğer temsilcilerin henüz gelmemiş olmaları nedeniyle 20 Kasım'a ertelenmiştir. Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Ankara Üniversitesi SBF Yayını No: 291, Ankara, 1969; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 229.

¹⁹⁷ Ali Naci Karacan, **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 51-89.

olanaksız olduğu görülmektedir. Artık belirli ve sistematik temellere dayalı bir siyasal partiye ihtiyaç vardır.¹⁹⁸

Bu bağlamda Gazi Mustafa Kemal, yeni bir siyasal oluşumla ilgili kararını ilk olarak, 6 Aralık 1922'de Ankara'da yayın yapan, Hâkimiyeti Milliye, Öğüt ve Yeni Gün gazeteleri temsilcilerine açıklamıştır. Halk Fırkası'nın kuruluşu ile ilgili beyanat, partinin millet ve devlet hayatındaki yeri ve değerini ortaya koymaktadır.¹⁹⁹ Beyanatın ilk bölümü, Türk milletinin yakın geçmişi ve geleceği hakkındaki genel düşüncelere ilişkindir;

“Cenabı Hakka şükürler olsun ki, millet üç buçuk yıl kahramanca savaştıktan sonra kendisini ebedi olarak esaret zincirine bağlamak isteyenleri yenmiş ve bağımsızlığa kavuşmuştur. Bütün medeni milletler arasında hür ve bağımsız olarak milletimizin mevki alacağı barış günleri de inşallah gecikmeyecektir.

Bu mesut günlere ne büyük fedakârlıklar ve zahmetler karşılığında erişeceğimizi asla hatırdan çıkarmamak ve gelecekte milletin hayatını tehdit edecek tehlikelere düşmemek için ona göre şimdiden hazırlanmak ve çalışmak yurdunu seven bütün millet fertlerinin borcudur.

Gerçekte yurdumuza ve bağımsızlığımıza göz dikenlere yalnız askerlikçe galip gelmek kâfi değildir. Memleketimiz hakkında istila emelleri besleyecek olanların her türlü emellerini kırarak şekilde siyasette, idarede, iktisatta kuvvetli olmak lazımdır...”

İkinci bölümde öncelikle memleketin zayıf yönleri, ihtiyaçları ve her alanda geri kalmışlığı ortaya konularak; bu durumun giderilmesi için oluşturulacak bir programa dayalı çalışma sisteminin gerekliliği belirtilmektedir. Ülkenin kalkınmasına yönelik, uzun vadeli, sabırla uygulanabilecek bir parti programından ve bunu gerçekleştirebilecek bir teşkilatlanmadan söz edilmektedir.

“...Hiç şüphe yoktur ki, ziraat ve ticaretimizin geri olması; memleketimizin çok büyük kısmının harap ve halkımızın fakir bulunması, nakil vasıtalarının çok az oluşu, milli eğitimin herkese ve her yere yetiştiremeyeşi, sosyal hayatımızın en büyük düşmanı olan cehalet gibi sebepler milletimizi fakir ve zayıf düşürmekten geri kalmamış ve kalmayacaktır. Bundan dolayı, kurtuluş ve bağımsızlık için yaptığımız savaşı tamamlamak ve Cenabı Hakkın milletimize verdiği istidat ve kabiliyeti sonuna kadar geliştirmek ve memleketimize bahsettiği bütün servet kaynaklarından büyük çapta faydalanmak ve zayıflığımızın sebeplerini ortadan kaldırmak için, bundan böyle hiç bir fırsatı ve vakti kaybetmemeğe mecburuz. Ancak bu çalışma, yıllarca takip ve tatbik edilecek bir programa dayanmazsa yazık olur gider. Uzağı gören bir görüşe olduğu kadar milletimizin en acele ihtiyaçlarını karşılayacak bir programa dayanmayan reformlar şahsi ve keyfi olmaktan kurtulamaz. Bu gibi teşebbüsler, sahipleri olan şahısların değişmeleri ile hatta kendisinin bir birine zıt görüşleri ve tatbikatı ile söner gider. Öbür yandan, herhangi bir programın uzun bir çalışma devresine yol göstermesi için, memlekette bütün vatanseverlerin onun hazırlanmasına yardımcı olmaları lazımdır. Gerçekte bütün vatansever kitlenin reform isteklerini taşımayan bir programın başarılı ve verimli olması ümit olunamaz...”

Beyanatın üçüncü bölümünde; hiç bir sınıf, zümre ve aile ayrıcalığına dayanmayan; halkçılık esasına bağlı, Halk Fırkası kurma niyetinde olduğunu açıkça belirtmektedir.

“...Bu milli maksat ve görüşleri göz önünde bulundurarak, milletin her sınıf halkından, hatta İslam dünyasının en uzak köşelerinden bana ebedi olarak iftihar duyacağım şekilde gösterilen teveccüh ve itimada layık olabilmek için en mütevazı bir millet ferdi sıfatıyla, hayatımı sonuna kadar vatanın hayrına vakıflemek emeliyle barıştan sonra, halkçılık esası üzerine dayanan ve Halk Fırkası adıyla siyasi bir fırka kurma niyetindeyim...”

¹⁹⁸ Bila, a.g.e., s. 51; Giritlioğlu, a.g.e., s. 26.

¹⁹⁹ CHP 25. Yıl (1923-1948), s. 9.

Son bölümünde ise, kurmayı tasarladığı partinin programının nasıl olması gerektiğini ve memleketin sorunları karşısında hangi ihtiyaçları sağlamaya yönelik olacağını açıklamasını yapmıştır. Fırkanın, köylüler ve tüm halkı etkileyen sorunları çözeceğini ifade etmiştir. Burada üzerinde önemle durulması gereken husus; programın bu ihtiyaçlara vakıf uzman kişilerin desteğiyle hazırlanması ve daha da önemlisi kurulması tasarlanan partinin bütün Türkiye halkını kapsayacak özelliklere sahip olmasıdır.

“...Başka memleketlerde kurulmuş olan bu gibi partilerin programlarını gözden geçirmiş isem de, bunları memleket ve milletimizin gerçek ihtiyaçlarını tamamıyla karşılamaya yeter bulmadım, bu sebeple şimdiden böyle bir programın esaslarını tespit etmeye bütün aydınların ve âlimlerin yardımlarını ve bu işe ortak olmalarını istemeyi vazife sayıyorum. Köylülerimizi ve halkımızı üzen ve fakir düşüren adaletsiz vergilerin ne suretle düzeltilene, ziraat ve sanayimizi geliştirecek iktisadi tedbirlere, orman ve madenler gibi tabii kaynaklarımızdan umumi menfaat için daha kolaylıkla faydalanmayı sağlayacak ne gibi kanuni düzeltmeler yapılması lazım geleceğine, arazi ve binalara sahip ve malik olmak hususunda herkes için daha emniyetli ne gibi kanuni değişiklikler yapılması lazım geleceğine; vakıf işlerinin ne suretle düzeltilene ve yoluna konulacağına, memleketin nasıl imar edileceğine, askerlik süresinin değişmesine, velhasıl milletimizi geri bırakan sebeplerin giderilmesine ait olarak yetkililerin ve uzmanların gönderecekleri mütalaalar önemle ele alınacaktır. Bu hususta mütalaalarda bulunacak kimselere şimdiden teşekkür ederim. Bağımsızlık mücadelesi esnasında olduğu gibi milli saadetimizi sağlayacak bu çalışma devresinde de milletin yardımını ve bütün aydınların ve vatanseverlerin bu işe ortak olmalarını ümit ederim.”²⁰⁰

Gazi Mustafa Kemal, program hakkında gönderilen önerilerle de yetinmeyerek; halk ile temas ederek, halkın düşüncelerinden de faydalanmak ve halkı kurmayı tasarladığı fırka hakkında bilgilendirmek amacıyla, 14 Ocak 1923’te, yaklaşık iki ay sürecek Batı Anadolu gezisine çıkmıştır.²⁰¹ Gazi Mustafa Kemal’in dönemselsel olarak; ülkede otoritenin tesisi veya siyasal herhangi bir yenilik öncesi mutlaka bu tür geziler yaptığını görmek mümkündür. Zira gezilerden amaç, her konuda halka gitmek, görüşünü almak, bilgilendirmek, aydınlatmak ve özetle halkın nabzını tutmaktır. EK-4’te Batı Anadolu ve Anadolu Gezisi hakkında detaylı bir çizelge sunulmuştur. Gazi Mustafa Kemal; yerel yöneticiler, basın mensupları, öğrenciler, askerler, esnaf ve sanatkârlar, çiftçiler, bölgenin ileri gelenleri, halk, kamuoyunu oluşturan tüm unsurlara yönelik olarak yapmış olduğu konuşmalarda, kurulması tasarlanan Halk Fırkası hakkında şu hususlar üzerinde durmuştur:

- Fırka, gerçekleştirilemeyecek vaatler ve uygulanamayacak bir programa sahip olmayacaktır. Programın hazırlanmasında aydınlardan ve bilim insanlarından istifade edilecektir.

- Fırka programı, bütün milletin düşünce ve emelleri doğrultusunda, uygulanabilir özelliklere sahip olarak düzenlenecektir.

- Fırkanın en önemli özelliği tam bağımsızlık ve kayıtsız şartsız egemenliği

²⁰⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. II, s. 51-52.

²⁰¹ CHP 25. Yıl (1923-1948), s. 11; Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP, s. 7.

savunmaktır. Milletin bağımsızlığına ve egemenliğine zarar verdirilmeyecektir.

- Fırka, herhangi bir sınıf, zümre ve topluluk çıkarlarını değil; bütün memleket halkının menfaatlerini gözetecektir.

- Fırka programı; halkın ortak ve genel çıkarlarını, mutluluğunu ve refahını sağlamaya yönelik olacaktır.

- Fırka ismi önemli değildir. Önemli olan programdır. Ülkenin içinde bulunduğu sosyal, iktisadi, eğitim, imar ve diğer tüm sorunların çözümlenebilmesine yönelik ve uygulanabilir olacaktır.

- Geçmişteki kötü firkaçılık deneyimleri dikkate alınacak, aynı duruma düşülmeyecektir.

- Fırka teşkilatında, siyasi ahlaka sahip, millet çıkarlarını gözetken, şahsi ihtiraslar taşımayan, bütün halkı düşünüp kollayacak kişiler çalışacaktır.

- Ülkede gerçek anlamda bir sınıflaşma yoktur. Milletin çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Kurulacak Halk Fırkası da adından anlaşılacağı gibi bütün bir halkın fırkası ve siyasi okulu olacaktır.²⁰²

Gazi Mustafa Kemal, Batı Anadolu gezisinin son günlerinde, 17 Şubat 1923'te, İzmir'de yeni Türk Devleti'nin iktisadi kalkınmasının temellerinin atıldığı "*Türkiye İktisat Kongresi*" nin açılışını yapmıştır.²⁰³

Bu arada, Lozan'da görüşmelerin kesilmesi üzerine yurda dönen İsmet Paşa, 19 Şubat'ta Eskişehir'de Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalarla buluşmuş, konferans hakkındaki izlenimlerini aktarmıştır. 21 Şubat'ta heyet hep birlikte Ankara'ya dönmüştür.²⁰⁴ İsmet Paşa aynı gün mecliste yaptığı açıklamada, Türkiye'nin isteklerinin tam olarak karşılanmasa da, yapılacak önerilerde, her iki tarafın bazı tavizler vermek suretiyle anlaşmanın mümkün olacağını savunmuştur. Ancak II. Grup, sunulan raporu olumlu

²⁰² Gazi Mustafa Kemal'in Batı Anadolu ve Anadolu Gezisi esnasında, kurmayı tasarladığı fırka hakkında görüş ve düşüncelerine ilişkin olarak bk. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 58-66, s. 66-69, s. 85-87, s. 98-103 ve İsmail Arar, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, Burçak Yayınevi/İstanbul Matbaası, İstanbul, 1969, s. 8-9, s. 52-56.

²⁰³ Gazi Mustafa Kemal'in açılış nutku için bk. A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 57-69.

²⁰⁴ İsmet Paşa; barış ihtimalinin kuvvetli olduğunu, İngilizlerle çoğunlukla mutabık kalındığını, bundan sonraki süreçte ağırlıklı olarak Fransızlar ve İtalyanlarla ilgili sorunların çözümlenmesi gerekeceğini belirtmiş, konferansın yeniden toplanması halinde İngilizlerle Musul ve Boğazlar konusunun, Fransızlarla kapitülasyonlar adli ve mali meselelerin çözümü halinde herhangi bir harp ihtimalinin kalmayacağını beyan etmiştir. Ankara'ya doğru hareketlerinde artık *barış olacaktır* görüşü hâkim olmuştur; İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s. 365-366.

bulmamış ve Delegeler Heyetinin önerdiği barış politikasına karşı çıkmıştır.²⁰⁵ Milletvekillerinin önemli bir bölümü, Misak-ı Milli'den taviz verildiğini savunmuşlardır. Hükümet ise, “*Barış sağlanana kadar iktisadi ve mali konuları ileri atmaya, taslak tartışıldıktan sonra üzerinde anlaşmaya varılan maddeleri kabul etmeye ve henüz üzerinde anlaşmaya varılmamış diğer maddelerde de başka tavizlerin talep edilmesine*” karar vermiştir.²⁰⁶

27 Şubat'tan itibaren TBMM'de Lozan Konferansı ile ilgili görüşmelere başlanmıştır. Bu görüşmeler esnasında heyet ve hükümet sert eleştirilere uğramışlardır. Özellikle II. Grubun önde gelen mebuslarından Sırrı Bey, Ali Şükrü Bey, Yusuf Ziya Bey ve Durak Bey başta Musul, Karaağaç ve mali konular olmak üzere birçok konuda İsmet Paşa ve Rauf Bey'i zor duruma sokmuşlardır. Bu görüşmeler esnasında tamamen heyetten yana tavır alan Mustafa Kemal Paşa, heyetin meclise değil hükümete karşı sorumlu olduğunu vurgulayarak bu yöndeki tartışmalara son vermiştir.²⁰⁷ 1 Mart 1923'te TBMM I. Devre 4. Toplantı Yılı'nın açış konuşmasında ise kesintiye uğrayan Lozan Konferansına değinmiş; dünya barışının sağlanması amacıyla diplomasinin her yolunun denendiğini belirtmiştir. Ertelemenin en kısa sürede sona ermesini beklediğini, Türk Milleti'nin her medeni millet gibi hak ettiği idari, mali ve iktisadi bağımsızlığını sağlayacak şekilde barışın sağlanması gerektiği konusu üzerinde durmuştur.²⁰⁸

Mecliste 3-6 Mart 1923 tarihleri arasında Lozan hakkındaki tartışmalar tüm şiddetiyle devam etmiştir. Nihayet, 6 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa söz alarak; “*Heyetimiz, onlara yüklenen görevi tam ve eksiksiz olarak yerine getirmiştir. Milletimizin ve meclisin vakarını korumuştur. Barış konusunun başarılı bir şekilde neticelenmesini istiyorsanız, heyetin işini sürdürebilmesi için onu moral olarak da desteklemeniz gerekir*” diyerek, tartışmalara son vermeye çalışmıştır.²⁰⁹ Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda 6 Mart'ta, Meclis Başkanlığına konuyla ilgili verilen önergelerden, I. Grup üyelerinin ki kabul edilmiş ve Meclis, barış girişimlerine devam etmesi için Rauf Bey Hükümetine ve İsmet Paşa Heyetine güvenoyu vermiştir. Rauf Bey de meclise hitaben şunları söylemiştir; “*...İnşallah hak bu milletin azmi celaletinin mükâfatını ihsan edecektir. Eğer düşmanlarımız bu hakk-ı adaleti bizden esirgemek lüzumunda bulunurlarsa bu milletin*

²⁰⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, C. III, s. 1290-1295.

²⁰⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, C. III, s. 1295-1301.

²⁰⁷ Temuçin Faik Ertan, “*Lozan Görüşmeleri Esnasında Türk Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler*”, **ATAM Dergisi**, Cilt VI, Sayı:18, Ankara, Temmuz 1990, s. 621 ; TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, C. III, s. 1317-1319.

²⁰⁸ Mustafa Kemal, “*TBMM I.Dönem IV. Toplanma Yılı Açış Konuşması*”, **BTTD**, Sayı: 108, 2006, s. 30.

²⁰⁹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 346.

silahı ve azm-i iradesinin bunu behemehâl istihsal edeceğine benim imanım tamdır."²¹⁰

Mecliste yaşanan bu gelişmeler sonrası, Gazi Mustafa Kemal ve beraberindeki heyet 13 Mart 1923'te Ankara'dan hareket ederek, Anadolu Gezisine başlamışlardır.²¹¹ Yurt gezileri esnasında; barıştan sonra kurulacak Halk Fırkası hakkında, halk ile yaptığı görüşmeler, vermiş olduğu beyanatlar basın vasıtasıyla yurdun her tarafına yayınlanmıştır. Gazi Mustafa Kemal de Ankara'ya dönüşünde fırka nizamnamesini hazırlamak için çalışmalara başlamıştır.²¹²

Mart ayının sonunda, artık çalışamaz duruma gelen I. TBMM, 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi kararını alarak dağılmıştır. Gruplar arasındaki seçim mücadelesi bir anda hızlanmış, zafer sonrasının en büyük iktidar mücadelesi başlamıştır.²¹³ Meclisin seçimleri yenileme kararı sonrası Gazi Mustafa Kemal yaptığı konuşmada, Yeni Türk Devleti'nin ruh ve yapısının "*Milli egemenlik ve milletin kayıtsız şartsız egemenliği*" olduğunu belirtmiş, bu egemenliğin korunması için gerekli koşulları sağlamak amacıyla Meclisin üç yıldır üstün bir görev anlayışı ile çalıştığını açıklamıştır. Seçimlerin yenilenmesi ile ilgili meclis kararı hakkında da sözlerine şu şekilde devam etmiştir; "*...Arkadaşlar! Türkiye Devleti'nde ve Türkiye Devleti'ni kuran Türkiye Halkı'nda tacidar (hükümdar) yoktur, diktatör yoktur. Tacidar yoktur ve olmayacaktır! Olamaz...*" Bu sözlerin, kendisi hakkında diktatör benzetmesi yapanlara yönelik olduğu açıktır. Şiddetli alkış alan bu sözler üzerine II. Grup'tan Hüseyin Avni Bey; "*Burası ona müsait değildir...*" sözleriyle araya girmiştir. Gazi konuşmasına şöyle son vermiştir;

²¹⁰ I. Grup adına Saruhan Mebusu Reşat Bey ve 172 mebusun imzalamış olduğu önerge: "1. İtilaf devletlerinin Lozan Konferansı neticesi olarak heyeti murahasımıza tevdi ettikleri muahede projesi istiklalimize halel getiren hususları ihtiva ettiğinden şayanı kabul değildir. İtilaf devletleri bu projenin kabulünde ısrar ettikleri halde tekliflerini katiyen ret ederiz. Bu takdirde harp milletimiz için zaruri olur. 2. Pek mühim ve hayati olan Musul meselesinin hallini muvakkaten talik ve Avrupa hudutlarımızı tespit etmek için heyeti murahasamızın ve Heyeti Vekilimizin verdikleri izahata muttali olduk. Mali ve iktisadi ve idari mesailde memleket ve milletimizin hukuk hayatiyle ve istiklaliyesini, tam ve emin olarak istihsal eylemek esas dâhilinde sulh teşebbüsüne devam olunmasını ve Heyeti Vekilenin heyeti murahasaya mezkûr esasa göre vazife ve talimat vermesini teklif ediyoruz. Bircümle memalîkimizin sürati tahliyesi şartı katidir. Ancak neticenin her ne olcaksa biran evvel iraesine intizar ederiz."

Sivas Mebusu Kara Vasıf Bey ve 54 mebus tarafından imzalanmış ve meclisteki İkinci Grup mebusları adına verilen önerge: "Anadolu harekâtı milliyesi, hayat ve istiklali millimize karşı tertip edilen suikast muvacehesinde vücut bulmuş ve bütün amal ve kuvayi milleti hayat ve istiklal temin etmek noktası etrafında cem etmiştir. Gerek Misak-ı Milli'nin gerek bircümle mücahedatın temerküz ettiği esas, hakkı hayat ve istiklalden ibarettir... Hayat hakkı ve istiklalimizi kafil esasat temin edilmeden fedakârlıklardan bahsetmek doğru olmayacağı gibi esaslara ait herhangi bir meselenin de muallâkta bırakılması asla mucibi faide değildir." **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, C. IV, s. 181-191.

²¹¹ Arıkoğlu, a.g.e., s. 308-309; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 117-169.

²¹² **CHP 25. Yıl (1923-1948)**, s. 12.

²¹³ Bila, a.g.e., s. 59. Arıkoğlu anılarında; İkinci grubun da seçimlerin yenilenmesi hakkında aynı görüşte olduğunu, ittifaka yakın oyların alındığını belirtmektedir; Arıkoğlu, a.g.e., s. 322.

“...Bugünkü kararınızı; yalnız vicdanınızdan ve dimağınızdan çıkan, akılda doğan, gerçek ve içten duygularla vermiş bulunuyorsunuz. Memleketin, milletin mutluluğu için, refahı için, geleceği için gördüğünüz lüzum üzerine vermişsinizdir ve bundan dolayı yüce heyetiniz gerçekten övgüye ve tebriğe değer... Bütün cihan bilmelidir ki, artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur. Hiçbir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da milli egemenliktir. Yalnız bir makam vardır. O da, milletin kalbi, vicdanı ve varlığıdır...”²¹⁴

Gazi Mustafa Kemal, tasarı halinde bulunan Halk Fırkası kuruluş aşamasının gerçekleştirilmesi için meclisin yenilenmesinden istifade etmek amacındadır. Bunu sağlamak için de bulduğu çare; “*Mecliste mevcut olan, Müdafaa-i Hukuk Grubunun, seçimlerin hemen sonrası Halk Fırkasına dönüşeceğini kamuoyuna ilan etmek ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarının, her bölgede kazanmasını temin için bu uğurda çalışmak*” şeklindedir.²¹⁵ Gazi Mustafa Kemal bu amacın gerçekleştirilmesi için bazı kişilerden aldığı yazılı öneriler ve Anadolu gezileri esnasında halkla yaptığı konuşmalardan yararlanarak, 8 Nisan 1923’te dokuz ilkeyi kapsayan bir seçim beyannamesi yayınlamıştır ki, bu beyannamede yer alan program, Halk Fırkası’nın kuruluşuna temel oluşturmuştur. Ülkenin hemen tüm ihtiyaçlarını içeren bu programda mevcut bazı sorunların dile getirilmemesinin sebebi; henüz fırka kurulmadan bilgisiz ve gerici insanların ulusu yanıltmasına fırsat vermemektir. Zira Gazi bu sorunların zaman içerisinde çözümleneceğine inanmaktadır (EK-5).²¹⁶

Söz konusu ilkelerin nasıl tespit edildiği hakkında da beyannamede; “*Bu umdeler memleketin en acele ihtiyaçları, pek çok aydının ve uzmanın görüşleri ve bilhassa İzmir’de bütün memleket delegelerinin katılmaları ile toplanan İktisat Kongresi çalışmaları da göz önüne alınarak tespit edilmiştir*” açıklaması bulunmaktadır.²¹⁷ Beyannamenin bundan

²¹⁴ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 329; **Türk Parlamento Tarihi**, 1919-1923, C. I, s. 747.

²¹⁵ Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 30.

²¹⁶ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. II, s. 957-959. 8 Nisan’da yayınlanan dokuz umdenin (ilkenin) başında şu husus yer almaktadır: “*Memleketi parçalanmak ve milleti yok olmak felaketinden kurtarmak için millettten aldığı tam yetki ile toplanan TBMM’nin milli egemenliğe dayanan bir halk devleti ve hükümeti kurduğu ve bu devletin üzerine aldığı milli vazifelerin önemli kısmını üç yıl içinde başararak 1 Nisan 1923’te yeni seçime oy birliği ile karar verdiği*” Gelecekteki çalışmalara ve kurulacak olan Halk Fırkasına ise şu şekilde temas edilmektedir: “*Önümüzdeki devre, inşallah takriri müsaemet müyesser olacağından (barışa ve sükuna kavuşulacağından) iktisadi tekemmülâtını temin ve her nevi teşkilatımızı itmam (tamamlama) ve ikmal ve bu suretle mülkü milleti (memleket ve milleti) refaha nail etmek gaye olacaktır. Yeni devrei mesaide meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hâkimiyeti milliye dairesinde siyasi teşkilata mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir.*” Halk Fırkası’nın nasıl oluşacağı, programının içeriği ve seçimlere iştirak kararı hakkında ise şu esaslar yer almaktadır: “*Mecliste bulunan A-RMHG, Halk Fırkasına intikal edecektir. Adı geçen fırkanın halk egemenliği; maddi ve manevi alanlarda ilerleme ve gelişmeye bağlı olduğu esaslara göre hazırlanacak uzak görüşlü ve muntazam programı, bütün üyelerin tartışmalarına ve onayına sunulacaktır. Bu programın hazırlanmasına kadar grubumuz aşağıdaki umdelerle yeni seçime katılmaya karar vermiştir.*” **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Nisan 1923 tarihli sayısı için Osm. T. **EK-5**’e bk.

²¹⁷ İktisat Kongresine katılan temsilcilerin görüştükları ve karara vardıkları konular: **Çiftçi Grubu**: Reji, Ziraat ve Maarif, Asayiş, Aşar Vergisi, Ziraat Bankası ve İtibar-ı Zirai, Yollar, Orman, Ziraatta Hayvan, Çiftçilik, Ziraatta Makine. **Tüccar Grubu**: Bankalar, Kambiyo ve Borsa, Cuma Tatili, Madenler, Orman, Ticaret-i Bahriye, Ticareti Kolaylaştıracak Esaslar, Gümrük Siyaseti, Gümrük Muafiyeti, İnhisar Sistemi, Kavanin ve

sonraki kısmı “*Dokuz Umde*” (ilke) olarak adlandırılan ve uzun yıllar Halk Fırkası programının esasını teşkil edecek olan hususlardır.

1923 Beyannamesindeki dokuz ilke; siyasi, askeri, iktisadi, toplumsal, hukuki ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda belirtilen idari yapılanmayla ilgili hususlar hakkındaki prensipleri içermektedir. Temel ilke halkın, kayıtsız şartsız egemenliği ve kendi kendisini idare etmesidir. Devletin bu ilkeye göre teşkilatlanması ve kanunlar çıkarılması sağlanacaktır. Ülke ekonomisi ile ilgili hemen tüm zafiyetleri giderecek önlemler de beyannamede yer almaktadır. Devam etmekte olan Lozan Barış görüşmeleri de dikkate alınarak, “*mali, iktisadi ve idari bağımsızlık*” sağlanmadıkça, belirlenecek barış koşullarının kabul edilmeyeceği tüm dünyaya ilan edilmiştir. Dolayısıyla beyanname, aynı zamanda iç ve dış politikada temel prensip olarak kabul edilen tam bağımsızlığın belgesidir. Türk siyasi tarihinde çok önemli bir yere sahip olan bu prensipler esas alınarak, bundan sonraki parti programları hazırlanmıştır. Program, memleketin, temel sorunlarına büyük bir hızla çözüm getirecek niteliktedir.

Dokuz ilkeyi kapsayan fırka programı ilan edilirken, halkı seçim çalışmalarına davet etmek amacıyla da bir beyanname yayınlanmıştır.²¹⁸

Bu süreçte; uzun yıllar saltanat ve hilafetin merkezi olmuş İstanbul bölgesine özel bir önem verilmiştir. Zira bu vilayet, 1923 yılına kadar çeşitli parti, dernek ve diğer sivil toplum kuruluşlarının, çok değişken bir basın yapısının, karmaşık bir kamuoyunun olduğu merkezdir. Ulusal Kurtuluş Mücadelesi döneminde de farklı propagandaların etkisinde kalmıştır.²¹⁹ 12 Nisan 1923’te halen işgal halinde olan İstanbul halkına da

Ahkâm-ı Ticariyenin Islahı, İtibari Teşkilat ve Teshilat, Ticaret Odaları, Ticaret-i Hariciye Müesseseleri, Şirketler, Mevad-ı Müteferrika, Tedrisat-ı İktisadiye, Temettü Vergisi, Vesait-i Nakliye Vergisi, Vesait-i Muhabere. **Sanayi Grubu:** Gümrüklerde Himaye Usulü, Teşvik-i Sanayi Kanunu, Yollar ve Vesait-i Nakliye, Sanayi Bankaları, Tedrisat-ı Sinaîye, Sanayi Odaları. **İşçi Grubu:** 34 Madde. A.Afetinan, **a.g.e.**, s. 21-54; **CHP 25. Yıl**, s. 12-13.

²¹⁸ Seçim Beyannamesi: “... *Vicdani amacımız olan milli egemenlik ile vatanın yabancıların saldırısından kurtuluşu, temelde bugün bir oldubittidir. Şimdi karşısında bulunduğumuz ve gerçekten önemi ve zorluğu çok büyük olan çalışma evresi, ülkemizin ve milletimizin yükselmesi ve gelişmesine bütün araçlarımızı ve kaynaklarımızı yöneltmek ve gelecekteki görevlerimiz, milletin yönetimi ve ilerlemesini her ülkede olduğu gibi belli bir siyasi görüşle üstlenmek ve izlemektir. Bu görevler bile vatanın savunulması görevi kadar gerçek bir dayanışma ve dayanıklılığa ve sarsılmaz bir yüreklilik ve kararlılığa bağlıdır.*

Milletimiz, gelecekte yönetimini üstlenecek olanları seçimlerde belirlemek kararını vermiştir. Müdafaa-i Hukuk teşkilatımız milletin bu kararı karşısında geçmişte kanıtlandığı yeterliliği ve nitelikleriyle gelecek için de güvenilir olduğunu ve milletin oylarına hak kazandığını ileri sürecektir.

Eğer umduğumuz gibi Müdafaa-i Hukuk teşkilatımızın seçkin ve güvenilir kişileri milletin oylarını alırsa, gelecekte Büyük Millet Meclisi’nde Halk Fırkası adı altında ülkenin yönetim sorumluluğunu üstlenecektir...”

Hâkimiyeti Milliye, 9 Nisan 1923.

²¹⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 15-25.

seçimlerle ilgili bir beyanname yayınlanmıştır (EK-6).²²⁰ Seçimlerde buradaki en büyük endişenin “oyların bölünmesi neticesinde, dünya kamuoyuna Türkiye halkı egemenliğinin ve tam bağımsızlığının açıklanamayacağı” olduğu yayınlanan beyannameden anlaşılmaktadır. Ayrıca, Müdafaa-i Hukuk ilkelerini kabulde kararsızlık gösteren ve özellikle Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in Ankara’da öldürülmesi üzerine tepkili olan Trabzon vilayetine de seçimlerle ilgili dört beyanname gönderilmiştir (EK-6).²²¹

1923 seçimleri, Halk Fırkası’nın kuruluş sürecinde son adım olmuş, seçimler A-RMHC/Halk Fırkası adaylarının kesin başarısıyla sonuçlanmıştır.²²² Seçim bölgelerinden Ankara’ya dönen mebuslar, 7 Ağustos 1923’te “*Halk Fırkası*” adı altında yapılan ilk toplantıda bir araya gelmişlerdir. Toplantıya 123 mebus 113’ü katılmıştır.²²³

11 Ağustos’ta TBMM, II. Dönem ilk toplantısını yeni seçilen 287 mebusla yapmıştır.²²⁴ İkinci TBMM’nin ilk günlerindeki en önemli çalışması, Lozan Barış Antlaşması ve eklerinin onaylanmasıdır. Bu konudaki görüşmelere 23 Ağustos’ta başlanmıştır. Özellikle sınır bölgelerinden gelen mebuslar, antlaşma hükümlerini tatmin edici bulmamışlar, Trakya’nın bazı kısımlarının ve İskenderun Sancağının yeni Türkiye sınırlarının dışında bırakılmasını tenkit etmişlerdir. Bununla beraber antlaşma dört kanun halinde görüşülmüş ve onaylanmıştır.²²⁵

²²⁰ İstanbul halkına yayınlanan beyanname için Osm. T. **EK-6**’ya bk. **Hâkimiyeti Milliye**, 12 Nisan 1923.

²²¹ Arıkoğlu anılarında söz konusu beyannamelerle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: İlk iki beyanname, 22 Nisan’da Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin tepki mesajına ve Trabzon halkına yöneliktir. Diğer iki beyanname ise Trabzon’a gönderilen soruşturma grubu çalışmaları ve Maçka Belediyesi’nin olumlu faaliyetleri hakkındadır. Arıkoğlu bu heyet içerisinde bulunmaktadır ve Trabzon’da yaptıkları çalışmaları, hatıralarında teferruatıyla açıklamaktadır. Yine hatıralarında; Ankara’da kurulan seçim bürosundan bahsetmekte; “...*Her gün muntazaman Paşanın riyasetinde çalışıyorduk. İlk işimiz vekiller heyetinin iştirakiyle seçim umdelerini tespit etmek oldu. Kazım Karabekir Paşa da, umdelerin tespitinde hazır bulundu. Kanaat ve fikirlerini sırası geldikçe bildiriyordu...*” şeklinde çalışmalar hakkında bilgi vermektedir; Arıkoğlu, **a.g.e.**, s. 323-335. Söz konusu beyannameler için Osm. T. **EK-6**’ya bk. **Hâkimiyeti Milliye**, 22 ve 26 Nisan 1923.

²²² Bila ve Giritlioğlu, seçimlerde Müdafaa-i Hukuk ile Halk Fırkası bağlantısı hakkında aynı görüştedirler: “...*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla Halk Fırkası adlarının birbirinin karşılığı olarak kullanılmasına bilhassa dikkat edilmiştir. Mahalli adaylarla MHC’nin gösterdiği adaylar arasında bazı yerlerde çetin mücadeleler olmuştur. Ancak, vilayetlerde genel arzuyu gerçekleştirecek çarelere başvurulduğu için, Atatürk’ün adayları karşısındaki adaylar, ya çekilmişler, ya da mağlubiyete boyun eğmişlerdir. Böylece Müdafaa-i Hukukun bütün adayları seçilmişlerdir...*” Bila, **a.g.e.**, s. 60; Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 36-37.

²²³ **CHP 36 Yaşında**, Gün Matbaası, İstanbul, 1959, s. 13.

²²⁴ Yeni Başkanlık Divanı; Mustafa Kemal Paşa Birinci, Ali Fuat Paşa İkinci Başkanlar olarak; Başkan Vekillikleri, Mehmet Sabri Bey (Manisa) ile İsmet Bey (Çorum) şeklinde belirlenmiştir. Bakanlar Kurulu ise şu şekilde oluşmuştur. Ali Fethi Bey (Okyar) Başbakan ve İçişleri Bakanı, Mustafa Fevzi Efendi (Diyanet İşleri Başkanı), İsmet Paşa (Malatya) Dışişleri Bakanı, Kazım Paşa (Balıkesir) Milli Savunma Bakanı, İsmail Safa (Adana) Eğitim Bakanı, Mahmut Esat (İzmir) Ekonomi Bakanı, Dr. Rıza Nur (Sinop) Sağlık Bakanı, Hasan Fehmi (Gümüşhane) Maliye Bakanı, Seyit Bey (İzmir) Adalet Bakanı, Fevzi Bey (Diyarbakır) Bayındırlık Bakanı, Fevzi Paşa (İstanbul) Genelkurmay Başkanı. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, C. I, Yıl 1923, s. 36-62.

²²⁵ 1. Kanun, TBMM’deki 227 mebus 213’ünün; 2. Kanun, 220 mebus 206’sının; 3. Kanun, 221 mebus 208’inin; 4. Kanun, 225 mebus 212’sinin olumlu oyuyla onaylanmıştır. Yani ilk 2 Kanunda 14, diğer 2 Kanunda 13 mebus olumsuz oy kullanmıştır. Olumsuz oy verenler; Hoca Esat (Menteşe), Kılıç Ali (Gaziantep),

Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasıyla, yeni Türkiye tüm dünya tarafından tanınan bağımsız bir devlet olma özelliğine kavuşmuştur. Ancak antlaşmanın çözümleyemediği sorunlar, ilgili bölgeler halkı için büyük bir yıkım olmuştur. Mecliste yapılan oylamaya da bu durum aynen yansımıştır. Olumsuz oy veren 14 mebusun temsil ettiği bölgeler ile Lozan'da kabul edilen hudutlar dikkate alındığında, ilgili mebusların düşüncelerini anlamak zor değildir. Misak-ı Milli hudutları içinde olmayan, ancak yapılacak bir plebisit ile anavatana kavuşacağı umulan Batı Trakya Türkleri sorunu çözülememiştir. Misak-ı Milli hudutları içinde bulunan Hatay, özerk bir idareye kavuşturulmak üzere, Ankara İtilafnamesi ile belirlenmiş hudutlar dâhilinde bırakılarak yeni Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Irak sınırı tam olarak belirlenememiş buna bağlı olarak, Misak-ı Milli hudutları içinde olan Musul bölgesi sorunu çözümlenememiştir. Olumsuz oy kullanan mebuslar da çözümlenemeyen bu sorunlar ile ilişkili bölgeleri temsil etmektedir. Dolayısıyla tepkilerini ve hür iradelerini göstermişlerdir.

Bu arada Halk Fırkası'nın ikinci toplantısı 19 Ağustos'ta yapılmış, üyelere dağıtılan nizamname taslağı üzerinde yapılan görüşmeler 11 Eylül tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihte yapılan genel bir toplantıda, fırka nizamnamesi kesin şeklini almış ve kabul edilmiştir. Nizamname gereğince yapılan seçimlerde, Halk Fırkası Reisliğine TBMM Reisi Gazi Mustafa Kemal seçilmiştir. Yapılan diğer seçimlerle de Halk Fırkası resmen kurulmuştur. Kuruluş tarihi, 9 Eylül 1923 olarak belirlenmiştir.²²⁶

1.1.5. Halk Fırkası Nizamnamesi ve Örgütlenme

11 Eylül 1923 tarihinde son hali verilen Halk Fırkası Nizamnamesi, fırkanın ilk program ve tüzüğünü oluşturmuştur. Aynı bir program olmadığı için, seçimler öncesi yayınlanan beyanname (dokuz ilke) adeta bir parti programı olarak kabul edilmiştir. Nizamname; Umumi Esaslar (1.-7. Maddeler), Fırka Teşkilatı (8.-100. Maddeler), Umumi

Zamir (Adana), Mustafa Necati (İzmir), Ali Cenani (Gaziantep), Vasıf (Saruhan), Yahya Kemal (Urfa), Necip (Mardin), Niyazi (Mersin), Faik (Edirne), Şeyh Saffet (Urfa), Şükrü Kaya (Menteşe), Besim (Mersin), Faik (Tekirdağ)'dır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, C. II, s. 284-291.

²²⁶ Azalıklara: Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir, Kastamonu Mebusu Ali Rıza, Van Mebusu Hakkı, Konya Mebusu Refik, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, Niğde Mebusu Galip, Cebelibereket Mebusu İhsan, İzmir Mebusu Necati Beyler seçilmişlerdir. Fırkanın Umumi İdare Heyeti için yapılan oylamada; Umumi Kâtipliğe Kütahya Mebusu Recep, Azalıklara; Erzurum Mebusu Sabit, İzmir Mebusu Celal, Tekirdağ Mebusu Cemil, İstanbul Mebusu Refik, İzmit Mebusu Saffet, Erzurum Mebusu Münir Hüsrev, Konya Mebusu Kazım Hüsni, Diyarbakır Mebusu Zülfü Beyler atanmışlardır; **CHP 25. Yıl**, s. 16. Halk Fırkasının kuruluşu ve nizamnamenin kabulü ile ilgili tarih konusunda, 9 ile 11 Eylül tarihleri arasında bütün dokümanlarda bir çelişki vardır. Ancak **9 Eylül** tarihi genel bir kabul görmektedir. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, s. 557'de Halk Fırkası kuruluş tarihi olarak 11 Eylül 1923'ü kabul etmekte; kuruluş dilekçesinin de 23 Ekim 1923'te Dâhiliye Vekâletine verildiğini belirtmektedir. **CHP 25. Yıl**, s. 16'da; 11 Eylül'den itibaren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarihe karışmıştır. Bu cemiyetin reis ve azalarından başka teşkilatı da Halk Fırkasına geçmeye başlamıştır. Bu nedenle 11 Eylül 1923 tarihi "*Halk Fırkası'nın gerçek kuruluş günüdür*" şeklinde belirtilmektedir.

İntihap Teşkilatı (101.-103. Maddeler) ve 104. Umumi Madde ana bölümlerini ihtiva etmektedir.²²⁷ Partinin kuruluş felsefesini de yansıtan nizamnamenin, “*Umumi Esaslar*” bölümü; 1. Md.’de; Fırka’nın kuruluş amacı; “*Ulusal egemenliğin halk tarafından ve halk için uygulanmasına rehberlik etmek, Türkiye’yi çağdaş bir devlet haline yükseltmek, Türkiye’de bütün kuvvetlerin üstünde kanun otoritesini sağlamak*” şeklinde açıklanmaktadır. Böylece, Halk Fırkası’nın; halk egemenliğine dayalı, demokratik bir cumhuriyet temelinde ülke yönetimini hedeflediği; asırlardır geri kalmış, ihmal edilmiş bir toplumun çağdaşlaşmasını amaçladığı belirtilmekte; tasarlanan hukuk devletinde, modern yasaların üzerinde hiçbir gücün etkinliğinin tanınmayacağı ortaya konulmaktadır. 2. Md.’de ise “*Halkçılık*” ilkesi tanımlanmaktadır. Halk Fırkası’nın kuruluşu ile beraber programına giren, halen geçerliliğini koruyan bu ilke nizamnamede şu şekilde yer almıştır;

“Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir eşitliği kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin ayrıcalığını kabul etmeyen ve kanunları uygulamadaki mutlak hürriyet ve bağımsızlığı tanıyan fertlerdir.”

Nizamnamenin 3. Md.’ye göre; her Türk vatandaşı, hatta dışarıdan gelip, Türk vatandaşlığını ve kültürünü kabul eden her kişi Halk Fırkası’na kabul edilebilecektir. 4. Md.’de Halk Fırkası’na dâhil olan her kişinin, fırka program ve nizamnamesini kabul edeceğine dair bir taahhütte bulunmasını kapsamaktadır. Ancak maddenin devamında; parti içi demokrasinin ve hür düşüncenin varlığını açıklayacak şekilde; fırka azasının, kendi görüş ve düşüncesine uymayan hususlar hakkında fırka kongrelerinde açıkça beyanda bulunabilmeleri öngörülmektedir. 5. Md.’de; Halk Fırkası Genel Başkanı’nın, toplantı halinde bulunan TBMM üyeleri içerisinde, Fırka Büyük Kongresi tarafından seçileceği, başkanlık görevinin bir daha ki kongreye kadar devam edeceği ve yeniden seçilmenin mümkün olduğu belirtilmektedir. 6. Md.’de, ilk beş madde aleyhinde hareket eden üyelerin, mensup oldukları İdare Heyetlerinin teklifi ile Fırka Divanı kararıyla ihraç olunacakları; 7. Md.’de ise “*Umumi Esaslar*” hakkında değişiklik veya maddeyi kaldırma gibi işlemlerin sadece Büyük Kongre vasıtasıyla olabileceği yer almaktadır.

Halk Fırkası’nın örgütlenme yapısı, bazı farklılıklarla beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne benzer şekilde merkeziyetçidir.²²⁸

²²⁷ CHF Nizamnamesi, “TBMM’deki Halk Fırkası Azaları Tarafından Bilmüzakere Heyet-i Umumiyesi 9 Eylül 1339 Tarihinde Kabul Olunmuştur.” TBMM Matbaası, Ankara, 1342-1339; Türkiye’de Siyasi Dernekler II, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1950, s. 9-18.

²²⁸ Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti, Program ve Nizamnamesi, 1329 senesi umumi kongresinde tanzim ve kabul olunmuştur, İstanbul, 1329-1331 (1913-1915), Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, s. 14-32.

Nizamnamede Fırka Teşkilatı, “*Merkez ve Taşra*” şeklinde düzenlenmiştir (EK-7). Aşağıdaki çizelgelerde; merkezde ve taşradaki teşkilatlanma, kongrelerin zamanı ve kimlerin katılacağı daha net olarak belirtilmektedir.²²⁹

Halk Fırkası Merkez Teşkilatı

Merkez Teşkilatı	Kimlerden Oluşur	Toplanma Zamanı
Büyük Kongre	- Bütün Mebuslar - Mutemetler - Her vilayetten 2’şer delege	23 Nisan (Her yıl-Senede bir defa)
Umumi Riyaset	Umumi Reis ve Sekreterliği	
Fırka Divanı	- Fırkaya mensup vekiller - Umumi Heyet-i İdare - Fırka Grubu Heyet-i İdaresi	
Umumi Heyet-i İdare	9 Aza’dan oluşur. (Büyük Kongrede seçilir)	

Halk Fırkası Taşra Teşkilatı

Vilayet Teşkilatı	Kimlerden Oluşur	Toplanma Zamanı
Vilayet Kongresi	- Vilayet Heyet-i İdaresi - Mutemetler - Her kazadan 3’er delege	23 Ocak (Her yıl)
Vilayet Heyet-i İdaresi	7-9 Aza	
Vilayet Mutemedi	Fırkanın Vilayetteki Temsilcisi	
Vilayet İntihab Teşkilatı		
Kaza Kongresi	- Kazaya bağlı nahiyelerden gönderilecek 3’er delege - Fırka Kaza Mutemedi	23 Aralık (Her yıl)
Kaza Heyet-i İdaresi	5 Aza	
Kaza Mutemedi	Fırkanın Kazadaki Temsilcisi	
Kaza İntihab Teşkilatı		
Nahiye Kongresi	- Her köy ve mahalle ocağından gelecek 1’er delege - Fırka Nahiye Mutemedi - 5 Kişilik Nahiye Ocağını seçer.	23 Kasım (Her yıl)
Köy ve Mahalle Teşkilatı / Kongresi	- 3 Aza’dan oluşur - Halk Kongresine; fırkaya mensup 18 yaşını doldurmuş köy ve mahalle ahalisinden herkes katılabilir.	23 Ekim “ <i>Halk Kongresi</i> ” (Her yıl)

Bu arada, Lozan Antlaşması gereği İtilaf Devletleri’nin 2 Ekim’de İstanbul’u terk etmeleri ve Türk Ordusu’nun 6 Ekim’de şehre girmesi, II. TBMM’de yeni Türk Devleti’nin başkentinin neresi olacağı hakkındaki tartışmaları gündeme getirmiştir.²³⁰ Hariciye Vekili İsmet Paşa, 9 Ekim 1923’te gerekçeleriyle birlikte yaptığı öneriyle;

²²⁹ CHF Nizamnamesi (1923) aslı Osm. T. için bk. EK-7.

²³⁰ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. II, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 42.

“Türkiye Devleti’nin makarr-ı idaresinin Ankara şehri olarak kabulünü” istemiştir. Layiha Encümeni, “İstidaf ettiği gaye-i askeriye ve siyasiye”, Kanun-i Esasi Encümeni de, “Hadisatın zaten Ankara’yı makarr-ı tabii olarak irae ve i’dat ettiğini” belirterek, gelecekte hazırlanacak Anayasa maddeleri arasına da katılmak üzere kabulünü umumi heyete arz etmiştir. Neticede 13 Ekim 1923 günü yapılan müzakereler sonunda Ankara’nın Başkent olması kabul edilmiştir.²³¹

Halk Fırkası’nın kurulduğuna ve kanuni formalitenin yapılmasına ilişkin olarak, Gazi Mustafa Kemal ve Genel Sekreter Recep (Peker) Bey’in imzalarını taşıyan dilekçe ise, 23 Ekim 1923’te Dâhiliye Vekâletine verilmiştir.²³²

Halk Fırkası, II. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin bütün mebuslarını ihtiva ettiği için bir milli birlik fırkası durumundadır. Ancak, bazı mebuslar meclisin ilk çalışma günlerinden itibaren gizli bir şekilde muhalefete başlamışlardır.²³³ 24 Ekim’den itibaren hükümette doğan kriz, 27 Ekim’de Fethi Bey’in istifasıyla yeni bir safhaya girmiştir. Krizin çözümü, hükümetin kuruluşunda yeni düzenlemeler yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Gazi Mustafa Kemal, Cumhuriyetin kuruluşuna giden bu yoldaki yasa tasarısını İsmet Paşa ile birlikte hazırlamıştır. Tasarı, 29 Ekim 1923’te Halk Fırkası Genel Kurulunda ve aynı gün Meclis Genel Kurulunda da görüşülüp onaylanarak, Cumhuriyet ilan edilmiştir.²³⁴

Aynı gün TBMM’de yapılan oylamada, Türkiye Devleti’nin ilk Cumhurbaşkanı olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir.²³⁵ Gazi de, 19 Kasım 1923 tarihli bir mektupla Halk Fırkası Umumi Reis Vekillğine, Vekiller Heyeti Reisi seçilen İsmet Paşa’yı

²³¹ Faik Reşit Unat, “Türkiye Devleti’nin Makarr-ı İdaresi Ankara Şehridir” **Türk Tarih Vesikaları Dergisi**, C. II, Sayı 9, Maarif Vekâleti Yayınları, Ankara, İlkteşrin 1942.

²³² Dilekçe metni şu şekildedir: “Halk Fırkası adıyla kurulup teşkil edilen ve tasdikli tüzüğü sunulan siyasi cemiyetin özel kanuna göre Türkiye içinde teşkilat kurmak üzere resmi iznin verilmesi rica ve genel idare kurulu üyelerinin Erzincan Mebusu Sabit, İzmir Mebusu Celal, Tekirdağ Mebusu Cemil, İstanbul Mebusu Refik, İzmit Mebusu Saffet, Erzurum Mebusu Münir Hüsrev, Konya Mebusu Kazım Hüsnü, Diyarbakır Mebusu Zülfü Beylerden mürekkep ve Umumi Kâtabinin Kütahya Mebusu Recep Bey bulunduğunu arz ederim Efendim.” **CHP 25. Yıl (1923-1948)**, s. 11-12.

²³³ **CHP 25. Yıl (1923-1948)**, s. 16.

²³⁴ Cumhuriyetin ilanına ilişkin kanun metni: 1. Md. - Hâkimiyet, bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devleti’nin şekl-i hükümeti, cumhuriyettir. 2. Md.- Türkiye Devleti’nin dini, din-i İslam’dır, Resmi Lisanı Türkçedir... 4. Md.- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin inkısam ettiği şubat-ı idareyi icra vekilleri vasıtasıyla idare eder... 10. Md.- Türkiye Reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi heyet-i umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife-i riyaset yeni reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir. 11. Md.- Türkiye reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyet-i Vekile’ye riyaset eder. 12. Md.- Başvekil, reisicumhur tarafından ve meclis azası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller başvekil tarafından gene Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyet-i umumiyesi reisicumhur tarafından Meclis’in tasvibine arz olunur. Meclis hal-i içtimada değil ise keyfiyeti tasvip Meclis’in içtimasına talik olunur; **Resmi Gazete**, 30 Ekim 1923, Kanun No: 364.

²³⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, C. III, 29 Teşrinievvel 1339, s. 99.

tayin etmiştir. İsmet Paşa da Halk Fırkası'nın idaresi ile ilgili sorumluluğu üzerine aldıktan bir gün sonra; bütün Müdafaa-i Hukuk Merkez heyetlerine bir tamim göndermiştir. Bu tamimde, Halk Fırkası'nın kuruluşuna kısaca temas ettikten sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk İdare Heyetlerinin, “*Halk Fırkası Heyetleri*” adı altında görevlerine devam edeceklerini bildirmiştir. Böylece, İsmet Paşa tarafından yayınlanan genelgeyle, Halk Fırkası teşkilat olarak bütün memleketi bünyesine almıştır.²³⁶

Vilayetlerdeki bütün Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının, Halk Fırkası bünyesine dâhil olması talimatına bağlı olarak, 1923-1924 yılları Halk Fırkası örgütlenme çalışmalarıyla geçmiştir. Vilayetlerdeki Müdafaa-i Hukuk İdare Heyetlerinin, Halk Fırkası Heyetleri haline dönüşmesi talimatına rağmen, mutemetler ve yöneticiler dışında üye sayısı istenilen düzeye ulaşamamıştır. 1924 yılı Ocak ayından itibaren Vilayetlerdeki teşkilatlanmanın sağlanabilmesi amacıyla, merkezden heyetler görevlendirilmiştir.²³⁷

1.2. İkinci Büyük Kongre'ye Giden Dönem (1924-1927)

Halk Fırkası'nın teşkilatlanma çalışmaları ve dönem içerisinde yaşanan gelişmeler nedeniyle Halk Fırkası Nizamnamesi'ne göre 1924-1927 yılları arasında yapılması gereken üç Büyük Kongre gerçekleşmemiştir. CHF'nin İkinci Büyük Kongresi, ancak 1927 yılında toplanabilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da yaşanan isyanlar, Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri'nin görevlendirilmesi bu dönemi etkileyen gelişmelerin başlıcalarıdır.

1.2.1. İkinci Büyük Kongre'ye Giden Dönemde Önemli Gelişmeler

Halk Fırkası'nın vilayetlerdeki teşkilatlanma çalışmaları sürerken, 2 Mart 1924'de toplanan Fırka Grubu özetle, hilafetin kaldırılması, ordu ve dinin siyasetten uzak tutulması, eğitim sisteminin birleştirilmesi kararlarını almış ve meclise götürmüştür.²³⁸ 3 Mart'ta “*Şeriye ve Evkaf, Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin kaldırılması*”, “*Hilafetin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının T.C. memleketi sınırları dışına çıkarılması*” ve “*Tevhid-i Tedrisat*” kanunları TBMM tarafından kabul edilmiştir.²³⁹

19 Mart'ta yapılan Fırka Grup toplantısında, Fırka Divan Heyeti için seçim yapılmış ve grup içerisinde muhaliflerin adayları Fırka Divan Heyeti'ne seçilmişlerdir.

²³⁶ Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP, s. 13-14; Giritlioğlu, a.g.e., s. 40-41; Bila, a.g.e., s. 64-65.

²³⁷ Tunçay, a.g.e., 91-92.

²³⁸ CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924), Yayına Hazırlayanlar: Yücel Demirel-Osman Zeki Konur, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 393-483.

²³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. VII, 3 Mart 1924, s. 24-69; 429, 431 ve 430 Sayılı Kanunlar.

Dört asli, sekiz muhalif adaydan oluşan yeni Fırka Divanı'nın çoğunluğu, 3 Mart 1924'te oluşan İsmet Paşa Kabinesi'ne oy vermeyenler, aynı zamanda da Cumhurbaşkanı'nın meclisi feshetme ve kanunları onaylama konusundaki teklife karşı olan kişilerdir.²⁴⁰ Böylece fırka içindeki muhaliflerin giderek güçlendikleri ve yönetimde etkili olmaya çalıştıkları görülmektedir. Özellikle Cumhurbaşkanı'na tanınan genişletilmiş yetkiler nedeniyle, yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşmelerinde tepkilerini göstermişlerdir. Ancak, 1960 yılına kadar yürürlükte kalacak olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 20 Nisan 1924'te kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.²⁴¹

Bu arada Şubat ayında Halk Fırkası İstanbul Vilayet Örgütü faaliyetlerinin düzenlenmesi amacıyla, Afyon Mebusu Ali Bey (Çetinkaya) ve Rize Mebusu Ekrem (Rize) Bey görevlendirilmişlerdir. Haziran ayı sonlarında Ali Bey tarafından "*Halk Fırkası Kimleri Azalığa Kabul Etmiyor?*" başlıklı bir demeç basında yer almıştır.²⁴² Söz konusu açıklama; nizamnamede her Türk vatandaşının Halk Fırkası'na kaydedilebileceğini belirtmesine rağmen yapılmıştır. Bu da İstanbul Vilayeti'ndeki hassas durumu ortaya koyması bakımından önemlidir. Zira vilayet dâhilinde demeçte yer alan kişilerin bulunması kaçınılmazdır ki, Halk Fırkası'nın bundan sonra girişeceği demokratikleşme ve çağdaşlaşma yolundaki mücadeleyi sekteye uğratabileceklerdir.

Fırka içerisindeki bu muhalif gelişmelerin yaşandığı dönemde Gazi Mustafa Kemal, 29 Ağustos 1924'te Ankara'dan hareketle, Anadolu Gezisine çıkmıştır. Gezinin ilk durağı Dumlupınar'da yapmış olduğu konuşmada; Kurtuluş Savaşı esnasında bölgede yaşananlara değindikten sonra; bundan sonra yaşanması gereken zaferin iktisadi alanda olması gerektiğini belirtmiş ve gençlere hitap etmiştir.²⁴³ Bursa (31 Ağustos-11 Eylül 1924),

²⁴⁰ **Tanin**, 20 Mart 1924.

²⁴¹ Mümtaz Soysal, **Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 54-61.

²⁴² Halk Fırkası Kimleri Azalığa Kabul Etmiyor: "*1. İstanbul işgal altındayken vatanın kutsal çıkarları aleyhine olarak yabancıların siyasetine alet olanlar. 2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na üye olup da vatana maddi ve manevi zarar vermiş olanlar. 3. İngiliz Muhipler, Nigehban, Kızıl Hançer gibi cemiyetlere ve Kuva-yı İnzibatiye teşkilatı içinde bulunarak ulusal mücadele aleyhinde çalışmalarlarıyla tanınan ve bilinen kişiler. 4. Halk Fırkası'na girip de herhangi bir özel ve siyasi amaç ile hareket, fitne ve fesat ile fırkanın birliğine, dayanışmasına ve manevi şahsiyetine zarar vermeleri düşünülen ve geçmişi, ahlakından şüphe duyulanlar. 5. Genel harp esnasında halkın aleyhine vurgunculuk yaparak insanlara zarar veren ve milletin nazarında nefret ve düşmanlık uyandırmış olan kimseler...*" **Vakit**, 25 Haziran 1924.

²⁴³ Gazi Mustafa Kemal'in gençlere hitabı: "*Gençler! Cesaretimizi güçlendiren ve devam ettiren sizlersiniz. Siz almakta olduğunuz eğitim ve kültür ile insanlığın üstün özelliklerinin, vatan sevgisinin, fikir hürriyetinin en değerli örneği olacaksınız. Ey yükselen yeni nesil!... Gelecek sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk; onu yükseltecek ve devam ettirecek sizsiniz...*" **Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Sonbahar Seyahatleri**, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara, 1341, Dumlupınar Gezi s. 1-41. Gazi Mustafa Kemal, 16 Ekim 1922'de Bursa'ya giderek başlamış olduğu yurt içi gezilerine, devlet başkanı olduğu sürece vefatına kadar devam etmiştir. Geziler; ülkede yaşanan veya yaşanması muhtemel her gelişme esnasında, öncesinde veya sonrasında yapılmıştır. Gezilerin amacının; halkla bütünleşmeyi sağlamak, halkın sıkıntılarını ve beklentilerini yerinde görmek, halkın yanında olduğunu ve her gelişmenin halka dayandığını hissettirmek, halkın nabzını

Trabzon (15-17 Eylül) güzergâhında devam eden gezi esnasında, 16 Eylül'de Trabzon Vilayeti Halk Fırkası'nda yaptığı konuşmada, Cumhurbaşkanı'nın aynı zamanda Fırka Başkanı olmasıyla ilgili süregelen tartışmalara şu sözlerle açıklık getirmiştir;

“... Arkadaşlar, bu münasebetle bir Cumhurbaşkanı'nın Parti Başkanlığı ile ilgisini ikide bir tekrar edenler ve bütün dünya bilsin ki; benim için bir taraflılık vardır: Cumhuriyet taraflılığı, fikri ve toplumsal inkılâp taraflılığı. Halk Fırkası'nın mefkûresi, esas ilkesi olan bu noktada, yeni Türk toplumunda bir tek ferdi dışarıda düşünmek istemiyorum. Onun için Cumhurbaşkanı bulunduğum halde partimizin Genel Başkanlığını da fahri olarak koruyorum. Bu şekilde yeni Türk Devleti'nin, genç Türk Cumhuriyeti'nin desteklenip, kuvvetlenmesine hizmet etmekte olduğum kanaatindeyim...”²⁴⁴

20 Eylül'de Samsun'da Halk Fırkası hakkında yaptığı konuşmada ise; Halk Fırkası'nın cumhuriyet fırkası ve esas ilkesinin memleketin ve milletin gerçek kurtuluşu ve mutluluğunu sağlamaya çalışmak olduğunu belirtmiştir. Henüz yolun başında olan bu fırka mensuplarının hepsinden aynı özveriyi beklemenin mümkün olmadığını ifade ederek, firkadan ayrılma düşüncesinde olanlar hakkında şunları söylemiştir; *“... Henüz düşüncelere etki yapacak kadar mesafe alınmış değildir. Görüşler gerektiği kadar açıklık ve doğruluk kazanmalıdır. Ondan önce ayrılık fikri basit particiliktir ki, memleket ve milletin huzur ve güvenlik şartları henüz böyle bir ayrılığa yol açmaya uygun değildir...”* Gazi, bu düşüncede olanlara karşı alınabilecek tedbirler olduğunu, ancak bunları açıklamanın henüz bir yararı olmayacağını, nazari düşünceler yüzünden memleketin birliğini bozmaya kimsenin hakkı olmadığını sözlerine eklemiştir.²⁴⁵

Bu sırada Ankara'da, 19 Ekim'de ki Meclis görüşmeleri esnasında, Mentеше Mebusu Esat Efendi'nin, *“İmar ve İskân Vekâleti”*ne yönelik vermiş olduğu gensoru önergesi ve önerge hakkındaki tartışmalar, Halk Fırkası'ndan ayrılmaların adeta bir gerekçesi olmuştur. İlk ayrılan 11 kişiden biri de İstanbul Mebusu Rauf (Orbay) Bey'dir. Halk Fırkası'ndan ayrılan mebuslar, kendi aralarında toplanarak yeni bir firkanın teşkiline karar vermişler, fırka nizamnamesi ve programını hazırlamaya başlamışlardır.²⁴⁶ Bu arada kurulacak firkanın adında *“Cumhuriyet”* geçeceği belli olması üzerine, 10 Kasım tarihindeki Halk Fırkası Meclis Grubu toplantısında, Kütahya Milletvekili Recep Bey'in teklifi üzerine *“Halk Fırkası”* isminin önüne *“Cumhuriyet”* eklenerek, firkanın adı *“Cumhuriyet Halk Fırkası”* olmuştur.²⁴⁷

tutmak, basınla ilişki kurarak iç ve dış kamuoyuna bilgi vermek, halkı gelişmeler hakkında bilgilendirmek ve aydınlatmak, parti üyelerinin tutum ve davranışlarını yönlendirmek olduğu değerlendirilmektedir.

²⁴⁴ Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Sonbahar Seyahatleri, s. 72-73.

²⁴⁵ A.g.e., s. 90-95.

²⁴⁶ Cebesoy, a.g.e., s. 504-509.

²⁴⁷ Orbay, a.g.e., s. 595. Aynı toplantıda; Nizamnamenin 87. Md.'de değişiklik yapılmıştır. İdare Heyeti seçimlerinin Mart yerine Kasım ayında yapılması karar altına alınmış ve ayrıca nizamnameye dört yeni madde

Halk Fırkası'ndan ayrılan bağımsız mebuslar tarafından, 17 Kasım 1924'te Cumhuriyet Dönemi'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur.²⁴⁸ TpCF, yayınlanan program ve nizamnamesine göre demokrat, liberal ekonomiyi benimseyen, laik bir idare yanlısıdır. Partinin kurucusu Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, TpCF'yi şu şekilde tanımlamaktadır;

*“Yeni doğan TpCF nüfuz yarışı şeklinde bir siyasi mücadeleye girmekten çekinmişti. Son bir iki sene zarfında mahdut bir zeminde olsun, devam eden fikir münakaşaları neticesinde oluşan salim cereyanları tespit ederek bunların fiili haline inkılâbına çalışmayı iş edinmişti. Kanaatlerden fedakârlık ederek adetçe kuvvetli olmaya çalışmamak, sağlam kanaat ve seciye sahiplerini hakiki teceddüt ve hâkimiyeti milliye bayrağı altında toplamaktan ibaret olmuştu.”*²⁴⁹

Karşısında teşkilatlı bir muhalefet bulan CHF, 20 Kasım 1924 tarihli grup toplantısında, İsmet Paşa'nın sıkıyönetim isteğini reddetmiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa Başbakanlıktan çekilmiş, yeni hükümeti kurma görevi Fethi (Okyar) Bey'e verilmiş ve kurulan hükümet muhalefet partisinin de desteğiyle güvenoyu almıştır.²⁵⁰ Mecliste yaşanan yaklaşık üç aylık ılımlı hava, 13 Şubat 1925'te Bingöl'ün Genç ilçesinde başlayan Şeyh Sait isyanı ile sona ermiştir.²⁵¹ İsyanın geniş çaplı bir olay olduğu anlaşılınca hükümet, 23 Şubat'ta birçok vilayette sıkıyönetim ilan etmiş ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu ilk maddesini, dinin siyasete alet edilmesini önleyici bir şekilde değiştirmiştir.²⁵² Alınan tedbirleri yeterli bulmayan CHF Meclis Grubu, hükümet üzerinde baskı oluşturmuş ve Fethi Bey istifa etmiştir. 2 Mart 1925'te İsmet Paşa Hükümeti kurulmuş, ayaklanmanın bastırılması ve gericiliğe karşı alınacak tedbirlerle ilgili hazırlanıp meclise sunulan “*Takrir-i Sükûn Kanunu*” onaylanarak, 4 Mart 1925'te yürürlüğe girmiştir.²⁵³ Takrir-i Sükûn Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir devrenin de başlangıcı sayılmaktadır. Nüfuzunu memleketin her köşesine yaymış, örgütlü muhalefeti ortadan

eklenmiştir. 1. *İstizah -gensoru-*, firka kararıyla firkada cereyan eder. 2. *İstizahın meclise intikali ancak firka kararıyla vuku bulur.* 3. *Firka kararı olmadan sual istizaha kalbedilemez.* 4. *Fırkanın esasat ve mukarreratı aleyhinde firka azası beyanat ve neşriyatta bulunamaz;* Tunçay, **a.g.e.**, s. 103.

²⁴⁸ Fırkanın kurucuları eski Ankara Mebusu Gen. Ali Fuat, eski Erzurum Mebusu Gen. Rüştü, Erzincan Mebusu Sabit Bey, eski İstanbul Mebusları'ndan Rauf ve Adnan Beyler, eski Trabzon Mebusu Muhtar Bey, eski Sivas Mebusu Halis Turgut Bey'dir. İdare Heyetinde; Dr. Adnan ve Hüseyin Rauf Beyler, Umumi Kâtip: Ali Fuat Paşa, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, Erzincan Mebusu Sabit, Trabzon Mebusu Muhtar, Sivas Mebusu Halis Turgut Beyler bulunmaktadır; **Türkiye'de Siyasi Dernekler II**, s. 61-63.

²⁴⁹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 515.

²⁵⁰ Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler**, s. 91-95. Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 71-72.

²⁵¹ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 72-74. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1972, s. 77-140.

²⁵² Tunçay, **a.g.e.**, s. 134-135.

²⁵³ Çavdar'a göre, söz konusu yasanın Türkiye'nin demokratikleşme sürecini etkileyen maddesi; “*Gericiliğe ve ayaklanmaya, memleketin sosyal düzeninin, huzurunun, sükûnunun, güvenliğinin ve asayişinin bozulmasına sebep olacak bütün kuruluşları, kışkırtmaları, davranışları ve yayınları, hükümet; Cumhurbaşkanı'nın onayı ile kendi başına ve idari olarak yasaklayabilir.*” şeklindedir; Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 309-311.

kaldırılmış olan hükümet bundan böyle bütün gücü elinde tutarak iş görebilecek duruma gelmiştir.²⁵⁴ Şöyle ki; Şeyh Sait isyanı 31 Mayıs 1925'te alınan askeri önlemlerle tamamen bastırılmış, muhalif basın Takrir-i Sükûn Kanunu esasları çerçevesinde susturulmuştur. 4 Haziran'da TpCF'nin tüm merkez ve şubeleri, fırka programında bulunan fikirlerin bazı kişiler tarafından irtica vasıtası olarak kullanılması gerekçe gösterilerek Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kapatılmıştır.²⁵⁵ Yani, Türkiye Cumhuriyeti devlet yönetimi artık, Tek-Parti'nin iktidarına girmiş, bu durum 1930 yılında üç aylık Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi hariç, 1946 yılında yapılan ilk serbest ve çok partili seçimlere kadar devam etmiştir.

Böyle bir gelişmenin yanı sıra, yeni Türkiye Devleti, 1925 yılı yaz aylarından itibaren sosyal, kültürel, iktisadi ve hukuki alanlarda gerçekleştirilen devrimlere sahne olmuş, çağdaşlaşma yolunda önemli adımlar atılmıştır.²⁵⁶

Atatürk Devrimleri modern ve ulusal Türk Devleti'nin kurulması ve gelişmesi için gerekli kurumları, kavramları ve değerler sistemini getirmiş; bütün modernleşmeye karşı olan, onunla uzlaşmayan geleneksel toplumun kavram ve kurumlarını tasfiye etmiştir. Bu devrimlerin Osmanlı ıslahat hareketlerinden en önemli farkı, geleneksel bir imparatorluğu değil, ulusal Türk Devleti'ni çağdaşlaştırma çabaları olmasıdır. Amaç bütün Türk toplumunun modernleşmesidir.²⁵⁷

1.2.2. Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Vilayet Kongresi

Takrir-i Sükûn Kanunu döneminde, CHF'nin meclis dışındaki örgütlenmesi çeşitli nedenlerle aksamış, Nizamname gereği olarak 1924, 1925 ve 1926 Nisan aylarında yapılması gereken Büyük Kongre dahi ancak 1927 yılında toplanabilmiştir. Bu dönemde; yerel örgütlerin merkezle ve bir bütün olarak da partinin hükümetle çatışması gözlemlenmiştir. Kanunun, demokratik siyasal yaşamı etki altına almasıyla, hükümet parti üzerinde, merkez de yerel örgütlere baskı unsuru oluşturmuştur.²⁵⁸

1 Mayıs 1925'te toplanan ve Kasım ayına kadar aralarda yapılan toplantılarla devam eden CHF İstanbul Vilayeti'nin ilk Kongresi, dönemin parti merkezi ile yerel

²⁵⁴ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 135.

²⁵⁵ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, s. 140-141; Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz 1922-1971**, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, C. II, Pera Yayıncılık, İstanbul, 1977, s. 993-995.

²⁵⁶ Necdet Aysal, *"Atatürk Dönemi Türk Devrimi"*, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, ed. Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 185-214.

²⁵⁷ Kili, **a.g.e.**, s. 53.

²⁵⁸ **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 8, Bölüm Yazarı Mete Tunçay, *"Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)"* İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2020.

örgütler arasındaki ilişkiler bakımından önemli izlerini taşımaktadır (EK-8).²⁵⁹

İstanbul Vilayet Kongresi başladıktan bir ay sonra, Umumi İdare Heyeti kararıyla, 1925 yılı Haziran ayında, CHF mevcut 74 vilayeti 14 bölgeye ayırmış ve her bölgenin başına birer müfettiş atayarak genel bir örgütlenmeye girmiştir. Parti nizamnamesinin demokratik bir nitelik taşımasına karşılık, örgütlenme modeli eski İttihat ve Terakki gibi merkezîyetçi ve otokratik olarak kabul edilmektedir. Bölge müfettişleri partinin Umumi İdare Heyetince tayin edilmekte, vilayetlerin başında bulunan mutemetler de yerel örgütler tarafından seçilmeyip, merkezden atanmaktadır. Mutemet kavramına ilave olarak parti şubeleri de yine eski İttihat ve Terakki’de olduğu gibi kulüp olarak anılmaktadır.²⁶⁰

Kongre, İstanbul örgütünden seçilmiş 12, Üsküdar’dan 10, Beyoğlu’dan altı olmak üzere 28 delegenin ve mutemetlerin katılımı ile başlamıştır. Üç Vilayetin İdare Heyetleri daha sonraki haftalarda yapılan toplantılarda oluşturulmuştur (EK-8).²⁶¹ 21 ve 31 Temmuz 1925’te yapılan toplantılar sonunda; “*Acı Hakikatler*” diye nitelendirilen belli başlı eleştiri öğeleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Söz konusu hususlar; “*Fırkanın, belediye, vilayet özel idaresi ve tekel gibi yönetim birimlerine tamamen egemen olamaması, partililerin iş alınmalarında yeterince kayırılmamaları, Milli Mücadele’ye muhalif olmuş ya da TıpCF yönetiminde yer almış kimselerin hatta gerçek Türk ve Müslüman olmayanların iş bulabilmeleri*” şeklindedir. Bu konuların belirtilmesiyle sürdürülen görüşmeler neticede; örgütün zayıflığı ve yerel yöneticilerin yetersizliği sorunlarının da dile getirilmesine kadar varmıştır. Görüşmeler esnasında örnekler verilerek, sorunlara açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen tüm hususların iki temsilciyle Ankara’ya götürülerek fırka merkezine iletilmesi kararlaştırılmıştır. 1 ve 5 Ağustos tarihlerinde yapılan toplantılarda; ağırlıklı olarak vilayet mutemetleri söz almış, aslında fırkanın bir zafiyetinin olmadığını dile getirmeye çalışmışlardır. 15 Ağustos’ta yapılan toplantıda da bütün eleştirileri özetleyen bir önerge dile getirilmiştir.²⁶²

²⁵⁹ CHF İstanbul Vilayet Kongresi hakkında Osm. T. **EK-8’e** bk. **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1925.

²⁶⁰ Vilayetlerin bölümlenmesi: 1. Bölge; Ankara, Kastamonu, Sinop, Çankırı, Zonguldak, Çorum, Kırşehir, Yozgat, Kayseri. 2. Bölge; Karahisar-ı Şarki, Tokat, Amasya, Sivas, Samsun. 3. Bölge; Gümüşhane, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu. 4. Bölge; Ardahan, Kars, Bayazıt, Erzurum Artvin, Erzincan. 5. Bölge; Van, Hakkâri, Muş, Bitlis, Siirt. 6. Bölge; Genç, Ergani-Maden, Diyarbakır, Siverek, Mardin, Urfa. 7. Bölge; Dersim, Elaziz, Malatya. 8. Bölge; Adana, Kozan, Cebelibereket, Gaziantep, Maraş, Mersin, İçel. 9. Bölge; Aksaray, Niğde, Konya, Isparta, Burdur, Antalya. 10. Bölge; Bolu, İzmit, Ertuğrul, Eskişehir, Kütahya, Afyon. 11. Bölge; İzmir, Saruhan, Aydın, Denizli, Menteşe. 12. Bölge; Bursa, Karesi, Çanakkale. 13. Bölge; İstanbul, Üsküdar, Çatalca. 14. Bölge; Kırkkilise, Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 8, s. 2019.

²⁶¹ İstanbul Vilayet Kongresi ikinci gün için Osm. T. **EK-8’e** bk. **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1925.

²⁶² Mete Tunçay, “*CHF’nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri*”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. XXXVI, No: 1-4, 1981, s. 304-322.

İstanbul delegeleri Salih ve Dr. Hilmi Beyler kongre görüşlerini Ankara'ya götürmüşler ve dönüşlerinde 9 Ekim 1925'te yapılan toplantıda merkezin dört direktifini sunmuşlardır. Buna göre; “*Vilayet hesaplarıyla ilgili inceleme yapılması, teşkilatın bozuk yönleri ve özellikle mutemetler tutumlarının incelenmesi, belediye teşkilatı meselesinin ertelenmesi ve fırka ile ilgili olmayan (ilgilenmeyen) memurların bildirilmesi (mazisi lekeli olanların tespiti)*” sağlanacaktır. 16 Ekim'de yapılan toplantıda, merkezin belediye ve vilayet meclisi için istediği isimler üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Oturumda bulunan Şehremini Emin Bey, liste düzenlemenin sakıncalı olacağını, kongrenin bir kurul oluşturarak, adayların iki-üç katı bir liste hazırlamasını önermiştir. Görüşmeler hakkında merkezden alınan cevap üzerinde tartışma, 30 Ekim tarihli oturumda gündeme gelmiştir ki, CHF Umumi Kâtibi Saffet Bey'in okunan cevabi yazısında kongreden böyle bir şey istenmediği yolundadır. 1925 yılı İstanbul Vilayet Kongresi'nin son toplantısı 19 Kasım'da yapılmış ve Büyük Kongre'ye sunulacak hususlar ile CHF Nizamnamesi'nde yapılması talep edilen değişiklikler belirlenmiştir.²⁶³

1927 yılı Büyük Kongre öncesi yapılan İstanbul Vilayet Kongresi çalışmalarının bütün vilayetler için geçerli olabileceğini düşünmek güçtür. Ancak, bu kongre hakkında kapsamlı bir incelemeye dayanarak hazırlanmış olan makale, o dönem için fırkanın işleyişi hakkında önemli verileri de ortaya koymaktadır. Özellikle yıllara dayanan geçmiş siyasi tecrübesi en yüksek olan bölge İstanbul Vilayeti'dir. Eski bir İttihat ve Terakki merkezi olması, çok çeşitli basın çevrelerinin bulunması, tutucu halk kesimlerinin yanında, zengin iş çevrelerinin egemenliği İstanbul Vilayeti'ne ayrı bir özellik vermektedir.²⁶⁴

1.2.3. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kongresi

1924 Anayasası'na göre II. Dönem TBMM 1927 yılında yeni seçimlere gidecektir. CHF Büyük Kongresi de 1923 Nizamnamesi gereği henüz toplanamamıştır. CHF Grubu, yeni seçim dönemine girerken, 23 Haziran 1927'de meclis seçim için henüz dağılmadan 1923 Nizamnamesininin 26. ve 101. Maddelerinde değişiklik yapmıştır. Şöyle ki;

²⁶³ Nizamname değişiklik teklifleri hakkında ilgili makaleye bakınız. Diğer talepler ise; metruk ve vakıf arazilerinden çiftçiye toprak dağıtılması, belediye teşkilatının düzenlenmesi, sıhhiye teşkilatının kurulması, umumi yolların yapılması, çiftçi için kredi teşkillerinin kurulması, polis ve jandarma kadrolarının artırılması, nüfus ve kadastro işlemlerinin düzenlenmesi, ihtiyar heyetleriyle mahalle örgütlerinin düzeltilmesidir; Tunçay, **a.g.m.**, s. 297-299.

²⁶⁴ CHF'nin II. Büyük Kongresi öncesi hazırlanan mazbatadan tespit edildiği kadarıyla; incelemesini yaptığımız, Adana, Bursa, İzmir, Maraş, Kars, Samsun, Antalya, İstanbul vilayetlerinin çeşitli vekâletlere yönelik talepleri bulunmaktadır. Ankara ve Malatya vilayetlerinin ise raporda adı dahi geçmemektedir. Cumhuriyet Arşivi'nde ve TBMM Arşivi'nde de, 1927 yılı öncesinde ilgili vilayetlerde yapılan kongrelere ilişkin bir belge bulunamamıştır; **CHF (1927) Büyük Kongresi Raporları Tetkik Encümeni Mazbatası**, TBMM Matbaası, Ankara, 1927.

“Fırka Divanının vezaifi meyanında BMM intihabatını idare ve fırka namına mebus namzetlerini tayin fıkraları tay olunarak Umumi Riyaset vezaifi meyanına atideki cümleler ilave olunmuştur: Fırka namına mebus namzetlerinin tespiti ve ilanı Umumi Reise aittir. Umumi Reis mebus namzetlerini ya bizzat imzasıyla ilan eder veya Umumi Reis Vekiline ilan ettirir. Umumi Reis BMM intihabatını Umumi Reis Vekili ve Katib-i Umumi ile beraber tayin eder.”

Bu değişiklikle birlikte mebus adaylarının belirlenmesi yetkisi tamamen Genel Başkana devredilmiştir.²⁶⁵

1927 yılı seçimleri ve II. Büyük Kongre öncesi, Gazi Mustafa Kemal 30 Haziran 1927’de üç ay süreyle kalacağı İstanbul’a hareket etmiştir. Bu gezi Gazi’nin sekiz yıl önce ayrıldığı İstanbul’a yaptığı ilk ziyaretidir.²⁶⁶ Seçim çalışmalarını İstanbul’dan yöneten ve aynı zamanda Büyük Kongre’de okuyacağı nutukla ilgili hazırlıklarını sürdüren Gazi, 29 Ağustos 1927’de yayınlamış olduğu bir beyannameyle seçmenleri CHF’yi desteklemeye çağırmış, diğer bir beyannameyle de seçilecek mebusları yolsuzluklara karışmamaları amacıyla uyarılmıştır.²⁶⁷ 30 Ağustos’ta ise CHF’den seçime katılacak mebus adaylarının listesini topluca açıklamış, adayları kendisinin seçtiğini, seçim çevrelerine göre ayıracağını ve yayınlanacağını belirtmiştir.²⁶⁸ Her vilayetin mebus sayısı kadar aday çıkararak CHF seçimleri kazanmış ve belirlediği bütün adaylar mebus seçilmiştir.²⁶⁹ Seçimlerin sonunda, 7 Eylül 1927’de Gazi tarafından yayınlanan beyanname ise, seçmenlerin CHF’ye duydukları güvenle ilgili olup bir kısmı şu şekildedir; “...*Vatandaşlar intihab reyleriyle benim ve siyasi fırkamın geçen icraatımızı müttefikan tasvip ve teyit ettikleri ve gelecek devredeki mesaimizi itimat ve emniyet ile teşci eylediklerini izhar ettiler...*”²⁷⁰

Gazi Mustafa Kemal, 30 Eylül 1927’de İzmir Vapuru ile İstanbul’dan ayrılarak önce Bursa’ya, 9 Ekim’de de Bursa’dan ayrılıp 10 Ekim 1927’de Ankara’ya dönmüştür.²⁷¹

CHF’nin 15 Ekim 1927 tarihinde başlayan II. Büyük Kongresi’ne 310 mebusun yanında, vilayetlerin temsilcileri, gazeteciler, yabancı temsilciler katılmışlardır. Ayrıca bir gün önceden kongre programı da yayınlanmıştır.²⁷²

²⁶⁵ CCA Fon 490-1 Yer No: 1-1-12, 25.6.1927; CCA Fon 490-1 Yer No: 11-60-1, 27.6.1927; 1923 Nizamnamesinde 26. Md.’de mebus adaylarının belirlenmesi yetkisi Fırka Divanına aittir.

²⁶⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 1 Temmuz 1927; *Ayn Tarihi*, C. 14, Sayı 40, s. 2290.

²⁶⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 30 Ağustos 1927; CCA Fon 490-1 Yer No: 1-1-15.

²⁶⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ağustos, 1927; *Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, No: 638, s. 588.

²⁶⁹ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s. 229-230.

²⁷⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 8 Eylül 1927; *Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, No: 639, s. 588-589.

²⁷¹ *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1927; *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Ekim 1927.

²⁷² Temsilci isimlerin de yayımlandığı vilayetler; İnebolu, Ilgaz, Zonguldak, Çorum, Kayseri, Giresun, Samsun, Yozgat, Ankara, Ş. Karahisar, Tokat, Amasya, Sivas, Gümüşhane, Bayburt, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Kars, Erzurum, Artvin, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Diyarbakır, Elbistan, Mardin, Elaziz, Urfa, Malatya, Antalya, Cebelibereket, Gaziyayntap, Maraş, Mersin, Aksaray, Niğde, Konya, Isparta, Burdur, Bolu, Kocaeli, Ertuğrul, Eskişehir, Kütahya, Afyon, İzmir, Saruhan, Aydın, Denizli, Manisa, Bursa, Adana, Karesi, Çanakkale, İstanbul,

15 Ekim'de saat 10.00'da Gazi Mustafa Kemal'in meclise gelişiyle birlikte kongre açılmıştır. Gazi yapmış olduğu açış konuşmasında geçmiş acı dolu günlerden bahsetmiş ve ilk kongrenin Sivas'ta çok zor şartlar altında toplandığını belirtmiştir. O dönemde kurulan teşkilatın bir fırkaya dönüşme sürecini ve CHF'nin artık bütün ulusu bünyesinde toplayan siyasi bir kuruluş olduğunu açıklamıştır. Gelecek yıllarda CHF'nin cumhuriyetçilik ve halkçılık esaslarına bağlı çalışacağını vurguladıktan sonra, geçmiş dokuz yılın hesabını vermeyi bir görev saydığını belirterek Umumi Reis Vekili İsmet Paşa'nın kongre reisi olarak seçilmesini teklif etmiştir.²⁷³

Kongre reisi olarak seçilen İsmet Paşa'ya, nizamname gereği üç sekreterin seçimi için verilen önergeye göre, kongre sekreterliğine Afyon Mebusu Ruşen Eşref (Ünaydın), Van Mebusu Hakkı (Ungan) ve Zonguldak Mebusu Ragıp (Özdemiroğlu) Beylerin seçilmesi hususu oylanarak kabul edilmiştir. Sekreterlerin belirlenmesinden sonra kurayla encümen seçimleri yapılmıştır.²⁷⁴

Aynı gün kongrede Gazi Mustafa Kemal tarafından tarihi nutuk okunmaya başlanmış ve 20 Ekim 1927 tarihli oturuma kadar devam etmiştir (EK-9).²⁷⁵ Nutuk, Gazi'nin 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı tarihte gördüğü ülkenin genel durumu ile başlamakta, 1918-1920 Kuva-yı Milliye, 1920-1923 TBMM, 1923-1927 Cumhuriyet dönemlerini ihtiva eden dokuz yıllık bir devri kapsamaktadır. Bazı yerlerinde geri dönüşler olmasına rağmen tarih kronolojisine sadık kalınmıştır.²⁷⁶

Gazi tarafından nutkun amacı, son bölümde "*Türk gençliğine bıraktığım emanet*" başlığı ile şu şekilde ifade edilmektedir:

Tekirdağ, Edirne. **Program:** Fırka Umumi Reisi açılış nutkunu okuyacaktır. İkinci reis ve üç kâtip seçilecektir. Nizamname ve program, irşad ve neşriyat, murakabe, raporları tetkik, bütçe ve tetkik-i hesabat encümenlerinin seçimi yapılacaktır. Gazi Büyük Nutku okuyacaktır. Nizamname tadilatı yapılacaktır. Vilayet kongrelerinin talepleri hakkında görüşülecektir. Hesapları tetkik encümeni umumi heyete durumu arz edecektir. Radikal ve Mümasili Demokrat Fırkaları İtilafı'na alınma hususu görüşülecektir. Umumi İdare Heyeti'nin seçimi yapılacak ve riyaset makamı beyannamesini açıklayacaktır; **Cumhuriyet**, 15 Teşrinievvel 1927.

²⁷³ **Cumhuriyet**, 16 Teşrinievvel 1927; **CHF Büyük Kongresi 1927**, TBMM Matbaası, Ankara, 1927, s. 1-2.

²⁷⁴ Program Encümeni: Halil (Elaziz), Rasim (Sivas), Burhaneddin (Kayseri), Fahri (Adana), Hamdullah Suphi (İstanbul), Mümtaz (Ankara), Ali Rıza (Mardin) Beyler. İrşad ve Neşriyat Encümeni: Talat (Bursa), Zeki Mesud (Edirne), Hakkı (Isparta), Akif (Manisa), Arif (Trabzon), Hayri (Sivas), Ahmet Remzi (Gaziayıntap) Beyler. Nizamname Encümeni: Şükrü (Rize), Ruşen Eşref (Afyon), Cemil (Bolu), Nurettin (Maraş), Dr. Asım (Canik), Hüseyin (Kırklareli), Bahri (Tokat) Beyler. Murakabe Encümeni: Hikmet (İstanbul), Halid (Niğde), Refik İsmail (Sinop), Kani (Manisa), Celal (Trabzon), Osman (Eskişehir), Rıza (Isparta) Beyler. Raporları Tetkik Encümeni: Ziya Gevher (Biga), Hüseyin (Elaziz), Sadık (Maraş), Refet (Bursa), Bilal (Siirt), Şeref (Edirne), Mahmud Emin (Şarkikarahisar) Beyler. Bütçe Encümeni: Kazım (Aksaray), Umur Kamil (Artvin), İsmail Kamil (Çorum), Selahaddin (Burdur), Tevfik (Şarkikarahisar), Faik (Tekirdağ) Beyler ve Rıfat Efendi (Ankara). Tetkik-i Hesabat Encümeni: Semih (Bursa), Umur (Aydın), Şükrü (Bolu), Ali Celil (Trabzon), Recep Zühtü (Sinop), Emin (İçel), Halil Hilmi (Afyon) Beyler; **CHF Büyük Kongresi 1927**, s. 2-3.

²⁷⁵ **Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, 1927. **EK-9**

²⁷⁶ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. I-II, TTK Basımevi, Ankara, 2010.

“Muhterem Efendiler, sizi, günlerce meşgul eden, uzun ve teferruatlı beyanatım, en nihayet, mazi olmuş bir devrin hikâyesidir. Bunda, milletim için ve müstakbel evlatlarımız için dikkat ve teyakküza davet edilebilecek, bazı noktalar, tebarüz ettirebilmiş isem, kendimi bahtiyar addedeceğim.

Efendiler, bu beyanatımla, milli hayatı hitam bulmuş farz edilen büyük bir milletin; istiklalini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit, milli ve asri bir devleti, nasıl kurduğunu ifade etmeye çalıştım.

Bugün vasıl olduğumuz netice, asırlardan beri çekilen milli musibetlerin intibahı ve bu aziz vatanın, her köşesini sulayan kanların bedelidir.

Bu neticeyi, Türk gençliğine emanet ediyorum.”²⁷⁷

Gazi'nin sözlerinden nutkun amacını şu şekilde belirlemenin mümkün olacağı değerlendirilmektedir. *“Geçmişte kalmış bazı olay ve gelişmelerin anlaşılmasına yardımcı olmak, ulusal varlığımız için gelecek kuşakları dikkatli ve uyanık olmaya yöneltmek.”*

Nutuk'un ne amaçla hazırlandığı, neden bu kongrede okunduğu, kaynak eser olup olmadığı gibi daha birçok konuda, araştırmacılar, yazarlar, bilim insanları tarafından farklı yorumlarda bulunulmuştur. Günümüzde dahi bu yorumlar devam etmektedir. Kimilerine göre nutuk, adeta geçmişle bir hesaplaşma niteliği taşımaktadır.²⁷⁸ Tarihçinin hükümlerinde daha serbest bırakılması gerektiği fikrini savunanlar da olmuştur.²⁷⁹ Zira Atatürk'ün adının, Nutuk ile ilgili olayları inceleyen birçok kişiyi, onun gösterdiği gibi görmeye zorladığı şeklinde değerlendiren araştırmacılar da bulunmaktadır.²⁸⁰ Bu arada okunduğu tarih üzerinde de durulmaktadır. Zira 1927 seçimleri yapılmış, mebuslar belli olmuş, ancak meclis henüz açılmadan Nutuk, CHF Büyük Kongresi'nde okunmuştur. Bu durumu, yeni dönem mebusları üzerinde etki yaratmaya yönelik bir gelişme olarak değerlendirenler de vardır.²⁸¹

Gazi tarafından okunan Nutuk'tan sonra, CHF'nin II. Büyük Kongre çalışmalarına 22 Ekim 1927 itibarıyla devam edilmiştir. Nizamname Encümeni tarafından hazırlanmış olan *“Nizamname Layihası Esvab-ı Mucibesi Mazbatası”* okunmuştur. 9 Eylül 1923'te o günün zorunlu koşulları altında düzenlenen nizamnamenin muhtaç olduğu değişikliklilerin; vilayet kongrelerinden alınan teklifler, bölge müfettişlerinin görüşleri çerçevesinde hazırladıkları raporlar ve Umumi İdare Heyeti tarafından hazırlanan taslak nizamname dikkate alınarak yapıldığı belirtilmektedir. Yeni tasarıda firkanın maksat ve kuruluş gayesinin açıkça *“Cumhuriyetçi, Halkçı, Milliyetçi olduğu ve din ile dünya işlerinin birbirinden kesinlikle ayrı tutulması taraftarı bulunduğu”* şeklinde belirtildiği ifade edilmektedir. Raporda bundan sonraki hususlar her iki nizamname arasındaki farklılıkları

²⁷⁷ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. II, s. 1194.

²⁷⁸ Tunçay, **a.g.e.**, s. 179.

²⁷⁹ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 625-627.

²⁸⁰ Tunçay, **a.g.e.**, s. 180.

²⁸¹ Hakan Uzun, **Atatürk ve Nutuk**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s. 11.

ve yeni nizamnamenin son halini içermektedir.²⁸²

II. Büyük Kongre kararlarından şu sonucu çıkarmak mümkündür ki; CHF, kendisini Müdafaa-i Hukuk'un bir devamı olarak kabul etmektedir. Bu nedenle bütün millet ve memleketi kendi içine alan bir “*Milli Teşekkül*” olduğunu ilan etmiştir. Ekonomik, sosyal, kültürel bütün kuruluş ve benzeri kurumların idarecilerini, kendi müfettişleri ile tespit edeceğini açıklamıştır.²⁸³

23 Ekim 1927’de Umumi Heyet-i İdare seçimleri yapılmıştır.²⁸⁴ Aynı gün İsmet Paşa tarafından CHF’nin Umumi Riyaset Beyannamesi okunmuştur.²⁸⁵

Kongreyi izleyen günlerde; III. Büyük Millet Meclisi de 1 Kasım 1927’de açılmış, Gazi Mustafa Kemal ikinci defa Cumhurbaşkanı seçilmiş ve yeni hükümeti kurma görevini İsmet Paşa’ya vermiştir.²⁸⁶

1.2.4. İstanbul Vilayet Kongresi Önerilerinin Yeni Nizamnamedeki İzleri

1 Mayıs 1925’te ilk kongresini toplayan İstanbul Vilayeti, kongre çalışmaları esnasında 1923 Nizamnamesi hakkındaki değişiklik önerilerini de yapmıştır.²⁸⁷ Belirtilen öneriler ile 1927 Nizamnamesinin ilgili maddeleri karşılaştırılarak yapılan incelemede şu hususlar tespit edilmiştir;

(1) Nizamnamede “*Halk Fırkası*” unvanına “*Cumhuriyet*” kelimesi eklenmiştir.

(2) Fırka toplantılarına katılan her kişinin hür bir şekilde fikirlerini beyan

²⁸² CHF Büyük Kongresi 1927, s. 6; Cumhuriyet, 23 Teşrinievvel 1927. HF Nizamnamesi, “TBMM’deki Halk Fırkası Azaları Tarafından Bilmüzakere Heyet-i Umumiyesi 9 Eylül 1339 Tarihinde Kabul Olunmuştur.”, TBMM Matbaası, Ankara, 1342-1339. CHF Nizamnamesi, 15 Teşrinievvel 1927’de inikat eden CHF Büyük Kongresi’nin 22 Teşrinievvel 1927 tarihli içtimasında müzakere ve kabul edilmiştir, TBMM, Ankara, 1927.

²⁸³ Avni Doğan, Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964, s. 221.

²⁸⁴ 378 azanın oyuyla; Erzincan Mebusu Saffet (Arıkan), Kütahya Mebusu Recep (Peker), Tekirdağ Mebusu Cemil (Ünaydın), İstanbul Mebusu Dr. Refik (Saydam), İzmir Mebusu Necati, İzmir Mebusu Celal (Bayar), Rize Mebusu Fuat (Bulca), Konya Mebusu Kazım Hüsnü, Erzurum Mebusu Nafiz Beyler CHF Umumi Heyet-i İdare’ sine seçilmişlerdir; Cumhuriyet, 24 Teşrinievvel 1927.

²⁸⁵ 25 ve 26 Teşrinievvel tarihli gazetelerde de Yunus Nadi tarafından beyanname hakkında yoruma dayalı açıklayıcı bilgi verilmektedir. Beyanname; fırkanın Cumhuriyetçi, Laik, Halkçı ve Milliyetçi olduğu, milletin iktisadi ihtiyaçlarını karşılamayı birinci derecede görev saydığı, bu esasların da fırkanın bütün siyasetinde ve kanunların oluşturulması ile uygulanmasına hâkim olacağı ifadesiyle başlamaktadır. Beyanname; “*Dâhili, Adli ve Harici Siyaset; Maarif Siyaseti; İçtimai ve Umumi Siyaset; Mali Siyaset; İktisadiyat*” konularında CHF’nin izleyeceği politikalar hakkında kapsamlı bilgileri ihtiva etmektedir. Tam anlamıyla bir hükümet programı özelliklerini taşımaktadır; Cumhuriyet, 24 Teşrinievvel 1927.

²⁸⁶ Hükümet şu şekilde oluşmuştur; Başbakan Malatya Mebusu İsmet (İnönü), Adalet Bakanı İzmir Mebusu Mahmut Esat (Bozkurt), Milli Savunma Bakanı Çankırı Mebusu M. Abdülhalik (Renda), Denizcilik Bakanı V. Çankırı Mebusu M. Abdülhalik (Renda), İçişleri Bakanı Muğla Mebusu Şükrü (Kaya), Dışişleri Bakanı İzmir Mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Maliye Bakanı İzmir Mebusu Şükrü (Saraçoğlu), Eğitim Bakanı İzmir Mebusu Mustafa Necati, Bayındırlık Bakanı İstanbul Mebusu Behiç, Tarım Bakanı İzmir Mebusu Rahmi (Köse), Ticaret Bakanı V. İzmir Mebusu Rahmi (Köke), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı İstanbul Mebusu Dr. Refik (Saydam); TBMM Zabıt Ceridesi, Devre III, C. I, 2 Teşrinisani 1927, s. 13; Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 253-254.

²⁸⁷ Değişiklik önerilerinin tamamı için bk. Tunçay, a.g.m., s. 299-302.

edebilmesi, fikirlerinden dolayı cezalandırılmaması, fırka toplantıları dışında ise fırka aleyhine beyanda bulunmasının engellenmesi şeklindeki öneri dikkate alınarak “*muhalefet eden azalara*” ilişkin madde Umumi Esaslar kısmından çıkarılmıştır.

(3) Büyük Kongre toplantılarının ertelenmesi ile ilgili olarak nizamnamede anlaşılmaz bir şekilde yer alan cümleler çıkartılmıştır. Büyük Kongre toplanma zamanı dört yıla çıkarılmış ve Genel Başkanın önerisine bağlı kılınmıştır.

(4) Büyük Kongreye tüm mutemetlerin katılması kaldırılmış, sadece görevli olanlar şeklinde ilgili madde değiştirilmiştir. Mutemetlerin yetkileri azaltılmış, müfettişlik kurumu oluşturulmuştur. Müfettişliklere verilen yetki ve sorumluluklarla İstanbul Vilayetinin mutemetlikler ve encümenler ile ilgili önerilerinin hemen tamamı karşılanmıştır.

(5) Fırka Divanı kararlarına muhalefet eden azanın, firkadan ihracı ile ilgili madde kaldırılmış, “*İnzibat Ahkâmı*” bölümünde ihraçlarla ilgili esaslar yeniden düzenlenmiştir. Fırka teşkilatlarının birbirleriyle ve fırka mensuplarının aralarındaki ihtilafları düzenlemek amacıyla da yeni nizamnamede “*Divan-ı Haysiyet*” kurulmuş ve çalışma esasları belirlenmiştir.

(6) Özellikle firkaya mensup mebusların uyacakları kuralları içeren yeni nizamnamedeki 119.-123. Maddeler; fırka içi disiplini sağlamaya yönelik 76.-84. Maddeler; İstanbul Vilayet Kongresinde önerilen fırka disipliniyle ilgili tüm teklifleri karşılamaktadır.

Siyasal alt yapısı oldukça güçlü İstanbul Vilayet Kongresi esnasında yapılan nizamname değişiklik önerilerinin önemli bir kısmının, CHF'nin II. Büyük Kongresi'nde kabul edilen nizamnameye yansıtıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, CHF Umumi Riyaseti tarafından vilayet kongre kararlarının hassasiyetle dikkate alındığının ilk göstergelerinden biridir. Nitekim 1927 yılında yapılan CHF'nin II. Büyük Kongresi'ni izleyen yıllardan itibaren, CHP Genel Sekreterliği'nin vilayetlere gönderdiği genelgelerde de; vilayet kongre kararlarına önem verilmesi gerektiği, halk iradesi ve taleplerinin hükümetin uygulama programlarına bu suretle yansıtılabileceği hususu üzerinde önemle durulmaktadır.²⁸⁸

²⁸⁸ CHF Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı, Cilt 1-5, Hakimiyeti Milliye Matbaası-Ulus Basımevi, Ankara, Mayıs 1931-Birincikanun 1934; CHP Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, Cilt 6-12, Ulus Basımevi, Ankara, İkincikanun 1935-30 Haziran 1938; CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, Cilt 13-22, Zerbamat Basımevi-Ulus Matbaa-Alaaddin Kırıl Basımevi, Ankara, Temmuz 1938-Haziran 1945.

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ CUMHURİYET HALK PARTİSİ İKTİDARINDA VİLAYET KONGRELERİ (1927-1938)

2.1. Üçüncü Büyük Kongre'ye Giden Dönem (1927-1931)

CHF'nin II. Büyük Kongresi sonrası, 1929 yılında gerçekleşen Dünya Ekonomik Buhranı ve aynı dönemde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili gelişmeler, 1931 yılında düzenlenecek olan III. Büyük Kongre'ye kadar olan süreci önemli bir şekilde etkilemiştir. Söz konusu kongrede geliştirilen geleceğe yönelik tedbirler de bunun bir göstergesidir.

2.1.1. Üçüncü Büyük Kongre'ye Giden Dönemde Önemli Gelişmeler

İsmet (İnönü) Paşa'nın Başkanlığındaki yeni hükümet, 5 Kasım 1927 tarihinde göreve başlamıştır. Bu dönemde gerçekleşen önemli devrimlerden biri, 5-9 Nisan 1928 tarihleri arasındaki meclis görüşmelerinde alınan kararla, 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan laikliğe aykırı hükümlerin kaldırılmasıdır.²⁸⁹ Diğeri ise, 1 Kasım 1928'de “*Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki*” hakkında kanunun, TBMM'de kabul edilerek ve 3 Kasım'da yürürlüğe girmesidir.²⁹⁰

İktisadi beklentiler bakımından Türkiye'nin 1929 yılına oldukça iyimser bir şekilde girdiğini İsmet Paşa'nın 3 Haziran'da ki Meclis konuşmasından anlamak mümkündür:

“... İktisadi vaziyetimiz ümitle dolu bir devirdedir. Yedi seneden beri bazı mahdut vilayetlerimizde az çok devam eden ve bilhassa son üç senede daha ziyade darlaşan ziraat ahvali daha müsait bir devreye giriyor. Geçmiş dar senelerin intibahımızı açan derslerini önümüzdeki senelerde tatbik etmek başlıca emelimizdir...”²⁹¹

Ancak, 29 Ekim 1929'da önce ABD'de başlayıp, sonra tüm dünyayı saran

²⁸⁹ “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini muadil kanun” kapsamında, devletin dininin İslam olduğuna ilişkin hüküm (1924 Anayasası, 2. Md.) Anayasa metninden çıkarılmıştır. Anayasayı laikliğe karşı öğelerden arındıran bir değişiklik de milletvekilleri ve cumhurbaşkanı andındaki (16. Md. ve 38. Md.) “*Vallahi*” sözcüğünün kaldırılması, yerine “*namusum üzerine söz veririm*” sözlerinin konulmasıdır. TBMM görevleri arasında sayılan “*ahkâm-ı şeriyenin tenfizi*”-dinsel hükümleri yerine getirir- (26. Md.) ibaresi de anayasa metninden çıkarılmıştır; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre III, C. III, 9 Nisan 1928, s. 115-116; **Resmi Gazete**, 14 Nisan 1928, Sayı: 863, Kanun No: 1222.

²⁹⁰ “*Türk harflerinin kabulü ve tatbiki hakkında kanun*”: 1. Md.: “Şimdiye kadar Türkçe yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan ve merbut cetvelde şekilleri gösterilen harfler (Türk Harfleri) unvan ve hukuku ile kabul edilmiştir” şeklindedir. 2. ve 3. Maddeler devlet daireleri ve diğer teşekküllerde kullanıma geçiş ve uygulama esasları, 4. ve 5. Maddelerde devlet dairelerinde olduğu gibi halkın müracaatları için 1 Haziran 1929'a kadar eski durumun geçerli olması ile basın uyacağı esaslar, 7. ve 8. Maddelerde para vs. Resmi pullardaki değişim esasları ve bankacılık, 9. Md. Bütün okullardaki uygulama esasları belirtilmektedir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre III, C. V, 1 Teşrinisani 1928, s.1-13; **Resmi Gazete**, 3 Kasım 1928, Sayı: 1030.

²⁹¹ Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri**, MEB Basımevi, İstanbul, 1946, s. 198.

ekonomik buhran nedeniyle Türkiye'nin liberal esaslara bağlı iktisadi programı gerçekleşmemiş, bütün dünyada olduğu gibi krizin etkileriyle karşı karşıya kalınmıştır.²⁹² Bu dönemde Türkiye de, hemen her ülkenin yaptığı gibi, bunalımın etkisinden kurtulmak için arayışlara başlamış, özellikle de yeni bir ekonomik modele yönelik ön plana çıkmıştır. Kadrocular tarafından geliştirilen geniş devletçilik, Ahmet Hamdi Başar'ın öne sürdüğü iktisadi devletçilik, Ahmet Ağaoğlu'nun gündeme getirdiği liberalist devletçilik, CHF'nin savunduğu ılımlı devletçilik gibi iktisadi bakımdan çözüm yolları bulunmaya çalışılmıştır.²⁹³

Hükümet, buhranın ülkede yarattığı etkileri önlemek amacıyla, 18 Aralık 1929'da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetini kurmuştur. Yüksek İktisat Meclisi tarafından Türkiye'nin iktisat programı yeniden hazırlanmış, paranın değerini sabitleştirmek için Bankalar arası Şirketler Birliği oluşturulmuştur. 22 Nisan 1930'da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından I. Sanayi Kongresi düzenlenerek, hükümetin geliştirdiği iktisat programının uygulanmasına yönelik tedbirlerin alınmasına çalışılmıştır. Dış borçların ertelenmesi için de borçlu olunan ülkelerle gereken temaslar sağlanmıştır.²⁹⁴

Dünya ekonomi buhranı ve Türkiye'ye olan etkileri çerçevesinde, incelememizde de ortaya çıkan durum; bu etkilerin Türk toplumunun farklı kesimlerine değişik şekillerde yansıdığıdır. Zira buhran nedeniyle toplumun bazı kesimleri kaybetmiş, bazıları ise kazançlı çıkmıştır. En çok kaybeden grup, Türkiye'nin izlediği ekonomi programı nedeniyle, tarım kesimi (büyük, orta ve küçük çiftçiler ile tarım emekçileri) olmuştur.²⁹⁵

Türkiye'de kazananlar ve kaybedenler, Cumhuriyet Dönemi başlangıcında oluşan yönetici gruplar arasındaki ayrışmayı ortaya çıkarmıştır. Yani, büyük toprak sahibi, tüccar ve bürokratik kesim ortaklığı yıkılmıştır. Zira en çok kaybedenler büyük toprak sahipleri ve ihracatla uğraşan büyük tüccarlardır. Bu dönemdeki iktisadi politika arayışları sonunda ulaşılan "*sanayileşme politikası*" aslında yeni siyasal koalisyonun temellerinin değiştiğinin

²⁹² Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.1-8; İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayını No: 30, Ankara, 1977, s. 75; Erdiç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)**, 7. Baskı, İmaj Kitabevi, Ankara, 2004, s. 62.

²⁹³ Temuçin Faik Ertan, "*İsmet Paşa'nın Sovyetler Birliği'ni Ziyareti (24 Nisan-10 Mayıs 1932)*", Prof. Dr. **Özkan İzgi'ye Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011, s. 349.

²⁹⁴ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 92-154. Ayrıca; 1929 Yılında yaşanan dünya ekonomik buhranı, Türkiye'ye etkileri ve alınan önlemlerle ilgili olarak şu eserlere de bk. Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s. 75-83; Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, 10. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 59-80; Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. 185-198; Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Yurt Yayınevi, Ankara, 1982, s. 216.

²⁹⁵ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 217.

belki de en önemli delilidir. Buhrandan güçlü olarak çıkan ve yoğun atılım özelemleri içinde bulunan bürokrasi ile mallarına dış dünyadan bağımsız talep yaratabilecek olan tarım kesiminin, sanayileşmede anlaşma sağlaması kaçınılmaz görülmektedir.²⁹⁶

Artık kabul gören görüş; “... Ülke için yararlı ve gerekli olanı devlet yapsın...” şeklindedir. Bu görüş çerçevesinde önce “*Mutedil Devletçilik*” sonra da “*Devletçilik*” ilkesi geliştirilmiş ve uygulanmıştır.²⁹⁷

Devletçiliğin kurumsallaşmaya ve tanımlanmaya çalışıldığı günlerde, Gazi Mustafa Kemal yakın arkadaşlarından olan Fethi (Okyar) Bey’e, 12 Ağustos 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurdurmuştur (EK-10).²⁹⁸ Ancak, dönem itibarıyla SCF’nin kuruluşunu buhrandan bağımsız bir “*çok partili rejim ve demokratikleşme*” arayışı olarak görmenin uygun olmayacağı değerlendirilmektedir.²⁹⁹ Bunun en önemli göstergesi SCF’nin, serbest teşebbüs, tekellerin kaldırılması ve ifade özgürlüğü gibi taleplerine bağlı olarak, kuruluşundan itibaren fırkaya 12 gün içinde mevcut durumdan hoşnutsuz 150.000 kişinin üye olmak için yapmış olduğu başvurudur (EK-11,12).³⁰⁰ Fırkanın 11 maddelik programının beşi ülkenin içinde bulunduğu iktisadi durumla ilgilidir.³⁰¹ Nizamnamesindeki maddeler de tam anlamıyla liberal bir politikanın izleneceğini göstermektedir.³⁰²

Ancak SCF’nin mitinglerinde, özellikle 4-7 Eylül’de İzmir’de yaşanan olayların etkisi ve kadınların da ilk kez oy kullandıkları tek dereceli belediye seçimlerinde kısmen de olsa elde ettiği başarı; mecliste SCF ile CHF arasında sert tartışmalar ve karşılıklı suçlamaların yaşanmasına neden olmuştur.³⁰³ SCF’nin siyaset sahnesindeki son günlerinde CHF, kendi bünyesinde meydana gelmiş olan bozuklukları tespit etmek ve giderici

²⁹⁶ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 223.

²⁹⁷ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 65.

²⁹⁸ SCF’nin kurulmasıyla ilgili olarak Gazi Mustafa Kemal’in Fethi Bey’e yazmış olduğu mektup metni için **EK-10’a** bk. **CCA Fon 490-01 Yer No: 435-1804-2**; Kocatürk, **a.g.e.**, s. 505. SCF’nin kuruluşu, teşkilatlanması, programı, kapanması ve buna benzer konular hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmak için şu eserlere bk. Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994; Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010; Ali Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, İstanbul, 1987; Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982; Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1982; Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

²⁹⁹ İlkin-Tekeli, **a.g.e.**, s. 154.

³⁰⁰ Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınırlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 101; “*Anadolu’da SCFırkası’na girenlerin adedi 150.000 kişidir.*” Başlıklı makale için **EK-11’e** bk. **Yarın**, 10 Eylül 1930.

³⁰¹ SCF Programının iktisadi durumla ilgili maddeleri; vergiler, israf, harici sermaye, refahın artırılması, krediler hakkında esaslardır; Okyar, **a.g.e.**, s. 470-472. SCF Belediye Seçimi çalışmalarını için bk. **EK-12**.

³⁰² **Yarın**, 30 Ağustos 1930.

³⁰³ **Akşam**, 6-14 Eylül 1930. Ayrıca, İzmir’de yaşanan olaylarla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bk. **Akşam Gazetesi**, 7-8 Eylül 1930.

tedbirler almak amacıyla “*Kırklar (Heyeti) Encümeni*” ni teşkil etmiştir.³⁰⁴ Neticede Fethi Bey, Gazi Mustafa Kemal’e karşı muhalif bir duruma düşmemek ve O’nu karşısına almamak için 17 Kasım 1930’da fırkayı feshetmiştir.³⁰⁵ Böylece yaklaşık üç ay süren ikinci çok partili siyasal yaşama geçiş denemesi de başarısız bir şekilde sona ermiştir.

Bu arada halk üzerinde çok olumsuz bir izlenim yaratan vilayetlerdeki mutemetlerin “*mutemet*” adı kaldırılmış ve heyetlerin başında bulunanlara “*reis*” tabiri kullanılmaya başlanmıştır. CHF Umumi Kâtibi Saffet (Arıkan) Bey görevden alınmış yerine Nafia Vekili Recep (Peker) Bey getirilmiştir.³⁰⁶ Gazi Mustafa Kemal ise SCF’nin fesih günü, beraberinde CHF temsilcilerinin de olduğu bir heyetle, iki ay süren bir yurt gezisine çıkmıştır.³⁰⁷ Trakya’daki inceleme gezileri devam ederken, 23 Aralık 1930’da Menemen Olayı meydana gelmiştir.³⁰⁸

Yurt gezisinde tespit etmiş olduğu hassasiyetler çerçevesinde Gazi Mustafa Kemal, 3 Mart 1931’de CHF Grup Başkanlığı’na, fırka çalışmaları hakkında yapmış olduğu tespitlere ilişkin bir yazı göndermiş; CHF’nin TBMM’deki ve hükümetteki idari ve siyasi çalışmaları aleyhinde bir hava yaratılmaya çalışıldığının açıkça görüldüğünü belirtmiştir. Parti tarafından önemle dikkate alınması gereken hususları açıklamış ve erken seçim önermiştir.³⁰⁹ Seçimlerle ilgili çalışmaların başladığı günlerde, 10 Nisan 1931’de Türk Ocakları kapatılmış ve CHF bünyesinde faaliyetlerine devam etmesi kararlaştırılmıştır.³¹⁰

1931 seçimlerinde 317 milletvekili parlamentoya girmiştir.³¹¹ Seçimlere CHF’den

³⁰⁴ Doğan, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, s. 217-218. **Akşam**, 28 Eylül 1930.

³⁰⁵ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 46-49, s. 104.

³⁰⁶ Uran, **a.g.e.**, s. 200-202. **Akşam**, 22-28 Eylül 1930.

³⁰⁷ 17-30 Kasım 1930 tarihleri arasında gerçekleşen gezi heyetinde; Başyaver Rasuhi, Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza (Soyak), Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya), Özel Kalem M. Ekrem, Sıhhiye Müsteşarı Hüsametdin, Kılıç Ali, Salih (Bozok), Recep (Peker), Cevat Abbas (Gürer), Falih Rıfki (Atay), Recep Zühtü (Soyak), Dr. Reşit Galip, Memduh Şevket (Esendal), Ruşen Eşref (Ünaydın) ve Liman Şirketi Müdürü Ahmet Hamdi (Başar), CHF Başkâtibi ve Umumi Kâtip Tevfik (Bıyıklıoğlu) ile Vekâletten birer müfettiş yer almıştır; **Atatürk Günlüğü-3 (1930)**, drl. Orhan Topçuoğlu, Demircioğlu Matbaası, İstanbul, 1989, s. 86-90. Başar’a göre gezinin amacı; “*SCF olayının memlekette yarattığı ortamda beliren, idareden mutsuz olan kesimlerin durumunu yerinde görmek, devlet otoritesini temsil eden memurların yapmış oldukları haksızlıkları ve hukuksuzlukları incelemek, Halk Fırkası yöneticilerinin durumunu belirlemek ve köylerden şehirlere kadar genel şikâyet konularını saptamaktır*”; Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk’le Üç Ay**, AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1945, s. 21.

³⁰⁸ Menemen Olayı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Necdet Aysal, “*Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı*”, **Atatürk Yolu**, C. XI, No. 44, Ankara, 2010, s. 581-625.

³⁰⁹ **Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, No: 679, s. 611.

³¹⁰ Türk Ocaklarının kapatılması gerekçeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Baydar, **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**, Mentş Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 53-79; İbrahim Karaer, **Türk Ocakları 1912-1931**, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara, 1992, s. 38-41; Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 63.

³¹¹ Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet**, s. 11.

başka partinin katılmadığı ve adayların bu partinin yöneticilerince saptandığı dikkate alındığında, yeni milletvekillerinin tümünün siyasi iktidarın eğilimlerini taşıyan kimselerden oluştuğu da kendiliğinden anlaşılmaktadır.³¹² Yeni milletvekilleriyle oluşan IV. TBMM, ilk toplantısını 4 Mayıs 1931’de yapmıştır. Anayasa gereğince yapılan seçim sonunda Gazi Mustafa Kemal, oybirliği ile tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiş, hükümeti kurma görevini, yeniden İsmet Paşa’ya vermiştir.³¹³

2.1.2. 1929-1930 Yıllarında Yaşanan Gelişmelerin Cumhuriyet Halk Fırkası’na Etkileri

Büyük buhranın Türkiye’de yarattığı etkiler ve SCF’nin yaklaşık üç ay kadar süren muhalefeti döneminde CHF, özellikle merkeze uzak vilayetlerde önemli sarsıntılar geçirmiştir. Hem hükümet uygulamaları hem de parti teşkilatının vilayetlerdeki faaliyetleri halkın belirli bir bölümünün CHF’den uzaklaşmasına neden olmuştur. Ülke genelindeki mevcut durum hakkında en ayrıntılı bilgileri, belirli bölgelerde konuyu inceleyen milletvekillerinin merkeze sundukları raporlarda görmek mümkündür.

Karadeniz bölgesinde yapılan incelemede şu hususlar tespit edilmiştir:

(1) Fırkanın güçlenmesine ve halk üzerinde bir sempati uyandırmasına engel olan en önemli sebep; fırka teşkilatının belirli bir zümrenin tekeli altında kalmış olmasıdır. Halkla yapılan temaslar esnasında; halkın memleket meseleleriyle ilgili en basit konudan bile haberdar olmadığı, aydınlatılmamış olduğu; fırkaya önemli hizmetleri bulunabilecek birçok değerli insanın bir kenarda bırakıldığı ve bunlardan istifade edilmediği tespit edilmiştir. Muhalefeti doğuran sebepler; şahsi kırgınlıklar, menfaat ve tekellilik zihniyetine karşı, çevrenin duyduğu hassasiyetlerden kaynaklanmaktadır. Halkı aydınlatacak, bilgilendirecek, fırka prensipleri hakkında olgunlaştıracak elemana ihtiyaç fazladır. Fırka teşkilatında bulunanlar yeteneksiz, görevlerini yerine getirebilme kabiliyetinden yoksun kişilerdir. Özellikle köylerde halkın okuyup aydınlanmasına yönelik hiçbir tedbir alınmamıştır. Sosyal durumla ilgili olarak; evlenme işleminin bir düzene sokulması, Giresun vilayetindeki ahlaki çöküntünün giderilmesi, Samsun vilayetindeki amele çoğunluğu dikkate alınarak komünizmin çalışma alanı bulmasının önlenmesi

³¹² Yetkin, **a.g.e.**, s. 66.

³¹³ Yeni Hükümet şu Bakanlardan oluşmaktadır: Adalet Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey (Sinop); Milli Savunma Bakanı Zekai (Apaydın) Bey (Diyarbakır); İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey (Muğla); Dışişleri Bakanı Dr. Tefik Rüştü (Aras) Bey (İzmir); Maliye Bakanı M. Abdülhalik (Renda) Bey (Çankırı); Eğitim Bakanı Esat (Sugay) Bey (Bursa); Bayındırlık Bakanı Hilmi (Uran) Bey (Adana); Ekonomi Bakanı Mustafa Şeref (Özkan) Bey (Burdur); Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Refik (Saydam) Bey (İstanbul); **TBMM Zabıt Ceridesi**, IV. Devre, Fevkalade İctima, I. İnikat, 4.5.1931, s. 2-9.

gerekmektedir. Başlıca iktisadi ürünler olan tütün, fındık ve portakal ile balıkçılık faaliyetleri tamamen düzensiz bir haldedir. Ziraat Bankası üzerine düşen görevi yapmamaktadır. Özellikle Giresun'da olduğu gibi kooperatifçilik faaliyetlerini desteleyememektedir. Yeterli okulun olmaması yeni harflerle eğitimin yapılmasına da imkân vermemektedir. Bölgenin her tarafında salgın hastalıklar yaygınlaşmıştır. Bazı kazalarda tek bir doktor bile yoktur. Halk, adliye işleri, jandarma faaliyetleri ve vergilerden şikâyetçidir.

(2) SCF'nin özellikle Samsun bölgesinde belediye seçimlerinde elde etmiş olduğu başarının nedenleri arasında iskân işlerindeki yolsuzluklar ve düzensiz uygulamalardır. Bölgedeki memurların seçimler esnasındaki davranışları halkın büyük bir bölümünün oylarını SCF'ye vermesine neden olmuştur. Söz konusu memurlar, hem idari yolsuzlulara yol açmışlar, hem de CHF'yi zayıf düşürecek faaliyetlerde bulunmuşlar, önemli bir bölümü de SCF'yi desteklemişlerdir. Valilerin yetkileri kısıtlı olup, idare üzerinde etkili olabilmeleri güçtür.³¹⁴

Akdeniz bölgesinde yapılan incelemede tespit edilen hususlar ise şunlardır:

(1) Fırka teşkilatının çalışmaları çok yetersizdir. Fırkaya kayıt yaptıran üye adedi mevcut nüfusun ancak % 5'i kadardır. Bazı bölgelerde ise teşkilat adına hiçbir şey yapılmamıştır. Bunun sebebi de 1930 yılına kadar yapılan seçimlere fırkanın rakipsiz olarak girmesi, seçim sonuçlarının başlangıçtan itibaren biliniyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum özellikle SCF ile birlikte girilen belediye seçimlerinde kendini göstermiştir. Bölge halkı tarafından; SCF, Gazi'nin uygun görmesi ve onaylamasıyla kurulmuş bir firkadır. Bu nedenle bu fırkaya girmek ve desteklemek Gazi'ye ve CHF'ye karşı bir saygısızlık olarak görülmemektedir.

(2) CHF teşkilatlarında görev alanların ve özellikle mutemetlerin tutumlarına karşı halkın büyük bir tepkisi vardır. Bunun sebebi de bu kişilerin ihtisas sahibi olsun olmasın, paralı ve parasız çeşitli işlerde işinin uzmanı olmayan kişileri tercih etmeleri ve diğer vatandaşları ihmal etmeleridir. Şahsi çıkar ve menfaat çatışmaları, halk üzerinde baskı kurma gibi eylemler, halkın CHF'den uzaklaşmasına ve güven duymamasına neden olmuştur. SCF, yayınlamış olduğu programında; tekelcilik, vergiler ve diğer bazı iktisadi işlemlerde uygulanması mümkün olmayan vaatlerde bulunmuştur. Özellikle vergilerin kaldırılacağı, iktisadi buhranın önleneyeceği, halkın her türlü teşebbüslerinde büyük

³¹⁴ CHF Umumi Kâtipliğine gönderilen, 29 Kanunisanı1931 tarihli rapor, Samsun, Trabzon, Giresun, Ordu, Rize vilayetlerinin durumunu yansıtmaktadır. CCA Fon 490-1 Yer No: 79-293-2.

kazançlar elde edeceği yönünde yapılan propaganda bölge halkı üzerinde çok etkili olmuştur.³¹⁵

CHF Bursa Vilayet teşkilatı ve genel durum hakkında 9 Şubat 1931'de yapılan son inceleme neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

(1) Gemlik ve Orhaneli kazaları hariç, bölgedeki fırka teşkilatı dağılmaya yüz tutmuştur. Bu durumun sebeplerini ortaya koyabilmek için bölge halkı üç grup halinde incelenmiştir:

Fırka İdare Heyetlerini teşkil edenlerle bunlara bağlılık gösterenler; şahsi çıkarlar uğruna idare heyetlerine ve bunlara bağlılık gösterenlere muhalefet ederek, SCF teşkilatına ön ayak olan ve fırkanın genişlemesi üzerine tereddüt içinde, pişman, kısmen de korku içinde olanlar; fırka ve hükümet işlerine ilgisiz olup, hiçbir siyasi fikir ve hususi maksat beslemeksizin birinci ve ikinci grupta olanların tesiri altında kalarak gelişigüzel temayüller gösterenler. Bunlardan birinci grupta olanlar, fırkadaki mevkilerinden güç alarak yanlış bir takım dedikoduların yayılmasına sebebiyet vermişlerdir. İkinci grupta olanlar yaşadıkları pişmanlık nedeniyle veya gerçekleri gördükleri için; fırka teşkilatının belirli şahısların tekelinde olduğunu, fırka teşkilatının hep bunların baskısına bağlı kaldığını beyan etmektedirler. Böyle bir durum yaşanmamış olsa fırkaya bağlılıklarının süreceğini belirtmekte ve eski oranlara ulaşılabilceğini ifade etmektedirler. Bölgenin önemli bir kesiminde ikinci grupta olanların birinci gruba oranla fazlalığı da dikkat çekmektedir. Belediye seçimlerinde CHF'nin kazanmasının yegâne sebebi belirli mahallelerde oy kullanma sayısının düşük olmasıdır. Fırka teşkilatında şikâyet edilen tekelcilik ve istismar konusu kesinlikle haklı nedenlere dayanmaktadır.

Neticede, bölgede fırka teşkilatında dürüst ve samimi bir çalışma ortamı sağlayabilmek için adaylar tespit edilirken; seçimlerin amacına göre memleketteki sosyal mevkilerinin, şahsi kabiliyetlerinin, fırkada kazandıkları güven derecesinin, halkın gerçek arzularının dikkate alınmasında fayda olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

(2) Heyetin tespit etmiş olduğu diğer önemli bir husus ise bölgede fırkanın propaganda sisteminin olmayışıdır. Yapılan incelemede her yerdeki gibi vergilerden şikâyetin çok fazla olduğu görülmüştür. Şikâyetlerin temel dayanağı ise vergi bedelinin tespitinde görülen aksaklıklardır. Bunun yanında; icra ve iflas kanununda yaşanan

³¹⁵ CHF Umumi Kâtipliğine gönderilen, 6 Mart 1931 tarihli rapor, Adana, Cebelibereket, Mersin vilayetlerinin durumunu yansıtmaktadır. CCA Fon 490-1 Yer No: 724-478-1.

aksaklıklar da halkın tepkisini çekmektedir. Polis ve jandarmanın yetersiz oluşu, devlet dairelerindeki memurların halka olumsuz davranışları, Ziraat Bankası'nın yetersiz faaliyetleri, tütün tekelinin tüccarı ve köylüyü ezmesi başlıca şikâyetlerdendir.³¹⁶

Antalya, Burdur ve Isparta bölgesine gönderilen teftiş heyetinin CHF Genel Sekreterliği'ne yollanmış olduğu raporda da tespit edilenler, diğer bölgelerdekine benzer sorunlar olup, CHF açısından hiç de olumlu değildir.³¹⁷

2.1.3. 1930 Yılı Vilayet Kongreleri

1930 Eylül-1931 Şubat ayları arasında yapılan vilayet kongrelerinde 1929-1930 yıllarında yaşanan siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmelerin etkilerini görmek mümkündür.

2.1.3.1. Yeniden Teşkilatlanma Sonrası Malatya Vilayet Kongresi

Malatya Vilayet Kongresi, 24 Eylül 1930'da Samsun Milletvekili ve Bölge Müfettişi Avni (H. Aktulga) Bey başkanlığında toplanmıştır. Toplantıya Vali Mehmet Tevfik Bey ve Malatya Milletvekili Mahmut Nedim (Zabcı) Bey de katılmıştır. Vilayet İdare Heyetine Atmalioğlu Osman Hilmi Bey, Hacı Abdioğlu Hasan Bey, Gaffaroğlu Yahya Bey, Gazeteci Şevki Bey ve Fettahoğlu Mehmet Bey seçilmişlerdir.³¹⁸

Gerçekleşen talepler arasında; Kömürhan'da yapımına başlanan betonarme köprü, Arapgir'de açılan dispanser, yapımına devam edilen Arapgir-Divriği ve Kemaliye-Divriği yolları ve vilayetin 30 nahiyesinin tam teşekküllü hale getirilmesi bulunmaktadır.³¹⁹

1930-1931 yılları arasında yeniden teşkilatlanma çalışmaları esnasında CHF Malatya Vilayet Yönetim Kurulunda değişiklikler olmuştur. 1931 yılında toplanan ikinci bir kongrede yeni talep ve öneriler tespit edilmiş, CHF Genel Sekreterliği'ne gönderilmiştir. Buna göre:

(1) Merkez Kazası; yol vergisinin kazanç ve servet durumuna göre tespit edilmesini veya başka bir yöntem izlenmesini istemektedir. İş Bankası olmayan yerlerde Ziraat Bankalarının cari hesap suretiyle tevdiat kabul etmelerini; demiryolu geldikten sonra da bir İş Bankası şubesinin açılmasını; iki seneden beri yapılacak olan öğretmen okulu inşaatına biran evvel başlanmasını talep etmektedir.

(2) Pötürge Kazası; sularının taşkınlığından aylarca geçit vermeyen Şiro çayı

³¹⁶ CCA Fon 490-1 Yer No: 724-478-1, s. 105-123.

³¹⁷ 16 Mart 1931 tarihli rapor; CCA Fon 490-1 Yer No: 724-478-1, s. 31-38.

³¹⁸ Yeni Malatya, 25 Eylül 1930.

³¹⁹ Yeni Malatya, 2 Teşrinievvel 1930.

üzerinde bir köprü yaptırılmasını istemektedir. Taşınmaz malların gerçek kıymeti üzerinden borç vermek için bir Ziraat Bankası şubesinin açılmasını; tütün ziraatının gelişmesi için fiyat takdirlerinin sadece tekel idarelerine bırakılmayarak, belediye ve ziraat odalarından, idare heyetinden uygun görülecek üyelerden oluşan bir komisyonca belirlenmesini önermektedir.

(3) Arapgir Kazası; şarapçılığın fenni bir surette desteklenmesini talep etmektedir.

(4) Vilayet İdare Heyeti de yol işlerinde vergi mükellefiyetinin nakit usulle yapılmasını; Kemaliye-Erzincan yolunun Erzincan'da kalan kısmının açılması için Nafia Vekâletine arz edilmesini; sıtma salgının önlenerek, Malatya şehrinin daha sıhhi bir hale getirilmesini önermektedir.³²⁰

Malatya'da düzenlenen kongrede, Vilayet İdare Heyeti'nin yeniden teşkilatlanma sonrası etkinliğini artırdığı görülmektedir. Vilayetin talepleri genel olarak; vergilerde indirimle gidilmesi, özellikle tarım kredilerinin düzenli bir hale getirilmesi, yol ve köprülerin inşası üzerinde yoğunlaşmıştır.

2.1.3.2. Antalya Vilayet Kongresi'nde İktisadi Kalkınma Beklentileri

Antalya Vilayet Kongresi, 20 Aralık 1930'da toplanmıştır. Kongrede kabul edilen, Parti Merkezi ile hükümete iletilen talep ve öneriler genellikle bölgenin iktisadi kalkınmasına yönelik olup, şu hususları ihtiva etmektedir:

(1) Yeni Orman Kanunu çıkarılırken, bölgenin en önemli gelir kaynağını teşkil eden ormanların ülke ekonomisine katkısı dikkate alınarak, verimli kullanımı sağlanmalıdır. Ziraat Bankası vasıtasıyla dağıtımı yapılan buğday tohumları, Antalya zirai alanının özellikleri göz önünde tutularak seçilmelidir. Özellikle çiftçilere ait gayrimenkul vergilerinin tespiti amacıyla yapılan yazım çalışmaları, gerçek manada kıymet tespitine yönelik olarak yenilenmelidir. Serik, Manavgat, Elmalı ve Korkuteli kazalarında tütün ekimine çok elverişli topraklar bulunması nedeniyle, tütün ekime izin verilmelidir.

(2) Vakıf gelirleri merkeze alınmayarak, vilayetin ihtiyaçlarına göre yerinde harcanmalıdır. Ziraat odaları talimatı kendilerine yetecek geliri de sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Vilayetin en önemli ürünlerinden olan ve Rusya'ya ihraç edilen susam, limon ve portakal; ticaret işleriyle ilgili olan müesseselerin ilgisizliği nedeniyle iki yıldır ihraç edilememiş ve yurt içinde yok pahasına satılmış, bir kısmı da çürümeye terk

³²⁰ CCA Fon 490-1 Yer No: 496-1997-1, s.10-16.

edilmiştir. İhracatın devamının sağlanması için gereken tedbir alınmalıdır.

(3) Vilayet toprakları her mevsim sebze ve meyve yetiştirmeye elverişlidir. Bu durum memleket ekonomisi bakımından verimli bir şekilde kullanılmalıdır. Özellikle domates püresi için çeşitli Avrupa ülkeleri siparişler vermiştir. Mevcut konserve fabrikası kötü idare nedeniyle kapanmış olduğundan faydalanmak mümkün değildir. Devletin bu konuya el atarak, fabrikanın yeniden faaliyete geçirilmesi, her türlü sebze ve meyve ihracatına uygun vilayet imkânlarının verimli şekilde kullanılması sağlanmalıdır. Vilayetteki ipek kozacılığının kalitesi, Avrupa ülkeleriyle kolaylıkla rekabet edecek düzeydedir. Bu ürünün faydalı bir şekilde kullanılması suretiyle ipekli dokuma işleminin de çok verimli yapılacağı aşikârdır. Konuya devlet tarafından el atılmalı, hem memleket ekonomisi kalkındırılmalı, himaye edilmeli, hem de vilayete katkı sağlanmalıdır.

(4) Vilayetteki maden kaynakları çok verimlidir. Finike Kazası Ağva nahiyesi bölgesinde, konuyla ilgili sermayedarlar Maadin Nizamnamesi'nin meclisten henüz çıkmaması nedeniyle faaliyete geçememişlerdir. Söz konusu nizamname, memleket ekonomisini de göz önünde tutularak, biran evvel çıkarılmalıdır. Bunun yanında maden alanlarıyla ilgili gereken inceleme, araştırma ve hammadde elde etme işlemleri, bürokratik gecikmeler nedeniyle yapılamamaktadır. Özellikle ruhsatnamelerin verilmesiyle ilgili devlet memurlarının, gecikmeye neden olan davranışları önlenmelidir.

(5) Özellikle fakir orman köylülerinin yakacak teminine yetecek ağaç kesimine izin verilmelidir.

(6) Çok büyük bir sahaya ve iki yüz bin küsur nüfusa hizmet veren vilayet hastanesi ve civarında röntgen cihazı bulunmadığından, hastalar karadan ve denizden İstanbul, İzmir gibi şehirlere gitmek zorunda kalmaktadır. Diğer vilayetlere dağıtılan röntgen cihazlarından biri Antalya Vilayeti'ne de verilmelidir. Bölgelerinde bulunan bataklıklar dolayısıyla sıtmaya maruz kalan Korkuteli, Elmalı ve Alaiyye (Alanya) kazaları da sıtma mücadele sahasına dâhil edilmelidir. Finike halkının hastalıktan kırılmakta olması nedeniyle, bölgede bir dispanser açılması gerekmektedir.

(7) Bir sahil şehri olan ve verimli topraklara sahip Antalya'yı yurt içine bağlayacak demiryolu yoktur. 10 senelik demiryolu inşa programında da yer almamış olan Antalya-Konya demiryolu hattı, mecliste de görüşülmüş, ancak mali durum nedeniyle ertelenmiştir. Oysa Serik-Manavgat ovaları ile Seydişehir, Beyşehir, Bozkır verimli topraklarında yapılan üretim, halen deve kervanlarıyla yurt içine taşınmaktadır. Söz konusu

demiryolu ihtiyacının biran evvel giderilmesi, aynı gerekçeler göz önüne alınarak mevcut limanın da süratle kullanılabilir bir hale getirilmesi gerekmektedir. Yılda yaklaşık iki milyon liralık ihracatın gerçekleştiği bu Akdeniz şehrinin liman ihtiyacı giderilmelidir.

(8) Merkez ve buna bağlı yerlerde, Aksu ve Kırkgözü, Alaiyye'nin Alağra, Karpuz ırmakları, Finike'nin Alakır çayı gibi mahallerde, ihtiyaç duyulan köprülerin inşası ve mevcutların onarılması hayati öneme sahiptir. Vilayetin verimli topraklarını zamanla kullanılamaz hale getiren; Aksu, Düden, Manavgat, Dim, Göksu, Acıçay ırmakları ıslah edilmelidir. Yol parası mükellefiyeti çerçevesinde elde edilen gelirin, vilayet yollarının onarımı, ıslahı ve yeniden yapılması işlemlerinde kullanılmasına müsaade edilmelidir.

(9) Yolcu ve eşya taşınmasıyla ilgili tarifeler değiştirilmek zorundadır. Yabancı vapurlar Antalya'dan Malta'ya bir ton eşyayı 400 kuruşa nakletmektedir. Oysa Antalya'dan İstanbul'a kadar yerli taşımacılar çok daha fazla navlun ücreti almaktadır. Antalya-İzmir, Antalya-İstanbul gibi büyük iskeleler arasındaki taşımacılığa oranla Alaiyye-Finike-Kaş-Kalamaki gibi küçük limanlar arasındaki yolcu ve eşya navlunları da çok fazla olduğundan bunların ıslah ve yeniden düzenlenmesi ile özellikle ticari hayatın gelişimi kolaylaştırılmalıdır.

(10) Kış mevsiminde şiddetli fırtınalı havalarda seyir etmek zorunda kalan gemilerin Mersin ve Antalya sahillerinde yegâne sığınacakları Adrasan limanı bölgesinde bir fener bulunmaması büyük zorluklara neden olmaktadır. Bu bölgede bir fenerin inşası zorunludur. Buna ilave olarak Antalya limanının güney-batı ucunda Kalidonya bölgesinde de bir fenerin inşası büyük öneme sahiptir. Bu eksiklik nedeniyle gemiler, anılan noktanın 10 mil açığından geçmek zorunda kalmakta, bu da yüzlerce liralık zarara neden olmaktadır.

(11) İhraç mallarından muamele vergisi alınması, bu malların dış pazarlardaki rekabetini engellemektedir. Bazı devletler ihracat tüccarlarına bu konuda vergi muafiyeti tanırken, hatta mükâfat verirken, bizim tüccarlar bu vergi yüzünden sermayelerini de artıramamaktadır. Söz konusu vergi kaldırılmalıdır. Memleketin içinde bulunduğu iktisadi buhran nedeniyle alınan sayım vergisi, hayvan sahipleri için büyük bir yük teşkil etmektedir. Fazla yekûn tutan ihracat mallarında, sadece Antalya'nın 1930 senesi içinde yabancı memleketlere yaptığı ihracat 500.000 liralığı bulmaktadır. Sayım kanuna tabi hayvanlardan da bu ihracat karşılığı vergi alınmaktadır. Söz konusu vergi kaldırılmalı veya indirim yapılmalıdır. Sayım vergisi kanunu değiştirilerek, çift hayvanlarından vergi alınmamalıdır. Vergilendirmeye ilgili yapılan tespitlerde çok büyük hatalar yapılmıştır. Arazi ve bina/ev vergilerinde indirim veya yeniden tespitler yapılmalıdır. Kazanç vergisi

oranları indirilmelidir. Tespit ve takdir haklarında yapılan kötü ve hatalı uygulamaların önüne geçilmelidir. Faaliyeti tamamen kış aylarına bağlı olan su değirmenlerinden, yaz mevsiminde vergi alınmamalıdır. Sayım ve kazanç vergileri Haziran ve Temmuz ayları yerine mevsim koşullarına göre, Eylül ve Aralık aylarına çekilmelidir. Vergi itiraz komisyonlarındaki halk temsilcileri oranlarının artırılması suretiyle adalet sağlanmalıdır.

(12) Yeni İcra ve İflas Kanunu'nun alacaklıdan ziyade borçluyu himaye eden durumu dikkate alınarak, yeniden gözden geçirilmeli ve tadil edilmelidir. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, özellikle köylü vatandaşların yaşam koşulları ve geldikleri mesafeler dikkate alınarak uygulanmalıdır.

(13) Serik Kazası askerlik işlemlerinin Antalya'dan yürütülmesi kaldırılmalı, Korkuteli'de bir askerlik şubesi açılmalıdır.

(14) Antalya Vilayetinin bölgedeki konumu, mevsim şartları, sekiz kaza ve 200.000 nüfusa sahip olması gibi etkenleri dikkate alınarak, bir lise açılması kesinlikle gereklidir. Alaiyye, Elmalı ve Akseki kazalarında birer ortaokul açılmasına ihtiyaç vardır.

(15) Manavgat kazasında Beşkonak, Merkez kazasında Ağva, Kaş kazasında Demre, Finike kazasında Kuzca nahiyelerinin tam teşkilatlı hale getirilmeli, Elmalı Kazasına bağlı hiç nahiye bulunmadığından bu kazada iki nahiye tesis edilmeli, Alaiyye ve Manavgat kazalarında birer hükümet konağının inşası için tahsisat verilmelidir.

(16) İhtiyaca bağlı olarak, Serik, Manavgat ve Kaş kazalarında Ziraat Bankası birer şube açmalı, Elmalı'daki şubenin sermayesi artırılmalı, Ziraat aletleri bedelleri uzun vadelerde tahsil edilmeli, Bankacılık faaliyetlerinde indirim yapılmalıdır.

(17) Vilayet Evkaf İdaresinin gelirlerinin merkeze gönderilmeyerek, özellikle ziraatın kalkınması, tüccarın himayesi, halkın da bu paradan istifade edebilmesi amacıyla yerinde harcanması sağlanmalıdır.³²¹

1930 yılında yapılan Antalya Vilayet Kongresi'nde yaşananlar hakkında, basında ve mevcut arşiv belgelerinde herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, yukarıda ayrıntısıyla belirtilen taleplerin yer aldığı belgede görüldüğü üzere vilayetin merkezden bütün beklentisi, iktisadi kalkınmanın desteklenmesiyle ilgilidir. Bu çerçevede özellikle mevcut vergilerde düzenleme yapılması önem arz etmektedir. Bunun yanında, Antalya'nın Akdeniz bölgesinde çok önemli bir ticaret merkezi olması nedeniyle, özellikle Anadolu

³²¹ CCA Fon 490-1 Yer No: 492-1981-2, s. 1-33.

içine bağlantının sağlanması ve mevcut limanların imkânlarının geliştirilmesi yönündeki haklı talepler dikkat çekicidir. Ayrıca dikkat edilirse vilayetin talepleri tarımdan, sanayiye; vergilerden, eğitim imkânlarına; ticaretten, liman ve yollara kadar çok çeşitlidir, CHF merkezinden dolayısıyla hükümetten bunlara tedbir getirilmesi umulmaktadır. Bu taleplerin karşılanabileceği hakkında bir beklenti olmasa, bu şekilde düzenli listeler halinde gerekçeleriyle birlikte CHF Genel Sekreterliği'ne gönderilmesinin uygun olamayacağı değerlendirilmektedir. Diğer vilayetlerde de tespit edildiği kadarıyla aynı yöntem uygulanmaktadır.

2.1.3.3. Bursa Vilayet Kongresi'nde Nizamname Değişiklik Talepleri

Bursa Vilayet Kongresi, 27-31 Aralık 1930 tarihleri arasında yapılmıştır. 2 Ocak 1931 tarihinde CHF Bursa Vilayet Reisi tarafından, CHF Genel Sekreterliği'ne gönderilen nizamname değişiklik önerileri şunlardır;

(1) CHF Nizamnamesi 9. Md.'de firkaya girmek isteyen her vatandaşın, firkaya bağlı iki üye tarafından gireceği ocağa takdim edilmesi yeterli görülmektedir. Oysa CHF'ye mensup olacak vatandaşların özellikleri fırka nizamnamesinin 1-7. Md.'leri arasında belirtilmiştir. Firkaya girerken bu esaslara bağlı kalacağını taahhüt eden ancak hiç bir esasını yerine getirmeyen bir kimse hakkında, iki üyenin onayına ihtiyaç yoktur. Dolayısıyla bu maddenin değiştirilmesinin, ancak üye olacak kimseden alınacak belgede CHF prensiplerine bağlı kalacağı esasının yeterli olacağı değerlendirilmektedir.

(2) CHF Nizamnamesi 56. Md.'ye üye aidatını ödemeyenlerin kongrelere de iştirak etmelerinin engellenmesi hususunun ilave edilmesi gerekmektedir.

(3) CHF Nizamnamesi 57. Md.'de belirtilen köy ve mahalle ocaklarının üçer kişi olması yeterli görülmemektedir. Ocak heyetlerinin mutlak surette beşer kişi, Vilayet İdare Heyetinin de yedi kişiden teşkil edilmesi uygun görülmektedir. Nahiye ve kazalarda yedek üyelerin de tüm toplantılara müşavir olarak katılması ve toplantılara devam etmeleri, böylece 57, 61. ve 66. Maddelerin de değiştirilmesi önerilmektedir.³²²

Bursa Vilayet Kongresi'nde kararlaştırılan ve merkeze gönderilen talepler kazalara göre şunlardır:

(1) İznik Kazası: İnşaatına başlanmış olan hükümet konağının 10.000 liralık bir yardımla tamamlanmasını; Karadin, Ebsere, Hisarcık, Benli, Ağlan, Binheriz, Oğulpaşa,

³²² CCA Fon 490-1 Yer No: 493-1984-1, s. 34.

Adliye, Alakaya, Çerkeşli köylerinin İznik'e olan mesafesi de göz önüne alınarak, kazaya bağlanmasını talep etmektedir. 100.000 Amerikan asma çubuğu, 50.000 dut fidanının verilerek, İznik zirai faaliyetinin desteklenmesini önermektedir. İznik'te bir Ziraat Bankası şubesi açılması ve kuraklık nedeniyle son dönem köylü borçlarının ertelenmesi istenmektedir. İznik-Yenişehir arası yol inşaatının tamamlanması; İznik'i İstanbul'a bağlayan yolun 18 Km.lik bölümünün bitirilmesi gerekmektedir. 23 köyde ilkokul açılması ve öğretmen tayini; temiz su ihtiyacının karşılanması için özel idareden 10.000 liralık bir yardımın sağlanması; Elbeyli köyüne suyun getirilmesi; sulh mahkemesi açılması ve hâkim tayini; doktor ve ebe ihtiyacının giderilmesi; vilayetçe bir dispanser açılması istenmektedir.

Bursa merkez ve köylerinin zirai faaliyetleri kapsamında çok önemli bir yer tutan "Tütün İşleri" hakkında teferruatlı bir açıklama yapılmıştır. Tütün ekimi ve ürünün iç ve dış piyasalardaki durumu ile ilgili sorunların çözümlenmesiyle vatandaşla hükümet arasında etkili bir dayanışmanın doğacağı vurgulanmıştır.

(2) Merkez Kazası: Muhtarlık sistemi ve muhtarların faaliyetleri hakkında alınması gereken tedbirleri önermiştir. Bursa kaplıcalarının modern bir hale getirilmesini, meydana gelen sellere karşı mevcut suyollarının ıslahını istemektedir. Memurların ve özellikle doktorların halka muamele şekillerinin düzenlenmesini; halkın inkılâplar hakkında bilgilendirilmesi ve aydınlatılmasını talep etmektedir. Asayişin sağlanmasını; orman işlerinin düzene konulmasını; yeni icra ve iflas kanunu uygulamalarının halkın ve bölgenin özelliklerine göre uygulanmasını; şehirlerarası ve İstanbul'a bağlanan yolların, dağ yollarının kış mevsiminin durumu da dikkate alınarak ıslahını, nahiyelerin nüfus işlemleri için takviye edilmesini önermektedir.

Merkez Kaza taleplerine göre; yol vergisi mükellefiyeti kazanca göre belirlenmelidir. Odun-kömürden alınan belediye resmi yeniden düzenlenmelidir. Bütün vergiler dört taksitte ödenmelidir. Arazi kıymetleri yeniden belirlenmelidir. Kazanç vergisi makul ve adil esaslara dayandırılmalı, muamele vergisi kaldırılmalı ve bundan doğacak devlet zararı ipekli mensucat ve diğer lüks eşyalar üzerine konacak vergilerle kapatılmalıdır. Kazanç vergilerinin matrahının belirlenmesinde esnaf ve sanayi odalarının da görüşleri alınmalıdır. Emlak vergisi, binanın koşulları dikkate alınarak yeniden düzenlenmelidir. Çift hayvanları sayım vergisinden muaf tutulmalıdır. Sigortacılık faaliyetleri düzenlenmeli, Ziraat Bankasının sermayesi köylüyü destekleyecek oranda yükseltilmeli, Bursa'da bir Emlak Bankası açılmalıdır.

(3) Mudanya Kazası taleplerine göre; başta mübadeleyle Yunanistan'ın Girit ve

Kandiye bölgelerinden gelen ve Mudanya'ya yerleştirilen muhacirler olmak üzere, kazanın mağdur durumda olan vatandaşlarının Ziraat Bankası ile olan işlemleri yeniden düzenlenmelidir. Borç faizleri indirilmeli, taksit süreleri uzatılmalıdır. Kazaya bağlı 25 köyün yolları ıslah edilmelidir. Konum ve mesafe itibarıyla Bursa merkezine uzak ama Bursa'ya bağlı kazanın doğal hudutları içerisinde bulunan Egerce, Mesudiye, Emirler ve Yörük Yenice, Çamlık, Evciler, Hançerli, Ronguş, Çarşan, Hasköy, Bademli köyleri kazaya bağlanmalıdır. Bursa-Karaköy demiryolu biran evvel yapılmalıdır. Mudanya-Tirilye-Karaağaç şosesi harap durumdan kurtarılmalıdır. Bölgenin en önemli geçim kaynağı ve ayrıca ihraç ürünü olan zeytin üretim ve ihracıyla ilgili önerilen hususlar dikkate alınarak yeniden düzenlenmelidir. İhraç ürünlerinden muamele vergisi alınmamalıdır. Kazada bir ortaokul açılmalı, ilkokul öğrenimini bitiren fakir öğrencilerin yatılı olarak merkezi okullarda tahsillerinin devamı sağlanmalıdır. Bina ve arazi vergi oranları yeniden belirlenmeli; çift hayvanlarından sayım vergisi alınmamalı; yol vergisinde indirim yapılmalıdır. Muhacirlerin tapu işlemleri düzenlenmeli, zirai asayiş sağlanmalıdır.

(4) Mustafa Kemal Paşa Kazası taleplerine göre; Selimiye, Hamidiye, Çirpan mahallelerinde birer ilkokul, kazada ise mevcut binadan yararlanarak bir ortaokul açılmalıdır. Yol vergisinde indirim yapılmalıdır. Tütün ve afyon ziraatı desteklenmelidir. Kazanç vergisi yeni matraha göre belirlenmelidir. Jandarma ve köy korucularının yetersizliği dikkate alınarak bölgede polis teşkilatı kurulmalıdır. Nahiye tam teşekküllü hale getirilmelidir. Kerestecilik ticareti himaye edilmeli, vergilerde indirim yapılmalıdır.

(5) Karacabey Kazası taleplerine göre; bir ilkokul öncelikle açılmalıdır. Karacabey-Boğaz yolu ile Karacabey-Bandırma yolu üzerindeki köprü ve menfezler onarılmalıdır. Yangın korucularının maaşlarının köylüler tarafından ödenmesine son verilmelidir. Ziraat Bankası sermayesi artırılmalıdır. Kazanın nahiye ve köylerle olan resmi ilişkileri yeniden düzenlenmelidir. Koşum hayvanlarından sayım vergisi alınmamalı, arazi kıymet bedelleri yeniden belirlenmelidir. Köylere ve ürünlere zarar veren hayvanlarla mücadele için köylüye silah ve mermi verilmelidir. Dağkadı köyünde yapılmakta olan okul inşaatına yardım edilmelidir. Pirinç üretimi desteklenmelidir. Köy yolları onarılmalı, içme suyu ihtiyacı giderilmelidir. Hükümet konağı inşaatı için yardım yapılmalıdır.

(6) Orhaneli Kazası taleplerine göre; yarım kalan su irsale hattının onarımı için 10.000 liralık tahsisat verilmelidir. Pirebeyli şosesi onarılmalıdır. Üçer sınıflı nahiye merkezi okulları beşer sınıfa çıkarılmalıdır. 25 ilkokul açılmalı ve yapılmakta olan köy okullarına nakdi yardımda bulunulmalı, kaza okullarının öğretmen ihtiyacı giderilmelidir.

Kazaya bağı iki nahiye tam teşekküllü hale getirilmelidir. Ziraat Bankasının köylüye vermekte olduğu borçların geri ödenmesi için daha uygun şartlar oluşturulmalıdır.

(7) İnegöl Kazası taleplerine göre; sayım vergisi çift-koşum hayvanlarından alınmamalıdır. Çiftçi, esnaf ve tüccarın vergi ödeme-bedel belirleme koşulları yeniden düzenlenmelidir. Gülyağı ve bağcılık ziraatı desteklenmelidir. Domaniç nahiyesine doktor gönderilmelidir. Ziraat Bankasının üreticilere verdiği tohum parasının dağıtımında uygulanan ipotek usulü kaldırılmalıdır. Hastane imkânları artırılmalıdır. Tütün tekeli yerine bandrol usulü uygulanmalıdır. Bursa'ya bağlanacak demiryolu hattı yapılmalıdır. Kazada bir ortaokul açılmalıdır.

(8) Yenişehir Kazası taleplerine göre; Köy okulları üçer sınıftan beşer sınıfa çıkarılmalı, köy çocuklarının eğitim durumlarıyla ilgili tedbirler geliştirilmelidir. Ziraat Bankası sermayesi artırılmalıdır. Tütün ziraatıyla ilgili tedbirler geliştirilmeli ve tütün ekimi desteklenmelidir. Koşum hayvanlarından vergi alınmamalıdır. Marmaracık gölü kurutularak sıtma mücadelesi kapsamına alınmalıdır. Gemlik ve Yenişehir şoseleri onarılmalı, yol vergi oranı indirilmelidir. Kabaçınar, Toprakocak, Kavaklı köylerinin orman arazilerine haksız yere Osmanlı döneminde devlet tarafından el konulmuştur. Bu arazi halka iade edilmelidir.

(9) Orhangazi Kazası taleplerine göre; Orhangazi-İznic-Karamürsel yolları onarılmalı, 17 Km.lik bölümü yapılmalı, Orhangazi ve İznic gölü üzerindeki yarım kalan köprü tamamlanmalıdır. Ziraat Bankası tekrar açılmalı ve iki sene vadeli borç vermelidir. Tütün ambarı yapılmalı, ziraata zararlı hayvanlarla mücadele edilmeli, tohum-kalbur makinesi verilmelidir. 15.000 Amerikan asma çubuğu ile 10.000 adet dut fidanı verilmeli, ziraat müdüriyetince fidanlık tesis edilmelidir. İznic gölünden su çekerek kuraklığın önlenmesi ve arazinin sulanması için iki adet su pompası verilmelidir. Ziraat kredi kooperatifleri teşkil edilmelidir. Köy okulları üçer sınıftan beşer sınıfa çıkarılmalı, muhtaç öğrencilerin eğitime devam edebilmeleri için hükümetçe tedbir alınmalıdır.

(10) Gemlik Kazası taleplerine göre; Ziraat Bankası işlemleri kontrol edilerek, yeniden düzenlenmelidir. Köy orman ruhsatnameleri eskiden olduğu gibi köy adına verilmelidir. Islah edilmiş tütün tohumu dağıtılmalı, bağcılık ve dutçuluk desteklenmelidir. Yanmış köylerin ihyası için kereste ihtiyacı karşılanmalıdır. Zararlı hayvanlarla mücadele edilmelidir. Arazi ölçümleri yeniden yapılmalı, vergi toplanan mahsule göre düzenlenmeli, tarla, zeytinlik, bağ ve bahçeler onarılmalıdır. Armutlu nahiyesi tam teşekküllü hale getirilmelidir. Suyolları ıslah, onarım ve yenilenmelidir. Muratoba, Kurtul, Adliye,

Dışkaya, Küçük ve Büyük Kumla, Fıstıklı, Cihatlı ve Şahinyurdu köylerinde halk tarafından yapılan okullara beşer yüz lira, inşaatı kısmen tamamlanmış Armutlu, Hamidiye ve Umurbey okullarına 200'er lira yardımda bulunulmalıdır. Hamidiye ve Kurşunlu köyleri öğretmen tayin sorunları çözümlenmelidir. Gemlik bataklığı kurutulmalı ve sıtma mücadelesine dâhil edilmelidir.

(11) Vilayet İdare Heyeti taleplerine göre de; her kazada birer maarif müfettişinin bulunmasına gerek yoktur. Nahiye ve kazalar özellikle nüfus ve tapu işlemleri açısından takviye edilmelidir. Fakir ve muhtaç ailelere doğum ve lohusalık süresince yardım yapılmalıdır. Bursa merkezinde kız lisesi açılmalı, mutlaka bir Emlak Bankası bulunmalıdır.³²³ Bursa Vilayeti'nde yeniden teşkilatlanma kapsamında, 28-29 Ocak 1931 tarihlerinde düzenlenen kongrede ise idare heyeti yenilenmiştir.³²⁴

Bursa Vilayet Kongresi çalışmalarında öncelikle üzerinde durulan konunun CHF Nizamnamesi'nde (1927) yapılması gereken değişiklikler olduğu görülmektedir. Bursa'ya bağlı kazaların talepleri ise doğal olarak ülkenin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle, tütün ziraatı başta olmak üzere tarım sektörünün desteklenmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun yanında; vergilerde indirim, ulaştırma ve bayındırlık faaliyetlerinin artırılması, eğitim ve öğretim imkânlarının geliştirilmesi gibi talepler öne çıkmaktadır.

2.1.3.4. Kars'ta Sosyal, Kültürel ve İdari Hassasiyetlerin Dile Getirilmesi

Kars Vilayet Kongresi, 17 Ocak 1931 Cumartesi günü toplanmıştır. Kongre esnasında çekilen fotoğraf 1930'lu yıllarda Kars Vilayeti'ndeki sosyal durumu en iyi şekilde yansıtmaktadır (EK-13).³²⁵ 23 Şubat 1931 tarihinde CHF Genel Sekreterliği'ne gönderilen raporda, 1930 kongresinde alınan kararlar ve temenniler yer almaktadır.³²⁶ Raporun birinci bölümü idari temennileri içermektedir. Kars'ın 1931 yılında içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve idari hassasiyetler gerekçeleriyle belirtilmektedir. Kongrenin yapmış olduğu tahlil sonunda ulaştığı bu problemlerin sebepleri sıralanmaktadır (EK-14).³²⁷

Bu hususlar belirtildikten sonra; *“Fenalıkları doğuran yukarki sebeplerin giderilmesi çareleri de sebeplerin içindedir. Yalnız kongremiz şunu ilave etmek ister ki,*

³²³ Rapor, Vilayet İdare Heyeti Reisi tarafından imzalanmıştır; **CCA Fon 490-1 Yer No: 493-1984-1**, s. 35-121.

³²⁴ İdare Heyeti: Av. Hulusi, İş Bankası Müdürü Hacı Saffet, Belediye Reisi Dr. Nazifi Şerif, Av. Cemil, Karacabeyli Nuri, Tüccardan İsmail Hakkı ve Hacı Ethem Bey; **Hâkimiyeti Milliye**, 30 Kânunusani 1931.

³²⁵ 1930 yılı CHF Kars Vilayet Kongresi toplu fotoğrafı **EK-13**'de dir; **CCA Fon 490-1 Yer No: 230-907-2**.

³²⁶ **CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1993-1**.

³²⁷ Kars'ta Sosyal, Kültürel ve İdari Hassasiyetler için **EK-14**'e bk. **CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1993-1**, s. 32-33.

Kars vilayetinin bütün idari şubeler ve bağlı olan bölgeleri acil, ciddi, derin ve araştırma esaslarını defterlerden ziyade halkın dilinden alan bir teftişe muhtaçtır. Ancak bu teftiş neticesinde iyi ve kötü memurlar seçildikten sonradır ki diğer çareler etkili olabilir” denilerek, fırka yönetim merkezinden etkili bir denetim talep edilmektedir.³²⁸

Raporun ikinci bölümünde; bölgedeki Orman İdaresinden şikâyet edilmektedir. Muhteşem güzelliklere sahip çam ormanlarının günden güne harap olmasının nedenleri; ağıllar ve gayrimenkul kanunlarına bağlı olarak köylülere ormanlardan istifade hakkı verilmeyip, halkın hırsızlığa zorlanması; orman memurlarının da bu orman hırsızlığına menfaat karşılığı göz yummaları olarak değerlendirilmektedir. Özellikle orman yüklenicilerinin rüşvet karşılığı yaptıkları yolsuzluklar dile getirilmekte; en büyüğünden en küçüğüne kadar tüm orman memurlarının halk nazarında hırsızlık zannı altında olduğu vurgulanmaktadır. Hükümetin orman talanına çare bulması talep edilmektedir.³²⁹

Raporun bir diğer bölümü ise “*Mali Temennilere*” ayrılmıştır. Önceki senelerdeki kongrelerde de belirtilen zaruri ihtiyaçların dahi karşılanmadığı, halkın bölgedeki memnuniyetsizlik nedenlerinden birinin de bu durumdan kaynaklandığı açıklandıktan sonra; en önemli sorun olan “*Arazi ve Emlak Meselesi*” mevcut hali ve örnekleriyle açıklanmıştır. Emlak ve arazinin biran evvel köylülere dağıtımı konusu, Kars’ın en büyük ve önemli meselesi olduğu belirtilmiştir. Nüfusu çok olan köylerin bir kısmının, nüfusu az veya yeterli olan köylere nakli meselesi çözümlenmelidir. Hayvanların yaylalardan istifade etmesi zorunluluğu önemle dikkate alınarak, yaylalar köylere tahsis edilmelidir. Yaylası olmayan köylerin de birbirine komşu yaylalardan istifade etmeleri sağlanmalıdır. Kars’ta henüz olmayan “*Tapu teşkilatının*” biran evvel kurularak, tapu işlemlerinin bir düzene sokulması talep edilmektedir.³³⁰ Hayvancılığın adeta merkezi olan Kars Vilayeti için “*Tuz meselesi*” önemli bir problem teşkil etmektedir. Tuzun pahalı olması, hayvanlar için tuz ihtiyacının sağlanamamasına neden olmaktadır. Ucuz tuz temin etmek için Rusya’dan bile kaçak tuz getirilmektedir. Kongrenin taleplerinden biri de hayvanlar için kullanılacak tuzun maliyet fiyatından verilmesidir.³³¹

Raporda değinilen diğer bir suiistimal konusu vergilerdir. Kars halkının da özellikle “*Değeri belirlenmiş arazi vergisi ve sayım vergisinden*” şikâyetçi oldukları, yaşananlar, tahsildarların uygulamaları, SCF propagandaları ve diğer örneklerle açıklanmaktadır.

³²⁸ CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1993-1, s. 32-33.

³²⁹ CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1993-1, s. 35.

³³⁰ CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1993-1, s. 36-37.

³³¹ CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1993-1, s. 38.

Kıymet değeri belirleme çalışmalarının Rus idaresi zamanından kalma olduğu, ancak o zamandan beri köylerin durumlarında önemli değişikliklerin yaşandığı belirtilerek, arazi vergisinin mevcut şartlara göre yeniden düzenlenmesi talep edilmektedir. Sayım vergisinin ise eski senelerdeki hayvan fiyatlarına göre belirlenmiş olduğu, ancak bugün fiyatların çok fazla düştüğü, dolayısıyla bu verginin de bugünkü hayvan fiyatlarına göre belirlenmesi gerektiği teklif edilmektedir.³³² Vilayetteki, Ziraat Bankasının sermayesi çok az olduğundan, sadece tüccarlarla iş yapmakta, köylü bu bankadan istifade edememektedir. Böyle olunca da köylü tefecilerin eline düşmektedir. Banka sermayesinin artırılmasıyla beraber, özellikle ziraat yapanlara yardım etmesinin sağlanması talep edilmektedir.³³³

Muhacirlerin iskânı meselesi de üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur. Kars Vilayetine 1921'den bu yana Erivan ve Gümrü havalisinden gelen muhacirlerin iskânı ile ilgili geliştirilen tedbirler hakkında yaşanan olumsuzluklara raporda yer verilmiştir. Son yaşanan gelişmede ise; hükümet, muhacirlere ev vermeğe devam edilmesini emrettiği halde, vilayet bu konuyu net olarak çözümleyememiştir. Bu da muhacirleri giderek daha fazla üzmeye başlamıştır. Bu durumun biran evvel kesin tedbirlerle çözümlenmesi temennisinde bulunmaktadır.³³⁴ Diğer temenniler ise; Sütçülük Okulunun açılması; sığır vebaşısıyla mücadele için hükümetin tedbirler geliştirmesi; geçen kongrede de talep edilmesine rağmen henüz gerçekleşmeyen, Kars Lisesinin açılması; bir Hukuk mahkemesinin acilen tesis edilmesi; adliye memurlarının dürüst, şerefli ve halka doğru biçimde davranacak kişilerden seçilerek tayin edilmesidir.³³⁵

Kars Vilayet Kongresi'nde dile getirilen en önemli hususun, Doğu Anadolu bölgesinin genelinde yaşanan sosyal, kültürel ve idari hassasiyetlerle ilgili olduğu değerlendirilmektedir. Devlete bağlılığı çok güçlü olan vilayetin bu bağlamda yapmış olduğu teklifler özelliğine binaen çalışmanın ekler bölümüne konulmuştur. Vilayet kongresi ile ilgili İdare Heyeti'nin gönderdiği raporun Ek'inde yer alan fotoğrafların, kadınlar başta olmak üzere vilayet yöneticilerinin devrimlere bağlılığının açık bir göstergesi olduğu kıymetlendirilmektedir. Bunun yanında bölgeye nakledilen muhacirlerin iskânı, eğitim ve öğretim, ormanların durumu, bölgenin tarım ve hayvancılığa bağlı ekonomik hayatı çerçevesinde yapılan talepler önem arz etmektedir.

³³² CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1993-1, s. 39-40.

³³³ CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1993-1, s. 41.

³³⁴ CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1993-1, s. 42-43.

³³⁵ CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1993-1, s. 44-46.

2.1.3.5. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Samsun'da Yeniden Etkinlik Sağlaması

Samsun Vilayet Kongresi, 25 Aralık 1930'da toplanmıştır. 29 Ocak 1931 tarihli Vilayet Kongresi sonuç raporu kongre faaliyetleri bakımından önemli bilgiler ihtiva etmektedir.³³⁶ CHF Samsun Vilayet Teşkilatı, tüm faaliyetini vilayette etkinliğin yeniden sağlanmasına yöneltmiştir. Bu çerçevede hazırlanan raporda yer alan hususlar; CHF'ye kayıtlı üye sayısının merkezde ve kazalarda çoğaltılması, kadınların ve halkın her kesiminin fırka bünyesine alınması, konferanslar tertiplenerek halkın bilgilendirilmesi, fırka merkezinin canlı bir halde tutulması, fırkaya güvenin artırılması, merkezden fırka teşkilatına yardım sağlanması kapsamındadır. Vilayet İdare Heyetinin kongrede kararlaştırdığı hususlar ise şu şekilde sıralanmaktadır;

(1) CHF Nizamnamesinde fırka teşkilatının mülki teşkilata bağlı olarak düzenlenmesi yer almaktadır. Ancak Samsun Merkez kazasının önceden yapılmış olan nahiye teşkilatlanması şimdiki mevcut durumu ve ihtiyaçları karşılamamaktadır. Bu nedenle, idare heyetlerinin seçimi esnasında eğitim seviyesi çok düşük, hatta okuryazar dahi olmayan bir kesimin oy durumu yükselmiş, aydın kişilerin heyete seçimi mümkün olamamıştır. Teklif edilen nahiye teşkilatlanmasıyla hiç olmazsa bir dengenin sağlanabileceği düşünülmektedir. Bu teşkilatlanma için Vilayet İdare Heyetine yetki verilmesi istenmektedir.

(2) CHF teşkilat kademelerindeki bazı kimseler, kendi görüş ve düşünceleri çerçevesinde, fırka prensiplerine aykırı hareket etmektedirler. Mazeret ve kasten ihmal gösteren bu kişilerin önce ihtar edilmesi sonra da fırkayla ilişkisinin kesilmesi teklif edilmektedir.

(3) Fırka teşkilatının önemli faaliyetlerinden olan halkı aydınlatma, bilgilendirme ve yayın konularının sağlanabilmesi için Vilayet İdare Heyetine bağlı bir yayın organının tesisi düşünülmektedir. Bu konuda merkezin emri beklenmektedir.

(4) Fırka merkezi toplantı salonunun imkânları çok kısıtlıdır. Geniş halk kitlelerine hitap edebilecek bir alana ihtiyaç vardır. Bu hususta herhangi bir gelir bulunmamaktadır. Vilayet merkezi bütçesinden bu konuda harcama yapılmasına izin verilmesi talep edilmektedir. Fırka teşkilatında görevli kişilerin başka herhangi bir işle uğraşmamalarının sağlanması, fırka üyelerine fırkaya bağlılıklarını belirtecek birer kimlik verilmesi, esnaf cemiyetleri ve amele birlikleriyle yapılacak temas ve himayenin seviyesinin bildirilmesi,

³³⁶ CCA Fon 490-1 Yer No: 497-2000-1, s. 32.

halkın resmi dairelerdeki işlerinden kaynaklanan şikâyetlerinin takibi ve dinlenmesi hakkında yetki verilmesi talep edilmektedir.

(5) Samsun'un yegâne ticareti olan tütün satışı ve ihracatı gerçekleşmemiş ve tüccarın elinde binlerce liralık tütün kalmıştır. Buna mukabil bankalardan çektikleri paraların geri ödemesini yapamadıkları gibi faizlerini bile ödeyememişlerdir. Tüccarın büyük bir kısmı, hatta birinci sınıf olanlar bile perişan bir duruma düşmüşlerdir. Bu durum memleketin genel hayatı ve iktisadiyatı üzerinde de önemli bir buhran yaşanmasına neden olmuştur. İçinde bulunulan durumun kurtarılması için merkezi hükümetin talimatıyla, tütün tekeli idaresinin seri bir şekilde müdahale etmesi ve acil tedbirler almasına ihtiyaç vardır.

(6) Merkez Kaza Kongresinde kabul edilen talep ve önerilere göre; gençleri ve bütün halkı kapsayacak, onları inkılâpların ruhunu kavrayacak şekilde aydınlatacak birer tesis oluşturulmalıdır. Arazi ve kazanç vergilerinde indirim yapılmalı, vergi tahakkuk ve tahsilât sistemi belirli bir şekle sokulmalı, çift hayvanları vergiden muaf tutulmalıdır. Amele ve işçilerin çalışma saatleri yedi-sekiz saatten fazla olmamalıdır. Samsun'da tam tedrisatlı bir Sanayi Okulu açılmalı, ilkokulların mevcudu köylere göre artırılmalı, Samsun Kız Ortaokulu Kız Lisesi haline getirilmeli, yeni alfabenin öğrenimi için halk dersaneleri tekrar faaliyete geçirilmelidir. Köy ve kasabalardaki doktor muayene ücretleri indirilmeli, frengili ve malullerin tedavileriyle ilgili yeni tedbirler geliştirilmelidir. Nüfus işlemleri, Ziraat Bankası faaliyetleri, devlet memurları mesaisi düzenlenmelidir. Başta tütün üretim ve satışı olmak üzere zirai faaliyetler himaye edilmeli, borçlu durumda olan üreticilerin ve tüccarların durumları gözden geçirilerek yeniden düzenlenmelidir.³³⁷

SCF, kuruluşu ile birlikte, Samsun'da teşkilatlanmasını tamamlamış, özellikle 1930 yılı belediye seçimleri öncesi yapmış olduğu propaganda ile önemli bir halk kitlesini kendi yanına çekmiştir. Bunun sonucu olarak da vilayet belediye başkanlığı seçimini kazanmıştır (Boşnakzade Ahmet Bey). Böyle bir ortamda toplanan kongre, doğal olarak halkın yeniden CHF safhalarına katılmasını sağlayacak çarelere yönelmiştir. Bu amaçla da merkeze nizamname değişikliği hakkında kapsamlı önerilerin yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu kongrenin, CHF'nin bölgede yeniden etkinlik sağlamasına yönelik önemli bir platform olduğu değerlendirilmektedir.

³³⁷ CCA Fon 490-1 Yer No: 497-2000-1, s. 33-38.

2.1.3.6. İstanbul Vilayet Kongresi'nde, Nizamname Değişiklik Talepleri

İstanbul Vilayet Kongresi, 20 Ocak 1931 Salı günü, saat 14.30'da Ankara Caddesi/Sirkeci Cumhuriyet Halk Fırkası binasında, Vilayet Heyeti Reisi Afyon Milletvekili Ali (Çetinkaya) Bey'in başkanlığında açılmıştır. Kongreye; İstanbul'un 15 kazasından 38 delege katılmıştır. Kongre; aralıklarla yapılan toplantılarla 6 Şubat 1931 tarihine kadar devam etmiştir.³³⁸

Ali Bey, kongreyi açış konuşmasında; ağırlıklı olarak SCF'nin İstanbul Vilayeti'nde kamuoyu üzerinde yarattığı etkilerden bahsetmiştir. Vilayet İdare Heyeti raporunda; Son kongrede görüşülüp karara bağlanan taleplerden önemli bir kısmının gerçekleştiği, bazılarının ise bütçe yetersizlikleri nedeniyle çözümlenemediği belirtilmektedir. İstanbul'da mevcut yüzlerce kültürel ve toplumsal kuruluş ile esnaf cemiyetleriyle uyumlu ilişkiler kurulduğu, ancak bir kısım teşekküllerle henüz bu ahengin geliştirilmesine çalışıldığı açıklanmaktadır.³³⁹ Rapor hakkında; Adalar Delegatesi Sadettin Ziya ve Avni Beyler, Fatih Delegatesi Hikmet Bey söz almış ve özellikle belediye seçimlerinde kullanılan yetersiz oy miktarı nedeniyle idare heyetini tenkit etmişlerdir.³⁴⁰ Birinci gün toplantısı sonunda yeni Vilayet İdare Heyetinin seçimi yapılmıştır.³⁴¹

23 Ocak 1931'de yapılan toplantı Tekirdağ Milletvekili Cemil (Uybadın) Bey'in başkanlığında açılmış, 40 temsilci hazır bulunmuştur. Gündem gereği Hesap Encümeninin hazırlamış olduğu rapor görüşülmüştür.³⁴² 30 Ocak'ta yapılan toplantı İkinci Reis Beyazıt Delegatesi Mustafa Hayrullah Bey başkanlığında açılmış, oturumda 31 temsilci yer almıştır. Kaza kongrelerinden gelen talep ve öneriler ile Vilayet görüşlerinin yer aldığı raporlar görüşülmüştür.³⁴³

Genel Kongreyi ilgilendiren hususlar arasında; tütün üretiminde meydana gelen aksaklıklar, bağcılık faaliyetinin desteklenmesi, göçmenlere tahsis edilmesi tasarlanan arazi ve bedelleri, vergiler ve maaşların yeniden düzenlenmesi, Ziraat Bankası şubesi

³³⁸ Hâkimiyeti Milliye, 22 Kânunusani 1931.

³³⁹ CCA Fon 490-1 Yer No: 233-916-1, s. 4-11; Hâkimiyeti Milliye, 22 Kânunusani 1931.

³⁴⁰ CHF Umumi Kâtipliğine yazılmış olan diğer bir raporda; İstanbul'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşkilatlanma süreci ve belediye seçimleri esnasında, kamuoyunda oluşan infial ve bunun nedenleri açıkça belirtilmektedir. Raporun sonunda, muhtemel muhalefet girişimleri karşısında alınması gereken tedbirlere de yer verilmiştir; CCA Fon 490-1 Yer No: 233-916-1, s. 11-14, s. 21-30.

³⁴¹ İdare Heyeti; Cevdet Kerim, Necip, Ali Rıza, Salah Cimcoz, Hüsnü, Esat ve Rüknettin Beylerdir. Safiye Hüseyin Hanım ve Hamit Bey ise yedek üyedir. Son olarak, yapılan gizli oylamayla, bundan sonra dört senede bir ve bu sene (1931) gerçekleştirilecek olan Büyük Kongrede İstanbul Vilayetini temsil etmek üzere; Cevdet Kerim ve Salah Cimcoz Beyler ile yedek azalar olarak; Adalar Kazası Reisi Sadettin Bey ve Kadıköy Kazası Reisi Faruki Bey; CCA Fon 490-1 Yer No: 233-916-1, s. 18; Hâkimiyeti Milliye, 22 Kânunusani 1931.

³⁴² CCA Fon 490-1 Yer No: 233-916-1, s. 30-35.

³⁴³ CCA Fon 490-1 Yer No: 233-916-1, s. 67-74.

açılması, veteriner işleri, ipek böcekçiliği ve meyve yetiştiriciliğinin desteklenmesi, hastane imkânlarının artırılması, boğazdan geçen gemiler için etkili bir kontrol ve muayene sağlanması gibi hususlar bulunmaktadır.³⁴⁴

Encümenin hazırlamış olduğu raporda; “*Fırka İşleriyle*” ilgili öncelikli teklifler arasında ocak, nahiye ve kaza kongrelerinde tespit edilmiş olan; fırka mahallerinde toplumsal ve siyasal gelişimin sağlanması amacıyla konferanslar verilmesi; kadınların, CHF’nin kuvveti ve önemini kavrayabilmeleri bakımından bilinçlendirilmesi, gençliğin yabancı kulüp ve diğer mekânlara devamının önlenmesi, CHF teşkilatlarında görev almalarının sağlanması; memleket dâhilindeki siyasî olaylar hakkında fırka mensuplarını aydınlatacak tamimler gönderilmesi vardır.³⁴⁵

Fırka işleriyle ilgili hususların ikinci bölümüne; “*Bir kelime ile inkılâbın ruhunu ve hedefini millete bir mefkûre halinde aşılacak ve bu vadide his ve fikir beraberliğini milletin vicdanında yer ettirmek için Cumhuriyet Hükümeti’ne düşen vezâifin takip yolu ikidir...*” şeklinde bir giriş yapılarak, bu yollardan birinin “*Devlet teşkilat ve müessesatiyle bu gayeye yetişmek...*” diğerinin, “*Fırka teşkilatı ile aynı hedefe varmak...*” olduğu belirtilmiştir. Her iki yolun da ülkenin koşullarına göre görevlerinin ayrı veya bazı hallerde birbirleriyle koordine içinde olunması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu durumun göz önüne alınarak fırka programında yer alması gereken esasın; “*...İlk mekteplerden başlayarak yetişen Türk neslinin alacağı terbiye ve orta mektep ve liselerde bu terbiyenin gelişmesine ait esaslar ile Türk köylüsünün ve işçisinin toplumsal ve siyasî denetim ve terbiye faaliyetleri...*” olduğu açıklanmaktadır. Partinin esas görevinin ise; “*...Milleti cemiyet hayatına alıştırmak ve toplumsal gelişim yolunda, halkı eğitmek ve terbiye etmek...*” olması gerektiği belirtilmektedir. Bunun başarılması için de yapılması gereken hususlar sıralanmaktadır.³⁴⁶ Büyük Kongreye sunulmak üzere; Encümenin tespit etmiş olduğu öneriler şunlardır;

(1) Cumhuriyetin maarif, köy ve işçi siyaseti fırka programında açık bir şekilde ve hedefler belirtilmek suretiyle yer almalıdır.

(2) Herhangi bir rejim içinde siyaset yükünü üzerine alan bir fırka olmaktan ziyade, medeni ülkelerin kabul ettiği cumhuriyet sistemini bir toplumsal inkılâp halinde yaşayan memlekette, bir toplumsal teşekkül halinde bulunan CHF, bütün öğretmenleri doğal bir

³⁴⁴ CCA Fon 490-1 Yer No: 233-916-1, s. 76-83.

³⁴⁵ CCA Fon 490-1 Yer No: 233-916-1, s. 81-82.

³⁴⁶ CCA Fon 490-1 Yer No: 233-916-1, s. 82.

uzvu olarak kabul etmelidir.

(3) Fırka programında tespit edilmesi gereken en önemli noktalardan biri, devletin teşkilat kademeleri ile fırkanın teşkilat kademeleri arasındaki ahenk ve ilişkilerin hudududur.

(4) Bir inkılâp fırkası olarak CHF'nin birinci vazifesi; inkılâp kanunlarının uygulanmasındaki tepkiler hakkında, bütün fırka teşkilat kademelerinin yorumlarının alınması; belirli bir program çerçevesinde davranılarak, teşkilatın bu hususta cevap vermeye mecbur tutulması; halkın dinlenmesi; halkın inkılâpların uygulanmasını izlemeye ve tespite alıştırılması; memleketin muhtelif bölgelerinde oluşan tepkilerin, halkın eğitim ve izleme yeteneğinin ölçülmesi olmalıdır.

(5) Toplumsal, iktisadi ve kültürel bakımdan bugünkü cemiyetin doğurduğu birçok hadiseler hakkında fırka teşkilatı düşünce ve görüş itibarıyla bir birlik oluşturamamıştır. İnkılâp hükümetinin ne yaptığı ve ne yapacağı hakkında herkesin görüş ve fikirleri ayırdır. Fırkanın bu hususta tek yönlü ve esaslı cevaplarla, memleketin her tarafında halkın suallerine karşılık vermesi gerekir. Bütün teşkilat yayınlanacak bültenlerle aydınlatılmalıdır.

(6) Dünyanın her tarafını sarsan iktisadi buhranın oldukça yıkıcı ve sarsıcı tesirlerini, halk arasında bundan kaynaklanan memnuniyetsizliği inkâr etmek mümkün değildir. Bu durumun toplumsal hayatta gereğinden fazla bir hoşnutsuzluğa ve huzursuzluğa yol açtığı görülmektedir. Ancak, bugün manikürüne ve saç tuvaletine para yetiştiremeyen bazı genç kızların, geleceğin analarının, bu günkü ruh halleri de incelemeye değer bir meseledir. Memleketin toplumsal bünyesini sarsan bu gibi iktisadi ve ailevi hastalıklar hakkında, çevre ve diğer ülkelerin bu yoldaki gelişim hareketleri değerlendirilerek, fırka umumi merkezince tespit edilecek esaslar dâhilinde halka konferanslar verilmesi, böylece halkın bilinçlendirilmesi önemli bir zorunluluktur.

(7) Fırkanın halktan alarak değil, halka vererek yürüyen bir teşekkül olduğu kabul edilmelidir. Bunun için fırka faaliyetlerini yaşatacak gelir kaynaklarının çoğaltılması gerekir. Daha da ileri giderek denilebilir ki, bu hususta devlet bütçesinden yardım edilmesi birinci planda değerlendirilebilecek bir husustur.

(8) Esas olarak, Cumhuriyet Bayramı'nın her sene bütün gösteriş ve mükemmeliyeti ile kutlanması, o güne ait görüş ve düşüncelerin küçüğünden büyüğüne kadar kafalarda, kalplerde iz bırakması, inkılâbın millet vicdanında kökleşmesine yönelik

manevi bir olaydır.³⁴⁷

2 Şubat 1931’de yapılan toplantı Tekirdağ Milletvekili Cemil (Uybadın) Bey başkanlığında açılmış, oturumda 31 temsilci yer almıştır. Tartışmalar sonunda; Büyük Kongrede Umumi Heyete arz edilmesi uygun görülen konular;

(1) Nahiye kongrelerine katılacak temsilcilerin bir-üç kişi arasında olması,

(2) Nizamnamenin 56. Md. (b) fıkrasında; “Üç kişilik ocak heyeti ile üç kişilik yedek azayı ve Nahiye Kongresine girecek bir ila üç mümessil seçer” şeklinde düzeltme yapılması,

(3) Kongrelerdeki seçimlerin gizli mi, yoksa açık işaretle mi olacağına dair Nizamnamede belirleyici bir hüküm yoktur. 87. Md.’ye; “Kongrelerde bilcümle intihabat reyî hafî (gizli oyla) yapılır” tarzında bir fıkra ilave edilmesidir.³⁴⁸

6 Şubat 1931’de yapılan toplantı Tekirdağ Milletvekili Cemil (Uybadın) Bey başkanlığında açılmış, oturumda 30 temsilci yer almıştır. Büyük Kongrede dile getirilecek olan hususlar üzerinde tartışmalar yapılmış, her konu yeniden Vilayet Umumi Heyetinin oyuna sunulmuş ve tamamına yakını kabul edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar şunlardır:

(1) Vilayetlerde aydınlatma, bilgilendirme, propaganda heyetleri teşkil edilmelidir.

(2) Gelirleri zorunlu masraflarını karşılayamayan alt teşkilatların, üst kademeler tarafından nakdi olarak desteklenmesi gerekir.

(3) Ocak İdare Heyetlerinden itibaren, bir üst kongreye katılım sağlanmalıdır.

(4) İlerleyen yıllarda açılacak olan “Halkevlerinin” temelleri şimdiden atılmalıdır.

(5) İdare Heyeti Reislerinin imkânları güçlendirilmeli ve seçim esasları yeniden düzenlenmelidir.

(6) Mutemetlikler kaldırılmalıdır.

(7) Parti azalarının ödeyeceği yardım akçeleri belirlenmelidir.

(8) Vilayet bütçesi açığının giderilme yolları tespit edilmelidir.

(9) Bütün kongrelerde seçimler gizli oyla yapılmalıdır.

³⁴⁷ CCA Fon 490-1 Yer No: 233-916-1, s. 82-84.

³⁴⁸ CCA Fon 490-1 Yer No: 233-916-1, s. 152-161.

(10) Ocak, Nahiye ve Kaza Kongrelerine katılımcı azaların sayıları artırılmalıdır.³⁴⁹

Katılımcıların geçmiş siyasal deneyimleri, vilayetin kendine özgü siyasal alt yapısı da dikkate alınarak, mevcut tutanakların incelenmesiyle kongrenin adeta CHF Büyük Kongresi gibi bir çalışma yaptığı tespit edilmiştir. Nitekim merkeze yapılan teklifler de bu çerçevededir. Ayrıca CHF'nin, Tek-Parti döneminde merkezden, taşraya doğru tepeden inme emirlerle yönetilen ve yöneten bir parti olduğu düşüncesi yaygındır. Oysa kongre tutanaklarında görüldüğü gibi bu izlenimi kabullenmek mümkün değildir. Özellikle kazaların teklifleri hakkında yapılan görüşmeler ve işlemler bu görüşümüzü onaylar niteliktedir. Zira parti içi demokrasinin, ocaklardan başlamak suretiyle oluşan önerilere verilen önemle ve her seviyedeki kongrelerde yer alan delegelerle; halkın siyasal katılımının ise, gene aynı yollarla Büyük Kongrelere kadar ulaşan halkın dilek, şikâyet ve temennileri ile sağlanmaya çalışıldığı değerlendirilmektedir.

2.1.3.7. Adana'da Halkın Refahının Yükseltilmesine Yönelik Öneriler

Adana Vilayet Kongresi, 29 Ocak 1931 Perşembe günü saat 20.30'da, Cebelibereket Milletvekili Naci (Eldeniz) Paşa tarafından açılmıştır. Kongreye 18 delegeden 12'si katılabılmıştır. Birinci Reislığe Adana Vilayeti İdare Heyetinden Naci Paşa, İkinci Reislığe Hafız Rıfat Bey, kâtipliklere de Kozan'dan Zeki Bey ile Kadirli'den Emin Bey ittifakla seçilmişlerdir.³⁵⁰

Vilayet İdare Heyetinin bir senelik raporu Vilayet İdare Heyeti Reisi Hafız Mustafa Rıfat Bey tarafından okunmuş ve kabul edilmiştir. Feke Delegeleri Sait ve Şükrü Beyler ile Saimbeyli Delegatesi Dr. Yusuf Ziya Bey'den oluşan Hesap Encümeni teşkil edilmiştir. Layiha ve Nizamname Encümenliğinin heyetçe müzakere edilmesi kararlaştırılmış, yeni İdare Heyeti seçimi yapılmıştır.³⁵¹

30 Ocak 1931'de yapılan toplantıda, kazaların teklifleri çerçevesinde ilgili makamlara iletilecek hususlar üzerinde görüşülmüş ve tespitler yapılmıştır. Merkez kaza görüşleri üzerinden yapılan bu çalışmada, Büyük Kongreye iletilecek hususlar şu şekilde tespit edilmiştir: Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin sağ ve sol taraflarına setler yapılması; Ziraat Bankasının 5-10 sene vadelerle çiftçiye borç vermesi, gösterilen teminat esasları,

³⁴⁹ CCA Fon 490-1 Yer No: 233-916-1, s. 161-228.

³⁵⁰ CCA Fon 490-1 Yer No: 492-1980-1, s. 1.

³⁵¹ İdare Heyeti Asıl; Av. Feyzi, Dr. Yusuf Ziya, Kalakzade Lütfi, H.Hilmi, Mustafa Rıfat, Fekeli Şükrü ve Nalbantzade Ahmet Beyler. Yedek; Karaisalı Süleyman, Dr. O. Hayri, Kozanlı Zahit, Adanalı Tahir, Kadirli Çoşkun Beyler. Kongre; Av. Fahri ve B.R. Turhan Beyler; yedek olarak da A. Hafi ve Fuat Beyler; CCA Fon 490-1 Yer No: 492-1980-1, s. 1-2.

ipotekle verilen borcun 200 dönümden az arazisi olan çiftçilere de verilmesi; maliye işlemlerine ait olarak da Merkez Nahiye Delegatesi Basri Bey tarafından hazırlanan önerenin aynen iletilmesi kararlaştırılmıştır.

Basri Bey'in önergesi şu hususları içermektedir; Vergi kanunları Avrupa'nın ticaret imkânlarına sahip ülkelerinden alınmıştır. Ancak Türk toprakları bir ziraat bölgesidir ve halkın % 90'ı ziraatla uğraşmaktadır. Dolayısıyla kanunun uygulanmasında önemli güçlükler ortaya çıkmaktadır. Tüccar ve esnaf kendilerine tahakkuk eden kazanç ve işyeri/mal vergileri altında ezilmektedir. Her gün bir iflas yaşanmaktadır. Vergi korkusu yüzünden tüccarın her sene % 20'si ticaretten çekilmektedir. Vergileri tahakkuk ettirecek memurlar, tüccara ve esnafa çok zalimce davranmakta ve yazımlarını kendi bildikleri şekilde yapmaktadırlar. Vergilerin tahakkuku ve belirlenen esaslarla ödenmesinde önemli güçlükler vardır (EK-15).³⁵²

Kadirli Kazası taleplerine göre; senelerden beri devam eden ve önüne geçilemeyen haydutluk ile hırsızlık olaylarını önleyici tedbirler alınmalıdır. Kozan Kazası taleplerine göre; Ziraat Bankası açılmalı, sıtma mücadelesi yaygınlaştırılmalı, bir ortaokul açılmalıdır. Kozan-Adana yolu ıslah edilmelidir. Ova köyleri sıtma mücadelesine dâhil edilmelidir.³⁵³

31 Ocak 1931 tarihinde yapılan üçüncü toplantıda, önce Karaisalı Kaza Kongresi kararları tartışılmıştır. Büyük Kongreye iletilmesine karar verilen talepler; bir dispanser açılması, kaza okul kadrosunun otuza çıkarılması, nahiye merkezlerindeki okulların beşer sınıflı olması, Karsantı Nahiyesinin tam teşekküllü hale getirilmesidir. Saimbeyli Kaza Kongresinde tespit edilen hususlardan; orman meselesi ve orman kanunu ile ilgili uygulamalar, vergilerin ıslahı ve iki taksit yerine dört takside çıkarılması, dispanser-doktor-ebe talepleri ile Feke Kaza Kongresinin taleplerinden; Feke ve Saimbeyli kazalarının frengi mücadelesine dâhil edilmesi talebinin Büyük Kongreye iletilmesi kararlaştırılmıştır.³⁵⁴

Kongredeki taleplerin üzerinde yoğunlaştığı genel konu bölge halkının refahının artırılmasıyla ilgilidir. Bunun yanında vergilerin sıhhatli bir şekilde tahakkuku ve toplanmasına ilişkin olarak yapılan önerilerin günümüzde dahi geçerli olduğu değerlendirilerek çalışmanın Ek'ine aynı haliyle konulmuştur.

³⁵² Vergiler hakkında Basri Bey'in önerileri için EK-15'e bk. CCA 490-1 Yer No: 492-1980-1, s. 9-12.

³⁵³ CCA 490-1 Yer No: 492-1980-1, s. 3-13.

³⁵⁴ CCA 490-1 Yer No: 492-1980-1, s. 4.

2.1.3.8. Gazi Mustafa Kemal'in de Katıldığı İzmir Vilayet Kongresi

İzmir Vilayet Kongresi, 27 Ocak 1931'de İzmir Milletvekili Vasıf (Çınar) Bey'in başkanlığında Türkocağı salonunda toplanmıştır. Toplantıya merkez dâhil 15 kazadan 73 delege katılmıştır. Vasıf Bey'in açış konuşmasından sonra Vilayet İdare Heyeti Raporu okunmuştur. Aynı gün saat 21.15'te başlayan ikinci celsede kongreye başkanlık eden İzmir Mebusu Vasıf Bey, kongreye katılan Gazi Mustafa Kemal'i "*...Hiçbir kongreye nasip olmayan bir şeref ve mazhariyeti görmekte bahtiyarız. Fırkamızın büyük reisi, büyük halaskarı sevgili Gazimiz bize şeref bahsettiler. Minnettarlık hisleriyle mütehasıs olan sizlere tercüman olarak en derin şükran ve en derin minnet hislerimizi büyük Gazi'ye arz etmekle müftehiriz*" sözleriyle selamlamıştır.³⁵⁵

Gazi'nin de hazır bulunduğu bir ortamda, kaza raporları okunmuş ve delegeler taleplerini dile getirmişlerdir.

(1) Bergama Kaza taleplerine göre; Bakır çayı temizlenmelidir. Eski eserlerle dolu olan bölgeye her sene gelen binlerce âlimin barınması için uygun bir otel inşa edilmelidir. Ortaokul binası ihtiyacı karşılanmalıdır. Mahkeme işlerinin süratle görülebilmesi için adliye teşkilatı kurulmalıdır.

(2) Kemalpaşa Kaza taleplerine göre; Ziraat Bankası uzun vadeli kredi sağlamalıdır. Şarap fabrikası açılmalıdır. Zirai sigortalar yeniden tanzim edilmelidir. Seyyar tabip tayini yapılmalıdır.

(3) Merkez Kaza taleplerine göre; bir verem hastanesi ve çocuk bakımevi açılmalıdır. Tütün üretimiyle ilgili Ticaret Odası, bütün tütün tüccarlarının görüşünü aldıktan sonra gereken düzenlemeyi yapmalıdır. Emlak ve Eytam Bankaları uygulamakta oldukları yüksek faiz oranlarını düşürmelidir.

(4) Ödemiş Kazası, kredi kooperatiflerinin geliştirilmesini ve köy okulları için özel bütçeden tahsisat yapılmasını talep etmiştir. Bayındır Kazası da köylere yapılan mahkeme tebligatlarının zamanında ulaştırılmasını, okul inşasını talep etmiştir.

(5) Torbalı Kazası, Cellât Gölünün kurutulmasını ve okulsuz köylerde okul inşasını talep etmiştir.

(6) Dikili ve Kuşadası raporları okunup kabul edilmiştir.

(7) Menemen Kazası, ziraat odalarının daha etkili çalışmaları için bir talimat

³⁵⁵ Anadolu, 28 Kânunusani 1931.

hazırlanmasını talep etmiştir.

(8) Foça Kazası taleplerine göre; Foça ile Menemen arasındaki yol yapılmalıdır. Ziraat Bankası şubesi açılmalıdır. Balıkçıların askeri bölgelerde avlanmasına müsaade edilmelidir. İskelenin hayvan ihracına uygun hale getirilmesi sağlanmalıdır.

(9) Karaburun Kazası'nın en önemli talebi yolların yapılmasıdır. Ayrıca İzmir-Karaburun arasındaki vapur sefer ücretlerinin azaltılması talep edilmiştir.

(10)Çeşme Kazası taleplerine göre; Alaçatı'da bir okul inşa edilmelidir. Muhacir ve mübadillerin oturma sorunları çözümlenmelidir.

(11)Urla Kazası ise daha önce kendilerine söz verilen '*askeri alana dâhil edilmiş olan araziler yerine başka arazi verilmesi*' konusunun henüz gerçekleşmediğini dile getirmiştir.³⁵⁶ Kaza raporlarının tamamı kongrece onaylanmış, talepler hakkında Vali Kazım Paşa açıklamalarda bulunmuştur. İzmir Mebusu Vasıf Bey de özellikle tütün üretimi ve ihracı ile ilgili hususlarla ilgileneceğini, meclise konuyu götürerek çözüm getirileceğini belirtmiştir.³⁵⁷

Gazi Mustafa Kemal saat 01.30'a kadar bu görüşmeleri büyük bir ilgi ile dinlemiş ve ülkede yaşanan siyasal, sosyal, ekonomik gelişmeler, CHF'nin prensip ve uygulamaları, kongrelerde uyulması gereken hususlar hakkında görüşlerini açıklayan uzunca bir konuşma yapmıştır.³⁵⁸ Kongre sonunda yapılan oylamayla Vilayet İdare Heyeti ve Büyük Kongre temsilcileri belirlenmiştir.³⁵⁹

İzmir'de yapılan kongreye, Batı Anadolu Gezisi'nde bulunan Gazi Mustafa Kemal'in de katılması büyük önem taşımaktadır. Zira Gazi, ocaklardan başlamak suretiyle nahiyeler, kazalar ve nihayet vilayet kongrelerine gelerek tartışılan talep ve şikâyetler hakkındaki görüşlerini dile getirmiş, yapılamayacak şeylerin vaat edilmemesini ilgililere tavsiye etmiştir. Memleketin imarıyla ilgili yapılan çalışmaların tüm vatandaşların fedakârlığına da bağlı olduğunu belirtmiş, firkanın iktisadi görüşünü açıklamış, ülke ekonomisiyle ilgili olarak izlenen yöntem, bölgesel olarak alınması gereken tedbirler hakkında kongrede belirtilen görüşlerin değerlendirmesini yapmıştır. Böylece, söz konusu

³⁵⁶ **Anadolu**, 29 Kânunusani 1931.

³⁵⁷ **Anadolu**, 29 Kânunusani 1931.

³⁵⁸ İzmir Vilayet Kongresi'nde Gazi Mustafa Kemal'in Nutku için bk. **Anadolu**, 29 Kânunusani 1931.

³⁵⁹ İdare Heyeti; Dr. Cevdet Fuat, Av. Fuat Hayrettin, Dr. Behçet, İzmirli Talat, Şerifpaşazade Remzi Beyler. Büyük Kongre; asil olarak İzmir Delegatesi Muallim Esat Bey ile Kemalpaşa Delegatesi Fuat Bey, yedek olarak da Urla Delegatesi Atıf Bey ile Menemen Delegatesi Kenan Beyler; **Anadolu**, 30 Kânunusani 1931. Heyette bulunan İstanbul Liman İşletmeleri Müdürü Ahmet Hamdi Başar, İzmir ekonomisi ile ilgili görüşlerini çok teferruatlı olarak, "*Atatürk'le Üç Ay*" isimli kitabında açıklamaktadır; Başar, **a.g.e.**,s. 103-104.

açıklamaların basında yer almasıyla Türk kamuoyunun da gelişmeler hakkında doğru bir şekilde bilgilendirilmesinin sağlandığı değerlendirilmektedir.

2.1.3.9. Başkentin İmarı; Sosyal, Kültürel ve İktisadi Beklentiler

Ankara Vilayet Kongresi, 4 Şubat 1931 Çarşamba günü saat 14.00'te, Reis Rıfat (Börekçi) Efendi tarafından açılmıştır. Kongreye Ankara'nın 11 Kazasından seçilmiş, 31 delege katılmıştır. İkinci Başkanlığa Av. Mümtaz Bey, kâtipliklere Naşit Hakkı ile Hayrullah Beyler getirilmiş, encümen seçimleri yapılmıştır.³⁶⁰

İdare Heyeti raporunda şu hususlar yer almaktadır: Vilayet dâhilinde; 11 Kaza, 122 Nahiye, 771 Ocak bulunmaktadır. Halen partiye kayıtlı üye sayısı 55.711'dir. SCF'nin faaliyetleri ve buna bağlı çeşitli olumsuz propagandaya rağmen halkın CHF'ye gösterdiği bağlılığın artarak devam ettiği belirtilmektedir. Teşkilat faaliyetlerinin daha etkili olarak sürdürülebilmesi için en azından kaza ve nahiye merkezlerinde birer parti binasına ihtiyaç olduğu, ancak şehir planlama çalışmaları dolayısıyla da bina inşa işine girişilemediği açıklanmıştır. Bir önceki sene alınan kararlara göre vilayet imkânlarıyla yapılabilenler belirtilmiştir. Ankara Vilayet Heyeti tarafından, Merkezi Hükümetin çözümüne bırakılan işler hakkındaki gelişmeler şu şekildedir:

(1) Geçen seneki kongre kararlarında önemli bir problem olarak görülen Ankara'nın su meselesi bu sene de çözümlenememiştir. Belediyenin her türlü uğraşına rağmen Ankara su işini halletmesine imkân olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle Ankara su meselesini hükümet doğrudan kendi üzerine almış ve işin çözümü Dâhiliye ve Nafia Vekâletlerine yöneltmiştir.

(2) Belediyelerin faaliyetine esaslı surette engel olan belediye vergi harçları ve gelirlerine el konulması hususu, çıkarılan yeni Belediyeler Kanunu ile çözümlenmiştir. Dâhiliye Vekâletince polis kadrosu yeniden düzenlenmiştir. Sıhhiye Vekâleti, vilayet dâhilinde sıtma mücadelesine önem vermeye başlamıştır. Güdül nahiye merkezinde bir polis ve telgraf merkezi tesis edilmiştir. Şehir dâhilinde mahalleler arasındaki camilerde mevcut demir parmaklıklar tamamen kaldırılmıştır. Polatlı askerlik şubesine müstakil bir işlem memuru tayin edilmiştir. Kırıkkale'de Müdafaa Vekâleti tarafından istimlak edilen arazinin bedelleri ilgililere dağıtılmıştır. Polatlı ile Beylikköprü arasındaki bataklığın kurutulmasına Sıhhiye Vekâletince başlanmıştır. Kuraklık yaşanan kaza ve köylerdeki Ziraat Bankası borç verme işleri çözümlenmiştir. Tam teşekküllü nahiyelerden bir kısmına

³⁶⁰ Hâkimiyeti Milliye, 5 Şubat 1931.

sulh hâkimi, tapu, nüfus ve varidat memurları tayin edilmiştir. Açık memurlukların 1931 bütçesine dâhil edileceği Adliye Vekâleti tarafından bildirilmiştir. Polatlı'da demiryolu üzerinde bir köprü inşası için Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü inceleme yapmaktadır. Emlâk Bankası, gayrimenkul borcu faizlerinde indirim yapmıştır.

Geçen iki senelik gelir ve masraf bilançosu, gelecek sene için vilayet idare heyeti tahmini bütçesi de rapora eklenmiş olup, incelenmek üzere kongre heyetine sunulmuştur. Raporla ilgili açıklamaları müteakip, Vilayet İdare Heyeti Başkanı; tüm taleplerin gerçekleştirilmesinin merkezi ve mahalli imkânlar oranında mümkün olmadığını, ancak en kısa sürede karşılanmasına çalışılacağını sözlerine eklemiştir.³⁶¹

5 Şubat 1931'de Rıfat Efendinin başkanlığında, Belediye Meclis salonunda devam eden kongrede Vilayet İdare Heyeti raporu hakkında görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonunda kabul edilen ve Büyük Kongreye iletilmesi kararlaştırılan hususlar şunlardır;

(1) Ziraat Bankası'nın köylüye yardımını yaygınlaştırması ve yardımın mahalli duruma uygun bir şekilde yapılması gerekir.

(2) Ferağ (bir mülkün sahip olma hakkının başkasına devri) harçlarında indirim yapılmalıdır.

(3) Kazanç vergisi hakkında; bekçi ve çobanların kazanç vergisinden muaf kılınarak maktu (götürü usulü) bir vergiye tabi tutulmaları sağlanmalıdır.

(4) Sıtma mücadelesi bütün vilayette takviye edilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.

(5) Ankara-Yabanabat (Kızılcahamam) yolu; 15 km. daha uzatılarak daha fazla köye uğraması, böylece yoldan ova köylülerinin de istifade etmesi temin edilmelidir.

(6) Yollarda çalışacak mükellef amele için 10 günlük mükellefiyet yeterlidir.

(7) Taksitle alınan mülklerin, taksit süreleri uzatılmalıdır.

(8) Kaya dibinde (bent altında) yapılacak ufak bir ameliye ile Çubuk çayı suyunun kum altına kaçan kısmının arazinin sulanmasında kullanılması hakkında Nafia Vekâletinin inceleme yapması gerekir.

(9) Hayvancılığın geliştirilmesi ve korunması için, meralardan alınan ağır verginin indirimi suretiyle otlakların ucuzlatılması yoluna gidilmelidir.

(10) Vilayet ve kaza dâhilindeki fırka binaları yapılmalıdır.

³⁶¹ Hâkimiyeti Milliye, 5 Şubat 1931.

(11) Ankara şehrinin hayati ihtiyacı olan su meselesi hükümetçe halledilmelidir.

(12) Vilayet dâhilinde hayvan cinsinin ıslahı için köylüye kolaylık gösterilmesi; köylünün şikâyet etmekte olduğu Ankara zahire borsasının fenni ve bilimsel cihazlarla donatılması sağlanmalıdır.

(13) Ankara Vilayetinin tütün ziraatına müsait olup olmadığı hükümet tarafından incelenmelidir.

(14) Keskin Kazasının en önemli ihtiyacı olan su meselesi halledilmelidir.³⁶²

6 Şubat 1931'de yapılan toplantıda; Genel Meclis Azası Osman Bey, Vilayet Özel İdaresi bütçesi hakkında izahat vermiştir. Beş senelik planlama dâhilindeki yolların durumu görüşülmüştür. Vilayetin maarif ihtiyaçları incelenmiş ve planlama yapılmıştır.

Kongrenin son gününde, CHF Genel Merkezinden beklentiler gündeme getirilmiştir. İnkılâbın korunması amacıyla Yabanabat Delegatesi Şükrü Bey vermiş olduğu önergede; Halk Fırkası'nın inkılâpçı bir fırka olması nedeniyle; Cumhuriyetin korunması, halk tarafından benimsenmesi, inkılâp ve cumhuriyetin devamlılığının sağlanması görevlerini de üzerine almış olduğunu belirtmektedir. Şükrü Bey'e göre; fırkanın çekirdeğini teşkil eden köylü tamamen cehalet içindedir. Köylünün aydınlatılması ve korunması gibi konular, fırkanın uygulama programının esasını teşkil etmelidir.

Ankara Merkez Delegatesi Naşit Hakkı Bey; inkılâbın korunması ve sağlamlştırılması için CHF teşkilatına düşen vazifenin önemi ve kapsamını izah etmiştir. Naşit Hakkı Bey'e göre; halkı ve köylüyü yüceltmek amacıyla yapılan bütün iyi işler, kendi özel çıkarları kesintiye uğrayan kişiler ve teşekküller tarafından halka maksatlı olarak yalan ve yanlış anlatılmaktadır. Bu amaçla yapılan menfi propagandalara karşı, fırka teşkilatının büyük bir hassasiyetle karşı koyması ve kesinlikle bu durumu göz ardı etmemesi gerekir.

Merkez Delegatesi Aziz Bey ise inkılâbın korunması, dinin istismar konusu yapılmaması ve halkın bilinçlendirilmesi amacıyla, teşkilat tarafından yapılması gereken hususları dile getirmiştir.³⁶³ Kongre sonunda gizli olarak yapılan oylamayla Vilayet İdare Heyeti ve Büyük Kongre temsilcileri belirlenmiştir.³⁶⁴ Kongrede görüşülen konuların ağırlıklı olarak başkentin yeniden imarı ile sosyal, kültürel ve iktisadi konularda

³⁶² Hâkimiyeti Milliye, 6 Şubat 1931.

³⁶³ Hâkimiyeti Milliye, 8 Şubat 1931.

³⁶⁴ İdare Heyeti; Rifat Efendi, Av. Mümtaz Bey, Şükrü Bey, Halim Bey, Mesut Bey, Av. Ziya Bey ve Dr. Yusuf Hikmet Bey. Büyük Kongre; Rifat Efendi ve Mümtaz Bey; Hâkimiyeti Milliye, 8 Şubat 1931.

hükümetten beklentileri içerdiği görülmektedir. Bunun yanında, son gün gündeme getirilip tartışılan, “CHF'nin inkılâpçı bir fırka olması ve bunun gereklerini yerine getirecek tedbirleri alma zorunluluğu” konusunun, kongrenin önemini bir kez daha artırdığı değerlendirilmektedir. Zira bu talep CHF'nin özellikle taşradaki zafiyetini, ülke kalkınması için geliştirilen faaliyetler hakkında köylünün bilgilendirilmesi ve aydınlatılması yönündeki eksikliğini, propaganda teşkilatındaki yetersizliğini ortaya koymaktadır.

2.1.2.10. Maraş Vilayeti Kazalarının Talepleri

Maraş Vilayet Kongresi, 4-5 Şubat 1931 tarihleri arasında yapılmıştır. Kongrede kabul edilerek, CHF Genel Sekreterliği'ne iletilen kazaların talepleri şu şekildedir.

(1) Elbistan Kazası; bir ortaokul açılmasını, halkın yardımlarıyla inşasına başlanmış olan hapisane için 10.000 lira tahsisat verilmesini, 200.000 dönümlük araziye sulayacak olan Hurman suyundan bir kanal açılması hakkında geçen sene İktisat Vekâletine verilmiş raporun yeniden değerlendirilmesini talep etmektedir.

(2) Pazarcık Kazası; seyyar aşiretlerin iskân edilmesini, bir asliye hukuk mahkemesi tesisi istemektedir.

(3) Andırın Kazası; Keşiş nehri üzerindeki harap büyük köprüünün onarılmasını, faydası olmayan orman yangını bekçilerinin kaldırılmasını önermektedir.³⁶⁵

Maraş Vilayet Kongresi'ndeki gelişmeler hakkında yerel basında ve diğer arşiv araştırmalarında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak, Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan bir belgeden kaza teklifleri tespit edilebilmiştir. Maraş'a bağlı kazaların yapmış olduğu bu teklifler dikkate alındığında taleplerin seyyar aşiretlerin iskânı, yol ve köprülerin onarımı üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

2.1.4. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Büyük Kongresi

CHF'nin III. Büyük Kongresi 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında yapılmıştır.³⁶⁶ Kongreye; 292 Mebus, 106 Vilayet Delegatesi katılmış, delege oranı % 27'dir. Vilayet delegelerinin büyük kongreye katılım sayısı nizamname hükümlerine göre belirlenmektedir.³⁶⁷

³⁶⁵ CCA Fon 490-1 Yer No: 496-1997-3.

³⁶⁶ C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931. **Hâkimiyeti Milliye**, 10 Mayıs 1931.

³⁶⁷ Vilayet delegelerinin kongrelere katılım durumu; **CHF Nizamnamesi**, 15 Teşrinievvel 1927'de İnikat eden CHF Büyük Kongresininin 22 Teşrinievvel 1927 tarihli içtimasında müzakere ve kabul edilmiştir. 11. Md. “Cumhuriyet Halk Fırkasına mensup bütün mebuslarla mintaka müfettişleri ve muvazzaflar vilayet mutemetleri

10-14 Mayıs günleri program ve nizamname hakkında görüşmeler, 11-12 Mayıs günleri Encümen çalışmaları yapılmıştır. Vilayet Kongrelerinde tespit edilen hususlar, 14-17 Mayıs tarihleri arasında dört gün süreyle görüşülmüştür. Kongrede görüşülen hususların % 75'i Vilayet Kongreleri ile ilgili konulara ayrılmıştır. Tutanaklarda belirtilmemekle beraber; 61 vilayetin 8'inden delege katılımı olmadığı tespit edilmiştir. Bunlar, CHF'nin henüz teşkilatı olmayan veya kapatılan Aydın, Bayazıt, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Mardin, Siirt ve Urfa vilayetleridir.

Gazi Mustafa Kemal, yapmış olduğu açış konuşmasında Vilayet Kongreleri ve delegeleri hakkındaki görüşlerini de belirtmiştir.³⁶⁸

CHF'nin III. Büyük Kongresi'nde, program ve nizamname görüşmeleri sonunda ulaşılan sonuçların daha net olarak aktarılabilmesi amacıyla; 17 Mayıs'ta ki toplantıda kabul edilen "*Program ve Nizamname*" ile CHF'nin II. Büyük Kongresinde, 22 Ekim 1927'de ki toplantıda kabul edilen "*Nizamname*" mukayese edilerek incelenmiştir.³⁶⁹

1927 Nizamnamesi; Umumi Esaslar ve 6 Kısımdan oluşmakta, 123 maddeyi ihtiva etmekte, ayrı bir program içermemektedir. 1927 yılı CHF Programı; Umumi Riyaset Beyannamesi'nde belirtilmiş olup, "*Dâhili, Adli ve Harici, Maarif, İctimai ve Sıhhi, Mali Siyaset ile İktisadiyat*" konularını kapsamaktadır. III. Büyük Kongre'de ise gerçek anlamda bir parti "*Program ve Nizamnamesi*" ayrı bölümler halinde hazırlanmıştır. Böylece CHF ilk olarak belirli ve uygulamaya yönelik bir programa sahip olmuştur.

13-14 Mayıs 1931 tarihlerinde yapılan toplantılarda kabul edilen haliyle programın methal (giriş) bölümünde, hazırlanan yeni programın 1927'de düzenlenen kongreyle

büyük kongrenin tabii azaları ve her vilayetten intihab olunan ikişer mümessil ve müntehap azalarıdır." 1931 tarihli Nizamname, 25. Md.'de daha açık olarak "*...Her vilayetten vilayet kongrelerince seçilen ikişer ve Fırka azalarının sayısı on bini geçen vilayetlerden her on bin aza için ayrıca gene kongrelerce seçilen birer mümessil...*" olarak belirtilmiştir. Bu durum 20 yıl devam etmiş, 1947 yılında yapılan Büyük Kurultayda katılımcı delege sayısı, önceki nizamnamelerde belirtilenin yaklaşık 4 katına çıkarılmıştır.

³⁶⁸ Gazi Mustafa Kemal'in görüşleri: "*...Arkadaşlar, her biriniz vatanın bir bucağından, halkın içinden geliyorsunuz. Memleketin ihtiyaçlarına, halkın yeni dertlerine yakından vakıf bulunuyorsunuz. Fırkamızın prensiplerini tatbik eden İcra Vekilleri arkadaşlarımız da içimizdedir. Müzakere ve münakaşalarımız birlikte olacaktır. Bu müzakere ve münakaşaların feyizli neticeler verebilmesi için arkadaşların kayıtsız ve şartsız serbest konuşmaları, tenkidi icap eden noktalar görüldükçe müsamahalı davranmamaları lüzumu tabiidir.*

Arkadaşlar, biz yüksek mefkûreli büyük bir fırka ailesinin birbirine samimi arkadaşlıkla bağlı azasıyız. Müşterek mefkûre ve karşılıklı samimiyetin icabı, birbirimizi tenvir ve irşat ederek umumi heyeti en isabetli yolda yürütmektir. Fırkamız mensuplarının bu şiarı yükseldikçe, fırkamızda tesanüt yüksek birlik ve milli mefkûreye hizmet kudreti inkişaf eder, yükselir. Birbirimizi irşat ve halkı tenvir etmekte yalnız fayda vardır. Bundan asla zarar gelmez, fakat aksinden çok zarar görüleceği tecrübelerle sabittir..." CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, s. 1-2.

³⁶⁹ CHF Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931; CHF Büyük Kongresi 1927, TBMM Matbaası, Ankara, 1927, CHF Nizamnamesi, 15 Teşrinievvel 1927'de inikat eden CHF Büyük Kongresi'nin 22 Teşrinievvel 1927 tarihli içtimainda müzakere ve kabul edilmiştir, TBMM, Ankara, 1927.

bağlantısı yer almaktadır.³⁷⁰ Her iki kongrenin ilişkisi hakkında öne sürülen fikirler, Türkiye’de gerçekleşen inkılâbın, uygulamalara yönelik devamlılığını ortaya koymaktadır. Başlangıçtan itibaren Gazi Mustafa Kemal ile kadrosunun, düşünce ve tasarılarıyla oluşan fikirlerin aslında birbirleriyle bağlantılı bir bütünlük içerisinde olduğu, bunun gelip geçici değil, geleceğe yönelik uygulamaları da içerdiği açıkça ifade edilmektedir. Buna bağlı olarak, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile başlayan “*Kemalist İdeoloji*” yeni programın başlangıcında net bir şekilde yer almaktadır. Programın I. Kısımında açıklaması yapılan “*Vatan, Millet, Devletin Esas Teşkilatı, Amme Hukuku*”; II. Kısımında, CHF’nin vasıfları olarak belirtilen “*Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, İnkılâpçılık*” ilkeleri tamamen “*Kemalist İdeoloji*” yaklaşıma uygun şekilde tanımlanmış, böylece bu programla beraber CHP’nin bugüne kadar gelen “*Altı Ok*”u da oluşmuştur.

Programın “*İktisat; Maliye; Milli Talim ve Terbiye; İçtimai Hayat ve Umumi Sıhhat; Dâhili, Adli, Harici Siyaset, Memurlar, Serbest Meslek Erbabı ve Vatan Müdafası*” kısımlarını ihtiva eden sekiz kısımda yer alan hususlar incelendiğinde şu sonuca ulaşılmaktadır: 1923’te yayınlanan “*Dokuz Umde*”, 1927’de yayınlanan “*Umumi Riyaset Beyannamesi*” ve ülkenin yaşadığı sıkıntılar, halkın gerçek ihtiyaçları göz önüne alınarak 1931’de yayınlanan “*Seçim Beyannamesi*” göz önüne alınmış ve bir bütün halinde, yeni CHF programında yer almıştır. Böylece CHF, 1931 yılından itibaren faaliyetlerini bu programa göre yönlendirme ve uygulama imkânlarına kavuşmuştur.

Nizamname farklılıklarına gelince ilk göze batan husus; 1931 CHF Nizamnamesi’nin daha sade, açık ve anlaşılır bir dille kaleme alınmış olduğudur.

Esaslar bölümünde eski nizamnameden farklı olarak belirtilen hususlarda; dikkati çeken “*Fırka henüz siyasi meşguliyet çağına gelmemiş olan bütün Türk gençlerini fırkanın tabii namzedi sayar*” şeklindeki 6. Md. de dir. Fırkaya kabul edilmeye ilişkin 7.-11. Md. ler eski nizamnameyle hemen aynı özellikleri taşımakta ise de; 7. Md., ç. Fıkрасında kabul edilme şartları içerisine “*...Türkçe konuşmakta bulunmuş...*” ifadesi ilave edilmiştir. “*Fırka Teşkilatı*” nı açıklayan II. Kısım, eski nizamnameye göre daha ayrıntılı, açık ve anlaşılır bir şekilde, kademelere uygun olarak düzenlenmiştir. 12.-17. Md. ler arasını kapsayan bu bölümün, tamamen Vilayet Kongrelerinde alınan kararlar çerçevesinde olduğu tespit

³⁷⁰ Yeni programın 1927 yılı II. Büyük Kongre ile bağı; “*CHF’nin programına temel olan ana fikirler, inkılâbımızın başlangıcından bu güne kadarki fiiliyat ve tatbikatta aşikârdır. Bundan başka bu fikirlerin başlıcaları fırkanın 1927 senesinde Büyük Kongrece kabul olunan nizamnamesinin umumi esaslarında ve aynı kongrece tasvip edilen Umumi Reisliğin beyannamesinde ve 1931 BMM intihabı münasebetiyle neşredilen beyannamede tespit olunmuştur. Yalnız bir kaç sene için değil, istikbale de şamil olan tasavvurlarımızın ana hatları burada toplu bir halde yazılmıştır.*” şeklinde açıklanmaktadır; **CHF Nizamnamesi ve Programı**, s. 30.

edilmiştir. Teşkilatın ilk basamağının “*Ocaklar*” olarak kabul edilmesi, ocaklarla ilgili, mahalle, köy, nahiye yapılanmaları ve bunların vilayetlerle ilişkisinin ayrıntılı olarak ele alınması, vilayet kongre kararlarının açık izlerini taşımaktadır.

III. Kısımda yer alan “*Umumi Reislik, Umumi Reislik Divanı, Kâtibi Umumi*” tanımlama ve açıklamaları eski nizamnameyle aynı olup daha anlaşılır bir şekilde düzenlenmiştir. Dört yılda bir toplanacak “*Büyük Kongre*”ye katılacaklar eski nizamnameden farklı olarak ayrıntısıyla belirtilmiş ve yeniden düzenlenmiştir. Eski nizamnamede yer alan, “*Müfettişler ve Mutemetler*” katılımcılar arasından çıkarılmışlardır.³⁷¹

Eski nizamnamede dokuz kişi olarak teşkil edilen Umumi Heyet-i İdare azası, yeni nizamname 37. Md. de; “*Umumi İdare Heyeti, Büyük Kongre tarafından seçilmiş 14 azadan müteşekkildir.*” şeklinde değiştirilmiştir. Eski nizamnamede yer alan “*Müfettişlikler ile Mutemetlikler*”, yeni nizamnamede kaldırılmıştır. Bu uygulama da tamamen Vilayet Kongreleri talepleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Ayrıca; 41. Md.’de Umumi İdare Heyetine yardımcı olmak üzere milletvekillerinden veya fırka mensuplarından encümenlerin teşkil edilebileceği belirtilmiştir. 42. Md.’de ise teşkilatın teftiş ve denetiminin gene belirlenecek mebuslar ve mensuplarca yapılacağı açıklanmaktadır.

Eski nizamnamede “*vakt-i muayyeninde*” olarak belirtilen kongrelerin toplanma zamanları; yeni nizamnamede köy, mahalle, bucak, nahiye kongrelerinin yılda bir, vilayet kongrelerinin iki yılda bir toplanacağı şeklinde bir esasa bağlanmıştır. Kongrelerin üye sayıları, bir üst kongreye gönderilecek temsilciler, bölgenin partiye kayıtlı üye miktarına göre yeniden düzenlenmiştir.³⁷²

Yeni nizamnamede; Ocak İdare Heyetlerinin üç-beş (eskiden üç’tür), Kaza/Nahiye İdare Heyetlerinin beş-yedi (eskiden üç-beş’tir), Vilayet İdare Heyetlerinin yedi-dokuz (eskiden beş-yedi’dir, ayrıca müfettişlerin ve mutemetlerin de tespitle ilgili görevleri vardır.) üyeden oluşacağı belirlenmiştir. İdare Heyetlerinin görevleri yeniden belirlenmiştir. Örneğin Halkevlerini açmak ve idare etmek de görevleri arasındadır. Üyelerin aydınlatılması, ihtilafların çözülmesi, üç ayda bir rapor verilmesi, fırkanın

³⁷¹ CHF Nizamnamesi ve Programı, 1931, s. 7; 25. Md. Büyük Kongrenin azaları; a. CHF’ye mensup bütün mebuslar, b. Her vilayetten vilayet kongrelerince seçilen ikişer ve Fırka azalarının sayısı on bini geçen vilayetlerden her on bin aza için ayrıca gene kongrelerce seçilen birer mümessil. Fırkaya bağlı olduğu Umumi Reislik Divanınca tasdik edilmiş hükmi şahsiyetler bulunduğu takdirde, onlar da kongreye birer mümessil gönderirler.

³⁷² CHF Nizamnamesi ve Programı, 1931, s. 10-14.

seçimlerle ilgili bölgedeki faaliyetlerinin düzenlenmesi, üye kaydetme, mali işler, kongre kararlarını icra gibi görevleri açıkça belirtilmiştir.³⁷³

III. Büyük Kongre öncesi düzenlenmiş olan vilayet kongrelerinin hemen hepsinde, 1927 yılında hazırlanmış olan CHF “*Program ve Nizamnamesi*” için değişiklik teklifleri yapılmıştır. Söz konusu teklifler, Büyük Kongreye katılan delegeler tarafından etkili bir şekilde savunulmuştur. Dolayısıyla, kongre esnasında nizamname ve programda yapılan değişikliklerin önemli bir bölümü, CHF tabanından gelen ihtiyaçlar ve buna bağlı talepler çerçevesinde gerçekleşmiştir.³⁷⁴

CHF III. Büyük Kongresi’nin üçüncü celsesinde nizamnamenin 10. Md.’si gereğince Vilayet Kongreleri temenni layihaları (önergeleri) takdim edilmiştir. Bu layihalar, kongrelerini tamamlamış ve isimleri yazılı 53 vilayete aittir. Fırka teşkilatı bulunan Gümüşhane ve Van vilayetleri kongreleri geç yaptıklarından henüz raporları gelmemiştir. Muş ve Siirt vilayetleri kongrelerini yapamamışlardır. Bayazıt, Diyarbakır, Elaziz, Hakkâri, Mardin, Urfa vilayetlerinde fırka teşkilatı kurulamamıştır. 14-17 Mayıs 1931 tarihleri arasında yapılan sekiz celse tamamen Vilayet Kongreleri temennilerine ilişkin görüşmelerle geçmiştir. Vilayet Kongrelerince oluşan temenniler, encümen vasıtasıyla, bakanlıkların ilgilerine uygun olarak toparlanmış ve kongreye getirilmiştir.³⁷⁵

Bazı yerlerdeki cami ve çeşmeler ile hamamların inşaat ve onarımı; çeşitli kanunlarda talep edilen değişikliklerin yapılması; mahalli idareler ve halkın hükümet dairelerindeki işlemleriyle ilgili düzenlemeler ile asayişin sağlanması; vergilerde yapılması talep edilen indirim ve diğer uygulamalar ile arazi dağıtımı; tütün üretimi ve satışı; okul ve öğretmen ihtiyacının giderilmesi; yol, köprü ve demiryolları yapımıyla bataklıkların kurutulması; ormanlarla ilgili tedbirler ile ziraatın etkili olarak icrası; bankacılık işlemleri ve kredilerde kolaylık getirilmesi; hastane ve hekim ihtiyacının sağlanması gibi konular, III. Büyük Kongrede onaylanan ve çözüm getirilen vilayet talepleridir.³⁷⁶ Ayrıca 1931-1932 yılları arasında vilayetlerin tekliflerine ve III. Büyük Kongre kararlarına bağlı olarak; sosyal, hukuki, kültürel ve iktisadi ihtiyaçlar kapsamında EK-22’de gösterilen kanunlar yürürlüğe girmiştir.³⁷⁷

³⁷³ CHF Nizamnamesi ve Programı, 1931, s. 16-17.

³⁷⁴ 1930 yılı için icra edilen İstanbul, Ankara, Bursa, Kars Vilayet Kongrelerinde alınan kararlardaki, nizamname değişiklik tekliflerine bakınız.

³⁷⁵ CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, s. 91-108, s. 108-109.

³⁷⁶ CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, s. 109-227.

³⁷⁷ Vilayet Kongre kararlarına bağlı olarak 1931-1932 seneleri arasında çıkarılan kanunlar EK-22, Sıra No: 1-20.

2.2. Dördüncü Büyük Kurultay'a Giden Dönem (1931-1935)

Cumhuriyet Halk Fırkası, gerçek anlamda bir parti programına sahip olmuş ve hazırlanan yeni nizamnamesi çerçevesinde, ülkenin sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel faaliyetlerini Tek-Parti sistemi ile oluşturmaya başlamıştır.

2.2.1. Dördüncü Büyük Kurultay'a Giden Dönemde Önemli Gelişmeler

CHF III. Büyük Kongresi'ni izleyen günlerde, özellikle ülkede yaşanan ekonomik bunalımın getirdiği hoşnutsuzluk devam etmiştir. Basın, hükümete ve izlediği politikaya karşı çok şiddetli eleştirilerde bulunmaya başlamıştır. Bu durum doğal olarak Tek-Parti Devlet yönetimini sürdürmeye, ülkede otorite sağlamaya çalışan CHF'yi rahatsız etmiştir. Basının bir şekilde düzene sokulması, CHF otoritesinin sağlamaştırılması amacıyla "Matbuat Kanunu Tasarısı" hazırlanmış ve Meclise sevk edilmiştir.³⁷⁸ Bu tasarı çerçevesinde 25 Temmuz 1931 tarihinde 1881 numaralı Matbuat Kanunu çıkarılmıştır. Kanunda, sansür ve idari ihtarlar yoktur. Ancak, iç ve dış siyaset aleyhinde yapılacak yayından dolayı devlete idari tedbirler alabilmesi için yetki verilmiştir.³⁷⁹

1931 yılı CHF Büyük Kongresi'nde kabul edilen Nizamnamenin 75. Maddesinin G fıkrasına göre; "Vilayet idare heyetlerine, talimatnamelerine göre icap eden yerlerde halk evleri açmak ve yönetmek" vazifesi verilmiştir.³⁸⁰ Buna bağlı olarak Halkevleri, 19 Şubat 1932'de yapılan törenlerle, 14 vilayet merkezinde açılmıştır.³⁸¹ Halkevlerinin sayısı

³⁷⁸ Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1994, s. 151-152.

³⁷⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, IV. Devre, C. III, 35. İnikat, 25.VII.1931, Sıra No:87, 1/146 Numaralı Matbuat Kanunu Layihası, s. 5-27; 1931 yılının basın-iktidar ilişkisinde diğer önemli bir gelişmede; 7 Haziran 1920 tarihinde kurulan Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nün faaliyetlerine son verilmesidir. 1 Haziran 1931 tarihli bütçe görüşmeleri esnasında verilen bu karar, 1933 yılına kadar devam etmiştir. 22 Mayıs 1933'de kabul edilen 2205 Sayılı Kanunla, "Matbuat Umum Müdürlüğü", İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey'in zamanında yeniden kurulmuş, 6 Ekim 1933 tarihinde de Umum Müdürlüğe asaleten Vedat Nedim (Tör) Bey atanmıştır. Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın Yayın Umum Müdürlüğü, Ankara, 1943, s. 259-268.

³⁸⁰ **CHF Nizamnamesi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 16. -**Vilayet kongre talepleri çerçevesindedir.**-

³⁸¹ Halkevlerinin kuruluş amacı, talimatnamesinde şu şekilde belirtilmektedir: "Fırkamızın program temelleri Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılıktır. Programımızı bu ana ve temel prensiplerin hâkimiyeti ve ebedileşmesi için bu vasıflarda kuvvetli vatandaşlar yetiştirilmesini, milli seciyenin Türk tarihinin ilham ettiği derecelere çıkmasını, güzel sanatların yükseltilmesini, milli kültürün ve ilmi hareket ve faaliyetlerin kuvvetlendirilmesini ehemmiyetli vasıtalar olarak tespit ve işaret eder. Halkevlerinin gayesi bu uğurda çalışacak mefkûreci vatandaşlar için toplayıcı ve birleştirici yurtlar olmaktır." Halkevleri faaliyetlerini gerçekleştirmek için, "Dil ve Edebiyat Kolu, Güzel Sanatlar Kolu, Temsil Kolu, Spor Kolu, Sosyal Yardım Kolu, Halk Dershaneleri ve Kurslar Kolu, Kütüphane ve Yayın Kolu, Köycülük Kolu, Tarih ve Müze Kolu" şeklinde, dokuz şube olarak örgütlenmişlerdir. Halkevleri partiye kayıtlı olup olmayan her Türk vatandaşına açıktır. Ancak Halkevleri İdare Heyetleri ile Şube İdare Komiteleri'ne üye olabilmek için CHF mensubu olmak gereklidir. Halkevlerinin açılma kararı ve genel yönetimi Fırka Genel İdare Kurulu'na, düzenlenmesi ve denetimi ise Fırka Vilayet İdare Heyetleri'ne verilmiştir. Halkevlerinin, Vilayet Fırka Heyetleri'nin temin ve tespit edeceği gelir ile yönetilmesi ve bütçenin yine aynı organla denetlenmesi kararlaştırılmıştır. **Cumhuriyet Halk Fırkası Halkevleri Talimatnamesi**, 3. Baskı, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934, s. 2-6..

giderek artmış ve buna parti olarak büyük önem verilmiştir.³⁸²

Halkevlerinin kuruluş amacına bağlı olarak yayın kolları tarafından çıkarılan dergilerden bazıları şunlardır: Ankara'da *Ülkü*; Bursa'da *Uludağ*, İzmir'de *Fikirler*; Manisa'da *Gediz*; Afyon'da *Taşpınar*; Denizli'de *İnanç*; Balıkesir'de *Kaynak*; Adana'da *Görüşler*; Gaziantep'te *Başpınar*; Diyarbakır'da *Karacadağ*; Kars'ta *Doğuş*; Sinop'ta *Dranaz*; Çorum'da *Çorumlu*; Konya'da *Konya*; İsparta'da *Ün*.³⁸³

Bu arada, CHF Milletvekili Yakup Kadri (Karaosmanoğlu); Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin), Vedat Nedim (Tör), M. Şevki ve Burhan Asaf (Belge) ile birlikte, çıkarmaya başladıkları Kadro Dergisi'nde, inkılâbın ideolojisini, yani Kemalizm'i teorileştirmeye girişmişlerdir.³⁸⁴ Kadro Dergisi'nin ilk sayısı Ocak 1932'de çıkmıştır. Derginin yayın hayatına atılma amacı, ilk sayısında şu şekilde özetlenmektedir:

“...Cihanın bin bir çeşit hadisata gebe olan bugünkü esrarengiz gidişi içinde, mukadderatını kendi inkılâbının mukadderatına bağlayan inkılâp neslimizin muhtaç olduğu inkılâp şevkini her zaman uyanık tutmak ve inkılâbımızın bir bakışta idrakimizi durdurur gibi görünen coşkun ve mürekkep cereyanına daima hâkim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriteriyumlar şeklinde bilmeye, benimsemeye ve benimsetmeye mecburuz. Kadro bunun için çıkıyor.”³⁸⁵

Kadro Hareketi'ne göre; Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan sınıfsız bir ulus olarak çıkan Türk toplumunun sınıflaşması engellenmeli, kalkınma girişimlerinin sınıflaşmaya yol açmasına olanak tanınmamalı, kalkınma devletçilik uygulamasıyla sağlanmalıdır. Kadro Hareketi'ne göre devletçilik, sınıflaşmayı engelleyecektir. Kadro Hareketi, 1931 Kongresi'nden sonra CHF temel vasıfları arasına giren ve hükümetin ekonomik buhrandan çıkışının yol göstericisi olan “Devletçilik” kavramına ilişkin ideolojik yaklaşımlarda bulunmuş; sınıf mücadelesi ve çatışmasına, proletarya diktatörlüğüne, Batı emperyalizminin sömürsüne karşı çıkmış; sınıfsal değil, ulusal bir ideolojinin, devlet ideolojisi haline getirilmesine çalışmıştır.³⁸⁶

CHF Programı'nda yer alan ve 1931 yılından itibaren uygulanmaya çalışılan “Devletçilik”, “Devletin kendisinin yatırımlarda bulunması ile ekonomik yaşamı bazı önlem ve kararlarla yönlendirmesi, yani devlet müdahaleciliği” şeklinde olmuştur.³⁸⁷ CHF

³⁸²1932 yılında 14 olan halkevi sayısı; 1933'te 55'e; 1934'te 80'e; 1935'te 103'e; 1936'da 136'ya; 1937'de 167'ye; 1938'de 210'a; 1939'da 373'e; 1940'da 379'a yükselmiştir; **CHP Halkevleri Halkodaları 1932-1942**, TBMM Kütüphanesi, Ankara, 1942, Yer No: 74-2107.

³⁸³Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Baskı, 3.Kitap, II. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 87.

³⁸⁴Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 100-102.

³⁸⁵**Kadro Aylık Fikir Mecmuası**, Sayı 1, Matbaacılık ve Neşriyat TAŞ, İstanbul, II. Kanun 1932.

³⁸⁶Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, s. 295-303.

³⁸⁷Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C. III, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, s. 1294-1295.

Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey, “Devletçilik” ilkesini şöyle açıklamaktadır:

“...Biz ticaret faaliyetlerini serbest tutmakla ve fertlerin çalışması için sahayı açık bulundurmakla beraber, yapılması lazım olan işlerden şahsi teşebbüslerin başaramayacaklarını veyahut şahsi teşebbüse bırakmakta zarar tasavvur ettiklerimizi devlete yaptırmak yolunu takip ediyoruz. Bununla beraber fertlerin ve şirketlerin yapabilecekleri işlerde onların semereli ve muvaffak olarak çalışabilecekleri şeraiti tanzim etmeği de devletin vazifesi sayıyoruz...”³⁸⁸

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere, devletçilik aynı zamanda özel girişimcilere de destek sağlama amacını taşımaktadır. 1931 Kongresi sonrası ekonomi alanında yapılan uygulamalar öncelikle, tespit edilen programa kaynak sağlama çerçevesinde olmuş, 1932 yılı itibarıyla ekonomik bunalıma çare olacak çeşitli kanunlar çıkarılmıştır.³⁸⁹

1932 yılının sonlarına doğru, ekonomik alandaki ihtiyaç zorunluluğundan doğan devletçilik, adeta devletin bütün yönetimini içine alacak bir düzen haline getirilmek istenmiştir. Bu dönemde, İsmet Paşa ve Recep Bey, konuya ilişkin bir yönetmelik taslağı hazırlamışlardır. Ancak, devletçiliği sadece memleket ekonomisi zorunluluğundan doğma bir karma ekonomi sisteminin gereği olarak kabullenen Gazi Mustafa Kemal, adına “Kemalizm” demek istenen ve üçlü yönetim esaslarını düzenleyen bu yönetmelik tasarısını kabul ve imza etmemiştir. Gazi Mustafa Kemal, devletçiliği kendisi gibi algılayıp, benimseyen bir milletvekili ve aynı zamanda İş Bankası Genel Müdürü olan Celal (Bayar) Bey’i 9 Eylül 1932 tarihinde, İktisat Vekilliği’ne getirmek suretiyle devletçilik prensibinin kendi görüşlerine uygun sürdürülmesine çalışmıştır.³⁹⁰

2.2.2. 1932 Yılı Vilayet Kongreleri

1931 yılında toplanan CHF III. Büyük Kongresinde hazırlanan nizamname gereği, 1932 yılında yapılması gereken vilayet kongrelerinden, incelemesi yapılmakta olan on vilayetten sadece Ankara ve İstanbul’da kongre düzenlendiği tespit edilmiştir.

2.2.2.1. Ankara Vilayeti’nde Büyük Kongrenin Etkileri

Ankara Vilayet Kongresi, 25 Aralık 1932 Pazar günü saat 10.00’da, Ankara Halkevinde, Vilayet İdare Heyeti Reisi (Aynı zamanda Diyanet İşleri Reisi) Rıfat Efendi tarafından açılmıştır. Kongreye Ankara Vilayetinin 10 Kazası ile Merkeze bağlı nahiyelerinden seçilmiş yüze yakın delege iştirak etmiştir. Başkan Vekilliğine Av. Mümtaz

³⁸⁸ CHF Programının İzahı, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1931, s. 10-11.

³⁸⁹ Tokgöz, a.g.e., s. 71-72.

³⁹⁰ İsmet Bozdağ, Bitmeyen Devlet Kavgası, Atatürk-İnönü İnönü-Bayar, Kervan Yayınları, İstanbul, 1972, s. 103-110; Korkut Boratav, Türkiye’de Devletçilik, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 105.

Bey ve kâtipliklere Naşit Hakkı Bey ile Hayrullah Bey seçilmişlerdir.³⁹¹ Vilayet İdare Heyeti tarafından sunulan raporda; Ankara Vilayeti'nin, 10 kaza ve vilayet merkezinde 754 ocak ile 122 nahiye halinde teşkil edildiği, fırkaya kayıtlı üye sayısının 51.352 olduğu belirtilmektedir.³⁹²

Vilayet İdare Heyetinin son iki senelik faaliyetleri arasında üzerinde önemle durulan hususlardan biri "*Esnaf Cemiyetleri*" teşkilatı ile ilgili yapılan çalışmadır. CHF programında konuyla ilgili prensip; "...*Küçük sanatlar erbabını ve esnafı müşkül vaziyetlerden kurtarmak, daha kuvvetli ve emniyetli bir duruma koymak ve kendilerine kredi müesseseleri yaratmak...*" şeklindedir. Bunu gerçekleştirmek için Vilâyet İdare Heyetinin denetimi altında özel bir encümen oluşturulmuştur. Dağınık bir halde bulunan küçük esnaf, küçük sanatlar erbabı mesleklerine göre ayrılarak 15 cemiyet teşkil edilmiş ve bu cemiyetlere bağlı 3.000'i aşkın üyenin kendi arzularıyla CHF'ye kayıtları sağlanmıştır. Bütün bu cemiyetlerin merkezleri bir araya toplatılarak teşekküllerini temin için nakdi yardım yapılmıştır. Bunlar için mesleki ve ahlaki kurslar açılarak sanatlarında ilerlemeleri temin edilmiştir. Ayrıca mesleklerine ait özel kursların açılmasıyla ilgili çalışmalar da devam etmektedir. Bu sayede esnafın fırkaya yakın bir alaka ve muhabbet gösterdiği, ilgi ve bağlılıklarının arttığı, bütün sorunlarının çözüm yeri olarak fırkayı gördüklerinin izlendiği raporda belirtilmektedir.³⁹³

Fırka prensiplerinin ve idealinin halk arasında yayılması amacıyla hazırlanmış olan "*Halk Hatipleri Talimatnamesi*" esaslarının yerine getirilmesi için Vilayet İdare Heyetince ocak, nahiye ve kazalar için her eğitim seviyesindeki halka hitap edebilecek ve halkın diliyle konuşabilecek yetenekte Halk Hatipleri listesi hazırlanmış ve CHF Genel Sekreterliği'ne takdim edilmiştir.³⁹⁴ Özel bir eğitim ile kabiliyetleri gelişecek olan bu hatipler yakında faaliyete başlayacaktır. Ancak halk hatipleri teşkilatının faaliyete geçmesini beklemeksizin köy, nahiye ve kazalara kadar gidilerek vatandaşlara inkılâbın

³⁹¹ Kongreye katılan kazalar: Ayaş, Balâ, Beypazarı, Çubuk, Haymana, Kalecik, Keskin, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı'dır. Fırka Temsilcisi 6 kişi, Belediyeden 9 Kişi, Meclisi Umumi 5 Kişi, Öğrt. 1 Kişi, Av. 4 Kişi, Dr. 2 Kişi, Kaymakam 1 Kişi, Eczacı 2 Kişi, Mebus 6 Kişi, Diyanet İşleri Reisi 1 Kişi, Halk Temsilcisi Mesleği Belli Olmayan 15 Kişi. Vilayet İdare Heyetine Bağlı katılan Nahiyeler: Anafartalar, Bağlum, Bitik, Çankaya, Dumlupınar, Etimesgut, Etlik, İnkılâp, İstasyon, Küçük Yozgat, Merkez, Misakı Milli, Zir. Fırkadan 2 Kişi, Belediyeden 2 Kişi, Meclisi Umumi 1 Kişi, Öğrt. 2 Kişi, Av. 4 Kişi, Dr. 5 Kişi, Müfettiş 1 Kişi, Mesleği tespit edilemeyen halk temsilcisi 22 kişi, Eczacı 1 Kişi, Gazeteci/Yazar 3 Kişi, Mühendis 2 Kişi; **CCA Fon 490-1 Yer No: 201-794-4; CHF Ankara Vilayeti 1932 Kongresi Zabıtları**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933, s. 1-5; **Hâkimiyeti Milliye**, 25 Birinci Kanun 1932.

³⁹² **CCA Fon 490-1 Yer No: 201-794-4**, s. 5-6; **Hâkimiyeti Milliye**, 25 Birinci Kanun 1932.

³⁹³ **CCA Fon 490-1 Yer No: 201-794-4**, s. 6-7; **Hâkimiyeti Milliye**, 25 Birinci Kanun 1932.

³⁹⁴ **CHF Halk Hatipleri Teşkilatı Talimatı**, İstanbul Devlet Matbaası, 1931, s. 14; (Vilayetlerde 5-15, kazalarda 2-5, nahiyelerde 1-3, ocaklarda 1-2 Halk Hatibi hazırlanacaktır.)

prensipleri, firkanın memleketin gelişimi için yaptıkları anlatılmaya çalışılmıştır.

Ankara Halkevi doğrudan doğruya CHF Genel Sekreterliği'ne bağlıdır. Talimatnamesi esaslarına uygun olarak halkın ve gençliğin yükselmesine yönelik faaliyet göstermektedir. Spor cemiyetleri faaliyetlerinin desteklenmesi için; fırka genel merkezi 20.000 lira, Vilayet İdare Heyeti de Ankara şehrindeki spor kulüplerine vilayet bütçesinden iki senede 10.000 lira nakit yardımda bulunmuş ve spor bölge binası belediye tarafından temin edilmiştir. Vilayet dâhilindeki hayır cemiyetleri; fırka ve hükümetten de aldıkları destekle, yedirme, içirme, barındırma, giyindirme, odun-kömür dağıtımı, veremlileri tedavi, sel felaketinden zarar görenlere yardımda bulunmuşlar ve halkın sevgisini kazanmışlardır. Tayyare Cemiyeti'nin Ankara Vilayeti'ndeki teşkilâtı, son iki sene zarfında orduya Ankara kazalarının ismini taşıyan 7 tayyare hediye etmiştir.³⁹⁵

CHF Genel Sekreterliği'ne takdim edilen ve CHF Üçüncü Büyük Kongresinde dile getirilen taleplerin gerçekleşme durumu da raporda yer almaktadır. Buna göre;

(1) Arazi Vergisi: Arazinin yeniden belirlenmesi ve vergi matrahlarında buna göre indirim gidilmesi suretiyle, mükellefler verginin ağırlığından kurtulmuşlardır.

(2) Bina Vergisi Kanunu'nun da yapılan düzenlemeyle vergide % 20 oranında bir indirim yapılmıştır.

(3) Ehli Hayvanlar Vergisi: Halk arasında sayım vergisi namıyla anılan bu vergide de yaklaşık olarak % 20 oranında indirim yapıldığı gibi iki yaşından küçük hayvanlar da vergiden tamamen istisna edilmiştir.

(4) Yol Vergisi Kanunu'nda yapılan düzenlemeyle her mükellef için 13 lira olan vergi, 6 liraya indirilmiştir.

(5) Bunlardan başka kazanç, muamele ve sair vergilerde de mükellef lehine rahatlatıcı düzenlemeler yapılmıştır.

(6) Ziraat Bankası'nın Yardımları: Kongre kararları ve programı çerçevesinde, Ziraat Bankası'nın çoğunlukla zirai kredi işlerine yönelmesi sağlanmıştır. Banka, 1.000 liraya kadar olan zirai borçlanmada % 9 ve 1.000 liradan yukarı borçlanmada ise % 10 faiz ve komisyon almağa karar vermiştir. Zirai borçların beş seneye kadar taksitlendirilmesi de çiftçileri son derece memnun etmiştir.

(7) Emlâk Bankasının Yardımları; Banka, faiz miktarının % 9,5'a indirilmesi ve

³⁹⁵ CCA Fon 490-1 Yer No: 201-794-4, s. 7-8; Hâkimiyeti Milliye, 25 Birinci Kanun 1932.

alacaklarını 15 seneye kadar taksitlendirmeye karar vermiştir.

(8) Medeni Kanun'un yayınlanması ve yürürlüğe girmesi öncesi yapılmış olan izinsiz nikâhların, mahkeme kararına ihtiyaç olmaksızın köy ve mahalle heyetlerince tecil edilmesine ilişkin kanun tasarısı Adliye Vekâletince hazırlanmış, uygulamaya konulmak üzeredir.³⁹⁶

Raporun bundan sonraki bölümlerinde; vilayet imkânlarıyla maarif, yollar, sağlık, veterinerlik ve ziraat alanlarında gerçekleştirilenler; belediye faaliyetleri ve vilayet idare heyetince çözümlenen hususlara yer verilmiştir. Halkın taleplerinin önemli bir kısmının gerçekleşmiş olduğu, çözümlenemeyen hususların ise imkânlar oranında en kısa sürede giderileceği belirtilmektedir.

Gündem gereği olarak Vilayet İdare Heyeti Raporu hakkında görüşlerin alınmasına geçilmiştir. Ayaş Delegatesi Av. İbrahim Rauf Bey; vergi kanununda yapılan tadilattan halkın önemli bir kesiminin faydalanamadığını, buna da eski ölçümlere göre yapılan uygulamaların neden olduğunu; evlilik muamelesinin çok uzun bürokratik işlemler gerektirdiğini; özellikle Ankara Vilayeti için nüfus yazımında ilgisizlikten kaynaklanan birçok problemin yaşandığını beyan etmiştir. Keçiören Nahiyesi Temsilcisi İsa Bey; Ankara'nın nüfusuna göre üye sayısının çok düşük olduğunu; Halkevleri sayısının yetersizliğini; Emlak Bankasının civar nahiyelere de hizmet vermesini; maarif alanında özellikle öksüz ve yetim çocukların durumlarının yeterli bir şekilde ele alınmadığını beyan etmiştir. Çankaya Nahiyesi Delegatesi Veli Necdet Bey; Ankara Vilayeti'nde kayıtlı üye adedine, kadın ve çocuklar ile memur ve askerlerin de ilave edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Söz konusu görüşler hakkında İkinci Reis Mümtaz Bey açıklamalarda bulunmuştur.³⁹⁷ Toplantı sonunda; encümen, idare heyeti ve kongre delegelerinin seçimleri yapılmıştır. Dilekleri Tetkik, Bütçe ve Hesap Bakma Encümenlerinin seçimi yapılmıştır.³⁹⁸

26 Aralık 1932 tarihli toplantıda, Encümen Raporları görüşülmeye başlanmıştır. Dilek Encümeni raporunu üç bölümde tanzim etmiştir. Birinci bölümde doğrudan doğruya hükümete ait olan talepler bulunmaktadır. İkinci bölümde vilayeti, yani özel idareyi ilgilendiren talepler; yollar, maarif ve değişik dilekler hakkında her kazanın yapmış olduğu

³⁹⁶ CCA Fon 490-1 Yer No: 201-794-4, s. 8-11; **Hâkimiyeti Milliye**, 25 Birinci Kanun 1932.

³⁹⁷ CCA Fon 490-1 Yer No: 201-794-4, s. 11-21.

³⁹⁸ Dokuza çıkarılan Vilayet İdare Heyeti: Rifat Efendi, Av. Mümtaz Bey, Şükrü Bey, Av. Ziya Bey, Dr. Hikmet Bey, Kütükçüzade Halim, Mesut Bey, Veysel Adil ve Aka Gündüz Beyler. Yedek; Naşit Hakkı Bey, Çıbıkçızade Arif, Fahri Asım, Veli Necdet, Dr. Vehbi, Abdizade Hilmi, Cafer Tayyar, Dr. Hüseyin Ertuğrul, Rauf Beyler. Büyük Kongre: Rifat Efendi Hz., Av. Mümtaz, Naşit Hakkı, Fahri, Av. Hayrullah, Abdizade Hilmi, Suat Beyler; CCA Fon 490-1 Yer No: 201-794-4, s. 21-25; **Hâkimiyeti Milliye**, 26 Birinci Kanun 1932.

öneriler şeklindedir. Üçüncü bölümde ise belediyeye ait olan talepler; yollar, su işleri, umumi helâlar ve lağımlar, nakil vasıtaları, temizlik, değişik dilekler yer almaktadır. Son olarak hayır cemiyetlerinden temenniler belirtilmiştir.³⁹⁹

25-26 Aralık günleri devam eden kongrede belirtilen taleplerin tartışılması ve onaylanması/reddi sonrası Büyük Kongreye arz edilecek listelerin encümen tarafından hazırlanmasıyla tamamlanmıştır. 26 Aralık akşamı kongreye katılanlara yönelik olarak CHF Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey bir konuşma yapmıştır. Söz konusu konuşma metni daha sonra bastırılarak, tüm Vilayet Kongrelerinde okunmak üzere dağıtılmıştır.⁴⁰⁰ 4 Ocak 1933'te Genel Sekreterlik tamimi olarak da yayınlanan konuşma metninde; Recep Bey'in üzerinde durduğu konular belirli başlıklar altında düzenlenmiştir. "*Kongrelerin ciddiliği, fırkanın halkçılık vasfı, sınıf tanımamak, fırka ve hükümet arasındaki uyum, müşterek mesuliyetler, dileklerin takdiri ve yapılması, hükümet ve fırkanın ahenksizliğinin zararları, fırka mensuplarının intihap dairelerinde tetkik ve teftişleri, fırka idealleri...*" gibi hususlar hakkında, tüm vilayet kongrelerinde dikkate alınması gereken fırka prensiplerini içermektedir.⁴⁰¹

Ankara'da düzenlenen kongre, CHF III. Büyük Kongresinin açık izlerini taşımaktadır. Vilayet İdare Heyeti raporunda belirtildiği kadarıyla, bir önceki yıl CHF Merkez yönetimine ve dolayısıyla Parti Hükümetine iletilen çoğu temenni gerçekleşmiştir. İdare Heyeti'nin görev dağılımında dikkat çeken önemli bir husus ise, yapmış oldukları çalışmalarda parti üyelerini ihtisas ve bilgi sahalarına göre işlevsel sorumluluk alacak şekilde görevlendirmiş olmalarıdır. Bu durumu özellikle esnaf cemiyetleriyle ilgili olarak yapmış oldukları hazırlıklarda görmek mümkündür. Bunun yanında "*Halk Hatipleri*" teşkilatlarının etkin bir şekilde faaliyet göstermesi, talimat beklemeksizin yapmış oldukları çalışmalar da dikkat çekmektedir.

2.2.2.2. Küçük Sanayi Erbabı, Esnaf ve Çiftçiler Hakkında Görüşler

İstanbul Vilayet Kongresi 13 Ocak 1933 tarihinde, saat 14.00'te fırkanın İstanbul'daki merkezinde, Vilayet İdare Heyeti Reisi Cevdet Kerim Bey başkanlığında toplanmıştır. Kongreye; İstanbul'un 15 kazasından seçilmiş 65 üyeden 58'i katılmıştır.⁴⁰²

³⁹⁹ CCA Fon 490-1 Yer No: 201-794-4, s. 70-77.

⁴⁰⁰ CCA Fon 490-1 Yer No: 2-8-2; CHF Kâtibi umumisi Recep Beyin Bir Nutku, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933, eserin tamamı.

⁴⁰¹ CCA Fon 490-1 Yer No: 2-8-2, s. 1-10.

⁴⁰² Adalar 3, Bakırköy 4, Beşiktaş 4, Beykoz 3, Beyoğlu 8, Çatalca 6, Eminönü 7, Fatih 6, Kadıköy 4, Kartal 3, Sarıyer 4, Silivri 3, Şile 3, Üsküdar 4, Yalova 3; CHF İstanbul Vilayeti 1933 Senesi İdare Heyeti Raporu, İstanbul Devlet Matbaası, 1933, s. 1; Cumhuriyet, 14 Kânunusani 1933.

Kongre Başkanlığına Hüsametdin Paşa (Sarıyer), İkinci Başkanlığa Nakiye Hanım (Beyoğlu), kâtipliklere de Faruki (Kadıköy) ile Kadri (Beyoğlu) Beyler seçildikten sonra, İdare Heyeti Reisi Cevdet Kerim Bey tarafından iki senelik faaliyet raporu okunmuştur. Rapor; fırkanın tarihçesi ve hüviyeti, Büyük Kongreden itibaren fırkanın iki senelik faaliyetleri ve bugünkü durum, umumi merkez ve hükümetin uygulamaları, geçen vilayet kongresinde tespit edilen ihtiyaçlar ve bunlara yapılan işlemler, gelecek sene teşkilatın yapılmasında gerekli gördüğü faaliyetler olmak üzere beş ana bölümü ihtiva etmektedir.⁴⁰³

Dâhili siyasette, hükümet otoritesinin ve ülkede asayişin sağlandığı; imar ile mali ve iktisadi alanlarda önemli gelişmelerin kaydedildiği; yabancıların Türkiye'deki imar işlerinden el çektirildiği; devlet bütçesinde denklığın sağlandığı; ithalat ve ihracat dengesinin alınan tedbirlerle gerçekleştirildiği ve dünya ekonomik buhranının etkilerinin azaltıldığı ifade edilmektedir. Son iki sene içerisinde fırka programının yürürlüğe girmesiyle birlikte; kooperatifçiliğin geliştiği, Ziraat Bankasının faaliyetlerinin belirli bir düzene sokulduğu, sanayinin sistematik olarak gelişme gösterdiği, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin etkili bir şekilde faaliyete geçtiği, demiryolları ile ilgili çalışmaların düzenli olarak sürdürüldüğü, nihayet memleketin huzur ve refah seviyesinin artırıldığı belirtilmektedir. Vilayet ve Belediye teşkilatıyla iki sene içerisinde gerçekleştirilen faaliyetler ise raporda; sıhhat, evkaf, nafia, maarif ana konuları altında yer almıştır.⁴⁰⁴

CHF'nin; *“Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibarıyla muhtelif iş erbabına ayrılmış bir camia..”* telakki etmesi ve *“...sınıf mücadelesi yerine, içtimai intizam ve tesanütü kurmak; biri ötekini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemek, menfaatleri kabiliyet ve çalışma derecesi ile mütenasip kılmak..”* prensibiyle yaptığı iş bölümüne uygun olarak; İstanbul Vilayeti İdare Heyeti de bu sahada çalışmalarını geliştirmiş ve bir rapor hazırlayarak, CHF Genel Sekreterliği'ne göndermiştir. Söz konusu raporda; esnaf cemiyetleri hakkında detaylı bir araştırma, esnafın kimlerden oluştuğu, kanuni durumları, bu cemiyetlerin problem sahaları ve giderici tedbirler yer almaktadır. İşçilerle ilgili olarak da fırkanın belirlemiş olduğu prensipler, halen üzerinde çalışılan İş Kanunu'nun İstanbul Vilayetinde uygulanabilme esasları hakkında da kapsamlı bir hazırlık yapılarak rapor halinde CHF Genel Merkezine sunulmuştur. Raporda; Türkiye'de 20'den fazla işçi çalıştıran 872 müessesenin bulunduğu, bunun 220 adedinin İstanbul Vilayetinde yer aldığı, yani % 25'lik

⁴⁰³ CHF İstanbul Vilayeti 1933 Senesi İdare Heyeti Raporu, s. 3-34; Cumhuriyet, 14 Kânunusani 1933.

⁴⁰⁴ CHF İstanbul Vilayeti 1933 Senesi İdare Heyeti Raporu, s. 11-22; Cumhuriyet, 14 Kânunusani 1933.

bir orana sahip olduğu göz önünde tutulmaktadır (EK-16).⁴⁰⁵

İdare Heyeti raporunun bundan sonraki bölümleri; limanlar, gençlik ve spor teşekkülleri, yardım ve hayırsever derneklerinin faaliyetleri, spor teşkilatının faaliyetleri, Halk Hatipleri teşkilatı, Halkevlerinin durumu ve faaliyetleri konularındaki bilgileri içermektedir. Rapor hakkında görüşler beyan edildikten sonra encümen seçimleri yapılmıştır.⁴⁰⁶

18 Ocak 1933'te yapılan toplantıda, Hesaplara Bakma Encümeni raporu görüşülmüş ve Umumi Heyet tarafından onaylanmıştır. Bütçe Encümeni raporunun görüşülmesine geçilmiştir. Kazalar ve vilayetlerin bütçelerine ilişkin raporda, bütçenin Haziran ayında değil de Vilayet Kongrelerinin toplanma zamanı olan Ocak ayında düzenlenmesi teklif edilmiştir. Rapora ilişkin görüşler çerçevesinde dile getirilen hususların başında, gelirleri yetersiz olan kazalara yardım edilmesi konusu gelmektedir. Bunun yanında aidatlarını tam ve zamanında ödemeyenlere yapılacak işlemler de tartışma konusu olmuştur. Aidatını maddi imkânsızlar nedeniyle veremeyen, ancak fırkaya yürekten bağlı kişilerin bulunduğu; CHF'nin parayla üye toplayan bir parti olmadığı, ancak durumu müsait olup da aidatını ödemeyenlerin de parti de yeri olamayacağı kararlaştırılmıştır. Ayrıca, tahsil çağında bulunan fakir çocuklara yapılan yardım faslının geliştirilmesi uygun görülmüştür.⁴⁰⁷

Üçüncü Toplantı, 20 Ocak 1933'de Nakiye Hanım'ın başkanlığında açılmıştır. Fırka Genel Sekreteri Recep Bey'in göndermiş olduğu mektup okunduktan sonra yeni Vilayet İdare Heyeti ve Büyük Kongre temsilcisinin seçimi yapılmıştır.⁴⁰⁸

İstanbul Vilayet Kongresine, İdare Heyeti Raporu damgasını vurmuştur. Çok kapsamlı olarak hazırlanan rapor içeriğinde; CHF'nin III. Büyük Kongresi ve 1930 yılı İstanbul Vilayet Kongresinde görüşülen ve karara bağlanan hususların izlerini görmek mümkündür. Raporun en önemli bölümlerinden biri; esnaf cemiyetleri, esnaf, sanatkâr ve işçiler hakkında hazırlanmış ve CHF Genel Merkezine gönderilmiş olan çalışmadır. O dönem İstanbul, Türkiye'deki sanayi ve iş ortamının yaklaşık % 30'nu bünyesinde

⁴⁰⁵ İstanbul Vilayet İdare Heyeti tarafından hazırlanan “*Esnaf Cemiyetleri*” ile “*İşçi-İşveren İlişkilerinin Düzenlenmesi*” raporu için **EK-16**'ya bk.; **CHF İstanbul Vilayeti 1933 Senesi İdare Heyeti Raporu**, s. 22-26.

⁴⁰⁶ **CHF İstanbul Vilayeti 1933 Senesi İdare Heyeti Raporu**, s. 26-34; **Cumhuriyet**, 14 Kânunusani 1933.

⁴⁰⁷ **Cumhuriyet**, 19 Kânunusani 1933.

⁴⁰⁸ İdare Heyeti Asil; Cevdet Kerim, Necip, Salah Cimcoz, Ali Rıza, İbrahim Kemal, Galip Bahtiyar, Samih, Hamit ve Faruki Beyler. Yedek; Manyasizade Feridun, Karamustafazade Ahmet, Nemlizade Mithat, Hamdi, Eczacı Celal, Dr. Mustafa Hayrullah, Hasan ve Asım Beyler seçilmişlerdir. Kongre; Cevdet Kerim Bey, Nakiye Hanım, Suat Karaosman ve Hamdi Beyler. Yedek; Ali Rıza, Dr. Hikmet, Avni ve Basmacızade İzzet Beyler; **Cumhuriyet**, 21 Kânunusani 1933.

barındırmaktadır. İstanbul Vilayeti İdare Heyeti bu durumu göz önünde tutarak ve 1931 CHF Büyük Kongresinde oluşturulan görüşleri de dikkate alarak bu çalışmayı yapmıştır.

İncelemesi yapılan aynı dönem için “*İşçi, işveren, esnaf, sanatkâr*” gibi konular üzerinde yapılmış olan birçok çalışmada; CHF yöneticilerinin, merkez ve taşra örgütlerinin özellikle işçi ve iş çevrelerine fazla ilgi göstermediği şeklinde bir kanaat vardır. Oysa yapılan hazırlıklar incelendiğinde, CHF Vilayet Örgütünün “*İş ve İşçi, Esnaf ve Sanatkâr*” konularına ne denli önem verdiği, çalışma şartlarının oluşturulması, verimin artırılması amacıyla ne gibi önlemler tasarlandığı ve yürürlüğe konulduğu görülmektedir.⁴⁰⁹ Söz konusu çalışmanın, 1936 yılında, 3008 Sayılı İş Kanunu’nun çıkarılmasında alt yapı sağladığı da değerlendirilmektedir.⁴¹⁰

2.2.3. 1933-1934 Yıllarındaki Önemli Gelişmeler

İstanbul Vilayet Kongresi’nin yapıldığı günlerde, 14 Ocak 1933’te, “*La Haye ve Cenevre afyon mukavelenameleri ile protokollerinin tasdikine dair kanun*” TBMM’de kabul edilmiş ve ülkede afyon ekimine büyük ölçüde sınırlama getirilmiştir.⁴¹¹

Aynı yıl içerisinde 31 Mayıs 1933’te, “*İstanbul Darülfünununun ilgası ve Maarif Vekâletince yeni bir üniversite kurulmasına dair kanun*” TBMM’de kabul edilmiş, 31 Temmuz itibarıyla İstanbul Üniversitesi kurulmuştur.⁴¹²

Türkiye’nin devletçilik yoluyla kalkınmasını sağlamayı amaçlayan en önemli gelişmelerden biri de 1934 yılında “*Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*”nın yürürlüğe girmesiyle yaşanmıştır. Dünya ekonomik buhranından hemen her ülkenin çıkış yolları aradığı bir dönemde, yeni ekonomik politikalara yönelen Türkiye için Sovyetler Birliği’nin bu alandaki planlı gelişmeleri dikkat çekicidir. 1932 yılı Nisan-Mayıs aylarında İsmet Paşa’nın Rusya’ya yaptığı ziyaretin de bu ülkedeki planlı ekonomik gelişmeler hakkında bilgi edinmeye ve Türkiye’nin ekonomik kalkınması için model arayışlarına yönelik olduğu değerlendirilmektedir.⁴¹³

Nitekim bu ziyaretten üç ay sonra 1932 yılı Ağustos ayında Türkiye’ye Prof. Orlof başkanlığında bir Sovyet Heyeti’nin gelmesiyle planlama çalışmaları başlamıştır. Orlof Heyeti, Türkiye’de kurulması gerekli sanayi tesisleri hakkında bir rapor hazırlayıp İktisat

⁴⁰⁹ CHF İstanbul Vilayeti 1933 Senesi İdare Heyeti Raporu, s. 21-26.

⁴¹⁰ Resmi Gazete, 15 Haziran 1936, Sayı 3330, “İş Kanunu” Kanun No: 3008, Kabul Tarihi: 8.6.1936.

⁴¹¹ Resmi Gazete, 26 Ocak 1933, Sayı 2314, Kanun No: 2108.

⁴¹² Resmi Gazete, 6 Haziran 1933, Sayı 2420, Kanun No: 2252.

⁴¹³ Ertan, “İsmet Paşa’nın Sovyetler Birliği’ni Ziyareti”, s. 354.

Vekâleti'ne vermiştir. İktisat Vekili Celal Bey tarafından benimsenen “*Sınaî Tesisat ve İşletme Raporu*” buna eklenen “*İktisat Vekâleti Teşkilatına İlaveler*” konulu rapor, 16 Aralık 1933'te Bakanlar Kurulu'nda görüşülmeye başlanmıştır. Neticede 17 Nisan 1934'te “*Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*” adı altında kabul edilen plan yürürlüğe girmiştir.⁴¹⁴

Planın esası; devlet öncülüğünde planlı sanayileşmedir. Planın dayandığı temel ilkeler; temel hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sınaî tesislere, büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere, kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasına öncelik verilmesidir. Bu ilkelere dayanılarak alınmış olan, altı alt sanayi dalında tesis kurma kararına uygun olarak plan düzenlenmiştir. Bu dallar; kimya, kâğıt-selüloz, madencilik, tekstil, seramik ve demir-çelik alanlarıdır. Plan çerçevesinde öngörülen fabrika sayısı 20, gerekli kaynak ise 45 milyon Türk Lirasıdır. Planın yürütme ve koordine sağlama görevi Sümerbank'a verilmiştir. Plan çerçevesinde öngörülen (iki tanesi hariç) ve zamanında gerçekleştirilen, 20 sınaî tesisten sadece Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası İş Bankası tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Diğerleri ise Anadolu'nun çeşitli vilayetlerine ve kazalarına dağıtılmıştır.⁴¹⁵

1932-1934 yıllarında Vilayet Kongre talepleri kapsamında Mecliste tartışılıp görüşüldükten sonra siyasi, sosyal, hukuki, kültürel ve iktisadi ihtiyaçlara yönelik çıkarılan kanunlar EK-22'de belirtilmiştir.⁴¹⁶

2.2.4. 1934 Yılı Vilayet Kongreleri

2.2.4.1. Antalya'da Yeniden Teşkilatlanma ve Yapılan İki Kongre

Antalya'da 1934 ve 1935 yıllarında bir olağanüstü, bir normal kongre yapılmıştır. Antalya Olağanüstü Vilayet Kongresi 21 Eylül 1934 Cuma günü fırka genel merkezinde, Fırka Genel Sekreterliği'nin emir ve tensipleriyle gerçekleştirilmiştir. Vilayet Valisi Nazif Bey de kongreye iştirak etmiştir. Kazalarla, merkezin 31 temsilcisinden 27'si kongrede hazır bulunmuştur. Vilayet İdare Heyeti Reisi Şerafettin Bey tarafında açılan kongrede, İkinci Reisliğe Dr. Seyfettin, kâtipliklere Av. Fuat ile Hasan Tahsin Beyler seçilmiştir. Kongre üyelerinin ortak talepleri üzerine açık oylamayla Vilayet İdare Heyetinin seçimi yapılmıştır. Yeni vilayet idare heyetinin göreve başlamasından bir hafta sonra, Antalya Vilayetinde yapılan belediye seçimlerinde, oy kullanma hakkına sahip 9.800 kişiden

⁴¹⁴ Boratav'a göre: “...Sovyetler Birliği'nden sonra, dünyada ilk planlama denemesine girişmiş bulunmak şerefinin Türkiye'ye ait olduğu söylenebilir.” Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s. 111.

⁴¹⁵ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 79-83.

⁴¹⁶ Vilayet Kongre kararlarına bağlı olarak 1933-1934 senelerinde çıkarılan kanunlar **EK-22**, Sıra No: 21-60.

6.776'sı yani % 70'i seçimlere katılarak CHF adaylarının kazanmasını sağlamışlardır.⁴¹⁷

1934 yılı için yapılması gereken Vilayet Kongresi ise; 11 Ocak 1935 Cuma günü saat 10.00'da, Vilayet Fırka Merkezinde toplanmıştır. Birinci reisliğe Vilayet İdare Heyeti Reisi Şeref Karacan seçilmiştir. Kongre, yeni Vilayet İdare Heyetine ittifakla; Hayriye Macit, Dr. Seyfi Okan, Ahmet Şevki, Eczacı Sabri, Av. Fuat, Berber Oğlu Tevfik, Ziraat Bankası Müdürü M. Ali ve Ali Haydar'ı seçmiştir. Cumartesi günü yapılan ikinci toplantıda, talep ve öneriler kararlaştırılmış, idari işler tamamlanmış ve kongre dağılmıştır.⁴¹⁸ Kongrede kabul edilen talep ve öneriler konularına göre şu şekildedir:

(1) Maliyeye ilişkin talepler: Sayım vergisinin indirilmesi, çift hayvanlarının vergiden muaf tutulması, araziden alınan mahsulün şimdiki kıymetiyle vergi arasında büyük fark olduğundan, arazi vergisi kıymetinin az mahsule göre belirlenmesi, köylerinden uzak yerlerde çalışmak durumunda olan köylülerin, çeşitli arazilerde kurdukları üzeri toprak, etrafı kısmen çit ve taş, kıymeti olmayan damlarından vergi alınmaması, Buğday Koruma Vergisinin şehir ve kasaba halkının rençper olan kısımlarından alınmaması, Çiftçinin kasabalardaki değirmenlerde öğüttükleri buğdaydan resim alınmaması, iptidai su değirmenlerinden vergi alınmaması, köylüye mahsus sigara ve tütünlerin fiyatlarının indirilmesi, seyyar tapu ve vergi memurlarının tayini, Korkuteli kazasına da Burdur gibi afyon yetiştirme müsaadesi verilmesi, Manavgat ve Serik kazalarında ve Solak Nahiyesinde tütün ziraatına müsait yerlerde, tütün ekimine izin verilmesidir.

(2) İktisadi talepler arasında; Akseki kazası köylerinde çalışmakta olan dokuma tezgâhlarının, milli bankaların yardımıyla, Kadıköy ve benzeri tezgâhlar haline getirilmesi dileği bulunmaktadır. Dâhiliye ile ilgili olarak; ova kazalarının muhacirlerle iskân edilmesi, sıhhi talepler arasında ise, Alanya kazasının da sıtma mücadelesine dâhil edilmesi vardır.

(3) Ziraatla ilgili olarak; Alanya kazasındaki hayvan hastalıklarının kontrol altına alınması ve tedavi, hayvan ihracının kolaylaştırılması; her türlü ihracat iskelesi olan Finike ve Kaş'a da veteriner tayin edilmesi talep edilmektedir. Köylülerin kereste ihtiyacının temini için Orman İdaresinin kolaylık göstermesi istenmektedir.

(4) Maarife ait dilekler: Binası halk tarafından yapılmak şartıyla Alanya kazasında

⁴¹⁷ Heyete seçilenler; Sıtma Mücadele Reisi Dr. Seyfettin, Ticaret Odası Reisi Osman, Tüccar Ahmet Şevki, Eczacı Sabri, Av. Fuat, Tüccar Âlim Zade Mehmet, Tüccar Hasan Tahsin, Eski İktisat Müdürü Lütfü Beylerdir; **Antalya**, 4 Birinci Teşrin 1934; **Antalya**, 11-18 Birinci Teşrin 1934.

⁴¹⁸ **Antalya**, 17 İkinci Kanun 1935.

bir ortaokul açılması, binasının yapılmasına halkın kısmen yardım etmesi şartıyla Akseki kazasında bir ortaokul açılması, Kaş, Korkuteli, Finike, ilave olarak Tefenni (Burdur'a ait) ve Fethiye kazaları arasında merkezi bir yerde bulunan ve bünyesinde bir Alay bulunduran Elmalı'da bir ortaokul açılmasıdır.⁴¹⁹

Tüm bunlara ilave olarak, Vilayet İdare Heyeti Reisinin 14 Nisan 1935'te CHF Genel Sekreterliği'ne yolladığı yazıda ilave dilekler olarak şunlar yer almaktadır:

Akseki kazası Güzelsu nahiyesinin tam teşekküllü hale getirilmelidir. Akseki kazasının Eksere köyü ve civarındaki 18 köy bir nahiye haline getirilmeli ve burada bir posta şubesi açılmalıdır. Manavgat kazasında merkezi Çenger köyü olmak üzere bir nahiye teşkil edilmelidir. Kaş kazasının eski merkezi olan Kasaba köyü nahiye haline dönüştürülmelidir.⁴²⁰ Atatürk heykelinin biran evvel Antalya'da yer alması; bir kısım kadınların halen kullanmakta oldukları çarşaf ve peçeden kurtarılması da görüşülüp kararlaştırılan dilekler arasındadır.⁴²¹ Yeniden teşkilatlanma sonrası, Vilayet İdare Heyetinin belediye seçimlerinde gösterdiği çabalar dikkat çekmektedir. Konularına göre ayrılmış taleplerin bölgenin ekonomik gelişmesinin yanında, varlığı önlenemeyen hayvan hastalıkları hakkında tedbir almaya yönelik olduğu görülmüştür.

2.2.4.2. Kars'ta Kadınların Siyasete Atılma Çabaları

Kars Vilayet Kongresi, 21 Kasım 1934 Çarşamba günü Vilayet İdare Heyeti Reisi Zihni Bey tarafından açılmıştır. Kongreye; Kars Merkez nahiyesi dâhil olmak üzere 10 ilçeden seçilmiş 38 delege ile 4 yönetim kurulu üyesi toplam 42 kişi katılmıştır. Kongre başkan ve kâtiplerinin belirlenmesinden sonra yedişer kişilik hesap ve layiha encümeninin seçimi yapılmıştır. İdare heyetinin iki yıllık faaliyet raporu okunmuş, rapor hakkında söz alan olmayınca ittifakla kabul edilmiştir.⁴²²

22 Kasım 1934'te yapılan ikinci toplantıda; bütçe encümeninin raporu okunmuş ve önce vilayet olmak üzere ilçelerin bütçelerinin ayrı ayrı görüşülerek oylamasına geçilmiştir. Öncelikle vilayet bütçesi görüşülerek onaylanmış, sonra sırasıyla Göle, Sarıkamış, Posof, Arpaçay, Susuz, Merkez Nahiye, Kağızman, Ardahan, Çıldır, Digor ilçelerinin bütçeleri gündeme getirilmiş, tartışılmış ve kabul edilmiştir.⁴²³

⁴¹⁹ CCA Fon 490-1 Yer No: 492-1981-2, s. 8-14.

⁴²⁰ CCA Fon 490-1 Yer No: 492-1981-2, s. 6.

⁴²¹ Antalya, 17 İkinci Kanun 1935.

⁴²² Kars'a bağlı kazalar; Merkez, Kağızman, Çıldır, Ardahan, Posof, Göle, Sarıkamış Arpaçay, Digor, Susuz, Çakmak; CCA Fon 490-1 Yer No: 202-798-2, s. 6; Kars, 29 İkinci Teşrin 1934 Perşembe.

⁴²³ CCA Fon 490-1 Yer No: 202-798-2, s. 6-11.

CHF, 1934 Kars Vilayet Kongresinde kabul edilerek, CHF Genel Sekreterliği'ne üç önemli talep gönderilmiştir. Bunlar; Kars'ta hayvan yetiştiriciliğinde hayati öneme haiz olan tuz ihtiyacı dikkate alınarak, tuz fiyatının yarıdan aşağıya indirilmesi; bölgedeki frengi salgını hakkında Sıhhiye Vekâletinin uyarılması; Sarıkamış köylerinde süregelen çekirge saldırılarına karşı Ziraat Vekâletince tedbir alınmasıdır. Kongrede kabul edilen diğer talepler, kazalara göre tasnif edilmiş haliyle Kars Valiliği'ne iletilmiştir.⁴²⁴

Kadınların milletvekili seçme ve seçilme hakkı kazandıklarına ilişkin kanunun yayınlanmasıyla, Vilayet İdare Heyeti de kadınlara yönelik çalışmaları başlatmıştır.⁴²⁵ Amaç daha çok kadının fırkaya girerek siyasette yer almalarının sağlanmasıdır. Bu kapsamda; CHF Vilayet İdare Heyeti Reisi Zihni Bey tarafından bir davetiye yayınlanmıştır.⁴²⁶ 27 Aralık 1934'te Kars Vilayeti Parti Merkezinde, vilayette bulunan kadınlar, Zihni Ergezen'in başkanlığında toplanmışlardır. Zihni Bey, CHF prensipleri, programı ve kadınların fırkaya girişiyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Daha sonra Halkevi Reisi Saim Altuğ, Halkevlerinin tüm kadınlara açık olduğunu, Halkevleri şubelerinde mutlaka kadınların daha fazla görev almaları gerektiği hakkında bir konuşma yapmıştır. Toplantıya katılan kadın üyelerden Samiye Cevdet Ertuğrul söz almış ve vilayette halen tek tük görülen peçe ve çarşafın kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. Süreyya Hanım ise; *"... Bizi bu günlere eriştiren Atatürk'e biz kadınların aldığımız siyasal haklardan dolayı derin saygı ve şükranlarımızı sunarken, Türk'ün göz bebeği olan Atatürk'ü içten gelen bir sevgi ile alkışlar ve Atatürk'ün gösterdiği yoldan ayrılmamaya ant içelim.. Yaşasın Atatürk, Varolsun ünlü Türk ulusu, yücelsin bahadır ordumuz..."* diyerek, ülkede kadınların kazandığı siyasal haklar çerçevesinde görüşlerini belirtmiştir.⁴²⁷

Kars Vilayeti'ne ait tutanakların incelenmesi esnasında dikkatimizi çeken en önemli hususların başında, kongrelere katılan delegelerin birbirlerine karşı saygılı davranışları ve tartışılan konuların hukuki mevzuatına da hâkim olmalarıdır. Bölgenin en önemli geçim kaynağı olan hayvancılığın yeterince desteklenmemesi, bir sorun olarak

⁴²⁴ CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1993-1, s. 14-23.

⁴²⁵ Anayasa Değişikliği: 22 yaşını bitiren erkeklerle birlikte kadınların da mebus seçmek ve 30 yaşını bitiren erkekler gibi kadınların da mebus seçilmek hakkı verilmesi; **Resmi Gazete**, 5.12.1934, Kanun No: 2599.

⁴²⁶ Kars'ta kadınların siyasete girmeleri ile ilgili yapılacak toplantı öncesi yayınlanan davetiye; *"Yeni yasayla kadınlar, sayılabilecek ve seçileceklerdir. İkinci müntehipte seçilmeleri tabiidir. Bunun için kadınların fırkaya girmeleri lazımdır. Çünkü Fırka Nizamnamesi fırka dışındaki vatandaşlara rey veren Fırkacılar ceza tertip etmiştir. Bu sebeple iyi vasıflı kadın üyelerin artmasıyla Fırkamız hem şereflenecek, hem de kuvvet bulacaktır. Fırka binasında bir toplantı yapılarak Fırka programı izah edilmek ve bu suretle kadınlarımızın fırkaya girmelerini kolaylaştırmak hususu kararlaştırılmıştır. Toplantı 21.12.1934 Cuma günü saat 13.00'te yapılacaktır. İkinci Müntehip seçgisi yaklaştığından kadınlarımızın bu toplantıya gelmeleri kendi menfaatleri iktizasındadır."* **Kars**, 17 Birinci Kanun 1934.

⁴²⁷ **Kars**, 27 Birinci Kanun 1934.

karşımıza çıkmaktadır. Üzerinde hassasiyetle durulan kadınların seçimlere katılmalarıyla ilgili çabalara ise incelemesini yaptığımız diğer kongrelerde, Kars Vilayeti kadar yer verilmediği tespit edilmiştir.

2.2.4.3. Umumi İdare Heyetinin Samsun Vilayet Teşkilatına Müdahaleleri

CHF Samsun Vilayet Teşkilatında dönem itibarıyla bazı gelişmeler yaşanmıştır. Vilayet Heyeti Reisi Dr. Nazifi Şerif istifa etmiş, istifası CHF Umumi İdare Heyetince kabul edilmiş ve yerine vilayet idare heyeti azalarından birinin seçimle getirilmesi talimatı üzerine; Vilayet İdare Heyeti Reisliğine Kefelizade Sami Bey seçilmiştir.⁴²⁸

Samsun Vilayeti için CHF'nin merkezi olan Gazi Konağı yanındaki alana bir konferans salonu yapılması daha önce teklif edilmiş, teklif genel merkez tarafından uygun bulunmuştur. Söz konusu alanda bulunan mağazalardan birinin katında salon inşası yapılmasına başlanmıştır.⁴²⁹

Ağustos ayı başında Samsun Milletvekilleri Mehmet Zühtü (Durukan) Bey ile Hasan Ruşeni (Barkın) Bey, kazalarda incelemelerde bulunmuş, halkın ihtiyaçlarını, talep ve şikâyetlerini yerinde dinlemişlerdir.⁴³⁰

1934 yılı Eylül ayından itibaren tüm ülkede olduğu gibi Samsun'da da çarşafaların çıkarılması kapsamında yoğun çalışmalar yapılmış, Halkevinde konferanslar düzenlenmiş, gazetelere ilanlar verilmiş, Samsun Halkevi tarafından çeşitli yayınlar yapılmıştır.⁴³¹

Kasım ayı itibarıyla CHF Vilayet İdare Heyetinin yayınlamış olduğu programa göre ocak, nahiye ve kaza kongrelerine başlanmıştır. Ancak, CHF Umumi İdare Heyeti tarafından alınan bir karara göre, Samsun merkez kaza idare heyeti kaldırılmıştır. Kaza heyetine ait tüm evraklar Vilayet İdare Heyetine teslim edilmiştir. Bu süreçte, Kökcüoğlu, Cedit ve Salahiye mahalleleri ocak kongreleri tamamlanmıştır.⁴³²

CHF Samsun Vilayet teşkilatında yaklaşık olarak dört senedir yaşanan sorunların giderilmesi ve teşkilatın yeniden etkin bir hale getirilmesi amacıyla bu defa da; CHF

⁴²⁸ **Samsun**, 19 Temmuz 1934.

⁴²⁹ **Samsun**, 2 Ağustos 1934.

⁴³⁰ **Samsun**, 9 Ağustos 1934.

⁴³¹ Halkevi neşriyat şubesinden: "*Annelerimizin, kız kardeşlerimizin, kızlarımızın da yaşadıkları şimdiki çağın dileğine uygun saygıları olsun. Birçok yerlerde çarşafaların çıkarıldığını hepimiz işitiyor, herkes biliyor. Samsun'daki annelerimizi değil, Cumhuriyet çağında yetişmiş kızlarımızı bile bugün de çarşafa bürünmüş görüyoruz. Bu görünüş: Samsun'daki annelerimizin, kızlarımızın giyinişi, Cumhuriyet isteğine ve dileğine uygun olmadığını göstermekte ve çok çirkin görünmektedir. Bunun için istiyoruz ki, Samsun, annelerimiz, kız kardeşlerimiz ve kızlarımız, Cumhuriyetin dileğine.. Yaşadıkları şimdiki çağın isteğine uygun giyinişe bürünsünler.. Artık kara çarşafaları çıkarsınlar.*" **Samsun**, 4 Birinci Teşrin 1934.

⁴³² **Samsun**, 22, 29 İkinci Teşrin 1934.

Samsun Vilayeti İdare Heyeti, CHF Umumi İdare Heyeti'nin kararıyla kaldırılmıştır. Bunların yerine yeni seçilecek heyete kadar “*Müteşebbis Heyet*” adıyla bir grup oluşturulmuştur. Bu grup, 5 Ocak 1935 Cumartesi günü Giresun Milletvekili Münir Akkaya'nın başkanlığı altında ilk toplantısını yapmış ve müteşebbis heyete; Ahmet Kılınçel, Yusuf Abdullah Kiroğlu, Mustafa Aldıkaçtıoğlu, Dr. Ertuğrul, Dişçi Mümtaz, Nuri Şahin, Nail Tuzcu, Av. Ali Fikri, Keresteci Fazıl beyleri seçmiştir. Heyet arasında Keresteci Fazıl muhasebe, Nuri Şahin veznedar, Nail Tuzcu da kâtip olarak belirlenmişlerdir. Bunun yanında Halkevinin çalışmalarını da değerlendiren Münir Akkaya, Halkevi faaliyetlerinin etkinliğinin artırılması için bazı tedbirler almıştır. Samsun Vilayetinde gerçekleştirilen parti teşkilatı ile ilgili ıslahat kapsamında, Köprü Fırka İdare Heyeti de görevden alınmış, yerlerine vilayette olduğu gibi müteşebbis bir heyet getirilmiştir.⁴³³

1935 yılı Mart ayı başında Samsun CHF Başkanlığından yayınlanan bir talimatla; mahalle ocaklarıyla, vilayet kongresinin yapılacağı yer ve tarihler belirlenmiştir. Buna göre; 22-26 Mart 1935 tarihleri arasında, Kılıç Dede, Selahiye, Kökçü Oğlu, Hançerli, Saidbey, Ulu Gazi ocak kongreleri tamamlanacak, Vilayet Kongresi de 29 Mart 1935 Cuma günü akşamı toplanacaktır.⁴³⁴

Ocak, nahiye ve kaza kongreleri tamamlanan Samsun'da Vilayet Kongresi, 29 Mart 1935 Cuma günü, fırka binasında ve Giresun Milletvekili Münir Akkaya başkanlığında toplanmıştır. Kongrede, bütçe, hesap ve dilek encümenleri seçilerek, gereken incelemeler yapılmıştır. Pazar akşamı ise tüm incelemelerin müzakeresi umumi heyette tamamlanmıştır. Kongrede alınan kararlar, Samsun Vilayeti fırka teşkilatının bundan sonraki faaliyetlerinin de yönlendiricisi olacaktır. Seçildikleri günden itibaren fırka faaliyetlerini çok iyi idare eden müteşebbis heyet, kongre sonunda yapılan oylamada yeniden seçilmişlerdir. Heyet; Av. Ali Fikri, Nuri Şahin, Nail Tuzcu, Dr. Ertuğrul, Dişçi Mümtaz, Mustafa Aldıkaçtı, Fazıl Mustafa ve Ahmet Kılıçcı'dan oluşmuştur. Kazalardan gelen delegelere verilen yemekte, Vali F. Kiper ve Tümen Komutanı Hüseyin Avni de hazır bulunmuştur. Giresun Milletvekili Münir Akkaya ise, Samsun Vilayet teşkilatlanması ve seçimlerle ilgili faaliyetlerini tamamladığı için Ankara'ya dönmüştür.⁴³⁵

Vilayet Kongresinde kabul edilen dileklerin bakanlıklara göre tasnifi şu şekildedir:

⁴³³ **Samsun**, 10Son kanun 1935.

⁴³⁴ **Samsun**, 21 Mart 1935; **Ahali**, 26 Mart 1935.

⁴³⁵ **Ahali**, 2 Nisan 1935; **Samsun**, 4 Nisan 1935.

(1) Maliye Bakanlığına İlişkin Talepler: Hayvanlarla ilgili sayım vergisinin yeniden düzenlenmesi; köy evlerinden bina vergisi alınmaması; arazi kıymetlerinin hububat fiyatlarına göre belirlenmesi; şeker-gaz-tuz fiyatlarının indirilmesi; Belediyenin Emlak ve Eytam Bankasından Maliyeye devredilen borçlarının on sene süreyle taksite bağlanması; Lâdik hükümet konağının yapılması; vergi bakaya borçlarının taksitlendirilerek ödenmesi; Terme'de Rum ve Ermeni arazi ve emlakini yüksek değerlerle borçlanarak alanlar içinde bulunan buhran döneminde borçlarını ödeyememekte, bunlara kolaylık sağlanması; Terme'de umumi harpte Rus donanmasının verdiği zararları yakılmış-yıkılmış yerlerin sahiplerine verilen raporlar olmasına rağmen bunların bedelleri ödenmemiştir, ödenmesi; bina ve arazi ölçümlerinin yeniden yapılarak vergi oranlarının buna göre belirlenmesi gerekmektedir.

(2) Bayındırlık Bakanlığına İlişkin Talepler: Bafra bölgesinin sanayi ve ticaret imkânları göz önünde tutularak, Samsun'a trenle bağlanması; aynı şekilde Terme Kazasının da demiryoluyla Samsun'a bağlanması; her iki talep de geçen sene de yapılmış ancak Genel Sekreterlikten bu hatların yolcu ve yük oranlarının yapılacak masrafları karşılayamayacağı nedeniyle olumsuz cevap gelmiştir. Tekrar incelenmesi ısrarla talep edilmektedir. Samsun-Sivas karayolunun 40 Km. lik bölümü ve Kavak-Erbağ yolu tamamlanmalıdır.

(3) Sağlık Bakanlığına İlişkin Talepler: İlaç fiyatlarının ucuzlatılması; Terme'ye hükümet doktoru tayiniyle birlikte bir dispanser açılması; aşı ve sağlık memurlarının köylere muntazam olarak gönderilmesi; Vezirköprü batı kısmındaki ve Bafra'daki frengililerin tedavisi; Bafra'nın sıtma mücadelesi alanına dâhil edilmesidir.⁴³⁶

1935 yılına gelindiğinde, Samsun ve bağlı ilçelerin CHF teşkilatlarında huzursuzlukların devam ettiği görülmektedir. Nitekim CHF Umumi Merkezi'nden de bu hassasiyetin yerinde tespiti amacıyla müfettişler görevlendirilmiştir. Ancak, araştırmamız esnasında da görülmüştür ki, huzursuzluk belirli kesimlerin bölge halkı ve ticareti üzerinde baskı yaratmaya çalışmasından kaynaklanmaktadır. Bunlar kendi çıkarlarını sağlayabilmek için CHF'nin bölgedeki etkinliğini de kırmaya, kendi otoritelerini kurmaya çalışmaktadır.

2.2.4.4. İzmir'de Halkevleri ve Bölge Ekonomisiyle İlgili Sorunlar

İzmir Vilayet Kongresi, 9 Ocak 1935 Çarşamba günü saat 16.30'da Başkan Avni Doğan tarafından açılmıştır. Doğan, iki gün önce yayınlamış olduğu bildiri ile partili

⁴³⁶ CCA Fon 490-1 Yer No: 497-2000-1, s. 19-25.

partisiz bütün vatandaşları kongreye davet etmiş, katılım çok yüksek olmuştur. Dinleyiciler arasında bulunan kadınların fazlalığı dikkat çekmektedir. İzmir Valisi Kazım Dirik ve Belediye Başkanı Asım Uz da kongreye katılanlar arasındadır. Birinci Başkanlığa Avni Doğan, İkinci Başkanlığa Ödemiş Delegatesi Mustafa Bey, kâtipliklere de İzmir Merkez Delegatesi Cemal Ahmet ile Ahmet Şükrü Beyler seçilmişlerdir. Kongreye merkez dâhil 15 kazadan 73 delege katılmıştır. Kongrenin açık olarak yapılması, hiçbir şeyin gizli kalmaması, herkesin fikirlerini serbest olarak söylemesi kararlaştırılmıştır.⁴³⁷

Vilayet İdare Heyeti raporunda; CHF üye sayısının, 42.000'e ulaştığı; kadın üye sayısının 1.260 olduğu belirtilmektedir. Geçen kongrede kararlaştırılan dileklerden çoğunun yerine getirilemediğinden bahisle, dileklerin gerçekleştirilebilmesi için izlenecek dört yol önerilmektedir; belediyece yapılacakların şehir meclisine, umumi meclisçe yapılacakların umumi meclis üyelerine, hükümetçe yapılacakların iş başında bulunanlara, devlet merkezi tarafından yapılacakların da hem CHF Genel Sekreterliği'ne hem de İzmir milletvekillerine havale edilmesidir. Her vatandaşın bu konuda iş başında olanlara hesap sorması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bölgede yapılacak seçimlerde şu ana kadar elde edilen başarının sürdürülmesi lüzumu hatırlatılmaktadır. Urla, Bergama, Ödemiş ve İzmir Halkevlerinin kendilerine düşen görevleri yapmaya çalıştıkları, özellikle sosyal yardım şubelerinin orta ve lise okul talebelerine yiyecek, giyecek ve okul malzemesi yardımlarının yaklaşık 6.000 lirayı bulduğu açıklanmaktadır. Yardım kurumlarına ise 31.000 lira yardım yapılmıştır. İzmir'de halen mevcut 34 işçi ve esnaf birliğinin, yaklaşık 50.000 üyesinin olduğu, bunlarla doğrudan ilişki kurulduğu ve koordinasyon içinde bulunulduğu belirtilmektedir.⁴³⁸

Rapor hakkında görüşler; özellikle Halkevlerinin faaliyetleriyle ilgilidir. Menemen Delegatesi Kemal Bey, halkın fikren yükseltilmesi, toplumsal alanda daha etkili gelişmelerin sağlanması bakımından İzmir Halkevinin yeterli çalışmalar yapamadığını, dolayısıyla takviye edilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Halkevi Başkanı kongrede hazır olmadığından Vilayet Yönetim Heyeti Başkanı Avni Doğan Bey, kendisinin eleştirileri cevaplayacağını belirterek, Halkevleriyle ilgili en önemli sorunun yetersiz ödenekten kaynaklandığını, aslında çalışan personelin yeterli ve kabiliyetli olduğunu beyan etmiştir. Ödemiş, Urla ve Bergama Halkevleri sorumlularının faaliyetleri hakkında bilgi vermelerini teklif etmiştir.

⁴³⁷ İzmir'e bağlı kazalar; İzmir Merkez, Urla, Seferihisar, Kuşadası, Karaburun, Menemen, Foça, Kemal Paşa, Çeşme, Torbalı, Ödemiş, Bergama, Bayındır, Tire, Dikili; **CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1992-1**, s. 1-5; **Anadolu**, 10 Kânunusani, 1935.

⁴³⁸ **CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1992-1**, s. 6-10; **Anadolu**, 10 Kânunusani 1935.

Bergama Delegesi Haluk Bey, yeterli gelir olmasa da Halkevlerinin kendiliklerinden özel bir gayret göstererek, üzerlerine düşen görevi yapmaya çalıştıklarını açıklamıştır. Ödemiş Delegesi Selim Bey de aynı görüşü savunmuştur. Vali Kazım Dirik ve Belediye Başkanı Behçet Uz da her türlü imkânın kullanılarak Halkevlerinin desteklendiğini ve bundan sonra da destekleneceğini belirtmişlerdir. Sonuçta; Halkevlerinin yardıma muhtaç oldukları ve gelirlerinin artırılması gerektiği hususu kongrece karar altına alınmıştır. Halkevleriyle ilgili görüşler belirtilirken dinleyiciler arasında bulunan bir Tıp Fakültesi öğrencisi olan Lebib Fehmi; özellikle münevverlerin Halkevlerine sıkıca bağlı olmaları gerektiğini, ancak bunun görülemediğini belirtmiştir.⁴³⁹

Aynı gün ikinci celse, İkinci Başkan Ödemiş Delegesi Dr. Mustafa Bey'in başkanlığında açılmış, encümen seçimleri yapılmıştır. Dilek Encümeni için diğer vilayetlerde yapılan önerilerden farklı olarak; her kazadan bir üyenin kaza tarafından teklif ve kabul edilmesi şartıyla; her kazadan birer, İzmir nahiyelerini de temsilen iki üye olmak üzere toplam 17 kişi seçilmiştir.⁴⁴⁰

10 Ocak 1935 tarihinde yapılan İkinci Toplantıda encümen raporlarının görüşülmesine başlanmıştır. Bayındır, Tire, Ödemiş ve Urla Delegeleri, zirai asayiş; Urla Delegesi Atıf Bey, Esnaf ve Ahali Bankasının faaliyetleri hakkında görüşlerini açıklamışlardır. Ödemiş Delegesi Semiha Cevat, Ödemiş'te çalışan tütün işçisi kadınlar hakkında, tütün zamanından sonra hayatlarını kazanmak için çok zorluk çektiklerini belirterek; bunlara iş temini için küçük ve elektrikle çalışan dokuma makinelerinin taksitle satılmasını, büyük dokuma evlerinin açılarak iş sahasının genişletilmesinin dilekler arasına eklenmesini istemiştir. Bayındır Delegesi Necmettin Bey, çiftçi borçları hakkında konuşmuş, çiftçilerin faizcilerin eline düşmesiyle ilgili hususları açıklamıştır. Halkevlerinin durumu ve ocak, nahiyeye, kaza kongrelerinin de iki senede bir yapılması hakkındaki görüşlerden sonra aşağıdaki hususların CHF Genel Sekreterliği'ne bildirilmesi kararlaştırılmıştır;

(1) Nahiyeye ve semt ocaklarıyla, kaza kongrelerinde seçimlerin iki senede bir yapılması, kongrelerin daha canlı olması için seçmen oranlarının nizamnamede yazılı miktarın yarısına indirilmesi (yani katılımcı delege sayısının iki katına çıkarılması) için CHF Nizamnamesi'nde değişiklik yapılması gerekir.

(2) Kazalarda zirai asayiş koruma amacıyla görev yapan iki unsur vardır. Bunlar;

⁴³⁹ CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1992-1, s. 11-21; Anadolu, 10 Kânunusani 1935.

⁴⁴⁰ CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1992-1, s. 21-23; Anadolu, 10 Kânunusani 1935.

belediyeden maaş alan belediye zirai asayiş memurları ve jandarma kontrolü altında çalışan maaşını halktan alan köy bekçileridir. Bu iki unsurun birleştirilerek, jandarma kontrolü altında tek bir zirai asayiş koruma memuru tayin edilmelidir.

(3) Sayım vergisinden çift hayvanlarının eskiden olduğu gibi muaf tutulması ve kanunun yayın tarihinden geçerli olmak üzere tespit edilen sayım belirlemelerinde indirim yapılmalıdır.

(4) Ziraat Bankası ile kooperatiflere borçlu bulunanların borçlarının geri ödemesinde en az 15 sene gibi taksitlendirme yapılması, faizlerin % 2'ye indirilmesi temenni edilmektedir.

(5) Köy muhtar ve ihtiyar heyeti meclislerine seçimlerin fırka adayları arasından yapılması sağlanmalıdır.

(6) Devlet tarafından ahaliye taksitle satılan bağ, bahçe, tarla gibi gayrimenkullerin kalan taksit borçları affedilmelidir.

(7) Daha önce Vilayet bölgesinde yapılmış olan, vergi tahakkuku amacıyla arazi belirlenmesi işleminin geçerliliği, yapılan ölçümler ile arazinin değeri arasındaki orantısızlıklara neden olduğundan; vilayet genelinde umumi bir arazi belirlenmesi işlemi yeniden yapılmalıdır.

(8) Kaza belediyelerinin idaresine bırakılan dispanserlerin etkinliklerinin artırılması için vilayet yardımları, şimdikine oranla bir misli çoğaltılmalı ve dispanserlerin faaliyet yoğunluğu çerçevesinde dağıtılmalıdır.

(9) Henüz intikal muamelesi yaptırmayan ilgililere bir veya iki sene gibi bir müddet tayin edilerek, bu süreçte intikal muamelesi yapanlardan tapu idarelerince harç alınmaması ve bu suretle vergi ve tapu işlemlerinin birlikte yürütülebilmesi için kanun çıkarılması gerekir.

(10) Yol mükelleflerinden alınmakta olan yol paralarının iki değil de üç taksitte alınmalı, borçlarını ödeyemeyen mükelleflerin hapsi yoluna gidilmeyerek, borçları bedeni mükellefiyet yoluyla ödettirilmelidir.

(11) Özel idarece kiremit ve taş ocaklarından alınmakta olan harç ve resim fiyatları yarı yarıya düşmüştür. Bu sebeple adı geçen harç ve vergiler de yarı yarıya düşürülmelidir.

(12) Vilayet dâhilinde çalışan otomobillerden özel idare ve belediyelerce alınmakta olan verginin yarı yarıya indirilmesi ve kendi aralarında uygulanan sıra usulünün

belediyelerce kaldırılması gerekir.

(13) Fırka haberleşme hizmetleri posta ve telgraf ücretlerinden muaf tutulmalıdır.

(14) Zamanında milli emlake ait arazileri işgal ettikleri için 5-10 sene evvel tahakkuk ettirilen ecri misillerin (bir malın kullanılmasından doğan menfaatin para ölçüleriyle takdiri) affi sağlanmalıdır.

(15) Esnaf ve Ahali Bankası uygulamalarından olan hisse senetleriyle ilgili işlemlerde oluşan aksaklıklar, Ziraat Bankası kanalıyla çözümlenmelidir.

(16) Türkiye tütünlerini ve tütüncülerini korumak için buğday koruma kanunu gibi bir kanun yapılmalı; tütün ziraatına elverişli yerlerin yeniden tespiti sağlanmalıdır.

(17) İzmir Belediyesinin İş Bankasından borç aldığı paranın taksit vadeleri uzatılmalı ve miktarı azaltılmalıdır. Bu suretle İzmir'in imarı kolaylaştırılmalıdır.⁴⁴¹

Taleplerin belirlenmesini müteakip kongre sonunda CHF İzmir Vilayeti yeni İdare Heyetinin ve Büyük Kongre'de İzmir'i temsil edecek delegelerinin seçimi yapılmıştır.⁴⁴² Vilayet Yönetim Kurul Başkanı'nın çabalarıyla kongreye katılım oranının çok yüksek olduğu görülmektedir. Halkevi faaliyetleri istenen düzeyde değildir. Bunun gelir yetersizliğinden olduğu ileri sürülmüşse de tatmin edici bulunmadığı, özellikle aydın kitlenin Halkevlerine fazla itibar etmemesinden kaynaklanan bir huzursuzluğun yaşandığı değerlendirilmektedir. Kongrede oluşan taleplerin önemli bir bölümü bölge kalkınmasının desteklenmesine yöneliktir.

2.2.4.5. İstanbul'da Sağlık, Sosyal, Kültürel ve İktisadi Sorunların Tartışılması

İstanbul Vilayet Kongresi, 11 Ocak 1935 Cuma günü saat 10.30'da, İdare Heyeti Başkanı Dr. Cemal Tunca tarafından, vilayet merkezi kongre salonunda açılmıştır. Kongreye, İstanbul'un 15 kazasından 69 temsilci ile yüzlerce partili iştirak etmiştir. Katılımcılar arasında ayrıca, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ, Vali Yardımcısı Rüknettin Bey, Belediye Reis Yardımcısı Hamid Bey, Polis Müdür Yardımcısı Fehmi Bey, şehirdeki milletvekilleri ve Kaza Kaymakamları da bulunmaktadır.⁴⁴³ Açık oylamayla yapılan seçimle İstanbul Milletvekili Sadettin Rıza Uras İkinci Başkanlığa,

⁴⁴¹ CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1992-1, s. 28-32; Anadolu, 11 Kânunusani 1935.

⁴⁴² İdare Heyeti Asil; Dr. Kamran, Sabire Yunus, Dr. Hulki, Atıf, Kemal Talat, Dr. Lütfü, Av. Ahmet Enver, Dr. Ramih; Yedek; Tahir, Dr. Memduh, Dişçi Tahsin, Eczacı Faik, Av. Hayati, Ali Onaran, Leblebici Reşat, Mükâfat ve Dr. Mithat seçilmişlerdir. Kongre Asil; Av. Tevfik Fikret, Av. Mustafa Münir, Dr. Kamran, Muallim Vedide, Dr. Mithat, Mehmet Aldemir; Yedek; Selim, Dr. Memduh, Muallim Şehime, Seniha, Esat, Yusuf Ziya; CCA Fon 490-1 Yer No: 495-1992-1, s. 48-51; Anadolu, 11-13 Kânunusani 1935.

⁴⁴³ CCA Fon 490-1 Yer No: 201-797-1, s. 1; Zaman, 12 Kânunusani 1935.

Mekki Hikmet Gelenbeğ ile Tevfik Uras kâtipliğe getirilmişlerdir. Vilayet İdare Heyeti yapmış olduğu iki senelik çalışmayı içeren raporu kongreye sunmuştur.⁴⁴⁴

Basına yansıdığı kadarıyla rapor özetle şu hususları ihtiva etmektedir: Son iki yılda firkanın ve hükümetin, yurdun ekonomi, tarım, bayındırlık, sağlık, sosyal dış ve iç siyaset alanlarında başardığı işler çok değerlidir. Son iki yıl içinde evkaf işlerinde birçok yenilikler yapılmış, camiler tamir edilmiş, Taşdelen suyunun kaynağında yeni yapılar yapılmıştır. Kültür işleri kapsamında çok çalışılmış ve birçok yeni okullar açılmıştır. Fırkanın kültür kaynağı olan Halkevinde cumhuriyet ve inkılâp prensiplerini halka yaymak için konferanslar, konserler verilmiş, birçok hayırlı işler yapılmıştır. Halkevinin daha verimli olabilmesi için çalıştığı binanın elverişli bir hale getirilmesi gerekmektedir.⁴⁴⁵

Encümen seçiminin açık olarak yapılması ekseriyetle kabul edilmiştir. İstanbul Vilayetinin yeni İdare Heyetinin seçimi ise gizli oy, açık tasnif ve sayımla yapılmıştır.⁴⁴⁶ 15 Ocak 1935'te yapılan ikinci toplantıda Dilek Encümeninin hazırladığı rapor okunmuştur. Büyük Kongreye iletilecek talepler ilgili kazalara göre şu şekildedir:

- (1) Beşiktaş Kazası; İş Kanunu'nun biran önce çıkması ve gece işçilerine fazla yevmiye verilmesini talep etmektedir.
- (2) Beyoğlu Kazası; İntihab (seçim) işlerinde tutulan defterlerle oy verme işleminin güçlüğü nedeniyle, İntihab Kanunu'nun değiştirilmesini teklif etmektedir.
- (3) Kadıköy Kazası; Su şirketinin, su saati kirası almamasını;
- (4) Kartal Kazası; Pendik nahiyesinin tam teşekküllü hale getirilmesini;
- (5) Sarıyer Kazası; Kemerburgaz Nahiye merkezinde bir posta-telgraf tesisinin açılmasını;
- (6) Üsküdar Kazası; Bağlarbaşı'ndaki Elmalı su deposu civarın su ihtiyacını temin edemediğinden deponun daha yüksek bir yere çıkarılmasını;
- (7) Fatih Kazası; Kemerburgaz ve Mahmutbey Nahiyelerinin, Eyüp'e bağlanması ve Eyüp'ün kaza yapılmasını; Bakırköy, Beykoz, Kasımpaşa, Fatih, Samatya, Sahrayıcedit, Kartal, Sarıyer Kazaları birer ortaokul açılmasını, dispanserler tesisi ve icra işlerinin

⁴⁴⁴ CCA Fon 490-1 Yer No: 201-797-1, s. 1-2; **Zaman**, 12 Kânunusani 1935.

⁴⁴⁵ **Zaman**, 12 Kânunusani 1935.

⁴⁴⁶ İdare Heyeti Asil; Faide Memduh Şevket Hanım, Faruki Dereli, Ahmet Kara, Müşerref Üstündağ, Necip Serdengeçti, Ali Rıza Erem, Prof. Dr. Nurettin Ali, Refi Celal Bayar. Yedek; Mithat Nemli, Hakkıye Emin, Muharrem Naili, Feridun Manyas, Semih Türkdöğün, Reşat Yılmaz, Murat Fortun, Kemal Yiğit, Vehbi Sarıdal. Kongre Asil; Cevdet Kerim İncedayı, Ali Rıza Erem, Faruki Dereli, Hakkıye Emin. Yedek; Mekki Hikmet Gelenbeğ, Ahmet Kara, Feridun Manyas ve Av. Esat; CCA Fon 490-1 Yer No: 201-797-1, s. 5-8.

ıslahını talep etmektedirler.⁴⁴⁷

Rapor hakkındaki görüşlere geçilmiştir. Adalar Delegatesi Avni Yağız; İstanbul sağlık işlerine çok para harcanmasına rağmen, istenen verimin alınmadığını; gerekirse ücretli hastanelerin açılması gerektiğini; ilk ve ortaokul ihtiyaçlarının biran önce sağlanmasını; sıtma ile mücadelenin daha etkin hale getirilmesini; yetim kız çocuklarının korunması için tedbirler alınmasını; deniz nakil vasıtalarının kışın korunabilmesi için bir barınma yeri tesis edilmesini talep etmiştir. Beykoz Delegatesi Mehmet Ali Bey; özellikle kendi kazası bölgesindeki ormanlardan istifade imkânlarının geliştirilmesi; Beykoz'daki Riva Deresi civarındaki bataklıkın kurutulması, sıtmayla mücadelenin etkin olarak yapılması hususlarını dile getirmiştir. Eyüp Delegatesi Fikri Bey; Eyüp ile ilgili sorunları tekrar etmiş, içme suyu problemini, özellikle bölgelerinde çok fazla miktarda bulunan memur ve amele çocukları için bakım evleri açılmasını, halkevlerine yapılmakta olan nakdi yardımın artırılmasını talep etmiştir.

Fatih Delegatesi Dr. Hilmi Bey; küçük esnaf vergilerinin tahakkukunda yaşanan adaletsizlikleri, orman civarında yaşayan köylülerin geçimlerini sağlaması için yaşadıkları problemleri, çiftçinin kredi derdini, köy mekteplerinin öğretmen ihtiyacını, işçinin işverenlerle olan olumsuz münasebetlerini, yolların yapımı esnasında alt yapı çalışmalarının yetersizliği ve son olarak Türk tarihi hakkında halkın bilgisizliğini dile getirmiştir. Halkevleri köycülük şubelerinin köylere giderek dertleşmeleri, köylünün sıkıntılarını yakından dinlemeleri gerektiğini belirtmiştir. Eyüp Delegatesi Niyazi Tevfik Bey; yüksek okul mezunlarının işsiz kaldıkları, yabancı şirketlerde yüksek maaşla çalışan memurların yerine bunların istihdam edilme imkânlarının araştırılması; normal olmayan (engelli) çocuklarla devletin özel olarak ilgilenmesi; faizcilikle mücadelenin etkili olarak yapılması; halkın hükümete yakınlaştırılması gibi hususlara değinmiştir. Kartal Delegatesi Abdullah Bey, bölgelerindeki ormanlarla ilgili olarak hükümetin tedbirler geliştirmesi; Beşiktaş Delegatesi Dr. Talat Bey, dispanserlerin yaygınlaştırılması taleplerinde bulunmuşlardır.⁴⁴⁸

Kredilerin belirli bir düzene konulması; buğday alım merkezlerinin nahiye merkezlerinde olması; köy öğretmenlerinin meslekten öğretmen olması; yol yapım çalışmalarında alt yapı hizmetlerinin paralel yürütülmesi; Türk tarihinin ve Fırka nizamnamesinin özellikle halkevleri eğitim programlarına konulması; Eyüp'ün kaza

⁴⁴⁷ CCA Fon 490-1 Yer No: 201-797-1, İkinci Oturum, s. 1-2; **Zaman**, 16 Kânunusani 1935.

⁴⁴⁸ CCA Fon 490-1 Yer No: 201-797-1, İkinci Oturum, s. 2-13.

yapılması; yüksek okul mezunlarının ecnebi şirketlerde öncelikle çalıştırılması; engelli çocuklara okul açılması; memurların halka şefkatle muamele etmesi; Büyük Kongreye götürülmesi onaylanan diğer taleplerdir.⁴⁴⁹ Kongrede gündeme getirilip tartışılan konular ağırlıklı olarak vilayetin sağlık, sosyal ve kültürel sorunlarıyla ilgilidir. Sorunların bir bölümü talepler halinde merkeze gönderilmişse de kongre tartışmalarından tespit edildiği kadarıyla, önemli bir bölümüne de vilayet ve belediye imkânlarıyla çareler üretilmeye çalışılmaktadır. İstanbul gibi nüfusa sahip bir vilayetin sorunlarının da diğer vilayetlere oranla çok daha fazla çeşitlilik arz ettiği görülmektedir.

2.2.4.6. Seyhan'da Kongre Yerine Umumi Meclis Toplantısı

Seyhan Vilayeti Umumi Meclisi, 19 Ocak 1935'te Vali Tevfik Hadi Baysal'ın başkanlığında toplanmıştır. Bir yıllık İdare Heyeti raporu özet olarak okunmuş ve onaylanmıştır. Kazaların ihtiyaçlarıyla ilgili raporlar ilgili encümenine teslim edilmiştir.⁴⁵⁰

Kazaların talepleriyle ilgili olarak tespit edilen; Feke suyollarına yardım edilmesi için Sıhhiye Müdürlüğünün tezkeresi okunarak, bütçe encümenine gönderilmiştir. Osmaniye isminin değiştirilmesi hakkındaki encümen kararı okunarak dâhiliye encümenine verilmiştir. Arazi vergisi için Temmuz ve Ekim ayları, bina vergisi için Eylül ve Aralık ayları taksit başlangıçları olarak kabul edilmiştir. Geçen yıl yapılması onaylanan Özel Muhasebe binasının, hükümet konağının tamamlanmamış olan kısmında yapılması kararlaştırılmıştır. Bu bölüm, daimi encümen, Nafia ve Özel Muhasebeye tahsis edilmiştir. Diğer odalarla müracaat bürosunda da, inşaat, tadilat ve tamirat yapılması onaylanmıştır.⁴⁵¹

İkinci toplantı, 26 Ocak 1935'te yine valinin başkanlığında yapılmıştır. Encümen görüşleri üzerinde tartışılmıştır. Taleplerin bir kısmı kabul edilmiş bir kısmı da gelecek yıl yapılmak üzere geri bırakılmıştır. Talepler arasında; okulların açılması, yol ve köprü yapılması, bazı kazalarda devam eden frengi hastalığı ile mücadelenin güçlendirilmesi, bazı köylerin de bağlı olduğu kazalardan alınarak başka kazalara bağlanmasıyla ilgili hususlar vardır.⁴⁵²

Yerleştirilecek göçebe aşiretlerinin durumlarını rahatlatmak ve işlerini çabuklaştırmak için iskân işleri faslına 2.500 lira tahsisat konmuştur. Yol parasının gene eskisi gibi 6 liradan alınması ve mükellef amele için de İlkbahar devresinin 1 Mart'ta

⁴⁴⁹ CCA Fon 490-1 Yer No: 201-797-1, İkinci Oturum, s. 13-20.

⁴⁵⁰ Türk Sözü, 20 İkinci Kanun 1935.

⁴⁵¹ Türk Sözü, 20 İkinci Kanun 1935.

⁴⁵² Türk Sözü, 27 İkinci Kanun 1935.

başlayıp, 15 Mayıs'a kadar devam etmesi; Sonbahar devresinin de 1 Eylül'den Aralık ayı başına kadar sürmesi ve mükellef amelenin günde 8 saat çalışması onaylanmıştır. Gündem tamamlandıktan sonra Ceyhan Deleşesi Ahmet Muhtar Bakırlı'nın verdiği önergeler okunmuştur. Bu önergelerden birisi çarşaf ve peçenin Seyhan vilayetinde yasaklanması ile ilgilidir. İkinci önerge ise; bütün vilayette Türkçe olmayan ve saltanat devrini hatırlatan köy ve mahalle adlarının öz Türkçe olarak yeni baştan konulmasıyla ilgilidir. Her iki önerge de tartışmasız kabul edilmiştir.⁴⁵³

Son toplantı, 28 Ocak 1935'te Vali Tevfik Hadi Baysal'ın başkanlığında yapılmıştır. Feke kazasının suyolları için istediği 250 liranın az bir para olduğu, dolayısıyla Belediyesi tarafından sağlanacağı hususu onaylandıktan sonra, köy yolları ile köprü meselesi de bütçe encümenine verilmiştir. Haruniye kazasında bulunan ılıca için istenen tahsisatın şimdiden verilmeyip, ılıcanın sağlığa yararlı olup olmadığı üzerinde araştırma yapıldıktan sonra gelecek yıl için tahsisat konulması kararlaştırılmıştır. Osmaniye kazasının isminin şimdilik aynen kalması kararlaştırılmıştır. Feke, Saimbeyli, Kozan kazalarında frengi mücadelesinin iyi sonuçlar vermediği, doktorların ücretlerinin azlığından şikâyet ettikleri tartışılmıştır. Ücretlerinin 300 liraya çıkarılmasına, adlarının da eskiden olduğu gibi frengi doktoru değil de seyyar doktor olarak anılmasına karar verilmiştir.⁴⁵⁴

Adana Halkevi tarafından çıkarılan "23 Şubat Gazi Sayısı"nın 1934 yılı Seyhan Vilayeti durumunu yansıtan önemli bir kaynak olduğu tespit edilmiştir.⁴⁵⁵ Vilayet Kongresi yerine yapılan Umumi Meclis toplantılarının da hemen aynı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Tek farkının siyasi söylem ve tartışmalara yer verilmemiş olmasıdır. Dolayısıyla gündeme getirilen talepler de tamamen vilayet imkânlarıyla çözümlenebilecek sorunlarla ilgilidir. Toplantı esnasında dile getirilen, saltanat devrini anımsatan yer ve mahalle isimlerinin değiştirilmesiyle ilgili talep dikkat çekici olup, dönem itibarıyla benzer talepler diğer vilayetlerde de gündeme getirilmiş, nihayet CHP Büyük Kurultayı öncesindeki çalışma konularından biri olmuştur.

2.2.4.7. Ankara'da Esnaf ve Spor Cemiyetleriyle İlişkiler

Ankara Vilayeti Kongresi, 3 Şubat 1935 saat 10.00'da İdare Heyeti Başkanı Rıfat Börekçi'nin başkanlığında Çocuk Esirgeme Kurumu salonunda toplanmıştır. Başkanlığa

⁴⁵³ **Türk Sözü**, 27 İkinci Kanun 1935.

⁴⁵⁴ **Türk Sözü**, 29 İkinci Kanun 1935.

⁴⁵⁵ **23 Şubat Dergisi**, Adana Halkevi Yayını, Türk Sözü Matbaası, 1934.

Rıfat Börekçi, İkinci Başkanlığa Mümtaz Ökmen, kâtipliklere Bayan Samiye ile Av. Ekrem seçilmişlerdir.⁴⁵⁶ Vilayet İdare Heyeti raporunda yer alan hususlar özetle şu şekildedir;

Esnaf kurumları ile ilgili olarak; “...*Küçük sanatlar erbabını ve esnafı müşkül vaziyetlerden kurtarmak ve onları daha kuvvetli ve emniyetli bir vaziyete koymak ve kendilerine kredi müesseseleri yaratmak firmanız programının en mühim esaslarındandır...*” prensibini gerçekleştirmek için Vilayet İdare Heyeti; öncelikle dağılık durumda bulunan küçük esnaf meslek ve sanatlarına göre ayırmıştır. Ankara’da 19 esnaf cemiyetinin kurulmasını sağlamış, bu cemiyetlere her yıl nakdi yardım yapmış, hepsi için bir merkez kiralamıştır. Vilâyet idare heyetine bağlı olarak, bu konuyla ilgili bir encümen teşkil edilmiş, esnaf işleriyle devamlı ilgilenilmesini sağlamıştır. Büyük Kongre tarafından istenen ve halkın talebi olan; *küçük sanatlarla uğraşanların sadece Türk vatandaşlarından olması*; hususu, hükümetin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisinin onayladığı bir yasa ile gerçekleşmiştir. Böylece Türkiye’de artık küçük sanatları ancak Türk vatandaşlarının yapabilmesi yetkisi alınmış ve uygulamaya konulmuştur.⁴⁵⁷

Spor faaliyetleriyle ilgili olarak; “...*Türk vatandaşlarının vücuda getirmiş oldukları ve getirecekleri bütün spor teşekküllerini milletin kuvvetli ve iradeli tutulması noktasından fevkalâde mühim addeder, bu teşekkülleri idame ve himaye eylemeyi vazife bilir...*” ilkesini gerçekleştirmek için Vilayet İdare Heyeti; üyelerinden birini spor faaliyetleriyle ilgilenmek üzere görevlendirmiştir. 1932 yılında yapılan Vilayet Kongresinden sonra spor faaliyetlerine 9.286 lira gibi önemli bir para yardımı yapılmıştır. Büyük Vakıflar Apartmanının alt katındaki sinema salonu ve odalar vilayet idare heyetince kiralanarak gelirleri ve kullanım imkânları spor kurumlarına tahsis edilmiştir. Spor kulüpleri arasında çalışmayı canlandırmak amacıyla yaptırılan CHF şildi, ödül olarak her yıl kulüpler arasındaki müsabakalarda verilmeye başlanmıştır. Bu da kulüpler arasında bir yarışma havası yaratmış ve çalışmalarını hız kazanmıştır.⁴⁵⁸

Ziraat Bankasının yardımlarıyla ilgili olarak; “...*Çiftçiyi kredi ve istihsal kooperatifleri gibi iktisadî teşekküllere mazhar etmeyi ve zirai kredinin ana müessesesi olan Ziraat Bankasının faaliyetini daha ziyade zirai sahada teksif etmeyi...*” kuralı çerçevesinde Ziraat Bankası; köylüye desteğini yaygınlaştırmıştır. Bir yandan borç verme

⁴⁵⁶ **Ulus**, 4 Şubat 1935; Kâtiplerin soyadları tespit edilememiştir.

⁴⁵⁷ **Ulus**, 4 Şubat 1935.

⁴⁵⁸ **Ulus**, 4 Şubat 1935.

miktarını artırmış, diğer yandan da faiz ve komisyonu %9'a indirmiştir. Ziraat Bankasına borçlu olan çiftçilerin, borçlarının uzun taksitlere bağlanması için de ayrıca Fırka tarafından kararlar alınmaktadır. Hükümetin bu ulusal kurumunun eliyle yurdun çeşitli yörelerinde belli bir fiyatla buğday alması, çiftçinin gerçekten yüzünü güldürmüş ve onları vurguncuların elinden kurtarmıştır. Emlak Bankası da borç verme miktarını; %35'ten, %50'ye çıkarmıştır.⁴⁵⁹

Kongreye sunulan, Vilayet İdare Heyeti raporu onaylanmış, encümen seçimleri yapılmıştır. İkinci toplantı saat 16.00'da Mümtaz Ökmen'in başkanlığında açılmıştır. Hesap Bakma ve Bütçe Encümenlerinin raporları kongre heyetince onaylanmıştır. Dilek ve Teklifleri İnceleme Encümeninin her kazaya göre ayrı ayrı tasnif ettiği dilekler okunmuş ve üzerlerinde görüşmeler yapılmıştır.⁴⁶⁰ Kongre sonunda yeni Vilayet İdare Heyeti ile Büyük Kongre temsilcileri gizli olarak yapılan oylamayla belirlenmiştir.⁴⁶¹

Kongreye sunulan rapordan, Vilayet İdare Heyetinin son iki senelik çalışmalarını, CHF III. Büyük Kongresi programında belirtilen faaliyetleri gerçekleştirmeye yöneltmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede; esnaf kurumları ve spor teşkilleri hakkında çalışmalar yapılmış, Ziraat Bankası işlemlerinin tamamen zirai faaliyetlerin desteklenmesine yöneltmesi sağlanmıştır.

2.2.4.8. Malatya'da İktisadi Kalkınma Çarelerinde “Tarım Sektörü”

Malatya Vilayeti İdare Heyeti, 1931 yılında IV. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri, 1933 yılında Cumhuriyetin ilanınının 10. Yılı etkinlikleri, 1934 yılı sonu Belediye seçimleri hazırlıkları ve nihayet 1935 yılı Milletvekili Genel seçimleri ile ilgili faaliyetlerle uğraştıktan sonra yıllık kongrelerini yapmaya başlamıştır. İlk olarak 21 Şubat 1935'te başlamak suretiyle 21-22 Şubat'ta kaza kongreleri yapılmış, Merkez kazasının yıllık kongresi 16 temsilcinin ve Malatya Milletvekili Hilmi Taner'in katılımı ile gerçekleşmiştir.⁴⁶²

Malatya Vilayet Kongresi, 22 Şubat 1935 Cuma günü saat 11.00'de parti merkezinde toplanmıştır. Merkez kazasıyla birlikte, Kemaliye, Arapgir, Darende, Besni kazalarından seçilmiş üçer delege kongrede hazır bulunmuşlardır. Kongrenin açılışını

⁴⁵⁹ **Ulus**, 4 Şubat 1935.

⁴⁶⁰ **Ulus**, 4 Şubat 1935.

⁴⁶¹ İdare Heyeti Asil; Lahika Manyas, Belkıs Baykan, Rifat Börekçi, Mümtaz Ökmen, Şükrü Koçak, Halim Kütükçü, Fahri Tandoğan, Hilmi Atıloğlu, Naşid Uluğ. Kongre; Lahika Manyas, Rifat Börekçi, Mümtaz Ökmen, Rahmi Apak, Ziya Sıdal, Dr. Yusuf Hikmet, Hayrullah Özbudun, Veysel Genya; **Ulus**, 4 Şubat 1935.

⁴⁶² **Fırat**, 25 Şubat 1935.

Hilmi Taner yapmıştır. İkinci Başkanlığa Faruk Yakıncı, kâtipliğe de Baytar Hayri seçilmiştir. Taner, kaza kongrelerinde onaylanan dilekler ile bütçelerin henüz gelmediğini beyan ederek, kongrenin ikinci defa toplanması gerektiğini bu toplantıda idare heyetinin ve kongre delegelerinin seçilmesini teklif etmiştir.⁴⁶³

Eski heyette de olan; Osman Hilmi Taner (aynı zamanda CHF milletvekilidir), Mehmet Tevfik İnönü, Faruk Yakın, Şevki Sözen, Mustafa Karaköylü, Gaffuroğlu Yahya Kayıhan, Sadioğlu Mahmut yeniden Vilayet İdare Heyetine seçilmişlerdir. Büyük Kongre delegeleri olarak da Belediye Başkanı Mehmet Tevfik İnönü ve Vahap Salttürk belirlenmiştir.⁴⁶⁴

Mahalle ve Köy Ocakları Kongrelerindeki tekliflere göre, Nahiye, Kaza ve Vilayet Kongrelerinde kabul edilerek CHF Merkezine iletilen talep ve öneriler kazalara göre şöyledir:

(1) Merkez Kazası taleplerine göre; Malatya hükümet konağı biran evvel inşa edilmelidir. Pamuk tohumlarıyla ilgili çalışmaları yapmak üzere tohum ıslah istasyonu açılmalıdır. Pamuk üretiminin artırılması ve elde edilen ürünün faydalı olarak kullanılabilmesi için bölgede bir mensucat fabrikası tesis edilmelidir. Vilayet merkezinde yeni bir hapisane yapılmalıdır. Meyvelerin ıslahı ve meyvelere zararlı haşaratla mücadelenin etkili olarak sürdürülmesi için bir teşkilat kurulmalıdır. Numune hastanesi süratle açılmalıdır. Sıtma mücadele teşkilatı tüm bölgeye cevap verecek şekilde yeniden düzenlenmeli ve takviye edilmelidir. Yarım kalan kışla inşaatının tamamlanması için Milli Müdafaa Vekâletinden tahsisat yapılmalıdır. Gölbaşı buğday silosu biran evvel hizmete girmeli ve buğday alım heyetleri teşkil edilmelidir. Daha önce bölgede mevcut bulunan ve kapatılan tütün atölyesi, merkezi bir konumda bulunan vilayette yeniden açılmalıdır.

(2) Darende Kazası taleplerine göre; tütün ekimine yeniden müsaade edilmelidir. Beş sene evvel Gürün Kazasına nakledilen Ziraat Bankası, tekrar açılmalıdır. İlkokul mezunlarının öğrenime devam edebilmeleri için Darende Kazasının ivedilikle bir ortaokula ihtiyacı vardır. Besni Kazası taleplerine göre; yeni kurulmakta olan kazanın hükümet konağı inşası için 20.000 lira tahsisat verilmelidir. Göksu üzerindeki Akdere köprüsünün yapılması hayati zarurettir. Besni kazasının bir ortaokula şiddetle ihtiyacı vardır. Kemaliye Kazası taleplerine göre; Arapgir-Kemaliye yolu üzerindeki Kozluk köprüsü ile Kemaliye-Erzincan yolu üzerindeki Keban Dibi ve İliç köprüleri biran evvel yaptırılmalıdır. Kazada

⁴⁶³ Fırat, 28 Şubat 1935.

⁴⁶⁴ CCA Fon 490-1 Yer No: 496-1997-1, s. 3; Fırat, 28 Şubat 1935.

bir ortaokul açılmalıdır.

(3) Arapgir Kazası taleplerine göre; Kazada bir ortaokul açılmalıdır. Böylece, Divriği, Kemaliye, Geban, Çemişgezek kazalarının da yararlanması sağlanacaktır.

(4) Pötürge Kazası taleplerine göre; Malatya merkezinden İsmetpaşa köprüsü yoluyla Pötürge'ye giden yol üç senelik program gereğince Siverek Kaza hududuna kadar yapılacaktır. Bu yol yaz ve kış her türlü tehlikeye açıktır. Şiro çayı üzerinde bir köprü yapılmalıdır.⁴⁶⁵

Kongre çalışmalarından ve merkeze iletilen raporlardan anlaşıldığı kadarıyla, Malatya Vilayeti'nde iktisadi kalkınmanın yegâne çaresi olarak tarım sektörü görülmektedir. Dolayısıyla tarımda üretimin artırılması, çiftçiye destek kredilerinin kolaylaştırılması, özellikle meyve üreticiliğinin desteklenmesi yönündeki taleplerin ağırlık kazandığı tespit edilmiştir.

2.2.4.9. Maraş'ta Bayındırlık Faaliyetleri ve Pazarcık Kazasının İadesi Talepleri

Maraş Vilayet Kongresi, 23 Şubat 1935 Cumartesi günü, Belediye salonunda Maraş'a bağlı kazalardan ve merkez ocaklardan seçilmiş 22 delegeden 20'sinin katılımı ile Fırka Reisi Burdur Milletvekili Halit Onaran tarafından açılmıştır. Kongreye delegelerin yanı sıra Vali Ş. Yalvaç, vilayet erkânı ve birçok dinleyici katılmıştır. Vilayet İdare Heyeti raporu Halit Onaran tarafından okunmuştur.⁴⁶⁶

Raporda; CHF program ve tüzüğüne Vilayet İdare Heyeti çalışmalarında en önemli yol gösterici olduğu konusu üzerinde durulmaktadır. Maraş halkının da özellikle parti prensiplerinden olan, hiç bir zümreye, aileye, sınıfa ayrılık gözetmeme esaslarına uyma çabasında olduğu, yapılan aydınlatma ve bilgilendirme faaliyetlerinden kendisine düşen hisseyi çıkardığı açıklanmaktadır. Onaran, göreve başladığı yaklaşık iki yıl öncesinde idare heyetinin elinde hiçbir tahsisat olmadığını da açıkça vurgulamaktadır. Bütün maddi olumsuzluklara rağmen Maraş'ın refahı için parti prensipleri çerçevesinde çalışıldığını belirtmektedir. Fırka idare heyetinin yaklaşık 1.200 liralık bütçeyle gerçekleştirmeye çalıştığı faaliyetler raporda açıklanmakta, geçmişten gelen bütçeyle ilgili hesap düzenlemelerinin yapıldığı, firkanın geçmiş borçlarının ödendiği belirtilmektedir. 1935 senesinde Belediye Başkanı Dr. Sükuti Tükel'in girişimleriyle belediyeden yapılan

⁴⁶⁵ CCA Fon 490-1 Yer No: 496-1997-1, s. 4-8.

⁴⁶⁶ Maraş, 26 Şubat 1935.

3.000 liralık yardım ve vilayet imkânlarından sağlanan 2.000 liranın Maraş tarihinde ulaştığı en büyük tahsisat seviyesi olduğu, yetersiz olmakla beraber bütün fırkacılar adına sevindirici bir durumun gerçekleştiği ifade edilmektedir.⁴⁶⁷

Vilayet bütçesiyle ilgili çok detaylı açıklamalardan sonra, 1934 senesinde ilk defa Ocak Kongrelerinin tüm vatandaşlara açık olarak icra edildiği, ocaklıların kendilerine çalışma alanları açtığı belirtilmektedir. Partinin temeli sayılan ocakların, yeni idare heyetleri vasıtasıyla gerçek anlamda birer partili gibi çalışmaya başladıkları ifade edilmektedir. 1934'de açılan Halkevinin de henüz kendi imkânlarıyla faaliyet gösterdiği, yetersiz bir mekânda talimatında belirtilen görevleri yapmaya çalıştığı ifade edilmektedir. Özellikle köylü vatandaşlara yönelik olarak, köycülük şubesinin faaliyetleri açıklanmaktadır.⁴⁶⁸

Son bir sene içinde fırkaya kayıtlı vatandaş sayısında 3.500 kişilik artış olduğu, bunun 175'nin kadınlardan oluştuğu belirtilmektedir. Bölgede yapılan seçimlerde fırkanın vilayetteki bütün kuruluşlarla iş birliği içerisinde tam bir başarı elde ettiği teferruatıyla açıklanmaktadır. Geçen seneki taleplerin başında gelen Maraş-Kayseri yolunun yapımı çalışmalarının önemli bir kısmının tamamlanmış olduğu, bu amaçla 5.000 liralık daha tahsisatın sağlandığı en kısa sürede bitirileceği belirtilmektedir. Diğer önemli dileklerden biri olan Maraş'a elektrik getirilmesi ve aydınlatma işlemlerinin de önemli bir kısmının gerçekleştiği, bu bağlamda bir fabrika ve buna bağlı santral yapılarak tamamlanması teklifinin Sümerbank'a yapıldığı ancak sonuç alınamayınca belediyenin bu konuyu üzerine alarak gerçekleştirmek için gösterdiği çaba açıklanmaktadır.⁴⁶⁹

24 Şubat 1935 günü yapılan toplantıda ise dilekler üzerinde yapılan tartışmalardan sonra, Genel Sekreterlik makamına gönderilecekler vekâletlere göre şu şekilde tespit edilmiştir;

(1) Maarifle ilgi hususlar: İlköğretim işinin vilayet hususi idarelerinden alınarak, devlet işi haline getirmek ve ilkokulları genel bütçeden idare ve ıslah etmek. Okulu olmayan köylere, halkı ve tahsil çağında olan çocukları okutmak için ücretle ve dörder ay süreyle seyyar öğretmenler gönderilmesi yöntemi uygulanmalıdır.

(2) Sihatle ilgili hususlar: Vilayetteki trahom teşkilatına hiç olmazsa bir doktorun ilavesi, memleket hastanesi yatak oranının mümkün olduğu derecede yükseltilmesi,

⁴⁶⁷ CCA Fon 490-1 Yer No: 496-1997-3.

⁴⁶⁸ CCA Fon 490-1 Yer No: 496-1997-3.

⁴⁶⁹ CCA Fon 490-1 Yer No: 496-1997-3.

kasabanın trahom oranı yüksek olan mahallerinde 1-2 poliklinik açılması, trahomun yayılmasında en büyük etken olan karasineklerin topluca imhası için tedbir alınmalıdır.

(3) Ekonomi ile ilgili hususlar: Birçok sebeplerden felce uğrayan Maraş ticaretine ve ekonomik durumuna can ve kıpırdanma vermek, her neye mal olursa olsun, Maraş-Göksun-Kayseri yolunun biran evvel açılmasına bağlıdır. Bu nedenle vilayetçe Kayseri hududuna kadar toprak tesviyesi biçiminde ve fakat tekerlekli araç geçecek şekilde yapılmasına başlanan bu yolun zorlu yerlerini, kayalarını düzeltmek, köprülerini yapmak için Nafia Bakanlığından gerekli yardım yapılması. Bu yol böylece vücuda getirilirken bir taraftan da Maraş'ın Fevzipaşa-Diyarbakır yolu üzerinde iskelesi olan Eloğlu istasyonuna bağlanması için 27 Km.lik ufak bir mesafe demiryolu döşenerek bir hat yapılması. Kayseri demiryolu hattının Ulukışla'ya bağlanması üzerine Ankara'dan güneydoğu vilayetlerine gidenlerin Kayseri-Ulukışla yolunu takip ettikleri görülmektedir. Bu yol açılırsa yolcuların çok kısa olan Kayseri-Maraş yolunu kullanacakları şüphesizdir. Bu da Maraş iktisadi hayatına önemli bir canlılık getirecektir. Üç yıl önce Maraş'tan alınarak, Antep'e bağlanan Pazarcık Kazası tekrar Maraş'a verilmelidir.

(4) Nizamname tadilleri: Kaza ve kaza teşkilatı kongrelerinin de vilayet kongreleri gibi iki yılda bir yapılması, Bütün köylülerimizi fırkamızdan sayarak, onların nizamname yönünden yapılacak işlerini nahiyelere bırakılması ve köylerin fırka yönünden bakımı, düzeni herhangi bir biçimde seçilecek gene o köyden bir veya birkaç kişiye verilmelidir.⁴⁷⁰

Vilayet İdare Heyeti Reisi tarafından belirtilen bu talepler dışında kalan dilekler de sonradan 4 Mart 1935'te Genel Sekreterliğe ayrıca bildirilmiştir. Açık olarak yapılan oylamayla Vilayet İdare Heyeti ve Kurultay delegeleri belirlenmiştir.⁴⁷¹

Güney Doğu Anadolu bölgesinde bulunan çoğu vilayetin önemli sorunlarından biri de Maraş Vilayet Kongresi'nde de görüldüğü üzere, İç Anadolu'yla kara veya demiryolu ile sınırlı bağlantı konusudur. Bu sorunun uzun yıllar çözümlenememiş olması nedeniyle, bölgede yaşanan sosyal, iktisadi ve kültürel problemlerin arttığı da değerlendirilmektedir. Diğer bir sorun ise; Maraş'tan alınıp, Gaziantep'e bağlanan Pazarcık kazası örneğinde görülmektedir. Çeşitli siyasi nedenlerle veya siyasilerle yerel çıkar çevrelerinin geliştirdikleri menfaat ilişkileri, bölgedeki kazaların vilayetler arasında sık sık

⁴⁷⁰ Maraş, 26 Şubat 1935.

⁴⁷¹ İdare Heyeti; Refia Hanım, Av. Hami, Ziya Kadı oğlu, Nedim Kilisli oğlu, Ali Rıza Çukadar, Belediye Reisi Dr. Sükuti Tükel, Ziraat Bankası Müdürü Hamit Nizami, Arif Şişmanoğlu. Kurultay; Bayan T. Onaran, Ali Rıza Çukadar; yedek olarak da Bayan Mesude ile Av. Abdullah Bey; CCA Fon 490-1 Yer No: 496-1997-3; Maraş, 26 Şubat 1935.

değişmelerine yol açmıştır. Yerleşik ve alışılmış ekonomik düzeni temelinden sarsan bu tür geçici çözümlerin bölgede yer alan tüm vilayetlerin aleyhine olduğu değerlendirilmektedir ki, zaman içerisinde bunun etkileri özellikle iktisadi kalkınma ve güvenliği sağlamaya ilişkin konularda görülmüştür.

2.2.4.10. Bursa Vilayeti'nin Talep ve Önerileri

CHF Genel Sekreterliği'nin 23 Şubat 1935 tarih ve 422 sayılı telgraf emirleri gereği olarak, 25 Şubat 1935 tarihinde, Bursa Vilayet İdare Heyeti Başkanlığı tarafından gönderilen yazıda; 1934-1935 yıllarında vilayet kongrelerinde görüşülerek, encümenler tarafından düzenlenmiş olan talep, istek ve öneriler yer almaktadır. Buna göre;

(1) Vergi ve resimleri hakkındaki talepler: Köy muhtarları, kır bekçileri, kâhya, danacı ve imamlardan kazanç vergisi alınmaması; Abolyont gölündeki balık avlama resminin % 12 olarak alınması kanun gereği iken, % 25 üzerinden alınmaktadır. Kanun hükümlerine uyularak % 12 üzerinden alınması talep edilmektedir.

(2) Bayındırlık hakkındaki talepler: Karacabey boğazı, Balıkesir Vilayeti ile bağlantı noktası ve ayrıca hayvan ihracatının çıkış alanı olması dolayısıyla bölgesel bakımdan büyük öneme haizdir. Ancak bölgeye ulaşan suyuolları ve birikintileri nedeniyle sürekli bir bataklık durumu ihtiva etmektedir. Bölgenin kanallar vasıtasıyla su tahliyesinin sağlanması. Orhaneli kasabasının ortasından geçen Kocasu'dan, etrafındaki yaklaşık 150.000 dönüm arazinin sulanması amacıyla faydalanılması için Yazıcı arkının biran evvel ıslah edilmesi. Nilüfer deresinin ıslahı. Vilayetin kazalar ile ve diğer vilayetlerle bağlantı yollarının onarımı ve eksiklerin inşası. Mudanya-Bursa demiryolunun Anadolu hattına bağlanması. Mudanya-İstanbul arasında işleyen vapurların çağın gereklerine uygun medeni bir taşımacılık yapmaya başlaması, insanlarla hayvanların bir arada taşınmasının önlenmesi istenmektedir.

(3) Kültür faaliyetleri hakkındaki talepler: Bursa Muradiye semtine ve Mustafa Kemal Paşa Kazasına birer ortaokul açılması. Okul kitaplarının en ucuz seviyeye indirilmesi. Cumhuriyet Bayramının her yıl olduğu gibi 3 gün süreyle kutlanması. Fırka gençlik kurumunun biran evvel kurulması talep edilmektedir.

(4) Dâhiliye Vekâletine ilişkin talepler; Orhaniye kazasına bağlı Uludağ bölgesindeki Keles Nahiyesinin tam teşekküllü hale getirilmesi, geçen kongre talepleri arasında da yer almasına rağmen henüz gerçekleşmemiştir.

(5) Sıhhi faaliyetler hakkındaki talepler; Bursa memleket hastanesinin

imkânlarının artırılması ve Bursa vilayetinin en önemli ihtiyacı olan Kadın Doğum ve Çocuk Bakım sisteminin kurulması istenmektedir.

(6) İktisadi faaliyetler hakkındaki talepler; Bölgenin meyve üretimi ve satılmayıp çürüyen meyvelerinin verimli olarak kullanılması amacıyla, Ekonomi Bakanlığınca Bursa’da bir ispirto fabrikasının açılması. Köylü sigaralarının köylünün alım gücü dikkate alınarak ucuzlatılması. Boz Burun çıkıntısı öncelikli olmak üzere kritik yerlere fenerler konularak, deniz kazalarının önlenmesi. İstanbul-Mudanya arasında taşımacılık yapan vapurların yolcu ve eşya navlun tarifelerinde indirim yapılması. Mudanya hattına süratli ve muntazam bir vapurun tahsis edilmesi. Bursa kaynak sularının verimli olarak kullanılmasının sağlanması, modern bir kaplıca sisteminin kurulması, Uludağ’a teleferik veya dişli tren hattı yapılması için devletin destek sağlaması talep edilmektedir.

(7) Muhacir yerleştirme faaliyetleri hakkındaki talepler; Anavatana gelen son grup 200 muhacir ailenin Tirilye’de iskân edilmesi istenmektedir.⁴⁷²

Bursa Vilayeti yerel basını ve diğer arşivlerde yapılan araştırmada, kongrenin cereyan tarzına ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır. CHF Genel Sekreterliğine gönderilen talepleri içeren belgeden tespit edildiği kadarıyla vilayetin talepleri iktisadi kalkınma ve bayındırlık alanlarında önem kazanmaktadır. Özellikle Bursa’nın geleceğin turizm merkezi olmasına yönelik çalışmaların bu dönemde hız kazandığı değerlendirilmektedir.

2.2.5. Seçim Kararının Alınması ve 1935 Yılı Milletvekili Genel Seçimleri

Bütün vilayetlerde 1934 yılı için planlı vilayet kongrelerinin devam ettiği günlerde, 5 Aralık 1934 tarihinde yapılan meclis görüşmeleri esnasında; İsmet İnönü, Cemil Uybadın ve Recep Peker’in vermiş oldukları önerge ile 1935 yılında seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır.⁴⁷³ Aynı oturumda Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 10. ve 12. Md.’leri değiştirilmiş; 10. Md., “*Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir.*” 11. Md., “*Otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir*” şeklini almıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kadınlar da mebus seçme ve seçilme hakkına sahip olmuşlardır. Daha sonra “*Mebus Seçim Kanunu*” 1. Md.’de aşağıdaki değişiklik yapılmıştır:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin üyeleri Türkiye Devleti halkından her kırk bin nüfusta bir kişi olmak üzere seçilir. Bir intihap dairesinin nüfusu kırk binden aşağı olsa dahi her halde bir mebus seçmeğe hakkı olacağı gibi nüfusun kırk binden yukarısı için aşağıdaki gibi muamele yapılır: Elli beş bine kadar bir, elli beş bin birden 95 bine kadar iki, 95 bin birden 135

⁴⁷² CCA Fon 490-1 Yer No: 493-1984-1, s. 18-28.

⁴⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, C. 25, Onikinci İnikat, 5.XII.1934, s. 81.

bine kadar üç, 135 bin birden 175 bine kadar dört mebus seçilecek ve bu miktardan ziyadesi bu yolda arttırılacaktır.”⁴⁷⁴

Seçim hazırlıkları çerçevesinde, 2 Şubat 1935’de CHF teşkilatına ve ikinci seçmenlere yönelik olarak da bir beyanname yayınlanmıştır. Beyannamede; 8 Şubat’ta yapılacak mebus aday seçimleri üzerinde çalışıldığı; Meclis’te bağımsız üyelerin de bulunması için parti aday listesinde 16 yerin boş bırakılacağı; bu amaçla, Ankara, Afyon, Antalya, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Kütahya, Sivas, Tokat, Muğla, Niğde, Yozgat, Çankırı ve Samsun vilayetlerinden birer milletvekili için aday gösterilmeyeceği belirtilmiştir.⁴⁷⁵

Bu arada 3 Şubat’ta Atatürk’ün seçimlerle ilgili beyannameyi yayınlanmıştır. Beyanname giriş bölümünde, Türk Halkı’na kendisine ve partisine göstermiş olduğu güven nedeniyle teşekkür etmiş ve bu güvenin karşılığı olarak, geçen dört yıl içinde yapılan işleri sıralamıştır.⁴⁷⁶ Beyannamenin sonunda ulusun kadın ve erkek seçmenlerine hitap ederek, ulusça sağlanması gereken, birlik beraberlik ruhundan bahsetmiş; ulusun idaresi ve korunmasında belirlenmiş olan idealin “*Ulusal birlik, ulusal duygu, ulusal kültür*” olduğunu belirtmiş ve parti adına ulusun yeniden güvenini istemiştir.⁴⁷⁷

8 Şubat 1935’de yapılan seçimlere katılma oranı % 69 civarında olmuştur. 399 milletvekili seçilmiş, CHF’nin seçimleri ittifakla kazandığı açıklanmıştır.⁴⁷⁸ V.Türkiye

⁴⁷⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre IV, C. 25, Onikinci İnikat, 5.XII.1934, s. 85.

⁴⁷⁵ 2 Şubat’ta yayınlanan seçimlerle ilgili beyanname; “*Cumhuriyetçi ve milliyetçi olmakla beraber partimiz programından ayrı bir programla ve partili olmanın doğal şartları dışında serbest çalışacak samimi yurttaşların millet kürsüsünden yapacakları eleştiriler ve söylecekleri görüşlerle milli çalışmanın güçleneceği görüşündeyiz. Bu yolda geçirdiğimiz dört yıllık deneyim, parti ilkelerinin ve parti hükümeti çalışmalarının millet önünde yapılan eleştirilerle karşılaştırılmasına fırsat vermiş ve yurttaşların siyasi olgunluğunu arttırmıştır. Her gün her fırsatta düşündüklerini ve yaptıklarını parti içinde ve partiler arasında olduğu kadar iyi ve temiz, bütün yurttaşların da kontrolüne sunmayı görev sayan partimizin bu kararını bildirirken, parti teşkilatımızdan ve partili ikinci seçmenlerden belirtilen özelliklerdeki bağımsız adaylara da oy vermelerini isterim.*” **Atatürk Günlüğü**, 1935, AA ve Ulus, s. 13-14.

⁴⁷⁶ 3 Şubat’ta Atatürk tarafından yayınlanan beyannamenin özeti:1930-1931 yıllarından beri dünyanın yaşamış olduğu buhranın Türk iktisadi hayatına yapmış olduğu olumsuz etkileri belirttikten sonra; uluslararası ilişkilerde önemli meselelerin halledildiğini; ekonomide, sanayileşme ve tarım alanlarında hükümetin aldığı tedbirlerle iyi bir seviyeye ulaşıldığını; halkın genel yaşayışının iktisadi alanda alınan tedbirlerle düzenlenmiş olduğunu ve bütçenin açık vermediğini; uluslararası alanda barış ve güvenliği sağlayıcı anlaşmaların yapıldığı; parti tarafından ekonomi, maliye, bayındırlık, kültür ve milli müdafaa alanlarında belirlenmiş olan siyasete, sanayileşme hamlelerine devam edileceğini; fiyat pahalılığının önleneyeceği ve vergilerde halkın lehine düzenlemelerde bulunulacağını; bayındırlık hizmetlerinde özellikle demiryollarının geliştirilmesine devam edileceğini; sağlık ve sosyal yardım faaliyetlerinin artırılacağını açıklamıştır; **Atatürk Günlüğü**, 1935, AA ve Ulus, s. 16-19.

⁴⁷⁷ **Atatürk Günlüğü**,1935, AA ve Cumhuriyet, s. 19-20.

⁴⁷⁸ Bağımsız adaylardan; Ankara’da, Dr. Toptaş; Afyon’da, Keresteciyan; Antalya’da, Tayfur Sökmen; Çankırı’da, Mustafa Ensoy; Denizli’de Em. Gen. Şefik; Eskişehir’de, İstemat Zihni; İstanbul’da Em. Gen. Refet Bele; İzmir’de, Halil Mentеше; Kastamonu’da, Nuri Bey; Konya’da, Em. Gen. Ali Fuad Cebesoy; Muğla’da, Hüsnü Kitapçı; Niğde’de, Dr. Abravaya; Sivas’ta, Mithat Şükrü seçilmişlerdir. Kontenjan belirlenen 16 yerden, Tokat, Yozgat ve Kütahya’da CHF Riyaset Divanı tarafından aday gösterildiği için 13 vilayette bağımsızlar seçilebilmişlerdir; **Ulus**, 9 Şubat 1935; **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1935.

Büyük Millet Meclisi'nde ilk kez 18 kadın milletvekili ve 4 Hıristiyan milletvekili yer almıştır.⁴⁷⁹ Seçimlerle ilgili olarak Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, "*Ulusa Beyanname*" adı ile bir açıklama yapmıştır.⁴⁸⁰

1 Mart 1935 tarihinde, V. Dönem TBMM birinci toplantısı açılmış, yemin töreninin ardından Meclis başkanlığı seçimleri yapılmıştır. Bu seçimde, 377 oyla Abdülhalik Renda Meclis Başkanı seçilmiş ve Riyaset Divanı'nın seçim işlemleri tamamlanmıştır. Atatürk, yapılan seçim sonucunda 386 oyla tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Atatürk tarafından hükümet kurmakla görevlendirilen İsmet İnönü Başkanlığında yeni Bakanlar Kurulu oluşmuştur.⁴⁸¹ 7 Mart 1935 günü Başbakan İsmet İnönü tarafından kısa bir hükümet programı okunmuş ve hükümetin güven isteği Meclis'te oy birliği ile kabul edilmiştir.⁴⁸²

2.2.6. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Büyük Kurultayı

CHP'nin IV. Büyük Kurultayı 9 Mayıs 1935'te saat 15.00'de açılmıştır. Altı toplantı, 15 oturum süren Kurultay, 16 Mayıs 1935'te saat 19.35'te kapanmıştır. Kurultay, 384 milletvekili ve 160 vilayet delegeşi olmak üzere 544 delegeyle toplanmıştır. Vilayet delegelerinin oranı % 30'dur. Vilayet kongrelerinde tespit edilen hususların görüşülmesine 15 Mayıs'ta başlanmış ve iki tam gün sürmüştür.⁴⁸³

Kurultayda alınan kararlar çerçevesinde öncelikle şu hususu belirtmek gerekir ki, bundan böyle Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) adı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Büyük Kongre de Büyük Kurultay olarak anılacaktır. Bu kurultay öncesinde yayınlanan sözlükte yer alan kelime ve kavramların çoğu zaman içerisinde terk edilmiştir. 1931 programından

⁴⁷⁹Kadın Milletvekilleri: Afyon'dan, Mebrure Gönenç; Ankara'dan, Hatı Çırpan; Antalya'dan, Türkan Baştuğ; Balıkesir'den, Sabiha Gökçül; Bursa'dan, Şekibe İnel; Çankırı'dan, Hatice Özgener; Diyarbakır'dan, Huriye Öniz; Edirne'den, Dr. Fatma Memik; Erzurum'dan, Nakiye Elgün; İstanbul'dan, Fakihe Öymen; İzmir'den, Benal Arıman; Kayseri'den, Ferruh Güpgüp; Konya'dan, Behire Bediz Morova; Malatya'dan, Mihri Pektaş; Samsun'dan, Meliha Ulaş; Seyhan'dan, Esmâ Nayman; Sivas'tan, Sabiha Gürkey; Trabzon'dan, Seniha Hızal'dır.s. 155. Hıristiyan Milletvekilleri: Afyon'dan Berç Türker; Ankara'dan Dr. Taptas; Eskişehir'den İstamat Zihni Özdamar; Niğde'den Dr. Abravaya'dır; Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet**, s. 346-352.

⁴⁸⁰ Atatürk'ün ulusa beyannameşi; . "*Sevgili yurttaşlarım; Bana ve partime güveninizi bir kez daha gösterdiniz. Saylav (milletvekili) adayı olarak size sunduğum arkadaşları, yüce seçiminize değer buldunuz. Ulusça gösterilen birlik, ülkeye bağlılık bütün gözleri yeniden yurdumuza çekmiştir.1935 seçiminin bittiği, bu 8 Şubat akşamı Türkiye; iç ve dış alanlarda bundan sonra da karşılaşabileceğimiz türlü meseleler önünde nasıl bir azim ve kuvvet manzarası göstereceğini bir daha acuna (dünyaya) bildirmiş oldu. Öz dileğimiz yurdun yüceliği, yurttaşın genliğidir (refahıdır).*" **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1935.

⁴⁸¹ Bakanlar Kurulu: Adliye, İzmir milletvekili Şükrü Saraçoğlu; Milli Müdafaa, Balıkesir milletvekili Kazım Özalp; Dâhiliye, Muğla milletvekili Şükrü Kaya; Hariciye, İzmir milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Aras; Maliye, Elaziz milletvekili Fuad Ağralı; Maarif, Aydın milletvekili Abidin Özmen; İktisat, İzmir milletvekili Celal Bayar; Sıhhat ve İçtimai Muavenet, İstanbul milletvekili Dr. Refik Saydam; Gümrük ve İnhisarlar, İstanbul milletvekili Ali Rana Tarhan; Ziraat, Kütahya milletvekili Muhlis Erkmen'den oluşmuştur; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre V, C. I, Birinci İnikat, 1 Mart 1935, s. 1-5.

⁴⁸² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre V, C. I, İkinci İnikat, 7 Mart 1935, s. 27-35.

⁴⁸³ **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 15-17; CHP IV. Büyük Kurultayı'ndan görüntüler için bk. **Ulus**, 10 Mayıs 1935.

farklı olarak geleceğe yönelik tasarıların da ana hatları giriş bölümünde, “*Kamalizm prensipleri*” olarak belirlenmiştir. Programın I. Kısımında; “*Devletin esas kuramı: Türkiye; ulusçu, halkçı, devletçi, layık ve devrimci bir cumhuriyettir*” şeklinde bir tanımlama yapılarak, önceki programda CHF’nin ana vasıfları şeklinde belirlenen ilkeler, Türk Devleti’nin de esası olarak kabul edilmiştir.⁴⁸⁴

Tüzükte vilayetlerle ilgili olarak getirilen yenilikler şunlardır:

(1) Dördüncü Kısım, Vilayetlerdeki teşkilatlanmayı içermektedir. Bu kısımda getirilen en önemli değişiklik, 64. Md. de yer almaktadır. Mülki amirlerin yapılacak kongrelere katılmasıyla ilgilidir. Böylece parti temsilcilerinin içine devletin mülki makamları da katılmıştır.⁴⁸⁵

(2) Beşinci Kısım ise partinin, hükümetle olan temasını düzenlemekte, şu önemli maddeleri ihtiva etmektedir;

95. Md.: “Parti kendi bağrından doğan Hükümet teşkilatı ile kendi teşkilatını, birbirini tamamlayan bir birlik (olarak) tanır. Parti teşkilatının kendi hükümetinin her yönden başarılı olması için bütün kuvvetiyle çalışması esastır.”

96. Md.: “Merkezce partiyi ilgilendiren işler için yapılacak temaslar, Parti Başkanları ile Genel Sekreter veya bunların namlarına harekete yetkili şahıslar arasında sözlü veya yazılı olur. İllerde partiyi ilgilendiren işler için yapılacak sözlü veya yazılı temaslar, Parti Başkanları ile Valiler arasındadır.”⁴⁸⁶

15 Mayıs 1935 Çarşamba günü, vilayet kongrelerinde tespit edilen hususların görüşülmesine geçilmiştir. Vilayet kongre talepleri, Büyük Kurultaya sunulmadan evvel ilgili bakanlıkların görüşleri alınmış, düzenli bir halde inceleme komisyonuna gelmiştir. Taleplerin önemli bir bölümü kurultaya gelmeden giderilmiştir. Kurultayda vilayet kongrelerinde tespit edilen taleplerin görüşülmesine çok özel bir önem verilmiştir.

Bu kurultayda ilk defa; talepler konusunda encümenin hazırlamış olduğu rapor üzerinden görüşmeler gerçekleşmiş, daha sonra ilgili bakan her bir konu hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Kurultay öncesi parti genel sekreterliğince taleplerle ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmış, bu çalışma tüm katılımcılara tartışmalar öncesi dağıtılmıştır. Talepler somut olarak ve vilayet adı anılarak ayrıştırılmış bir şekilde gündeme getirilmiş,

⁴⁸⁴ **CHP Programı**, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Ulus Basımevi, Ankara, Mayıs 1935.

⁴⁸⁵ Söz konusu madde; “*Nahiye, kaza ve vilayet kongrelerinde Parti Hükümetini temsil eden en büyük mülkiye amirleri kongrelere davet olunurlar. Bu zatlar, müzakere ve oylamaya katılmazlar. Yalnız eski ve yeni yapılmış veya yapılmamış Parti dilekleri hakkında müzakerelerden sonra halkı aydınlatmak amacıyla gerekirse açıklama yaparlar. Fakat bu açıklamalar üzerine münakaşa cereyan etmez. Parti kongrelerinin bütün müzakerelerinde Partili Belediye Reisi ve azlarıyla umumi meclis azaları dinleyici sıfatıyla bulunurlar. Gizli olmasına karar verilen müzakerelerde yalnız en büyük mülki amir ile mümessillerinden başka kimse bulunmaz*” şeklindedir; **CHP IV. Büyük Kurultayı Görüşmeler Tutulgası**, s. 94-95.

⁴⁸⁶ **CHP IV. Büyük Kurultayı Görüşmeler Tutulgası**, s. 98-105.

aynı şekilde sorumlu bakan da gerçekçi yanıtlarla, ilgili talepler hakkında yapılan işlemleri açıklamıştır.⁴⁸⁷

Vakıf faaliyetlerinin düzene sokulması; mahkeme ve hâkim taleplerinin karşılanması ile çeşitli kanunlarda yapılması teklif edilen değişikliklerin gerçekleştirilmesi; tütün üretimi, alkollü içki fabrikalarının yapılması ve tuz fiyatının düşürülmesi; yerel idarelerin düzenlenmesi, vilayetler arası sınır değişikliklerinin yapılması; karayolları, demiryollarının inşası ve düzenlenmesi, köprülerin yapılması, bataklıkların kurutulması, suların ıslahı; hastane, dispanser, hekim ve ebe ihtiyacının giderilmesiyle çeşitli salgın hastalıklarla mücadele için tedbir alınması; tarım, hayvancılık, tohumların ve hayvan ırklarının ıslahı için önlemler geliştirilmesi; vergilerin yeniden düzenlenmesi, topraksız köylüye toprak dağıtılması; okul ve öğretmen ihtiyacının giderilmesi; çeşitli sanayi fabrikalarının açılması, kooperatiflerin faaliyetlerinin düzenlenmesi, afyon üretimi ve yabancı sermaye girişiyle ilgili tedbirler geliştirilmesi; bankacılık ve özellikle kredi işlemlerinin verimli olarak kullanılması, IV. Büyük Kurultayda görüşülüp, onaylanan ve çözüm üretilen taleplerdir.⁴⁸⁸

Vilayet kongrelerinde alınan kararlar çerçevesinde; halkın sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yeni kanunların çıkarılması sağlanmış; ülke kalkınması için yapılan planlamalarda dikkate alınması gereken veriler belirginleşmiştir. Daha somut bir ifadeyle; partinin ve dolayısıyla hükümetin, ziraatın geliştirilmesi, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin etkinliğinin artırılması, adaletin sağlanması, kargaşalığın önlenmesi, kişi hak ve hürriyetlerinin temini bağlamında yeni tedbirler alması zorunlu hale gelmiştir. Kara ve demiryolu ulaşım sisteminin halkın gerçek ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olması sağlanmıştır. Sağlık ve sosyal yardım alanındaki sorunlara, devlet yeni tedbirler geliştirmek durumunda kalmıştır.

1934 Vilayet Kongre dilekleri ve IV. Büyük Kurultayda dile getirilen talepler kapsamında mecliste tartışılıp görüşüldükten sonra, sosyal, hukuki, kültürel ve iktisadi ihtiyaçlara yönelik çıkarılan kanunlar EK-22'de belirtilmiştir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, s. 117-119.

⁴⁸⁸ **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, s. 119-224.

⁴⁸⁹ Vilayet Kongre kararlarına bağlı olarak 1935-1936 senelerinde çıkarılan kanunlar **EK-22**, Sıra No: 61-89.

2.3. Atatürk Dönemi'nde Beşinci Büyük Kurultay Hazırlıkları (1936-1938)

Cumhuriyet Halk Partisi V. Büyük Kurultay'ına giden sürecin en kapsamlı uygulamaları Atatürk Dönemi'nde başlamıştır. Özellikle vilayetlerin idari yönetiminden sorumlu mülki amirlerin, aynı zamanda parti yönetim sistemine dahil edilmesi dönemin en önemli gelişmelerindendir.

2.3.1. Parti Devleti Sisteminin Kurulması

CHP'nin IV. Büyük Kurultayında, Parti Devleti sisteminin ülkenin ihtiyaçlarına en uygun ve yararlı olduğu düşüncesiyle yapılan düzenlemelere, 1936 yılında da devam edilmiştir. Nitekim 16 Mayıs 1935'te sona eren kurultaydan tam bir yıl sonra 15 Haziran 1936'da, CHP Genel Sekreteri Recep Peker görevinden alınmış, yerine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya atanmıştır.⁴⁹⁰

Recep Peker, 1936 yılında görevden uzaklaştırılınca kadar, aynı zamanda CHP'nin bir ideologu olarak çalışmış ve Parti kuramı geliştirmekte en önemli rolü oynamıştır.⁴⁹¹ Kendisi ilk dört Devrim Tarihi profesörlerinden biri olarak da düşüncelerini gençliğe yayma imkânı bulmuştur.⁴⁹² Recep Peker'in 1934-1935 Eğitim ve Öğretim yıllarında Ankara ve İstanbul Üniversiteleri'nde vermiş olduğu "İnkılâp Dersleri" ne ilişkin notların 1935 yılında kitap halinde basımı yapılmıştır.⁴⁹³

Recep Peker'in görevden alınmasından üç gün sonra, 18 Haziran 1936'da, İsmet İnönü tarafından yayınlanan beyanname aynen şu şekildedir:

"Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve Partinin inkişafını arttırmak ve hızlandırmak için bundan sonra Parti faaliyetiyle hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca (Partinin üç kişilik en yüksek yönetim organı; Genel Başkanlık Kurulu; Genel Başkan Atatürk, Genel Başkan Vekili İsmet İnönü ve Genel Sekreter) karar verilmiştir. Bu maksatla;

- 1. Dâhiliye Vekili, Genyönkurul üyeliğine alınmış ve kendisine Parti'nin genel sekreterliği vazifesi verilmiştir.*
- 2. Bütün vilayetlerde vilayet parti başkanlığına vilayetin valisi memur kılınmıştır.*
- 3. Umumi müfettişler, mıntakaları dâhilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi, Parti faaliyet ve teşkilatının da yüksek murakıp ve müfettişidirler.*

⁴⁹⁰ Recep Peker'in görevden alınması hadisesini anılarında aktaran, Hilmi Uran konuya ilişkin şunları belirtmektedir: "...Atatürk, bizi vagonunda kabul etmiş ve günün meselesi olan Recep Peker'in Genel Sekreterlik vazifesinden alınması sebebinin yolda bize açıklamıştı. Meğer partiye hükümetin bundan böyle bir elden idare edilmesine karar verilerek, genel sekreterlik vazifesi Dâhiliye vekiline ve vilayetlerdeki parti reislikleri vazifesi de mahalli valilere devredilecekti ve ben (o dönem CHP İstanbul Vilayeti Başkanıdır) de vazifemi İstanbul valisine devredecektim." "Bu, zaten hükümet reisi olarak çalışan ve daima hükümetin yürüyüşüne ayak uydurarak vazife gören partinin, artık görünüşteki bağımsızlığına da son verme kararıydı. Bu itibarla, şüphe yok ki, iç bünyemizde hükümetin kendi partisi varlığına bile tahammül edemeyerek daha dar bir rejime gidişiydi. Fakat bir vakıydı ve atılmış bir adımdı."; Uran, **a.g.e.** s. 247-248.

⁴⁹¹ Yetkin, **a.g.e.**, s. 129.

⁴⁹² Diğerleri: Mahmut Esat Bozkurt, Hikmet Bayur, Yusuf Kemal Tengirşenk'dir; Tunçay, **a.g.e.**, s. 321.

⁴⁹³ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri Notları**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

4. Vilayetlerde il yönetim kurulunca seçilmiş bulunan başkanlar, üye durumunu almış ve görevlendirilmiş veya mahallince atanmış mebus başkanların başkanlık vazifeleri son bulmuştur.

5. Bu beyannamenin icaplarını Parti Genel Sekreteri olmuş bulunan Dâhiliye Vekili takip ve tanzim edecektir.

6. Yukarıdaki maddeler bütün Parti teşkilatına, vilayetlere ve Umumi Müfettişliklere tebliğ olunmuştur.”⁴⁹⁴

Beynamede de görüldüğü üzere; vilayetlerdeki en yüksek mülki amir ve aynı zamanda devlet memuru olan Valiler, o vilayetin parti başkanlığına getirilmişlerdir. Devletin Genel Müfettişleri de sorumluluk bölgelerinde, devletin işlerini kontrol ve denetlerken, aynı zamanda CHP teşkilatının da faaliyetlerini kontrol ve denetleme görevi almışlardır.

Hilmi Uran, bu durumun yürürlükte olan memurlar kanunu 9. Md.’de yer alan “Memurlar siyasi cemiyet ve kulüplere katılmazlar, bu hal muhakeme edilerek sabit olursa memurların hizmetten çıkarılması gerekir” esasına aykırı olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹⁵

2.3.2. 1936 Yılı Vilayet Kongreleri

CHP Merkez Yönetiminin ve taşra örgütlerinin Vilayet Kongreleri kapsamındaki çalışmaları her ne kadar parti nizamnamesi esaslarına uygun olarak sürdürülmekteyse de, 1936 yılında özellikle yazılı evrakla ilgili hazırlıkların daha düzenli bir hale getirilmiş olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, 1936 yılında yapılmış olan 50 vilayet kongresi hakkında bilgileri içeren bir doküman hazırlanmıştır. Bu dokümanın başlangıç bölümünde; IV. Büyük Kurultaya kadar olan dönemde partinin kısa bir tarihçesi bulunmaktadır. Tarihçede; kuruluş aşaması, birinci kongreden başlamak üzere dördüncü kurultaya kadar yaşanan gelişmeler ve kongrelerde alınan kararlar, nizamname ve program esasları yer almaktadır. Tarihçe bölümünün sonunda, partinin kurucusu ve Genel Başkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün IV. Büyük Kurultayı açarken, partililere gösterdiği hedefle ilgili hususlar vardır;

“Türk Uлуу ancak varlığını derin ve sağlam kültür sınırlarıyla çevreledikten sonradır ki, onun yüksek kapasitesi ve erdemi, uluslar arasında tanınır. Türk Ulusuna doğumsal rengini veren bu devrimlerden her biri çok geniş tarihsel devirlerin öğünebileceği büyük işlerden sayılsa yeridir. Bütün bu işler, Partimizin programını özenle göz önünde tutarak başarabilmiştir... Ulusa hizmet yolunda bütün varlığımızla çalışmak, parti üyelerinin bozulmaz andıdır.”⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ Uran, **a.g.e.**, s. 248; Goloğlu, **a.g.e.**, s. 190-191; Bila, **a.g.e.**, s. 116.

⁴⁹⁵ Uran, mevcut durum hakkında İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ’la bir inceleme yaparak, kanunun Dokuzuncu Maddesini Dolmabahçe Sarayında Atatürk’e açıkladıkları zaman, Atatürk’ün maddeyi okuduğunu ve biraz düşündükten sonra şunları söylediğini belirtmektedir: “Ben bu maddede değiştirecek bir şey görmüyorum. Çünkü burada memurların siyasi cemiyetlere girememesinden maksat, onların benim partimden başka partiye katılamaması demektir. Bu bakımdan bu madde hatta faydalıdır ve katiyen değiştirilmemelidir.”; Uran, **a.g.e.**, s. 249-250.

⁴⁹⁶ **CHP 1936 İl Kongreleri**, Ankara, 1937, s. 3-7.

Dokümanın diğere bir belgesi; Başvekil ve CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü'nün 18.6.1936'da yayınlamış olduğu, “*Dâhiliye Vekilinin parti genel sekreterliği ile görevlendirilmesi; valilerin vilayetlerde parti başkanlıklarına getirilmesi; umumi müfettişlerin faaliyet sahalarını*” içeren beyannamedir.⁴⁹⁷

Diğere belgeler ise; Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın; 28.8.1936 tarihli, “*Kongrelerde (ocak, kamun, ilçe ve il) göz önünde tutulması gereken hususlar*”; 2.9.1936 tarihli, “*Kongrelerde tespit edilen dilek, şikâyet ve önerilerin takibi*”; 10 İkinci Teşrin 1936 tarihli, “*İl Kongrelerine müşahit olarak gönderilen mebusların dikkat edeceği hususlar*”; 10 İkinci Teşrin 1936 tarihli “*İl Kongrelerine müşahit olarak gönderilen mebuslara yazılan mektup sureti*” yer almaktadır.⁴⁹⁸

Dokümanın asıl kısmında ise; Afyonkarahisar, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Bursa, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Çoruh, Denizli, Edirne, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Maraş, Muğla, Niğde, Ordu, Rize, Samsun, Seyhan, Sinop, Sivas, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Yozgat, Zonguldak vilayetlerinde (50 Vilayet) yapılan kongre çalışmaları yer almakta olup, “*İl Yönetim Kurulu Raporu, İl Başkanı Raporu, Bütçeler, Tutulga Özeti, Dilekler, Müşahit Raporu*” gibi kısımlardan oluşmaktadır.⁴⁹⁹

2.3.2.1. Kars Vilayeti Taleplerinin Karşılama Durumu

Kars Vilayet Kongresi, 10 Aralık 1936 Perşembe günü CHP Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Vali Akif Eyidoğın tarafından açılmıştır. Kongreye, Kars Merkez dâhil 8 ilçeden seçilen 28 delegeden 25'nin yanı sıra Genel Yönetim Kurulunca müşahit olarak görevlendirilen Urfa Milletvekili Muhittin Dinçsoy, şube müdürleri, vilayet genel kurul ve belediye meclisi üyeleri, birçok partili katılmıştır. Kongre Başkanlığına Urfa Milletvekili Muhittin Dinçsoy, kâtipliklere Aliyar Vural ile Fuat Araslı seçilmişlerdir. Encümenlerin belirlenmesinin ardından Vali Akif Eyidoğın tarafından Vilayet Yönetim Kurulunun iki yıllık çalışma raporu okunmuştur.⁵⁰⁰

Raporun başlangıç bölümünde vilayet yönetim kurulu teşkilatında yaşanan değişikliklere değinildikten sonra, yönetim kurulunun iki yıllık süre içerisinde yaşanan

⁴⁹⁷ CHP 1936 İl Kongreleri, s. 8.

⁴⁹⁸ CHP 1936 İl Kongreleri, s. 9-12.

⁴⁹⁹ CHP 1936 İl Kongreleri, s. 13-415.

⁵⁰⁰ Kars, 12 Birinci Kanun 1936.

seçimlerde yaptığı başarılı çalışmalara yer verilmiştir. Partiye kayıtlı üye mevcudunun 18.000 kúsur olduğu belirtilmektedir. Merkeze ve vilayete iletilen taleplerin gerçekleşme durumu şu şekilde sıralanmıştır;

(1) Tuzun fiyatı kanunla ucuzlatılmış, halkın alabileceği seviyeye indirilmiştir. Nakliyesinin de ucuzlatılması için tedbirler alınmaktadır.

(2) Frengi ile mücadelede; diğer vilayetlerde faaliyetlerini bitiren ekipler Kars Vilayetinde tarama ve tedavi işleminde başlamışlardır.

(3) Vilayet makamına bildirilen un vergisinin alınmaması hususu gerçekleşmiş, köylünün kendi yiyeceğinden vergi alınmaması sağlanmıştır.

(4) Köylülere ormanlardan kullanım hakkı verilmeye başlanmıştır.

(5) Dispanserlere bol miktarda ilaç takviyesi yapılmış, ilaç ihtiyacı kalmamıştır.

(6) Hususi bütçenin müsaadesi dâhilinde yol onarım işlemleri devam etmektedir.

(7) Kültür Bakanlığı nezdinde yapılan girişimler neticesinde, dört ilçede ortaokul açılmasına bakanlıkça karar verilmiştir.

(8) Hekim ihtiyacı Sağlık Bakanlığı tarafından takip edilmekte, imkân oldukça hekim sağlanmaktadır.

(9) Valilik tarafından yaylası olmayan köylere yayla verilmiş, bütün halk topraklandırılmıştır.

(10)1937 yılı başından itibaren Kars vilayet merkezi başta olmak üzere tüm ilçelerin aydınlatma işlemleri tamamlanmış olacaktır.

(11)Kars memleket hastanesi yatak kapasitesi 50'ye çıkarılmıştır.

(12)Bina vergilerinden iade edilmesi gerekenlerin geri ödemesi yapılmıştır.

(13)Harman makinesi ve traktör Ziraat Vekâletince gönderilecektir. Tınaz ve kalbur makineleri özel idare ve köy birliklerince temin edilecektir.

(14)İşsiz ve şüpheli şahıslarla ilgili işlemler tamamlanmış, vilayette asayiş sağlanmıştır.

(15)Vilayet Yönetim Kurulu tarafından yüksek öğrenim görmek üzere İstanbul,

Ankara ve diğer şehirlere giden fakir talebelere azami yardım yapılmaktadır.⁵⁰¹

11-12 Aralık 1936'da yapılan toplantılarda, Dilek Komisyon Raporu görüşülmüştür. Posof kazasında da tuzun ucuzlatılması; Digor Rabat Mahallesi başta olmak üzere diğer yedi köyün daha iskân için nakilleri hakkında Bakanlar Kurulu kararı çıkarılması; Sarıkamış'ta Ziraat Bankası açılması, polis teşkilatının kurulması; toprak karşılığı borçlanma suretiyle Ziraat Bankasınca kredi verilmesi; frengi ile etkili mücadele edilmesi; cüzamlılar hakkında tedbir alınması; ormanlara balta kullanım hakkı verilmesi; halka ihtiyaca göre kerestelik ağaç verilmesi; topraksız köylünün topraklandırılması talepleri onaylanmış, Genel Sekreterliğe gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁰² Gizli olarak yapılan oylamayla Vilayet Yönetim Kurulu üyeleri seçilmiştir.⁵⁰³

Bu arada 1938'de yapılacak kongreye kadar olan dönemde, Ardahan'da Halkevi açılmıştır.⁵⁰⁴ İlçe Yönetim Kurullarının faaliyetlerini içeren bir genelge yayınlanmıştır.⁵⁰⁵ Kongre görüşmelerinden tespit edildiği kadarıyla Kars Vilayeti'nin bir önceki kongrede merkezden talep ettiği hususların önemli bir bölümü çözümlenmiştir. Diğer vilayetlerle mukayese edildiğinde hükümetin bölgeye öncelik vermeye başladığı görülmektedir.

2.3.2.2. Samsun'da Yeniden Teşkilatlanma Sonrası Gelişmeler

Samsun Vilayet Kongresi öncesinde yeniden teşkilatlanma kapsamında bazı değişiklikler olmuştur. 13 Haziran 1935'te CHP Samsun Vilayet Başkanlığına Samsun Milletvekili M. Ali Yörüker Merkez Yönetim Kurulu kararıyla, 21 Temmuz 1935'te ise Samsun Valiliğine Fuat Tuksal atanmıştır. 19 Haziran 1936'da ise Genel Başkanlık Kurulu kararıyla Samsun Valisi Fuat Tuksal, CHP Samsun Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı olmuştur.⁵⁰⁶ Eylül 1936 ayı içerisinde Samsun Vilayetinde ocak ve kamun kongreleri başlamış, Ekim ayında sona ermiştir. Kaza kongrelerine Kasım ayı içerisinde de devam edilmiştir. Samsun Vilayeti Merkez İlçe Kongresi; 9 Aralık Çarşamba günü saat 14.00'te parti merkezinde, Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Vali Fuat Tuksal'ın başkanlığında yapılmıştır.⁵⁰⁷

⁵⁰¹ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 258-260.

⁵⁰² **Kars**, 19-23 Birinci Kanun 1936; **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 260.

⁵⁰³ İdare Heyeti; Haydar Emiroğlu, Hüseyin Talınlı, Zülfikar Durukan, Samet Oktay, Mehmet Bagatır, Vahit İmur, Raif Mumcu ve Veyis Koçulu. Kurultay Asil; Nigar Refioğlu, Aliyar Vural, Samet Oktay; Yedek; Mehmet Bagatır, Ayten Bozkurt, Akif Eyidoğan; **Kars**, 26 Birinci Kanun 1936; **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 260.

⁵⁰⁴ **Kars**, 6 Mart 1937.

⁵⁰⁵ **Kars**, 13 Birinci Teşrin 1937.

⁵⁰⁶ **Samsun**, 26 Temmuz 1935; **Samsun**, 19 Haziran 1936.

⁵⁰⁷ **Samsun**, 25 Eylül 1936-9 Birinci teşrin 1936-20 İkinci teşrin 1936; **Samsun**, 11 Birinci Kanun 1936; **Ahali**, 9 Birinci Kanun 1936.

Samsun Vilayet Kongresi, 15 Aralık 1936 Salı günü saat 14.00'te, parti merkezinde Vali ve Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Fuat Tuksal'ın başkanlığında toplanmıştır. Kongrede seçilmiş delegelerin yanı sıra, Genel Yönetim Kurulunca atanan Erzurum Milletvekili Şükrü Koçak da müşahit olarak hazır bulunmuştur. Kongre Birinci Başkanlığına Fuat Tuksal, İkinci Başkanlığına Naşit Fırat, sekreterliklere de Zihni Lokman ile Nuh Ahmet seçilmişlerdir.⁵⁰⁸ Vilayetin iki yıllık faaliyetini kapsayan raporda; öncelikle 1 Nisan 1935'ten itibaren yönetim kurulu teşkilatlanmasında gerçekleştirilen değişiklikler yer almıştır. Partiye kayıtlı üye sayısının 43.451 olduğu belirtilmektedir.⁵⁰⁹

Samsun ve Bafra'da mevcut Halkevlerinden başka Çarşamba'da da bir Halkevi açılmıştır. Samsun'da yeni bir Halkevinin açılmasıyla ilgili proje yarışmasını Ankara'da mimar Behçet Ünsal kazanmış, inşaat için iki yılda verilmek üzere 50.000 lirası Vilayet Özel İdaresinden, 30.000 lirası da Samsun Belediyesinden sağlanacaktır. Samsun'da faaliyet gösteren Türk Spor Kurumlarına gereken destek vilayet yönetim kurulunca sağlanmaktadır. Ocaklardan ilçelere kadar tespit edilmiş olan dileklerin gerçekleşme durumu takip edilmektedir. 1934 ve 1935 yıllarına ait bütçeler ile 1937 yılının tahmini bütçesi kongrenin incelemesine ve onayına sunulmaktadır.⁵¹⁰

Önceki kongrede kabul edilip Büyük Kurultaya iletilen taleplerden gerçekleşenlerden önemli görülenler şunlardır;

- (1) Tuz, şeker, çimento fiyatları ucuzlatılmıştır.
- (2) Çiftçilerin Ziraat Bankasına olan borçları 15 yıl süreyle taksite bağlanmıştır.
- (3) Bina vergilerinde % 25 indirim yapılmıştır.
- (4) Arazinin yeniden yazılması gibi hususlar, hükümet tarafından da onaylanarak Mecliste gereken kanunlar çıkarılmış ve uygulama alanına konulmuştur.⁵¹¹

Rapor hakkında söz alan olmadığından oylamaya sunulmuş ve kongrece kabul edilmiş, encümen seçimleri yapılmıştır.⁵¹²

16 Aralık 1936'ta Vali ve Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Fuat Tuksal'ın başkanlığında ve müşahit Şükrü Koçak gözetiminde ikinci toplantı açılmıştır. Hesap

⁵⁰⁸ **Ahali**, 24 Birinci Kanun 1936; **Samsun**, 25 Birinci Kanun 1936.

⁵⁰⁹ CHP'ye kayıtlı üye durumu; Merkez İlçesi: 8.341, Bafra İlçesi: 7.724, Çarşamba İlçesi: 9.478, Vezirköprü İlçesi: 2.930, Havza İlçesi: 4.142, Lâdik İlçesi: 3.074, Terme İlçesi: 4.012, Kavak İlçesi: 3.750; **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 352.

⁵¹⁰ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 351-353.

⁵¹¹ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 353.

⁵¹² **Ahali**, 24 Birinci Kanun 1936; **Samsun**, 25 Birinci Kanun 1936.

Bakma Encümen raporu okunmuş, tenkide değer bir durum olmadığından aynen kabul edilmiştir. Bütçe Encümeni Raporunda; Çarşamba, Terme, Havza ve Köprü ilçelerinin çeşitli masrafları göz önüne alınarak, daha önce yapılan kesintilerin eklenmesine karar verilmiştir. Vilayet bütçesinde yer alan Bafra ve Çarşamba Halkevlerine 2.500'er liralık yardımların, ilçe bütçelerine dâhil edilmesi önerilmiş, ancak Vilayet Yönetim Kurulunun bu konuda inisiyatif sahibi olabilmesi için aynen vilayet bütçesinde yer alması uygun görülmüştür.⁵¹³

Dilek Encümeni raporu üzerinde yapılan tartışma sonrası, Büyük Kurultaya iletilmesi kabul edilen dilekler şunlardır:

(1) Köylü ve halk sigaraları ile petrolün ucuzlatılması; hayvan sayım işlemlerinin yeniden düzenlenmesi; çift işlerinde kullanılan hayvandan sayım vergisi alınmaması.

(2) Vezirköprü, Çarşamba, Havza ilçelerinde birer ortaokul açılması; Vezirköprü'de tarihi değeri olan konağın onarımı.

(3) Köprü ve Havza İlçelerinde de Ziraat Bankasının kredi vermesi.

(4) Samsun merkezde orta ticaret okulunun lise kısmının da açılması; Samsun merkezde bir çocuk hastanesi açılması; liman yapılıncaya kadar hiç olmazsa bir mendirek inşası; tütün satım ve alım işlerinin düzenlenmesi.

(5) Bafra'da şehirlerarası telefon tesisi; Alaçam nahiyesinin ilçe yapılması; hayvan hırsızlığına karşı ağır cezalar getiren kanunlar çıkarılması; ilçelerde frengi mücadelesi yapılması; dikenli tel gümrük resminin kaldırılması.

(6) Samsun sahil demiryolunun Terme ve Bafra'ya uzatılması; Terme ırmağı mecrasının temizlenmesi ve bataklıkın kurutulması; Lâdik ilçesinde asliye hukuk mahkemesi tesisi; Terme, Lâdik ve Kavak kazalarında Ziraat Bankası açılması; göçebelerin iskân ve nüfusa kaydettirilmesi; kuraklık nedeniyle vergi borcu affi çıkarılması.

(7) Havza ve Vezirköprü'de afyon ekimine müsaade edilmesi; Kavak ilçesinde askerlik şubesi açılması, adliye teşkilatı kurulması; Kavak ve Terme kazalarına birer ziraat memuru tayini; topraksız çiftçiye hazineye ait toprağın dağıtılması; tütünlerin ambara indirilme zamanının Temmuz'dan Ağustos ayı sonuna kadar uzatılması.

(8) Samsun merkezde bir kız sanat okulu açılması; Lâdik gölünün ıslahı; köylünün

⁵¹³ **Ahali**, 24 Birinci Kanun 1936; **Samsun**, 25 Birinci Kanun 1936.

evvelce tüccardan almış olduğu borcun da taksitlendirilmesi.⁵¹⁴

Vilayet Kongresi sonunda açık olarak yapılan oylamayla, yeni Vilayet Yönetim Kurulu üyeleri ve Kurultay delegeleri seçilmiştir.⁵¹⁵ Kongre sonunda Samsun'a bağlı kazaların yaptığı taleplerin ağırlıklı olarak vergilerde düzenleme yapılması, Ziraat Bankası kredilerinin artırılması, yol ve köprülerin ıslahı, okulların açılmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.2.3.Halka Açık Olarak Yapılan Bursa Vilayet Kongresi

Bursa Vilayet Kongresi öncesinde, 19 Aralık 1936 Cumartesi günü saat 14.00'te Vali Şefik Soyer başkanlığında parti merkezinde Bursa Merkez Kaza Kongresi yapılmıştır.⁵¹⁶

Bursa Vilayet Kongresi, 26 Aralık 1936 Cumartesi günü saat 14.00'te parti merkezinde toplanmıştır. Kongreye, Bursa'nın merkez dâhil 10 kazasından seçilmiş 66 temsilciden 63'ünün yanı sıra; Vali ve Parti Vilayet Başkanı Şefik Soyer, CHP Müşahidi Seyhan Milletvekili Hilmi Uran, hükümet daireleri müdürleri, kaymakamlar, gazeteciler ve diğer ilgililer katılmıştır. Kongre merkezinde alınan tertibat ve Türk Kuşu balkonuna konulan ses yayın sistemi vasıtasıyla, halkın da kongredeki görüşmeleri canlı olarak dinlemesi sağlanmıştır. Vali Şefik Soyer tarafından açılan kongrede Birinci Başkanlığa Tevfik Birecik, İkinci Başkanlığa Hüsnü Gürel, kâtipliklere de Sami Ozan ile Kerim Bey seçilmişlerdir.⁵¹⁷

Vilayet İdare Heyetinin iki yıllık çalışmalarını açıklayan rapor kongreye sunulmuştur. Raporda; Bursa Vilayeti talepleri hakkında gerçekleşen veya gerçekleşemeyen hususlar gerekçeleriyle birlikte açıklanmaktadır. Buna göre;

(1) Mustafa Kemal Paşa Kazasında bir ortaokulun açılmasıyla ilgili çalışmaların başlatıldığı; eğitimin çift tedrisat yapılması suretiyle ortaokul ihtiyaçlarının giderilmesi şeklinde karar alındığı; okul kitaplarının kesin olarak ucuzlatılacağı ve tek kitap sistemine

⁵¹⁴ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 354.

⁵¹⁵ İdare Heyeti Asil; Nuri Şahin, Mustafa Aldıkaçtı, Fazıl Keresteci, Mümtaz Akay, Nail Tümer, Dr. Ertuğrul Baykal, Yusuf Kıran, Aliye Olgaç. Yedek; Behire Hasan Oktay, Ahmet Kılıçcı, İsmail Hakkı, Münir Kemal, Eşref Dursun, Yusuf Cırud, Emin Aksu, Rüştü Başaran. Kurultay Asil; İsmail Işın, Selim Ordulu, Muin Köprü, Fazıl Keresteci, Mustafa Aldıkaçtı, Nuri Şahin. Yedek; Nail Tümer, Yusuf Kıran, Mümtaz Akay, Nafiz Kaynar, Hüseyin Bük, Ali Hayder Aydınmoğlu; **Ahali**, 24 Birinci Kanun 1936; **Samsun**, 25 Birinci Kanun 1936.

⁵¹⁶ **Açık Ses**, 23.12.1936.

⁵¹⁷ Bursa Vilayeti seçilmiş delege sayısı; Bursa Merkez 14, Mudanya 5, Gemlik 4, Orhangazi 4, İznik 4, Yenişehir 5, İnegöl 11, Karacabey 5, Mustafa Kemal Paşa 7, Orhaneli 7 toplam 66 delegeden 3'ü mazeretleri nedeniyle katılamamıştır. 63 delege kongrede hazır bulunmuştur; **Açık Ses**, 30.12.1936; **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 106.

dönüleceği belirtilmektedir.

(2) Cumhuriyet Bayramının üç gün süreyle kutlanacağı; Türk Spor Kurumunun kurularak, kongrenin verdiği karara göre parti kadrosunda yer alan hükmi şahsiyetler arasına gireceği ifade edilmektedir.

(3) Doktor ve ebe tayinleri yapılacaktır.

(4) Abolyont gölündeki balık avlama resmi % 12 olarak uygulanacaktır.

(5) Bursa'nın turistik tesisleriyle ilgili olarak devlet eliyle gereken destek sağlanacaktır.

(6) Bursa-Karaköy demiryolu hattı, Antalya hattından sonra ele alınacaktır. Karacabey-Kimkir yol ve köprüsü yapılmaya başlanmıştır.

(7) Karacabey Boğazının temizlenmesi için gerekli işlemlerin başlatıldığı; başta Nilüfer çayı olmak üzere diğer suyuollarının ıslahı, kanal temizliği, arazinin sulardan istifadesi hususları ile ilgili bakanlıkça çalışmaların başlatıldığı ifade edilmektedir.

(8) Köy muhtarları gibi amme hizmeti yapanlar kazanç vergisinden muaf tutulmuştur.

(9) Kanuni mevzuat çerçevesinde muhtaç olanlara arazi dağıtımı yapılacaktır.

(10)İspirto fabrikası endüstri programına bağlı olarak gelecekte düşünülecektir.

(11)Köylü sigaralarının ucuzlatılmasıyla ilgili farklı yöntemlerin izleneceği; tuzun ucuzlatılacağı; şeker fiyatlarının indirileceği; çiftçi borçlarının 15 yıl vadeyle ve düşük faizle geri ödeneceği; arazinin yeniden yazılacağı; bina ve hayvan vergilerinde indirim yapılacağı; tarım kredi kooperatifleri vasıtasıyla alacakların taksitlendirileceği kararlaştırılmıştır.⁵¹⁸

Raporun bundan sonraki bölümlerinde; Valilik ve Belediye tarafından kaza kongrelerinde tespit edilmiş taleplere yapılan işlemler, kaza ve hizmet alanı şeklinde sırasıyla izah edilmektedir.⁵¹⁹

Partinin ana bünyesinde yapılan değişiklik sonrası Valilerin vilayet parti başkanlığına getirilişi ve bunun gerekçeleri açıklanmaktadır. Bursa Vilayetinde toplam

⁵¹⁸ CHP 1936 İl Kongreleri, s. 88-91.

⁵¹⁹ CHP 1936 İl Kongreleri, s. 92-96.

49.626 kayıtlı üye vardır.⁵²⁰ Vilayet İdare Heyeti ve Encümen Raporları hakkındaki görüşmelerde; Mustafa Kemal Paşa Delegatesi Hulusi, İnegöl Delegatesi Şakir, Bursa Merkez Delegatesi Dr. Rıza Tahir, İznik Delegatesi Mehmet, Orhaneli Delegatesi Ahmet Beyler rapor hakkındaki olumlu görüşlerini ifade eden konuşmalar yapmışlardır. Bursa Merkez Delegatesi Ali Sırrı, Bursa Merkezden 28 köyün Mudanya'ya verilmesi dolayısıyla merkezdeki partili sayısının azalmış görüldüğüne değinmiştir. Kongre tarafından raporun kabulünden sonra encümen seçimleri yapılmıştır.⁵²¹

27 Aralık 1936'da yapılan ikinci toplantıda önce hesap ve bütçe encümenlerinin raporları okunarak kabul edilmiştir. Dilek encümen raporunda ise, birçok talepler arasında dikkat çeken en önemli dileklerin başında okul ve öğretmen ihtiyacı gelmektedir. Bu durum köylünün eğitim ve öğrenime vermiş olduğu önemin bir göstergesidir. Dilekler arasında yer alan ve çok ilginç olanlardan biri de 25 yaşından sonra evlenmeyenlerden para cezası alınması ve bu paranın çok çocuklulara verilmesidir. Doğal olarak bu talep heyet tarafından uygun görülmemiştir. Maarif Müdürü Fakir Bey, Bursa'daki eğitim ve kültür faaliyetleri hakkında; Defterdar Remzi Bey de vergiler hakkında açıklamalarda bulunmuşlardır.⁵²²

“Yurttaşın vergisi tutarını tanıma ve onu vaktinde ödeme yolunda daimi bir dikkat vasıtası olmak üzere vergilerin birleştirilmesi ve mükelleflere parasız karne verilmesi” talebinin kongrece onaylanan en önemli dilek olduğu değerlendirilmektedir.⁵²³

Kongre sonunda gizli olarak yapılan oylamayla yeni Vilayet İdare Heyeti ve kurultay delegeleri seçilmiştir.⁵²⁴ Parti Müşahidi olarak kongreye katılan Hilmi Uran hazırlamış olduğu raporda özellikle valilerin parti vilayet başkanı olarak görevlendirilmeleriyle ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur.⁵²⁵

⁵²⁰ 1936 yılı, Bursa Vilayeti CHP'ye kayıtlı üye sayısı Bursa Merkez 11.545, Mudanya 2.157, Gemlik 2.349, Orhangazi 1.873, İznik 2.416, Yenişehir 5.036, İnegöl 8.667, Karacabey 3.921, Mustafa Kemal Paşa 5.072, Orhaneli 5.584'tür; **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 96.

⁵²¹ **Açık Ses**, 30.12.1936.

⁵²² **Açık Ses**, 30.12.1936.

⁵²³ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 106.

⁵²⁴ İdare Heyeti; Emekli Gen. Aşır Atlı, Dr. Rıza Tahir Belger, Nurettin Ögünç, Sait Ete, Nuri Çiftçi, M.Nuri Urgancıgil, Kazım Akun, Av. Tevfik Aycan. Kurultay; Tevfik Birecik, Dr. Semahat ve Dr. İsmail Mustafa, Av. Sadık Tahsin ile Saim Altı Ok; **Açık Ses**, 30.12.1936.

⁵²⁵ CHP Müşahidi Hilmi Uran'ın raporu; *“... Kongre, hakiki bir samimiyet ve sevgi havası içinde çalıştı. Bunda Parti ile Vilayet idaresinin bir elde bulunmasının dahli büyüktü. Çünkü kongrede sami olarak diğer senelerde de bulunmakta olan halk teşekkülleri ve partililer fevkinde bu seneye mahsus bir yenilik olmak ve hükümetle parti teşkilatının birbirine olan yakınlığını ve aralarındaki ahengi tebarüz ettirmek üzere, resmi daireler şefleri de yer almışlardı. Partimizin bünyesinde son tadilat yapılmazdan ve parti ile vilayet idareleri bir elden idare edilmek esasına gidilmezden evvelki şekil ile -itiraf etmek icap eder ki- bu ahenktar mesaiyi temine imkân bulunamıyordu. Çünkü parti reislerinin yakınlık gösterdiği birçok yerlerde valiler; işlerine müdahale ediliyor*

Valilerin parti vilayet başkanı olması konusu üzerinde, diğer kongrelere nazaran Bursa Vilayet Kongresi'nde çok daha detaylı durulmuştur. Bu gelişmede kongreye Parti Müşahidi olarak katılan Hilmi Uran'ın etkisi fazladır. Zira konuyla ilgili olarak hem kongre esnasında açıklamalarda bulunmuş, hem de merkeze yazmış olduğu raporda uygulamanın olumlu yönleri hakkında detaylı bilgi vermiştir. Günümüzde dahi gündeme getirilip, tenkit konusu yapılan bu uygulamaya, dönemin koşulları açısından bakarak, hangi ihtiyaçlardan kaynaklandığını net olarak ortaya koymanın uygun olacağı değerlendirilmektedir.

2.3.2.4. Antalya'da Şehrin İmarı ve Göçmenlerin İskân Sorunları

Antalya Vilayet Kongresi, 20 Aralık 1936 Pazar günü saat 10.00'da Antalya Halkevi salonunda toplanmıştır. Kongreye, Antalya Vilayetinin 10 kazasından seçilmiş 36 delegenin 34'ünün yanı sıra, Merkez Parti Müşahidi ve Balıkesir Milletvekili Enver Adakan, Vali Sahip Öрге, Belediye Başkanı Lütfü Gökçeoğlu ve diğer ilgililer katılmıştır.⁵²⁶ Kongre başkanlığına Vali Sahip Öрге, İkinci Başkanlığa emekli Albay Ali Asım Barut, kâtipliklere de Antalya Delegatesi Nazmi ile Akseki Delegatesi Mazlum Adıson Beyler seçilmişlerdir. Daha sonra encümen seçimi yapılmıştır.⁵²⁷

Aynı gün öğleden sonra saat 15.00'te ikinci celse toplanmış ve Vilayet İdare Heyetinin iki yıllık faaliyetini içeren raporun okunmasına geçilmiştir. Raporla; öncelikle valilerin vilayetlerde parti genel başkanı olmasıyla ilgili olarak elde edilen kazanımlardan bahsedilmektedir. Antalya Vilayetindeki Parti binası ve Halkevi inşaatının tamamlandığı belirtilmektedir. Aynı zamanda Antalya ilçelerinden Serik, Manavgat, Alanya ve Korkuteli'nde de birer parti binası bulunmaktadır. Vilayet dâhilindeki partiye kayıtlı üye sayısı iki sene içerisinde 5.465 kişi artarak, 18.034'e ulaşmıştır. Merkez ve Alanya Halkevleri mali durumları ve eldeki vasıtaları oranında faaliyetlerine devam etmektedir. Vilayet İdare Heyeti tarafından spor faaliyetleri ile yakından ilgilenilmektedir. Geçen

endişesiyle çekingen bir tavır alıyor ve parti reisinin çekingen bulunduğu yerlerde de bizatihi parti, kokmaz, bulaşmaz, manasız bir teşekkül manzarası arz ediyordu. Bursa'da temas ettiğim her fert, bu seneki parti kongresinin bu kadar ahenkli bir hava içinde toplanan ilk kongre olduğunu samimiyetle ifade ettiler. Bunda İlbay Şefik Soyer'in her teşekkül üzerinde tesis ettiği otoritenin ve hemen herkese telkin ettiği sevgi ile karışık saygının dahli de çok büyüktür..."; **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 106.

⁵²⁶ Antalya Gazetesinde kongreyi değerlendiren M. Önal; "... Partinin mukaddes çevresinde, memleket işi mevzuunda çarpışan fikirlerin, aynı çevrenin birleştiren ve kucaklaştıran kudretli maneviyatında, şahsi dostluk ve temas hallerinde bile tek fikir ve tek his manzarası alması ferah ve huzur verici hadisedir. Kongrede sert münakaşalar yapan ve birbirinden uzaklaşmış görünen arkadaşların müşterek maksatlarda ve karar neticelerinde yekdiğerine gösterdikleri yakınlık ve bağlılık bu manzaranın timsali olmuştur..." diyerek, kongrede yaşanan havayı dile getirmiştir; **Antalya**, 24 Birinci Kanun 1936.

⁵²⁷ **Antalya**, 24 Birinci Kanun 1936; **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 51.

kongrede görüŖülen iŖlerden; arŖaf ve pee meselesi hiç bir zorlayıcı tedbir alınmadan çözümlemiş bulunmaktadı. Ova kazalarına muhacir gönderilmesiyle ilgili olarak, Korkuteli'ne 25, Elmalı'ya 29 hane gelmiştir. Arazi tespitlerinin yeniden yapılmasına başlanmıştır. Sayım vergisindeki indirim, 1936 senesinde çıkarılan 2897 sayılı kanunla gerçekleşmiştir.⁵²⁸ 21 Aralık 1936'da yapılan ikinci toplantıda; Hesap Encümeninin kontrol ederek kongreye sunduğu vilayet ve kazaların bütçeleri onaylanmıştır.⁵²⁹

Dilek Encümeni raporunu, vekâletlere ve vilayete ait olan talep ve öneriler şeklinde sunmuş ve tartışmalara geçilmiştir. Tarım işleri hakkında Ziraat Müdürü, Vilayet işleri hakkında Belediye Reisi, Nafia işleri hakkında Vali, Rıhtım ve Köy Kâtipleri hakkında Hususi Muhasebe Müdürü, Bekçi parası ve genel asayiş hakkında Emniyet Müdürü, Sıtma Mücadelesi hakkında da Mücadele Bölge Müdürü ve Genel Asayiş hakkında İl Jandarma Komutanı açıklayıcı bilgiler vermişlerdir. Bazı tadiller ve ilavelerle Dilek Encümeni raporu kongre tarafından onaylanmıştır.⁵³⁰ Kongre tarafından kabul edilen ve parti merkezine gönderilmesi kararlaştırılan talep ve öneriler şunlardır:

(1) Manavgat hükümet konağının bitirilmesi ve Elmalı ile Alanya kazalarında birer hükümet konağı yaptırılması için tahsisat verilmelidir.

(2) Seyyar aşiretlerin iskânı biran evvel sağlanmalıdır.

(3) Bir kısım köy ve nahiyeler de sıtma mücadele sahasına dâhil edilmelidir. Gündoğmuş kazasının doktor ihtiyacı ivedilikle karşılanmalıdır. Hükümet tabipleri köyleri de dolaşmalı ve köylülerin de tedavisi ile ilgilenmelidir. Bölgede sıtma hastalığına neden olan bataklıklar kurutulmalıdır. Belirli kaza ve nahiyelerin, doktor ve veteriner ihtiyacı vardır.

(4) Toprak Kanunu biran evvel çıkarılmalı; Köylü sigaraları ucuzlatılmalıdır.

(5) Manavgat-Alanya, Antalya-Burdur yolları üzerindeki köprülerin onarımı; Antalya-Burdur arası demiryolu inşası; Devlet Denizyolları vapurlarının Manavgat, Akseki, Gündoğmuş ve Selimiye iskelelerine de uğraması; Antalya'da mendirek şeklinde küçük bir liman yapılması hususları sağlanmalıdır.⁵³¹

Kongre sonunda yapılan gizli oylamayla Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay

⁵²⁸ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 45-46.

⁵²⁹ **Antalya**, 24 Birinci Kanun 1936.

⁵³⁰ **Antalya**, 24 Birinci Kanun 1936.

⁵³¹ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 51-52.

delegeleri seçilmiştir.⁵³² Kongreyi müteakip Parti Müşahidi Balıkesir Milletvekili Enver Adakan'ın hazırladığı raporda, kongrenin icrası hakkında bilgi verildikten sonra delegelerin birbirleriyle münasebetlerine ilişkin şu çarpıcı hususlar bulunmaktadır;

“... Kongre delegeleri arasında arzu edilen ahenkli çalışma bulunmayıp, çok mütebariz bir ikiliğin mevcut olduğu acı ile görüldü. Bu ikilik bir fikir ve ideal ayrılığından doğma değildir. Daha fazla şahsi kırgınlıkların mahsulüdür. Dâhilen parti bağlarının ve parti dışında da parti saygınlığının bundan müteessir olduğu tabiidir...”⁵³³

Kongrede gündeme getirilip tartışılan öncelikli konulardan birinin bölgedeki seyyar aşiretlerin iskânı sorunu olduğu görülmektedir. Nitekim konu aynı zamanda talepler arasına da alınmıştır. Zira söz konusu aşiretler belirli yerlerde iskân edilmediklerinden, vilayet içerisindeki kazalarda mevsim şartlarına uygun olarak hareketli bir halde bulunmakta ve kazaların sosyal, kültürel, iktisadi faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedirler. Dikkat çeken diğer bir husus ise, kongre müşahidinin merkeze yazdığı rapordur. Daha önce de belirttiğimiz gibi özellikle iktisadi bakımdan doğal zenginliklere sahip olan vilayetlerde, kişisel menfaat çatışmaları bölgenin ahengini bozmaktadır. Bu durumun da doğal olarak bazı yerlerde parti birliğinin bozulmasına neden olduğu değerlendirilmektedir.

2.3.2.5. İstanbul'da Vakıflar, Sosyal ve Kültürel Faaliyetlerde Gelişmeler

İstanbul Vilayet Kongresi, 20 Aralık 1936 Pazar günü saat 10.00'da İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı, aynı zamanda CHP İstanbul Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Muhittin Üstündağ tarafından açılmıştır. Kongreye Parti Müşahidi olarak Kocaeli Milletvekili H. Hayri Tan ve İstanbul'un 16 Kazasının (15 Kazaya, Eyüp de eklendi) 63 delegesiyle çok sayıda partili katılmıştır. Kongre Başkanlığına Ziya Bey, Başkan Vekilliğine Refik Ahmet Sevengil, Kâtipliklere Av. Methi Hikmet ile Tevfik Bey seçilmişlerdir.⁵³⁴

Kongreye sunulan Vilayet İdare Heyetinin yıllık raporunun giriş bölümünün

⁵³² İdare Heyeti Asil; Lütfü Gökçeoğlu, M. Ali Yumer, Ahmet Zaman, Ali Asım Barut, Hayri Ülkü, Ali Olcay, Mazlum Adıson, Fuat Yörük; Yedek, Esat Güven, Ahmet Tekeli, Sırrı Tugay, Hüseyin Ülgen, Osman Yerebakan, Nazmi Akkan, Niyazi Yüksel, Şeref Demir. Kurultay Asil; Mustafa Korkut, Hilmi Balkan, Tevfik Berberoğlu; Yedek; Ali Oğuz Konuk, Dişçi Nazmi Akkan ve Ahmet Tugay; **Antalya**, 24 Birinci Kanun 1936.

⁵³³ Bu ikilik ve Antalya İl Örgütünün zafiyeti hakkında teferruatlı bir çalışma Faysal Mayak tarafından yapılmıştır. Mayak, **a.g.e.**, s. 144-156; Faysal Mayak, “Adnan Menderes'in Teftiş Raporuna Göre CHP Antalya Örgütünün Çalışmaları”, **ÇTTAD**, VI/15, 2007-Güz, s. 191-219; **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 52.

⁵³⁴ Delegelerin durumları hakkında kısa bir bilgi sahibi olmak için; “Belediye'den çeşitli müdürler, Fabrikatör, Kambiyo Borsa Reisi, Tüccarlar, Doktorlar, Avukatlar, Eczacılar, Emekli Subay, İlçe Başkanları, Baro Başkanı, Halkevi Müdürleri, Gazeteci-Yazar, Öğretmenler, Çeşitli Kurumların Müdürleri” gibi meslek sahipleri bulunmaktadır; **CHP İstanbul İli İlyönkurulun 935-936 Çalışma Raporu ve Hesapları**, s. 5-9; **Cumhuriyet**, 21 Birinci Kanun 1936.

sonunda halkın aydınlatılması ile ilgili hususlar bulunmaktadır.⁵³⁵ Parti İşleri ve Seçimlerle ilgili olarak; halkın yapılan seçimlere ilgisinin yüksek olduğu bunu son yapılan seçimlerdeki % 97'lik katılım oranıyla gösterdiği belirtilmektedir.⁵³⁶ Yönetim kurulunun etkili çalışmaları sonucunda İstanbul genelinde partiye kayıtlı üye sayısı 33.898'i bulmuştur. Halkevleri faaliyetlerinin etkinliğinin artırılması için arsa ve bina alımı yapılmıştır. Menekşe Çiftliğinin Halkalı köylüsüne verilmesi sağlanmış, Turan Çiftliğinin Firuz köyü halkına verilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir. Dönemin en popüler faaliyeti olan Halkevleriyle ilgili çalışmalar hakkında İstanbul Vilayet Yönetim Kurulu raporunda çok detaylı bilgiler yer almaktadır. Türk Spor Kurumunun İstanbul'daki faaliyetlerini etkili bir şekilde sürdürdüğü belirtildikten sonra, kurumun manevi şahsiyeti ile partiye katılmış olduğu; İstanbul'daki gençliğin spora teşvikinin gerçekleştirildiği, şehir bütçesinden faaliyetlerin desteklendiği ifade edilmektedir.⁵³⁷

Kültür faaliyetleri kapsamında öncelikle geçen sene içinde; şehirde ve köylerdeki okul binalarıyla ve iç mefruşatıyla ilgili gerçekleştirilen faaliyetlerden bahsedilmektedir. Çocuklar için açılmış olan kamplar ve bahçeler, düzenlenen tiyatro etkinlikleri, ilkokul çocukları için açılan diş kliniklerinin faaliyetleri açıklanmaktadır.⁵³⁸

Raporda ziraat işleriyle ilgili bölümün ana çerçevesini; İstanbul Vilayetinin genel ziraat durumu, meyvecilik, ağaçlandırma işleri, bağcılık, arıcılık, kümes hayvanlarının ıslahı, müteferrik işler ve tohumların ıslahı konuları oluşturmaktadır. Veterinerlik işleriyle ilgili ise; aygır cinslerinin ıslahı ve dağıtımı, büyük baş hayvan ırklarının ıslahı ve bakımlarının geliştirilmesi konuları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.⁵³⁹

İstanbul Vakıflar İdaresi iki sene içerisinde, tarihi kıymeti olan Atikali Paşa, Mahmut Paşa, Mihrimah Sultan, Sultan Selim, Dolmabahçe, Sinan Paşa, Ağacamii,

⁵³⁵ Vilayet İdare Heyeti raporu giriş bölümü; "...Partimizin bildiğimiz ve inanıp bağlandığımız ve her vesile ile sık sık bizzat iş üstünde temas ve idrak etmek fırsatını bulduğumuz bu umumi ve büyük işlerini daha ziyade henüz teşkilatımızın çerçevesi içine girmeyen halk tabakaları ile yeni yetişen gençler arasında yaymak ve her fırsattan istifade ile her yerde yerli ve yabancı her rast geldiğimiz insanlara davamızın büyüklüğünü, iyiliğini, haklılığını ve Türk varlığı namına değişmez bir zaruret olduğunu telkine çalışmakla gayretlerimizi daha yerinde ve daha iyi kullanmış oluruz."; **CHP İstanbul İli İlyönkurulun 935-936 Çalışma Raporu ve Hesapları**, s. 13.

⁵³⁶ **Milletvekili Genel Seçimleri**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara, 2012, s. 3. TÜİK verilerine göre Türkiye genelinde de katılım oranı % 95,5 olmuştur.

⁵³⁷ Partiyeye bağlı kulüpler; Beşiktaş Jimnastik Kulübü, Altınordu Spor Kulübü, Anadolu Kulübü, Anadoluhisarı İdman Yurdu, Beykoz Spor Kurumu, Beylerbeyi Gençler Spor Kulübü, Davutpaşa Gençlerbirliği, Doğan Spor Kulübü, Eyüp İdman Yuvası, Fenerbahçe Spor Kulübü, Fener Yılmaz Spor Kulübü, Galata Gençlerbirliği, Galatasaray Spor Kulübü, Güneş Kulübü, Hilal Spor Kulübü, İstanbul Su Sporları Kulübü, Karagömrük İdman Yurdu, Kasımpaşa Spor Birliği, Ortaköy Spor Yurdu, Süleymaniye Terbiye Bedeniye Yurdu, Topkapı Spor Kulübü, Vefa İdman Yurdu'dur; **CHP İstanbul İli İlyönkurulun 935-936 Çalışma Raporu ve Hesapları**, s. 13-22.

⁵³⁸ **CHP İstanbul İli İlyönkurulun 935-936 Çalışma Raporu ve Hesapları**, s. 22-27.

⁵³⁹ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 221-225.

Çorlulu Ali Paşa ve Hırkaîşerif camilerinde büyük kapsamlı onarımlar gerçekleştirmiştir. Bunlardan başka 30 camide onarım ve tamirat yapılmış, camisiz olan Heybeli Ada'da yeni bir Cami inşa edilmiştir. Yenibahçe'de Bezmialem Valide Sultan hastanesi en modern ve sıhhi cihazlarla donatılmış, 275 hasta barındırma kapasitesine kavuşmuştur. Laleli ve Üsküdar'daki dağıtım merkezlerinde günde 632 yoksul kişiye yemek verilmektedir. Cami avlularının ağaçlandırılma çalışmaları devam etmektedir. Darüşafaka ile Maarif Şehitlikleri İmar Cemiyeti'ne 19.000 lira yardımda bulunulduğu belirtilmektedir. Esnaf işlerinin 1937'de yürürlüğe girecek İş Kanunu ile daha düzenli bir hale getirileceği ifade edilmektedir. Vilayet Yönetim kurulunun tüm esnaf cemiyetleriyle ilişki içinde olduğu ve sorunlarıyla ilgili tedbirler almaya çalıştığı açıklanmaktadır.⁵⁴⁰

Üçüncü celse, Sular İdaresi Müdürü Ziya Bey'in başkanlığında açılmış ve encümen seçimleri yapılmıştır. Dördüncü celsede, Bütçe ve Hesap Encümenleri raporları okunmuş, kabul edilmiştir.⁵⁴¹

23 Aralık 1936'da yapılan ikinci toplantıda Dilek Encümeni Raporu gündeme getirilmiş ve tartışılarak kabul edilmiştir. Raporda yer alan hususlar konularına göre şu şekildedir;

(1) Eğitimle ilgili hususlar: Heybeliada, Şişli, Taksim veya civarı Küçük Pazar bölgesi, Fatih, Şehremini, Küçük Mustafa Paşa, Bostancı, Kartal, Sarıyer, Silivri, Beylerbeyi, Yalova ve Üsküdar'da üçüncü bir ortaokul açılmalıdır. Eyüp'te bir lise, Beşiktaş ve Üsküdar'da birer Kız Lisesi tesis edilmelidir. Okul kitap fiyatları indirilmeli, öğrenci nakliye ücretleri azaltılmalıdır. Üsküdar'daki ikinci ortaokulun Haydarpaşa Lisesine gönderilen talebeleri kendi okullarına iade edilmelidir.

(2) Sıtma mücadelesiyle ilgili hususlar: Mücadele Kınalı Ada ve Sarıyer'in Yeniköy'üne de kaydırılmalıdır. Beykoz'un Akbaba, Paşabahçe, Cumhuriyet, Buzhane Köyleri ve Yakacık'ın Soğanlık Köyü sıtma mücadelesi sahasına alınmalıdır. Paşa Mandıra'da mücadeleye devam edilmelidir.

(3) Köylüye destek ve arazi dağıtım faaliyetleri: Büyükçekmece'de dalyanların kaldırılarak, balık avlama serbest bırakılmalıdır. Bakırköy köylülerinin yetiştireceği buğday Yeşilköy ıslah istasyonundan dağıtılmalıdır. Beykoz, Mahmut Şevket Paşa Köyü'ne ve Anadolu Feneri Köyü'ne baltalık verilmeli, çubuk ve sepetçilik işleri için

⁵⁴⁰ CHP İstanbul İli İlyönkurulun 935-936 Çalışma Raporu ve Hesapları, s. 52-53.

⁵⁴¹ Cumhuriyet, 21 Birinci kanun 1936.

orman resmi indirilmelidir. Beykoz'un Akbaba Köyü çalılık ormandan yararlanmalıdır. Milli Emlake ait olup Eyüp Kazası içindeki; Beşpare, Pirevelise, Kirazlıkça arazileri Kemberburgaz köylüsüne dağıtılmalıdır. Orman rüsumu yaz ve kış için ayrı ayrı tertip edilmelidir. Vakıf ormanlarında olduğu gibi devlet ormanlarından kesilen odun ve yakılan kömürlerin ücreti ormandan çıkarıldığı anda alınmalıdır (Çatalca). Ormanlı köyüne ait olan tapulu ormanların milli ormanlar arasına alınmasına engel olunmalıdır (Çatalca). Kartal'a bağlı Samandıra, Sarıgazi ve Paşaköy halkına civardaki vakıf arazisi istimlâk edilerek dağıtılmalıdır (Kartal). Sarıyer'in Ağaçalı mevkiindeki Linyit kömüründen yakın köyler de faydalanmalıdır. Silivri'nin Celaliye Köyü'ne Ermeni Çiftliği ve Çanta Köyü'ne Balaban çiftliği satın alınarak dağıtılmalıdır. Hazinece sekiz senede bedeli ödenmek üzere köylüye dağıtılan arazi taksit bedelleri uzun vadelere bağlanmalıdır (Silivri). 93 Harbinde Silivri'ye yerleştirilen 60 ev göçmene civar tarla ve evkafa ait arazi bedelleri uzun vade ile ödenmek üzere dağıtılmalıdır. Umrandere ahalisine civarındaki metruk arazi bedeli mukabilinde dağıtılmalıdır (Şile). Haciz, Ulupelit, Övezli, Kömürlük, Kervansaray, Bıçkıdere, Oruçoğlu halkından hem evkaf hem de Orman rüsumu alınmaktadır, düzeltilmelidir (Şile).

(4) Deniz taşımacılığı hakkında; Akay Vapur ücretleriyle eşya ve erzak nakliye tarifelerinde tenzilat yapılması, inşaat malzemesinin ucuz taşınması. Süratli vapurlar yaptırılması (Adalar). Şirketi Hayriye vapur ücretlerinin indirilmesi, imkân olmazsa hükümetçe satın alınarak Akay şirketi ile birleştirilmesi de talepler arasındadır.

(5) Vergiler hakkında; Gemicilerden hem kazanç ve hem liman rüsumu gibi iki vergi alınmamalıdır (Sarıyer). Bina vergisine ek olan kanun mucibince iratları % 25 tenzilata tabi tutulan mükellefe tadilat istemek hakkı verilmelidir (Eminönü). İmkân hâsıl olunca muvazene vergisi kaldırılmalıdır.

(6) Tren taşımacılığı ile ilgili; Maçka tramvay hattı Beşiktaş'la birleştirilmelidir. Kadıköy Söğütlüçeşme istasyonuna gişe açılmalı, ücret indirimi yapılmalıdır.

(7) Ziraat Bankası Şubesi isteyenler; Silivri, Yalova, Şile kazalarıdır.

(8) Diğer talepler şunlardır: Yalova'ya bir tütün deposunun açılması. Bakırköy ve Yeşilköy'e Yedikule'den havagazı getirilmesi. Kemberburgaz'da bir posta-telgraf merkezinin açılması. Kamutay'daki Kemberburgaz arazi meselesinin biran evvel halli. Yalova çiftçilerine Ziraat Bankasınca kredi verilmesi. Beş senelik programa dâhil fabrikalardan birinin Yalova'da açılması. Topbaşı'nda bir eczane açılması.

(9) Parti işleri hakkında; mahalle mümessillerinin, halk işleriyle uğraşacak ve Parti

örgütlerine eleman olacak vaziyette kanuni bir şekil verilmesi. Köy Kanununun “her köyde bulunan başmuallim o köy ihtiyar heyetinin asli azasıdır, mesuldür, hak ve reyi vardır” şeklinde tadili istenmektedir.⁵⁴²

Kongre sonunda yapılan gizli oylamayla, yeni Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri seçilmiştir.⁵⁴³ 1936 yılında yapılan İstanbul Vilayet Kongresi hakkında CHP İstanbul Vilayet Yönetim Kurulunun hazırlanmış olduğu doküman ile Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı, Vali Muhittin Üstündağ’ın kongrede yapmış olduğu konuşma metninden yararlanılmıştır.⁵⁴⁴ 1936 yılı Vilayet Kongresine İstanbul basını da büyük önem vermiştir.⁵⁴⁵

Uzun yıllar Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti başkenti olan İstanbul, bu özelliği itibarıyla çok sayıda tarihi esere sahiptir. Dolayısıyla bu eserlerin korunması ve birer tarihi miras olarak gelecek nesillere intikali büyük önem arz etmektedir. Cumhuriyet Dönemi öncesi “Şer’iye ve Evkaf Vekâleti” adı altında bakanlık seviyesinde bir kurum, sonrasında da “Vakıflar Genel Müdürlüğü” bu eserlerin korunması ve diğer işlemleriyle ilgilenmektedir. Kongre esnasındaki görüşmelerde görülmüştür ki, İstanbul’da faaliyet gösteren Vakıflar İdaresi, üzerine düşen görevi yapmış, camiler başta olmak üzere, tarihi eserlerin bakım ve onarımlarıyla ilgilenmiş, bazılarının da yeniden faaliyete geçmesini sağlayarak, yardıma muhtaç vatandaşların sorunlarını ve ihtiyaçlarını gidermiştir.

2.3.2.6. Maraş’ın Çevre Yolları ve Pazarcık Kazasıyla İlgili Sorunları

Maraş’ta Aralık ayı başından beri devam eden nahiye ve kaza kongreleri tamamlamıştır. Bu kongrelerde oluşan görüşlerin dile getirildiği Maraş Vilayet Kongresi, 20 Aralık 1936 Pazar günü saat 10.00’da, Vali ve CHP Vilayet Başkanı Salih Cemal Gülen’in bir konuşmasıyla açılmıştır. Gülen konuşmasında, parti başkanlıklarının valilere verilmesi dolayısıyla halk ve devlet işlerinin daha sıkı bir suretle birbirine bağlandığını, işlerin daha kolaylıkla görüldüğünü, partililerin birbirlerine bağlılıklarını, partinin memleketin siyasi ve toplumsal hayatında güttüğü amacı açıklamıştır.

Kongrede, Maraş’a bağlı kazalardan seçilmiş 20 delegenin yanı sıra, CHP Müşahidi

⁵⁴² **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 227-238; **Cumhuriyet**, 24 Birinci kanun 1936.

⁵⁴³ Yönetim Kurulu; Necip Serdengeçti, Ahmet Kara, Refi Bayar, Nurettin Ali, Faruki Dereli, Hakkiye Emin, Faide Esendal, Hüsnü Alatl seçilmiştir. Kurultay; Muhittin Üstündağ, Faruki Dereli, Sırrı Enver Bakur, Refi Bayar, Faide Esendal; **Cumhuriyet**, 24 Birinci kanun 1936.

⁵⁴⁴ **CHP İstanbul İli İlyönkurulun 935-936 Çalışma Raporu ve Hesapları**, 20.12.1936 Pazar, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1936; **CHP İstanbul İli İlyönkurul Başkanının Söylevi**, 20.12.1936 Pazar, Belediye Basımevi, İstanbul, 1937.

⁵⁴⁵ İstanbul Vilayet Kongresinden görüntüler için bk. **Cumhuriyet**, 21-24 Birinci Kanun 1936; **Akşam**, 21-24 Kânunuevvel 1936; **Kurun**, 21 Birinci Kanun 1936.

olarak Kırşehir Milletvekili Hazım Börekçi ve bütün daire müdürleri hazır bulunmuşlardır. Kongre İkinci Başkanlığına Abdullah Yayı ve kâtipliğe Ali Galip Kiper ile İsmail Kılınç seçilmişlerdir. Açık olarak yapılan oylamayla encümen seçimi yapılmış, Maraş Vilayet Yönetim Kurulunun iki yıllık çalışmalarını ihtiva eden rapor, Parti Kâtibi Şevket Bey tarafından okunmuştur.⁵⁴⁶

Raporun başlangıç bölümünde, valilerin parti il başkanı olarak görevlendirilmesi hakkında açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır. İki yıl içerisinde yapılan faaliyetler teferruatıyla anlatılmıştır. Öncelikle parti ve Halkevi binası ile ilgili getirilen geçici çözümler açıklanmakta, son olarak yeni binaların inşasına başlanacağı belirtilmektedir. Partiye kayıtlı üye sayısının son sene binden fazla olduğu ifade edilmekte ancak tam bir sayı verilmemektedir. Ocaklardan itibaren kayıt defterlerinin yeniden ve düzenli olarak tutulmaya daha yeni başladığı açıklamalardan anlaşılmaktadır. Maraş Halkevinin talimatlar doğrultusunda yaptığı faaliyetler ve düzenlediği etkinlikler rakamlarla izah edilmektedir. Elbistan'da da yeni bir Halkevinin açılması planlanmaktadır.⁵⁴⁷

Gerçekleşen faaliyetler çerçevesinde üzerinde en fazla durulan konulardan biri de Maraş ve Maraş'ı çevre illere bağlayan yollarla ilgilidir. Maraş-Kayseri yolunun tamamlandığı ve hizmete açıldığı belirtilmektedir. Eoğlu-Maraş demiryolu inşası için üç güzergâhın veya çözüm yolunun bulunduğu ifade edilmekte, Nafia Vekâletinin bu demiryolu ile ilgili projeleri açıklanmaktadır. Belediyenin girişimleriyle şehir suyunun daha sıhhi bir şekilde sağlandığı ve buna bağlı olarak da getirilecek fazla sudan istifadeyle Maraş'ın elektrik işinin çözümlendiği ifade edilmektedir. Halen ihtiyaç duyulan üç medeni hususun ise; güzel bir sinema, gençliği geleceğe güçlü bir şekilde aktarabilecek bir stadyum, memleketin güzelleşmesine yardım ve kapsamlı bir şehir planı olduğu belirtilmektedir.⁵⁴⁸

Daha önceleri Maraş'a bağlı bir kaza olan Pazarcık, beş sene evvel Gaziantep'e bağlanmış, Maraş vilayeti bu durumdan özellikle ekonomik bakımdan aşırı etkilenmiştir. Raporda bu durum uzunca bir şekilde dile getirilmektedir. Vilayet Yönetim Kurulu hükümetin bir şekilde bu kazayı tekrar Maraş'a bağlama çabası içerisinde olacağını değerlendirmekte, çalışmaların devam ettiği belirtilmektedir.⁵⁴⁹

Dile getirilen diğer hususlardan; Hasankeyf'te tütün yetiştirilmesi, soma

⁵⁴⁶ Maraş, 24 Birinci Kanun 1936.

⁵⁴⁷ CHP 1936 İl Kongreleri, s. 320-323.

⁵⁴⁸ CHP 1936 İl Kongreleri, s. 323-325.

⁵⁴⁹ CHP 1936 İl Kongreleri, s. 325.

fabrikasının kurulması, köy yollarının ana yollara bağlanması, Nadirli Aşiretinin oturdukları üç köyün birleştirilmesi, Elbistan'ın Hurma suyundan içme suyu olarak yararlanılması, muhtelif amelelerin çalışması için fen memuru sağlanması, fen memuru olmadığı için çalışmayan amelelerden para cezası alınması, Elbistan-Kısıklı yolunun genel yollardan kabul edilerek yapılamamış olması, Göksun kazasına damızlık boğa gönderilmesi, Göksun kazasında hükümet konağı inşası, Andırın'ın Kesim ve Gökahmet köylerinin birleştirilmesi, Andırın yolunun merkezle irtibatının sağlanması gibi talepler; hükümete teklif edilmiş ancak gerçekleştirilememiştir.⁵⁵⁰

İkinci oturumda, encümenlerin hazırladığı raporlar görüşülmüştür. Bütçe ve Hesap Tetkik Encümenlerinin raporları okunup kabul edildikten sonra Dilek Encümeninin hazırlamış olduğu dilekler listesi üzerinde görüşmeler yapılmıştır. CHP Genel Merkezine iletilmek üzere kongrece kabul edilen dilekler şu şekildedir;

Göksun hükümet konağının yaptırılması; Göksun'da bir Ziraat Bankası açılması; Vilayet merkezi ile kazalarında sıtma mücadele etkinliklerinin artırılması; ziraata zararlı hayvanlarla mücadele için köylüye verilen silah ve cephanenin çoğaltılması; Göksun ve Elbistan kazalarına Ziraat Vekâletince tohumluk buğday verilmesi; Elbistan'a polis teşkilatının yapılması; Hurman nehri üzerinde büyük bir baraj yapılması; Gâvur gölünün kurutulması; Ceyhan nehrinden su alarak ovaların sulanması; Elbistan Kapu deresinde bir silo yapılması; Elbistan, Efsun nahiyesinin tam teşekküllü hale getirilmesi; Efsun nahiyesinde bir posta-telgraf şubesinin açılması.⁵⁵¹

Kongre sonunda gizli olarak yapılan oylamayla Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri seçilmiştir.⁵⁵² 1936 senesinde yapılan teşkilatlanmaya göre yeni kaza yönetim kurulları oluşturulmuştur.⁵⁵³

Maraş'ta yapılan önceki kongrelerde de görüldüğü üzere, Pazarcık Kazası'nın vilayet bünyesinden alınması, vilayetin özellikle ekonomik yapısını sarsmıştır. Vilayet

⁵⁵⁰ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 325-327.

⁵⁵¹ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 328.

⁵⁵² Yönetim Kurulu Asil; Mesude Onay, Sükuti Tükel, Rıza Çuhadar, Nedim Yazıcı, Şevket Beyazıt, Abdülkadir Arifi Sezal, Ahmet Dedeoğlu ve Av. Abdullah Beyazıt. Yedek; Nuriye Bülbül, Arif Şişman, Av. Muharrem, Remzi Öksüz, Refia Hanım, Nurettin Bey, Eşbah Mustafa, Dr. Emin Bey'dir. Kurultay Asil; Hami Aksu, Rıza Çuhadar. Yedek; Nedim Yazıcı, Tefik Arifi'dir; **Maraş**, 24 Birinci Kanun 1936.

⁵⁵³ Maraş Kaza İdare Heyeti: Hami Aksu, Nuri Şişman, Mustafa Sağol, Tefik Arifi, İbrahim Nuhçe, İlyas Seçgin, Ömer Ertuğrul. Elbistan Kazası İdare Heyeti: Dr. Hasan Başaran, Pehlivan Mehmet, Arif Erten, Mehmet Saatçi, Dava Vekili Salih, Mehmet Salt, Mehmet Köksal. Göksun Kazası İdare Heyeti; Hasan Amasyalı, Rüstem Kuşoğlu, Hamdi Dereli, İsmail Turan, Ali Şahin, Bayan Durdu, İsa Bey. Andırın Kazası İdare Heyeti: Ali Kaptan, Mehmet Sevin, İsmail Kılınç, Abdullah Yayıcı, Mehmet Ali Başdoğan, Ali Aksoy'dan oluşmuştur; **Maraş**, 24 Birinci Kanun 1936.

İdare Heyeti bu konu üzerinde önemle durmuş ve Pazarcık Kazası'nın durumu hakkında Maraş Vilayeti Görüşü, CHP Genel Sekreterliğine bir rapor halinde sunulmuştur.⁵⁵⁴ İlgili raporda da görülmektedir ki, 1933 yılına kadar Maraş Vilayeti'ne bağlı olan Pazarcık'ta yaşayan aşiretlerin önemli bir bölümü hayvancılıkla uğraştıklarından, zaten yaz aylarında Maraş hududu içindeki yaylalara göç etmektedir. Bu durum asayişin temini bakımından da Maraş Vilayeti için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Dolayısıyla, mevcut durum ne Gaziantep'e ne de Maraş'a bir fayda sağlamamaktadır. Hükümetin bu soruna bir çare bulmak suretiyle Maraş'ta CHP'nin etkinliğini güçlendireceği değerlendirilmektedir.

2.3.2.7. Malatya'nın İktisadi, Sosyal ve Kültürel İhtiyaçları

Malatya Vilayet Kongresi, 22 Kasım 1936 Pazar günü saat 14.00'de Malatya CHP merkezinde, Giresun Milletvekili Gen. İhsan Sökmen müşahitliğinde toplanmıştır. Kongreye Malatya Merkez Kazası dâhil 6 kazasından seçilmiş delegelerden 16'sı iştirak etmiştir. Delegelerin yanı sıra kongreye vilayet daireleri başkanları, şehrin ileri gelenleri ve izinli olarak Malatya'da bulunan Pötürge, Kâhta, Besni, Arapgir kaymakamları katılmışlardır. Vali ve CHP Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı İ. Ethem Akıncı'nın konuşmasıyla açılan kongrede İkinci Başkanlığa Sait Fırat ve kâtipliklere Mehmet Eti ile Hayri Taner seçilmişlerdir.⁵⁵⁵

Vilayet Yönetim Kurulunun iki yıllık faaliyetlerini içeren ve sekreter Hayri Taner tarafından okunan raporda şu hususlara değinilmektedir;

1934 yılına kadar ilçeler için ayrı bir bütçe tutulmadığı, vilayet tarafından işlemlerin sürdürüldüğü, ancak 1935'ten itibaren ayrı bütçelerin uygulandığı; kongreye sunulan bilançoya göre elde edilen gelir 5.020 lira 71 kuruş, masrafların ise 5.020 lira 42 kuruş olduğu açıklanmaktadır. 18 Haziran 1936'dan itibaren valilerin, illerdeki parti başkanlıklarına atanmasıyla partinin hükümet ile olan işlemlerde daha verimli bir işbirliğinin sağlandığı belirtilmektedir. Vilayet bünyesinde sportif faaliyetlere sağlanan destekten bahsedildikten sonra, merkez ve ilçelerin finansal durumlarını düzeltmek ve borçları ödemek amacıyla gayret gösterildiği, bir sene sonra ancak normal duruma geçilebileceği ifade edilmektedir.⁵⁵⁶

Vilayet İdare Heyeti raporunun onaylanmasından sonra, açık olarak yapılan

⁵⁵⁴ Pazarcık Kazası hakkında Maraş Vilayeti görüşü için bk. CCA Fon 490-1 Yer No: 496-1997-3.

⁵⁵⁵ Fırat, 27 İkinci Teşrin 1936; CHP 1936 İl Kongreleri, s. 303-305.

⁵⁵⁶ CHP 1936 İl Kongreleri, s. 303-304.

oylamayla encümenler seçilmiştir.⁵⁵⁷ Aynı gün saat 19.00'da yapılan toplantıda encümen raporlarının görüşülmesine başlanmıştır. Hesapların kontrolünü yapan encümenin raporu onaylandıktan sonra, Dilek Encümeni tarafından tespit edilen ve merkezi ilgilendiren talepler görüşülmüştür. Buna göre;

(1) Besni hükümet konağı için 55.000 liralık tahsisatın gönderilmesi; Besni'de bir parti binası yaptırılması, kaza parti teşkilatının borçlarını ödemek üzere 9.000 liralık bir yardımda bulunulması,

(2) İsmet Paşa ve Aşutka nahiyelerine birer sulh hâkimi ve tapu memurunun gönderilmesi, Malatya'da bir hapishane ve ceza tutukevi yaptırılması,

(3) İsmet Paşa Nahiyesinde bir posta memurluğu açılması ve Malatya'da telefon santrali tesisi,

(4) Yeni bir lise yaptırılması ve pansiyon ilavesi,

(6) Bir pamuk tohum ıslah istasyonu açılması, kazalara birer ziraat fen memuru tayini,

(7) Memleket hastanesinin numune hastanesine yükseltilmesi konuları kongrece kabul edilip, CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁵⁸

Kongre sonunda gizli olarak yapılan oylamayla Vilayet İdare Heyeti ve Kurultay delegelerinin seçimi yapılmıştır.⁵⁵⁹ Kongre müşahidi, Giresun Milletvekili Gen. İhsan Sökmen hazırlamış olduğu raporda, valilerin parti vilayet başkanlığına getirilmesiyle ilgili görüşlerini belirtmiştir.⁵⁶⁰

Vilayet İdare Heyeti'nin raporundan da anlaşıldığı üzere, vilayetlerdeki parti başkanlıklarına valilerin getirilmesiyle, parti ile hükümet birlikteliğinin sağlandığı, vilayetteki faaliyetlerin daha süratle yürütüldüğü görülmektedir. Bunun yanında Malatya'da düzenlenen kongrede gündeme getirilip, tartışılan konuların önemli bir bölümü

⁵⁵⁷ **Fırat**, 27 İkinci Teşrin 1936.

⁵⁵⁸ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 304.

⁵⁵⁹ İdare Heyeti Asil; Sait Fırat, Şevki Sözen, Mustafa Karaköylü, Faruk Yakın, Abdülkadir Taşangil, Yahya Kayahan. Yedek; Lütfü Sarıcı, Hayri Taner, Vahap Saltürk, Kemal Sayman, Süleyman Kığılı, Tahir Aksoğan. Kurultay; İ. Ethem Akıncı, Mustafa Karaköylü; Yedek; Şevki Sözen, Sait Fırat'dır; **Fırat**, 27 İkinci Teşrin 1936.

⁵⁶⁰ Kongre müşahit raporu; "...Parti faaliyeti ile vilayet ve belediyeler arasında bir yakınlık, ameli beraberlik ve mesaide bir ahenk görülmüyordu. Valinin parti işlerini de bir elden idare etmesi, parti işlerini mahalli kırtasiyecilikten kurtarmış ve muamelelerde sürati temin etmiş, çalışmalarında intizamı daha iyi yoluna koymuştur. Bundan başka parti ile mahalli idareler arasında anlaşmazlıklara meydan kalmamış ve binnetice işlerde beyhude vakit ve dimağ israfının önüne geçilmiştir. Dolayısıyla Genbaşkurunca alınan kararın tatbikatı Malatya vilayetinde de memleket ve parti lehine feyizli neticeler vermektedir..."; **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 305.

bölgenin iktisadi kalkınmasının sağlanması, sosyal ve kültürel ihtiyaçların giderilmesi çerçevesindedir.

2.3.2.8. Seyhan Vilayeti'nin İmar, İskân ve Eğitimle İlgili Talepleri

Seyhan Vilayet Kongresi, 23 Aralık 1936'da Çarşamba günü saat 10.00'te Seyhan Valisi ve CHP Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Tevfik Hadi Baysal'ın başkanlığında, parti binasında toplanmıştır. Başta CHP Müşahidi Erzincan Milletvekili Abdulhak Fırat olmak üzere, vilayet umumi meclis azaları, bazı kaymakamlar, vilayetteki vekâletleri temsil eden şube müdürleri ve başkanları, partili vatandaşlar ve halktan birçok kimse kongreye katılmıştır. Adana merkez ilçesi de dâhil olmak üzere kongreye, 10 ilçeden seçilmiş olan 43 delege iştirak etmiştir. İkinci Başkanlığa Operatör Yusuf Ziya ve sekreterliklere Selahattin Sepici ile Zeki Akçalı seçilmiştir. Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Tevfik Hadi Baysal tarafından, Yönetim Kurulu Raporu okunmuş ve rapor hakkında izahat verilmiştir.⁵⁶¹

25 Şubat 1935'te göreve başlayan Vilayet Yönetim Kurulunun yapmış olduğu faaliyetler ana başlıklarıyla; önceki kongrede talep edilen hususların gerçekleşme durumu, alınan ve takip edilen kararlar, toplanmış ve harcamalar, üye sayısının artırılması ve üye kayıtlarının düzenli olarak tutulması için yapılan gerekli çalışmalardır. 1935 yılı kongresinde kabul ve tespit edilerek Adana Belediyesine iletilen taleplerin durumu da ayrıntısıyla raporda yer almaktadır. Seyhan Valiliğine iletilen maarifle ilgili taleplerden gerçekleşenler şunlardır; Karaisalı Üskül köyüne, Osmaniye Abdalpınarı köyüne öğretmen tayini, Osmaniye Değirmenocağı köyünde, Dört Yol Ocaklı-Sarımazı-Turunçlu köylerinde, Dört Yol Çaylı köyünde ve Döşeme Mahallesinde okul açılması; Gerdan Köyünde okul binası inşasıdır. Diğer bazı köylerde okul açılması ve öğretmen atanmasıyla ilgili 16 talep, bütçe, kadro ve yeterli tahsisat bulunmaması nedeniyle karşılanamamıştır. Nafia ile ilgili taleplerden gerçekleşenler; Karaisalı-Adana ve Bahçe-Haruniye yollarının şose haline getirilmesi, Adana-Kozan yolunun Andızburnu'na kadar olan bölümünün onarımıdır. Çatalalan-Karsantı, Osmaniye-Kadirli-Tacirli, Kadirli-Ceyhan, Adana-Ceyhan yollarının yapımı ile Ceyhan Nehri üzerine köprü, Gerce, Domuzdamı dereleri üzerine yapılması tasarlanan köprüler üç yıllık nafia planlamasına alınmıştır. Osmaniye'ye bağlı 7-8 parçadan ibaret Kırmacılı köyü dağınık unsurları bir araya toplanıp, bir köy haline getirilmiştir. Kadirli bölgesinde çeltik ziraatından kaynaklanan sıtma problemi

⁵⁶¹ Seyhan kazaları; Adana Merkez, Karaisalı, Kozan, Kadirli, Feke, Saimbeyli, Osmaniye, Ceyhan, Dört Yol, Bahçe, Karataş; **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 364; **Türk Sözü**, 24 Kânunuevvel 1936.

çözümlemişti. Partinin vilayetteki kültür şubesi olan Halkevinin, talimatnamesinde belirtilen esaslar çerçevesinde hizmet verebilmesi için her türlü maddi ve manevi destek sürdürülmektedir. Yardım Cemiyetleri ve diğer sosyal yardım kurumlarıyla yakından ilgilenilmektedir. Gençlik ve spor faaliyetlerinin etkinlikle sürdürülmesine gayret gösterilmektedir. Merkezde, Ceyhan'da, Kadirli'de ve Erzin kazalarında parti binası inşaatları sürmektedir. Seyhan Vilayeti dâhilindeki 122 köyde halkodaları ve köy odaları açılmıştır.⁵⁶²

Delegelerden okunan rapor hakkında söz alan olmadığından onaya sunularak, oy birliğiyle kabul edilmiştir. Üye sayıları yedişer olmak üzere; Hesap Bakma, Bütçe Yapma ve Dilek Encümenleri seçilmiştir.⁵⁶³

24 Aralık 1936'da yapılan ikinci toplantıda; önce Bütçe Tetkik Encümeninin 94.821 lira 60 kuruş üzerinden yapmış oldukları rapor okunmuş ve heyet tarafından onaylanmıştır. Dilek Encümeni raporu okunmuş, rapor hakkında birçok delege söz almış, fikir ve yorumlarını açıkça beyan etmişlerdir. Sordukları sorulara, Vali, Belediye Başkanı, Ziraat Müdürü, Sıhhi Mücadele Başkanı teferruatlı cevaplar vermişlerdir. Merkeze iletilmek üzere belirlenen ve kongre heyeti tarafından onaylanan dilekler şunlardır:

- (1) Kozan ve Ceyhan Kazalarında birer ortaokul açılması;
- (2) Kadirli'de Ziraat Bankası açılması;
- (3) Ceyhan'ın Celiluşağı ile Mahmudiye köyleri arasına bir set yapılarak nehir taşkınlarının önüne geçilmesi ve böylece 40-50 bin dönüm arazinin kurtarılması;
- (4) Seyhan Nehri seddesinin onarımı;
- (5) Yarbaşı bölgesinde bir istasyon açılması;
- (6) Kadirli Kazası ova kısmındaki Savrun suyu bataklığının kurutulması;
- (7) Karaisalı kazasına bir dispanser açılması;
- (8) Karaisalı merkez ve Çatalan bölgelerinin sıtma mücadelesine dâhil edilmesi;
- (9) Seyhan taşkınında çöken Karaisalı-Adana yolu arasındaki köprü'nün biran evvel yaptırılması ve Parti üyelerinden yardım parası toplanabilmesi için bu işle uğraşacak bir tahsildar tayini ve böyle bir maddenin tüzüğe konulmasıdır.⁵⁶⁴

⁵⁶² CHP 1936 İl Kongreleri, s. 357-363.

⁵⁶³ CHP 1936 İl Kongreleri, s. 363-365.

⁵⁶⁴ CHP 1936 İl Kongreleri, s. 364-367.

Dilekler arasında Seyhan Vilayeti bölgesinde oturan bazı vatandaşların Arapça, Kürtçe ve Boşnakça konuştuklarından şikâyet edilmekte ve tedbir alınması istenmektedir. Bu talep kongre başkanlığınca bir hatıra ve malumat olarak telakki edilmiş müzakere açılması uygun görülmemiştir. Müşahit bu konuda şöyle bir not almıştır; “*Mütalaa; Kanuni ve resmi şekilde olmasa bile kendiliğinden halli mümkün olmayan ve bazen açık hoşnutsuzluklar uyandıran bu meseleye merkezce bir istikamet ve veçhe tayin edilmesi münasip olur.*”⁵⁶⁵ Kongre sonunda yapılan gizli oylamayla yeni Vilayet İdare Heyeti ve Kurultay delegeleri seçilmiştir.⁵⁶⁶ Parti Müşahidi Erzincan Milletvekili Abdülhak Fırat, merkeze yazmış olduğu raporda, vilayetlerde valilerin aynı zamanda parti başkanı olması hakkında görüşlerini belirtmiştir.⁵⁶⁷

Seyhan Vilayet Kongresi’nde ele alınan konular ağırlıklı olarak imar ve iskân faaliyetlerine yöneliktir. Bu arada valiliğin kendi imkânlarıyla çözüm ürettiği hususlar da dikkat çekmektedir ki, önemli bir bölümü eğitim ve öğretim alanında giderilen sorunlarla ilgilidir.

2.3.2.9. Ankara Halkının Refahı Kapsamında Çözüm Getirilen Talepler

Ankara Vilayet Kongresi, 25 Aralık 1936 Cuma günü saat 11.00’de, Ankara Halkevinde, Vilayet İdare Heyeti Başkanı Nevzat Tandoğan’ın konuşmasıyla açılmıştır. Kongreye Ankara’nın 13 kazasından seçilen 81 delege ile vilayet ve belediye meclis üyeleri iştirak etmişlerdir. CHP adına müşahit olarak Kırşehir Milletvekili Lütfi Müfit Özdeş de kongreye katılmıştır. Kongre Başkanlığına İbrahim Rauf Ayaşlı, kâtipliklere Ekrem Ergun ile Nasuhi Baydar seçilmişlerdir.⁵⁶⁸

Vilayet Yönetim Kurulu raporu, Parti Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Nevzat Tandoğan tarafından sunulmuştur. Raporda; parti-hükümet beraberliğinin öneminden,

⁵⁶⁵ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 365.

⁵⁶⁶ İdare Heyeti Asil; Hasan Ataş, Dr. Yusuf Ziya, Av. Fevzi Oldaç, İsmail Sefa Özler, Av. Fahri Uğurlu, Münevver Güçlü, Nuh Naci Yazgan, Dr. Bahri Erkma. Yedek; Lemar Dincel, Diş Dr. Rıfat, Kasım Ener, Ali Karabucaklı, Akif Helvacı, Ziya Akverdi, Av. Cemal Kamil, Ragıp Sepici. Kurultay Asil; Op. Dr. Yusuf Ziya, Abbas Ülkü, Sabri Dinç, Asım Yarım. Yedek; Hasan Canga, Nuri Kaya, Tevfik Yıldırım, Mehmet Keçioğlu’dur. **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 366; **Türk Sözü**, 25 Kânunuevvel, 1936.

⁵⁶⁷ Müşahit raporu: “...*Tecrübe için geçen müddet çok dar ve az olmakla beraber valilerin ilyönkurul başkanlıkları parti faaliyetleri ile hükümet idaresi arasında sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik ve bütünlük yaratmıştır. Yapılması mümkün ve gerekli işlerin başarılmasındaki sürat ve bundan kaynaklanan karşılıklı sevgi ve memnuniyet göze çarpacak seviyededir. Ulus için, memleket için faydalı işlerin vasıtasız (aracısız) görülmesi halkımızın bünyesine uygun bir tedbir olduğu gibi parti gelişimini ve partiye güveni artıracacağı da şüphesizdir. Ancak bu iki önemli vazifeyi bir elde tutup yürüteceklerin şimdi Adana’da olduğu gibi şuurlu bir karaktere ve bilgili bir otoriteye dayanmalarına büyük bir hisse ayırmak lazımdır. Bu memnuniyetin infiale neden olacak hissi hareketlerden daima uzak ve temiz kalmasına da itina edilmelidir...*”; **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 367.

⁵⁶⁸ **Ulus**, 26 İlk Kanun 1936.

ocaklardan başlamak üzere vatandaşların siyasal katılım esaslarından, kongrelerde serbest görüşlerin açıkça belirtilmesinden bahsedilmektedir.⁵⁶⁹

Geçen iki yıl içerisinde kayıtları yapılan 2.269 üye ile birlikte Ankara Vilayeti'nde CHP'ye kayıtlı üye sayısı 56.269'a çıkmıştır. Vilayet Yönetim Kurulunun çalışma büroları, Ankara Belediye Meclisinin Yenışehir'de 99 yıllığına tahsis ettiği binaya nakledilmiştir. Beypazarı'nda bir parti binası inşa edilmiştir. Vilayet Yönetim Kurulu binası ve bütün kazalarda okuma odaları açılmıştır. Mecliste kabul edilen kanunla Çankaya kazası yeniden teşkil edilmiştir. Stadyum ve hipodrom geliştirilmiştir. 1936 Nisan ayında ilk kongresini yapmış olan “Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı”, “Türk Spor Kurumu” adını aldıktan sonra Genel Yönetim Kurulu kararıyla, parti kurumları arasına katılmıştır.⁵⁷⁰

CHP IV. Büyük Kurultayına takdim edilen ve halkın refahının sağlanması kapsamında hükümetçe çözüm getirilen talepler şunlardır:

(1) Sayım Vergisi üzerinde daha önce yapılan % 20 oranında indirim, kabul edilen yeni kanunla % 50 oranına ulaşmıştır.

(2) Tuz fiyatları, meclisten çıkarılan bir kanunla, % 50 oranında azaltılmış, dolayısıyla 6 kuruş olan tuz, 3 kuruşa indirilmiştir. Böylece, devlet hazinesine yıllık 7,5 milyon lira olan gelirin 3,5 milyon lirası vatandaşa terk edilmiştir.

(3) Çiftçi borçları da BMM'de yapılan bir kanun sayesinde 15 sene süresince ertelenmiş ve taksitlendirilmiştir. Ziraat Bankası faiz oranını % 3'e indirmiştir.

(4) Şeker fiyatlarında 1/3 oranında indirim yapılmıştır.

(5) TBMM'de kabul edilen bir kanunla; arazinin yeniden yazılması ve bu surette vergiye bağlanması kabul edilmiştir. Bu maksadı gerçekleştirmek için yeni arazi yazım heyetleri teşkil edilecektir.

(6) TBMM'de kabul edilen bir kanunla; Bina vergilerinde % 25'lik bir indirime gidilmiştir.

(7) 1937 yılı Haziran ayında yürürlüğe girecek olan “İş Kanunu” sayesinde işçi ve işveren ilişkileri yeniden düzenlenecek ve bir ahenk sağlanacaktır.

(8) Parti hükümeti, bir yandan dış ticareti düzenlemeye çalışırken, diğer yandan yurtiçi üretimin değerlendirilmesi kapsamında büyük sanayi kurma yoluna girmiştir.

⁵⁶⁹ CHP 1936 İl Kongreleri, s. 23-24.

⁵⁷⁰ CHP 1936 İl Kongreleri, s. 23-25.

(9) Dil, Edebiyat, Tarih ve Coğrafya Fakültesi; Temsil Akademisi Ankara şehrinde açılmıştır. Harbiye, Hıfzıssıhha Enstitüsü, Siyasal Bilgiler Okulu, Ankara Hukuk Fakültesi, Ziraat Enstitüsü ile birlikte Ankara tam anlamıyla bilim ve irfan şehri haline gelmiştir.⁵⁷¹

Köylerin kültür, ekonomi ve zirai bakımdan kalkınması kapsamında; köylerde sade ve pratik bir metotla yeni okullar kurulmaktadır. Devlete asgari masrafa mal olacak bu okullarda, öğretmen olarak orduda görev yapmış olanlardan da istifade edilecektir. Kaza kongrelerinde tespit edilerek aidiyetleri sebebiyle Genel Sekreterliğe takip için gönderilen dilekler hakkında yapılan işlemler sırasıyla şöyledir; Yalıncağ'ta vakıflara ait binanın okul olarak kullanılması amacıyla köye terki Evkaf Umum Müdürlüğüne kabul edilmiştir. Ayaş-Beypazarı postasının Zir'e uğraması sağlanmıştır. Hükümet tarafından satılan hayvanların bedellerine karşı milli yükümlülük belgelerinin kabulü için talimat verilmiştir. Ayaş'ta çeltik fabrikasının açılması talebi, sanayi programı kapsamına alınmıştır. Raporun bundan sonraki bölümü, Vilayet Özel İdaresi ve Ankara Belediyesi tarafından gerçekleştirilen işlere ayrılmıştır. Raporun okunmasını müteakip, encümen seçimleri yapılmıştır.⁵⁷²

26 Aralık günü yapılan ikinci toplantıda, Hesap Bakma Encümeni raporu görüşülmüş ve onaylanmıştır. Böylece eski heyet de ibra edilmiştir. 27 Aralık günü yapılan üçüncü toplantıda, yeni yönetim kurulunun seçimi ve kurultay temsilcileri belirlenmiş, encümence tespit edilen dileklerin müzakeresi yapılmıştır.⁵⁷³

Kongre heyeti, Behçet Kemal Çağlar tarafından, Atatürk'ün Ankara'ya gelişinin 17. Yıldönümü dolayısıyla, Ulus Meydanına davet edilmiştir. Burada yapılan törenler ve konuşmalardan sonra kongre delegeleri, Ankara Halkevinde düzenlenen 17. Yıldönümü etkinlikleri ve gösterilerini izlemişlerdir.⁵⁷⁴ Kaza kongrelerinde tespit edilerek, vilayet kongresinde kabul edilen talepler Parti Genel Merkezine sunulmak üzere kayıt altına alınmıştır.⁵⁷⁵ Kongreye katılan Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya da; partinin gelişimi, ocaklardan başlayarak, vilayet kongrelerine ve parti genel merkezine kadar getirilen halkın

⁵⁷¹ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 25-26.

⁵⁷² **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 27-38; **Ulus**, 26 İlk Kanun 1936.

⁵⁷³ İl Yönetim Kurulu Asil; Rifat Börekçi, Belkıs Bayhan, Dr. Vehbi Demir, Veli Necdet Sünkitay, Arif Çubukçu, Ali Rıza Sun, Hamit Eseniş, Nasuhi Baydar. Yedek; Hilmi Atlıoğlu, Fahri Tandoğan, Cemal Hazım Yörüker, Hayrullah Özbudun, Hamid Osman Olcay, Veli Ulusu, Hüseyin Ertuğrul Eti, Bayan Zehra, Abdurrahman Eskier. Kurultay Asil; Rifat Börekçi, Yusuf Hikmet, Ziya Sıdal, Behçet Kemal Çağlar, Hayrullah Özbudun, Fahri Tandoğan, Hilmi Atlıoğlu, Mustafa Yaşar. Yedek; Fahri Daldal, Cafer Tayyar, Abdürrahim Tanpınar, Halis Koçak, Fuad Kuyrukçu, Hüseyin Öger, Said Kutlu ve İsmet Yener'dir; **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 42; **Ulus**, 28 İlk Kanun 1936.

⁵⁷⁴ **Ulus**, 28 İlk Kanun 1936.

⁵⁷⁵ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 42-43.

talepleri, halk denetiminin önemi, halkçılığın esasları, CHP ve demokrasi konularını içeren kapsamlı bir konuşma yapmıştır.⁵⁷⁶

Başkent halkının refahının artırılması amacıyla dile getirilen konuların ağırlık taşıdığı kongrede, Vali Nevzat Tandoğan'ın vilayet imkânlarıyla gerçekleştirdiği çalışmalar önem kazanmıştır. Kongre tutanaklarından anlaşıldığı kadarıyla, vilayetin daha önce yaptığı taleplerin önemli bir bölümü hükümet tarafından çözümlenmiştir. Bu dönemde TBMM'de görüşülüp kabul edilen kanunlar da bu durumun bir göstergesidir. Kongreye katılan Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın partinin gelişimi hakkında yapmış olduğu açıklamaların, delegeler için yol gösterici olduğu değerlendirilmektedir.

2.3.2.10. İzmir Kazalarının Sosyal, Kültürel ve İktisadi Talepleri

İzmir Vilayet Kongresi, 28 Aralık 1936 Pazartesi günü saat 17.00'de İzmir Halkevinde, Vali ve Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Fazlı Güleç tarafından açılmıştır. Kongreye İzmir'in 15 Kazasından seçilmiş 81 delegenin yanı sıra, Parti Müşahidi Afyon Milletvekili Ali Haydar Çerçel de katılmıştır. Toplantıda hazır bulunanlar arasında; Belediye Reisi Behçet Uz, Cumhuriyet Savcısı Asım Bey, Sıhhat İşleri Müdürü Cevdet Şakir, Posta ve Telgraf Başmüdürü Naim Bey ile diğer devlet daireleri müdürleri de vardır. Birinci Başkanlığa Av. Baha Nasuh Yörük, İkinci Başkanlığa Av. Ekrem Bey ve sekreterliklere de Mehmet Avni ile Kenan Beyler seçilmişlerdir.⁵⁷⁷

Kâtip Kenan Bey tarafından okunan Vilayet İdare Heyeti raporunda; ocaklardan itibaren süzülüp gelen dileklerin gerçekleşmesine büyük gayret sarf edildiği, başarısız işlerin bazı idari ve mali nedenlerden kaynaklandığı, yeni seçilecek yönetim kurulunun bunları da başaracaklarına inanıldığı belirtilmektedir. İzmir Vilayeti CHP'ye kayıtlı üye durumunun tespiti hakkında yeniden başlatılan çalışmalar neticesinde, üye sayısının 50.000'e yaklaştığı ifade edilmektedir. 1935 yılı içinde 17.530 liralık bir bütçeyle çalışıldığı, ancak bu miktarın İzmir gibi çalışma sahaları çok geniş bir vilayette yeterli olmadığı, bu nedenle 1936 bütçesinin 57.900 lira olarak tanzim edildiği açıklanmaktadır. Yıl içerisinde söz konusu masrafların ağırlıklı olarak yardım faaliyetlerine yöneltileceği vurgulanmaktadır. Gelir kaynağının önemli bir kısmını teşkil eden üye aidatlarının toplanmasındaki sorun dile getirilmekte, bu çerçevede kongreden bir kararın çıkarılması düşünülmektedir. Alsancak ve Bayraklı'da iki parti binasının inşa edildiğinden bahsedilmektedir. Vilayet Özel İdaresi ve Belediye ile koordineli çalışmaların verimli

⁵⁷⁶ **Ulus**, 26-27 İlk Kanun 1936.

⁵⁷⁷ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 251; **Anadolu**, 29 Kânunuevvel 1936.

sonuçlar yarattığı, her işin de mali imkânlarla bağlanmaması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Ödemiş, Bergama ve Urla Halkevlerinin etkili faaliyetlerle üzerlerine düşen görevi tam manasıyla yaptıkları; spor faaliyetlerinin sürekli geliştirildiği, bu kapsamda stadyumun da yenilendiği; esnaf ve işçi birlikleriyle sürekli temas halinde bulunduğu ve faaliyetlerinin desteklendiği belirtilmektedir. Raporun okunmasından sonra encümen seçimleri yapılmıştır.⁵⁷⁸

29 Aralık 1936'da yapılan ikinci toplantıda önce Hesap Encümeni raporu okunmuş ve onaylanarak, heyet ibra edilmiştir. 1937 senesinin bütçesi ile ilgili müzakereler başlamıştır. Vali Fazlı Güleç, bütçenin yardım faslına ilişkin olarak heyete açıklamalarda bulunmuştur. Bu izahata göre; İkinci Kordonda bulunan ve Halkevine intikal eden Mason Locası binasından istifade edilerek büyük bir dispanser yapılması planlanmaktadır. Bu dispanserden sadece vilayet fakirleri değil civar bölgelerden gelecek olan yoksullar da istifade edecektir. Fakirlere yapılmakta olan yardım miktarı da artırılacaktır. Yeni bütçeye spor teşkilatı için de 26.000 lira tahsisat konulmuştur.⁵⁷⁹

Dilek Encümeni raporunun görüşülmesine geçilmiştir. Ödemiş'in dilekleri arasında; ortaokulun liseye çevrilmesi, iki ilkokul daha açılması, kazada polis teşkilatının yapılması, vergilerin bir elden tahsil edilmesi gibi hususlar vardır. Menemen'e ait dilekler arasında; bir Halkevinin açılması, boşanma davalarının kolaylaştırılması, haksız dava açanların cezalandırılması konuları vardır. Dikili, okullara öğretmen ve köylüye arazi verilmesini talep etmektedir. Arazi verilmesi konusu hakkında vali, işin vilayet tarafından halledileceği sözünü vermiştir. Bayındır, okullara öğretmen, kurutulacak bataklık arazilerinin halka dağıtılması, yeni bir hükümet binasının inşasını talep etmiştir. Hepsi kabul edilmiştir. Seferihisar, Kuşadası, Tire, Karaburun kazalarının dilekleri arasında; topraksız köylüye toprak verilmesi, okulların öğretmen ihtiyacının giderilmesi ve birer ortaokul açılması konuları vardır. Çeşme'nin en önemli dileği ise, üreticilerin Ziraat Bankası'na olan borçları hakkındadır. Bu konuda söz alan Çeşme Delegesi Mehmet Aldemir; 1931 ve 1933 senelerinde yaşanan tütün felaketlerini de dile getirerek, kanunun yayınlanması tarihine kadar bankaya ve kredi kooperatiflerine olan borcun % 3 faizle ve 15 seneye taksitlendirilmesini talep etmiş ve bu husus aynen kabul edilmiştir.⁵⁸⁰

30 Aralık 1936'da yapılan kongrenin son toplantısında merkez ilçesinin dilekleri şu

⁵⁷⁸ **CHP 1936 İl Kongreleri**, s. 248-251; **Anadolu**, 29 Kânunuevvel 1936.

⁵⁷⁹ **Anadolu**, 30 Kânunuevvel 1936.

⁵⁸⁰ **Anadolu**, 30 Kânunuevvel 1936.

şekilde toparlanmıştır; Menemen-Bornova Çayının ıslahı, zirai asayişin sağlanması, İkiçeşmelik civarında bir ortaokul açılması, aydınlatma sisteminin sabaha kadar çalışması, birçok yerlerde lağım ve yol teşkilatı yapılması, tüccar ve esnafların soyadlarının tabelalara yazılması, pazarlarda satılan yağ ve meyvelerin sıkı bir kontrole tabi tutulması, sıtma mücadelesinin evvela Mersinli’de uygulanması, Bayraklı-Bornova Çayının ziraata zararının önlenmesi, Bayraklı’ya da vapur işletilmesi, Karşıyaka’ya işleyen vapurların yenilenmesi, vapur bilet ücretlerinde indirim yapılması, Cumhuriyet Meydanında ses yayın düzeninin sağlanarak resmi günlerde yapılan konuşmaların bütün halkın dinleyebilmesinin temini, Bornova’da bir sebze konserve fabrikasının kurulması, halka zirai konularda konferanslar verilmesi, elektrik kilovat ücretinin indirilmesi, mahallelerde ikinci kalite ekmek çıkarılmasına izin verilmesi, Güzelyalı’ya da vapur işletilmesi, Karşıyaka’da da bir hâkim ve nüfus memuru bulundurulması, Karşıyaka’da bir erkek ve kız lisesi açılması, Dolma’dan Pasaport’a kadar olan alanda arabaların sahile yanaşması, Karşıyaka’da bir enstitü şubesi açılması, İncir işçilerinin de diğer ameleler gibi götürü vergisine tabi tutulması, Eşrefpaşa’ya dispanser açılması, Buğday koruma vergisinin indirilerek ekmek fiyatlarının düşürülmesi, Kültürpark’ta Güneş-Dil Teorisi hakkında bir abide dikilmesi, bataklıkların kurutulması, Halkapınar su saatlerinin değiştirilmesi, emekli maaşları orantısızlıklarına bir çare bulunması, belediye zabıtalılarının haksız yere ceza almalarının önlenmesi, Emrazı Sâriye Hastanesindeki 30 yatağın en az 100’e çıkarılması, Değirmendere Köyünde revir açılması ve doktor gönderilmesi, devlet dairelerinde iltimasın önüne geçilmesi. Merkez ilçesinin bu dileklerinin önemli bir kısmı kabul edilmiştir.⁵⁸¹

Bundan sonra serbest dileklerin görüşülmesine geçilmiş ve verilen önergeler okunmuştur. Burada; vilayet umumi meclislerinin yetkilerinin genişletilmesi, vekiller heyetinin kararıyla gerektiğinde vergiler hususunda yetkili kılınması, köy değirmenlerinden muamele vergisi alınmaması, tütün ekiminin tahdidi ve tütün tacirlerinin tütün ekmelerine müsaade edilmemesi gibi öneriler bulunmaktadır. Tire-Aydın arasındaki yolun ve köprülerin tamiri, Tire’ye bir hükümet tabibi ve veteriner gönderilmesi, Ödemiş’in kapanan Beyköy’ü okulunun derhal açılması, ilçelerde her çeşit damızlık hayvan bulundurulması ile ilgili teklifler kongrece kabul edilmiştir.⁵⁸²

Söz konusu dileklerin bir program dâhilinde yapılması gerektiğini, zira bu dileklerden çoğunun devam eden talepler olduğunu bir delege dile getirince, Vali Fazlı

⁵⁸¹ Anadolu, 31 Kânunuevvel 1936.

⁵⁸² Anadolu, 31 Kânunuevvel 1936.

Güleç; söz konusu talepler arasında fazla miktarda mali imkânlarla ilgili olanların bulunduğunu belirterek, takip edilmesi gereken sıranın her zaman tıkanmasının mümkün olduğunu açıklamıştır. Ancak yapılan taleplerin mutlaka dikkate alındığı ve takip edildiğini sözlerine eklemiştir.⁵⁸³ Kongre sonunda gizli olarak yapılan oylamayla yeni Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri seçilmiştir.⁵⁸⁴

İzmir'e bağlı kazaların kongreye sunduğu taleplerin sosyal, kültürel ve bölgenin iktisadi gelişmesine yönelik olduğu görülmektedir. Kongre görüşmeleri esnasında son gün gündeme getirilen; Vilayet Umumi Meclislerinin vergilerin tahakkuku ve toplanması hakkında yetkili kılınmasıyla ilgili öneri dikkat çekicidir. Ayrıca Ege Bölgesi'nde tütün üreticiliğinin devlet tarafından desteklenmesi çerçevesinde yapılan taleplerin ve alınması gereken önlemler hakkındaki görüşlerin büyük önem taşıdığı değerlendirilmektedir. Zira bu husus tam anlamıyla sağlandığı takdirde, buğdaydan sonra ikinci sırada yer alan tütün üretimi ve ihracının ülke ekonomisine katkısı çok fazla olacaktır.

2.3.3. 1937-1938 Yıllarındaki Önemli Gelişmeler

Parti ile Devlet'in bütünleştirilmesi ve Tek-Parti iktidarının güçlendirilmesi bağlamında; 1935 yılındaki IV. Büyük Kurultay programına giren prensipler, 1936'da valilere vilayet parti başkanı görevinin verilmesiyle ilgili süreç devam ederken, CHP Hükümeti tarafından 1937 yılında daha da önemli bir adım atılmıştır.

13 Şubat 1937'de İsmet İnönü ve 153 arkadaşı, Anayasa'nın bazı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin kanun teklifinde bulunmuşlardır. Meclis görüşmeleri sonucunda; Anayasa'nın 2. Maddesi, 3115 Sayılı Kanunla; "*Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçıdır*" şeklinde değiştirilmiştir.⁵⁸⁵ Böylece CHP Programındaki ilkeler, Anayasa'ya dâhil edilmiş, gerek Parti Programında, gerekse Anayasa'da Parti-Devlet kaynaşması en üst düzeyde sağlanmıştır.⁵⁸⁶

Ancak bu arada söz konusu sürecin başlatıcısı konumunda olan İsmet İnönü, 25 Ekim 1937 tarihinde, Başbakanlıktan çekilmiş, yerine Atatürk tarafından İktisat Vekili Celal Bayar atanmıştır. İnönü anılarında, Atatürk ile aralarındaki anlaşmazlıkların 1936

⁵⁸³ Anadolu, 31 Kânunuevvel 1936.

⁵⁸⁴ Yönetim Kurulu Asil; Atıf Bey, Dr. Hüseyin Hulki Bey, Faik Bey, Dr. Kamran Kenan Bey, Şehime Hanım, Av. Ekrem ve Mehmet Aldemir Beyler. Yedek; Reşat Leblebici, Av. Baha Nasuh, Dr. Ramih, Lütfü Bey, Şevki Demir, Av. Halit Tevfik ve Murat Çınar. Kurultay Asil; Av. Ekrem Bey, Refik Sandıkoğlu, Dr. Behçet Uz, İbrahim Özdel, Hasan Bey, Reşat Leblebici, Av. Mustafa Kemal Beyler. Yedek; Eczacı Faik Bey, İbrahim Bey, Mehmet Aldemir Bey, Kenan Bey, Dr. Ramih, Dr. Kamran Kenan'dır; Anadolu, 31 Kânunuevvel 1936.

⁵⁸⁵ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 324.

⁵⁸⁶ Bila, **a.g.e.**, s. 117. Tanör, **a.g.e.**, s. 324.

senesi ve 1937 senesi başında belirginleştiğini belirtmekte, bunu da yılların yorgunluğuna bağlamaktadır. Aralarındaki uyuşmazlığın ise; Hatay Meselesi, İtalya ile olan Nyon Anlaşma süreci, Çiftlik Olayı konularından kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁵⁸⁷

Bu yıllarda, “*Türk Ceza Kanunu*”na eklenen bazı önemli maddeler, basının etkili olarak kontrol altına girmesine neden olmuştur.⁵⁸⁸ Söz konusu madde değişikliklerinden anlaşılacağı üzere, Tek-Parti İktidarı “*Milli Duygulara Karşı Propaganda Suçu*” kapsamında bütün basın organlarını kontrolü altına almıştır.⁵⁸⁹

Ülkede yaşanan bu gelişmelerle birlikte, Atatürk döneminde Türk Dış Politikası da önemli olaylara sahne olmuştur. Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği ile ilişkiler uyumlu bir düzene sokulmuş, Milletler Cemiyetine girilmiş, Balkan Ülkeleri ile “*Balkan Antantı*” imzalanmış, Boğazların statüsü “*Montrö Boğazlar Sözleşmesi*” ile Türkiye’nin lehine yeniden düzenlenmiş, Doğu ülkeleri ile de “*Sadabat Paktı*” kurulmuştur. 1921 Ankara Antlaşması’yla Suriye sınırları içerisinde kalan “*Hatay*” ile ilgili sorun, Milletler Cemiyeti’nin arabuluculuk çabalarıyla 1938 yılına girildiğinde çözümlenmiştir.⁵⁹⁰

Türkiye Cumhuriyeti Devleti için 1938 yılında yaşanan en önemli olay ise; Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 10 Kasım 1938’de vefatıdır.⁵⁹¹

⁵⁸⁷ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s. 540-548.

⁵⁸⁸ 142. Md.-“*Sosyal bir sınıftan diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya sosyal bir sınıftan ortadan kaldırmak yahut memleket içinde kurulu iktisadi ve hukuki nizamları olan herhangi birini devirmek veya devletin siyasi ve hukuki nizamlarını topyekûn yok etmek için her ne surette olursa olsun propaganda yapan kimse 5 yıldan 15 yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır...*” “*Milli duyguları yok etmek veya zayıflatmak için her ne surette olursa olsun propaganda yapan kimse, 3 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.*” “*Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiiller yayın vasıtasıyla işlendiği takdirde verilecek ceza yarı nispetinde artırılır.*” 161. Md.- *Siyasal bozgunculukla ilgilidir; “Barış zamanında kamunun telaş ve heyecanına sebep olacak şekilde asılsız, abartılmış veya özel maksada dayalı havadis veya haber yayan... kimse, 2 yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.”* 163. Md.-“*Laikliğe aykırı olarak devletin sosyal ve iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarını, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla veya dini duygular veya dince kutsal tanınan şeyleri alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse 5 yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.... Yayın vasıtasıyla işlenirse ceza üçte birden yarıya kadar artırılır.*”; Kabacalı, **a.g.e.**, s. 151-156; Hıfzı Topuz, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 159-161.

⁵⁸⁹ Erol Cihan, “*Milli Duygulara Aykırı Propaganda Yapma Suçu*”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1982, makalenin tamamı.

⁵⁹⁰ Fahir Armaoğlu, **20 Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1992, s. 335-360; **Türk Dış Politikası**, Editör Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 241-398; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti**, TTK Basımevi, Ankara, 1973, s. 177-181; İsmail Soysal, **Türkiye’nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları**, TTK Basımevi, Ankara, 1965, s. 227-267; **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi SBF Yayını No. 279, Sevinç Matb., Ankara, 1969, s. 99-137.

⁵⁹¹ “*Ölüm, yurtta ve dünyada derin etkiler uyandırdı. Genç, yaşlı, okumuşu, cahili bütün vatandaşlar yeri doldurulamaz bir değeri kaybetmiş olmanın üzüntüsü içine düşmüşlerdi... Atatürk hakkında yazılan ve söylenenlerin en güzel örneğini 22 Kasım Salı günü yayınlanan beyannamesi ile yeni Cumhurbaşkanı İnönü verdi... 14 Kasım akşamı, manşetin altına yazdığım iki satırlık uzun bir başlıkta Atatürk’ten söz ederken ‘Ebedi Şef’ deyimini kullandım. Ertesi gün kamuoyuna sunulan bu deyim hemen tuttu... O günden itibaren Atatürk, ‘Ebedi Şefimiz’ olmuştu...*” Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1964, s. 14-15.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ'NDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ VİLAYET KONGRELERİ (1938-1950)

3.1. İnönü Dönemi'nde Beşinci Büyük Kurultay Hazırlıkları (1938-1939)

Atatürk'ün 1938 yılında vefatıyla, CHP Genel Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı makamları aynı anda boşalmıştır. Olağanüstü toplantıya çağrılan meclis, 11 Kasım 1938'de, 348 milletvekilinin katılımıyla ve oy birliği ile İsmet İnönü'yü Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin II. Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir.⁵⁹² İsmet İnönü tarafından Celal Bayar da yeniden Başbakan olarak atanmıştır.⁵⁹³ 1939 yılında yapılması planlı olan CHP'nin V. Büyük Kurultayı öncesi özellikle parti liderliği ve yönetimi ile ilgili sorunların çözümlenmesi gerekmektedir.

3.1.1. 1938 Yılı Vilayet Kongreleri

İsmet İnönü'nün, 11 Kasım 1938'de Türkiye Cumhuriyeti Devleti II. Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi sonrası, 1938 yılı için planlı vilayet kongreleri 15 ve 20 Aralık 1938 tarihlerinde yapılmıştır.

3.1.1.1. Başkentte Sağlık, Şehircilik ve Zirai Kalkınma

Ankara Vilayet Kongresi, 15 Aralık 1938 Cuma günü saat 11.00'de, Kızılay Parti Genel Merkezinde, Vali ve Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Nevzat Tandoğan'ın konuşmasıyla açılmıştır. Kongreye Ankara'nın 13 kazasından seçilen 86 delege ile vilayet ve belediye meclis azaları iştirak etmişlerdir. Kongre Birinci Başkanlığına Rıfat Börekçi, İkinci Başkanlığına Rauf Ayaşlı, sekreterliklere de Nasuhi Baydar ile Mecdi Sayman seçilmişlerdir.⁵⁹⁴

⁵⁹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre V, C. XXVII, s. 16-17.

⁵⁹³ Bakanlar Kurulu; Adliye Vekili Hilmi Uran (Seyhan), Milli Müdafaa Vekili Gen. Kazım Özalp (Balıkesir), Dâhiliye Vekili Refik Saydam (İstanbul), Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu (İzmir), Maliye Vekili Fuad Ağralı (Elazığ), Maarif Vekili Saffet Arıkan (Erzincan), Nafia Vekili Ali Çetinkaya (Afyonkarahisar), İktisat Vekili Şakir Kesebir (Tekirdağ), Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş (Aydın), Gümrük ve İnhisarlar Vekili Rana Tarhan (İstanbul), Ziraat Vekili Faik Kurtoğlu (Manisa); **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre V, C. XXVII, s. 21; Asım Us, **Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966, s. 315-317.

⁵⁹⁴ **CHP Ankara Vilayet Kongresine Sunulan Rapor**, 1937-1938, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1938, s. 1-8; İlçeler: Merkez, Ayaş, Bala, Beypazarı, Çankaya, Çubuk, Haymana, Kalecik, Keskin, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı, Şerefli Koçhisar; **Ulus**, 16 İlk Kanun 1938.

Kongreye sunulan Vilayet Yönetim Kurulu raporunun ilk bölümünde, parti teşkilatı ve faaliyetlerinin belirli bir planlama çerçevesinde sürdürüldüğü belirtilmektedir. Belediye ve Genel Meclis seçimlerinde, kurul üyeleri kazalara giderek parti yoklamalarında ve seçimlerin başında bulunmuşlar, nahiyelere kadar denetlemişlerdir. CHP'ye kayıtlı üye sayısı 59.302'ye ulaşmıştır. Partinin kültür ocakları olarak kabul edilen Halkevleri sayısı da artmış, Keskin'de bir Halkevi açılmış, Şubat ayında Beypazarı Halkevi açılacaktır. Parti programı kapsamında, vilayet dâhilindeki meslek ve yardım kuruluşları ile sıkı temas sürdürülmektedir. Vilayet dâhilindeki bütün esnaf cemiyetleri partiye bağlılıklarını onaylamışlardır.⁵⁹⁵

Raporda; kaza kongrelerinde tespit edilip, vilayet kongresinde onaylanarak parti merkezine iletilen taleplerin gerçekleşme durumu hakkında bilgi verilmektedir. Sayım vergisinde Mart ayında yapılan değişiklikle beraber, iki yaşını bitirmeyen davarlardan vergi alınmayacaktır. Vergiden muaf tutulan damızlık hayvanların tespiti, veteriner daireleri ve köy ihtiyar heyetlerince yapılacaktır. Devletten gayrimenkul satın alanların borçları taksitlendirilmiştir. Borçlarını düzenli olarak ödeyenlerin kalan borçlarının faizi düşürülmüştür. Sanatkâr gençlerden mesleği daha iyi öğrenebilmeleri için çırak olarak çalıştıkları sürede vergi alınmayacaktır. İmalat-ı Harbiye Fabrikalarında çalışanlara emekli sandığı kurulmasına ilişkin kanun tasarısı hazırlanmış, meclise sunulmuştur. Çubuk'un ve Kızılcahamam'ın telefon ihtiyacı giderilmiştir. Çeltik Kanunu hakkında yapılan değişiklik teklifi kabul edilmiş, Umumi Ziraat Kongresi gündemine alınmıştır. Devlet Demiryolları İdaresi tarafından Mamak seferleri Kayaş'a kadar uzatılmıştır. Köylünün mensucat ihtiyacını karşılamak üzere, mensucat fiyatlarında indirim yapılmıştır. Çubuk çayına program dâhilinde su verilecektir. Tohumluk buğday dağıtımı, buğdayın korunması ile ilgili teklifler kabul edilmiştir. Resmi ve özel teşekküllerde çalışanlara resmi tatil günlerinde yevmiye tahakkuk ettirilmesi, şeker-gaz-tuz fiyatlarının ve köylü sigaralarının ucuzlatılması, bazı kazalarda ortaokul açılması ile ilgili olanların dışında, 1936 senesinde yapılan tüm talepler karşılanmıştır.

Raporda, Vilayet Özel İdaresi tarafından iki sene içerisinde gerçekleştirilen faaliyetler, maarif, sıhhat, nafia, ziraat ve veteriner başlıkları altında yer almıştır. Planlı belediyecilik faaliyetlerine yol, su, ağaçlandırma, iktisat, aydınlatma, otobüs işletmesi, temizlik alanlarında devam edildiği, 19 Mayıs Stadyumu'nun ulusal ve uluslararası müsabakalara elverişli bir hale getirildiği, hipodromun tam kapasiteli olarak çalışacak bir

⁵⁹⁵ CHP Ankara Vilayet Kongresine Sunulan Rapor, s. 8-10.

durumda olduğu belirtilmektedir. Rapor, ek olarak hazırlanan bütçe ile heyetin onayına sunulmuş; kabul edilmiş, eski heyet ibra edilmiş, encümen seçimlerine geçilmiştir.⁵⁹⁶

Dilek Encümeni raporuna göre; yeni taleplerin tamamı medeni bir ulus için, çağdaş uygarlık yolunda gelişme ve ilerleme amacıyla hayati önem arz eden hususlardır.⁵⁹⁷ 17 Aralık 1938'de yapılan son toplantıda yeni Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri seçilmiştir.⁵⁹⁸

Başkentin imarına yönelik olarak şehir planlamacıları önce Lörcher (1924-1925) daha sonra Hermann Jansen (1928-1932) tarafından geliştirilen planlı belediyeçilik faaliyetlerine devam edildiği görülmektedir. Vilayetin taleplerindeki öncelik sağlık ve ziraat konularındadır.

3.1.1.2. Antalya Vilayet Kongresi Kararlarına Bağlı Talep ve Öneriler

Antalya Vilayet Kongresine ilişkin yerel basında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Cumhuriyet Arşivinde bulunan belgede, 1938 yılında yapılan kongrede kabul edilerek, Parti Merkezine iletilen vekâletlere ait talep ve öneriler bulunmaktadır. Buna göre;

Milli Müdafaa Vekâleti'nden; Korkuteli kazasının Alay merkezi olması, Gündoğmuş kazasına bir askerlik şubesi açılması talep edilmektedir.

Adliye Vekâleti'nden; Manavgat'ta bir ağır ceza mahkemesi tesisi edilmesi, Antalya hapisanesinin sıhhi bir duruma getirilmesi, zirai asayişin sağlanması için tedbir alınması, Gündoğmuş kazasına da bir asliye ceza mahkemesinin tesis edilmesi istenmektedir.

Maliye Vekâleti'nden; Antalya ve kazalarında kadastro çalışmaları; Dâhiliye Vekâleti'nden, Alanya'nın Gazipaşa nahiyesinin tam teşkilatlı hale getirilmesi; Maarif Vekâleti'nden, Kaş, Akseki, Korkuteli ve Elmalı kazalarında birer ortaokul açılması talep edilmektedir.

Nafia Vekâleti'nden; Manavgat'ın Sorgun ve Kasaba ile civar köylerin ve Ulu Alan arazisinin Manavgat ırmağından ayrılması için kanal açılması, Manavgat'ta bir postane

⁵⁹⁶ **CHP Ankara Vilayet Kongresine Sunulan Rapor**, s. 10-40; **Ulus**, 16 İlk Kanun 1938.

⁵⁹⁷ **Ulus**, 17 İlk Kanun 1938.

⁵⁹⁸ Yönetim Kurulu; Rifat Börekçi, Ali Rıza Sun, Nasuhi Baydar, Dr. Vehbi Demir, Veli Necdet Sungıtay, Arif Çubukçu, İbrahim Rauf Ayaşlı, Hamit Esenis. Kurultay; Rifat Börekçi, Arif Çubukçu, Dr. Vehbi Demir, Mecdi Sayman, Ziya Sıdal, Fahri Tandoğan, Hilmi Athloğlu, Sadi Batu, Hayrullah Özbudun'dur; **Ulus**, 18 İlk Kanun 1938.

binasının inşası, Kaş'ın Demre nahiyesinde bir telgrafhane tesisi, Akseki'nin Cevizli ve Güzelsu nahiyesinde birer posta şubesi tesis edilmesi, Antalya-Muğla hududunu teşkil eden Kaş kazasının Kalkan nahiyesi hududundaki Eşen Çayına bir köprü talep edilmektedir.

İktisat Vekâleti'nden; Manavgat kazasının ithalat ve ihracat iskelesi olan Selimiye'ye Türk bayrağını taşıyan vapurların uğratılması sağlanarak, kabotajdan istifade edilmesi; Mersin postasını yapan vapurların tonajlarının artırılması istenmektedir.

Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nden; seyyar aşiretlerin iskânı, Manavgat'ın; Ahmetler, Sağırın, Hurma, Bolasan ve Değirmenönü köylerinin sıtma mücadele alanına dâhil edilmesi, Köylerdeki topraksız halka toprak verilmesi, Manavgat'ın Hisar ve Sorgun köyleri arasındaki ve Ilıca köyü bataklıklarının kurutulması, Kaş'ın Ovagelmiş köyündeki gölün kurutulması, Serik kazasına bir hükümet tabibi tayini, Elmalı'nın Karagölü'nden Avlan Gölü'ne bir kanal açılarak Karagöl'ün kurutulması, Avlan Gölü'nün de bir mecra ile Finike'ye akıtılması, Gündoğmuş kazasına dispanser açılması ve bir hükümet tabibi gönderilmesi talep edilmektedir.

Ziraat Vekâleti'nden; kazalar için tohum temizleme makineleri dağıtımı, Kaş, Akseki, Finike kazaları başta olmak üzere her kazaya birer ziraat memuru gönderilmesi, Orman Kanunu'nun köylüye tanıdığı haklardan, kasaba halkının da yararlanmasının sağlanması, Öküzlerin çift hayvanlarından olması nedeniyle sayım vergisinden muaf tutulması, kireç ve taş ocakları nizamnamesinde değişiklik yapılması, yakınlarında baltalık bulunmayan köylülerin baltalık ihtiyaçlarının civar köylerin baltalıklarından temin etmesi, orman fen memurlarının her kazaya tayininin sağlanması, Erika cinsine karşılık gelen fundalıkların, Antalya ikliminin göz önünde tutularak orman kavramından çıkarılması talep edilmektedir.

Diğer dilekler ise; Akseki Ziraat Bankası'nın halka verdiği zirai kredi için istediği 10 kefilin 5'e indirilmesi, Manavgat ilçesinde bir Ziraat Bankası şubesi tesisi, kamun ve köy ocak parti başkanları fahri çalıştıklarından tek el daireleri tütün bayiliğinin tercihan bunlara vermesi, Ziraat Bankası'nın köylüye tohum parası dağıtırken, geniş oranda ziraat yapanların ihtiyacını da karşılaması, Elmalı Ziraat Bankası'nın, borç verirken dikkate alacağı arazi kıymetinin isabetli olması için belediye ve ticaret odasının değer belirlemede yardımcı olmasıdır.⁵⁹⁹

⁵⁹⁹ CCA Fon 490-1 Yer No: 492-1981-2, s. 2-5.

Vekâletlere göre tasnif edilmiş olan taleplere göre öncelik, eğitim ve öğretimle ilgili olarak yeni okulların açılması, Antalya limanı imkânlarının geliştirilmesi, seyyar aşiretlerin iskânı, bataklık ve göllerin kurutulması ve Ziraat Bankası'nın destek kredileri hakkındadır.

3.1.1.3. Bursa'da Tarım, Tarım Kredileri ve Turizm

Bursa Vilayet Kongresi, 15 Aralık 1938 Perşembe günü saat 10.00'da Bursa Belediye salonunda Vali ve Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Şefik Soyer tarafından açılmıştır. CHP Müşahidi olarak kongrede Kocaeli Milletvekili Ragıp Akçay hazır bulunmuştur. Bursa'nın 10 kazasından seçilmiş 66 delegenin yanı sıra kongreye, vilayet ileri gelenleri, daimi encümen üyeleri, belediye reisi ve birçok partili katılmıştır. Kongre Birinci Başkanlığına Av. Sadık Tahsin Arsal, İkinci Başkanlığa Hilmi Ertan, kâtipliklere Fahri Batıca ile İsmail Hakkı Karaca seçilmişlerdir.⁶⁰⁰

Bursa Vilayet Yönetim Kurulu'nun iki yıllık faaliyetlerini içeren ve çok kapsamlı olan raporda değinilen önemli hususların başında 1936-1937 yıllarında, Genel Sekreterliğe iletilen dileklerin gerçekleşme durumu vardır.⁶⁰¹ Buna göre;

(1) Bursa-Karaköy tren hattının yapımı ile Bursa-Mudanya dar hattının geniş hatta çevrilmesi işi kabul edilmekle birlikte içinde bulunulan senenin mali durumu nedeniyle gerçekleştirilememiştir.

(2) Bursa'da ikinci bir ortaokul açılmış, öğrenime başlanmış, eski okulun da onarımı tamamlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Gemlik Kazalarında da birer ortaokul açılmıştır.

(3) Bina vergilerindeki indirim talebi uygun görülmemiştir. Müracaat eden her mükellefe vergi cüzdanı verilecektir. Koşum hayvanlarından alınan vergilerin tamamı 3343 Sayılı Kanunla kaldırılmıştır.

(4) Emlak Bankası açılması isteği gelecek yıllarda düşünülecektir. İznik kaza merkezinde Ziraat Bankası için bir ajanlık açılacaktır. Ziraat Bankası'nın tütün üreticilerine kefaletle yardım etmesine 1937 yılında başlanmıştır. Zeytin borsası, zeytin kooperatifi ve pirinç fabrikası açılmasıyla ilgili talepler diğer bakanlık görüşleri de alınarak, birlikte mütalaa edilecektir. Tütün üreticilerine Ziraat Bankası kanalıyla kredi sağlanarak, tüccardan avans alma durumuna son verilecektir. Ziraat Bankası'nın daha kolay bir usulde yardım yapması sağlanacaktır. Köylü sigaralarının bugünkü fiyattan aşağı

⁶⁰⁰ Açık Ses, 17.12.1938.

⁶⁰¹ CHP Bursa Vilayet Kongresi Hizmet Raporu, 15 Birinci Kanun 1938, Bursa Vilayet Matb.1938, s. 1-10.

inmesinin mümkün olmadığı bildirilmiştir.

(5) Bursa’da bir sanatoryum açılmasıyla ilgili talep kabul edilmemiştir. Yolların ve köprülerin ıslahı ile bir kısmının yeniden yapılması işlemi, mevcut iş programı çerçevesinde gerçekleşecektir.

Raporda vilayet ve belediye tarafından yapılan veya yapılamayan talepler hakkında da bilgi verilmektedir. Halen Bursa genelinde partiye kayıtlı vatandaş miktarı 52.258’dir. Bölgede yapılan teftişler, kongreler, seçim çalışmaları, gençlik ve spor kuruluşlarıyla ilişkiler ve sağlanan yardım, hayır kurumları-esnaf teşekkülleri, basın-yayın ve matbuat ile ilişkiler açıklanmaktadır. Turizm çalışmalarına büyük önem verilmiştir. Bu kapsamda; yolların Çekirge-Bursa ve Mudanya-Bursa arası asfaltlanmış, Bursa-Uludağ arası seferler düzenlenmiş, kaplıcalar modernleştirilmiştir. Bursa Halkevinin 1937-1938 yılları arasındaki faaliyetleri detaylı olarak açıklanmıştır.⁶⁰²

Vilayet Yönetim Kurulu raporu onaylanmış, encümen seçimleri yapılmıştır. 16 Aralık 1938’de Dilek Encümeni raporu üzerinde görüşmeler tamamlanarak kongreye son verilmiştir.⁶⁰³ Kongrede kabul edilerek, Genel Sekreterliğe sunulmasına karar verilen talep ve öneriler şunlardır:

(1) Ağır ceza ile ilgili işlemler Bilecik’ten alınarak Bursa’ya bağlanmalı, İznik’te müstakil bir hâkimlik oluşturulmalıdır. İcra Kanunu ile Adli Harç Kanunu değiştirilmelidir.

(2) Köylüler ahır, samanlık gibi taşınmazların vergisinden muaf tutulmalı, Orhaneli bölgesindeki keçi harici büyük ve küçükbaş hayvan keçi sayısı üzerinden sayıma tabi olmalıdır.

(3) Karaköy-Bursa tren yolu hattı biran evvel yapılmalıdır.

(4) Orhaneli’de bir telgraf hattı tesis edilmelidir.

(5) İznik kazası sıtma mücadelesi alanına dâhil edilmelidir.

(6) Orman Kanunu’nun, nüfusla ilgili maddesi 2000’den 4000’e çıkarılmalıdır.

(7) Köylere radyo dağıtımı yapılmalıdır.

(8) Açılması gereken ilkokullar, yatılı bölge okulları, okulların beş sınıfa çıkarılması, açılacak ortaokullar ve öğretmen ihtiyacının karşılanması hakkındaki kapsamlı

⁶⁰² 1938 Yılı Bursa Vilayeti CHP’ye kayıtlı üye durumu; Bursa Merkez 12.308, Mudanya 2.570, Gemlik 3.395, Orhangazi 1.958, İznik 2.460, Yenişehir 5.134, İnegöl, 8.947, Karacabey 4.188, Mustafa Kemal Paşa 5.305, Orhaneli 6.093; **CHP Bursa Vilayet Kongresi Hizmet Raporu**, s. 11-73.

⁶⁰³ **Açık Ses**, 17.12.1938.

çalışmanın gereği yapılmalıdır.⁶⁰⁴

Kongre tartışmalarının önemli bir bölümünü turizmle ilgili faaliyetler teşkil etmiştir. Günümüzde dahi Bursa'nın önemli bir turizm merkezi olmasına yönelik faaliyetlerin bu dönemlerde başlatılıp, geliştirildiği göz önünde tutulmalıdır. 1933 yılında inşa edilen bir otelle başlayan kış turizmine yönelik alt yapı çalışmaları 1938 yılına gelindiğinde önemli bir gelişme göstermiştir. Diğer taraftan, Bursa-Çekirge yolu üzerinde bulunan, Bursa Belediyesi'nin de hissedarı olduğu Çelik Palas otel ve banyosu, modern konfor, sınıfının en yeni tekniğine uygun olarak kurulmuş elektro terapi tedavi sistemi ile önde gelen bir kurumdur. Tarihi Abulyont köyü ve gölünde de turistik tesislerin geliştirilmesi için çalışmalar sürmektedir. 1938 yılına gelindiğinde turizmle ilgili olarak Bursa Belediyesi'nin önemli çalışmaları, kayak merkezi ve kaplıcalara olan ulaşımın uygun şartlarda sağlanmasına yönelmiştir. Aynı sene içinde tespit edilen rakamlara göre, yerli ve yabancı olarak bölgeyi turistik amaçlı ziyaret eden kişi sayısı 35.000 civarındadır.⁶⁰⁵

3.1.1.4. Vali Lütü Kırdar Başkanlığında İstanbul Vilayet Kongresi

Kongre, 15 Aralık 1938 Perşembe günü saat 11.15'te Vali ve Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Lütü Kırdar tarafından açılmıştır. Kongreye, İstanbul'un 16 kazasından seçilmiş 66 delegenin yanı sıra CHP milletvekillerinden B. Selâh Cimcoz, Hüsnü Yaman; Başsavcı Hikmet Onat; muavinler, kaza kaymakamları, daire müdürleri ve basın temsilcileri katılmıştır. Üsküdar delegesi İbrahim Kemal Baybora Birinci Başkanlığa, Eminönü delegesi Refik Ahmed Sevengil başkan vekilliğine, Av. Mekki Hikmet Gelenbeğ ile Naci Ali Moralı da sekreterliğe seçilmişlerdir.

Vilayetin iki senelik çalışmalarını içeren rapor okunmuş, hakkında söz alan olmadığından, rapor heyet tarafından onaylanmıştır.⁶⁰⁶ Raporda belirtilen hususlar genel olarak şunlardır:

Parti ve seçimlerle ilgili işlerin daha etkili yürütülmesi için parti teşkilatının mülki teşkilatla uyumlu olması amacıyla gerekli değişiklikler yapılmıştır. İstanbul genelinde partiye kayıtlı üye sayısı 37.133'ü bulmuştur. İstanbul Belediyesi seçimlerine katılım oranı merkezde % 80, merkez dışı kazalarda % 75'e yaklaşmıştır. 1938 Şubat ayında Fatih, Eyüp, Bakırköy ilçelerinde birer Halkevi daha açılmıştır. Şile, Kadıköy, Şehremini ve

⁶⁰⁴ CCA Fon 490-1 Yer No: 493-1984-1, s. 1-17.

⁶⁰⁵ 15. Yıl Bursa CHP, Bursa İl Basimevi, 1938.

⁶⁰⁶ Akşam, 16 Kânunuevvel 1938.

Üsküdar'da yeni yapılacak Halkevleriyle ilgili projeler tamamlanmıştır. 1937-1938 yıllarındaki belediye işlerinden kongrelerdeki taleplere göre yapılmış olanlar, ilçelere göre sıralanmıştır. Bütün ilçelerdeki; Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, İlk Okullardaki Çocuklara Yardım Derneği gibi kuruluşların yapmış oldukları; nakdi, yiyecek, malzeme ve eşya yardımları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. 8 Nisan 1937'de kurulan İlkokullardaki Yoksul Çocuklara Yardım Birliği, CHP Talebe Yurdu ve Türk Maarif Cemiyeti Talebe Yurdu kuruluş amaçlarına uygun faaliyetlerine devam etmektedir.⁶⁰⁷ Ziraat faaliyetleri tohumlukların ıslahı, meyvecilik, meyvesiz ağaç dikimi, bağcılık, kozacılık, tavukçuluk, haşarat ve nebati hastalıklarla mücadele konularında detaylı olarak açıklanmış, sayısal verilere dayandırılmıştır. Veterinerlik faaliyetlerinde damızlık hayvan yetiştiriciliği ve bunların diğer bölgelere sevki üzerinde önemle durulmaktadır. Raporda Vakıflar İdaresinin faaliyetleri hakkında şu hususlar yer almaktadır:

(1) Bezmialem Valide Sultan hastanesi her gün iki yüzden fazla hastayı kabul etmektedir.

(2) Eyüp'te Misrişah İmareti, Fatih'te Nakşidil Mektebi, Eyüp, Fethiye, Mahmutpaşa, Mesihpaşa, Okçumusa, Yenicami, Sultanselim, Balipaşa, Süleymaniye, Kadırga'daki Sokullu, Kılıçalipaşa, Sultanahmet, Azapkapı'daki Sokullu, Ortaköy, Teşvikiye, Çinili, Faikpaşa, Şemsipaşa camilerinin onarımı gerçekleştirilmiştir.

(3) Üsküdar ve Laleli'deki aşhanelerde günlük 630 fakir yedirilmektedir.

Vilayet Yönetim Kurulu, tüm esnaf cemiyetleriyle ilişki içerisinde. İstanbul Esnaf Cemiyetleri yaptıkları toplantıda manevi şahsiyetleriyle CHP'ye bağlanma dileğinde bulunmuşlardır. Aynı celsede açık oyla encümen seçimleri yapılmıştır.⁶⁰⁸

16 Aralık'ta yapılan toplantıda; kongreye sunulan Yönetim Kurulunun yeni bütçesi kabul edilmekle beraber, Halkevlerine ayrılan 15.000 lira yeterli görülmemiş, tahsisatın artırılması yönünde CHP Genel Yönetim Kurulu nezdinde teşebbüste bulunulması kararlaştırılmıştır. İlçe kongrelerinin bütçeleri kabul ve tasdik edilmiştir. Dilek Encümeni raporunda belirtilen en önemli hususlardan biri; Adaların uzun zamandan beri halledilemeyen su ihtiyacının çözümlenmesidir. Diğer kazalar da verilen Terkos suyu miktarının artırılmasını ve içilecek hale getirilmesini talep etmektedir. Başkan ve Kongre

⁶⁰⁷ Sezai Kürşat Ökte, "İstanbul İlkokullarında Okuyan Yoksul Çocuklara Yardım Cemiyetleri Birliği (1940-1947)", *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara, Bahar 2018, Sayı: 62, s. 181-198.

⁶⁰⁸ **CHP İstanbul İli İlyönkurulunun 937-938 Çalışma Raporu ve Hesapları**, 15.12.1938, Tan Matbaası, İstanbul, 1938, s. 8-88; **Akşam**, 16 Kânunuevvel 1938; **Kurun**, 16 Birinci Kanun 1938.

Heyeti, içinde bulunulan gelişme çağında su gibi çok doğal bir hizmetten mahrum olan, İstanbul'un en güzide yeri Adalar'a su getirilme işini Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'a havale etmişlerdir. Diğer talepler arasında; Üsküdar'ın ihmal edilmiş olan imarı; Kartal çimento fabrikasından İstanbul Belediyesi'nin aldığı gelirin Kartal Belediyesi'ne bırakılması; Beykoz kazasındaki parti ocak teşkilatının kapatılması; ocaklarda halk kütüphanelerinin tesisi bulunmaktadır. Oturum sonunda gizli olarak yapılan oylamayla yeni Yönetim Kurulu ve Kurultay delegelerinin seçimi yapılmıştır.⁶⁰⁹

Vilayet Yönetim Kurulu raporunda öne çıkan hususlar; başta Vakıflar İdaresi olmak üzere yardım kurumlarının faaliyetleridir. Bunun yanında İstanbul ve bağlı ilçelerindeki en önemli sorunun içme suyu ihtiyacı olduğu görülmektedir. Kongre esnasında da Sular İdaresi Müdürü Ziya Bey özellikle Adaların içme suyunun mevcut imkânlarla karşılanamayacağını, yapılan araştırmalara dayanarak ifade etmiştir. İstanbul Valisi'ne havale edilen bu sorun, bakanlık imkânlarının da kullanılmasıyla çözümlenecektir.

3.1.1.5. İzmir'de Tütün Üretimi, Sosyal Yardım Faaliyetleri ve Turizm

İzmir Vilayet Kongresi, 15 Aralık 1938 Perşembe günü saat 10.30'da İzmir Halkevi salonunda, Vali ve Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Fazlı Güleç tarafından açılmıştır. Kongreye müşahit olarak İstanbul Milletvekili Sadettin Uraz, İzmir'in 14 kazasından seçilmiş 90 delegenin yanı sıra, Balıkesir Milletvekili B. Hacim Muhittin Çarıklı, Denizli Milletvekili Haydar Rüştü Öktem, Belediye Reisi Dr. Behçet Uz ve diğer vilayet yöneticileri katılmıştır. Kongre Başkanlığına Fazlı Güleç, İkinci Başkanlığa Av. Baha Yörük, kâtipliklere Sabri Tümer ile Cevad Ahmet seçilmiştir.⁶¹⁰ Kongreye sunulan Vilayet Yönetim Kurulu Raporu; dâhili çalışmalar, hizmetler, üye kaydı, teftişler, seçimler ve gösteriler, dileklerin takip ve gerçekleştirilmesi, neşriyat ve propaganda, halkevleri, spor işleri, esnaf ve işçi kurumlarıyla ilişkiler, parti dispanseri ve hesap işleri kısımlarından oluşmaktadır.

Raporda belirtildiği üzere; İstanbul, Ankara ve İzmir'de yüksek öğrenim ve orta öğrenim yapan 117 öğrenciye maddi ve manevi çeşitli yardımlar yapılmıştır. Vilayetin

⁶⁰⁹ Yönetim Kurulu Asil; Hamit, İbrahim Kemal Bayburt, Galip Bahtiyar, Dr. Nurettin Ali, Refi Bayar, Aziz Ak, Nedim Erson, Bayan Hasene Ilgaz seçilmişlerdir. Yedek; Mithat Nemli, Hasan, Dr. Ömer Vasfi, Av. Faruk Dereli, Bayan Lahika Manyas, Tevfik Amca, Ferit Hamal, Süruri Beylerdir. Büyük Kurultay asil; Bayan Faide Esendal, Prof. Hayrullah Diker, Naci Ali Moralı, Ferit Hamal, İbrahim Kemal. Yedek; Halil Hilmi, Mekki Hikmet, Haşim Refet, Cevdet Bey ve Dr. Turhan'dır; **Akşam**, 17 Kânunuevvel 1938.

⁶¹⁰ İzmir Vilayet Kongresi'nden görüntüler için bk. **Anadolu**, 16 Birinci Kanun 1938; 14 Aralık günü gazetelerde yer alan ilana göre İzmir Vilayet Kongresi, şehir hoparlörleriyle canlı olarak halk tarafından izlenebilecektir. Bu amaçla şehrin muhtelif yerlerinde tedbir alınmıştır. İsteyen vatandaşlar ise halkevine giderek kongreyi izleyebileceklerdir; **Anadolu**, 14 Birinci Kanun 1938.

özellikle turistik güzelliklerini tanıtım için çeşitli kermesler düzenlenmiştir. İnkılâp Şehidi Kubilay Abidesinin etrafı düzenlenerek bir koru haline getirilmiştir. İzmir’i Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirler ile diğer şehirlere hava yoluyla bağlamak üzere Cumaovası’nda sivil hava istasyonu tesis edilmiştir. Spor faaliyetlerinin teşviki, turizm hareketlerinin geliştirilmesi, folklor işlerine önem verilmesi kapsamında çalışmalar devam etmektedir. Bu çerçevede Bergama, Ödemiş, Kuşadası, Selçuk etkinlikleri düzenlenmiştir. Turizmle ilgili sürdürülen faaliyetler kapsamında; Menemen, Bayındır, Çeşme, Tire’de kermesler düzenlenmiş, kanunlar çerçevesinde, turistlerin gezdirilmesi, ağırlanması gibi faaliyetlere ağırlık verilmiştir. Balkan Devletleri hekimleri ağırlanmış, gereken ilgi ve alaka sağlanmıştır. Geçen dönem 14 kazanın yapmış olduğu 66 talebin önemli bir kısmı gerçekleştirilmiştir. Neşriyat ve propaganda faaliyetlerine çok önem verilmiştir. Halkevlerinin faaliyetleri kapsamında; neşriyat, konferans, sergiler, eğlenceler, temsiller, kurslar, müsabakalar, köy destek uygulamaları ve sosyal yardım faaliyetleri etkili olarak sürdürülmüştür. Raporun kongre tarafından onaylanmasından sonra encümen seçimlerine geçilmiştir.⁶¹¹

Dilek Encümeninin hazırlamış olduğu raporda her bir dilek onaya sunulmuş, önemli bir kısmı kongrece kabul edilmiştir.⁶¹²

17 Aralık 1938’de yapılan son toplantıda, İzmir Vilayetini ilgilendiren dilekler hakkında Parti Genel Sekreterliği’nin göndermiş olduğu talimat okunmuştur. Söz konusu talimatta; Değirmendere Nahiyesinde ziraatçı olmayanlara tütün ekimi için müsaade edilmemesi, ruhsat verilmemesi, alıcılar tarafından bu havalideki üreticiler fakir olduklarından tütünleriyle birlikte kendilerinden alınan çuval ve sicimlerin iade olunması, Seydiköy havalisinde tütün alımı yapan araçların önlenmesi, Buca’da tütün satışlarının tekel denetiminde yapılması, İzmir vilayetinde inşası planlanan şarap fabrikasının Bornova’da inşaatı yer almaktadır. Talimat hakkında yapılan tartışmalar sonucunda; tütün satışlarının arz ve talebe bağlı olduğu, şarap fabrikasının Bayraklı’da Bornova şosesi kenarında Bayraklı T. Kulaklı mevkiinde inşa edilmesiyle Bornovalıların da taleplerinin yerine getirileceği karara bağlanmıştır. Karşıyaka’da Ebedi Şefin Annesinin mezarı bulunan Salih Paşa Camii yerinde başka bir cami inşası için Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne yapılan teklif kabul edilmiştir. Dilekler hakkında söz alan Muharrem Boran’ın, dileklerin basılarak delegelere dağıtılması önerisi, Bayındır Delegatesi Vasfi Oran’ın Bayındır

⁶¹¹ Anadolu, 15-16 Birinci Kanun 1938.

⁶¹² Anadolu, 17 Birinci Kanun 1938.

Hükümet Konağının diğer inşaata ilave olarak yapılması teklifi, Kuşadası Delegatesi Mitat Baysal'ın ilçede polis teşkilatı kurulmasıyla ilgili talebi kabul edilmiştir.⁶¹³

Torbalı Delegatesi Salim Hakkı; tütün üreticilerinin bu yıl kötü duruma düştüklerini, bazı eksperlerin özel olarak evlerde toplanarak içki âlemlerinde 100 kuruş değerinde olan tütünün 25 kuruşa satılmasını kararlaştırdıklarını belirtmiştir. Bunun üzerine Vali ve Parti Reisi, Torbalı bölgesinde ekilen tütünlerin en iyi kalitede olduklarını, İktisat Vekâletinin son zamanlarda tütünü borsaya aldirmek ve borsada satışını yaptırmak için ilgililere talimat verdiğini, bu mesele üzerinde incelemelerin devam ettiğini açıklamıştır. Tütün satışları meselesinin büyük bir üretici kitlesini ilgilendirdiğini söyleyerek, bu mesele üzerinde alınması gerekli olan tedbirleri araştırarak beş kişilik bir komisyon kurulmasını teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir. Söz konusu komisyona; Refik Sandıklıoğlu, Azmi Güvenç, Haydar Aryal, Hüsnü Evinç seçilmişlerdir. Tütün Komisyonunun hazırlayıp kongreye sunduğu raporda; tütün tespitini tarlada yapacak olan komisyonun biran evvel teşkil edilmesi; tütün ekimi sonunun 15 Mayıs olarak belirlenmesi; tütün şirket ve ticarethanelerinde, tütün ekicilerine üye olanların ekim yapmalarını, bu konuda itibarsızların ekimden men edilmeleri; Tütün tüccarlarının doğrudan doğruya tütün dikmemeleri; bir ekici için azami alan olarak 200 dekarın kabulü; tütün nevelerinin tespiti ile üreticilerin cüzdanlarına yazılması, ihracatçıların fiyat tespit ederek satışların ona göre yapılması, hususları teklif edilmiş ve kongrece uygun bulunmuştur. Gizli olarak yapılan oylamayla Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay temsilcileri seçilmiştir.⁶¹⁴

Vilayet Yönetim Kurulu raporunda belirtildiği gibi daha önce yapılmış olan taleplerin önemli bir bölümü karşılanmıştır. Kongre tartışmalarında öne çıkan konu ise tüm Ege Bölgesini ilgilendiren tütün üretimi, toplanması ve ihracı ile ilgilidir. Kongre çalışmaları esnasında oluşturulan, tamamen bu konuya yönelik bir komisyonun tedbirler geliştirmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye ekonomisi için de büyük önem arz eden tütün üreticiliği ve ihracatı için o günlerde geliştirilen çözüm yollarının geleceğe yönelik çalışmalarda alt yapı oluşturduğu değerlendirilmektedir.

⁶¹³ **Anadolu**, 18 Birinci Kanun 1938.

⁶¹⁴ Yönetim Kurulu Asil: Şehime Yunus, Atıf İnan, Mehmet Aldemir, Av. Ekrem Oran, Eczacı Faik Ener, Dr. Hüseyin Hulki, Ferit Eczacıbaşı, Baha Yörük; Yedek, Sabire Saret, Sedat Dikmen, Ahmet Şükrü Sayar, Dr. Mitat Orel, Kemal Kamil Aktaş, Sabri Menteş, Mithat Oksancak, Kamil Tamer. Kurultay; Behçet Uz, Atıf İnan, Mehmet Aldemir, Ekrem Oran, Rasim Dirim, Nuri Fettah, Tahir Bor'dur; **Anadolu**, 18 Birinci Kanun 1938.

3.1.1.6. Kars Vilayetinin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Sorunları

Kars Vilayet Kongresi, 15 Aralık 1938 Perşembe günü saat 19.00'da Kars Halkevi salonunda, Vali ve Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Akif Eyidoğan tarafından açılmıştır. Kongreye merkezden ve ilçelerden gelen 47 delege ile devlet daireleri müdürleri, vilayet ve belediye genel kurul üyeleri, birçok partili ve müşahit katılmıştır. Kongre Başkanlığına Zihni Orhon, sekreterliklere de Fuat Araslı ile Aliyar Vural seçilmişlerdir.⁶¹⁵

Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Akif Eyidoğan tarafından okunan, yönetim kurulunun iki yıllık faaliyetini kapsayan çalışma raporunun ilk bölümü yönetim kurulu teşkilatında iki yıl içerisinde meydana gelen değişiklikleri içermektedir. Kurul faaliyetlerinin, merkezden gönderilen milletvekilleri tarafından iki defa teftişe tabi tutulduğu; vatandaş dileklerinin nasıl takip edildiği; ilçe yönetim kurullarının ne şekilde kontrol edildiği hakkında bilgi verilmektedir. Partiye kayıtlı üye sayısı, 1.484'ü kadın olmak üzere 30.164'e ulaşmıştır. Binalarla ilgili bölümde; merkezde ve ilçelerde parti binaları inşa ve onarımı; Halkevleri binalarının satın alınması, onarımı veya yeniden inşası ile ilgili bilgilere yer verilmektedir.⁶¹⁶

Raporda; parti-hükümet işbirliği kapsamında, ilçelerde kaymakamlıklarla ve vilayette valilik başta olmak üzere diğer hükümet kuruluşları ile kurulan ve sürdürülen koordineli çalışmalar izah edilmektedir. Son iki yıl içerisinde mahalli idarelerin her kademesinde, ticaret odalarında yapılan seçimlerde yönetim kurulunun etkin faaliyetleri açıklanmaktadır. Vilayet bölgesinde bulunan çeşitli birlikler, cemiyetler, borsalar, iktisadi teşekküller ile kurulan ve sürdürülen olumlu ilişkiler ifade edilmektedir. Halkevleriyle ilgili bölümünde; Kars, Ardahan ve Iğdır Halkevlerinin mahalli ihtiyaçlara göre kurulmuş olan kollarıyla, kültür, spor, sanat, sosyal yardım ve milli birlik bakımından etkili hizmetlerde buldukları belirtilmektedir. Sarıkamış Halkevinin ise faaliyetlerinin binasının elverişsizliği nedeniyle kısıtlandığı vurgulanmakta, başta Parti Merkezi olmak üzere, belediye ve vilayetteki diğer kurum ve kuruluşlarca desteklenerek, istenen düzeye gelmesinin beklendiği açıklanmaktadır. Kağızman Halkevinin de etkili hizmetler vereceği ifade edilmektedir. Özellikle Kars, Ardahan ve Iğdır Halkevlerinin köy ve köylülerle ilgili çok etkili faaliyetlerinin olduğu belirtilmektedir.⁶¹⁷

Bölge gençliğinin eğitim, kültür, spor ve milli manevi alanlarda yetişmesi,

⁶¹⁵ Kars, 16 Birinci Kanun 1938.

⁶¹⁶ Kars, 20 Birinci Kanun 1938.

⁶¹⁷ Kars, 20 Birinci Kanun 1938.

gelişmesi, medeni hayatla uyum sağlaması için yönetim kurulu çalışmalarından da bahsedilmektedir. Yardımla ilgili hususların, il özel idaresi, belediye, Kızılay, çocuk esirgeme kurumu ve halkevleri vasıtasıyla sağlandığı, merkezde ve köylerde özellikle talebe pansiyonlarında sürekli sıcak yemek çıkarılmasının temin edildiği, derslerle ilgili malzemelerinde eksiklik olmaması için gayret gösterildiği belirtilmektedir. Başarılı öğrencilerin ortaokullardan başlamak suretiyle, lise ve yüksek okul imkânlarından yararlanmaları için yönetim kurulunca özel tedbirler geliştirildiği ve eğitim görmek isteyen hiç bir gencin mağdur edilmediği ifade edilmektedir.⁶¹⁸

Raporun bundan sonraki bölümünde finansal durumdan bahsedildikten sonra; önceki kongre taleplerinin gerçekleşme durumu hakkında detaylı açıklamalarda bulunmaktadır. Vilayetçe çözümlenen veya gerçekleştirilemeyen dileklerin de gerekçeleri belirtilmektedir. Merkeze iletilen dilekler hakkındaki gelişmeler şu şekildedir;

Posof'ta tuzun önceki yapılan indirimden daha fazla ucuzlatılamayacağı bildirilmiştir. Rabat Mahallesi halkının başka bölgeye nakli işlemi, halk bu konuda istekli olmadığından uygulanmamıştır. Sarıkamış'ta Ziraat Bankası açılmayacağı, ancak bankacılık görevlerini görecektir, kredi işlemlerini yürütecek bir ajanlık tesis edileceği bildirilmiştir. Sarıkamış'ta polis teşkilatı kurulmuştur. Kars ve havalisindeki arazi, tapu ve kadastroya bağlanmakta olduğundan, çiftçiye arazi karşılığı ikrazat yapılması için şubeye Ziraat Bankası kanalıyla talimat verilmiştir. Kars vilayeti köylü halkının yeni orman kanunu tadilatı gereği, intifa hakkı olarak kereste ihtiyacı sağlanmaktadır. Vilayet bölgesinde 46.000 aileye 165.000 parça tapu ile toprak dağıtımı yapılmıştır. Frengi hastalığı ile mücadele kapsamında Ardahan ilçesi taraması yapılmış, kan tahlillerinden sonra diğer kazalara geçilecektir.⁶¹⁹

Kars Vilayeti genel durumu, yapılan olağanüstü inşaat ve onarım faaliyetleri, özellikle canlı hayvan yetiştirme ve ihracı, belediyenin gerçekleştirdiği işler ve Kars Gazetesi ile ilişkiler hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Vilayet Yönetim Kurulu Raporu ittifakla kabul edilmiş, encümen seçimleri yapılmıştır.⁶²⁰

16 Aralık'ta yapılan ikinci toplantıda vekâletlere iletmek üzere kabul edilen dilekler ilçelere göre şu şekildedir;

Arpaçay İlçesi; nahiyelelerin tam teşkilatlı hale getirilmesini; kaza merkezine bir

⁶¹⁸ **Kars**, 23 Birinci Kanun 1938.

⁶¹⁹ **Kars**, 23 Birinci Kanun 1938.

⁶²⁰ **Kars**, 16 Birinci Kanun 1938.

ziraat memuru ile bir baytar verilmesini; kazada asliye mahkemesi teşkilatı kurulmasını; medeni bir vergi olmayan sayım vergisinin kaldırılmasını; köy salmalarının iptalini; Ziraat Bankası açılmasını talep etmektedir.

Posof İlçesi; kazada etkili olarak frengi mücadelesinin devlet eliyle yapılmasını; tuzun ucuzlatılmasını istemektedir.

Kağızman İlçesi; 1939 senesinde açılacağı belirtilen ortaokulun faaliyete geçirilmesini; Akçay'da yeniden bir kaymakamlık tesis edilmesini; konserve ve meyve kurutma fabrikası kurulmasını; Kızılkaya, Todan ve Kuloğlu köylerinin yakınında bulunan ve esasen orman olmayan araziden istifade edilmesine izin verilmesini; Ziraat Bankası şubesi açılmasını talep etmektedir.

Çıldır İlçesi halkı çok fakirdir. Her türlü vergiyi vermekte, köy kanunu uygulandığından bu ihtiyacı güçlkle karşılamaktadır. Yapılmakta olan eğitim okullarına verilen yardım parasının artırılması gerekir.

Ardahan İlçesi; bir ortaokul açılmasını, halkevi binasının yapılmasını istemektedir.

Göle İlçesi; asliye mahkemesi açılmasını; frengi hastalığının önüne geçilmesi için gereken tedbirin alınmasını, Oltu ilçesine bağlı Kosor nahiyesinin Göle ilçesine bağlanmasını talep etmektedir.

Kars Merkez İlçesi; Digor'un tam teşkilatlı bir nahiye haline getirilmesini; mevcut süt fabrikasının, yurt dışına da süt ihraç edebilmesi için devletçe tedbir alınmasını; Kars merkezine 15 polis kadrosu daha verilmesini istemektedir.

Iğdır İlçesi; İplik fabrikasının biran evvel tesisini; Kars'ta geniş kadrolu bir Sanat Okulunun açılmasını; sütçülüğün ıslahı için süt standardizasyon sisteminin kurulmasını; Iğdır ve Tuzluca'da parti teşkilatının biran evvel kurulmasını; pamuk üretimi için mibzer ve çapa makinesi verilmesini; pamuk tohumlarının ilaçlanması için vakum kamara tesisini; pamuk istasyonu ve laboratuvar tesisini; ilçeye içme suyu getirilmesini talep etmektedir.

Sarıkamış İlçesi; nahiye merkezlerinde birer nüfus memuru bulundurulmasını; Bardız kamununa bir hükümet konağı inşasını; nahiyelere birer sıhhat memuru verilmesini; tuzun nakliye fiyatının indirilmesini; köylü tütün, sigarası, gaz ve pırtının fiyatlarının düşürülmesini; odun kesim ve satışına izin verilmesini; et konserve ve pancar kurutma makinesi teminini; köylere birer ebe verilmesini talep etmektedir.⁶²¹

⁶²¹ CCA Fon 490 Yer No: 495-1993-1.

17 Aralık'ta yapılan son toplantıda Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegelerinin seçimi yapılmıştır.⁶²² Kongre görüşmelerinden tespit edildiği kadarıyla, Kars Vilayeti'ne ilişkin sorunlar; sosyal ve kültürel gelişmeler ile iktisadi kalkınma beklentileri kapsamındadır. Vilayet Yönetim Kurulu raporundan anlaşıldığı üzere, daha önce yapılmış olan taleplerin önemli bir bölümü çözümlenmiştir. Ancak yoksul halkın çoğunluğu teşkil ettiği, Çıldır başta olmak üzere, Posof ve Arpaçay ilçelerinin her yönden daha fazla desteğe ihtiyacı olduğu görülmektedir.

3.1.1.7. Maraş Vilayet Yönetiminde Değişiklikler

Vilayet kongresine kadar olan dönemde; Vilayet Yönetim Kurulu kararıyla eski halkevi binası satılmış, yeni binanın inşasına başlanmıştır.⁶²³ Vali Salih Cemal Gülen'in vefatı üzerine Maraş Valiliğine 21 Temmuz 1937'de Osman Şahinbaş atanmıştır.⁶²⁴ Şahinbaş'ın daha sonra Manisa Valiliğine atanması üzerine de, Maraş Valiliğine 15 Aralık 1938'de Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Sabri Çıtak getirilmiştir.⁶²⁵

Maraş Vilayet Kongresi, 15 Aralık 1938 Perşembe günü saat 10.00'da Maraş Belediye salonunda; Vali ve Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Osman Şahinbaş'ın konuşmasıyla açılmıştır. Vilayet Yönetim Kurulunun iki senelik çalışma raporu kongrece onaylanmıştır. İkinci Başkan ve kâtiplerin seçiminden sonra, kaza dilekleri okunmuş, bu dilekler hakkında kongreye katılan daire müdürleri gerekli açıklamalarda bulunmuşlardır. Hesapları incelemek üzere ayrılan encümen raporu da onaylanarak eski heyet ibra edilmiştir. Vilayet Yönetim Kuruluna, Vali Osman Şahinbaş'ın teklifi üzerine önceki heyet aynen seçilmiştir.⁶²⁶ 1938 yılında yapılan Maraş Vilayet Kongresi hakkında yerel basında ve arşivlerde yukarıda belirtilenler dışında bir bilgiye ulaşılmamıştır.

3.1.1.8. Samsun'da Hükümet-Parti Birlikteliği

Samsun Vilayet Kongresi, 15 Aralık 1938 Perşembe günü saat 14.00'te Vali ve Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Fuat Tuksal'ın başkanlığında, halkevi salonunda toplanmıştır. Kongreye müşahit olarak Gümüşhane Milletvekili Şevket Erdoğan katılmıştır. Başkan Fuat Tuksal'ın, hükümet ve parti birlikteliğinin önemine değindiği açış

⁶²² Vilayet Yönetim Kurulu; Zihni Orhon, Hüseyin Talınlı, Dr. Süleyman Kuntalp, Rıfkiye Kağan, Ecazacı Abdurrahman Sürmen, Vahit İmur, Haydar Emiroğlu ve Mehmet Bahadır'dır. Kurultay; Zihni Orhon (asıl) Dursun Erdağ (yedek), Mehmet Bahadır, Samet Oktay, Aliyar Vural ve Fuat Araslı'dır; **Kars**, 20 Birinci Kanun 1938.

⁶²³ **Maraş**, 3 Haziran 1937.

⁶²⁴ **Maraş**, 22 Temmuz 1937.

⁶²⁵ **Maraş**, 15 İllkânun 1938.

⁶²⁶ Büyük Kurultay delegeleri; Rıza Çuhadar, Hamdi Dereli, Abdullah Yağcıoğlu'dur; **Maraş**, 22 İllkânun 1938.

konuşmasından sonra, İkinci Başkanlığa Naşit Fırat, kâtipliklere Yusuf Akın ile Zihni Serrin seçilmişlerdir.⁶²⁷

Nail Tuzcu tarafından okunan iki yıllık çalışmaları içeren raporda; partiye kayıtlı üye sayısının 46.142'ye ulaştığı, 4 yeni Halkevinin açılması için gereken işlemlerin başlatıldığı, Samsun Halkevine bir konferans salonunun yaptırıldığı, yeni Halkevinin inşası için 83.000 liranın temin edildiği belirtilmektedir. Rapor ittifakla kabul edilmiş, encümen seçimleri yapılmıştır.⁶²⁸

16 Aralık 1938'de yapılan ikinci toplantıda Hesap Bakma ve Bütçe Encümenlerinin hazırlamış olduğu raporların kabulü ile eski heyetin ibrası sağlanmıştır. Dilek Encümeninin hazırlamış olduğu raporda, ilçelerden gelen talepler tek tek tartışılarak kabul veya reddedilmiş, bazı talepler hakkında kongreye katılan hükümet daire başkanları ve şube müdürleri izahatta bulunmuşlardır. Açık olarak yapılan oylamayla yeni Vilayet Yönetim Kurulu üyeleri ile Kurultay delegeleri seçilmiştir.⁶²⁹

3.1.1.9.Seyhan Kongresi'nde Partili Gençler “Taha Toros ve Hadi Okan”

Seyhan Vilayet Kongresi, 15 Aralık 1938 Perşembe günü saat 08.00'de Vali ve Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Tefik Hadi Baysal'ın başkanlığında, parti binasında toplanmıştır. Başta CHP Müşahidi Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İncedayı olmak üzere, vilayet umumi meclis azaları, bazı kaymakamlar, vilayetteki vekâletleri temsil eden şube müdürleri ve başkanları, partili vatandaşlar ve halktan birçok kimse kongreye katılmıştır. Adana merkez ilçesi de dâhil olmak üzere kongreye, 10 ilçeden seçilmiş olan 53 delege iştirak etmiştir. İkinci Başkanlığa Dr. Ekrem Baltacı ve sekreterliklere Taha Toros ile Memduh Pekbilgen seçilmiştir. Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Tefik Hadi Baysal tarafından kurul tarafından hazırlanan rapor okunmuş, rapor hakkında izahat verilmiş, encümen seçimleri yapılmıştır. Kongre öncesi Adana Halkevinde düzenlenen toplantıda, CHP'nin en genç üyelerinden Taha Toros, kongreye müşahit olarak katılan Cevdet Kerim İncedayı'yı tanıtıcı bir konuşma yapmıştır. Kongrenin birinci günü sonrası Adana Halkevinde yapılan toplantıda da Hadi Okan tarafından bir konferans verilmiş, Adana'da yapılan parti çalışmaları, Adana ve dolayısıyla Çukurova'nın ekonomik değerlerinden

⁶²⁷ Samsun, 16 Birinci Kanun 1938.

⁶²⁸ Samsun, 16 Birinci Kanun 1938.

⁶²⁹ Yönetim Kurulu Asil; Yusuf Kuran, M. Aldıkaçtı, Nuri Şahin, Pakize Alganer, Naşit Fırat, Nail Öztuzcu, Mümtaz Arkayın, Rüştü Başaran. Yedek; Behire Aktay, B. Özmerzifon, E. Aksu, S. Çubukçu, S. Taylan, Av. Mahmut, Osman Cudi Gürsoy. Kurultay Asil; Mustafa Aldıkaçtı, Fazıl Keresteci, S. Ordulu, İsmail Işın, Muin Köprülü, O.C. Gürsoy. Yedek; Yusuf Kıran, Nail Öztuzcu, İsmail Umur, Z. Zerrin, K. Çuhacı, H. Berk'tir; Samsun, 23 Birinci Kanun 1938.

bahsedilmiştir.⁶³⁰

22 Aralık'ta Vilayet Yönetim Kurulu, Tevfik Hadi Baysan başkanlığında toplanmış, Kâtipliğe Nevzat Güven, Muhasipliğe Hasan Ateş, Halkevi Başkanlığına Kasım Ener seçilmiştir.⁶³¹

Kongre öncesi ve esnasında CHP'li gençlerin vermiş oldukları konferanslar dikkat çekmektedir. Bu uygulamanın CHP'nin genç üyelerine vermiş olduğu değerin bir göstergesi olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle Hadi Okan'ın Halkevlerinin amaçları hakkında yapmış olduğu açıklamalar, bu kurumun Türkiye'de gerçekleştirilen devrimlerle ilişkisini ortaya koyan verilere dayanmaktadır.

3.1.1.10. Malatya Vilayeti'nin Merkezden Talepleri

20 Aralık 1938'de yapılan Malatya Vilayet Kongresi hakkında yerel basında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cumhuriyet Arşivinden temin edilen belgede, söz konusu kongrede kabul edilerek, merkeze bildirilen talepler bulunmaktadır. Buna göre;

(1) Malatya lisesinin halen 1.000 öğrencisi bulunmaktadır. Vilayet ihtiyacını karşılamamaktadır. Yeni bir lise binasının açılmalıdır.

(2) Malatya merkezinde Halkevi şubelerini de ihtiva edecek şekilde modern bir parti binası inşası için Genel Yönetim Kurulu bütçesinden 40.000 lira gönderilmelidir.

(3) Türkiye'nin en leziz ve nefis meyve ve sebzelerini yetiştiren Malatya vilayetine bir konserve fabrikası açılmalıdır.

(4) Malatya merkez ve civarında sıtmadan muzdarip olanların tedavisi ve sıtmanın önlenmesi için bir mücadele teşkilatı yapılmalıdır.

(5) Ulu Cami, müze olarak kullanılmak üzere vakıflarca onarılmalıdır.

(6) Parti ocak kongreleri il ve ilçe kongreleri gibi iki senede bir yapılmalıdır.

(7) 1939 senesinde Malatya merkezinde bir stadyum inşası için Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü bütçesinden yardım yapılmalıdır. Kapalı olan Dilek istasyonuna memur tayin edilmelidir.

(8) Büyük bir kasaba denilmeye layık olan İsmet Paşa nahiye merkezinde sulh hâkimliği, tapu, posta ve telgraf memurluğu ihdas edilmeli; Vilayetin güney hududu üzerinde önemli bir bölge olan Besni kazasında polis teşkilatı yapılmalı; Arapgir'de Ziraat

⁶³⁰ Yeni Adana, 15 Birinci Kanun 1938.

⁶³¹ Türk Sözü, 23 Kânunuevvel 1938.

Bankası ajansı kurulmalıdır.

(9) Malatya-Arapgir yolu üzerinde Kuruçay ve Kozluk deresi ile Malatya-Pötürge yolu üzerinde Şiro Çayı üzerine nafia vekâletince birer köprü yapılmalı; Büyük bir nahiye olan Keferdiz'de posta ve telgraf merkezi açılmalıdır.⁶³²

Malatya Vilayeti'nin merkezden taleplerinin ağırlıklı olarak, sebze ve meyve yetiştiriciliğinin desteklenmesi, eğitim ve öğretim kurumları ihtiyacının giderilmesi, yol ve köprülerin bakım-onarımı konularında olduğu tespit edilmiştir.

3.1.2. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Birinci Olağanüstü Kurultayı

Bilindiği üzere Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefatıyla, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Cumhurbaşkanı ile CHP Genel Başkanı'nın belirlenmesi ihtiyacı doğmuş, 11 Kasım'da olağanüstü toplanan TBMM, İsmet İnönü'yü Devletin II. Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Bu seçimden bir buçuk ay sonra, CHP I. Olağanüstü Kurultayı 26 Aralık 1938 Pazartesi günü saat 10.00'da TBMM müzakere salonunda, CHP Genel Başkanı'nın tespit edilmesi amacıyla toplanmıştır. Kurultaya 375 partili mebus ile vilayetlerden seçilmiş 216 delege katılmıştır. Kurultay, Parti Genel Başkan Vekili ve Başbakan Celal Bayar'ın konuşmasıyla açılmıştır.⁶³³

Kurultayın ikinci celsesinde; 30 kişiden oluşan encümen yapmış olduğu çalışma sonrası hazırladığı raporda "*CHP'nin Genel Başkanı*" hakkında tadil edilmiş tüzük maddelerini kongreye sunmuştur. Buna göre; İsmet İnönü, partinin değişmez Genel Başkanı olarak belirlenmiştir.⁶³⁴ İsmet İnönü ve Celal Bayar'ın konuşmalarından sonra, yeni yönetim kurulu üyeleri ittifakla seçilmiş, kurultay aynı gün saat 16.55'te sona ermiştir.⁶³⁵

CHP'nin I. Olağanüstü Kurultayı öncesi Genel Sekreterlik tarafından hazırlanan tüzük tadili ile ilgili gerekçelerin zorunlu sebeplerinin açıklandığı metinde; Gazi Mustafa

⁶³² CCA Fon 490-1 Yer No: 496-1997-1, s. 2.

⁶³³ CHP I. Olağanüstü Kurultayı'ndan görüntüler için bk. **Ulus**, 27 Aralık 1938.

⁶³⁴ Tüzük değişikliği; "...2. Md. Partinin banisi ve ebedi başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi olan Kemal Atatürk'tür. 3. Md. Partinin değişmez genel başkanı İsmet İnönü'dür. 4. Md. Partinin değişmez genel başkanlığı aşağıdaki üç surette inhilal edebilir; a) Vefat, b) Vazife yapamayacak bir hastalığı sabit olması halinde, c) İstifa. Bu üç şekilden birisi dolayısıyla inhilal vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak partiye mensup mebuslardan bir zatı değişmez genel başkanlığa seçer"; **Ulus**, 27 Aralık 1938; Bu değişiklikle 152 madde olan 1935 Tüzüğü, 154 maddeye çıkmıştır; **CHP Tüzüğü**, Recep Usluoğlu Basımevi, Ankara, 1938.

⁶³⁵ Yönetim Kurulu Üyeleri: Esat Uras Amasya, Mümtaz Ökmen Ankara, Dr. Fikri Tüzer Erzurum, Nafi Atuf Kansu Erzurum, Münir Akkaya Giresun, Dr. Refik Saydam İstanbul, Muhlis Erkmen Kütahya, Salah Cimcoz İstanbul, Hasan-Ali Yücel İzmir, Halil Türkmen Zonguldak, Hüsnü Çakır İzmir, Dr. Cemal Tunca Antalya, Cevdet Kerim İncedayı Sinop, Şükrü Ali Ögel İstanbul, Rahmi Apak Tekirdağ, Remzi Gürez Gaziantep şeklinde oluşmuştur; **Ulus**, 27 Aralık 1938.

Kemal Atatürk için “*Ebedi Şef*”, İsmet İnönü için de “*Milli Şef*” tabirleri kullanılmıştır. Böylece Türk siyaseti literatürüne 1938 yılında bu kavramlar girmiş, 1938-1945 yılları arasındaki CHP iktidarı “*Milli Şef Dönemi*” olarak adlandırılmıştır.⁶³⁶

I. Olağanüstü Kurultay sonrası yaşanan en önemli gelişme 25 Ocak 1939’da Celal Bayar’ın istifasıdır. Bunun üzerine hükümet kurma görevi Dr. Refik Saydam’a verilmiş, 27 Ocak’ta hükümet programı açıklanmıştır. Aynı gün, Hasan Saka, Hilmi Uran ve Fikri Tuzer verdikleri önergeyle milletvekili seçimlerinin yenilenmesi sürecini başlatmışlardır. Bu arada Refik Saydam, parti yönetiminde de önemli bir değişiklik yaparak 29 Ocak’ta, 1936 yılından beri Genel Sekreterlikle beraber sürdürülen Dâhiliye Vekâleti hizmetini birbirinden ayırmıştır. Böylece parti idaresi ile hükümet idaresi bağı gevşetilmiştir.⁶³⁷

1939 seçimleri öncesi İnönü’nün, 6 Mart’ta İstanbul Üniversitesi’ni ziyareti esnasında söylediği sözler, mecliste farklı bir denetim sistemini işaret etmektedir:

*“Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekâmülleri siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletın murakabesi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edinilmedikçe halk idaresi vardır denilemez. Onun için Büyük Millet Meclisinin vazife ifa etmesi en ufak bir tereddüde mahal vermeyecek selabette olacaktır.”*⁶³⁸

26 Mart 1939’da milletvekili genel seçimleri yapılmış, 424 milletvekili, altıncı yasama döneminde göreve başlamıştır. Seçim sonrası yaşanan gelişmelerden, Atatürk dönemindeki bazı kırgınlıkların da giderildiği görülmektedir.⁶³⁹ VI. Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını 3 Nisan 1939’da yapmış, yeni hükümet tekrar Dr. Refik Saydam tarafından kurulmuştur.⁶⁴⁰

Refik Saydam Hükümeti döneminde, uluslararası ortamda Türkiye tarafsızlık politikasını terk ederek yeni bir yol arayışına girmiştir. Bu gelişmede, 1938’de başlayan İtalya’nın ve Almanya’nın Balkanlara yönelik tutumları önemli bir rol oynamıştır.⁶⁴¹

⁶³⁶ Yeni kavramlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hakan Uzun, “*Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları*”, **ÇTTAD**, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), s. 233-271.

⁶³⁷ Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 143-147; **Ulus**, 29 Ocak 1939.

⁶³⁸ **Akşam**, 7 Mart 1939.

⁶³⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap, I. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 24-27; Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Refet Bele, Rauf Orbay, Fethi Okyar, Hüseyin Cahit Yalçın yeniden siyasette yer almışlardır. Dr. Rıza Nur, Halide Edip ve Adnan Adıvar gönüllü sürgünden geri dönmüşlerdir.

⁶⁴⁰ Yeni hükümette görev dağılımı şu şekildedir: Adliye Vekili Tefik Fikret Sılay (Sonra Fethi Okyar, Hasan Menemencioğlu), Milli Müdafaa Vekili Gen. Naci Tınaz (Sonra Saffet Arıkan, Gen. Ali Rıza Artunkal), Dâhiliye Vekili Faik Öztürk (Sonra Fikri Tuzer), Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Maliye Vekili Fuad Ağralı, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy, İktisat Vekili Hüsnü Çakır, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş, Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana Tarhan, Ziraat Vekili Muhlis Erkmen, Haberleşme ve Ulaştırma Vekili Ali Çetinkaya (Sonra Cevdet Kerim İncedayı, Amiral Fahri Ergin), Ticaret Vekili Cezmi Erçin (Sonra Nazmi Topçuoğlu, Mümtaz Ökmen); **Cumhuriyet**, 26 Mart 1939.

⁶⁴¹ Temuçin Faik Ertan-Çağla Derya Tağmat, “*Atatürk’ün İkinci Dünya Savaşı’na Dair Öngörülleri*”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 15, Sayı: 29, Ankara, Mayıs 2017, s. 67-79.

1 Nisan 1939'da Amerika ile imzalanan ve 5 Mayıs'ta yürürlüğe giren “*Türkiye-Amerika Ticaret Anlaşması*” kapsamında; ABD'ye “*Gerek ithalat ve ihracatta ve gerek diğer bütün konularda en ziyade müsaadeye mazhar millet statüsü*” tanınmıştır.⁶⁴² Türkiye'nin Batı'ya yaklaşması çerçevesinde diğer bir adım, 15 Nisan 1939'da başlayan Türkiye-İngiltere görüşmeleridir ki, 12 Mayıs'ta Ankara'da “*Ortak Demeç*” adıyla anılan bir ön anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.⁶⁴³

Türkiye'nin uluslararası ortamda Batı ile yaklaşma çabalarını sürdürdüğü, yurt içinde ise ülke yönetiminde daha demokratik bazı uygulama arayışlarının irdelendiği bir dönemde, CHP'nin V. Büyük Kurultayı toplanmaktadır.

3.1.3. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Beşinci Büyük Kurultayı

Kurultay, 29 Mayıs 1939 tarihinde saat 10.00'da Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından açılmıştır. Kurultay Başkan vekilleri, Abdülhalik Renda ve Hilmi Uran'dır. Kurultaya, 416 milletvekili, 214 delege olmak üzere toplam 630 partili üye katılmıştır. Delege katılım oranı % 34'tür. Devlete yeni katılan Hatay Vilayetinden sadece dört delege kurultaya iştirak etmiştir. Parti teşkilatı olmayan; Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli, Urfa ve Van vilayetlerinden delege katılımı olmamış, bu vilayetleri temsilen 44 milletvekili iştirak etmiştir. Ayrıca partiye bağlılığı onaylanmış olan tüzel kuruluşlardan; Zonguldak Maden Mühendisleri Kurumu, Türkiye Tiftik Cemiyeti ve Ordu Maluller Birliğinden üçer delege kurultayda yer almıştır. Müstakil Grup üyesi olarak 21 kişi seçilmiştir.⁶⁴⁴

İsmet İnönü açılış konuşmasında; halk iradesinin, siyasal sisteme yansımaları çerçevesinde yapılmış olan seçimlerden bahsettikten sonra, meclis çalışmalarında tasarlanan yeni denetim organı, “*Müstakil Grup*” hakkında şu açıklamada bulunmuştur;

“...Büyük Kurultaydan vazife alan ve Parti Genel Başkanının farksız başkanlığında çalışacak olan, intizam ve inzibat içinde, şuurlu ve çalışkan bir Müstakil Grubun icra mevkiinde olan milletvekilleri ekseriyetine ve hükümetine esaslı bir yardım temin ederken, büyük milletimize de kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını ümit ediyoruz...”

Köylerden başlayarak, vilayet kongrelerine kadar uzanıp, kurultay çalışmalarına gelen halkın talepleri hakkında da şunları ifade etmiştir:

⁶⁴² Anlaşmanın imzalanma tarihi 1 Nisan 1939'dur. Kanun'un TBMM'de kabul tarihi 16 Haziran 1939'dur. “1. Md. “*Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 1 Nisan 1939 tarihinde Ankara'da imzalanan Ticaret Anlaşması 5 Mayıs 1939 tarihinden itibaren meri olmak üzere kabul ve tasdik edilmiştir...*”; **Resmî Gazete**, 26 Haziran 1939, Sayı: 4242.

⁶⁴³ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 600.

⁶⁴⁴ **Cumhuriyet Halk Partisi V. Büyük Kurultay Zabıtları**, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s. 1-18. CHP V. Büyük Kurultayı'ndan görüntüler için bk. **Ulus**, 30 Mayıs 1939.

“...Büyük Kurultayın Sayın Üyeleri; cumhuriyet hükümetinin geçen kurultaydan beri memlekette tahakkuk ettirdiği faydalı işleri ve aziz halkımızın resmi müesseselerden tamimini arzu ettiği dilekleri, elinizdeki hülasalarda teferruatı ile bulacaksınız. Güzel vatanın her sahada geniş mikyasta imar edilmesi, yükseltilmesi ve kuvvetlendirilmesi, durmak bilmeyen bir gayretle devam etmektedir. Birbiriyle maddi ve manevi irtibatı olmayan, dağınık parçalardan mürekkep harap bir memleket, en uzak köşeleri arasında bir aile efradının irtibatı gibi sıcak bir alaka ile bağlanmış muazzam bir kütle olma yolundadır. Önümüzdeki senelerde, bu çalışmalarımızın neticelerini daha parlak olarak göze çarpar bir hale getireceğimize katiyen güveniyoruz...”

İnönü, nutkunun diğer bölümlerinde; köylünün eğitim ve sosyal seviyesinin artırılması, halkevlerinin faaliyetleri, ülke savunmasına verilen önem, uluslararası ilişkilerde saygınlığın korunması, kurulan ittifakların devamı ve önemi konularına değinmiştir.⁶⁴⁵

Kurultayda yeni nizamnamenin geneli hakkında önemli görüşmelerin gerçekleştiği bölüm; “*Müstakil Grup*” hakkındadır. Müstakil Grup’un görev ve yetkileri, çalışma yöntemleri, üyelerinin seçimi, mecliste ve parti grup çalışmalarındaki tutum ve davranışları genel olarak soru işareti taşıyan hususlardır. Tartışmaların yoğunlaştığı diğer konular ise; Genel Sekreterlik ile Dâhiliye Vekâletinin ayrılması, Valilerin parti il başkanlıklarından alınması, müfettişliklerin yeniden faaliyete geçmesi, dil çalışmaları ve partiye kabul edilme yaşının 18’den 22’ye çıkarılmasıdır.⁶⁴⁶

2 Haziran 1939’da başlayan IV. Toplantı, 1. Celseden itibaren vilayet kongrelerinde tespit edilen hususların görüşülmesine geçilmiştir. Görüşmeler öncesi Dilek Encümeni hazırlamış olduğu raporu kurultaya sunmuştur. Kurultay 3 Haziran’da sona ermiştir.⁶⁴⁷

Vakıflar Kanunu çerçevesinde, vakıflarla ilgili faaliyetlerin belirli bir program çerçevesinde sürdürülerek olumlu sonuçların alınması; özel idarelerin beş senelik bir programa bağlı olarak bölgelerindeki spor tesislerini geliştirmesi; mahkeme ve hâkim ihtiyacının giderilmesi ile cezaevlerinin bakımı için tedbirler alınması; nahiye teşkilatlarının yeniden sağlanması, belediye gelirlerinin artırılmasına yönelik tedbirler

⁶⁴⁵ Cumhuriyet Halk Partisi V. Büyük Kurultay Zabıtları, s. 19-22.

⁶⁴⁶ Cumhuriyet Halk Partisi V. Büyük Kurultay Zabıtları, s. 41-84.

⁶⁴⁷ Dilek Encümeni Raporu: “Büyük Kurultayca seçilen Dilek Encümenimize, Parti Genel Sekreterliğinin 29.5.1939 tarihli ve 1/14681 sayılı tezkeresiyle havale buyrulan vilayet kongreleri dilekleri alakalı vekil ve umum müdürlerin huzurlarıyla ve büyük bir dikkat ve itina ile müzakere ve tetkik olundu. Parti teşkilat kademelerini takip ederek Yüksek Kurultayın ruznamesine kadar gelen bu dilekler halkımızın ehemmiyetli ihtiyaçlarını tebaruz ettirmesi ve ilk kademedan son kademeye kadar kongrelerimizin nazarı tasvibinden geçmesi itibarıyla üzerinde kemali ehemmiyetle durulması lazım gelen bu dilekler encümenimizce baştan nihayete kadar geniş bir surette incelenmiş ve bu meyanda üyeler tarafından yapılan teklifler de ehemmiyetle mütalaa ve tetkik edilmiştir. Vekillerimizin encümen çalışmalarını kolaylaştırıcı alaka ve duygularını şükranla kaydetmeyi bir vazife biliriz. Müzakere neticeleri hülâsaten aşağıda olduğu gibi tertip sırasıyla tespit edilmiş bulunmakla, Yüksek Heyetin nazarı tasvibine saygılarımızla arz olunur.” 2.6.1939, Dilek Encümeni Reisi Çorum Mebusu İsmet Eker, Mazbata Muharriri Mardin Mebusu Rıza Erten, Kâtip İstanbul Mebusu Fakihe Öymen. 22 üyenin imzası; Cumhuriyet Halk Partisi V. Büyük Kurultay Zabıtları, s. 106-107.

geliştirilmesi, hükümet konaklarının inşası; vergi indirimleri, vergi borçlarının affı, ihtiyacı olan ziraatçıya arazi dağıtımı; Maarif Şurası kararları çerçevesinde okul ve öğretmen ihtiyacının giderilmesi; yollar ve demiryollarının belirli bir planlama dâhilinde inşasına devam edilmesi, bazı yerlere elektrik verilmesi; yerli mallarının ucuzlatılması, devletçilik ilkesi çerçevesinde yeni fabrikaların açılması; tarım kredi kooperatiflerinin faaliyetlerinin, buğday koruma ve afyon üretiminin belirli bir düzene bağlanması; tabip ihtiyacının karşılanması, hastane kapasitelerinin artırımı, frengi ve sıtma ile mücadele tedbirlerinin geliştirilmesi; tütün üretimi ile ilgili yeni çareler üretilmesi, tuz fiyatlarında indirim sağlanması; Orman Kanunu uygulamalarının denetimi ve ziraatla ilgili tedbirlerin geliştirilmesi; V. Büyük Kurultayda onaylanan ve çözüm getirilen vilayet talepleridir.⁶⁴⁸

Vilayetler bakımından tüzük ve programa getirilen değişiklikler şunlardır:

- (1) Partiye kabul edilme yaşı, 18'den 22'ye çıkarılmıştır.
- (2) Partiye kaydolduktan sonra menfi hareketleri görülen kişilerin, vilayet idare heyetleri kararıyla partiden ilişkileri kesilecektir.
- (3) Parti Müfettişlikleri yeniden tesis edilmiştir.
- (4) Genel Sekreterlikle, Dâhiliye Vekâleti birbirinden ayrılmış; vilayetlerdeki teşkilatların daha düzenli ve etkili olarak çalışması sağlanmıştır. Buna bağlı olarak valiler de vilayetlerdeki parti başkanlıklarından ayrılmıştır.
- (5) Bütün seçimler gizli oyla yapılacaktır.
- (6) Bir kimse aynı zamanda iki idare heyetinde bulunamayacaktır.
- (7) Zirai krediler üretimi artırmak ve çiftçiyi desteklemek üzere kullanılacaktır.
- (8) Ticaret mübadelesi (değişimi) usulü kaldırılmıştır.
- (9) El işleri ve küçük sanatkârın güçlendirilmesi önem kazanmıştır.
- (10) Şoseler, devlet yapıları ve şehirciliğin planlı ve etkili hale getirilip devamlılığını sağlayacak tedbirler alınmıştır.
- (11) Köy okullarının verimliliğinin artırılması, öğretmen ihtiyacının giderilmesi, özellikle köylünün eğitimi kapsamında tedbirler geliştirilmiştir.⁶⁴⁹

⁶⁴⁸ Cumhuriyet Halk Partisi V. Büyük Kurultay Zabıtları, s. 109-158.

⁶⁴⁹ CHP Tüzüğü, 26.12.1938 tarihinde üsnomal toplanan Büyük Kurultay tarafından onaylanmıştır, Recep Usluoğlu Basımevi, Ankara, 1938; Cumhuriyet Halk Partisi V. Büyük Kurultay Zabıtları, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

V. Büyük Kurultayda her vilayetin talebi, gündeme getirilmiş, bunun takipçileri ve savunucuları da kurultaylarda yer alan vilayet temsilcileri olmuştur. Her vilayet temsilcisi, kendi vilayetinde gerçekleşen kongre sonucunda ulaşılan talepleri, büyük kurultayda gündeme getirmiş, ilgili vekâletlerden yapılan somut açıklamaları izlemiş ve hatta vekâlet veya ilgili kurum temsilcisi ile bunları tartışmıştır.

Kurultaylarda ulaşılan sonuçlar, CHP uygulamalarına iki şekilde yansımaktadır. Birincisi, ilgili vekâlet tarafından talebin doğrudan çözümlenmesi için vekâlete bağlı kurumlar görevlendirilmektedir. Diğer uygulama ise; ilgili talep çözümlenmek amacıyla meclis gündemine getirilmekte, tartışılmakta ve şartlar uygunsa konuya ilişkin kanunlar çıkarılmaktadır. V. Büyük Kurultayda dile getirilen taleplerden Mecliste tartışılıp görüşüldükten sonra, sosyal, hukuki, kültürel ve iktisadi ihtiyaçlara yönelik çıkarılan kanunlar EK-22’de belirtilmiştir.⁶⁵⁰

Kurultay öncesi hükümet tarafından, iki kurultay arasında vekâletlerce icra edilen faaliyetlerin dökümü yapılmıştır.⁶⁵¹ Söz konusu raporda; vilayet kongreleri vasıtasıyla Büyük Kurultaya gelen, burada tartışılıp çözümlenmesi kararlaştırılan hususların gerçekleştirilme durumları hakkında vekâletlerin çalışmaları vardır. Bu raporun da vilayet çalışmalarının, hükümet faaliyetlerindeki etkisi bakımından önemli bir gösterge olduğu değerlendirilmektedir.

3.2. Altıncı Büyük Kurultay’a Giden Dönem (1939-1943)

Türkiye’nin iç ve dış politikasına etki eden önemli gelişmelerin yaşanmasına 1939 yılı itibarıyla başlanmıştır. Aynı zamanda CHP’nin VI. Büyük Kurultayı’na giden bu sürecin başlangıç dönemi, uzun yıllar CHP iktidarı hakkında oluşan yorumların da belirleyicisi olmuştur.

3.2.1. Altıncı Büyük Kurultay’a Giden Dönemde Önemli Gelişmeler

CHP’nin V. Büyük Kurultayı sonrası Türkiye için yaşanan en önemli gelişmelerden biri Hatay’ın Türk toprakları içerisine katılmasıdır. Bilindiği üzere, Kurtuluş Savaşı esnasında 1921 yılında Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara İtilafnamesi ile İskenderun Sancağı, Fransız Manda idaresi altındaki Suriye sınırları içerisinde kalmıştır. Bu durum Lozan Antlaşması ile de teyit edilmiştir. Hatay sorunu, 9 Eylül 1936’da Fransa ile Suriye arasında yapılan anlaşmayla Suriye üzerindeki Manda idaresi kaldırılınca farklı

⁶⁵⁰ Vilayet Kongre Kararlarına Bağlı Olarak 1937-1940 senelerinde çıkarılan kanunlar **EK-22**, Sıra No: 90-138.

⁶⁵¹ **CHP Programının Hükümetçe Tahakkuk Ettirilen Kısımları Hakkında Rapor**, Ankara, 29.5.1939.

bir boyuta ulaşmıştır. Fransa, Suriye'den çekilirken buradaki etnik ve kültürel durumu dikkate almadan tüm haklarını Suriye'ye devretmiştir. Bu durumda Türkiye devreye girerek 9 Ekim 1936'da, çoğunluğu Türk olan İskenderun Sancağı'na bağımsızlık verilmesi için Fransa'ya bir nota vermiştir. Fransa, böyle bir uygulama durumunda Suriye'nin parçalanacağını öne sürerek, notayı reddedince sorun Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştür. 27 Ocak 1937'de Milletler Cemiyeti Sancağa yeni bir statü verilmesini kararlaştırmış -hatta Hatay adı da burada çıkmıştır- Hatay, iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Suriye'ye bağımlı bir hale getirilmiştir. Türkiye ve Fransa da bu statünün garantörü devletler durumuna getirilmiştir. Hatay için bir Anayasa hazırlanmıştır. Anayasa'nın Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmasından sonra, 29 Mayıs 1937'de Türkiye ile Fransa arasında Sancağın toprak bütünlüğünü teminat altına alan ve Türkiye-Suriye sınırının tespitini sağlayan bir anlaşma imzalanmıştır. 1938-1939 yıllarında Hatay'da kurulan Meclis çalışmalarına devam etmiş, "*Hatay Cumhuriyeti*" ilan edilmiş, 23 Haziran 1939'da Fransa ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmayla da Hatay'ın Türk topraklarına katılması kabul edilmiştir.⁶⁵² Nihayet, 7 Temmuz 1939 tarihinde kabul edilen 3711 Sayılı "*Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun*" ile Hatay Vilayeti Türkiye toprakları içerisine dâhil edilmiştir.⁶⁵³

Uluslararası gelişmeler çerçevesinde, 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'ya saldırması nedeniyle, 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa'nın da Almanya'ya savaş ilan etmesiyle başlayan II. Dünya Savaşı, Türkiye'nin iç ve dış politikası üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Savaşla birlikte Türkiye de yarı seferberlik havasına girmiş, faal nüfusun en dinamik yaş grupları silâh altına alınmış ve bütçe gittikçe artan oranda savunma giderlerine tahsis edilmiştir.⁶⁵⁴

Türkiye; II. Dünya Savaşı esnasında kurulan; Almanya, İtalya ve Japonya Mihver Devletler Bloğu ile İngiltere, Fransa, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden oluşan Müttefik Devletlerin baskısını 1945'te savaş sona erene kadar üzerinde hissetmiştir.⁶⁵⁵ Türkiye'nin savaşa girmeden bu dünya felaketinden kurtulmasıyla ilgili temel uluslararası politika ve dengelerin sağlanması inisiyatifini İsmet İnönü elinde bulundurmıştır. Dönemin Dışişleri Vekilleri olan Şükrü Saraçoğlu (11 Kasım 1938-13 Ağustos 1943), Numan Menemencioğlu (13 Ağustos 1943-25 Haziran 1944) ile Dışişleri Genel Sekreteri

⁶⁵² Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, 2. Baskı, I. Bölüm, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s. 137-144.

⁶⁵³ *Resmî Gazete*, 11 Temmuz 1939, Sayı: 4255.

⁶⁵⁴ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 217.

⁶⁵⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 407-416.

Cevat Açıkalın da İnönü'ye önemli ölçüde destek olmuşlardır.⁶⁵⁶

Savaşın başlangıcında Türkiye, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939'da Ankara'da "Üç Taraflı Yardım Muahedesi"ni imzalamıştır. Böylece Türkiye, herhangi bir Avrupa devletinin saldırısına karşı İngiltere ve Fransa'nın yardımını alacak, savaş Akdeniz'e yayılıp bu üç ülkeyi tehdit eder duruma gelirse birbirlerine her türlü yardımı yapacaklardır.⁶⁵⁷

Dünyada 1945 yılına kadar sürecek ve milyonlarca insanın hayatına mal olacak savaş başlarken Türkiye, 26-27 Aralık 1939 gecesi Erzincan'dan gelen deprem felaketi haberiyle sarsılmıştır. Erzincan, Sivas, Amasya, Tokat, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Yozgat ve Tunceli vilayetlerini içine alan bölgede yaklaşık 25.000 kişi hayatını kaybetmiş, 50.000'e yakın ev yıkılmıştır. Bütün vilayet ve kazalarda yardım komiteleri oluşturulmuş, Kızılay başta olmak üzere adeta tüm Türkiye bölgeye yardım için koşmuştur. Deprem bölgesinde o günün şartları altında kurtarma çalışmaları günlerce devam etmiştir (EK-17).⁶⁵⁸ 7 Ağustos 1940'da çıkarılan bir kanunla Erzincan şehrinin tamamen yeniden inşası için gerekli düzenleme sağlanmıştır.⁶⁵⁹

II. Dünya Savaşı'nın etkilerinden korunmak amacıyla hemen her ülkenin geliştirmekte olduğu iktisadi ve savunma imkânlarının artırılması amaçlı tedbirler gibi, Türkiye'de 18 Ocak 1940 tarihinde "Milli Korunma Kanunu" çıkarılmıştır. Kanun olağanüstü hallerde İcra Vekilleri Heyetine sınırsız yetkiler tanımaktadır.⁶⁶⁰ Bu kanuna dayanılarak çıkarılan kararnameler savaş yılları iktisat politikasının ana unsurlarını oluşturmuştur. Ayrıca kanun, zaman içinde müdahaleci iktisat politikaları uygulamak isteyen hükümetlere savaş halleri dışında da çeşitli imkânlar sağlamıştır.⁶⁶¹ Hükümet bu kanunla, üretimi denetleme ve düzenleme, çalışma yükümlüğü koyma, üretilen malları belirli bir kar sağlayarak satın alabilme, gerekli görülen malları stoklama, mallara değeri karşılığında el koyabilme, günlük çalışma saatlerini üç saate kadar artırabilme, tüketim malları üzerine sınırlamalar yapabilme yetkilerine sahip olmuştur. Ancak belirlenen amacın aksine kanun, halkın yaşam koşullarında bir düzeltme yapmamıştır. Bazılarının haksız kazançlar sağlamasına, halkın daha da yoksullaşmasına neden olmuştur.⁶⁶²

⁶⁵⁶ Edward Weisband, **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 19-45.

⁶⁵⁷ Anlaşmanın tam metni için bakınız; **Resmi Gazete**, 9 Kasım 1939, Sayı: 4357.

⁶⁵⁸ Anadolu'da Yaşanan Deprem Felaketi hakkında haber için **EK-17**'ye bk. **Ulus**, 29 I. Kanun 1939.

⁶⁵⁹ **Resmi Gazete**, 10 Ağustos 1940, Sayı: 4584.

⁶⁶⁰ **Resmi Gazete**, 26 Ocak 1940, Sayı: 4417.

⁶⁶¹ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s. 245-255

⁶⁶² Tokgöz, **a.g.e.**, s. 119; Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s. 245-255, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 83-85.

1940'ta dünyanın büyük bir bölümü savaşa tutuşmuşken, Türkiye'de eğitim yoluyla geri kalmışlığa karşı açılacak bir savaş için “İlköğretim seferberliğinin hazırlıklarını” yapmaktadır. 1937 yılından beri deneme aşamaları sürdürülen köy enstitülerine ilişkin çalışmalar tamamlanmıştır. 17 Nisan 1940'ta çıkarılan “Köy Enstitüleri Kanunu” ile köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere, ziraat işlerine elverişli arazisi bulunan yerlerde Maarif Vekilliğine, Köy Enstitüleri açabilme yetkisi verilmiştir.⁶⁶³

3.2.2. 1940 Yılı Vilayet Kongreleri

1940 yılında düzenlenen vilayet kongrelerinin tamamı II. Dünya Savaşı'nın ülkede yarattığı bunalımın izlerini taşımaya başlamıştır. Ekonomik düzenin yarattığı geçim sıkıntısı, devlet yönetim sistemindeki aksaklıklar, toplumun önemli bir kesimini sarsmıştır.

3.2.2.1. Kars'ta Zirai Faaliyetlerde Bunalım

Vilayet kongresine kadar olan sürede; CHP Kars Vilayeti Müfettişliğine Muğla Milletvekili Cemal Karamuğla atanmıştır.⁶⁶⁴ 24 Kasım 1939'da ise, Kars Valisi Akif Eyidoğan Sivas Valiliğine, Mardin Valisi Ömer Cevat Ökmen de Kars Valiliğine tayin edilmişlerdir.⁶⁶⁵

Kars Vilayet Kongresi, 22 Aralık 1940 Pazar günü Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Abdurrahman Sirmen tarafından açılmıştır. Kongreye 42 delege katılmıştır. Parti Müfettişi ve Ordu Milletvekili Dr. Vehbi Demir Birinci Başkanlığa, Ragıp Çalkavur İkinci Başkanlığa, kâtipliklere de Muzaffer Demirbulak ile Aliyar Vural seçilmişlerdir. Vilayet Yönetim Kurulunun iki yıllık faaliyetlerini içeren rapor kongrenin onayına sunulmuş, ittifakla kabul edilmiş ve müteakiben açık oylamayla encümen seçimi yapılmıştır.⁶⁶⁶

Dr. Vehbi Demir başkanlığında yapılan ikinci celsede, Hesap Encümeni raporu ile kaza bütçeleri görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Dilek Encümeni raporu okunmuş ve kazaların dilekleri ayrı ayrı dile getirilerek, tartışılmış ve karar altına alınmıştır. Açık oylamayla yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay temsilcileri belirlenmiştir.⁶⁶⁷

⁶⁶³ Ayrıntılı bilgi için bk. Fay Kirby, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 277; Kanun tam metni için bk. **Resmi Gazete**, 22 Nisan 1940, Sayı 4491, Kanun No: 3803; Eğitim ve Öğretim İlkeleriyle ilgili bk. İsmail Hakkı Tonguç, “Köy Enstitülerimizde Eğitim ve Öğretim İlkeleri”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C. I, Sayı: 1, Ankara, 1942, s. 137-147.

⁶⁶⁴ **Kars**, 21 Temmuz 1939.

⁶⁶⁵ **Kars**, 12 Birinci Kanun 1939.

⁶⁶⁶ **CCA Fon 490-1 Yer No: 202-798-2; Kars**, 27 Birinci Kanun 1940.

⁶⁶⁷ Yönetim Kurulu Asil; Abdurrahman Sürmen, Hüseyin Talınlı, Osman Poylu, Mehmet Bağatır, Dr. Esat Oktay, Süleyman Koca, Asım Araslı, Zülfikar Durukan, Ziya Çanakçı. Yedek; Zarf Akman, Fevzi Aktaş, Mehmet Temizel, Kerim Taşdemir, Saffet Tiryaki, Samet Oktay, Raif Kumcu, Rıfkiye Kağan, Samet Zariç. Kurultay Asil; Mehmet Bağatır, Hüseyin Talınlı, Veyis Koçulu, Aliyar Vural, Samet Oktay; Yedek; Dursun

Kars Vilayet Kongresi Dilekleri; bütün kazalar için ortak olanlar ve kazalar şeklinde tasnif edilmiştir. Kongre esnasında kabul edilerek, vekâletlere iletilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen dileklere ilgili vekâletlerin/kurumların cevapları ve karşılama oranları EK-18/1'de ayrıntısıyla gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 50'dir.⁶⁶⁸

3.2.2.2. Hasan Reşit Tankut'un Seyhan'da Durum Değerlendirmesi

Seyhan Vilayet Kongresi, 22 Aralık 1940'de Pazar günü saat 10.00'da Vilayet Yönetim Kurulu Başkanvekili Dr. Bahri Erkan tarafından Adana Halkevinde açılmıştır. Adana merkez ilçesi de dâhil olmak üzere 10 ilçeden seçilmiş olan 58 delegenin yanı sıra, Parti Müfettişi Mardin Milletvekili Hasan Menemencioğlu, Seyhan Milletvekilleri Damar Arıkoğlu, Cavit Oral, Ali Münif Yeğena, mülki ve idari amirler, yargı mensupları, partililer ve halktan birçok kimse kongreye katılmıştır.⁶⁶⁹

Birinci Başkanlığa eski Parti Müfettişi Hasan Reşit Tankut, İkinci Başkanlığa Mustafa Rıfat Gülek ve kâtipliklere Celal Geçioğlu ile Nihat Oral seçilmiştir. Genel Yönetim Kurulu üyesi Hasan Reşit Tankut'un kongreye damgasını vuran durum değerlendirmesini müteakip, Vilayet Yönetim Kurulu raporu okunmuştur.⁶⁷⁰

Rapor hakkında delegelerden Mahmut Barlas, Taha Toros, Ahmet Remzi Yüreğir

Erdağ, Musa Kaya, Zülfikar Durukan, Muzaffer Demirbulak, Bahattin Turan'dır; **Kars**, 31 Birinci Kanun 1940.

⁶⁶⁸ **CHP 1940 Kongre Dilekleri**, CHP Genel Sek. Neşriyatı, Ankara, 1941, s. 389-394; Kars Vilayeti talepleri karşılama oranı için bk. **EK-18/1**.

⁶⁶⁹ **Türk Sözü**, 24 Birinci Kanun 1940.

⁶⁷⁰ Hasan Reşit Tankut'un Durum Değerlendirmesi: *"Sekizinci Vilayet Kongresi için toplandık. Köylerimizin ve nahiyelerimizin gönül bağlılığını ve güven duygularını getirdik. Buradan da büyük bir emniyet ve kat'i bir huzuru imanla döneceğiz. Dünyanın ateş içinde uğraştığı bir arada biz burada teşkilatımızın ağızıyla söylenen en basit halk ihtiyaçlarını ve sonraya bırakılmasından zarar gelmeyecek herhangi mütalayaı hususi bir dikkat ile müzakere etmek enerjisine sahip bulunuyoruz... Kongremizi Halkevi salonunda toplamayı üstün tuttuk. Devlet idaresini tek bir rejimin kontrolüne tabi tutmayı esas olarak kabul etmiş olan partimiz bütün milleti bağrına doğru çekip toplamak, maksadıyla halkevlerini açtı. Bu evler milli kültürü işlemek ve yapmak hevesinde ve istidadında olan her vatandaşa açıktır. Bu evlerde fikir şimşekleri çakacak ve millileşmiş her fikir mahsulü her vatandaşın vicdan ve muhakemesine aksedebilecek kadar genişletilecektir. Aynı zamanda bir fikir hareketi demek olan parti kongremizin açık ve büyük bir dinleyici kitlesi huzurunda yapılmasına onun için ehemmiyet veriyoruz. Kongrelerimiz teşkilatımızın iş kontrolünü yapar, aynı zamanda yine teşkilatımız vasıtasıyla halkın hususi ve mahalli ihtiyaçlarını ve temayüllerini tetkik ederek onları müzakere mevzuları haline getirir. Böylece köyden ve mahalleden başlayarak vilayetlere ve cumhuriyet merkezine kadar devamlı bir halk teması ve halk mevzuu üzerinde sistemli bir konuşma devam eder. Böylece devam edip gelen bu kongrelerde kapalı ve gizli konuştuğumuz pek nadirdir. Çünkü partililer, rejimimizin her sahada hayranlıkla temaşa ettiğimiz feyzine muvazi olarak siyasi terbiyenin gayesine ermiş bulunuyoruz. Biz hükümetini bağrından çıkarıp önüne koyan ve onu kudretlerinin üstünde ve muhterem tutmayı umde edinen bir partinin mensuplarıyız. Hükümetimiz de her kademe ve her teşekkülünde umdelerimize bağlı ve inanlıdır. Esasen milli hâkimiyetini kayıtsız ve şartsız olarak tecelli ettiren teşri'i hayatımızda devlet kudretlerinin bir ve birleşik oluşu partimizin bu karakteristiğini ifade ediyor... Dünyanın ikiye bölünüp birbirinin can evine ölüm aktardığı bir zamanda, devletimizin ferdimize kadar hiç bir varlığın dikkat çeker bir telaşa düştüğünü iddia ettirecek bir halimiz müşahade edilmedi. Devlet yakın ve uzak herhangi bir tehlikeyi önlemek için çalışırken nasıl sakin, güvenli ve emniyetli ise, vatandaşlar da günlük hayatlarını kazanırken o kadar cesur ve rütbe inanlıdır..." CCA Fon 490-1 Yer No: 202-800-7, s. 1; **Yeni Adana**, 23 Birinci Kanun 1940.*

tarafından söz alınarak muhtelif mevzular dile getirilmiş ve tenkitler yapılmıştır. Yönetim Kurulundan Bahri Erkan, Hasan Ateş, Kasım Eser ve Nevzat Güven tarafından tenkitlere karşı gereken açıklamalar getirilmiştir. Daha sonra kongre heyetinin onayına sunulan rapor, ittifakla kabul edilmiş, encümen seçimleri yapılmıştır.⁶⁷¹

Bütçe Encümeni tarafından hazırlanan raporda; her ilçenin ayrı gelir-gider hususları belirtilmiştir. Halkevlerine dönem içerisinde yapılan yardım miktarı 30.000 liradır. Harcırahlar ve halkevleriyle ilgili bilançolarla, bütçe encümeninin raporunun tamamı kabul edilmiştir.⁶⁷² İlçelere göre dileklerin okunmasına ve görüşülmesine geçilmiştir. Merkeze gönderilmesi kabul edilen dilekler şunlardır:

Adana Merkez İlçesi'nin; Misis'in Baklalı ve Karataş'ın Yemişli köylerinde birer parti ocağı açılması; akaryakıt ihtiyacının mevcut stoklarda sürekli bulundurulması; mahalli idareye ait hastane, parti binası açma ve kömür tedariki hakkındaki talepleri bir bütün olarak kabul edilmiştir. Feke İlçesi'nin; Mansurlu, Belanköy ve Kelali ocaklarının başka ilçeye bağlanması; kaza kongrelerinin iki senede bir yapılması hakkındaki talepleri onaylanmıştır. Karaisalı İlçesi taleplerinin mahalli idareye ait olması sebebiyle, merkeze yazılmasına lüzum olmadığı kararlaştırılmıştır.

Ceyhan İlçesi'nin; altı ocak haline getirilme ve bunların bir nahiyeye bağlanması; halkın en önemli ihtiyacı olan içme suyu temini; çiftçilerin ziraat bankasından borç alma zamanının Ocak ayına rastlatılması; Ziraat Bankası'nın buğday esasına göre tanzim edilmiş nizamnamesinin bölgeye uygun olarak pamuk esasına çevrilmesi talepleri tartışılmış ve kabul edilmiştir. Bahçe İlçesi'nin; bahçe işiyle uğraşanlara bedelsiz ilaç dağıtılması; aynı zamanda zirai hastalıkla da mücadele kapsamında tedbir alınması hususlarının, Genel Sekreterliğe yazılacak talepler arasına alınması onaylanmıştır.

Kadirli İlçesi'nin; İlçedeki üç bölgeye birer parti teşkilatı yapılması; Ziraat Bankası şubesinin pamuk ekimine yeni heveslenen Kadirli çiftçisine de kolaylık göstermesi; Çukurova bölgesinde mevsimin yağışlı gitmesi nedeniyle ıslanan pamukları hükümet alamadığından, bunların serbest ihracına izin verilmesi hususunun Vekâlete teklif edilmesi talepleri kabul edilmiştir.

Osmaniye İlçesi'nin; Osmaniye'de mevcut istasyon binası, ambarı ve rampasının bugünkü ihtiyaçlara ve Osmaniye'nin ticari faaliyetlerine uygun hale getirilmesi talebi

⁶⁷¹ CCA Fon 490-1 Yer No: 202-800-7, s. 2.

⁶⁷² CCA Fon 490-1 Yer No: 202-800-7, s. 3-9.

heyetçe onaylanmıştır. Saimbeyli İlçesi'nin; Kaza kongrelerinin iki senede bir yapılması; bazı yerlerde parti teşkilatı kurulması veya yenilenmesi; harap hale gelmiş bağların ihyası için hazine tarafından yardım yapılması; bölgede bir tuz istasyonunun açılması hakkındaki talepleri kongre heyeti tarafından kabul edilmiştir.⁶⁷³

Gizli oylamayla yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay temsilcileri belirlenmiştir.⁶⁷⁴ Seyhan Vilayet Kongresi'nde kabul edilerek vekâletlere iletilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen taleplere, ilgili vekâletlerin/kurumların cevapları ve karşılama oranları EK-18/2'de ayrıntısıyla gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 42'dir.⁶⁷⁵

Seyhan Vilayet Kongresi'nde Hasan Reşit Tankut'un yapmış olduğu durum değerlendirmesi; II. Dünya Savaşı başlangıcında oluşan sosyal ve ekonomik hassasiyetlerin istismar konusu yapılmamasıyla ilgili olarak büyük önem taşımaktadır. Değerlendirme, tüm ülkeyi ilgilendiren, özellikle birlik ve beraberliğin sağlanması çerçevesinde geliştirilmesi gereken tedbirleri ortaya koymaktadır.

3.2.2.3. Maraş'ta İktisadi Kalkınma ve Bayındırlık Alanında Sıkıntılar

Maraş Vilayet Kongresi, 24 Aralık 1940 Salı günü saat 15.00'te Belediye salonunda Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Rıza Çuhadar tarafından açılmıştır. Kongreye, Maraş merkez kazası dâhil seçilmiş 23 delegeden 19'nun yanı sıra; Vali Salim Günday, Parti Müfettişi Trabzon Mebusu Mitat Aydın, daire müdürleri, belediye ve umumi meclis azaları katılmıştır. Kongre Birinci Başkanlığına Dr. Hasan Başaran, İkinci Başkanlığına Gökşun Delegesi Arslan Toğuz, kâtipliklere de Fahri Önder ile Faruk Çuhadar seçilmişlerdir.⁶⁷⁶

Maraş Vilayet Yönetim Kurulunun iki yıllık faaliyetlerini kapsayan raporda ülkenin içinde bulunduğu durum ve kurultay kararlarından bahsedilmektedir. Partiye kayıtlı vatandaş sayısının 13.122'ye yükseldiği, ocakların bu çerçevede etkili olarak çalıştıkları, en etkili iletişim vasıtası olan radyonun en ücra köylere kadar sokularak, parti programı hakkında halkın bilgilendirildiği ve aydınlatıldığı belirtilmektedir. Önceki kongrede karar

⁶⁷³ CCA Fon 490-1 Yer No: 202-800-7, s. 10-13; Türk Sözü, 24 Birinci Kanun 1940.

⁶⁷⁴ İdare Heyeti Asil; Kasım Ener, Av. Fevzi Olgaç, Ahmet Remzi Yüreğir, Dr. Kemal Satır, Av. Kemal Çelik, Hasan Basri Arsoy, Hasan Ateş, Kimyager Mustafa Rıfat Gülek, Av Rıfat Yaveroğlu seçilmişlerdir. Yedek; Rasih Özgen, Tevfik Kadri Ramazanoğlu, Nabi Menemencioğlu, Hacı Savcı, Ziya Rona, Fazlı Meto, Halil Savatlı, Şükrü İnan, Ziya Akverdi. KurultayAsil; Zeki Akçalı, Tevfik Yıldırım, Mehmet Geçioğlu, Şeref Haznedar, Hamit Özsrkıntı. Yedek; İbrahim Burdurlu, N.Şimşek, Hulusi Akdağ, Mahmut Barlas, Rasih Özgen'dir; CCA Fon 490-1 Yer No: 202-800-7, s. 14-15; Yeni Adana, 23 Birinci Kanun 1940.

⁶⁷⁵ CHP 1940 Kongre Dilekleri, s. 596-607; Seyhan Vilayeti talepleri karşılama oranı için bk. EK-18/2.

⁶⁷⁶ Kazalar: Andırın, Gökşün, Elbistan, Maraş Merkez; CCA Fon 490-1 Yer No: 202-799-4-1; Maraş, 26 Birinci Kanun 1940.

altına alınan mahalli dileklerin yerine getirilememesi hususu, devam etmekte olan Dünya Savaşı koşullarına ve buna bağlı maddi imkânsızlıklara bağlanmaktadır. Buna rağmen çeşitli zorluklarla da olsa gerçekleştirilen talepler hakkında halkın bilgilendirilmesinin sağlandığı ifade edilmektedir. Vilayetin hesaplarla ilgili çalışmalarının talimatlara uygun olarak yapıldığı ve 6 ayda bir Genel Sekreterliğe arz edildiği hatırlatılmaktadır.⁶⁷⁷

Merkezi hükümet, Vilayet ve Belediye imkânlarıyla gerçekleştirilen dilekler hakkında bilgi verilmiştir. Bunlar arasında en önemlileri: Gâvur gölü bataklığının kurutulması hakkında gelişme; mükemmel bir sinema binasının yapılması; şehrin elektrik ve içme suyu ihtiyacının tamamen karşılanmış olması; düzgün bir şehir imar planının yaptırılarak bu plan çerçevesinde imar faaliyetlerinin başlaması; ihtiyaç duyulan büyük köprü ve menfezlerin yapılarak yolların ve akarsuların ıslah edilmesi; vilayet dâhilinde nahiyelerin tam teşekküllü hale getirilmesidir.

Maraş Vilayetinde halen bir adet Vilayet merkezinde olmak üzere, Elbistan ve Göksün kaza merkezlerinde birer Halkevi olduğu ve bunların talimatlarında belirtilen esaslara göre faaliyet gösterdikleri ifade edilmektedir. Gençlik ve spor faaliyetlerinin desteklenmesi kapsamında vilayetin yardımları açıklanmaktadır. Vilayetin iki yıllık çalışma raporu kongrece kabul edilmiş, encümen seçimleri yapılmıştır.⁶⁷⁸

Dilek Encümeni raporuna göre tartışılıp kabul edilen, merkeze iletilen dilekler şunlardır;

- (1) Pazarcık kazası Maraş'a bağlanmalıdır.
- (2) Gâvur Gölü ve Homasır bataklıkları kurutulmalıdır.
- (3) Maraş'ta bir lise ve sanat okulu açılmalıdır.
- (4) Kadastro çalışmalarının yapılarak arazi kavgaları sona erdirilmelidir.
- (5) Kayseri-Maraş yolu ana vatana katılan Hatay'a kadar uzatılmalıdır.
- (6) Pamuk ziraatı için çiftçiye bir kaç traktör gönderilmeli; tohum selektörü verilmelidir.
- (7) Vakıf idaresi gelirleri vilayet için harcanmalıdır.
- (8) Maraş hükümet konağı, Ziraat Bankası, PTT ve Tekel binaları yapılmalıdır.

⁶⁷⁷ CCA Fon 490-1 Yer No: 202-799-4-1.

⁶⁷⁸ CCA Fon 490-1 Yer No: 202-799-4-1; Maraş, 26 Birinci Kanun 1940.

- (9) Şehir ve şehirlerarası telefon sistemi mutlaka tesis edilmelidir.
- (10) İplik ve nazilli basması ihtiyacı karşılanmalıdır.
- (11) Maraş-Kayseri yolu tamamlanmalıdır.
- (12) Göksun kazasına tuz ambarı yapılmalı ve hükümet konağı inşa edilmelidir.
- (13) Andırın kazasının doktor ve veteriner ihtiyacı ile pulluk ve kinin ihtiyacı karşılanmalıdır.
- (14) Müzayede ve borçlanma yoluyla halka dağıtılan arazi fiyatları indirilmelidir.
- (15) Elbistan kazasında bir parti ve halkevi binası yaptırılmalıdır.⁶⁷⁹

Gizli olarak yapılan oylamayla yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri belirlenmiştir.⁶⁸⁰ Maraş Vilayet Kongresi'nde kabul edilerek vekâletlere iletmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen taleplere, ilgili vekâletlerin/kurumların cevapları ve karşılama oranları EK-18/3'te ayrıntısıyla gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 24'tür.⁶⁸¹ Önceki kongrede oluşan önemli taleplerin Vilayet imkânlarıyla karşılandığı, Yönetim Kurulu raporundan anlaşılmaktadır.

3.2.2.4. Savaşın Olumsuz Etkileri, İstanbul'da Geliştirilen Önlemler

İstanbul Vilayet Kongresi, 25 Aralık 1940 Çarşamba günü saat 10.15'te Parti Müfettişi ve İzmir Milletvekili M. Reşad Mimaroglu tarafından açılmıştır. Kongreye İstanbul'un 16 Kazasından seçilmiş 66 delege, Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar, Belediye ve Vilayet Başkan Muavinleri, Belediye ve Vilayet Erkânı ve Basın mensupları ile çok sayıda partili de katılmıştır. Kongre Başkanlığına Eminönü Delegatesi Refik Ahmet Sevengil, vekilliğine Bakırköy Delegatesi Ziya Erdem, kâtipliklere de Beyoğlu Delegatesi Av. Mehdi Hikmet ile Eminönü Delegatesi Atıf Ödül seçilmişlerdir.⁶⁸²

Parti Müfettişi ve İzmir Milletvekili Reşat Mimaroglu açış konuşmasında; tüm dünyayı istila etmek hırsıyla çatışma ortamları yaratılması için uygulanan propaganda ve

⁶⁷⁹ CCA Fon 490-1 Yer No: 202-799-4-1.

⁶⁸⁰ Yönetim Kurulu Asil; Rıza Çuhadar, Nedim Yazıcıoğlu, A. Ulvi Yetişen, Abdurrahman Ataça, Ahmet Dede, Nuri Şişman, Nuriye Bülbül, Abdullah Beyazıt, Abdülkadir Sezal. Yedek; Hami Aksu, Lütfi Köker, Hikmet Bülbül, Tefik Sezal, Adile Kamer, Rıza Kocabaş, Nurettin Paksu, Mustafa Eşbah, Ahmet Gürün. Kurultay Asil; Remzi Öksüz, Abdullah Yayıcı ve Lütfi Köker. Yedek; Arslan Toğuz, Tefik Sezal, Faruk Çuhadar'dır; **Maraş**, 26 Birinci Kanun 1940.

⁶⁸¹ **CHP 1940 Kongre Dilekleri**, s. 519-523; Maraş Vilayeti talepleri karşılama oranı için bk. **EK-18/3**.

⁶⁸² **CHP İstanbul Vilayeti 1938-1940 Çalışma Raporu ve Mesa'i Tafsilatı**, 25.12.1940, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1940; Delegelerin mesleklerine göre gruplanması; 9 Avukat, 12 Eğitimci, 13 Belediye Mensubu / Vilayet Umumi Meclis azası; 10 Tüccar / Fabrikatör; 4 İktisatçı; 2 Eczacı; 7 Memur; 2 Çiftçi; 1 Ressam; 2 Hekim; 4 İşçi şeklindedir; **Yeni Sabah**, 25-26 Birinci Kanun 1940.

telkinlerin etkisinden uzak durulması gerektiğini vurgulamıştır. Vilayet çalışma raporunun açıklamasına geçilmiştir. Partiye kayıtlı üye sayısı 40.932'ye ulaşmıştır. Eminönü Halkevi ek inşaatı bitirilmiş ve 28 Ekim'de açılmıştır. Vilayette; bir Kız ve bir de Erkek Talebe Yurdu açılmıştır. Korunma propagandası için teşkilat oluşturulmuş, muhtelif bölgelerde kurulan halk kürsülerinde seçilmiş halk hatipleri tarafından konferanslar verilmiştir. Gençlerin halkevleri kapalı spor salonlarında faaliyet gösterebilmeleri için gerekli spor malzemesi alınmıştır. Rumelihisar Spor Kulübüne nakdi yardımda bulunulmuştur. Şile ve Sarıyer Halkevleri ile Yalova Halk Odası açılmıştır. Vilayet dâhilindeki parti teşkilat kademeleri bağlı oldukları idare heyetleri tarafından denetlenmiştir. Ocak, nahiye ve kaza kongreleri Ekim ayı içerisinde bitirilmiştir.⁶⁸³

Raporun bundan sonraki bölümlerinde; Halkevlerine yapılan destek, seçimler esnasında yapılan propaganda ve % 96 olan katılım oranında partili üyelerin katkısı, deprem bölgelerine, Milli Yardım Komitesine, Kızılay'a sağlanan destek ve para yardımı, talebe yurtlarının durumu ve vilayetin katkıları, İnönü, Karagümrük, Eyüp, Mecidiyeköy ve Üsküdar statlarının inşası, İstanbul İlk Okullarında Okuyan Yoksul Çocuklara Yardım Birliği faaliyetleri, esnaf cemiyetleriyle iş birliği, açılan kamplar, Veremle Mücadele Cemiyeti faaliyetleri, okul ve öğrenci durumu, belediye çalışmaları, hastanelerin son durumu, vakıfların faaliyetleri, hakkında bilgi verilmektedir. Rapora ek olarak, 1938-1940 bütçe ve hesap durumu hazırlanmıştır.⁶⁸⁴

26 Aralık 1940'da yapılan ikinci toplantıda; Hesap ve Bütçe Encümen raporları onaylanmıştır. Dilek Encümeni raporu okunmuş, kazalara göre merkeze iletilmesi kararlaştırılan talepler şu şekilde tespit edilmiştir;

Adalar Kazası; yeni birkaç ilkokul açılmasını istemektedir.

Beykoz Kazası; Çocuk bakımevi ve bir hastane açılmasını, bir ilkyardım hastanesi inşa edilinceye kadar, kazaya on beş günde bir defa mütehassıs bir doktorun gönderilmesini; kazanın, sıtma ile mücadele teşkilâtı içine alınması ve Küçüksu deresindeki bataklığın kurutulmasını; Anadolu Fenerinde bir ilkokul, Beykoz'da bir lisenin açılmasını; Elmalı suyunun Beykoz'a getirilmesini, Ömerli'de artezyen kuyusu açılmasını, Göztepe suyunun Kanlıca'ya kadar indirmesini talep etmektedir.

Bakırköy Kazası; yeniden ve merkezde ilkokulların açılmasını, camilerin onarımını,

⁶⁸³ CHP İstanbul Vilayeti 1938-1940 Çalışma Raporu ve Mesa'i Tafsilatı, s. 9-16.

⁶⁸⁴ CHP İstanbul Vilayeti 1938-1940 Çalışma Raporu ve Mesa'i Tafsilatı, s. 16-55, s. 88-100.

Küçükçekmece'ye elektrik verilmesini, köylerde telefon bulundurulmasını istemektedir.

Beyoğlu Kazası; Kasımpaşa deresinin tamamen kapatılmasını; Galata'da bir sanat okulunun açılmasını; devlet işlemlerinde kırtasiyeciliğe son verilmesini talep etmektedir.

Beşiktaş Kazası; ortaokullarla liselerdeki imtihan şeklinin düzeltilmesini, 2 sene sınıfta kalan çocukların dinleyici olarak gene okula devamlarının sağlanmasını; memur çocuklarına yatılı okullarda yapılan ücret tenzilâtından emekli çocuklarının da yararlanmasını; Şirketi Hayriye vapurlarının artırılmasını; yabancı propagandası yapan mecmuaların okullara sokulmasına engel olunmasını istemektedir.

Çatalca Kazası; bölgedeki metruk kilisenin okula çevrilmesini; öğretmensiz köy okullarına öğretmen gönderilmesini talep etmektedir.

Eyüp Kazası; kazada gece gündüz hekim bulundurulmasını; bir hastane açılmasını; tahsil çağındaki çocukların toplatılarak okullara yollanmasını; Eyüp'te lise açılmasını istemektedir.⁶⁸⁵

27 Aralık 1940'da yapılan üçüncü toplantıda taleplerin belirlenmesine devam edilmiştir. Eminönü Kazası; Küçükpazar'da dispanser açılmasını; amele kadınların çocuklarına bakacak yer istemektedir.

Fatih Kazası; Samatya'da kız ortaokulu açılmasını talep etmektedir.

Kadıköy Kazası; bazı semtlerde yeniden ilkokul inşasını, Kadıköy'e yeni bir kız ortaokulu açılmasını, bir kız lisesi inşasını, Uzunçayır arazisinin köylüye taksimi işinin neticelendirilmesini, asliye mahkemesinin ihdasını istemektedir.

Kartal Kazası; öğretmensiz köylere öğretmen tayinini, Pendik'te ortaokul binası yapılmasını talep etmektedir.

Sarıyer Kazası; kaza dâhilinde dispanser açılmasını, Büyükdere'de ilkokul binası inşasını istemektedir.

Silivri Kazası; Sinekli nahiyesinde bir dispanser inşasını, bu sene mahsul bereketsiz olduğundan küçük çiftçiye Ziraat Bankası tarafından tohumluk sağlanmasını istemektedir.

Şile Kazası; Ağva deresinin temizletilmesini, dispanser inşasını, ortaokul inşasını, orman resmi ile vakıf resminin birleştirilmesi talep etmektedir.

Üsküdar Kazası; Beylerbeyi'nde ortaokul inşasını, Şirketi Hayriye bilet ücretlerinde

⁶⁸⁵ Akşam, 26-27 Kânunuevvel 1940; Yeni Sabah, 27 Birincikanun 1940.

indirim yapılmasını talep etmektedir.

Yalova Kazası; okul inşasını, ziraat aletlerinin ucuzlatılmasını, Yalova'da tütün deposu inşasını istemektedir.⁶⁸⁶

Dileklerin okunmasını müteakip, birçok delege ilgili konularda görüşlerini açıklamıştır. Delegelerin konuşmaları bittikten sonra Vali, vilayet umumi meclisinin çalışmalarında Parti dileklerinin en ön safa alındığını söylemiş ve dileklerle ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştur. Yol inşaatının pahalıya mal olduğunu, birinci sınıf yolların asfalt, ikinci sınıf yolların parke döşenerek yapıldığını; yol inşaatı için tahsisatın yetersiz olduğunu; otobüs ve tramvay seferleriyle ilgili olarak aldıkları tedbirler; halkevleri ile yeni park çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Sular İdaresi ve Maarif Müdürü açıklamalarda bulunmuşlardır. Yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegelerinin seçimi yapılmıştır.⁶⁸⁷

İstanbul Vilayet Kongresi'nde kabul edilerek vekâletlere iletilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen taleplere, ilgili vekâletlerin/kurumların cevapları ve karşılama oranları EK-18/4'te ayrıntısıyla gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 39'dur.⁶⁸⁸ Devam etmekte olan savaşın olumsuz etkilerine rağmen, İstanbul'da da Vilayet ve Belediye imkânlarıyla geliştirilen sosyal, kültürel ve iktisadi tedbirler göze çarpmaktadır. Nitekim İstanbul Valisi de yapmış olduğu açıklamada, Vilayet Yönetim Kurulu taleplerine öncelik verildiğini, beyan etmektedir. Bu arada CHP İstanbul Vilayeti Yönetim Kurulu'nun savaş koşullarında özellikle yardım kuruluşlarıyla ilişkileri, bunlara yapılan destek bu kongrede de öne çıkan konular olmuştur.

3.2.2.5. Antalya'da Tarım, Hayvancılık ve Bayındırlık Faaliyetleri

Antalya Vilayet Kongresi, 26 Aralık 1940 Perşembe günü saat 10.00'da parti merkezinde toplanmış ve Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı İsmail Hakkı Yarkın tarafından açılmıştır. Kongre Başkanlığına Merkez Delegesi Av. Haydar Uçkun, İkinci Başkanlığa Merkez Delegesi Akif Sarıoğlu, kâtipliklere Mehmet Ali Kemal ile Elmalı Delegesi Murat Yerebakan seçilmişlerdir. Kongreye Antalya'nın merkez dâhil on ilçesinden seçilmiş 31

⁶⁸⁶ **Akşam**, 28 Kânunuevvel 1940; **Yeni Sabah**, 28 Birincikanun 1940.

⁶⁸⁷ Vilayet Yönetim Kurulu, Aziz Ak, Celâl Dikmen, Faruk Dereli, Hâmid Ungursu, Hasene Ilgaz, İbrahim Kemal Baybora, Mitat Nemli, Dr. Nureddin Âli Berkur. Kurultay delegeleri; Faruk Dereli, Ferid Cemal, Hamid Ungursu, İbrahim Kemal Baybora, Naci Ali Moralı, Refik Ahmed Sevengü'dür; **Akşam**, 28 Kânunuevvel 1940; **Yeni Sabah**, 28 Birincikanun 1940.

⁶⁸⁸ **CHP 1940 Kongre Dilekleri**, s. 309-327; İstanbul Vilayeti talepleri karşılama oranı için bk. **EK-18/4**.

delege katılmıştır. Yoklamayı müteakip encümen seçimleri yapılmıştır.⁶⁸⁹

27 Aralık 1940'da yapılan ikinci toplantıda; Manavgat Delegesi Şükrü Sözen tarafından Manavgat aşiretlerinin iskânı hakkındaki rapor okunmuştur. Aşiretlerin iskânı hakkında sıhhat müdüriyetinden ilk gelen cevapta bütçenin elverişsizliği nedeniyle, arazi istimlâkinin mümkün olmadığı; ikinci cevapta ise Sıhhat Vekâletinin 1939 yılı 804/95857 tarihli emrine dayanılarak vilayetin herhangi bir bölgesinde aşiretlerin iskânının düşünüldüğü belirtilmiştir. Söz konusu faaliyetin netleştirilmesi için vekâlete tekrar yazılarak sorulması kararlaştırılmıştır.

Manavgat Delegesi Kazım Özen söz almış ve tütün ekimiyle ilgili olarak, merkezden ve vilayetten gelen cevaplar çerçevesinde açıklamalarda bulunmuştur. Tütün ziraatı hakkında yapılan incelemenin 1932 senesi içinde tömbeki ekimi üzerinde yapılmış olduğunu, bunun tütün ekimi hakkında bir kanaat oluşturamayacağı, dolayısıyla bölgede tütün ekimi için yeniden müsaade için başvurulmasını önermiş ve öneri kabul edilmiştir. Hesap ve Bütçe Encümeni Raporları onaylanmıştır.⁶⁹⁰

Dilek Encümeni raporunun okunmasına geçilmiş ve her bir dilek üzerinde görüşülmüştür. Manavgat ve Korkuteli delegelerinin hayvan ırklarının ıslahı ve vilayet dâhilindeki veteriner faaliyetleri hakkında talep ve önerilerine; Vilayet Veteriner Müdürü Zeki Malkoç çok kapsamlı bir açıklama yaparak, bölgedeki tüm hayvancılık, aşiret hayvancılığı ve veteriner işleri hakkında bilgi vermiştir.⁶⁹¹

Nafia Müdürü Sadık Başarankut, başta Manavgat olmak üzere Antalya vilayet yolları, köprüleri yapımı ve diğer onarım faaliyetleri hakkında kongreye bilgi vermiştir. Ziraat Müdürü Mustafa Toprakçı, bölge ziraatının geliştirilmesi, ziraata zararlı hayvanlarla mücadele, zirai alet ve edevatın dağıtımı, pamuk ve susam ziraatı hakkında köylüyü bilgilendirme faaliyetleri, numune çiftlikleri, köy enstitülerinden mezun olanların bölge ziraatına katkıları hakkında açıklamalarda bulunmuştur.⁶⁹² 28 Aralık 1940'da yapılan üçüncü toplantıda, Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay temsilcileri seçilmiştir.⁶⁹³

⁶⁸⁹ Kazalar: Antalya Merkez, Korkuteli, Kaş, Elmalı, Finike, Serik, Manavgat, Gündoğmuş, Alanya, Akseki; **CCA Fon 490-1 Yer No: 1540-262-1**, s. 157-158.

⁶⁹⁰ **CCA Fon 490-1 Yer No: 1540-262-1**, s. 149.

⁶⁹¹ **CCA Fon 490-1 Yer No: 1540-262-1**, s. 150-153.

⁶⁹² **CCA Fon 490-1 Yer No: 1540-262-1**, s. 154-156.

⁶⁹³ Yönetim Kurulu Asil; İsmail Yarkın, Tefik Berberoğlu, Ahmet Zaman Lütfü Gökçeoğlu, Hüseyin Ülgen, Tefik Işık, Ahmet Tugayoğlu, Ali Oğuz Konuk, Sedat Uluç. Yedek; Alim Mehmet, Macit Yetkin, Ömer İnkişaf Uzun, Fuat Yörük, Fuat Bigat, Osman Yerebakan, Mehmet Ali Gönen, Ertuğrul Ağva ve Arif Karabarut. Kurultay Asil; Haydar Uçkun, Mustafa Korkut ve Ali Olcay. Yedek; Ahmet Zaman, Hüseyin Ülgen ve Ahmet Tugayoğlu; **CCA Fon 490-1 Yer No: 1540-262-1**, s. 145.

Antalya Vilayet Kongresi'nde kabul edilerek vekâletlere iletilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen taleplere, ilgili vekâletlerin/kurumların cevapları ve karşılama oranları EK-18/5'te ayrıntısıyla gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 40'tır.⁶⁹⁴ Kongre görüşmelerinden, Antalya'da tarım, hayvancılık ve bayındırlık faaliyetlerinin öncelik kazandığı görülmektedir. Bölge için önemli bir sorun teşkil eden göçebe aşiretlerin yerleştirilmesi ile ilgili hususun çözümlenemediği tespit edilmiştir.

3.2.2.6. İzmir'de Tütün Piyasasının Açılması ve Kooperatifçilik

İzmir Vilayet Kongresi, 26 Aralık 1940 Perşembe günü saat 14.00'te İzmir Halkevinde toplanmıştır. İzmir Vilayeti Yönetim Kurulu Başkanı Atıf İnan tarafından açılan kongreye, vilayetin 15 kazasından seçilmiş 88 delegeden 77'sinin yanı sıra; Vali Fuad Tuksal, Parti Müfettişi İstanbul Milletvekili Galip Bahtiyar Göker, İzmir Milletvekili Mehmet Aldemir, Tunceli Milletvekili ve Anadolu Gazetesi Sahibi Haydar Rüştü Öktem, Belediye Reisi Behçet Uz, daire müdürleri ve ilgililer katılmıştır. Birinci Başkanlığa Bölge Müfettişi Galip Bahtiyar Göker, İkinci Başkanlığa Seferihisar Belediye Reisi Mehmet Orhon, kâtipliklere Haydar Aryal ile Fahri Dokuzeylül seçilmişlerdir.⁶⁹⁵

İzmir Vilayeti Yönetim Kurulu Başkanı Atıf İnan tarafından okunan ve heyetin iki yıllık çalışmasını kapsayan raporda; 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı dolayısıyla yaşanan sosyal ve ekonomik güçlüklerin üstesinden gelinmeye çalışıldığı bu maksatla, hükümete olan bağlılığın artırılması ve yaşanan gelişmeler hakkında halkın bilgilendirilmesine gayret edildiği belirtilmektedir. Yapılması gereken tüm faaliyetlerin sorumlu üyeler vasıtasıyla gerçekleştirildiği açıklanmaktadır. Halkevlerinin ve şehir meclisinin özellikle sosyal yardım faaliyetlerinde üstün bir gayret gösterdiği; hayır cemiyetlerine, fakir öğrencilere ve vatandaşlara, işçi ve esnaf teşekküllerine gereken yardımların yapıldığı belirtilmektedir. Dikili deprem felaketinden zarar görenlere 30.757 lira, Erzincan felaketzedelerine 146.420 lira para yardımının yanında, yaklaşık 30.000 kilo muhtelif erzak ve 80.000 parçadan fazla, yatak, yorgan, battaniye ve diğer malzemelerin gönderildiği ifade edilmektedir. Silahlı Kuvvetlere minnet ve şükran borcu olarak, 7.917 lira değerinde eşya verildiği, 23.606 parça eşyanın da Kızılay'a teslim edildiği açıklanmaktadır. Heyetin onayına sunulan rapor bir muhalif oya karşılık çoğunlukla kabul edilmiştir. Encümenlerin tespiti için açık oylama yapılmıştır.⁶⁹⁶

⁶⁹⁴ **CHP 1940 Kongre Dilekleri**, s. 41-55; Antalya Vilayeti talepleri karşılama oranı için bk. **EK-18/5**.

⁶⁹⁵ **CCA Fon 490-1 Yer No: 1536-241-1-72/78**, s. 1; **Anadolu**, 26-27 Birinci Kanun 1940.

⁶⁹⁶ **Anadolu**, 27 Birinci Kanun 1940.

27 Aralık 1940'da yapılan ikinci toplantıda Hesap Encümeni raporu heyet tarafından onaylanmıştır. Dilek Encümeni raporunda; okul, yol ve köprü tamir ve inşası hakkındaki dileklerle sıtma mücadelesi dileklerinin vilayet ve hükümete bildirileceği, kanun konusuna girenlerin ise daha üst makamlara iletileceği belirtilmiştir. Bundan sonra, vilayet kongresine arz edilen kaza dileklerinin müzakeresine geçilmiştir.⁶⁹⁷

Tütün piyasası açıldıktan sonra Seydiköy ve Cumaovası bölgelerinden çiftçilerin dar tekerlekli arabalarla yalnız bir ay ile sınırlı kalmak üzere tütünlerini İzmir'deki tütün piyasasına getirebilmeleri hakkındaki dilek üzerinde Tahir Bor uzun izahatlarda bulunmuş ve bunun rençperlerin lehine olacağını anlatmıştır. Çeşme Delegatesi Kemal Öztürk, Toprak Mahsulleri Ofisinin Çeşme'ye un verdiği gibi nahiyelerine, hatta bazı köylerine de vermesi talebinde bulunmuştur. Bir takım delegeler de, kalabalık bazı köylerin de un dağıtımından istifade ettirilmesi temennisinde bulunmuşlardır. Kemalpaşa Delegatesi Sadi Pınar, tohumluk buğday ihtiyacı hakkında bilgi vermiş, şimdiye kadar Kemalpaşa çiftçilerine verilmemesi sebebini sormuş, zamanın geç olmadığını söylemiştir. Bazı delegeler ise, devam eden yağmurlardan dolayı artık buğday ziraatına imkân kalmadığını dile getirmişlerdir.

Kooperatiflerle ilgili olarak Atıf İnan açıklamalarda bulunmuş, tarım satış kooperatiflerinin zaten öteden beri piyasadan, hem de ortak olmayan üreticilerden mahsul satın almakta olduğunu, dolayısıyla kooperatiflerin bugünkü durumlarıyla, sadece ortakları için çalışan bir müessese olmaktan çıktıklarını, memleketin ihtiyaçları doğrultusunda iç ve dış piyasalarda nazımlık rolünü oynadıklarını söylemiştir. Kooperatiflerin üretici ile alakası olan üretici lehindeki bütün tedbirleri aldıklarını, her vatandaşın tatmin edilmesi gerektiğini, dolayısıyla kooperatiflerin ortak olmayan azadan mahsul almaması hakkında Ödemiş'in yapmış olduğu talebin kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. Sözlerine şu şekilde son vermiştir; “...Kooperatifler şunu yapamaz, bunu yapamaz dersek, kooperatifçilik ruhunu zedeleriz. Kooperatifler daima üreticilere yardım ederler...”⁶⁹⁸

Diğer kabul edilen dilekler arasında şu hususlar bulunmaktadır: Yakında Ankara'da toplanacak pamuk kongresine gidecek delegelere, parti delegelerinden pamukçulukla uğraşanların izahat vermeleri; Çeşme anasonlarının gene tekel idaresi tarafından satın alınması; bina vergisi için yeniden tespitlerin yapılması; vilayet bütçesinin 300.000 liralık açığı borç alınarak kapatıldıktan sonra, bir daha böyle borçlanmaya gidilmemesi ve bütçenin gösterişten uzak bir durumda bulundurulması; Ege'de nakliyat için kamyon ve

⁶⁹⁷ CCA Fon 490-1 Yer No: 1536-241-1-72/78, s. 75-76; Anadolu, 28 Birinci Kanun 1940.

⁶⁹⁸ Anadolu, 28 Birinci Kanun 1940.

otobüs lastiklerinin sağlanması konusunda Ticaret Vekâleti nezdinde girişimde bulunulması; İzmir’de bir yüksek ticaret okulunun açılması; mübadil ve muhacirler kendilerine dağıtılan malları uzun zamandır üzerlerine almamışlardır, bu nedenle gayri safi gelir beyanlarına itiraz hakları bulunmamaktadır, bunlara itiraz haklarının sağlanması; okul kitaplarının ve atlasların ucuzlatılması; saatlerin gene geri alınması; Karşıyaka ortaokuluna gelen Menemen çocuklarının perişanlığı dikkate alınarak tren saatlerinin düzenlenmesi; Ödemiş-Tire-İzmir arasında otoray işletilmesi.

Nazif Akyürek, tadilat komisyonlarınca 1934-1935 yıllarında tadil kararı verilmemiş binaların gayri safi gelirlerinin % 25 oranında indirim yapılması teklifinde bulunmuş, teklif kongrede kabul edilmiştir. Son olarak; İzmir’de kömür buhranına engel olmak için belediyenin her sene birkaç yüz bin lira sarf ederek kömür stoku yapması ve kışın halkın kömürsüz bırakılmaması, bu suretle usulsüz kazanç sağlayanların da önlenmesi talebi kabul edilmiştir.

Vali Fuat Tuksal, talep ve önerilerin parti merkezine iletileceğini, vilayetin çözümleneceklerinin de takipçisi olacağını belirtmiş, gerçekleşmeyecek dileklerin ise mutlaka imkânsızlıklardan kaynaklanacağını ifade etmiştir. Yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegelerinin seçimleri yapılmıştır.⁶⁹⁹ İzmir Vilayet Kongresi’nde kabul edilerek vekâletlere iletmek üzere CHP Genel Sekreterliği’ne gönderilen taleplere, ilgili vekâletlerin/kurumların cevapları ve karşılama oranları EK-18/6’da ayrıntısıyla gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 35’dir.⁷⁰⁰

Kongrede esas itibarıyla Ege Bölgesi tütün piyasası ve kooperatifçiliğin geliştirilmesi, desteklenmesi üzerinde durulduğu görülmektedir. Savaşın olumsuz etkilerini gidermek amacıyla Vilayet Yönetim Kurulu ve Valilik taleplerin karşılanmasıyla ilgili önemli bir yükü kendi üzerlerine almışlardır. Bunun yanında, İzmir Vilayeti’nin deprem felaketinden zarar görenler başta olmak üzere diğer kurum ve kuruluşlara yapmış olduğu yardım dikkat çekicidir.

⁶⁹⁹ Yönetim Kurulu Asil; Dr. Hüseyin Hulki Cura, Av. Ahmet Şükrü Sayar, Dr. Kamran Örs, Av. Münir Birsal, Av. Ekrem Oran, Tüccar Reşat Leblebicioğlu, Nazif İnan, Mustafa Rahmi Balaban, Vedide Karadayı. Yedek; Dr. Mitat Orel, Mitat Oksancak, Hilmi Erdun, Muzaffer Özgen, Haydar Aryal, Süreyya Olcay, Hamdi Nüzhet Çançar, Cemil Erkli, Tahir Bor. Kurultay Asil; Atif İnan, Sedat Dikmen, Dr. Behçet Uz, Dr. Kamran Örs, Av. Münir Birsal, Mehmet Orhon, Mithat Baykal. Yedek; Sami Gülcü, Kemal Öztürk, Muzaffer Özgen, Ahmet Karadayı, Sabri Menteş, Şükrü Sayar, Halit Tevfik Özyazman; **Anadolu**, 28 Birinci Kanun 1940.

⁷⁰⁰ **CHP 1940 Kongre Dilekleri**, s. 328-388; İzmir Vilayeti talepleri karşılama oranı için bk. **EK-18/6**.

3.2.2.7. Savunma İhtiyaçlarının Önceliğine Rağmen Başkent'te Refahın Artırılması Çabaları

Ankara Vilayeti Kongresi, 27 Aralık 1940 Cuma günü saat 10.00'da Ankara Halkevinde toplanmıştır. Ticaret Vekili ve Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen, Parti Bölge Müfettişi İstanbul Milletvekili Sadettin Uraz, Ankara Vali ve Belediye Reisi Nevzat Tandoğan, Ankara Milletvekilleri, Parti Vilayet Yönetim Kurulu üyeleri, vilayet ve belediye meclisi üyeleriyle vilayet ve belediye erkânının hazır buldukları toplantıyı, Parti Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı İbrahim Rauf Ayaşlı yapmış olduğu bir konuşmayla açmıştır. Kongreye Ankara'nın 13 kazasından seçilmiş 93 delege katılmıştır. Kongre Başkanlığına Ayaş Delegesi Av. Ziya Sıdal, İkinci Başkanlığa Çankaya Delegesi Dr. Ragıp Tüzün, sekreterliklere Çankaya Delegesi Mecdi Sadrettin Sayman ile Merkez Delegesi Dr. Cemal Or seçilmişlerdir.⁷⁰¹

Vilayet Yönetim Kurulu raporunda; seçimler esnasında Yönetim Kurulu ile Ankara Kaza delegelerinin göstermiş olduğu çabadan, kurultay kararlarından bahsedilmekte, deprem bölgesine yapılan yardım hakkında bilgi verilmektedir. II. Dünya Savaşı'nın etkilerinden korunmak üzere özellikle propagandaya karşı tedbirlerin hükümet tarafından geliştirilmekte olduğu hususu üzerinde durulmaktadır. Mahalli parti teşkilatlarının daha etkili çalışmaları için ocak, nahiye ve kaza teşkilatlanmalarında yapılan görevlendirmeler ile mülki teşkilatla uyumlu yapılanmalar belirtilmektedir. Partiye kayıtlı üye sayısı 62.298'e çıkmıştır. Beypazarı'nda bir Halkevi açılmıştır. Genel Sekreterlik emriyle 1939'da Polatlı, Haymana, Çubuk, Ayaş, Nallıhan, Kalecik ve Kızılcahamam kazalarında halkodaları açılmıştır. 1938 yılı kongresindeki taleplerden hükümete ait olanlara yapılan işlemler belirtilmektedir. Raporun son bölümünde vilayet bütçesi ve harcamalarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Vilayet Yönetim Kurulu raporu onaylandıktan sonra encümen seçimleri yapılmıştır.⁷⁰²

Encümen çalışmalarına; Vali Muavini Dilaver Argun, ilgili İdari Şube Müdürleri de katılmışlar, halkın dilekleri hakkında görüşmeler yapılırken alınan ve alınmakta olan müspet ve mümkün kararları anlatarak encümeni aydınlatmışlardır. Bu kapsamda encümen, hükümet ve mahalli imkânların gerçekleştirme oranına bağlı olan taleplerin kabul edilmesini düşünmüş ve kongre gündemine taşımıştır. Encümenin kongrenin onayını

⁷⁰¹ CHP Ankara Vilayet Kongresine Sunulan Çalışma Raporu 1939-1940, Zerbamat Matbaası, Ankara, 1940, s. 1-10; *Ulus*, 28 İlk Kanun 1940.

⁷⁰² CHP Ankara Vilayet Kongresine Sunulan Çalışma Raporu 1939-1940, s. 10-33.

almak istediği en önemli husus ise, içinde bulunulan hassas dönemin elverdiği şartlarda taleplerin değerlendirilmesidir.⁷⁰³

Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay temsilcilerinin seçimi yapılmıştır.⁷⁰⁴ Ankara Vilayet Kongresi'nde kabul edilerek vekâletlere iletmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen taleplere, ilgili vekâletlerin/kurumların cevapları ve karşılama oranları EK-18/7'te ayrıntısıyla gösterilmiştir. İncelemesi yapılan on vilayet içerisinde % 21 ile Ankara en düşük olumlu cevap oranına sahiptir.⁷⁰⁵ Bundan şu sonucu çıkarmak mümkündür ki, hükümet, Başkent'in kendi imkânlarıyla sorunlarına çözüm getirmesini beklemektedir.

3.2.2.8. Bursa'nın Temel Üç Sorunu; “*Hastane, Elektrik ve Şebeke Suyu*”

Kongre öncesi 1940 yılı Ekim ayında, 1939 yılı itibarıyla Bursa Vilayetinde yapılan kongrelerde karar altına alınan ve Genel Sekreterlikçe takip edilen dileklerin vekâletlere göre sonuçları yayınlanmıştır.⁷⁰⁶

Bursa Vilayet Kongresi, 27 Aralık 1940 Cuma günü Bursa Belediye salonunda, kazalardan gelen 67 delegenin katılımıyla açılmıştır. Kongreye delegelerin yanı sıra Vali Refik Koraltan, Parti Müfettişi Samsun Milletvekili Zühtü Durukan, Yönetim Kurulu üyeleri, daire müdürleri ve parti müşahitleri de katılmıştır. İdare Heyeti Başkanı Nurettin Öğünç'ün kısa bir konuşmasıyla açılan kongrede, Birinci Başkanlığa Rüştü Egel, İkinci Başkanlığa Kemal Ziya Demirel, kâtipliklere de Bursa Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Musa Ataş ile Açık Söz Gazetesi yazarlarından Derviş Esen seçilmişlerdir.⁷⁰⁷

Vilayet Yönetim Kurulunun iki yıllık çalışmalarını kapsayan ve yaklaşık 70 sayfadan ibaret olan rapor hakkında söz alan delegeler görüşlerini belirtmişlerdir. Raporunda Bursa Vilayeti 1940 yılı kayıtlı üye sayısı 60.440 olarak açıklanmaktadır. Kongrenin onayına sunulan rapor ittifakla kabul edildikten sonra encümen seçimleri yapılmıştır.⁷⁰⁸

⁷⁰³ **Ulus**, 29 İlk Kanun 1940.

⁷⁰⁴ Yönetim Kurulu Asil; Rıfat Börekçi, Av. İbrahim Rauf Ayaşlı, Rauf Baykan, Hilmi Atlıoğlu, Ali Rıza Sun, Arif Çubukçu, Fahri Tandoğan, Eczacı Cafer Tayyar Benadam, Av. Emin Halim Ergun. Yedek; Av. Hayrullah Özbudun, Fahri Daldaloğlu, Mazhar Karaege, Hüseyin Fevzi Hakman, Hüseyin Öker, Sait Tortom, Fuat Özyürük, Mustafa Beşer, Dr. Ragıp Tüzün'dir. Kurultay; Rıfat Börekçi, Av. Ziya Sıdal, Mecdi Sadrettin Sayman, Hayrullah Özbudun, Sadi Batu, Rıfki Evren, Hüseyin Ertuğrul Eti ve Halis Koçak; **Ulus**, 29 İlk Kanun 1940.

⁷⁰⁵ **CHP 1940 Kongre Dilekleri**, s. 24-40; Ankara Vilayeti talepleri karşılama oranı için bk. **EK-18/7**.

⁷⁰⁶ **Açık Ses**, 2.10.1940, 5.10.1940, 9.10.1940, 12.10.1940, 16.10.1940, 23.10.1940, 7.11.1940.

⁷⁰⁷ **CCA Fon 490-1 Yer No: 201-795-3**, s. 4-5; **Açık Ses**, 28.12.1940.

⁷⁰⁸ CHP'ye kayıtlı üye durumu: Bursa Merkez 17.248, Mudanya 2.370, Gemlik 3.750, İznik 2.737, Orhangazi 2.003, Yenisehir 5.351, İnegöl 9.262, Karacabey 4.319, Mustafa Kemal Paşa 6.202, Orhanlı 6.360; Çeşitli kaynaklarda ve yapılmış araştırmalarda 1940 yılı için kayıtlı üye sayısı farklı rakamlarla yer almaktadır. CHP Resmi Belgesinde yer alan sayılara göre toplam kayıtlı üye sayısı 60.440'tır. Bursa'nın aynı yıl içindeki nüfusu ise yaklaşık 465.000'dir; **CCA Fon 490-1 Yer No: 493-1984-1**, s. 6-9; **Açık Ses**, 28.12.1940.

28 Aralık 1940'da yapılan ikinci toplantıda; Hesap ve Bütçe Encümeni raporları, 1938, 1939 bilançoları ile 1940 tahmini bütçesi, kongre tarafından onaylanmıştır.⁷⁰⁹ Dilek Encümeni raporuna göre; Bursa'nın temel üç sorunu; Hastane ihtiyacı, elektrik sisteminin kurulması ve şehir şebeke suyunun uygun koşullarda getirilmesidir. Bursa'nın artık sadece Bursalıların değil, tüm Türkiye'ye hitap eden tarihi, sanayi, sıhhi, sıcak ve soğuk maden sularına, Uludağ gibi kış sporları için dünyada dahi emsalsiz bir özelliğe sahip olduğu vurgulanmaktadır. Geleceğin mükemmel bir turistik merkezi olma özelliği taşıyan Bursa'nın devlet eliyle bu özelliklerinin kalkındırılması gerektiği belirtilmektedir. Zira bütçesi kendisini bile idare etmekten acizdir. Üstelik elektrik fabrikasını satın almak suretiyle büyük ve altından kalkılması çok zor hatta imkânsız bir borca girildiğinden mahalli bir imar hareketinin beklenmesi imkânsızdır. Sonuç olarak Bursa'nın imarının planlandığı şekilde yapılması için devlet eliyle desteklenmesi zaruri bir hal almıştır. Tüm bu gerekçeler göz önüne alınarak söz konusu taleplerin Büyük Kurultaya arzı uygun bulunmuş ve rapor kabul edilmiştir.⁷¹⁰

Gizli olarak yapılan oylamayla yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay temsilcileri seçilmiştir.⁷¹¹ Bursa Vilayet Kongresi'nde kabul edilerek vekâletlere iletilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen taleplere, ilgili vekâletlerin/kurumların cevapları ve karşılama oranları EK-18/8'de ayrıntısıyla gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 40'tır.⁷¹² Kongre görüşmelerinden Bursa'nın temel sorunlarından olan elektrik sağlama hususunun vilayet imkânlarıyla çözülemeyeceği anlaşılmaktadır. Zira yeni elektrik sistemini kurabilmek için belediyenin 700.000 lira borca girdiği ifade edilmiştir. Önceki kongre görüşmelerinde de belirttiğimiz üzere, Bursa'nın Türkiye'nin önemli bir turizm merkezi haline gelmesi için CHP Vilayet Yönetim Kurulunun her imkânı araştırdığını değerlendirmek mümkündür.

3.2.2.9. Malatya'da Parti Çalışmaları ve İktisadi Gelişmeler

Malatya Vilayet Kongresi, 28 Aralık 1940 Cumartesi günü saat 14.00'te Halkevi binasında Vali Fahri Özen ve Parti Müfettişi Trabzon Milletvekili Mithat Aydın tarafından

⁷⁰⁹ CCA Fon 490-1 Yer No: 201-795-3, s. 10.

⁷¹⁰ CCA Fon 490-1 Yer No: 201-795-3, s. 10-11; Açık Ses, 1.1.1941.

⁷¹¹ Yönetim Kurulu Asil; Nurettin Ögünç, Sait Ete, Sadık Tahsin Arsal, Cemil Öz, Ragıp Armağan, Şemsettin Dora, Tevfik Aycan, Durmuş Erginsoy, Ali Sırrı Aysoy. Yedek; Dr. Cevat Tahsin, Dr. Osman Niyazi, Av. İsmail Hakkı Karaca, Eczacı Ahmet Tevfik, Tevfik Birecik, Rüştü Egel, Edip Rüştü Akyürek, Mehmet Urgancıgil, İhsan İpeker, İsmail Hakkı Karaca. Kurultay Asil; Sadık Tahsin Arsal, Rüştü Egel, Kemal Ziya Demirel, Cemil Öz, Mehmet Sindel, Mehmet Erdem. Yedek; Saip Çeliker, Osman Minez, Tevfik Aycan, Şakir Lakşe, İsmail Uzel, Halis Akbay; CCA Fon 490-1 Yer No: 201-795-3, s. 37; Açık Ses, 1.1.1941.

⁷¹² CHP 1940 Kongre Dilekleri, s. 134-148; Bursa Vilayeti talepleri karşılama oranı için bk. EK-18/8.

açılmıştır. Kongreye Malatya vilayeti kazalarından seçilmiş 15 temsilcinin yanında, devlet daire başkanları ve ilgili müessese müdürleri katılmıştır. Kongre başkanlığına Parti Müfettişi Mithat Aydın getirilmiştir. İkinci Başkanlığa Vahap Salttürk, kâtipliklere de Lütfü Sayman ile Mustafa Salttürk seçilmişlerdir.⁷¹³

Malatya Vilayeti Yönetim Kurulunun iki yıllık faaliyetini içeren raporda; II. Dünya Savaşı dolayısıyla yaşanan gelişmeler hakkında halkın aydınlatılması ve bilgilendirilmesi amacıyla, nahiye ve köylere kadar heyetlerin gönderildiği, halkla yakın temas kurulduğu belirtilmektedir. Partiyeye kayıtlı üye sayısı; Merkez kazada 1.315; Pötürge'de 852; Darende'de 853; Besni'de 630; Arapgir'de 461 olmak üzere toplam 4.111 olarak açıklanmaktadır. Halen ihtiyacı karşılamasa da Merkez ve Arapgir'de birer parti binasının bulunduğu, Darende'de inşaatın devam ettiği, Pötürge'de ise parti binasının olmadığı ifade edilmektedir. En çok masrafın Halkevlerine ve hayır kurumlarına yapılan yardımlarda olduğu belirtilmektedir. Raporun bundan sonraki bölümünde 1938 yılında merkeze yapılan talepler ile ilgili gelişmeler açıklanmaktadır.

Mali durumun yetersizliği ve dünya savaşının ülkeye olan etkileri çerçevesinde gerçekleştirilemeyen talepler ise; Halkevi inşası; parti binalarının modernleştirilmesi; Arapgir ve Darende'de Ziraat Bankası açılması; ilave Lise binası yapımı; Ulu Camii'nin onarımı; sıtma mücadele teşkilatının kurulması; İsmet Paşa ve Besni'ye hükümet tabibi tayini; vilayet maarif kadrosuna 15 öğretmen ilavesi; sıhhi tesisat için kaza belediyelerine yardım; Besni'de kaymakam ve memur evleri inşasıdır. Vilayet dâhilinde; Malatya, Darende, Pötürge, Arapgir, Adıyaman'da birer halkevi, Kâhta'da bir halk odasının mevcut olduğu; vilayet ve kaza imkânları çerçevesinde faaliyet gösterdikleri belirtilmektedir.⁷¹⁴ Vilayet Yönetim Kurulu raporu heyetin onayına sunulmuş ve kabul edilmiş, encümen seçimleri yapılmıştır.⁷¹⁵

Aynı gün yapılan ikinci toplantıda öncelikle Bütçe Encümeni raporu, 1938-1939 bilançolarını içeren Hesap Encümeni raporu da heyet tarafından uygun görülerek onaylanmıştır. Son olarak kazalardan gelen dilekleri inceleyerek toparlayan Dilek Encümeni raporu okunmuş ve kazalardan gelen dilekler kabul edildikten sonra diğer talep ve önerilerin görüşülmesine geçilmiştir. Sanat okulunun biran evvel açılması, bir sanayi

⁷¹³ Kazalar: Merkez, Arapgir, Darende, Besni, Pötürge; **Fırat**, 31 Birinci Kanun 1940; Maraş Bölgesi Müfettişi, Trabzon Mebusu Mithat Aydın, 2 Temmuz 1941 tarihinde Malatya Vilayeti CHP Parti Teşkilatının faaliyetleri hakkında kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Rapor ayrıca, bölgenin sosyal ve kültürel durumu hakkında teferruatlı bir içeriğe sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bk. **CCA Fon 490-1 Yer No: 682-311-1**.

⁷¹⁴ **CCA Fon 490-1 Yer No: 202-799-3-1**, s. 6-10.

⁷¹⁵ **CCA Fon 490-1 Yer No: 202-799-3-1**, s. 1-2.

şehri haline gelen Malatya için önemli bir ihtiyaç olarak kaydedilmiştir. En önemli taleplerin başında ise Memleket hastanesinin biran evvel Numune hastanesi şekline çevrilmesi gelmektedir. Belirtilen tüm hususlar merkeze bildirilecek dilekler arasına alınmıştır. Gizli olarak yapılan oylamada yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri belirlenmiştir.⁷¹⁶

Malatya Vilayet Kongresi'nde kabul edilerek vekâletlere iletilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen taleplere, ilgili vekâletlerin/kurumların cevapları ve karşılama oranları EK-18/9'da ayrıntısıyla gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 36'dır.⁷¹⁷ Malatya'da Yönetim Kurulu ve kaza temsilcilerinin çok etkili çalışmalar yapmak suretiyle, halkla yakın temas kurdukları, gelişmeler hakkında aydınlatmaya çalıştıkları görülmektedir. Ancak vilayet halkının yıllara bağlı olarak siyasete katılım oranı bir türlü yükseltilememiş, partiye kayıtlı üye sayısı vilayet nüfusuna oranla yüzde birin üzerine çıkarılamamıştır.

3.2.2.10. Samsun ve Trabzon Vilayetlerinde Öncelik; “Karadeniz Sahil Yolu”

Samsun Vilayet Kongresi, 29 Aralık 1940 Pazar günü saat 14.00'te Samsun Halkevinde, Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Mustafa Aldıkaçtı tarafından açılmıştır. Kongreye Parti Müfettişi Sivas Milletvekili Hikmet Işık, Vali Avni Doğan, devlet dairelerinin başkan ve müdürleri, Umumi ve Belediye Meclis üyeleri, halk temsilcileri ve Samsun'a bağlı merkez dâhil sekiz ilçenin seçilmiş 62 delegesi katılmıştır. Birinci Başkanlığa Hikmet Işık; İkinci Başkanlığa Çarşamba Delegesi Selim Ordulu, kâtipliklere de Havza Delegesi Yusuf Salim Akın ile Vezirköprü Delegesi Mahmut Teker ittifakla seçilmişlerdir. Parti sekreteri tarafından Vilayet Yönetim Kurulu Raporu okunmuştur.⁷¹⁸

Raporda; öncelikle teşkilatta meydana gelen değişiklikler yer almaktadır. Vilayetteki partiye kayıtlı üye sayısı 46.582'ye ulaşmıştır. Halkevleri ve halk odalarının talimatlarında belirtilen görevleri yerine getirebilmeleri için yönetim kurulu tarafından üstün bir çaba gösterilmiş, gereken yardım ve destek sağlanmıştır. İkinci müntehip, mebus seçimlerinde, yönetim kurulu verilen talimatlar çerçevesinde çalışmış ve seçimlerin düzgün

⁷¹⁶ Yönetim Kurulu Asil; Şefik Tugay, Sait Fırat, Mustafa Karaköylü, Abdülkadir Taşangil, Abit Karakaş, İbrahim Turfanda, Dr. Naime Sayman, Tevfik Öğüt.Yedek; İsmail Sarioğlu, Mustafa Salttürk, Rıza İnan, Hüsnü Tulun, Faruk Yakın, Mehmet Karakaş, Tahir Efe, Kemal Sarıcı, Ali Gebeş seçilmişlerdir. Kurultay Asil; Abdülkadir Taşangil, Mustafa Karaköylü; Yedek, Sait Fırat ile Abit Karakaş; **CCA Fon 490-1 Yer No: 202-799-3-1**, s. 2-4.

⁷¹⁷ **CHP 1940 Kongre Dilekleri**, s. 494-500; Malatya Vilayeti talepleri karşılama oranı için bk. **EK-18/9**.

⁷¹⁸ Kazalar: Vezirköprü, Kavak, Lâdik, Bafra, Çarşamba, Terme, Havza, Merkez; **CCA Fon 490-1 Yer No: 202-801-1-1**, s. 9-10; **Ahali**, 1 İkinci Kanun 1941.

bir şekilde gerçekleşmesini sağlamıştır. 1938 Şubat ayı içerisinde Havza, Lâdik, Terme kazalarıyla Bafra kazasının Alaçam nahiyesinde Halkevleri; 1939 Şubat ayında ise Kavak Kazası ile Bafra Kazasının Gümenüz köyünde halk odası açılarak faaliyete geçirilmiştir. Sosyal yardım faaliyetleri kapsamında, giydirilen, yedirilen, tedavi ettirilen ve diğer ihtiyaçları karşılanan fakir halka yapılan destek de raporda yer almaktadır. Samsun Lisesinin yatılı bölümü olmaması nedeniyle çevre ilçelerden gelen öğrenciler için Vali tarafından alınan tedbirle Halkevi vasıtasıyla nakdi yardım yapılmaktadır. Askerlere Kızılay vasıtasıyla giyecek yardımı gönderilmektedir. Kongre heyeti tarafından raporun ittifakla kabul edilmesinden sonra encümen seçimleri yapılmıştır.⁷¹⁹

30 Aralık 1940'da yapılan ikinci toplantıda; Hesap Bakma, Bütçe ve Dilek Encümeni raporları heyet tarafından kabul edilmiştir.⁷²⁰ Vali Avni Doğan; belirtilen dilekler hakkında uzunca açıklamalarda bulunmuştur. Mümkün olanların derhal, diğerlerinin de sıraya konularak yerine getirileceğini belirtmiştir. Vilayetin imarı için vilayetçe bir programın hazırlanmakta olduğunu, yeni talepler geldikçe bu programa dâhil edileceğini ifade etmiştir.⁷²¹

Kongreye Trabzon CHP Vilayet Başkanlığından gelen bir önerge okunmuştur. Önerge; Batum'dan Samsun hududuna kadar olan yolun biran evvel bitirilmesine ilişkindir. Bu yolun Samsun Vilayeti dâhilinde kalan kısmında Ünye hududuna kadar olan bölümündeki yollar ve köprülerin vilayetçe yaptırılmasını kapsamaktadır. Böylece Karadeniz sahil yolunun önemli bir kesimi tamamlanarak özellikle ticari taşımacılığın gelişmesine de imkân sağlanacaktır. Bu konuda söz alan Parti Müfettişi ve Sivas Milletvekili Hikmet Işık; Terme tarafına yapmış olduğu seyahat esnasında, bölgedeki yolların vilayetçe yaptırılmış olduğunu Bafra yolunun da tamamlanmak üzere bulunduğunu belirtmiştir. Talep, Samsun vilayetince yollarla ilgili gerekli çalışmaların yapılmakta olduğu şeklinde mahalline bildirilmek üzere kongrece kabul edilmiştir.⁷²² Samsun Vilayet Kongresinde kabul edilip merkeze iletilen dilekler şunlardır;

Merkez Kazası; Samsun'da vilayet ihtiyacını karşılayacak bir ortaokul, bir Erkek Sanat Okulu ve Ticaret Lisesi açılmasını; İş Kanununda yazılı talimatnamenin biran evvel çıkarılması ve yürürlüğe konulmasını; Emlak Bankası açılması veya temsilci bulundurulmasını; Küçük sanayi dokuma el tezgâhlarından hiç değilse 300 adet

⁷¹⁹ CCA Fon 490-1 Yer No: 202-801-1-1, s. 11-18, s. 3-4; Ahali, 1 İkinci Kanun 1941.

⁷²⁰ CCA Fon 490-1 Yer No: 202-801-1-1, s. 23-26.

⁷²¹ CCA Fon 490-1 Yer No: 202-801-1-1, s. 4-5.

⁷²² CCA Fon 490-1 Yer No: 202-801-1-1, s. 4-5; Ahali, 1 İkinci Kanun 1941.

alınabilmesinin sağlanmasını; Sıhhiye Vekâletince memleket hastanesine ilave olarak bir Numune Hastanesi açılmasını; Tütün fabrikalarında çalışan işçi çocukları için bir bakım evi açılmasını; Orman İdaresince Eylül ayı sonuna kadar kesim için izin verilmesini; Tekkeköy istasyonunda bir tütün deposu yaptırılmasını talep etmektedir.

Bafra Kazası; Alaçam nahiyesinin kazaya çevrilmesi veya tam teşekküllü bir nahije haline getirilmesini; Alaçam merkezinin de sıtma mücadele alanına dâhil edilmesini; Bafra tekeli müdürlüğünün müstakil müdürlük haline getirilmesini; Çarşamba ve Havza Kazaları; kaza merkezlerinde birer ortaokul ve ziraat okulu açılmasını talep etmektedirler.

Kavak Kazası; Orman idaresince halka verilmekte olan ruhsatların Çarşamba ve Bafra gibi Eylül ayında verilmesini; Lâdik Kazası; Orman Kanununda Köy İhtiyar heyetlerine verilen yetkilerin genişletilmesini; Vezirköprü Kazası; Kaza merkezinde bir ortaokul açılmasını, Vezirköprü-Boyabat yolu üzerindeki Kızılırmak köprüsünün biran evvel yaptırılmasını, Dikiş makineleri fiyatlarının düşürülmesini, çivi ihtiyacının sağlanmasını, çay fiyatlarının yeniden belirlenerek, düşürülmesini, Kületek ve Yörükçal köylerinde pirinç ziraatına izin verilmesini talep etmişlerdir.⁷²³

Açık olarak yapılan oylamayla yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri belirlenmiştir.⁷²⁴ Samsun Vilayet Kongresi'nde kabul edilerek vekâletlere iletilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen taleplere, ilgili vekâletlerin/kurumların cevapları ve karşılama oranları EK-18/10'da ayrıntısıyla gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 30'dur.⁷²⁵ Kongre esnasında görüldüğü üzere, Trabzon Vilayeti'nin de Samsun'la birlikte öncelikli talepleri Karadeniz Sahil Yolunun biran evvel tamamlanmasıdır. Böylece, Batum-Artvin-Trabzon-Samsun yol güzergâhı vasıtasıyla ekonomik faaliyetlerin daha etkin olarak sürdürüleceği değerlendirilmektedir. Diğer kaza taleplerinin, eğitim ve bölgenin iktisadi hayatının canlandırılmasına yönelik olduğu tespit edilmiştir.

3.2.3. 1942 Vilayet Kongreleri Öncesinde Yaşanan Gelişmeler

Devam etmekte olan II. Dünya Savaşı'nda 1941 yılı ortalarında, Mihver Devletler Balkanları işgal etmiş, Bulgaristan sınırlarına Alman kuvvetleri yerleşmiş, Rus-Alman

⁷²³ **CHP 1940 Kongre Dilekleri**, s. 588-595.

⁷²⁴ Yönetim Kurulu Asil; Yusuf Kıran, Mustafa Aldıkaçtı, Mümtaz Arkayın, Osman Cudi Gürsoy, Nail Öztuzcu, Atıf Olgaç, Süleyman Balkan, Selim Ordulu, Muin Köprülü. Yedek; Yusuf Cirit, Eşref Akbay, İsmail Umur, İsmail Hamami, Etem Veysi Akman, Nasuhi Erzurumlu, İsmail Cenani Oral, Ömer İskefyeli, Arslan Bayrak seçilmişlerdir. Kurultay Asil, Selim Ordulu, Ali Rıza Çon, Kamil Çuhacı, Nuri Şahin, Hüseyin Berk; Yedek; Süleyman Bilge, Nesimi Barkın, Şükrü Ecevit, Rüştü Başaran, İlyas Akal; **CCA Fon 490-1 Yer No: 202-801-1-1**, s. 7; **Ahali**, 1 İkinci Kanun 1941.

⁷²⁵ **CHP 1940 Kongre Dilekleri**, s. 588-595; Samsun Vilayeti talepleri karşılama oranı için bk. **EK-18/10**.

ilişkileri yeniden düzelmiştir. İngiltere, taahhüt ettiği yardımı gönderememiş Türkiye, Doğu'da Rusya, Batı'da Mihver Devletlerin kısılcasına girmiştir.⁷²⁶ Bu gelişmeler karşısında Türkiye, Almanya'nın dostluk yanlısı teklifini kabul etmiş ve Almanya ile Türkiye arasında 18 Haziran 1941'de "*Dostluk Antlaşması*" imzalanmıştır.⁷²⁷

Türkiye, 1942 yılına savaşın da sebep olduğu ekonomik sıkıntılar içinde girmiştir. Büyük sermaye sahipleriyle hükümet arasında süren soğuk savaş yeni bir boyut kazanmıştır. Refik Saydam'ın ölümü üzerine kurulan Saraçoğlu Hükümeti, özel sektörle gerginliği azaltmak için gıda ve tarım ürünleri piyasaları üzerindeki devlet denetimini asgari seviyeye indirmiştir. Özel sektör ise buna karşın fiyatları tırmandırmıştır.⁷²⁸

İsmet İnönü, 1942 yılı meclis açılış konuşmasında bu duruma tepkisini şöyle dile getirmektedir;

*"Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası.. Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metası yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar.. Büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır..."*⁷²⁹

Avrupa'da savaşan ülkelerde kamu ve özel sektörün tam bir dayanışma ve işbirliği içinde olduğu dönemde, Cumhuriyetin ilanından beri ülke yönetimini elinde tutan CHP, meclis dışından gelen bu sert muhalefet karşısında 12 Kasım 1942'de 4305 sayılı "*Varlık Vergisi*" kanun tasarısının kabulünü sağlamıştır.⁷³⁰

Vergi matrahının belirlenmesindeki keyfiyet, ödeme koşullarının kısıtlı kalması, vergi mükelleflerine hiçbir yargısal başvuru olanağı tanınmamış olması gibi eksiklikler, verginin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olduğu gibi, vatandaşlar arasında da kolay unutulmayacak ayrılıkların oluşmasına yol açmıştır.⁷³¹

1942 yılı Aralık ayı içinde düzenlenen vilayet kongreleri doğal olarak, dünyanın yaşamakta olduğu büyük felaket ve bunun Türkiye üzerindeki siyasal, sosyal ve iktisadi etkilerinin izlerini taşımaktadır. Bunun yanında basın üzerinde yaşanan baskı, kongrelerin kamuoyuna yansıtılması bakımından hemen göze çarpmaktadır.

⁷²⁶ **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s. 165-171.

⁷²⁷ Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları**, s. 645-647.

⁷²⁸ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 114-119; Goloğlu, **Milli Şef Dönemi**, s. 161.

⁷²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 343.

⁷³⁰ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 120.

⁷³¹ Varlık Vergisi uygulamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951.

3.2.3.1. Samsun Parti Başkanlığında “Ziraat Bankası Müdürü”

Samsun Vilayet Kongresi, 4 Aralık 1942 Cuma günü saat 15.00’te Halkevi salonunda Vali Faik Türel, Samsun Milletvekili Ali Yörüker, daire başkan ve müdürleri, belediye azaları, merkez ve kazalardan gelen delegelerin katılımıyla açılmıştır. Yönetim Kurulu Başkanı Mümtaz Arakayın’ın kongreyi açmasını müteakip; Kongre Başkanlığına Parti Müfettişi Hikmet Işık, İkinci Başkan Recai Akan ve kâtipler seçilmiştir. Vilayet Yönetim Kurulu faaliyet raporunun okunmasından sonra encümen seçimleri yapılmıştır.⁷³²

5 Aralık 1942’de yapılan toplantıda; Dilek Encümeni tarafından hazırlanmış olan rapordaki dilekler tartışılmıştır. İlgili daire temsilcileri her bir dilek hakkındaki görüşlerini açıklamışlar ve dilekler kongre tarafından kabul edilmiştir. Hesap ve Bütçe Encümenlerinin raporlarının da kabul edilmesiyle birlikte eski heyetin ibrası sağlanmıştır. Yeni Yönetim Kurulunun seçimine geçilmiş, eski heyetten Osman Cudi Gürsoy ve İsmail Umur’un yerine Rüşdü Başaran ile Zihni Zerin alınarak eski kurul aynen muhafaza edilmiştir.⁷³³

Yönetim Kurulu Başkanı Mümtaz Arkayın’ın Belediye Reisi olması nedeniyle, parti başkanlığına Ziraat Bankası Müdürü Atif Olgaç getirilmiştir. Banka müdürü olarak sadece bankacılık faaliyetlerinin uygun bir şekilde sürdürülmesine olan katkısı ile değil, aynı zamanda bölge köylüsüne yardım ve destekleriyle de ün yapan Olgaç’ın parti başkanlığına getirilmesi vilayette memnuniyetle karşılanmıştır. Vilayet yönetiminde sevilen ve sayılan Nail Öztuzcu’da Samsun Halkevi başkanlığına getirilmiştir.⁷³⁴

Samsun Vilayetine ait dileklerin kazalara göre tasnifi ve merkezden geliştirilen tedbirler şu şekildedir;

Merkez Kazası; Samsun merkezinde bir numune hastanesi açılması talebi, muhtaç olan diğer vilayetler göz önüne alınarak şimdilik ertelenmiştir. Devlet bütçesinden memleket hastanesine 1942 yılında 16.500 lira, 1943 yılında 14.000 lira verilmek suretiyle nakit yardım yapılmıştır. Samsun’a şehirlerarası telefon hattı tesis çalışmaları devam etmektedir. Telgraf muhaberesinin hızlı ve zamanında yapılabilmesi için gerekli düzenleme yapılmıştır. Samsun Lisesinin onarımı ve malzeme ihtiyacının sağlanması amacıyla 1943 bütçesinden 25.000 lira, 1944 bütçesinden 115.000 liralık tahsisat gönderilmiştir. Yer sarsıntılarında hasara uğrayan cami ve mağazaların tamiri için Vakıflar

⁷³² Ahali, 9 Birinci Kanun 1942.

⁷³³ Ahali, 9 Birinci Kanun 1942.

⁷³⁴ Ahali, 9 Birinci Kanun 1942.

Genel Müdürlüğünden istenen yardım sağlanamamıştır.

Alaçam'da bir Ziraat Bankası ajanlığı açılması hususu, şartlar müsait olduğu zaman tekrar göz önüne alınacaktır. Tohumluk ihtiyacının karşılanması için; 1943-1944 ekim zamanı için 660 ton buğday, 310 ton arpa, 105 ton mısır tohumu tahsis edilmiştir. Köylülerin mahkeme kapılarında sürünmemesi için gereken tedbirler alınmıştır.

Çarşamba Kazası tarafından, Samsun-Çarşamba arası demiryolu hattında gerçekleştirilmesi talep edilen hususlar dikkate alınmıştır. Terme Kazasının; çiftçinin kalkındırılması için kredi talebini Ziraat Bankası karşılayacaktır.

Vezirköprü Kazası; ortaokul inşası programa alınmış, zamanı geldiğinde yapılacaktır. Boyabat-Vezirköprü arasındaki Kızılırmak köprüsü 1943-1944 senesi içerisinde betonarme olarak yapılacaktır. Giyecek fiyatları, yapılmakta olan standardizasyon çerçevesinde düşürülecektir.

Havza Kazası; Toprak Mahsulleri Ofisinin buğday alım fiyatları istenen seviyeye artırılmış, iki misline çıkarılmıştır. Harman ve dört tekerlekli araba ihtiyacı vilayetçe karşılanacaktır. Pulluk ihtiyacı vilayete sorulmuş gelecek cevaba göre temini sağlanacaktır. Ortaokul ihtiyacı maarif şurasında alınan karara göre sıraya sokulmuş, zamanı geldiğinde gerçekleştirilecektir.

Samsun Vilayet Yönetim Kurulu'nun, vekâletlere iletmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne göndermiş olduğu, Samsun'a bağlı kazaların taleplerine, ilgili vekâlet / kurumlardan verilen cevaplar ile talepleri karşılama oranları EK-20/1'de gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 26'dır.⁷³⁵ Samsun'a bağlı kazaların taleplerini karşılama oranındaki düşüşün, devam etmekte olan savaş koşulları nedeniyle, ülke ekonomisindeki olumsuzluklardan kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

3.2.3.2. Antalya Vilayeti Taleplerinin Karşılama Durumu

Antalya Vilayet Kongresi, 5 Aralık 1942 Cumartesi günü saat 15.00'te parti kongre salonunda yapılmıştır. Kongreye Antalya Vilayetinin bütün delegeleri, Antalya Valisi Fuat Baturay ve Parti Müfettişi Manisa Milletvekili Osman Şahinbaş ile devlet daireleri ve müesseselerinin müdürleri, şehrin ileri gelenleri iştirak etmiştir. Kongre Başkanlığına Ali Haydar Uçkan, İkinci Başkan Hamit Tuğ, kâtipliklere de Tevfik Karabayır ile Ömer Özen seçilmişlerdir.

⁷³⁵ **CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri**, CHP Genel Sekreterliği Yayını, Ankara, 1944, s. 431-435; Samsun Vilayeti kazaları taleplerinin karşılama oranı için **EK-20/1**'e bk.

Çalışma süresi sona eren Vilayet Yönetim Kurulunun Raporu, Yönetim Kurulu Başkanı İsmail Hakkı Yarkın tarafından okunmuştur. Rapor iki sene içerisinde gerçekleştirilen talep ve öneriler ile ilgili vekâletlerden ve diğer makamlardan gelen cevapları, idare heyetince yapılan işlemleri, masrafları içermektedir. Korkuteli Delegatesi Mustafa Korkut'un önerisi üzerine, Hesap ve Bütçe Encümenlerine beşer, Dilek Encümenine ise yedi üye seçilmiştir.⁷³⁶

6 Aralık'ta yapılan ikinci toplantıda. Önceki zabıt özeti okunup onaylandıktan sonra, encümen raporlarının incelenmesine geçilmiştir. Dilek Encümeni raporunda, bütün vilayet teşkilatının dileklerini bir araya toplayarak birbiriyle ilgili olanları aynı maddelerde birleştirmiştir. Böylece merkez ocaklarıyla kaza başkanlıklarından gönderilenler Vilayet ve Vekâlet dilekleri olarak ayrılmış bulunmaktadır. Hesap Encümeni raporunda incelenen dokümanlar çerçevesinde hesapların uygun olduğu, eski heyetin ibrası önerilmekte, Bütçe Encümeni raporunda, bütçenin incelendiği ve uygun bulunduğu belirtilmektedir. Her üç encümenin raporu heyet tarafından onaylanmıştır.⁷³⁷

Açık olarak yapılan oylamayla yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay temsilcileri belirlenmiştir.⁷³⁸ Antalya Vilayet Yönetim Kurulu'nun, vekâletlere iletilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne göndermiş olduğu, Antalya'ya bağlı kazaların taleplerine, ilgili vekâlet / kurumlardan verilen cevaplar ile talepleri karşılama oranları EK-20/2'de gösterilmiştir. İncelemesi yapılan on vilayet içerisinde Antalya, % 10'luk olumlu cevapla en düşük karşılama oranına sahiptir.⁷³⁹

3.2.3.3. Savaş Koşullarının Kars Vilayeti'ne Etkileri

5 Aralık 1942 Cumartesi günü, her zaman olduğu gibi yurt işlerine samimi bir ilgi ve partiye candan bağlılık gösteren vilayet halkı, şiddetli soğuğa ve kar fırtınasına rağmen, parti kongresine gelmiştir. Kongre, parti bölge müfettişi Ordu Milletvekili Dr. Vehbi Demir'in uzunca bir söylevi ile açılmıştır. Parti işlerinin aynı zamanda memleket işleri olarak düşünüp, çalışan Vali Hüdayi Karataban başta olmak üzere bütün devlet daireleri sorumlu müdürleri de kongrede yer almışlardır.

⁷³⁶ **Antalya**, 8 Birinci Kanun 1942.

⁷³⁷ **Antalya**, 8 Birinci Kanun 1942.

⁷³⁸ Yönetim Kurulu Asil; Tahsin Sezer, Ali Oğuz Konuk, Ahmet Şevki Zaman, Tevfik Işık, Mehmet Çapacı, Lütfü Gökçeoğlu, Ahmet Tugay, Halil İbrahim Gözkaya, Macit Yetkin. Yedek; Necip Orcan, Ahmet Tekeli, Murat Binbir, Mehmet Ali Gönen, Ömer Özen, Zeki Yantaş, İbrahim Zevin, Ahmet Kemal Akgün, İbrahim Yerebakan. Kurultay Asil; Ali Oğuz Konuk, Mustafa Korkut ve Fuat Yörük. Yedek; Av. A. Haydar Uçkun, Hüseyin Ülgen ve Murat Yerebakan; **Antalya**, 8 Birinci Kanun 1942.

⁷³⁹ **CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri**, s. 59-69; Antalya Vilayeti kazaları taleplerinin karşılama oranı için EK-20/2'ye bk.

Dr. Vehbi Demir konuşmasında; devam etmekte olan II. Dünya Savaşı'nın dünya ülkeleri üzerinde yarattığı yıkımdan bahsetmiş, Türk ordularının memleketi koruyacak durumda olmasına rağmen, savaşa girilmeyerek halkın ve memleketin perişan olmasının önlendiğini vurgulamıştır. Ülkenin içinde bulunduğu iktisadi ve mali buhranın devlet-millet birlikteliği ile bir şekilde atlatılabileceğini dile getirmiştir. Hükümetin, devletin ve milletin menfaati uğruna almış olduğu tedbirlere riayet etmenin zorunluluğunu hatırlatan Demir, bunun karşılığında millettten beklenen yegâne hususun birazcık fedakârlık olduğunu açıklamıştır.

İkinci Başkanlığa Tahir Barlas, kâtipliklere Rasim İlker ile Nusret Yüce seçilmiştir. Önceki kongrede karar altına alınan dileklerin gerçekleşme durumu ve idare heyetinin raporu okunarak kongrenin onayı alınmıştır. Bütçe, hesap ve dilek encümenlerinin seçimleri yapılmıştır.

6 Aralık 1942'de yapılan ikinci toplantıda encümenlerin düzenlediği raporlardan Dilek Encümeni raporunda, memleketin ihtiyaçlarını belirten dileklerin ilgili makamlara gönderilmesine karar verilmiştir. Vilayeti ilgilendiren samimi dileklere iştirak ettiğini beyan eden Vali Hüdayi Karataban, dünyada yaşanan karmaşadan memleketin de mutlaka etkilendiğini, bu durumun da göz önünde tutularak imkânlar nispetinde belirtilen dileklerin yerine getirilmeye çalışılacağını ifade etmiştir. Savaş koşulları nedeniyle vilayetin almış olduğu tedbirleri anlatmış, söz alan delegeleri dinlemiş, gerekenlerin yapılacağını belirtmiştir.⁷⁴⁰

Hesap ve Bütçe encümen raporları kongrece onaylanmış, eski heyet ibra edilmiş, seçimlere geçilmiştir.⁷⁴¹ Kars Vilayet Yönetim Kurulu'nun, vekâletlere iletmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne göndermiş olduğu, Kars'a bağlı kazaların taleplerine, ilgili vekâlet / kurumlardan verilen cevaplar ile talepleri karşılama oranları EK-20/3'te gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 23'tür.⁷⁴² 1942 yılı sonlarında Sovyetler Birliği, Alman ilerleyişini Stalingrad'ta durdurunca, yeniden Türkiye'ye karşı bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Türkiye'nin Doğu hududunu teşkil eden Kars'ın, bu gelişmeden doğal olarak önemli ölçüde etkilendiği değerlendirilmektedir.

⁷⁴⁰ **Kars**, 8 Birinci Kanun 1942.

⁷⁴¹ Vilayet Yönetim Kurulu; Abdurrahman Sürmen, Asım Mühürdaroglu, Dr. Esat Oktay, Mehmet Bağatır, Hüseyin Talınlı, Tahir Barlas, Vahit İmür, Faik Binol, Zarf Akman. Büyük Kurultay Asil; Musa Kaya, Aliyar Vural, Mehmet Bağatır, Veyis Koçulu, Tahir Barlas. Delegelikten istifa eden Tahir Barlas'ın yerine ise en çok oy alan Rasim İlker seçilmiştir; **Kars**, 8 Birinci Kanun 1942.

⁷⁴² **CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri**, s. 358-361; Kars Vilayeti kazaları taleplerinin karşılama oranı için EK-20/3'e bk.

3.2.3.4. Seyhan'da Yeni Dönem Milletvekillerinin Ortaya Çıkışı

Seyhan Vilayet Kongresi, 5 Aralık 1942'de Cumartesi günü saat 10.00'da Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Mustafa Rıfat Gülek tarafından Adana Halkevinde açılmıştır. Başta Parti Müfettişi Bursa Milletvekili Talat Simer olmak üzere, Vali Akif Eyidoğan, Belediye Reisi Kasım Ener, Adana merkez ilçesi de dâhil olmak üzere kongreye, 10 ilçeden seçilmiş olan 58 delege iştirak etmiştir. İkinci Başkanlığa Hasan Ataş ve kâtipliklere Memduh Pekbilgen ile Süleyman Sergici seçilmiştir. Kâtip Memduh Pekbilgen tarafından, Vilayet Yönetim Kurulu raporu okunmuştur. Rapor hakkında herhangi bir mütalaa olmamış, kongre heyeti tarafından uygun bulunmuş ve onaylanmış, encümen seçimleri yapılmıştır.⁷⁴³

Saat 16.00'da toplanan ikinci celsede; Hesap Bakma ve Bütçe Encümen raporları incelenmiş, oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Dilek Encümeni raporuna geçilmiştir. Tohumluk buğday ihtiyacı, Kozan'da bir trahom dispanserinin açılması, kaza kongrelerinin iki senede bir yapılması, parti teşkilatında çalışanların özel sicillerinin tutulması ve idare heyetlerince birbirlerine devredilmesi, Adana barlarının durumu, Osmaniye ve Ceyhan kazalarının pamuk, çiğit yağı küspesi gibi ürünlerin naklinde demiryollarının aksaklıkları ve demiryollarında özel tedbirler alınması gibi önemli konular üzerinde durulmuştur.⁷⁴⁴

Toplantı sonunda yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegelerinin seçimleri yapılmıştır.⁷⁴⁵ Yönetim Kuruluna seçilen başta Kemal Satır olmak üzere, Kasım Ener, Kemal Çelik ve Halil Savatlı 1943'ten sonra uzun yıllar CHP Seyhan Vilayeti Milletvekilliklerini yapacaklardır. Seyhan Vilayet Yönetim Kurulu'nun, vekâletlere iletilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne göndermiş olduğu, Seyhan'a bağlı kazaların taleplerine, ilgili vekâlet / kurumlardan verilen cevaplar ile talepleri karşılama oranları EK-20/4'te gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 38'dir.⁷⁴⁶

⁷⁴³ CCA Fon 490-1 Yer No: 202-800-7, s. 23-24.

⁷⁴⁴ CCA Fon 490-1 Yer No: 202-800-7, s. 23-27.

⁷⁴⁵ Yönetim Kurulu Asil; Mustafa Rıfat Gülek, Kasım Ener, Tevfik Ramazanoğlu, Kemal Satır, Kemal Çelik, Halil Savatlı, Basri Arsoy, Rıfat Yaveroğlu, Daniş Arıkoğlu. Yedek; Recai Tarımer, Abdullah Gülek, Hazım Savcı, Dr. Ali Naim Örgener, Memduh Pekbilgen, Şükrü Güven, Nihat Oral, Ahmet Çelik ve Fazlı Meto. Kurultay Asil; Süleyman Oğuz, Nuri Şimşek, Emin Kurtoğlu, Abdurrezzak Güven, Tevfik Yıldırım. Yedek; Kerim Ulusçütürk, Hasan Çanka, Süleyman Seymen, Celal Geçioğlu, Recai Tarımer; CCA Fon 490-1 Yer No: 202-800-7, s. 27-28.

⁷⁴⁶ CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri, s. 436-450; Seyhan Vilayeti kazaları taleplerinin karşılama oranı için EK-20/4'e bk.

3.2.3.5. Maraş Vilayet Kongresi

9 Aralık 1942 Çarşamba günü saat 15.00'te yapılacağı daha önce bildirilen Maraş Vilayet Kongresi, ekseriyet sağlanamadığından 10 Aralık'a ertelenmiştir.⁷⁴⁷ Kongre, 10 Aralık 1942 Perşembe günü saat 16.00'da parti binasında Parti Müfettişi Trabzon Milletvekili Mitat Aydın başkanlığında toplanmıştır. Kongreye, Vali Kudrettin Kantoğlu, daire müdürleri, parti vilayet ve kaza idare heyetleri, belediye ve umumi meclis azaları, Maraş Vilayetine bağlı kazalardan seçilmiş delegeler katılmışlardır.⁷⁴⁸

Parti Müfettişi başkanlığında açılan kongrede, iki senelik çalışma raporu okunmuş ve kongrece kabul edilmiştir. Hesapları tetkik, bütçe ve dilek encümenlerinin seçimi yapılmıştır. İkinci celsede encümen raporlarının okunup kabul edilmesinden sonra, yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegelerinin seçimi yapılmıştır.⁷⁴⁹

Maraş Vilayet Yönetim Kurulu'nun, vekâletlere iletmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne göndermiş olduğu, Maraş'a bağlı kazaların taleplerine, ilgili vekâlet / kurumlardan verilen cevaplar ile talepleri karşılama oranları EK-20/5'de gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 27'dir.⁷⁵⁰

3.2.3.6. İzmir'de Eğitim, Sağlık, Ekonomi ve Ziraat Konularında Öneriler

İzmir Vilayet Kongresi, 11 Aralık 1942 Cuma günü saat 15.00'te İzmir Halkevinde toplanmıştır. Kongreye, İzmir'in 15 kazasından seçilmiş 78 delegenin yanı sıra; Vali Sabri Öney, Parti Müfettişi İstanbul Milletvekili Galip Bahtiyar Göker, şehirde bulunan diğer milletvekilleri, mülki ve idari yetkililer, kalabalık bir halk topluluğu katılmıştır. Kongre Birinci Başkanlığına Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker, İkinci Başkanlığına Seferihisar Delegesi Mehmet Orhon, Divan Kâtipliklerine de Kemal Erim ile Sadık Beyler getirilmişlerdir.⁷⁵¹

Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Münir Birsnel tarafından okunan rapor, alınan tertibat sayesinde Halkevinin dışındaki halk kitleleri tarafından da dinlenebilmiştir. Raporda; devam etmekte olan II. Dünya Savaşı'nın Balkanlara da sıçramasıyla Türk Devleti'nin daha etkili tedbirler alma zorunluluğundan ve bu tedbirlerin ülkede yarattığı

⁷⁴⁷ Maraş, 10 Birinci Kanun 1942.

⁷⁴⁸ Maraş, 17 Birinci Kanun 1942.

⁷⁴⁹ Yönetim Kurulu Asil; Rıza Çuhadar, Nuriye Bülbül, Ahmet Dede, Nuri Şişman, Abdülkadir Sezal, Abdurrahman Ataç, Nedim Yazıcıoğlu, Lütfü Köker ve Ali Ulvi Yetişen. Kurultay; Rıza Çuhadar, Turgut Kamer, Arif Çağlar, Mehmet Köksal; Maraş, 17 Birinci Kanun 1942.

⁷⁵⁰ CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri, s. 368-374; Maraş Vilayeti kazaları taleplerinin karşılama oranı için EK-20/5'e bk.

⁷⁵¹ Anadolu, 12 Birinci Kanun 1942.

sosyal ve ekonomik güçlüklerden bahsedilmektedir. Ülkede milli birlik ve beraberliğin sağlanması, savaşla ilgili mevcut gelişmeler, muhtemel bir savaşa girme durumunda yapılması gereken faaliyetler hakkında bilgi verilmektedir. İçten ve dıştan oluşabilecek düşmanlıklar ve yapılan propaganda hakkında halkın aydınlatılması, bilgilendirilmesi amacıyla; yurdun her tarafında olduğu gibi İzmir ve çevresinde de Vilayet Yönetim Kurulunun almış olduğu tedbirlerle konferanslar verilmiş ve toplantılar düzenlenmiştir. Mevcut koşullar altında vilayet parti teşkilatının çok verimli çalışmalar yaptığı, bölgede hükümetin işlerinin kolaylaştırıldığı, halkın ihtiyaçlarının merkezle koordineli olarak çözümlendiği bu çerçevede; iâşe, ziraat, sosyal yardım, işçi ve esnaf cemiyetleri ile yapılan koordinasyon, Halkevleri ve halk odaları faaliyetleri hakkında bilgiler raporda yer almaktadır. Bornova, Buca ve Torbalı'da birer Halkevinin, Alaçatı Nahiye merkezinde bir halk odasının açılmış olduğu belirtilmektedir. Spor faaliyetlerinin himayesi için alınan tedbirler, yapılan kongreler ve seçim işleri ile ilgili çalışmalar açıklanmaktadır. Raporun kongre onayına sunulması ve kabul edilmesi sonrası encümen seçimlerine geçilmiştir.⁷⁵²

12 Aralık 1942'de yapılan ikinci toplantıda, encümen raporları onaylanmış ve heyet ibra edilmiştir. Tartışmalar sonucu kongre tarafından kabul edilen genel talep ve önerileri şu şekilde sıralamak mümkündür;

(1) Ziraata zarar veren küçük çay ve derelerin tanzimi, büyük çay ve derelerin ıslahı devletten talep edilmelidir.

(2) Çiftçiye ziraat aletleri, özellikle pulluk, uç demiri gibi aletler sağlanmalıdır. Ödemiş, Tire ve Bayındır gibi yerlerde çiftçinin kullandığı aletlerin yedek parçaları temin edilmelidir.

(3) Kumar oynayan ve oynatanlar cezalandırılmalıdır.

(4) Çiftçi Koruma Kanunu'na göre, bekçilerin işleriyle ilgilenmek üzere memur görevlendirilmelidir.

(5) Sıtma bulunan yerlerde halkın kinin ihtiyacı giderilmelidir.

(6) Zararlı hayvanlardan korunmak üzere halka ve köylüye av malzemesi verilmelidir.

(7) Vilayetle kazalar arasında şose olmayan yerlerde, şose yapımı, yolların onarılması ve ıslahı sağlanmalıdır.

⁷⁵² Anadolu, 12 Birinci Kanun 1942.

(8) Yolcu ve yük taşıma amaçlı kamyon ve otobüslerin lastik ihtiyacı giderilmelidir.

(9) Ödemiş, Tire ve Bayındır kazalarında yetişen tütün ürünlerinin, Ödemiş'teki büyük tek el imalathanesinde eskiden olduğu gibi işlenmesi ve tütün işçilerine iş temini sağlanmalıdır.⁷⁵³

Genel talep ve öneriler dışında olup kabul edilen dilekler ise şunlardır;

(1) Ege Bölgesi kültür ihtiyacının karşılanması amacıyla İzmir'de tam teşkilatlı bir üniversite açılması; bunun gecikmesi halinde hemen bir Yüksek Ticaret Fakültesi açılarak eğitim ve öğrenime başlanması. Yabancı dil eğitiminin mükemmel surette geliştirilerek ihtiyacın karşılanması için Türk Maarif Cemiyeti tarafından bir kolej veya kurs açılması.

(2) Zeytinyağı üreten fabrikalardan alınacak % 12,5 oranındaki muamele vergisinin, hükümet teşkilatına yağ olarak tesliminin sağlanması hakkındaki kanununun tadil edilmesi.

(3) İzmir-Bergama yolunun turistik yol olarak bu sene içerisinde tamamlanması kararlaştırılmıştır.⁷⁵⁴

Oturum sonunda yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri gizli oylamayla belirlenmiştir.⁷⁵⁵ İzmir Vilayet Yönetim Kurulu'nun, vekâletlere iletilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne göndermiş olduğu, İzmir'e bağlı kazaların taleplerine, ilgili vekâlet / kurumlardan verilen cevaplar ile talepleri karşılama oranları EK-20/6'da gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 30'dur.⁷⁵⁶

Devam etmekte olan savaşın Balkanlara sıçramasıyla, vilayetlerde geliştirilen tedbirlerin iyice arttığı kongre görüşmelerinden anlaşılmaktadır. Özellikle propaganda ve karşı propaganda kapsamında Vilayet Yönetim Kurulu'nun geliştirmiş olduğu tedbirler dikkat çekmektedir. Tüm bu gelişmelerin yanında İzmir'de eğitim, sağlık, iktisadi kalkınma ve tarım faaliyetlerinin desteklenmesi amacıyla talepler yapılmıştır. Vilayetin çoğu talebin çözümünü kendi üzerine alması da önemli bir gelişme olarak

⁷⁵³ **Anadolu**, 13 Birinci Kanun 1942.

⁷⁵⁴ **Anadolu**, 13 Birinci Kanun 1942.

⁷⁵⁵ Yönetim Kurulu Asil; Münir Birsal, Ekrem Oran, Reşad Leblebicioğlu ve Kamran Örs, Av. Şükrü Sayar, Rahmi Balaban ve Sedat Dikmen, Dr. Mithat Ören, Muallim Mithat Oksancak'tır. Yedek; Tayyar Çullu, Kemal Haraçcı, İbrahim Gökyayla, Haydar Aryal, Selahattin Sanver, Kemal Talat Karaca, Muzaffer Özgen, İhsan Çetin, Sabri Menteş'tir. Kurultay; Atif İnan, Reşad Leblebicioğlu, Dr. Kamuran Örs, Ekrem Oran, Mehmet Orhan, Sami Gülcüoğlu ve Hasan Çelebi; **Anadolu**, 13 Birinci Kanun 1942.

⁷⁵⁶ **CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri**, s. 257-273; İzmir Vilayeti kazaları taleplerinin karşılanma oranı için **EK-20/6**'ya bk.

değerlendirilmektedir.

3.2.3.7. Başkent'te Savaşın Etkileri ve Alınan Önlemler

Ankara Vilâyeti Kongresi, 13 Aralık 1942 saat 14.00'te Ankara Halkevinde toplanmıştır. Toplantıda delegelerden başka, CHP Ankara Bölgesi Müfettişi Amasya Milletvekili Esat Uras, Ankara milletvekilleri, Vali Muavini Orhan Sami Gönenç, Belediye Reis Muavini Rauf Demirtaş, Belediye ve Umumi Meclis üyeleri ve çok sayıda partili hazır bulunmuştur. Toplantıyı İkinci Başkan Ziya Sıdal açmıştır.⁷⁵⁷

II. Dünya Savaşı'nın en hararetli senelerinde toplanmış olan kongrede sunulan Vilayet Yönetim Kurulu raporu, tamamen savaşın Türkiye üzerindeki etkilerinin izlerini taşımaktadır. Dünyada yaşanan buhran ve genel kararsızlık karşısında Türkiye'nin emniyet ve huzur içinde kalması, gelecekteki muhtemel tehditlere karşı savunmasını geliştirmesi konuları raporda ön plana çıkmıştır. Tüm vatandaşların birlik ve beraberlik içinde bulunması, gelecekteki muhtemel tehlikelere karşı hazırlıklı olması, bu arada da günlük faaliyetlerin huzur içinde devamının sağlanması tavsiye edilmektedir. Nizamname ve programda yapılan değişikliklerin, vilayet çalışmalarına, teşkilatlanmasına olan olumlu etkileri ifade edilmektedir. Raporun bundan sonraki bölümünde Vilayet Yönetim Kurulu'nun iki yıllık sürede yapmış olduğu faaliyetler açıklanmaktadır.⁷⁵⁸

Vatandaşlar tarafından toparlanan kışlık giyecek malzemeleri sınır boylarında görev yapan ordu mensuplarına Kızılay Cemiyeti Ankara merkez teşkilatı ile Yardım Sevenler Cemiyeti vasıtasıyla iletilmiştir. Dünyada yaşanan ekonomik buhranın olumsuz etkilerinin görüldüğü Türkiye'deki iktisadi faaliyetler hakkında, farklı yorumlara sebep olunmaması, vatandaşın bu çerçevede yapılan menfi propagandadan etkilenmemesi için teşkil edilen propaganda ve aydınlatma birimine; halkın güvenini kazanmış, ilgili konulara hâkim kişilerin görevlendirilmesi sağlanmıştır. Aynı zamanda, milli güvenlik, emniyet, birlik bütünlüğü olumsuz olarak etkilemeye yönelik propaganda ve diğer faaliyetlerden vatandaşın korunması amacıyla, Parti Genel Sekreterliği'nin talimatları çerçevesinde; halkın aydınlatılması ve bilgilendirilmesi amacıyla konferanslar düzenlenmiş ve devam etmektedir. Ulusal bayramlar ve yıl dönümlerinde kurulan halk kürsülerinde halk hatipleri tarafından; cumhuriyet, devrimler ve memleketin ihtiyacı olan iktisadi vazifeler hakkında izahatlarda bulunulmuştur.

⁷⁵⁷ Ulus, 14 İlk Kanun 1942.

⁷⁵⁸ CCA Fon: 490-1 Yer No: 121-480-2, s. 1; CHP Ankara Vilayet Heyeti 1941-1942 Çalışma Raporu, raporun tamamı.

Ankara'da partiye kayıtlı üye sayısı 65.977'ye yükselmiştir. Bütün ocak, nahiye ve kaza kongrelerine Vilayet Yönetim Kurulu tarafından müşahit gönderilerek, kongre faaliyetleri yakından izlenmiştir. Kırıkkale'de bir Halkevi; Bala ve Şerefli Koçhisar'da ise halk odaları açılmıştır. Etimesgut nahiyesinde de bu sene bir halk odası açılacaktır.

Raporun bundan sonraki bölümünde; vilayet özel idaresi ve belediye tarafından çözümlenmesi için iletilen talepler, her kaza için ayrı ayrı belirtilmiştir. Taleplere verilen cevaplar ve bütçe de ayrı bir bölüm olarak eklenmiştir.⁷⁵⁹

Encümen Başkanı Naşit Uluğ söz alarak; iki yıl önceki kongredeki gibi en önemli ve tek dileğin, Türk istiklâl ve cumhuriyetinin devamı ve bekası olduğunu; bu amaçla her türlü fedakârlığa katlanmak gerektiğini; bu uğurda her şeyin feda edileceğini belirtmiştir. Savaşın dördüncü yılı içinde, felâketin Türk sınırlarına kadar yayılmasına rağmen vatan ve istiklâlin her türlü tecavüz ve saldırıdan korunmuş olduğunu; bu durumun, tesadüf ve talihe değil, milletin dürüstlük, zekâ, fedakârlık, fazilet ve cesaretine bağlı olduğunu açıklamıştır. Tüm güçlüklerle rağmen milli müdafaa'nın bir kaç kat kuvvetlendiğini, ordunun yurdu ve barışı koruyacak duruma ulaştığını ifade etmiş, bu durumu halk idaresinin önemli bir başarısı olarak nitelemiştir. Yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay temsilcilerinin seçimi yapılmıştır.⁷⁶⁰

Ankara Vilayet Yönetim Kurulu'nun, vekâletlere iletmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne göndermiş olduğu, Ankara'ya bağlı kazaların taleplerine, ilgili vekâlet / kurumlardan verilen cevaplar ile talepleri karşılama oranları EK-20/7'de gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 17'dir.⁷⁶¹ Bu oran hükümetin ihtiyaçları savaş nedeniyle tam olarak karşılayamayışının ve çözümlerin vilayet imkânlarına bırakılmasının bir göstergesidir.

Savaşın üçüncü yılında şiddetini giderek artırdığı, Trakya'nın ve Doğu Anadolu'nun iyice tehdit altına girdiği bu dönemde; diğer vilayetlerde olduğu gibi Başkent'te de savaşın yarattığı sosyal ve ekonomik olumsuzluklara karşı tedbirlerin geliştirildiği görülmektedir. Tedbirlerin önemli bir kısmının İzmir'de olduğu gibi propaganda, karşı propaganda ve halkın bilgilendirilmesine yönelik olduğu dikkat

⁷⁵⁹ CCA Fon: 490-1 Yer No: 121-480-2, s. 1-20.

⁷⁶⁰ Vilâyet Yönetim Kurulunun belirlenmesi amacıyla yapılan oylamada; İbrahim Rauf Ayaşlı, Ali Rıza Sun, Arif Çubukçu, Fahri Tandoğan, Hayrullah Özbudun, Emin Halim Ergun, Hilmi Athoğlu, Cafer Tayyar Benadam, Rauf Baykan; Ankara Vilâyeti İdare Heyeti azalıklarına seçilmişlerdir. Büyük Kurultayda Ankara Vilayetini temsil etmek üzere delege olarak seçilenler ise; Arif Çubukçu, Hilmi Athoğlu, Fahri Tandoğan, Hayrullah Özbudun, Emin Halim Ergun, Ziya Sıdal, Sadi Batu, Halil Naci Mihcioğlu, Dr. Hüseyin Ertuğrul Eti, Vehbi Koç'tur; **Ulus**, 14 İlk Kanun 1942.

⁷⁶¹ **CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri**, s. 29-58; Ankara Vilayeti kazaları taleplerinin karşılama oranı için **EK-20/7**'ye bk.

çekmektedir.

3.2.3.8. Malatya Vilayet Kongresi

Kongre, 19 Aralık 1942 Cumartesi günü saat 13.00'te Parti Müfettişi Trabzon Milletvekili Mitat Aydın tarafından, parti binasında açılmıştır. Kongre yöneticileri İkinci Başkan ve iki kâtibin seçiminden sonra, Vilayet Yönetim Kurulu'nun iki yıllık çalışma raporu okunmuştur. Raporun kongre heyeti tarafından onayını müteakip, 1942 bütçesi ile 1940 ve 1941 yılları bilançoları ile kazalardan gelen dilekler ilgili encümenlerin incelemesine yöneltilmiştir. Toplantıya verilen aradan sonra, encümen raporları da görüşülüp onaylanmış, yeni Vilayet Yönetim Kurulu'nun ve Kurultay delegelerinin seçimine geçilmiştir.⁷⁶²

Malatya Vilayet Yönetim Kurulu'nun, vekâletlere ileilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne göndermiş olduğu, Malatya'ya bağlı kazaların taleplerine, ilgili vekâlet / kurumlardan verilen cevaplar ile talepleri karşılama oranları EK-20/8'de gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 20'dir.⁷⁶³

3.2.3.9. Milli Şefin Ziyareti ve Bursa'daki Gelişmeler

Bursa Vilayetinde 11 Şubat 1942 tarihinden itibaren CHP hatipleri şehrin muhtelif yerlerinde “*Milli Korunma Kanunu*” hakkında konferanslar vermeye başlamışlardır. Söz konusu konferanslar halkın kanun hakkında aydınlatılması ve bilgilendirilmesine yöneliktir.⁷⁶⁴

18 Şubat 1942 tarihinde yapılan Vilayet Genel Meclis toplantısı Bursa Valisi Fazlı Güleç tarafından yapılan konuşmayla açılmıştır. Belediye Başkanı Sadık Tahsin Arsal başkanlığında toplanan komisyon, Bursa'nın en önemli ihtiyaçlarından olan içme suları konusunun halledilmek üzere olduğunu açıklamıştır.⁷⁶⁵ Bursa Vilayet Yönetim Kurulu tarafından hazırlanan ilk altı aylık durum raporunda, partiye kayıtlı üye sayısı 59.590 olarak bildirilmektedir.⁷⁶⁶

⁷⁶² Yönetim Kurulu Asil; Şefik Tugay, Sait Fırat, Mustafa Karaköylü, Dr. Cafer Özelçi, Abdülkadir Taşangil, Tevfik Öğüt, Abit Karakaş, Vahap Salttürk, İbrahim Turfanda; Kurultay; Şefik Tugay, Mustafa Karaköylü, Abdülkadir Taşangil; **Fırat**, 22 Birinci Kanun 1942.

⁷⁶³ **CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri**, s. 362-367; Malatya Vilayeti kazaları taleplerinin karşılama oranı için **EK-20/8'e** bk.

⁷⁶⁴ **Açık Ses**, 11 Şubat 1942.

⁷⁶⁵ **Açık Ses**, 18 Şubat 1942.

⁷⁶⁶ CHP'ye kayıtlı üye durumu, Bursa Merkez: 13.793, Mudanya: 2.805, Orhangazi: 2.012, İznik: 2.863, Yenişehir: 5.634, Mustafa Kemal Paşa: 6.080, İnegöl: 10.565, Gemlik: 3.830, Orhaneli: 6.380, Karacabey: 5.728, Toplam: 59.690; **CCA Fon 490-1 Yer: 632-84-1-2.**

1 Mart 1942-20 Eylül 1942 tarihleri arasında, ocak, nahiye ve kaza kongreleri geniş halk kitleleri, vali, parti vilayet başkanı ve yönetim kurulu üyeleri katılımıyla gerçekleştirilmiştir.⁷⁶⁷

1942 yılı Bursa Vilayet Kongresinin, 12 Aralık 1942'de yapılacağı basında haber olarak yer almıştır.⁷⁶⁸ Ancak Milli Şef İsmet İnönü'nün Bursa CHP teşkilatını ziyaret etmesi nedeniyle kongre ertelenmiştir. 22 Aralık 1942'de Bursa CHP Merkezini ziyaret eden İnönü, Varlık Vergisi hakkında şu hususları dile getirmiştir.

*"... Millet hükümet ile beraber kütle halinde demir gibi işi gücüyle meşguldür. Önümüzdeki seneye feyizli bir mahsul elde etmek için hepimiz aşkla çalışıyoruz. İstihsal meselelerinde erken hayal yapmak doğru değilse de ümitlerin kuvvetli olduğunu söylemek mümkündür... Hükümetin bütün tedbirleri müspet semerelerini vermektedir. Varlık Vergisi bütün milletin vicdanında doğru ve haklı bir tedbir telakki olunmuştur. Bu verginin hazine kudretine içtimai ve iktisadi nizama faydalı tesirleri olacağı halkın her tabakasında anlaşılmıştır. Kanunun ciddi ve kat'i olarak tatbiki için hükümet milletin vicdanında geniş istinat noktası bulmaktadır..."*⁷⁶⁹

Bursa Vilayet Yönetim Kurulu'nun, vekâletlere iletilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne göndermiş olduğu, Bursa'ya bağlı kazaların taleplerine, ilgili vekâlet / kurumlardan verilen cevaplar ile talepleri karşılama oranları EK-20/9'da gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 25'dir.⁷⁷⁰

3.2.3.10.İstanbul'da Savaş Dönemiyle İlgili Sorunlar

İstanbul Vilayet Kongresi, 22 Aralık 1942 Salı günü saat 10.15'te, Eminönü Halkevi salonunda, İstanbul Vilayeti Yönetim Kurulu Başkanı ve Kayseri Milletvekili Suat Hayri Ürgüplü tarafından açılmıştır. Kongrede İstanbul milletvekilleri, üniversite rektörü ve profesörler, umumi meclis üyeleri, vilayet ve belediye erkânı hazır bulunmuşlardır. Kongreye, İstanbul'un 16 Kazasından seçilmiş, 67 delege katılmıştır. Beyoğlu Delegesi Mekki Hikmet Gelenbeğ Birinci Başkanlığa, Eminönü Delegesi B. Refik Ahmet Sevengil İkinci Başkanlığa, Eminönü Delegesi Atıf Ödül ile Beşiktaş Delegesi Zühtü Çubukçuoğlu sekreterliklere seçilmişlerdir.⁷⁷¹

Suat Hayri Ürgüplü'nün açış konuşmasından sonra okunan Vilayet Yönetim Kurulu'nun çalışma raporunda; yıl içerisinde yapılan ocak, nahiye ve kaza kongrelerinden bahsedilmekte, vatandaş dileklerinde görülen özelliğin; *"...Milli birlik, olgun düşünce, tenkitte ve talepte insaf ve takdir, zor karşısında yardımcı fikir ve samimi bir ruh hali..."*

⁷⁶⁷ Açık Ses, 22 Şubat 1942, 2 Eylül 1942, 19 Eylül 1942, 22 Eylül 1942.

⁷⁶⁸ Açık Ses, 2 Aralık 1942.

⁷⁶⁹ Açık Ses, 23 Aralık 1942

⁷⁷⁰ CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri, s. 107-116; Bursa Vilayeti kazaları taleplerinin karşılama oranı için EK-20/9'a bk.

⁷⁷¹ CHP İstanbul Vilayeti, 1942 Yılı Kongresi Zaptı, 22-24.12.1942, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943, s. 1-8.

olduğu vurgulanmaktadır. Açık oylamayla encümen seçimleri yapılmıştır.⁷⁷²

23 Aralık 1942’de Hesap Bakma ve Bütçe Encümen raporları onaylanmış, Vilayet İdare Heyeti ibra edilmiştir.⁷⁷³ Dilek Encümeni raporu okunmaya başladığında; Milli Şef İsmet İnönü kongreye katılmış, böylece kongrenin önemi daha da artmıştır. İnönü, içinde bulunulan dönemin özelliğini içeren bir konuşma yapmıştır. Yurt gezisinde ki izlenimlerini de dile getirdiği konuşmasında, içinde bulunulan şartlarda kimsenin telaşa düşmemesi gerektiğini, bu zor günlerin de atlatılacağını belirtmiş ve halkın tüm kesimlerinden beklenen fedakârlık hakkında şunları ifade etmiştir:

“...Görüyorsunuz ki, Devletin selâmeti icap ettiği vakit büyük fedakârlıklar zaruridir. Bu vazifeler, sırasına göre şu veya bu bölgeye, şu veya bu mesleğe veya san’at sahibine teveccüh edecektir. Bugün çiftçiye, yarın tüccara veya esnafa fazla külfet yüklenebilir. Vatandaş, Devletin taleplerini iyi yürekle ve iyi niyetle karşılamalıdır. Bu vatanda herkes şimdiki kadar emniyet ve huzur içinde kazanmış, yaşamıştır. Bundan sonra da, daima herkes Cumhuriyet kanunlarının himayesinde ve emniyet içinde çalışıp kazanacaktır. Her vatandaşın Devlete karşı vazifelerini iyi niyetle, ciddi olarak ifaya çalışmalarını istemek Devletin hakkıdır...”⁷⁷⁴

Dilek Encümeni, tüm dilekleri incelemiş, mahalli ve merkezi olmak üzere gruplandırmış ve rapor halinde kongreye sunmuştur.⁷⁷⁵ Raporda; her dilek üzerinde ayrı ayrı tahlil ve tartışma yapıldığı; Kaza İdare Heyetlerince mahalli idari amirleriyle temas edilerek hemen çözümlenebilecek dileklerin ayrıca belirlendiği; halkın isteklerinin ekseriyetle, belediye işlerine, gelişime yönelik olarak talim ve terbiye hususlarına ait olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak talep edilen hususların memleketin refahına ve yükselmesine yönelik olduğu açıklanmaktadır. Özellikle köy kongrelerinde alınan kararlarda dikkati çeken husus, taleplerin sadece zirai işlere değil, ağırlıklı olarak eğitime yönelik olduğudur. Taleplerin önemli bir bölümü de ağırlaşan hayat koşullarıyla ilgilidir. Rapora Ek olarak hazırlanan ilk çizelgede tüm kazaların merkeze ait olan dilekleri; ikinci çizelgede ise tüm kazaların mahalli makamlarca çözümlenebilecek dilekleri on bir konu başlığı altında tasnif edilmiş surette yer almaktadır.⁷⁷⁶

23 Aralık’ta yapılan ikinci toplantıda Dilek Encümeni Raporunun tümü kongre tarafından onaylanmıştır. İstanbul kaza delegeleri rapor hakkında görüşlerini belirtmişlerdir.⁷⁷⁷

⁷⁷² CHP İstanbul Vilayeti, 1942 Yılı Kongresi Zaptı, s. 12-16.

⁷⁷³ CHP İstanbul Vilayeti, 1942 Yılı Kongresi Zaptı, s. 18-38.

⁷⁷⁴ CHP İstanbul Vilayeti, 1942 Yılı Kongresi Zaptı, s. 1-3; **Ulus ve Akşam**, 23-24 Kânunuevvel 1942. **EK-19**.

⁷⁷⁵ Dilek Encümeni: Profesörler, Fahrettin Kerim Gökay, Yavuz Abadan, Sadi İrmak; Hukukçular, Emin Ali Durusoy, Ahmet Arif İyicil; Şehir ileri gelenleri, Meliha Avni Sözen, Ahmet Halid Yaşaroğlu’ndan oluşmaktadır; **CHP İstanbul Vilayeti, 1942 Yılı Kongresi Zaptı**, s. 16.

⁷⁷⁶ **CHP İstanbul Vilayeti, 1942 Yılı Kongresi Zaptı**, s. 39-44. Ek’ler, s. 100-144.

⁷⁷⁷ **CHP İstanbul Vilayeti, 1942 Yılı Kongresi Zaptı**, s. 45-85; **Akşam**, 24-25 Kânunuevvel 1942.

24 Aralık'ta yapılan toplantıda ise delegelerin talepleri ve görüşleri alınmış, önemli bir bölümü kurultaya sunulmak üzere Dilek Encümeni raporuna eklenmiştir. Kongrenin sonunda yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay temsilcileri yapılan oylamayla belirlenmiştir.⁷⁷⁸

İstanbul Vilayet Yönetim Kurulu'nun, vekâletlere iletilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne göndermiş olduğu, İstanbul'a bağlı kazaların taleplerine, ilgili vekâlet / kurumlardan verilen cevaplar ile talepleri karşılama oranları EK-20/10'da gösterilmiştir. Olumlu cevap oranı % 27'dir.⁷⁷⁹

Kongrede Milli Şef İsmet İnönü'nün yapmış olduğu açıklamalar büyük önem taşımaktadır. Zira savaşın üçüncü yılında uluslararası ortamdaki gelişmeler hakkında yaşananların bilinmesine herkesin ihtiyacı vardır. Bunun yanında iktisadi alanda geliştirilen tedbirler, toplumun değişik kesimlerine farklı şekillerde yansımaktadır. İstanbul'da ticaretle uğraşan kitlenin yoğunluğu ve bunlara Varlık Vergisi ile getirilen tedbirler dikkate alındığında söz konusu konuşmanın öneminin daha da arttığı değerlendirilmektedir. Bunun yanında; köylerde yapılan ocak kongrelerinde oluşan taleplerin, sadece ziraata yönelik olmayıp eğitimle ilgili konuların çoğunlukta olması da dikkate değer bir husustur.

3.2.4. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Altıncı Büyük Kurultayı

1942 yılı için planlı vilayet kongreleri, Aralık ayı sonunda tamamlanmıştır. 4 yıldır devam eden II. Dünya Savaşı'nda, Akdeniz hâkimiyeti için Türkiye'yi de savaşa sokmak amacıyla, İngiltere Başbakanı ile ABD Başkanı Roosevelt 12-25 Ocak 1943'te Kazablanka görüşmelerini yapmışlardır. Alınan kararlar hakkında Churchill, 30-31 Ocak tarihlerinde Adana'da İsmet İnönü ile buluşmuştur. Akdeniz de Müttefik devletlerin elini kolaylaştırmak için bu seri görüşmeler, aynı yıl içerisinde Dışişleri Bakanları seviyesinde de devam etmiştir.⁷⁸⁰

II. Dünya Savaşıyla ilgili bu gelişmeler yaşanırken, 12 Ocak 1943'te yapılan CHP

⁷⁷⁸ Yönetim Kurulu Asil; Faruk Dereli, Mithat Nemli, Hasene Ilgaz, Prof. Dr. Nurettin Ali Berkol, Prof. Hamit Ongunsu, Prof. Dr. Sadi Irmak, Celal Dikmen, Yusuf Ziya Erdem. Yedek; Muharrem Nail Akdağ, Vakıf Çakmur, Hüseyin Bektaş, Faide Esenal, Hasan Koper, Dr. Semiramis Tezel, Dr. Hikmet Arda, Prof. Dr. Hıfzı Veldet, Hamdi Rasim Bütün. Kurultay Asil; Mekki Hikmet Gelenbeğ, Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay, Refik Ahmet Sevengil, Atif Ödül, Ahmet Halit Yaşaroğlu. Yedek; Prof. Dr. Yavuz Abadan, Hikmet Balkan, Zühtü Çubukçuoğlu, Dr. Semiramis Tezel, Naci Ali Morali; **CHP İstanbul Vilayeti, 1942 Yılı Kongresi Zaptı**, s. 92; **Akşam**, 25 Kânunuevvel 1942.

⁷⁷⁹ **CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri**, s. 226-256; İstanbul Vilayeti kazaları taleplerinin karşılanma oranı için **EK-20/10'a** bk.

⁷⁸⁰ Weisband, **a.g.e.**, s. 116-132.

Grup toplantısında ittifakla seçim kararı alınmıştır. 14 Ocak'ta meclise sunulan seçimlerin yenilenmesi hakkındaki teklif kabul edilmiş ve Türkiye, 1943 genel seçimleri ortamına girmiştir.⁷⁸¹ Şubat ayı sonunda 1943 yılı milletvekili genel seçimleri tamamlanmıştır. Yedinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 8 Mart 1943'te ilk toplantısını yapmış, toplantıya 455 milletvekili katılmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından yeni hükümeti kurma görevi Şükrü Saraçoğlu'na verilmiştir.⁷⁸²

Uluslararası ortamda devam etmekte olan II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye olan etkilerinin arttığı, ülke içerisinde ise yeni bir meclis ve hükümetin oluştuğu dönemde; Cumhuriyet Halk Partisi VI. Büyük Kurultayı, 8 Haziran 1943 saat 10.00'da Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde toplanmıştır. Kurultaya; 420 mebus, 276 delege olmak üzere 696 üye katılmıştır.⁷⁸³ Delege katılım oranı % 40'tır.

Kurultay Başkan Vekilliklerine; TBMM Başkanı Abdulhalik Renda ve Trabzon Milletvekili Hasan Saka seçilmişlerdir. Kâtipler; Kütahya Milletvekili Vedid Uzgören, Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu, Afyon Milletvekili Mahir Ergin, Tunceli Milletvekili Necmettin Sahir Silan ve Konya Delegatesi Aziz Perkün olarak belirlenmiştir. Encümenlerin seçimi kura ile yapılmış, vilayet delegeleri her encümende eşit miktarda yer almıştır.⁷⁸⁴

CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal tarafından, Kurultaya sunulan projeler ve raporlar; geçen yıllara ait olan raporlar; yeni program ve nizamname taslakları; hesap hülasaları ve dilekler hakkında verilen muhtelif öneriler okunmuştur. Bunlar arasında önem arz edenlerden biri de; Genel Sekreterlik kanalıyla sunulmuş olan Müstakil Grup Başkanlığının raporudur.⁷⁸⁵

Milli Şef İsmet İnönü açılış nutkunda; ülkenin içinde bulunduğu koşullar ve bu çerçevede hükümetin almış olduğu tedbirler; yeni seçim sistemi; Müstakil Grup çalışmaları hakkında bilgi verdikten sonra; parti kongreleri hakkındaki düşüncelerini açıklamış, yeni

⁷⁸¹ **Akşam**, 13-15 Ocak 1943.

⁷⁸² Hükümet şöyle oluşmuştur: Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Adalet Bakanı Ali Rıza Türel, Milli Savunma Bakanı Ali Rıza Artunkal, İçişleri Bakanı Recep Peker -sonra Hilmi Uran-, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu -sonra Hasan Saka-, Maliye Bakanı Fuat Ağralı, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Bayındırlık Bakanı Sırrı Day, Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Hulusi Alataş, Gümrük ve Tekel Bakanı Suat Hayri Ürgüplü, Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu, Ulaştırma Bakanı Ali Fuat Cebesoy, Ticaret Bakanı Celal Sait Siren; Goloğlu, **Milli Şef Dönemi**, s. 203-204.

⁷⁸³ **Ulus**, 8 Haziran 1943.

⁷⁸⁴ CHP VI. Büyük Kurultayı'ndan görüntüler için bk. **Ulus**, 9 Haziran 1943.

⁷⁸⁵ **Ulus**, 9 Haziran 1943.

nizamname ile programa olan ihtiyacı vurgulamıştır.⁷⁸⁶

Aynı gün Dilek Encümeni, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde Trabzon Milletvekili Raif Karadeniz başkanlığında toplanmıştır. Encümende muhtelif nahiye, kaza, vilâyet ocak kongreleriyle, vilayet yönetim kurulları tarafından tespit edilerek CHP Genel Yönetim Kurulunda toplanmış ve orada ayrılarak tasnif edilmiş olan dilekler üzerinde durulmuştur. Bazı dilekler hakkında Başvekâlet Müsteşarı Cemal Yeşil ve Evkaf Umum Müdürü Fahri Kiper, Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper ile Diyanet İşleri Reisliği Baş Müşaviri Hamdi Aksekili ve Hava Kurumu Başkanı Şükrü Koçak tarafından açıklamalar yapılmıştır. İncelenen dileklerle ilgili olan Vekillerden bilgi alınmıştır. İş Bankasını ilgilendiren dilekler hakkında da Bankanın Umum Müdürü Sait Erda izahlarda bulunmuştur.⁷⁸⁷

14 Haziran'da yapılan toplantıda tartışılan dileklerin önemli bir kısmı kabul edilmiş, Dilek Encümeni Raporu onaylanmıştır.⁷⁸⁸ 15 Haziran'daki son toplantıda, Millî Şef İsmet İnönü, CHP Nizamnamesi'nin 24. Maddesi gereğince, Genel Yönetim Kurulu üyesi Bilecik Milletvekili Memduh Şevket Esendal'ı tekrar CHP Genel Sekreteri olarak görevlendirmiştir. Genel Yönetim Kurulu üyelerinin seçimi yapılmıştır.⁷⁸⁹ Aynı oturumda Başbakan Şükrü Saraçoğlu, II. Dünya Savaşı nedeniyle yaşanan olağanüstü durumla ilgili, hükümetin aldığı tedbirleri kapsayan bir konuşma yapmıştır.⁷⁹⁰

VI. Büyük Kurultayda kabul edilen nizamnamede vilayetlerle ilgili değişiklikler şunlardır:

- (1) Yeni bir ocak kurulması durumunda bölgeye gönderilecek heyetin görevleri açıklanmıştır.
- (2) Kongre delegelerinin seçim yüzdeleri % 50 oranında artırılmıştır.
- (3) Kongrelere katılımcılar “reis, müfettişler ve müşahitler” olarak değiştirilmiştir.
- (4) Kongrelere davet edilecek mülki amirlerle ilgili ilaveler yapılmıştır.

⁷⁸⁶ Yeni seçim sistemi; “Birçok illerde, milletvekili adayları, o ilin çıkaracağı sayının iki katı nispetinde gösterildi. Böyle bir usul sayesinde vatandaş, nispeten ayırabilmek ve istediğini seçebilmek imkânına erişti. 1943 seçimleriyle meclise girenler, aynı partinin mensupları olmalarına rağmen, en ciddi, en sert, en hür tenkitleri yapmak imkânını buldular. Bağımsız milletvekillerinin sayısı çoğaldı. Bilhassa, 1943 tarihinden sonraki bütçe müzakerelerinin rengi çok değişmiştir.” Giritlioğlu; a.g.e., s. 163.

⁷⁸⁷ **Ulus**, 10 Haziran 1943.

⁷⁸⁸ **Ulus**, 15 Haziran 1943.

⁷⁸⁹ Genel Yönetim Kurulu: Rahmi Köken (İzmir), Rıdvan Nafiz Ergüder (Manisa), Tefik Fikret Sılay (Konya), Nafi Atuf Kansu (Kırklareli), Cevat Dursunoğlu (Kars), Dr. Fatma Memik (Edirne), Alâettin Tiridoğlu (Kütahya), Memduh Şevket Esendal (Bilecik), Emin Erişirgil (Zonguldak), Münir Hüsrev Göle (Erzurum), Bekir Kaleli (G. Antep), Kasım Gülek (Bilecik), Atf Akgüç (Bursa), Faik Ahmet Barutçu (Trabzon), Kutsi Tecer (Urfa), Hüsnü Kitapçı (Muğla); **Ulus**, 16 Haziran 1943.

⁷⁹⁰ **Ulus**, 16 Haziran 1943.

- (5) Ocak, nahiye, kaza ve vilayet idare heyeti sayıları yeniden belirlenmiştir.
- (6) Yönetim kurullarının görevleri yeniden düzenlenmiştir.
- (7) Hükümetle temas, hazırlanacak bir talimata bağlanmış, valilerle ilişki koparılmıştır.⁷⁹¹

1940 ve 1942 yıllarında yapılan vilayet kongrelerinin süzgecinden geçerek VI. Büyük Kurultaya gelmiş olan dilek sayısı; 637 ana başlık altında 2100 adettir. 137 sayfa tutan bu dilekler ilgili oldukları vekilliklere ve kamu teşekküllerine göre tasnif edilmiş ve kapsamlı bir doküman şeklinde hazırlanarak, kurultaya katılan delegelere dağıtılmıştır. Söz konusu dokümanda, bir vekilliğe ait herhangi bir dileğin kaç vilâyet kongresinden birlikte geldiği de kolayca görülebilmektedir. Bu durum, ilgili dokümandan, incelemekte olduğumuz vilayetler bazında -örnekleme usulü ile- EK-21’de gösterilmiştir.⁷⁹²

CHP Genel Sekreterliği’nin VI. Büyük Kurultay için hazırlamış olduğu iki önemli dokümandan da burada söz etmek gerekmektedir. Bunlardan biri “*C.H.P. Altıncı Büyük Kurultayına Sunulan Vilayet Kongreleri Dilekleri Hülâsası*” diğeri ise; “*C.H.P. 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri*” dir. İlk doküman VI. Büyük Kurultay öncesi hazırlanmış ve Dilek Encümeni tarafından incelenerek, kongreye sunulmuş olan belgedir. İkinci doküman ise Kurultay sonrası hazırlanmış ve tüm kaza dileklerine ilgili vekâletler ve kurumlar tarafından tamamlanan, yapılmakta olan veya yapılacak işleri ihtiva etmektedir.⁷⁹³

Vilayet Kongre kararları sonrası oluşan talepler çerçevesinde Mecliste tartışılıp görüşüldükten sonra, 1941-1943 döneminde, sosyal, hukuki, kültürel ve iktisadi ihtiyaçlara yönelik çıkarılan kanunlar EK-22’de belirtilmektedir.⁷⁹⁴ Kurultay öncesi CHP hükümeti tarafından, iki kurultay arasında vekâletlerce icra edilen faaliyetlerin dökümü yapılmıştır.⁷⁹⁵ Söz konusu raporda; vilayet kongreleri vasıtasıyla Büyük Kurultaya gelen, burada tartışılıp çözümlenmesi kararlaştırılan hususların gerçekleştirilme durumları hakkında vekâletlerin çalışmaları vardır. Bu rapor da vilayet çalışmalarının ne denli önemli ve hükümet faaliyetlerinde etkili olduğunu göstermektedir.

⁷⁹¹ **CHP Nizamnamesi**, Partinin VI. Büyük Kurultayının 12.VI.1943 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943; **C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları**, s. 40-85.

⁷⁹² **CHP Altıncı Büyük Kurultayına Sunulan Vilayet Kongreleri Dilekleri Hülâsası**, C.H.P. Genel Sekreterlik Neşriyatı, Ankara, 1943; İncelenen 10 Vilayetten örnek dilekler **EK-21**’de gösterilmiştir.

⁷⁹³ **CHP Altıncı Büyük Kurultayına Sunulan Vilayet Kongreleri Dilekleri Hulasası; CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri**.

⁷⁹⁴ Vilayet Kongreleri kararlarına bağlı olarak 1941-1943 senelerinde çıkarılan kanunlar **EK-22**, Sıra No: 139-152.

⁷⁹⁵ **CHP Programının Hükümetçe Tahakkuk Ettirilen Kısımları Hakkında Rapor**, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1943.

3.3. Yedinci Büyük Kurultay'a Giden Dönem (1943-1947)

Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçişin ve CHP yönetiminde daha etkin düzenlemelerin gerçekleştiği bu dönem, Türk Siyaseti'nde çeşitli kırılmaların yaşanmasını beraberinde getirmiştir. CHP iktidarı, bir yandan II. Dünya Savaşı esnasında özellikle iktisadi alanda geliştirdiği tedbirlerin etkilerini gidermeye çalışırken, diğer yandan ülkede çok partili siyasal hayatın oluşturulması yönünde önemli çabalar sarf etmiştir.

3.3.1. Yedinci Büyük Kurultay'a Giden Dönemde Önemli Gelişmeler

Türkiye'de 1943 yılı başlarında hem üretimin azalması hem de ürünün Toprak Mahsulleri Ofisine teslim edilmemesi nedeniyle, şehirlerin ve ordunun yiyecek sorunu daha da ağırlaşmıştır. Saraçoğlu Hükümeti'nin, 4 Haziran 1943'te 4429 Sayılı Kanun'la yürürlüğe koyduğu "*Toprak Mahsulleri Vergisi*" ile adeta Osmanlı döneminin aşar uygulaması geri getirilmiştir.⁷⁹⁶ Söz konusu vergi ile savaş bunalımı neredeyse tamamen köylünün sırtına yüklenmiş, köylü ürününün % 10-12'sini Toprak Vergisinden ötürü mal olarak devlete vermek zorunda kalmış, varını yoğunu satarak büyük ağaların yanına ırgat olarak girmiştir. İktidarın eski ortağı olan eşraf da (Büyük toprak sahipleri ve tüccarlar) bu durumdan yararlanmışlardır. Yasal olmayan yollarla karaborsacılara nakledilen ürünler, yüksek karlara yol açmış, tarımdaki servet birikimini hızlandırmıştır.⁷⁹⁷

Dış siyasetle ilgili olarak ise; 5-16 Kasım 1943 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun katıldığı I. Kahire Konferansı'nda, İngiliz Dışişleri Bakanı Antony Eden, Müttefik Devletler adına Türkiye'den üs talebinde bulunmuştur. Ancak Türkler, bu talebin karşılanması durumunda savaşa girilmiş olunacağını belirterek reddetmişlerdir. 4-6 Aralık 1943'te toplanan II. Kahire Konferansı'na İsmet İnönü de katılmıştır. ABD Başkanı Roosevelt ile İngiliz Başbakanı Churchill bu konferansta Türkiye'nin savaşa girmesi için en ağır baskıyı yapmışlar, ancak Türkiye'nin savaşa girmesini sağlayamamışlardır.⁷⁹⁸

3.3.2. 1944 Yılı Vilayet Kongreleri

1944 Aralık ayında yapılan planlı vilayet kongreleri, devam etmekte olan II. Dünya Savaşı'nın ülkede yarattığı ekonomik istikrarsızlığın en üst noktaya çıktığı günlere rastlamaktadır.

⁷⁹⁶ Pamuk, a.g.e., s. 207.

⁷⁹⁷ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 25. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 260.

⁷⁹⁸ *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 187-192.

3.3.2.1. Kars'ta Savaş Dönemi İhtiyaçları

Arpaçay, Posof, Ardahan, Çıldır, Göle'de yapılan kaza kongrelerine; Vali İhsan Aksoy, Parti Müfettişi Konya Milletvekili Sedat Çumralı, Parti Yönetim Kurulu Başkanı Abdurrahman Sürmen ve diğer ilgililer de katılmıştır.⁷⁹⁹

Kars Vilayet Kongresi ise, 12 Ekim 1944 Perşembe günü Kars Halkevi salonunda toplanmıştır. Kars'a bağlı ilçelerden seçilmiş 58 delegeden, 53'nün iştirak ettiği kongre, Erzurum Bölgesi Parti Müfettişi Konya Milletvekili Sedat Çumralı başkanlığında açılmıştır. Kars Valisi İhsan Aksoy, Gen. Naci Altuğ, devlet daireleri müdürleri ve çok sayıda partili de kongreye katılmıştır. Kongre başkanlığına getirilen Sedat Çumralı, II. Dünya Savaşı'nın ülkeye etkileri, harp dışı kalınmakla beraber yaşanan iktisadi problemler, CHP prensipleri ve parti-hükümet ilişkileri hakkında uzunca bir konuşma yapmıştır.

Bütçe ve Hesap Encümenlerinin kongreye sundukları raporlar onaylanmıştır. Dilek Encümeni, vilayete ait bütün dilek, temenni ve şikâyetleri incelemiş ve ilgili makamlara gönderilmek üzere tasnif ederek hazır hale getirmiştir. Hazırlanan raporda vilayete ait olan talepleri delegelerden de dinleyen Vali İhsan Aksoy'un açıklamaları özellikle üç ana konu üzerinde toplanmıştır. Vali, 1943 yılında vilayet hissesine 28 ton gaz ayrıldığı halde, bunun 1944 senesinde 50 tona çıkarıldığını, merkeze ve kazalara nüfus durumları dikkate alınarak dağıtıldığını; 1943 yılında İstanbul İthalatçılar Birliği'nden 204.290 liralık pamuklu mensucat alınarak merkeze ve kazalara nüfus oranlarına göre dağıtımın yapıldığını, 1944 yılında ise yine aynı kuruluştan 108.406 liralık manifatura gönderilmekte olduğunu ve bunun da dağıtımına peyderpey başlandığını bu konuya vilayetçe çok önem verildiğini; merkez ve kazalarda mevcut okul, öğretmen ve eğitimci durumlarını rakamlarla açıklayarak, sene içinde açılan okul miktarını, her köyün bir öğretmenli okula kavuşmasını, öğrencilerin her seviyedeki eğitime devamı hakkında alınan tedbirleri izah etmiştir.

Delegelerin; Ardahan yolunun nafia imkânlarıyla yapılması, memlekete taş kömürü temini, bazı mera yaylalarının köylülere tahsis edilmesi hakkındaki dileklerine Vali, bu dileklerin yerine getirilmesi için her türlü çabanın gösterileceğini belirtmiş ve başka söz isteyen olmadığından yeni Vilayet Yönetim Kurulu'nun seçimine geçilmiştir.⁸⁰⁰

Türkiye'nin Doğu hududuna Sovyetler Birliği tehdidinin arttığı dönemde toplanan

⁷⁹⁹ **Kars**, 7 Ekim 1944.

⁸⁰⁰ Vilayet Yönetim Kurulu; Abdurrahman Sürmen (Eczacı), Mehmet Bağatır (Belediye Reisi), Asım Mühürdaroğlu (Borsa Komiseri), Dr. Hamdi Turgut (Sihhat Müdürü), Süleyman Sudi Koca (Diş Tabibi), Kadri Güven (Avukat), Raif Mumcu ve Vahit İmur (Tüccar); **Kars**, 14 Ekim 1944.

kongrede dile getirilen sorunlar, doğal olarak muhtemel bir savaşın ihtiyaçlarına yöneliktir. Vilayetin gaz stokunun artırılması ve pamuklu giyim eşyası talebinin bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında, vilayet imkânlarıyla bölgedeki eğitim-öğretimle ilgili ihtiyaçların da göz önünde tutularak çözümlenmeye çalışıldığı görülmektedir.

3.3.2.2. Seyhan'a Bağlı Kadirli Kazası Yönetiminde Huzursuzluklar

Seyhan Vilayet Yönetim Kurulu toplantısı, 3 Kasım 1944'te Yönetim Kurulu Başkanı Mustafa Rıfat Gülek, üyeler Kasım Ener, Tevfik Ramazanoğlu, Halil Savatlı, Basri Arsoy, Rıfat Yaveroğlu, Daniş Arıkoğlu, Ahmet Çelik ve Nihat Oral'ın katılımı ile yapılmıştır. Toplantının gerekçesi, 23 Ekim 1944'te alınan karar uyarınca, gönderilen Vilayet Yönetim Kurulu üyelerinden iki müşahit gözetiminde, 25 Ekim'de yapılan Kadirli Kaza Kongresinde tespit edilen hususların görüşülmesidir. İlgili kongreye, müşahit olarak Daniş Arıkoğlu ile Nihat Oral katılmışlar ve bir rapor hazırlamışlardır.⁸⁰¹ Rapora göre, adı geçen kongrede kaza idare heyeti CHP nüfuzunu kullanarak faaliyetlerini tamamen kendi menfaatleri doğrultusunda sürdürmüştür. Kongre, başlangıcından sonuna kadar nizamnameye aykırı olarak devam etmiş, kongreyi idare eden başkan da bunu önleyici hiçbir tedbir almamıştır. Neticede adı geçen kişiler kendilerini yeniden idare heyetine seçtirmişlerdir. Bunun üzerine Vilayet Yönetim Kurulu, Kadirli Kaza Kongresi zabıtlarını onaylamamış, CHP Genel Sekreterliği'ne de durum hakkında bilgi vermiştir.⁸⁰² Seyhan Bölge Müfettişi Konya Milletvekili Muhsin Adil Binal'ın adı geçen kongre ile ilgili hazırlamış olduğu 9 ve 31 Ekim 1944 tarihli raporlarda da; Kadirli Kaza Kongresinde meydana gelen usulsüzlükler kapsamlı bir şekilde yer almıştır.⁸⁰³

Ayrıca Seyhan Vilayeti kazalarında oluşan hoşnutsuzlukların tespiti amacıyla, merkezden görevlendirilen İzmir Milletvekili Halit Onaran da bölgeye ilişkin görüşlerini bir rapor halinde tanzim etmiştir. 26 Aralık 145 tarihli raporda; Adana Merkez, Hürriyet, Ceyhan, Bahçe ve daha önce yapılan Kadirli Kaza Kongresindeki gelişmeler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Tespit edilenler; her kaza kongresi benzer hususlar içermekte, Adana ve çevresinde CHP teşkilatında önemli bir hoşnutsuzluğun, ayrışmanın olduğu doğrultusundadır. Onaran'a göre; *“Adana'da hemen çoğu büyük çiftçi olan zengin ve aydın bir tabaka vardır. Ne yazık ki bu tabaka içinde öteden beri gelmiş bir ikilik vardır. Bu*

⁸⁰¹ CCA Fon 490-1 Yer No: 184-735-1, s. 123.

⁸⁰² CCA Fon 490-1 Yer No: 184-735-1, s. 123-127.

⁸⁰³ CCA Fon 490-1 Yer No: 184-735-1, s. 114-115.

ikiliğin temelinde ise; Nüfuz ve menfaat çatışması, çarpışması, şahsi ve ailevi çekememezlik ve benlik ihtirası yatmaktadır.” Müfettiş, durumun sadece Adana’ya özgü olmayıp, Aydın’da da aynı çatışma ortamının yaşandığını belirtmektedir.⁸⁰⁴

Onaran; bu ikiliği kışkırtan nedenlerin başında 1946 sonbaharından itibaren yapılacak olan; Belediye Meclisi, Vilayet Genel Meclisi, Ocak-Bucak-İlçe-İl Kongreleri ve nihayet TBMM için milletvekili seçimlerini görmektedir. Söz konusu seçimlerde, partililer ve bölge halkı üzerinde baskı yapılmak suretiyle her grup kendi istediği kişilerin seçilmesini arzu etmektedir. Böylece nüfuzlarını ve bölge üzerindeki etkilerini sürdürebileceklerdir. Raporun son bölümünde ise; Adana ve civarına tamamen bu bölgeyle ilgilenecek bir müfettişin yollanmasında yarar olduğunu belirtmektedir.⁸⁰⁵

Kaza kongrelerinde yaşanan huzursuzluklar üzerine görevlendirilen müfettişlerin raporları ve Seyhan Vilayeti Yönetim Kurulu toplantı tutanağı; 1944-1946 yılları arasındaki parti çalışmalarında yaşanan bölünmeleri ortaya koymaktadır. 1945 yılından itibaren oluşan parti içi huzursuzlukların temelinde yatan bölgesel nedenleri söz konusu raporlarda görmek mümkündür.

3.3.2.3. Merkezden Maraş’a Gelen Olumlu Haberler

Maraş Vilayet Kongresi, 1 Aralık 1944 Cuma günü saat 16.00’da parti merkezinde Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Ahmet Gürün tarafından açılmıştır. Kongre Birinci Başkanlığına Dr. Emin Karpuz, İkinci Başkanlığa Mustafa Kuşçu ve kâtipliklere Ökkaş Çıngı ile Reşit Beyazıt seçilmişlerdir. Vilayet Yönetim Kurulu’nun iki yıllık çalışma raporu okunmuş ve kongrece kabul edilmiştir. Hesap ve Dilek Encümenleri seçilmiş, encümen çalışmaları sonucu oluşturulan raporlar, kongrenin onayıyla eski heyet ibra edilmiştir.

Kongrede hazır bulunan Maraş Valisi Refik Noyan, encümen raporları okunduktan sonra her dilek üzerinde ayrı ayrı durarak, son Ankara ziyaretinde vekâletler nezdinde yapmış olduğu görüşmeler hakkında bilgi vermiştir. Buna göre; Maraş Vilayeti için yapılacak işlemler arasında; Maraş’ta Ticaret Lisesi ve Erkek Sanat Okulu açılması, numune şarap imalathanesinin genişletilmesi, Gâvur gölü ve bunu etkileyen suların kurutulması, fıstık istasyonu kurulması, ziraat aletleri donatım kurumunun tesis edilmesi konuları bulunmaktadır.

⁸⁰⁴ CCA Fon 490-1 Yer No: 184-735-1, s. 79-91.

⁸⁰⁵ CCA Fon 490-1 Yer No: 184-735-1, s. 86-89

Valinin açıklamalarına göre, bu değerli müesseselerin Maraş'ın kültür, bağcılık, ziraat ve ticaret hayatında çok önemli ve olumlu kalkınmalar yaratacağı hakkında kongre olumlu bir kanaat edinmiştir. Yeni Vilayet Yönetim Kurulu için seçim yapılmıştır. Yönetim Kurulu'nun yaptığı toplantıda, Yönetim Kurulu Başkanlığına Ahmet Gürün, Halkevi Başkanlığına da Remzi Öksüz getirilmiştir.⁸⁰⁶

3.3.2.4. Antalya Vilayet Kongresi

Kongre, 4 Aralık 1944 Pazartesi günü, Parti Müfettişi Gaziantep Milletvekili Cemil Sait Barlas'ın başkanlığında toplanmıştır. Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı tarafından okunan çalışma raporundan sonra encümen seçimleri yapılmış; Hesap, Dilek ve Bütçe Encümenlerinin raporları görüşülmüştür. Encümen raporlarının onaylanmasıyla, kongre tarafından eski heyet ibra edilmiştir. Yeni Vilayet Yönetim Kurulu'nun seçimleri açık oylamayla yapılmıştır.⁸⁰⁷

3.3.2.5. Samsun Vilayet Kongresi

Kongre, 10 Aralık 1944 Pazar günü, Parti Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Atif Olgaç'ın başkanlığında toplanmıştır. Samsun Vilayeti kazalarından seçilmiş 78 delegeden 71 delegenin yanı sıra kongreye, Vali, hükümet daireleri başkanları ile müessese müdürleri katılmıştır. Kongre Başkanlığına CHP Bölge Müfettişi Bursa Milletvekili Dr. Sadi Konuk seçilmiştir. Vilayet Yönetim Kurulu Raporu ve bütçeyle ilgili raporlar okunarak onaylanmış, yeni Vilayet Yönetim Kurulu'nun seçimi yapılmıştır.⁸⁰⁸

3.3.2.6. İzmir'in Vilayet İmkânlarıyla Kalkınması

İzmir Vilayet Kongresi, 17 Aralık 1944 Pazar günü saat 10.00'da İzmir Halkevinde toplanmıştır. Kongrenin açılışı Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Sedat Dikmen tarafından yapılmıştır. Kongreye, İzmir'in 15 ilçesinden seçilmiş 107 delegeden, 90 delegenin yanı sıra, Vali Şefik Soyer, Parti Müfettişi ve Seyhan Milletvekili Kemal Satır, Belediye Reisi Reşat Leblebicioğlu, İzmir'de bulunan diğer milletvekilleri, hükümet daire başkan ve şube

⁸⁰⁶ Yönetim Kurulu asil azalıklarına; Ali Ulvi Yetişen, Ahmet Gürün, Remzi Öksüz, Abdülkadir Sezal, Remzi Çuhadar, Salman Zülkadir, Dr. Sait Aksöyek, Nedim Yazıcıoğlu, Kemal Köker; yedek azalıklara, Dr. Ali Köker, Süleyman Zülkadir, Salman Canpolat, Zekeriya Zevkli, Abdullah Beyazıt, Abdurrahman Ataç, Rıza Aksöyek, Mustafa Kocabaş ve Kemal Arıkan seçilmişlerdir; **Maraş**, 2 Birinci Kanun 1944.

⁸⁰⁷ Vilayet Yönetim Kurulu; Lütfü Gökçeoğlu, Ahmet Şevki Zaman, Macit Yetkin, Ali Oğuz Konuk, Ethem Ağva, Sedat Uluç ve Fuat Yörük. Görev Bölümü; Başkan Lütfü Gökçeoğlu, Muhasip Ahmet Zaman, Kâtip Macit Yetkin, Halkevi Başkanı Lise Müdürü Ekrem Uluç; **Antalya**, 8 Birinci Kanun 1944.

⁸⁰⁸ Vilayet Yönetim Kurulu Asil; Atif Olgaç, Ali Sırrı Günday, Ahmet Altaylı, Emin Yemencici, Muin Köprülü, Mümtaz Arkayın, Ömer Karataş, Rüstem Mesut, Zihni Zerin. Yedek; Ahmet Şükrü Hakgüder, Asım Karal, Bekir Sıtkı Kurtulan, İsmail Hamami, İhsan Kefeli, Kerim Ali Çortun, Rahmi Kâşif Berkmen, Şahap Sencer, Ahmet Kuzucu seçilmişlerdir; **Ahali**, 15 Birinci Kanun 1944.

müdürleri ile diğer ilgililer katılmıştır. Birinci Başkanlığa Parti Müfettişi Kemal Satır, İkinci Başkanlığa Seferihisar Delegatesi Mehmet Orhon, kâtipliklere de Orhan Rahmi Gökçe ile Sadık Giz seçilmişlerdir.⁸⁰⁹

Vilayet Yönetim Kurulu Raporunda; 28 Şubat 1943'teki mebus seçimleri esnasında, teşkilatın üzerine düşen görevleri gerektiği şekilde yaptığı, seçimlere katılım oranının % 95 olduğu; İzmir'de partiye kayıtlı üye sayısının 63.418'e ulaştığı belirtilmektedir. Dönem içerisinde 169.912 lira harcanarak dört gayrimenkul alınmış, Halkevlerinin durumu geliştirilmiştir. Ayrıca, Ödemiş, Tire ve Seferihisar Halkevleri yapımı için Genel Sekreterlikten 300.000 liralık yardım alınmıştır. Sosyal yardım faaliyetleri kapsamında; öğrencilerin çeşitli ihtiyaçlarını gidermek üzere 76.000 lira masraf yapılmıştır. Bin nüfuslu her köyde halk odası açılmıştır. Halen halkodası mevcudu 75'dir. Rapor kongre tarafından onaylanmış, encümen seçimleri yapılmıştır.⁸¹⁰

İkinci celsede encümen raporlarının görüşülmesine başlanmış, 1942, 1943 seneleri ile 1944 senesi altı aylık hesapları kabul edilerek heyet ibra edilmiş, 1945 senesi bütçesi onaylanmıştır.

Üçüncü celsede Dilek Encümeni raporunun görüşülmesine başlanmış, incelenen 327 dilekten encümen tarafından kabul edilenler okunmuş ve onaylanmıştır. Delegates tarafından yeni talepler de ileri sürülmüştür. Menemen Delegatesi, bölgelerinde günlük ihtiyaçları karşılayabilecek bir gar yapılmasını, sıtma mücadelesindeki yetersizliği dile getirmiştir. İzmir Delegatesi Muzaffer Özgen, Eşrefpaşa'nın müstakil bir nahiye haline getirilerek İzmir vilayet merkezinin yükünün azaltılmasını önermiştir. Bayındır Delegatesi Recep Eriç, Bayındır'a bir kamyon talebinde bulunmuş ve ambulansların miktarının artırılmasını önermiştir. Karşıyaka Delegatesi Süleyman Daryal, Karşıyaka rıhtımının biran evvel onarılmasını talep etmiştir. Torbalı Delegatesi Kerim Beşerler, bir banka şubesi talebinde bulunmuş ve Milli Korunma Kanununa göre kira bedellerinin artırılmaması gerektiğini öne sürmüştür.

İzmir Valisi Şefik Soyer; bütün dileklerin memleketin ihtiyaçları kapsamında olduğunu, vilayete ait kısımların gerçekleştirilmesine çalışılacağını, vekâletleri ilgilendirenlerin de hassasiyetle takip edileceğini belirtmiştir. Vilayetin mevcut bütçe ve kadro imkânlarıyla gerçekleştirmeye çalıştığı faaliyetleri açıklamış; ağırlıklı olarak üretime yönelik gelişmeleri ifade etmiştir. İzmir Milletvekili Halit Onaran da İzmir'in talep ve

⁸⁰⁹ Anadolu, 18 Birinci Kanun 1944.

⁸¹⁰ Anadolu, 18 Birinci Kanun 1944.

önerilerinin Ankara'da hassasiyetle dikkate alındığını, İzmir milletvekillerinin de bunların takipçileri olduğunu belirtmiştir.⁸¹¹ 88 delegenin katılımıyla yapılan gizli oylamada, yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri belirlenmiştir.⁸¹²

Kongre görüşmelerinden tespit edildiği kadarıyla, dile getirilen taleplerin önemli bir bölümü, vilayet imkânlarıyla yerine getirilmeye çalışılmaktadır. Türkiye'nin genel savaş koşullarının baskısı altında, siyasi ve iktisadi çareler üretmeye çalıştığı bir dönemde söz konusu uygulama önem arz etmektedir. Ancak halkın beklentileri, özellikle İzmir gibi tarımsal üretim, sanayi ve ihracat olanaklarının yüksek olduğu bir bölgede çok daha fazladır. Her ne kadar Türkiye savaş dışı kalmak için elinden gelen çareleri araştırmaktaysa da, bölge halkı için de yaşam koşullarının artırılması önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu dönemde yaşanan sıkıntıların, çözümsüzlüklerin gelecek yıllar için CHP Tek-Parti yönetiminin karşısına önemli bir sorun olarak çıkacağı değerlendirilmektedir.

3.3.2.7. Bursa Vilayet Kongresi

Kongre, 22 Aralık 1944 Cuma günü saat 10.00'da Bursa Belediye Sarayında, Parti Bölge Müfettişi Afyonkarahisar Milletvekili Dr. Ahmet Selgil tarafından açılmıştır. Kongreye kazalardan gelen delegelerin yanı sıra Bursa Valisi ve daire başkanları, Belediye Başkanı, parti il ve kaza başkanları katılmıştır. Kongre Birinci Başkanlığına Zehra Budunç, İkinci Başkanlığına Osman Edirne ve kâtipliklere de Şükrü Aybar ile Hıfzı Akgüç seçilmişlerdir.⁸¹³

Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Durmuş Enginsoy, Vilayet Yönetim Kurulu'nun faaliyetleri hakkında bir konuşma yapmıştır. 1942-1943 dilekleri ve cevaplarının zaten kongrelerde görüşüldüğü, basılmış olarak bütün delegelere de dağıtıldığı için tekrar okunmasına gerek olmadığı belirtilmiştir. Söz konusu teklif kabul edilmiş ve raporun mali bölümleri okunduktan sonra hesap, bütçe ve dilek encümenlerinin seçimleri yapılmıştır. İkinci celsede encümen raporları okunmuş ve verilen önergeler hakkında görüşmeler yapılmıştır. Açık olarak yapılan oylamayla yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay

⁸¹¹ **Anadolu**, 18 Birinci Kanun 1944.

⁸¹² Yönetim Kurulu Asil; Sedat Dikmen, Tayyar Çullu, Reşat Leblebicioğlu, Mehmet Orhon, Nazif Çağatay, Raşit Özsaruhan, Şükrü Sayar, Selahattin Sanver, Mithat Orel. Yedek; Mehmet Rüştü, Reşit Soyer, Kerim Beşeler, Avni Karabece, Hakkı Orel, Safa Kasapoğlu, Mithat Oral, Refik Sandıkoğlu, Sadi İplikçi. Kurultay; Dr. Avni Karabece, Reşat Leblebicioğlu, Dr. Hasan Yusuf Başkan, Hasan Çelebioğlu, Mehmet Aldemir, Selim Örsel, Mehmet Orhon, Nadir Gündüz, Sami Gülcü; **Anadolu**, 18 Birinci Kanun 1944.

⁸¹³ **Ant**, 23 Birinci Kanun 1944; **Açık Ses**, 23.12.1944.

delegeleri belirlenmiştir.⁸¹⁴

3.3.2.8. Savaş Koşullarında İstanbul'da Gösterilen Çabalar

İstanbul Vilayet Kongresi, 25 Aralık 1944 Pazartesi günü, Eminönü Halkevi salonunda, İstanbul Vilayeti Yönetim Kurulu Başkanı ve Konya Milletvekili Tevfik Fikret Sılay tarafından açılmıştır. Kongrede İstanbul milletvekilleri, Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar, umumi meclis azaları, vilayet ve belediye erkânı, basın mensupları hazır bulunmuşlardır. Kongreye, İstanbul'un 16 Kazasından seçilmiş 92 delege katılmıştır. Başkanlık için yapılan seçimde, Birinci Başkanlığa Kadıköy Delegesi Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay, İkinci Başkanlığa Beyoğlu Delegesi Av. Mekki Hikmet Gelenbeğ; kâtipliklere, Eminönü Delegesi Av. Atıf Ödül ile Beşiktaş Delegesi Zühtü Çubukçuoğlu getirilmişlerdir.⁸¹⁵

Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Tevfik Fikret Sılay'ın okuduğu raporda; savaş koşullarının ağırlığına rağmen gerçekleştirilmeye çalışılan halkın talep ve önerileri önemle vurgulanmaktadır. Rapora göre halen ocaklarda kayıtlı üye sayısı 44.775'dir. Vilayet dâhilinde 12 Halkevi ve 7 Halkodası faaliyet göstermektedir. Başta İstanbul İlkokullarında Okuyan Yoksul Çocuklara Yardım Derneği olmak üzere, diğer yardım derneklerinin faaliyetleri rakamsal verilerle açıklanmaktadır. İstanbul'da 50.000 esnafın kayıtlı olduğu Esnaf Cemiyeti ve Birliği ile yakın temasın sürdürüldüğü belirtilmektedir. İki yıllık çalışmanın detayı, ayrı bir rapor olarak heyete sunulmuştur. 28 Şubat 1943'te yapılan milletvekili seçimlerine katılım oranı % 94 olmuştur.⁸¹⁶

1942 Vilayet Kongresinde kabul edilerek; vekâletlere iletilen, mahalli makamlara yapılan talepler ve bunlar hakkındaki gelişmeler; 1943 yılı içinde ocak ve nahiye kongrelerince tespit edilip, kaza kongreleri tarafından onaylanan taleplere ilişkin işlemler

⁸¹⁴ Vilayet Yönetim Kurulu Asil; Tevfik Aycan, Ali Sırrı Aysoy, Zehra Budunç, Durmuş Enginsoy, Ekrem Erkmen, Sait Ete, Tevfik İpekman, Nurettin Ögünç. Yedek; Edip Rüştü Akyürek, Fahri Batıca, İhsan Demirören, Abdurrahman Konuk, Hulusi Köymen, A.Tevfik Öber, M. Nuri Urgancıgil, Selim Süter ve Burhanettin Türe. Kurultay Asil; Edip Rüştü Akyürek, Tevfik Aycan, Zehra Budunç, Dr. Şemsettin Dora, Durmuş Enginsoy, Abdurrahman Konuk, Hulusi Köymen. Yedek; Hıfzı Akgüç, Şükrü Aybar, Mustafa Büke, Osman Edirne, Mehmet Erdem, Şakir Lakşe, Osman Minez; **Ant**, 23 Birinci Kanun 1944.

⁸¹⁵ **CHP İstanbul Vilayeti, 1944 Yılı Kongresi 1942-1944 Çalışma Tafsilatı**, Sühulet Matbaası, İstanbul, 1944, s. 1-8; **Akşam**, 26 Kânunuevvel 1944; **Cumhuriyet**, 26 Birinci Kanun 1944.

⁸¹⁶ 1943 Seçimlerinde İstanbul Vilayetinden seçilen mebuslar: Numan Menemencioğlu, Gen. Refet Bele, Ali Rana Tarhan, Salah Cimcoz, Ahmet Şükrü Esmer, Dr. Galip Ataç, Şükrü Ali Ögel, Hüseyin Cahit Yalçın, Atıf Bayındır, İbrahim Alaattin Gövsa, Dr. Hayrullah Diker, Ziya Karamürsel, Fakihe Öymen, Gen. Kazım Karabekir, Mehmet Emin Yurdakul, Galip Bahtiyar Göker, Ali Kamil Akyüz, İsmail Hakkı Ülkmen, Ferid Hamal, Hüsnü Kortel, Ahmet Hamdi Denizmen, Celal Esat Arseven, Vehbi Sarıdal'dır; **CHP İstanbul Vilayeti, 1944 Yılı Kongresi 1942-1944 Çalışma Tafsilatı**, s. 8-30, s. 30-32.

de raporda yer almaktadır.⁸¹⁷

26 Aralık 1944'te yapılan ikinci toplantıda, raporlar hakkında görüşmeler yapılmıştır. Hesap Encümeni raporu doğrultusunda Yönetim Kurulunun ibra edilmesine karar vermiştir. Yönetim Kurulu tarafından kongreye teklif edilen bütçe aynen kabul edilmiştir. Kadıköy delegesi Yusuf Ziya Kalafatoğlu tarafından verilen iki önergeden birincisinde Merdiven köyünün fakir rençperlerine evvelce verilmesi kararlaştırılan Uzunçayır arazisinin tapuya bağlantısının kararlaştırıldığı ve bu hususta bir de kadastro komisyonunun faaliyete geçtiği halde, son zamanlarda bir şahsın bu araziye sahip çıkması yüzünden Merdiven köylülerin zarara uğradıkları belirtilmekte, bu hususta kongrenin gerekli makamlar nezdinde teşebbüste bulunulması istenmektedir. İkinci önergede de mahalle muhtarlarının aldıkları harç ve ücretlerin kanunen tespit edildiği halde kendilerinden kazanç vergisi istendiği ileri sürülerek muhtarlardan kazanç vergisi alınmaması teklif edilmektedir. Her iki önerge de Dilek Encümenine havale edilmiştir.⁸¹⁸

27 Aralık 1944'te Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay Başkanlığında yapılan son toplantıda görüşmelere devam edilmiş, Büyük Kurultaya sunulacak talepler şu şekilde tespit edilmiştir:

- (1) Adalarda Halkevi ve okul yapımı;
- (2) Vakıflara ve Milli Emlake ait arazinin muhtaç halka dağıtılması;
- (3) Kartal'ın Samandıra köyü halkına toprak verilmesi;
- (4) Üsküdar'dan Beykoz'a kadar uzanan sahada yalnız Haydarpaşa Lisesi olduğu için, bu havalinin lise ihtiyacının temini ve ortaokul işlerinin de düzenlenmesi; Sarıyer'de bir akşam sanat okulunun açılması;
- (5) Yeşilköy tohum ıslah istasyonundan civar köylere tohum yetiştirilmesi; numune bahçeleri gibi numune tarlaları tesisi; sıtma mücadele mıntikasının sivrisinek bulunan yerlere kadar yayılması; halka daha fazla atebrin dağıtılması;
- (6) Muhtaç köylülere parası mukabilinde un verilmesi;
- (7) Kiralık evlerde bulunan Parti teşekküllerine bina temini;
- (8) Mahkemelere çok dava yöneltildiğinden, davaların daha çabuk zamanda neticelenmesi için kanunlarda tadilât yapılması;

⁸¹⁷ CHP İstanbul Vilayeti, 1944 Yılı Kongresi 1942-1944 Çalışma Tafsilatı, s. 100-185.

⁸¹⁸ Akşam, 27 Kânunuevvel 1944; Cumhuriyet, 27 Birinci Kanun 1944.

(9) Belediyenin mali gücünün takviyesi, bu arada mevcut Belediye vergi ve resimlerinin bir misli arttırılmasıdır.⁸¹⁹

Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar, talepler ve önerilerin takip edilmesiyle ilgili gelişmeleri açıklamış; mahalli işlerin başında gelen ilköğretim, yol, aydınlatma ve su işleri üzerinde durmuştur.⁸²⁰ Kongre sonunda açık olarak yapılan oylamayla yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri seçilmiştir.⁸²¹

İstanbul'da da diğer vilayetlere benzer şekilde bu dönem için yapılan taleplerin önemli bir bölümünün gerçekleştirilmesini Vilayet Yönetim Kurulu, Vali ve aynı zamanda Belediye Başkanı Lütfi Kırdar kendi üzerlerine almışlardır. Kongre görüşmelerinde öne çıkan Yönetim Kurulu faaliyetleri, toplumun hemen her kesimine mümkün olduğunca yardım etmektedir.

3.3.2.9. Savaşın Etkilerine Rağmen Başkent'te Gelişmeler

Ankara Vilâyeti Kongresi 27 Aralık 1944, saat 10.00'da Ankara Halkevinde toplanmıştır. Toplantıda delegelerden başka, CHP Genel Sekreteri Bilecik Milletvekili Memduh Şevket Esendal, Ankara milletvekilleri, Vali ve Belediye Reisi Nevzat Tandoğan, Belediye ve Umumi Meclis üyeleri ve çok sayıda partili hazır bulunmuştur. Toplantıyı Vilayet İdare Heyeti Başkanı İbrahim Rauf Ayaşlı açmıştır. Kongre Birinci Başkanlığına Ayaş Delegatesi Zeki Sıdal, İkinci Başkanlığına Nallıhan Delegatesi Kemal Günal, kâtipliklere de Kalecik Delegatesi Kemal Zeki Gençosman ile Nallıhan Delegatesi Raşit Atasayar seçilmişlerdir.⁸²²

Vilayet Yönetim Kurulu raporunda; dünyada yaşanan felaket günlerinden Türkiye'nin asgari derecede etkilenmiş olmasını, milletin Milli Şef etrafında milli birlik ve beraberlik içinde kenetlenmesine bağlanmaktadır. Kurultayda alınan kararlar, nizamname ve program değişiklikleri dile getirilerek, parti bünyesinde yapılan yeni teşkilatlanmanın faydaları açıklanmaktadır. Dünya buhranı içerisinde dahi ziraat, demiryolları, büyük su işleri, iktisadi tedbirler, endüstri ve maden işleri, ilköğretim davası, güzel sanatlar ve teknik öğretim alanlarında durmaksızın yapılmakta olan faaliyetler hakkında bilgi verilmektedir. Özellikle 19 Mayıs 1944'te Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla Milli Şefin yaptığı

⁸¹⁹ **Akşam**, 28 Kânunuevvel 1944; **Cumhuriyet**, 28 Birinci Kanun 1944.

⁸²⁰ **Akşam**, 28 Kânunuevvel 1944; **Cumhuriyet**, 28 Birinci Kanun 1944.

⁸²¹ Yönetim Kurulu; Faruk Dereli, Celâl Dikmen, Hamdi Rasim Bütün, Mithat Nemli, Ziya Erdem, Hakkı Tarık Us, Halil Hilmi Uyguner, Ahmet Kara. Kurultay; Emin Ali, Ahmet Halit Yaşaroğlu, Atif Ödül, Hikmet Balkan, Abdülkadir Karamürsel; **Akşam**, 28 Kânunuevvel 1944; **Cumhuriyet**, 28 Birinci Kanun 1944.

⁸²² **CHP Ankara Vilayet Kongresi Zabıtları 1943-1944**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948; **CCA Fon 490-1 Yer No: 121-481-1; Ulus**, 28 İlk Kanun 1944.

konuşmada üzerinde durduğu hususlar bir kez daha vurgulamıştır. Ankara Vilayet Yönetim Kurulunun milli güvenlik, emniyet, birlik ve beraberlik sağlama çerçevesinde yapılmakta olan olumsuz propagandalara karşı geliştirdiği tedbirler; halk hatiplerinin halk kürsülerinden halkı aydınlatmak amacıyla yapmış oldukları konuşmalar dile getirilmekte, kurulun iki yıllık faaliyeti açıklanmaktadır.⁸²³

Başkentte partinin etkinliğini artıracak teşkilat değişikliklerine gidilmiştir. Vilayetteki partiye kayıtlı üye sayısı 67.977'ye ulaşmıştır. Nallıhan ve Kalecik'teki halkodaları halkevlerine çevrilmiş, Etimesgut'da, Hasanoğlan Köyünde, Pazar Nahiyesi ve Akdoğan köyünde birer halkodası açılmıştır. 19 Şubat 1945 tarihinde vilayet dâhilinde muhtelif nahiye ve köylerde 74 halkodasının açılması için çalışmalar yapılmaktadır. İki kongre arasındaki dönemde Halkevleri ve halkodaları için yapılan yardım miktarı 47.600 liradır. Vilayet Yönetim Kurulu muhtelif maksatlarla kurulmuş olan yardım ve diğer cemiyetlerle sürekli ilişki içerisinde. Yardım ve hayır cemiyetlerinin faaliyetleri kontrol ve koordine edilmektedir. Bala, Keskin, Beypazarı ve Polatlı kasabalarında elektrik tesisatı kurulmuş ve halkın bu çerçevedeki ihtiyacı büyük ölçüde çözümlenmiştir. Kızılcahamam ve Haymana kaplıcaları modern ve etkili olarak kullanılabilir bir hale getirilmiştir. Çubuk, Beypazarı ve Kırıkkale kazalarındaki hükümet konakları inşaatları tamamlanmış, kullanılır duruma gelmiştir. Memleketin muhtelif yerlerinde meydana gelen doğal afetler için Ankara halkı tarafından para ve diğer yardım malzemeleri toplanıp dağıtılmıştır.⁸²⁴

Kongre gündemine göre encümen seçimleri yapılmıştır. 28 Aralık 1944'te yapılan toplantıda Hesap Encümeni raporu ile Teşkilat Encümeninin teşkilatlanma ile ilgili teklifleri Kongre Heyeti tarafından onaylanmıştır.⁸²⁵

Dilek Encümeninin hazırlamış olduğu rapora göre, halkın talepleri milli eğitim, sağlık, imar ve üretimi artırma konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.⁸²⁶ Onaylanmış olan dilekler kazalara göre şunlardır;

Ayaş; gezici doktor kadrosu, sıtma mücadelesi, Toprak Mahsulleri vergisinin ölçme suretiyle alınmasını; Bala; Ağır Ceza Mahkemesi açılması, Ziraat Bankası şubesi, içme suyu probleminin çözümü, bölge tabipliği kurulması, şehirlerarası telefon hattı tesisini; Beypazarı; odun ihtiyacının giderilmesi, bir ortaokul veya sanat okulu açılması, Ankara merkezde kasabalardan gelecek öğrenciler için pansiyon açılması, tiftik fiyatının

⁸²³ CHP Ankara Vilayet Kongresine Sunulan 1943-1944 Çalışma Raporu, Çankaya Matbaası, Ankara, 1944.

⁸²⁴ CHP Ankara Vilayet Kongresine Sunulan 1943-1944 Çalışma Raporu, s. 11-17.

⁸²⁵ CHP Ankara Vilayet Kongresi Zabıtları 1943-1944, s. 12-25; Ulus, 28 İlk Kanun 1944.

⁸²⁶ CHP Ankara Vilayet Kongresi Zabıtları 1943-1944, s. 26.

korunması, gazyacağı miktarının artırılması, şeker-sabun-sigaranın ucuzlatılması, İstanbul demiryolunun Beypazarı'nın içinden geçirilmesini talep etmektedirler.

Çubuk; iplik ihtiyacının karşılanması, ticari kredi sağlanması, gazyacağı istihkakının artırılması, bir ortaokul açılması, hububatın üretim yerinden alınması çarelerinin bulunması, şeker-çay-kahve-tütün fiyatlarının indirilmesi, kereste ve çivi ihtiyacının karşılanması, köylüye yeni üretim alanları açılmasını; Çankaya; silo ve sulak yapımı, buğday koruma programının uygulanması, çocuk yuvaları açılması, fakir çocuklara eğitim yardımı, süt ihtiyacının karşılanması, fazla mesai yapan öğretmenlere yardım, örnek olmak üzere numunelik bir köyü evi inşası yapılması, hizmetlilerin çocuklarının da eğitim hakkından istifade ettirilmesinde hassasiyet gösterilmesi, trenlerde hububat nakline izin verilmesi, Ankara-Kırıkkale hattında öğrencilerin durumlarının dikkate alınması, radyonun propaganda gücünden yararlanacak tedbirler geliştirilmesi, parti programının her vatandaşın anlayacağı dilde broşürlere bastırılıp dağıtılması, seyyar tapu memuru, ucuz ziraat aletleri dağıtımını talep etmektedirler.

Haymana; zirai alet ve edevatın yedek parçası ile birlikte ucuza dağıtımını, toprak mahsulleri vergisinin usulüne uygun toplanması, buğdayın korunması, mahsullerin istasyonlarda bekletilmesinin önlenmesi, kibrit üretiminin kontrolü, manifaturanın ucuzlatılması, kerestenin ucuzlatılması, çivi teminini; Kalecik; ortaokul veya sanat okulu/ziraat okulu açılması, konserve ve ispirto fabrikası kurulması, sıtma mücadelesi, köylü sigaralarının ucuzlatılması, ağır ceza işlerinin Ankara'ya bırakılması, Zirai Donatım Kurumu şubesi açılması, ihtiyar heyetlerinin memurların istifade ettiği yardımlardan yararlanması, tiftik piyasasının korunması, sabun fiyatlarının ucuzlatılması, Uludere çayı üzerine baraj inşası, elektrik tesisatı için civardaki iki derenin durumlarının tespitini talep etmektedirler.

Keskin; ambar yaptırılması, ortaokul açılması, ağır ceza işlerinin düzenlenmesini; Kırıkkale; halkevi binası yaptırılması, bölge sanat okulu açılması, lise açılması, Ziraat Bankası açılması, adliye kadrosunun takviyesi, cezaevinin modern hale getirilmesi, memurlara mesken bedeli ödenmesi, Çerikli'ye postane açılması, su getirilmesini; Kızılcahamam; kereste verilmesi, sanat okulu açılması, kaza merkezinde ortaokul açılması, köylü sigaralarının ucuzlatılması, Çamlıdere nahiye merkezinde postane açılmasını talep etmektedirler.

Merkez; ormandan ağaç kesimine müsaade edilmesi, kömür tevzi için depolar açılması, hastane yatak sayılarının artırılması, tedavinin süratlendirilmesi-hastanın

bekletilmemesi, gazyığı miktarının artırılması, yakacak odun kömür verilmesi, yiyecek-içecek için karne giyecek eşya için kupon dağıtımı, Sincan'ın kok kömürü ihtiyacının sağlanması, Keçiören'de ortaokul açılması, fazla kantar tahsisi, trenlerde acil vakalara karşı doktor ve ebe bulundurulması, banliyö treninin Sincan'a kadar gitmesi, seyyar tapu memuru, küçük sanat ve meslek-çırak kanunlarının biran evvel çıkarılması, ocak ve nahiyelerin yer ihtiyacı, nüfus işlerinin kolay ve pratik hale getirilmesi, fakir ailelerden okul masrafı alınmaması, muhtar ve ihtiyar heyetleri talimatının süratle çıkarılması, imar planının yeniden düzenlenmesi, okul kitaplarının ucuzlatılması, askeri fabrikalardaki işçilerin devlet yardımından yararlandırılması, sigaraların ıslahı, köylünün hububat teslim yerlerinin çoğaltılması, gayri resmi evliliklerin önlenmesi, köylerdeki posta işinin düzenlenmesi, doktorların köylere şark hizmetine benzer şekilde zorunlu görevlendirilmesi, seyyar doğum mütehassısı, doğumevi inşaatının süratle tamamlanmasını talep etmektedir.

Nallıhan; Hıdırlar köyünde artezyen açılması, yeni İstanbul-Ankara tren yolunun kasabadan geçirilmesi, kereste dağıtımı, doktor kadrolarının köylerde artırılması, toprak mahsulleri vergisinin düzenli olarak uygulanması için tedbirler geliştirilmesini; Polatlı; ortaokul açılması, ziraat aletlerinin biran evvel satışa arzı, otoray sistemi açılması; Şereflikoçhisar; sıtma mücadelesi, Sümerbank'ın perakendeci esnafa satış için mensucat vermesi ve ürünlerinin satışının serbest bırakılması, ofis teşkilatının kazaya bir ambar yaptırması, Panlı nahiyesinin tam teşekküllü hale getirilmesini talep etmektedirler.⁸²⁷

Kongrenin son oturumunda, yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegelerinin seçimi yapılmıştır.⁸²⁸ Kongre tutanakları ve basında yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre savaşın devamı süresince Başkent'te, halkın yaşam şartlarının kolaylaştırılması, mevcut durumdan etkilenmemesi için gereken tedbirler geliştirilmiştir. Özellikle ihtiyacı olan kazalara elektrik sisteminin kurulması önem arz eden konulardan biridir. Bunun yanında Vilayet Yönetim Kurulu muhtaç her kesim için, mevcut kurumlardan istifade etmek suretiyle kapsamlı yardım çalışmaları yapmıştır. Kazaların yapmış olduğu taleplerin, medeni bir şekilde yaşamın gerektirdiği hususları teşkil ettiği değerlendirilmektedir.

⁸²⁷ **CHP Ankara Vilayet Kongresi Zabıtları 1943-1944**, s. 26-44.

⁸²⁸ Yönetim Kurulu: Av. İbrahim Rauf Ayaşlı, Av. Fahri Tandoğan, Rauf Baykan, Hilmi Atlıoğlu, Cafer Tayyar Benadam, Av. Emin Halim Ergun, Dr. Hüseyin Ertuğrul Eti, Av. Hayrullah Özbudun, Mühendis Ali Rıza Sun. Kurultay; Mustafa Başer, Hüseyin Öker, Sadi Batu, Vehbi Koç, Kemal Günel, Dr. Cemalettin Or, Fahri Tandoğan, Dr. Hüseyin Ertuğrul Eti, Emin Halim Ergun, Cafer Tayyar Benadam; **CHP Ankara Vilayet Kongresi Zabıtları 1943-1944**, s. 58-59.

3.3.3. 1945-1946 Yıllarındaki Önemli Gelişmeler

1945-1946 yılları arasındaki dönem, Türk siyasi hayatında “*Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş*” olarak adlandırılan, demokratikleşme yolunda kritik gelişmelerin yaşandığı bir süreçtir.

II. Dünya Savaşı'nın sonu yaklaşmakta, Müttefik Devletlerin savaşı kazandıkları belli olmaktadır. Mihver Devletleri oluşturan Almanya, İtalya ve Japonya'nın izlemiş oldukları faşist, totaliter rejimler çökmekle kalmamış, tüm dünyanın da nefretini kazanmıştır. Savaş süresince tarafsızlığını korumaya gayret eden Türkiye, 3 Ocak 1945'te Japonya ile ilişkilerini kesmiş, 23 Şubat'ta imzalamış olduğu Birleşmiş Milletler Beyannamesiyle Almanya ve Japonya'ya savaş açmıştır. Böylece savaş sonrasında Batı Bloğu içerisinde yer alacağını açıkça beyan etmiştir. Ancak, 19 Mart'ta Sovyetler Birliği, Türkiye'ye zamanın gelişen koşullarına uygun bir şekilde değiştirilmedikçe, “*Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması*”nı yenilemeyeceğini belirten bir nota vermiştir. Ulusal güvenlik bakımından kabul edilemez Sovyet talepleri, İngiltere ve ABD'nin araya girmesiyle Potsdam Konferansı sonrasında görüşülmeye ertelenmiştir.⁸²⁹

Ülkede buhran sonrası uygulanan devletçilik politikası özel kesimde önemli sermaye birikimlerine yol açmış, savaş yıllarının olumsuzlukları, sınıflar arası farklılıkları belirginleştirmiştir. Halkçılık anlayışı ile bunun ekonomik politikası olarak devletçilik artık birleştirici ve bütünleyici olmaktan çıkmıştır. Düşük fiyat politikaları, tarımdan kaynak aktarımı, jandarma ve tahsildar baskısı gibi etkenlerden dolayı en ağır yükü köylüler çekmiştir. İşçi sınıfının ise Tek-Parti yönetimi altında sınıf mücadelesi ve özgürlük alanları tamamen sınırlandırılmıştır. Orta sınıfa oluşturan, toprak sahipleri, tüccar ve sanayiciler ekonomik ve sosyal büyümeden değerli bir pay almış olmalarına rağmen Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi uygulamalar nedeniyle tedirgin bir durumdadır. Bu sınıfın bir parçası olan aydınlar ve memurlar enflasyon koşullarında sabit geliri olmanın sıkıntısını yaşamaktadır.⁸³⁰

Dolayısıyla 1945 yılında mevcut düzenden hoşnut olmayan, hükümetin -*Tek Parti rejiminin*- ekonomik, sosyal, politik ve kültürel uygulamalarından sıkıntı duyan geniş bir huzursuzluklar cephesi belirmiştir. Ancak bu potansiyel muhalefete, önderlik edecek bir siyasal hareket henüz mevcut değildir.⁸³¹

⁸²⁹ Olaylarla Türk Dış Politikası, s. 199-200.

⁸³⁰ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 187-222.

⁸³¹ Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 337.

Yeni düzene geçişte; aydınlanma düşüncesi, ulusal-demokratik egemenliğe dayalı cumhuriyet ilkesi ve 1924 ile 1930 yıllarında yaşanan çok partili siyaset denemeleri, Türk devrimini demokrasiyle tamamlamak hedefini sürekli gündemde tutmuştur. Kemalist devrimin ekonomik, toplumsal ve kültürel katkıları çok partili düzene geçişin ön koşullarını da kısmen hazırlamıştır. Dolayısıyla Tek-Parti yönetiminin, Çok-Partili duruma çevrilmesi doğasına aykırı değil, kendi çizdiği siyasal yol haritasına da uygundur.⁸³² Bu bağlamda İnönü, 6 Mart 1939’da çok partili demokratik düzene geçişle ilgili olarak İstanbul Üniversitesi’nde gençliğe ve millete; demokratik bir idare tarzına, serbest seçimlere geçme niyetiyle ilgili ilk mesajını vermiştir.⁸³³ Demokratikleşmeye gidiş kapsamında; 1939 yılında “*Müstakil Grup*”un kurulması, 1943 yılı milletvekili genel seçimlerinde tek parti olan CHP’nin, gerekenden fazla aday göstererek ikinci seçmenlere daha etkili bir tercih hakkı tanınması gibi uygulamalar da mevcuttur.

1945 yılına gelindiğinde mecliste muhalefetin doğuşu ile ilgili ilk sürtüşmeler başlamıştır. 14 Mayıs’ta Türk çiftçisini topraklandırmayla ilgili kanun tasarısı hakkında Adnan Menderes eleştirel bir konuşma yapmış ve Saraçoğlu ile çatışmıştır.⁸³⁴ Böylece CHP içindeki muhalefetin ilk belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır. İnönü ise; 19 Mayıs Gençlik Bayramı’nda “... *Türk Milleti yeni bir çalışma devrine giriyor... Memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir...*” sözleriyle demokratik devlet olma yolunda ileri bir adım daha atmıştır.⁸³⁵

21-28 Mayıs tarihleri arasında meclisteki bütçe görüşmeleri esnasında ise muhalefet şiddetini daha da artırmıştır. Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur, Emin Sazak gibi milletvekilleri hükümete çatmışlar ve tek parti devrinin alışık olmadığı bir sertlikle tenkit etmişlerdir. 29 Mayıs’ta yapılan bütçe oylamasında da 368 lehte oya karşın beş aleyhte (Adnan Menderes, Celal Bayar, Emin Sazak, Fuat Köprülü, Refik Koraltan) oy kullanılmıştır. Hükümete güven oylamasında ise 359 lehte oya karşın, aleyhte oy kullananlara Recep Peker ve Hikmet Bayur da eklenince aleyhteki oy sayısı yediye çıkmıştır.⁸³⁶

Bu arada, Ticaret Vekilliğine Celal Sait Siren’in yerine Trabzon Milletvekili Raif

⁸³² Tanör, **a.g.e.**, s. 338.

⁸³³ **Cumhuriyet**, 7 Mart 1939; Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 16-18.

⁸³⁴ **Ulus**, 17 Mayıs 1945.

⁸³⁵ **Tanin**, 20 Mayıs 1945.

⁸³⁶ **Akşam**, 30 Mayıs 1945; Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 9.

Karadeniz; CHP Genel Sekreterliğine de Memduh Şevket Esendal yerine Kırklareli Milletvekili Nafi Atıf Kansu atanmıştır.⁸³⁷

7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubuna, Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in imzalarını taşıyan “*Dörtlü Takrir*” adıyla anılan önerge verilmiştir. Önerge özetle; yasalardaki ve parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin tasfiye edilmesi, meclisin hükümeti gerçekten denetlemesine izin verilmesi ve seçimlerin serbestçe yapılabileceği bir ortamın oluşturulması konularını içermektedir.⁸³⁸ Söz konusu önerge, 12 Haziran'da Kazım Özalp başkanlığında toplanan CHP Meclis Grubunda görüşülmüş ve oy birliğiyle reddine karar verilmiştir.⁸³⁹ Parti örgütünün önergeye ılımlı bir tepki göstermesi; parti içinde eleştiri yapanların CHP'den ayrılıp, kendi partilerini kurmaları gerektiğini düşünen bir grubun varlığını da akıla getirmektedir. İnönü'nün de bu görüşü teşvik ettiği söylenmektedir. Nitekim muhaliflerden, Menderes ile Köprülü, Tan ve Vatan gazetelerinde eleştirel makaleler yazmaya başlamışlardır.⁸⁴⁰ 11 Haziran'da ise, Parti içi muhalefetin iyice tırmanmasına neden olan ünlü “*Çiftçiye Topraklandırma Kanunu*”, oturuma katılan 345 milletvekilinin tamamının oyuyla kabul edilmiştir.⁸⁴¹

17 Haziran 1945'te altı milletvekilliği için açık bulunan; Kocaeli, Zonguldak, Sivas, Burdur, İstanbul, Çorum vilayetlerinde, tam bir serbestlik içinde ara seçimler yapılmıştır.⁸⁴²

İçişleri Bakanlığınca 18 Temmuz'da; ünlü iş adamı Nuri Demirağ başkanlığında, Hüseyin Avni Ulaş, Cevat Rifat Atılhan tarafından 8 Temmuz itibarıyla kurulan Milli Kalkınma Partisi'nin faaliyetlerine izin verilmiştir. Parti, siyasette önemli bir rol oynamamakla birlikte, çok partili hayata geçiş döneminin ilk muhalefet partisi özelliğine sahip olmuştur.⁸⁴³

CHP'ye karşı muhalif cephenin açık olarak ortaya çıkmaya başladığı günlerde, 21

⁸³⁷ **Ulus**, 1 Haziran 1945.

⁸³⁸ Cihad Baban, **Politika Galerisi, Büstler ve Portreler**, Remzi Kitabevi, 1970, İstanbul, s. 131-133.

⁸³⁹ **Tanin**, 13 Haziran 1945. Basında bu şekilde yer alan haber hakkında, Metin Tokar; Toplantıya İnönü'nün başkanlık ettiğini, toplantıda görüşülen hususların rejimin kaderiyle ilgili olduğunu, Türkiye için varılan kararın: çok partili sisteme geçme için artık zamanın gelmiş olduğunu, takririn geri alınmamasının sağlanmasını, İnönü'nün takrire farklı bir teşhis koyduğunu, rejimin liberalleştirilmesi için takririn önemini ve nihayet İnönü'nün “*Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler.*” dediğini belirtmektedir; Tokar, **a.g.e.**, s. 90-91.

⁸⁴⁰ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yayın, İstanbul, 1992, s. 27.

⁸⁴¹ **Akşam**, 12 Haziran 1945.

⁸⁴² CHP Genel Başkan Vekilliği Bildirgesi için bk. **Ulus**, 8 Haziran 1945; CHP'li; Nihat Erim, Ali Rıza İncealemdaroğlu, Fikri Erbuğ, Mehmet Şanlı, Muhiittin Üstündağ, Edip Alplar meclise girmişlerdir; Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963, s. 74-75.

⁸⁴³ Milli Kalkınma Partisi'nin İçişleri Bakanlığı'na müracaatı hakkındaki haber için bk. **Akşam**, 8 Temmuz 1945; Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 638-645.

Eylül 1945'te toplanan CHP Divanı, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün durumunu yeniden gözden geçirmiştir. Her ikisinin de karakter ve faaliyetleri itibarıyla, CHP'nin hareket ve faaliyetlerine ters düştüğü görüldüğünden, CHP ile olan ilişkilerinin kesilmesine oy birliği ile karar verilmiştir. Celal Bayar da 28 Eylül'de milletvekilliğinden istifa etmiş, 1 Aralık'ta da CHP'den ayrılmıştır. Refik Koraltan ise 2 Ekim'de Vatan Gazetesinde çıkan yazısı nedeniyle 27 Kasım'da partiden ihraç edilmiştir.⁸⁴⁴

Bu arada İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'te meclisin yeni yasama dönemi açılışı esnasında yapmış olduğu konuşmada, iç ve dış siyasetle ilgili çok kapsamlı bir beyanda bulunmuş ve geleceğe dönük düşünceleri açıklamıştır. 1923-1945 yılları arası gelişmeleri özetledikten sonra, bir muhalefet partisine olan ihtiyacı açıkça beyan etmiştir. Demokrasinin zorunlu şartlarını sağlamak bağlamında çıkarılmasına çalışılan söz ve yazı hürriyeti, basın, cemiyetler ve seçim kanunları hakkında açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁴⁵

İnönü'nün yapmış olduğu bu konuşmadan iki ay sonra, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti, "*Dörtlülük Takrir*"i veren Celal Bayar (İstifa), Fuat Köprülü (Kars Milletvekili), Refik Koraltan (İçel Milletvekili) ve Adnan Menderes (Aydın Milletvekili) tarafından resmen kurulmuştur.⁸⁴⁶ Böylece Türkiye Cumhuriyeti Siyaset Tarihinde, CHP bünyesinden TpCF (1924), SCF (1930) ve nihayet Demokrat Parti (1946) olmak üzere üçüncü parti de çıkmış bulunmaktadır.⁸⁴⁷ Demokrat Parti'nin incelememize olabilecek en önemli etkisi; özellikle araştırmasını yapmış olduğumuz vilayetlerde, teşkilatlanması ve faaliyetleridir. Zira bu durum, CHP Vilayet Yönetim Kurullarının çalışmaları üzerinde dolaylı olarak baskı unsuru oluşturmuştur.

26 Mayıs 1946'da yapılacak olan Belediye Seçimlerine kadar olan dönemde Demokrat Parti; ilk olarak 4 Şubat 1946'da Ankara Vilayet teşkilatını kurmuştur. Celal Bayar'ın İktisat Vekâleti esnasında Ege bölgesinde yapmış olduğu gezilerde oluşturmaya başladığı teşkilatlanma çalışmaları, önce Manisa'da DP vilayet merkezinin kurulmasıyla kendini göstermiş; 11 Şubat'ta İzmir Vilayet İdare Heyeti, 14 Şubat'ta ise DP İstanbul

⁸⁴⁴ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, 1945-1971, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 15; Erer, **a.g.e.**, s. 84-87.

⁸⁴⁵ **Ulus**, 2 Kasım 1945.

⁸⁴⁶ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 646; Yalman, **a.g.e.**, s. 1330-1331; **Tanin**, 8 Ocak 1946.

⁸⁴⁷ DP'nin kuruluş ve teşkilatlanması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**; Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**; Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972 ve **İki Parti Arasındaki Farklar**, Arbas Matbaası, Ankara, 1947; Emrullah Nutku, **Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar**, 1946-1958, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979; Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Baha Matbaası, İstanbul, Tarihsiz; Şükrü Esirci, **Menderes Diyor ki**, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967; Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, eserlerin tamamı incelenmelidir.

teşkilatı oluşturulmuştur. Daha sonra süratle, Bilecik, Eminönü, Alaşehir, Mustafa Kemal Paşa, Vize, Giresun gibi vilayet ve ilçelerde teşkilatlanma yapılmıştır.⁸⁴⁸ Halk yeni partinin gerçek bir muhalefet partisi olduğuna inanmaya başlamış, kasaba ve köylerde vatandaşlar bir araya gelip DP şubelerini açmışlardır.⁸⁴⁹

DP'nin kuruluşu ve süratle ülke çapında yayılması karşısında CHP, ülkeyi 23 bölgeye ayırmış, her bölgeye bir müfettiş tayin etmiştir. Bu müfettişlerin görevi, kendi bölgelerinde kurulacak DP teşkilatının halk arasında daha fazla yayılmasını ve özellikle tarafsızların yeni partiye girmelerini önlemektir. 15 Şubat itibarıyla sorumlu oldukları bölgelerde göreve başlamışlardır. Müfettişlerin faaliyete geçmesinden sonra, 13 Mart 1946'da Celal Bayar'ın yapmış olduğu açıklamaya göre DP, 16 il merkezinde, 36 ilçede ve yüzden fazla bucakta teşkilatlanmasını tamamlamış durumdadır. 22 Nisan'da İstanbul'da yaptığı açıklamada ise DP'nin tüm çalışmalarının, teşkilatın genişletilmesi ve her gün yurdun muhtelif köşelerinde şubelerinin açılmasına yöneltildiğini belirtmektedir.⁸⁵⁰

CHP Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü ise bu gelişmeler üzerine 27 Nisan'da, partiyi 10 Mayıs'ta yapılacak olağanüstü kongreye çağırmıştır.⁸⁵¹

DP'nin tüm ülkede hızla teşkilatlanması ve güçlü bir muhalefet olarak, gelecek seçimlerde CHP önüne çıkması ihtimali anlaşıldığında, CHP yöneticilerinin aklına gelen ilk düşünce; DP'nin tam hazırlık yapmadan seçimlere girmesinin sağlanmasıdır. Seçimlerin öne alınması fikri, muhalefet çevrelerinde hiç hoş karşılanmadığı gibi büyük tepkiye de neden olmuştur. 28 Nisan 1946'da yapılan meclis görüşmeleri esnasında muhalefet sözcüsü Adnan Menderes; *"...Seçimlerin öne alınması kararı ile iktidar, tek parti idaresini idame ettirmek maksadını gütmektedir. Bunu böylece kabul etmek zorundayız..."* diyerek, DP'nin tepkisini açıkça dile getirmiştir.⁸⁵² Meclis ise aynı gün verdiği kararla; Belediye seçimlerini Eylül'den Mayıs ayına almış, 1947 yılında yapılması gereken milletvekilleri genel seçiminin de 1946 yılı Temmuz ayında yapılacağını onaylamıştır. CHP'nin II. Olağanüstü Kurultay'ı böyle bir siyasi ortamda toplanmaktadır.⁸⁵³

⁸⁴⁸ Erer, **a.g.e.**, s. 93-95.

⁸⁴⁹ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 240.

⁸⁵⁰ Erer, **a.g.e.**, s. 93-97.

⁸⁵¹ Ahmad, **Kronoloji**, s. 19.

⁸⁵² Esirci, **a.g.e.**, s. 14-18; **Vatan**, 19 Mayıs 1946, *"Teessür Verici bir Manzara"* başlıklı makale.

⁸⁵³ Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 159-161.

3.3.4. Cumhuriyet Halk Partisi'nin İkinci Olağanüstü Kurultayı

Kurultay, 10 Mayıs 1946'da Cuma günü saat 10.00'da TBMM salonunda, 450 partili milletvekili, 336 vilayet delegesinin katılımı ile CHP Genel Başkan Vekili ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından açılmıştır. Parti Genel Sekreter Yardımcısı Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu'nun teklifi üzerine, Kurultay Başkan Vekilliğine Meclis Başkanı Abdülhalik Renda, İkinci Başkan Vekilliğine de Gaziantep Milletvekili Cemil Alevli seçilmişlerdir. Başkanlık Divan Kâtipliğinin de seçimi sonrası, Değişmez Genel Başkan İsmet İnönü açılış nutkunu okumuştur.⁸⁵⁴ İnönü'nün nutkundan önemli bölümler şunlardır;

"...Seçimin tek dereceli olması kadar ehemmiyetli olan nokta, vatandaşın serbest seçim yaptığına ve verdiği oyların muhterem ve masun tutulduğuna kanmış (inanmış) olmasıdır..."

"...Milletin iradesinin açık bir surette belli olması için, bu kadar dikkat gösterdiğimiz halde, partilerin veya bağımsız olanların bir bahane bularak seçime girmekten kaçınacaklarını farz etmek istemem..."

"...Her halde, ben ölünceye kadar, çalışmalarımıza bu kadar vefalı bir yardım ve kusurlarıma bu derece tahammül ve hoşgörülük bağışlamış olan Cumhuriyet Halk Partisinin üyesi olarak kalacağım ve kabul ettiği müddetçe, başkanı olarak, onun siyasetine hizmet edeceğim..." *"...Cumhuriyet Halk Partisi için iktidar mevkiini elde tutmak arzusu, her mülâhazanın üstünde değildir, iktidar mevki, milletin serbest iradesiyle tâyin ve teyid edilmek şartıyla ancak vatana hizmet vasıtası olarak kıymetlidir..."*⁸⁵⁵

İnönü'nün Kurultay'dan talepleri; tek dereceli seçim hakkında karar verilmesi, parti başkanlığının dört senede bir seçime tabi olması, cemiyetler kanunundaki bazı yasakların kaldırılması, mecliste bulunan partinin "*Müstakil Grubu*" hakkında karar verilmesi ve Genel İdare Kurulunun seçilmesidir. İnönü'nün verdiği direktif çerçevesinde hazırlanan Genel Sekreterlik tezkeresi Kurultaya takdim edilmiş ve oluşturulan 25 kişilik bir komisyon tarafından Program ve Tüzük değişikliği hakkında inceleme yapılması kararlaştırılmıştır.⁸⁵⁶

Komisyon çalışmalarına başlarken, "*Müstakil Grup*" hazırlamış olduğu raporu Kurultaya sunmuştur. 10 Mayıs 1946 tarihli raporda, giriş bölümü; grubun yapmış olduğu programı, grup üyelerinin bu programı gerçekleştirmek üzere ihtisas sahalarına göre teşkilatlanmasını, grup ve meclis çalışmalarıyla ilgili esasları, grup çalışmaları esnasında ele alınan bazı önemli konuları ve değişen şartlara göre grubun faaliyetlerini

⁸⁵⁴ Kâtipliklere; Tunceli Milletvekili Necmettin Sahir Silan, Hatay Milletvekili Hasene Ilgaz, Afyon Delegesi Kemal Asgar, Kütahya Milletvekili Vedit Uzgören, Erzurum Delegesi Ömer Olgun ve Kocaeli Milletvekili Sedat Pek ayrı, ayrı oy'a müracaat edilerek seçilmişlerdir; **Ulus**, 11 Mayıs 1946.

⁸⁵⁵ **Ulus**, 11 Mayıs 1946.

⁸⁵⁶ **Ulus**, 11 Mayıs 1946.

içermektedir.⁸⁵⁷

Program ve Tüzük Komisyonu, aynı gün saat 15.00'te Meclis Kütüphanesinde toplanmış, başkanlığa Konya Milletvekili Fikret Sılay'ı, sözcülüğe Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel'i, kâtipliğine de Kastamonu Milletvekili Tezer Taşkıran'ı seçmiş ve çalışmalarına başlamıştır. Program ve tüzükte yapılması düşünülen değişiklikler uzun tartışmalardan sonra gerçekleştirilmiş, 11 Mayıs 1946'da Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve CHP Genel Sekreteri Nafi Atuf Kansu'nun hazır bulunduğu Kurultay toplantısında onaylanmıştır.⁸⁵⁸ Kurultay almış olduğu kararları bir bildiri ile yayınlamış ve dağıtmıştır.⁸⁵⁹

CHP Programında yapılan değişiklikler şunlardır;

4. Md. Mevcut Hali; *“Yurttaş hakları; c) Yurdumuzun umumi şartlarına göre vatandaşın yakından tanıdığı ve emniyet ettiği kimselere rey vermesini temin eden iki dereceli seçimi icaplara uygun buluruz.”*

Değiştirilmiş Hali; *“... c) Milletvekili seçimlerinde tek dereceli seçim tarafıyız.”*

22. Md. Mevcut Hali; *“Türkiye’de cins ve sınıf ve rejyonal fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadelesi uyandırma maksatlarıyla cemiyet kurulamaz. Devlet, Hususi İdare ve Belediyelerle Devlete bağlı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar buldukları vazifenin sıfat ve hüviyeti ile cemiyet kuramazlar.”*

Bu madde kaldırılmıştır.

CHP Tüzüğünde yapılan değişiklikler ise şu şekildedir;

4. Md. Mevcut Hali; *“Partinin Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü’dür.”*

Değiştirilmiş Hali; *“Parti Genel Başkanı, Büyük Kurultay tarafından dört yıl süre için Partili Milletvekilleri arasından seçilir.”*

5. Md. Mevcut Hali; *“Partinin Değişmez Genel Başkanlığı aşağıdaki üç halde inhilal edebilir; a)Ölüm, b)Vazife yapmaya mani bir hastalığın sabit olması, c)İstifa; Bu üç halden biri dolayısıyla inhilal vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak Partiye mensup mebuslardan bir zatı Değişmez Genel Başkanlığa seçer.”*

Değiştirilmiş Hali; *“Partinin Genel Başkanlığı süresi içinde aşağıdaki üç halde inhilal edebilir; a)Ölüm, b)Vazife yapmaya mani bir hastalığın sabit olması, c)İstifa; Bu üç halden biri dolayısıyla inhilal vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak Partiye mensup Milletvekillerinden bir zatı Genel Başkanlığa seçer.”*

Geçici Madde:

1-Tüzükte yazılı olan Değişmez Genel Başkan sözü Genel Başkan olarak değiştirilmiştir.

2-16. Maddenin (g) fıkrasıyla, 118, 119, 120, 121, 122, 123. Maddeler kaldırılmıştır.(Parti teşkilatındaki Müstakil Grup ile Müstakil Grupla ilgili görevler)

3-Tüzükteki Müstakil Grup hakkındaki bütün hükümler mülğadır.⁸⁶⁰

Böylece CHP Programı'na getirilen değişikliklerle, Milletvekili seçimlerinin tek

⁸⁵⁷ **CHP Müstakil Grup Raporu ve Ekleri**, CHP Büyük Kurultayının 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına sunulan, TBMM Basımevi, Ankara, 1946.Raporun ekleri 1'den 45'e kadar numaralandırılmıştır. Söz konusu ekler, grubun göreve başladığı VI. Büyük Kurultay'dan itibaren, hükümetin, partinin yapmış olduğu belli başlı çalışmalar hakkındaki detaylı raporları içermektedir. Bunun yanında Grup Başkanı'nın 1944, 1945 ve 1946 yılı Bütçe Kanunu görüşmeleri esnasındaki demeçleri de raporda yer almaktadır. Çok kapsamlı olan bu rapor, 470 sayfadan oluşmaktadır.

⁸⁵⁸ **Ulus**, 11 Mayıs 1946.

⁸⁵⁹ **Ulus**, 12 Mayıs 1946.

⁸⁶⁰ **Ulus**, 12 Mayıs 1946; **CHP Program ve Tüzük Komisyon Raporu**, CHP Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, 10.V.1946.

dereceli olarak yapılması, siyasi parti ve derneklerin serbestçe kurulması; CHP Tüzüğü'nde yapılan değişikliklerle de, CHP Genel Başkanı'nın Büyük Kurultay tarafından dört yıllığına partili milletvekilleri arasından seçilmesi ve Müstakil Grubun kaldırılması kabul edilmektedir. Dolayısıyla CHP II. Olağanüstü Kurultayı'nda alınan kararların, Türkiye'de demokratikleşme ve çok partili yaşama geçme yolunda büyük öneme haiz olduğunu değerlendirmek mümkündür.

3.3.5. 1946 Yılı Belediye ve Milletvekili Genel Seçimleri

CHP'nin II. Olağanüstü Kurultayı sonrası, 26 Mayıs'ta yurt genelinde mevcut sisteme göre, iki dereceli olarak yapılan belediye seçimlerinde incelemekte olduğumuz vilayetler için sonuçlar şu şekildedir:

İzmir; merkezde seçimlere katılım oranı % 30'a yakın, ilçelerde ise % 60 civarındadır. Bursa'da seçimlere katılım oranı merkezde % 24-25, ilçelerde ise % 50 civarındadır. Adana'da seçimlere 20.333 kişi katılmış oran % 53'tür. Kars'ta ise seçimlere katılım oranı % 95'i bulmuştur. Maraş'ta oran verilmemekle beraber CHP'li adayların ittifakla kazandığı belirtilmektedir. İstanbul'da seçimlere katılım oranı % 54'tür. Anılan tüm vilayetlerde CHP'li adayların seçimleri kazandığı belirtilmektedir.⁸⁶¹

Belediye seçimlerine katılım oranlarının düşüklüğü dikkat çekicidir. DP kendi taraftarı olan seçmenleri oy verip vermemekte serbest bırakmış, seçimlere katılmama yolundaki propagandasını yaygın bir şekilde sürdürmüştür. Katılım oranının düşük olması, DP'nin başarısı olarak değerlendirilmiştir.⁸⁶²

Ülke genelinde belediye seçimlerinde yaşananlarla ilgili tartışmaların sürdüğü günlerde, TBMM'de yapılan görüşmeler sonunda 5 Haziran 1946'da (II. Olağanüstü Kurultay'da CHP programına giren prensip doğrultusunda hazırlanan); 4918 Sayılı "*Milletvekili Seçim Kanunu*" ve 4919 Sayılı "*Cemiyetler Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun*" (sendikaların kurulmasına imkân tanıyan kanun) kabul edilmiştir.⁸⁶³ Böylece iki dereceli seçim usulü sona ermiş, tek dereceli seçim sisteminin kabulü ile demokrasiye geçişle ilgili önemli bir aşama daha gerçekleştirilmiştir.

Yeni seçim kanununa göre, 21 Temmuz 1946'da yapılan milletvekili genel seçimlerinde, TBMM'deki toplam 465 milletvekilliğinin, 397'sini CHP, 61'ni DP ve yedisini bağımsızlar kazanmıştır. DP'den Refik Koraltan, Yusuf Kemal Tengirşenk ve DP

⁸⁶¹ **Ulus**, 1 Haziran 1946.

⁸⁶² Toker, **a.g.e.**, s. 153-155.

⁸⁶³ **Ulus**, 6 Haziran 1946.

listesinden bağımsız aday olan Fevzi Çakmak iki ayrı yerden seçildikleri için üç milletvekilliği boş kalmıştır. Böylece TBMM'deki sayısal durum; 397 CHP, 59 DP, altı Bağımsızlar şeklini almıştır. I. Toplantı Döneminde meclis, CHP'li Yavuz Abadan'ın yerine DP'li Kemal Zeytinoğlu'nun seçim tutanağını kabul etmiş, bu durumda CHP 396, DP 60, Bağımsızlar altı olmuştur.⁸⁶⁴

1946 Genel Seçimlerinde 10 Vilayetin Partilere Göre Milletvekili Durumu

Vilayetler	Milletvekili Kontenjanı	CHP	DP	Bağımsızlar
Ankara	17	17	-	-
Antalya	7	7	-	-
Bursa	12	12	-	-
İstanbul	23	5	15	3
İzmir	16	16	-	-
Kars	9	9	-	-
Malatya	11	11	-	-
Maraş	6	5	-	1
Samsun	10	10	-	-
Seyhan	10	10	-	-

İstanbul'da; DP 15, CHP beş, Bağımsızlar üç milletvekili çıkarmış olup, CHP açısından vilayetteki hassas durum hemen göze çarpmaktadır.

1946 seçimlerinde yaşanan olaylara çeşitli araştırmalarda yer verilmiştir. Ancak, şu bir gerçektir ki, 1946 seçimlerinde yapılan usulsüzlükler, gelecek için CHP'nin iktidarı teslimiyetine yol açmıştır.⁸⁶⁵ Seçimlerden sonra, VIII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, 5 Ağustos 1946'da ilk toplantısını yapmıştır. CHP adayı İsmet İnönü 388 oyla yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiş, DP adayı Fevzi Çakmak ise 59 oy almıştır. Saraçoğlu'nun istifası üzerine İnönü, yeni hükümeti kurma görevini Recep Peker'e vermiştir.⁸⁶⁶

Recep Peker Hükümeti 14 Ağustos'ta güvenoyu aldıktan yaklaşık bir ay sonra, 7 Eylül 1946'da Türkiye'nin iktisat, ticaret ve maliye alanlarında uzun seneler konuşulacak olan, devalüasyonla ilgili kararlarını açıklamıştır. Yapılan devalüasyon % 117 oranındadır. Dolar karşısında 128 kuruş olan Türk Lirası'nın değeri, 280 kuruşa düşürülmüştür. Yapılan

⁸⁶⁴ Mustafa Çufalı, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM VIII. Dönem (1946-1950)**, C. III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 146, Ankara, 2012.

⁸⁶⁵ Çetin Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, 7. Baskı, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2009, s. 293-295.

⁸⁶⁶ Hükümet: Başbakan Recep Peker, Bakanlar; Adalet, Mümtaz Ökmen; Milli Savunma, Cemil Sait Toydemir; İçişleri, Şükrü Sökmensüer; Dışişleri, Hasan Saka; Maliye, Halit Nazmi Kışmır; Milli Eğitim, Reşat Şemsettin Sirer; Bayındırlık, Cevdet Kerim İncedayı; Ekonomi, Tahsin Bekir Balta; Sağlık ve Sosyal Yardım, Behçet Uz; Gümrük ve Tekel, Tahsin Coşkun; Tarım, Faik Kurtoğlu; Ulaştırma, Şükrü Koçak; Ticaret, Atif İnan; Çalışma, Sadi İrmak; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 8, C. I, Birinci ve İkinci Birleşim, 5.VIII.1946, 12.VIII.1946.

devalüasyonun gerekçesi; “...Milletlerarası ticaretimizin inkişafını sağlayacak olan Bretton Woods anlaşmasına, bu anlaşmanın ruhunu teşkil eden prensiplere uygun hazırlıkla ve Birleşmiş Milletler arasında yüksek itibara layık görülecek bir para sistemi ile girmek asıl niyetimizdir” şeklinde açıklanmaktadır.⁸⁶⁷ Yapılan devalüasyon dışında; ekmek satışı karneden kaldırılmış, şekerin fiyatı düşürülmüş, Sümerbank ürünlerinde indirim yapılmış, altın fiyatlarının yükselmesini önlemek için Ziraat Bankası’na serbestçe altın alıp satma yetkisi verilmiş, ihracatla ilgili kur farkı kapatılmıştır. Bunun yanında madenlerin ve konserveciliğin de ek gelir sağlayacağı düşünülmüş, ihracatı serbest bırakılmış, açıkçası savaş yıllarında uygulanan devletçilikten vazgeçilmiş ve liberal ekonomiye dönüş başlamıştır.⁸⁶⁸

3.3.6. 1946 Yılı Vilayet Kongreleri

1946 yılında yapılan Kars, Malatya, Maraş, Seyhan Vilayet Kongreleri hakkında basın dışında herhangi bir kaynaktan bilgi edinilememiştir. Samsun’da ise kongre yapılmadığı değerlendirilmektedir.

3.3.6.1. Kars Vilayeti Yönetim Kurulu Toplantısı

Kars vilayetinde 10 Kasım 1946 Pazar günü, CHP Vilayet ve İlçe İdare Kurulu yıllık toplantılarına başlanmıştır. Kars Milletvekili ve CHP Bölge Müfettişi Hüsamettin Tuğaç da toplantılarda hazır bulunmuştur. Vilayet Yönetim Kurulu, Fevzi Aktaş’ın başkanlığında toplanmış, kurul ilk gün merkez ilçe idare heyeti üyelerini seçmiştir. İkinci gün ise, Nusret Metan seçimle CHP İlçe İdare Kurulu Başkanlığına getirilmiştir.⁸⁶⁹

12 Kasım 1946’da Vilayet Yönetim Kurulu, parti ve halkevlerinin faaliyetleri hakkında görüşmüş, bu arada halk ve delegeler tarafından yapılan bazı talepler incelenmiştir. Gözetmen sıfatıyla kongrede hazır bulunan Vali Esat Onat, sorular hakkında açıklayıcı izahatta bulunmuştur.⁸⁷⁰ 14 Kasım 1946’da toplanan CHP Vilayet Yönetim Kurulu, Fevzi Aktaş’ı yeniden başkan olarak seçmiştir.⁸⁷¹

⁸⁶⁷ Yalçın Doğan, **IMF Kıskaçında Türkiye**, 2. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 59-60.

⁸⁶⁸ Doğan, **a.g.e.**, s. 61-62.

⁸⁶⁹ **Kars**, 13 Kasım 1946.

⁸⁷⁰ **Kars**, 13 Kasım 1946.

⁸⁷¹ **Kars**, 16 Kasım 1946.

3.3.6.2. Maraş Vilayet Kongresi

19 Aralık 1946'da, Maraş Halkevi salonunda CHP Maraş Merkez İlçe Kongresi yapılmış, kongreye 59 delege katılmıştır.⁸⁷²

Maraş Vilayet Kongresi, 25 Aralık 1946 Salı günü saat 14.00'te Parti Müfettişi Muğla Milletvekili Cemal Karamuğla'nın başkanlığında Maraş Halkevinde yapılmıştır. Kongre İkinci Başkanlığına Dr. Emin Karpuz ve kâtipliklere de Ömer Ertuğrul ile Ali Galip Kiper getirilmiştir. Encümen seçimleri yapılmıştır. İkinci celse Dr. Emin Karpuz tarafından açılmış, encümen raporları okunmuş, dilekler üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Oturum sonunda gizli olarak yapılan oylamayla Vilayet İdare Heyeti ve Kurultay delegeleri belirlenmiştir.⁸⁷³

3.3.6.3. Malatya'da Bayındırlık Faaliyetleri

Malatya Vilayet Kongresi, 26 Aralık 1946 Perşembe günü parti binasında, ilçelerden gelen 34 delegenin katılımıyla Vilayet Yönetim Kurulu Başkan Vekili Lütfü Sayman tarafından açılmıştır. Kongreye delegelerin yanı sıra Malatya Valisi Ahmet Kınık, Parti Müfettişi Muğla Milletvekili Cemal Karamuğla, Belediye Başkanı Hikmet Fırat, vilayet daire müdürleri, vilayet ve ilçe idare kurulu üyeleri de katılmışlardır. Kongre başkanlığına Ahmet Fırat ve kâtipliklere de Şahin Şahin ile Abdullah Özgünay seçilmişlerdir.⁸⁷⁴

Gündem gereğince; Vilayet Yönetim Kurulunun 1946 çalışma raporu, 1944 ve 1945 bilançoları, 1947 yılı için teklif bütçesi, Halkevleri durum raporu kongreye sunulmuştur. Söz konusu raporlar kongrede kabul edildikten sonra ilçe kongrelerinde kabul edilmiş olan dileklerin görüşülmesine geçilmiştir. Fabrika santralından elektrik almak suretiyle şehir şebeke cereyanının takviye edilmesi; Erkek Sanat Enstitüsü pavyonlarının tamamlanması; Tapulu tarlalar içinde bulunan ağaçların ve fundalıkların ormanlardan sayılmaması; Malatya-Arapgir, Kâhta-Adıyaman, Besni-Gölbaşı yollarının esaslı bir surette inşa ve onarımı; Şiro ve Kuruçay üzerine köprülerin inşası dilekler arasında öne

⁸⁷² **Maraş**, 21 Aralık 1946.

⁸⁷³ Yönetim Kurulu Asil; Ahmet Gürün, Abdülkadir Sezal, Salman Zülkadir, Mahmut Çakmak, Remzi Öksüz, Remzi Çuhadar, Kemal Köker ve Nedim Yazıcıoğlu. Yedek; Zekeriya Zevkli, Nuri Şişman, Mustafa Kuşçu, Süleyman Dede, Hami Aksu, İsmail Kocabaş, Ahmet Pakdil, Mehmet Şirikçi ve Zahit Arıkan seçilmişlerdir. Kurultay; Dr. Emin Karpuz, Salman Zülkadir, Durdu Kale ve Remzi Öksüz. Kongreyi müteakip yeni heyetin yaptığı toplantıda, Remzi Öksüz İl İdare Kurulu Başkanlığına, Abdülkadir Sezal da Halkevi Başkanlığına getirilmişlerdir; **Maraş**, 28 Aralık 1946.

⁸⁷⁴ **Fırat**, 27 Aralık 1946.

çıkan hususlardır.⁸⁷⁵ Oturum sonunda gizli olarak yapılan oylamayla Vilayet İdare Heyeti ve Kurultay delegeleri belirlenmiştir.⁸⁷⁶ Kongrede bayındırlıkla ilgili taleplerin öne çıktığı görülmektedir.

3.3.6.4. Başkent'te Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Esaslarının Belirlenmesi

Ankara Vilâyeti Kongresi 27 Aralık 1946, saat 10.00'da Ankara Halkevinde toplanmıştır. Kongreye, Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen, Bakanlar, Meclis Başkan Vekillerinden Tefvik Fikret Sılay ve Feridun Fikri Düşünsel, Genel Sekreter Hilmi Uran, Yönetim Kurulu Üyeleri, Ankara Milletvekilleri, Vali ve Belediye Başkanı, Bölge Müfettişi Seyhan Milletvekili Dr. Kemal Satır, Vali Muavinleri ve Belediye Başkan Yardımcıları, İl ve Belediye Meclis Üyeleri, ilçelerden gelen 129 delege ve çok sayıda parti üyesi katılmıştır. Kongreyi Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Rauf Baykan kısa bir konuşma ile açmıştır. Birinci Başkanlığa Kızılcahamam Delegesi Naşit Uluğ, İkinci Başkanlığına Dr. Nallıhan Delegesi Ahmet Hamid Selgin, kâtipliklere de Beypazarı Delegesi Şükrü Tulumoğlu, Nallıhan Delegesi Salim Erdem, Çankaya Delegesi Uluğ İğdemir ve Çankaya Delegesi Müjgan Ağal seçilmişlerdir.⁸⁷⁷

Vilayet Yönetim Kurulu Raporunda; dünya savaşının ülkede yarattığı etkilerden, uluslararası ortamdan, İnönü'nün meclis açılışı ve kongre konuşmalarında verdiği direktiflerden, yapılan seçimlerden ve kanunlardaki değişikliklerden, heyetin iki yıllık çalışmalarından bahsedilmektedir. Ankara'da partiye kayıtlı üye sayısı 73.923'e ulaşmıştır. 90 halkodası açılmış, Kızılcahamam, Bala, Polatlı ve Şereflikoçhisar'daki halkodaları Halkevlerine çevrilmiştir. Böylece Ankara Vilayeti Halkevi sayısı dokuza, halkodası sayısı ise 99'a ulaşmıştır. Bu dönem içerisinde Halkevleri ve halkodalarına yapılan nakdi yardım miktarı 83.660 liradır. Vilayet dâhilinde bulunan yardım, hayır ve diğer cemiyetlerle koordine sürdürülmektedir. Sakarya Bucağı çevresindeki Şefkat Yurdunda yeni bir aşevi kurulmuştur. Yedi binden fazla öğrenci ve muhtaç vatandaşa sıcak yemek hizmeti verilmektedir. Çubuk ilçesinin elektrik tesisatı sorunu giderilmiştir. Haymana İlçesi hükümet konağı inşaatı tamamlanmış, Kızılcahamam'daki tamamlanmak üzeredir. Şereflikoçhisar'daki ise 1947 yılı içinde bitirilecektir. DP'nin kurulması dolayısıyla özel

⁸⁷⁵ **Fırat**, 27 Aralık 1946.

⁸⁷⁶ Yönetim Kurulu Asil; Sait Fırat, Lütfü Sayman, Vahap Salttürk, Abidin Karakaş, İbrahim Turfanda, Hüsnü Tulun, Ali Gebeş, Emin Yakın ve Cumali Mumcu. Kurultay; Sait Fırat ile Abdülkadir Özbay; yedek olarak da Vahap Salttürk ve Mustafa Akın. Murakıp (kontrolör) üyeliklerine ise; Ahmet Fırat, Mustafa Salttürk, Fahri Oral seçilmiştir; **Fırat**, 27 Aralık 1946.

⁸⁷⁷ **CHP Ankara Vilayet Kongresi Zabıtları 1945-1946**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s. 5-7; **Ulus**, 28 Aralık 1946.

bir önem arz etmeye başlayan teşkilat konusu hakkında çalışma yapmak üzere bu kongrede teşkilat ve Halkevleri için de encümen belirlenmesi teklif edilmiştir.⁸⁷⁸

Raporun devamında; hükümet, valilik ve özel idareyi ilgilendiren dileklere yapılan işlemler, ilçeler bazında yer almaktadır. Son bölümünde ise; Ankara Vilayet Yönetim Kurulu bütçesi bulunmaktadır. Rapor hakkında söz alan Polatlı Delegatesi Muhterem Evinay; parti mücadeleleri devam ederken, karşı parti yanlısı gazetelerin yerli yersiz yayınlarına karşı, Yönetim Kurulunun tepki göstermediğini dile getirmiştir. Bundan sonra yapılacak mücadelede bu hususun önemle dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Rapor kongre heyetinin onayına sunulmuş ve kabul edilmiş, encümen seçimlerine geçilmiştir.⁸⁷⁹

28 Aralık 1946'da yapılan ikinci toplantıda öncelikle; Hesapları Tetkik Encümeni ve Bütçe Encümen Raporu incelenmiş, onaya sunulan raporlar heyet tarafından kabul edilmiştir. Halkevleri ve Halkodaları Encümeninin hazırladığı raporun doğrudan Genel Sekreterliğe gönderilmesi gerekmektedir. Ancak kongre heyetinin raporu dinlemek istemesi üzerine rapor okunmuştur. Raporun, delegeler ve kongreye katılan diğer önemli kişiler bakımından olumsuz ve can sıkıcı durumu üzerine, herhangi bir görüşme yapılmadan Vilayet Yönetim Kuruluna iletilmesi kabul edilmiştir.⁸⁸⁰

Dilek Encümeni raporu; 1946 yılı CHP Ankara Vilayet Kongresinde oluşturulan; Genel Merkezi ilgilendiren çeşitli, bayındırlık, milli eğitim, orman, sağlık ve sosyal yardım, tarım, veteriner işleri; Ankara Belediyesini ilgilendiren genel, otobüs, su, temizlik, fen ve imar, çeşitli işleri ve Vilayet Yönetim Kuruluna ait dilekleri ihtiva etmektedir. Dileklerin tasnif edilmiş şeklini kapsayan basılı hali önceden üyelere dağıtılmıştır. Bu nedenle yalnız raporun okunmasıyla yetinilerek, rapor kabul edilmiştir. Başkan, üyelere kongrede hazır bulunan bakanlara ait dilek ve istekleri olanları konuşmaya davet etmiştir. Birçok delege söz alarak İçişleri, Tarım, Sağlık ve Bayındırlık Bakanlıklarını ilgilendiren çeşitli konulardaki talep ve önerilerini tam bir serbestlik içinde belirtmişler, Bakanlar da sırayla her soruyu cevaplandırmışlardır.⁸⁸¹ Oturum sonunda yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegelerinin seçimleri yapılmıştır.⁸⁸²

⁸⁷⁸ CHP Ankara Vilayet Kongresi Zabıtları 1945-1946, s. 9-14.

⁸⁷⁹ CHP Ankara Vilayet Kongresi Zabıtları 1945-1946, s. 15-49; *Ulus*, 28 Aralık 1946.

⁸⁸⁰ CHP Ankara Vilayet Kongresi Zabıtları 1945-1946, s. 52-58; *Ulus*, 29 Aralık 1946.

⁸⁸¹ CHP Ankara Vilayet Kongresi Zabıtları 1945-1946, s. 58-124, s. 124-158; *Ulus*, 29 Aralık 1946.

⁸⁸² Yönetim Kurulu Asil; Ragıp Tüzün, Vehbi Koç, Burhan Çakır, Fuat Börekçi, Dr. Ahmet Hamit Selgil, İbrahim Kemal Oran, Rauf Baykan, Naşit Hakkı Uluğ ve Halil Naci Mihçioğlu. Yedek; Mustafa Kınacı, Cafer Tayyar Benadam, Dr. Hüseyin Ertuğrul Eti, Sait Tartan, Mecdi Sayman, Uluğ İğdemir, Raşit Çavuşoğlu ve Süheyip Derbil. Kurultay Asil; Fahri Tandoğan, Ahmet Selgil, Ziya Sıdal, Süheyip Derbil, Ziya Yörük, Ragıp Tüzün, Sait Tartan, Namık Ambarcıoğlu Muzaffer Gürcan. Yedek; Hüseyin Öker, İlhami Sarıcıoğlu, Kemal

Başkent'te delegelerin önemle üzerinde durdukları konu DP ile mücadele esaslarının belirlenmesidir. Vilayet Yönetim Kurulu'nun bu çerçevede yeterli çalışmayı yapmadığı ve gelişmelere tepkisiz kalması da tenkit edilmektedir. Kongre, adeta rakip partiyle mücadele esaslarının ortaya konulduğu bir platform niteliğindedir. Özellikle 1946 seçimlerinin üyeler üzerinde olumsuz bir etki yarattığı değerlendirilmektedir. Bu arada hükümetin, Ankara Vilayeti taleplerini karşılama oranındaki artış (% 55) ve kongreye katılan vekillerin talepler hakkında detaylı açıklamaları da dikkat çekmektedir.

3.3.6.5. Ege Bölgesinde Muhalefet Partisinin Etkileri

İzmir Vilayet Kongresi, 28 Aralık 1946 Cumartesi günü saat 15.00'te İzmir Halkevinde toplanmıştır. Delegeler ve davetliler için hazırlanan davetiyede İzmir'in 15 İlçesinden seçilmiş 117 delegenin isimleri de bulunmaktadır.⁸⁸³ Çok partili demokratik siyasal hayata geçişle birlikte, içinde bulunulan dönem itibarıyla kongrenin önemi bir kat daha artmıştır.⁸⁸⁴

Kongre, Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Orhon tarafından açılmıştır. 111 delegenin yanı sıra kongreye; Parti Müfettişi İzmir Milletvekili Kamran Örs, Vali Vekili Ağâh Erman, Belediye Reisi Reşat Leblebicioğlu ve devlet daireleri müdürleri de katılmıştır. Halkevi salonu iki bölüme ayrılmış, bir tarafta delegeler, diğer tarafta ise davetli veya kendiliğinden kongreye katılan vatandaşlar bulunmaktadır. Kongre Başkanlığına Merkez Delegesi Av. Baha Nasuh Yörük, İkinci Başkanlığa Ödemiş Parti Teşkilat Başkanı Fethi Uyguner, kâtipliklere de İzmir Delegesi Dr. Avni Karabece ile Bayındır Delegesi Recep Eriç seçilmişlerdir.⁸⁸⁵

Kâtip Avni Karabece tarafından okunan Yönetim Kurulu Raporu, idari ve siyasi faaliyetler ana başlıkları altında hazırlanmıştır. Öncelikle vilayet teşkilatında meydana gelen değişikliklerden bahsedilmektedir. Halkodaları sayısı 171'e, Halkevleri sayısı ise 22'ye ulaşmıştır. Sosyal yardım faaliyetlerine dönem içerisinde gereken önem verilmiş, hayır kurumlarına 220.009 lira yardım yapılmıştır. İlçelerden alınan son bilgilere göre; partiye kayıtlı üye sayısı 67.727'dir. Bütçe durumuna da değinilmiş ve rapor kongre heyetinin onayına sunulmuştur.⁸⁸⁶

Günel, Mustafa Keskin, Şevki Karakayalı, Ahmet Ökmen, Rıfki Evren, Fahri Daldal, Hüseyin İmirzalıoğlu; **Ulus**, 29 Aralık 1946.

⁸⁸³ **Anadolu**, 27 Aralık 1946.

⁸⁸⁴ **Anadolu**, 28 Aralık 1946.

⁸⁸⁵ **Anadolu**, 29 Aralık 1946.

⁸⁸⁶ **Anadolu**, 29 Aralık 1946.

Vilayet Yönetim Kurulu Raporu hakkında görüşmeler başladığında ilk sözü Merkez Delegatesi Dr. Muhsin Ergüven almıştır. Ergüven, ülke siyasetinde yer alanların ikiyüzlü davranmaması gerektiğini, muhalefetin geçmişle ilgili tenkitlerini CHP’li gibi görünüp, ama CHP’li olmayanlara yöneltmelerini söylemiştir. Merkez Delegatesi Dr. Nizamettin Yakuphan raporda, CHP üyesi oldukları halde, partiden ayrılıp muhalif partiye geçen, hatta bu partinin yönetim kurullarında yer alan kişiler hakkında bir açıklamanın neden bulunmadığını dile getirmiştir. Merkez Delegatesi Rauf Sarıtepe, Celal Bayar’ın CHP’ni rencide eden sözlerini belirtmiş, iktisat vekili olduğu dönemde 12,5-13 kuruş olan üzümün 5-6 kuruşa düştüğünü ifade etmiştir. Rapor hakkında en kapsamlı konuşmayı Merkez Delegatesi Dr. Lebit Yurtoğlu yapmıştır. Sözlerinin, çok partili siyasal hayata geçiş ve Türk siyasal yaşamının her dönemi için geçerli olduğu değerlendirilmektedir.⁸⁸⁷

Dr. Avni Karabece ise; seçim esnasında görülen sinirlilik havasının geçmesi gerekirken, hala devam ettiğini; bunun karşı tarafın hırsı ile tarif edilebileceğini, zira meclis çalışmaları devam ederken, köylerde dolaşarak kahvelerde Halk Partisi aleyhine söylevler vermenin bir parti liderine yakışmayacak bir hareket olduğunu belirtmiştir. Halen yaşanan iktisadi sıkıntıların, eski dönemlerin eksik tedbirlerinden kaynaklandığını, bir dönemler İpar yatıyla Ege Denizinde neşeli bir şekilde keyifle dolaşanların, o dönemlerde köylünün ızdırabını görmediklerini, kandırmayı, aldatmayı tarihte hiç bir gazetecinin iyi vasıflarla kaydetmediğini ifade etmiştir.⁸⁸⁸ Merkez Delegatesi Sadi İplikçi, Torbalı Delegatesi Av. Nazif Çağatay ve Ödemiş Delegatesi Av. Şükrü Konuk da söz alarak, seçimler esnasında bölgede yaşananları dile getirmişlerdir. Hatiplerin seçim çalışmaları esnasında gördükleri hususlar hakkındaki tenkitlerini, CHP Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Orhon cevaplandırmıştır. Orhon, CHP’ye kayıtlı oldukları halde karşı tarafa geçen ve görev alanların hareketlerinin takdirini kongreye bırakmıştır. Halk Partisi safalarında çalıştıkları halde karşı tarafa geçenlerden 27 kişinin partiden ihraç edildiğini de sözlerine eklemiştir. Sonuçta rapor kongre heyeti tarafından ittifakla kabul edilmiştir. İkinci oturumda encümen seçimler yapılmıştır.⁸⁸⁹

⁸⁸⁷ Dr. Lebit Yurtoğlu’nun konuşmasından; “...Türkiye’de demokrasi hayatı çok eskidir. Bu memleket her zaman için hürriyet kahramanları yetiştirmiştir. Bütün bunlar yokmuş gibi, bugün türedi demokrasi kahramanlarını seyretmek bizim için bir talihsizlik olmuştur...”

“...Bir partiye girmek demek, hükümetin her yaptığına eyvallah demek değildir. Bir partiye girmek demek, halk menfaatine yanlış olarak yapılanlar varsa, bunları ikaz suretiyle düzeltilmesine çalışmak demektir... Mütemediyen ve rastgele hürriyet, demokrasi diye bahsediliyor. Bir salonda yapılan bir toplantıda, bir vatandaş en fena bir ifade ile başbakana saldırıyor. Bundan daha geniş hürriyet nasıl verelim, arkadaşlar?”; **Anadolu**, 29 Aralık 1946.

⁸⁸⁸ **Anadolu**, 29 Aralık 1946.

⁸⁸⁹ **Anadolu**, 29 Aralık 1946.

29 Aralık 1946'da yapılan ikinci toplantıda; Hesap ve Bütçe Encümenlerinin raporları onaya sunulmuş ve Vilayet Yönetim Kurulu ibra edilmiştir. Halkevleri ve Halkodaları Encümen raporu oldukça hararetle görüşmelere sebep olmuştur. Raporda, halkevleri ve odalarının çalışmalarını hızlandırmak için alınacak tedbirler izah edilmektedir. Gerekirse belirli prensiplerden fedakârlık edilmesi önerilmektedir. Lebit Yurtoğlu, rapor hakkında, özellikle misyoner faaliyetlerinden örnek alınması zaruretini dile getirmiştir.⁸⁹⁰

Dilek Encümeni raporu okunmuş ve acil olarak üzerinde karara varılması talep edilen hususlar; İmece mükellefiyetinin kadınlardan kaldırılması; nüfus ve tapu memurlarının bucaklara kadar yayılması; bütün ilçelerde ortaokul yapılması/açılması; orman yakıt işlerinin revirlerin teşkilinden önceki durumda olduğu gibi yapılması; toprak kanunu uygulamalarının süratlendirilmesi; seyyar ebelerin köylere kadar gitmeleri; ziraata verilen tohumlulukların aynen iade edilmesi; av malzemesinin bollaştırılması ve ucuzlatılması; umumi muvazene ve hususi idare tahsilât işlerinin ve yol vergisinin kazanca göre yeniden düzenlenmesi; çalışan kadınlardan da yol vergisi alınması şeklinde tespit edilmiştir. Ödemiş Delegelerinin öteden beri teşkilini önerdikleri K. Menderes'te bir vilayet merkezi kurulması teklifi yeniden gündeme gelmiş ancak kabul edilmemiştir. Torbalı Delegatesi Nazif Çağatay'ın memurin muhakemat kanununun değiştirilmesi, kanunun zamanın gereklerine uydurulması teklifi, parti genel merkezine sunulmak üzere kabul edilmiştir. Bundan sonra serbest talep ve önerilen belirtilmesine geçilmiştir.⁸⁹¹

Foça Delegatesi Tahir Müstecaplıoğlu'nun; köylüye uygun koşullar altında kredi verilmesi, su meselesinin ele alınarak çözümlenmesi, 3 liraya kadar yevmiye alan amelelerden hiç vergi alınmaması; Menemen Delegatesi Muhittin Çiftçi'nin; Menemen kanallarının su verecek şekilde onarılması, tarım ve kredi kooperatiflerinin birleştirilmesi, belediye gelirlerinin artırılması, iş zamanında çalışma yerlerine gidecek amelelerin trenlerde ucuz tarifelerle seyahat ettirilmesi; Bergama Delegatesi İhsan Dirim'in; Bergama'da tütünün süratle tespit edilmesi, mahkûm olmuş ve parti tüzüğüne aykırı olarak karşı parti idare heyetlerinde vazife alan kimselerin kanuni icaplara uymaları için celp edilerek dikkatlerinin çekilmesi, gerek davacı gerekse davalı olarak mahkemelere gelen köylülerin ilk duruşmalara alınarak bekletilmemeleri; Merkez Delegatesi Ali Güran'ın; tütün

⁸⁹⁰ Dr. Lebit Yurtoğlu'nun konuşmasından; "... Bizim aramıza katılmış öyle vatandaşlar vardır ki, senelerden beri buranın ekmeğini yemişler, üzerine bizi Amerika'ya bile jurnal etmekten çekinmişlerdir. Bunların vatandaşlığından hala şüpheliyim. Bu böyle olmasına rağmen, seçim sırasında bu gibilerine Bergama köylüsü 15.000 rey ve öz Türk'e de 5.000 rey vermiştir. Bu böyle olmamalıdır arkadaşlar!" **Anadolu**, 30 Aralık 1946.

⁸⁹¹ **Anadolu**, 30 Aralık 1946.

tesellüm ambarının Cumaovasında kurulması; Kuşadası Delegatesi Faruk Alp'in; parti propagandasının köylerde gazetelerle değil de bizzat mahalline giderek halkın aydınlatılması şeklinde yapılması, partililerin selamlarının köylülere gazetelerle yollanması, 10.000 nüfustan az olan yerlerde sinema vergilerinin indirilmesi, tütün tahdidinin her bir tarla için ayrı yapılması; Tire Delegatesi Av. Ahmet Gündoğdu'nun; çok çocuklu ailelere daha fazla yardım edilmesi, köy kâtiplerinin de muhtarlar gibi bazı alanlarda faaliyet gösterebilmesi; Kuşadası Delegatesi Nazif Akdoğan'ın; zirai donatım kurumu tarafından 46 kuruşa teklif edilen gübrenin hiç olmazsa 25 kuruşa indirilmesi, zirai donatımın Torbalı'da bir şube açması, ekili araziye zarar veren hayvanların sahiplerinden daha fazla ceza bedeli alınması, yabancı ülkelerden gelen vatandaşlara hemen nüfus cüzdanı verilmesi; Şeref Balkanlı'nın İzmir'de şehirlerarası telefon görüşmelerinin kolaylaştırılması; Merkez Delegatesi Nizamettin Yakuphan'ın, Karşıyaka Çocuk Esirgeme Kurumunun piyangolarından belediyenin resim almamasını, devlet memurlarına yapılan zammın hususi müesseseler tarafından da yapılması, cezaevindeki mahkûmlara daha iyi yemek verilmesi; Torbalı Delegatesi Nazif Çağatay'ın, mevcut cezaevinin yıkılarak şehrin çehresine yakışır bir yerde yeniden yapılması; Merkez Delegatesi Faik Onural'ın devlet memurlarının banka memurları gibi fazla çalışarak işleri gününde bitirmesine ilişkin teklifleri kabul edilmiştir.⁸⁹²

CHP ana tüzüğünde yapılması önerilen tadiller de tartışılmış “*Milletvekillerinin genel kurulda oy sahibi olmamaları, genel kurulun dört senede bir yerine iki senede bir toplanması, genel kurula gidecek delegelerin on binde bir yerine beş binde bir olması*” konusu üzerinde durulmuş, neticede komisyonun hazırlamış olduğu rapor, uzun müzakerelerden sonra kabul edilmiştir.⁸⁹³ Eski heyette bulunanların çoğu yerlerini yeni heyete bırakmak istemelerine rağmen yapılan gizli oylamada yeniden seçilmişlerdir.⁸⁹⁴

Kongre, muhalefet partisinin Ege Bölgesi'ndeki faaliyetlerinin tartışıldığı, önlem alınması gereken hususların gündeme getirildiği bir ortam niteliği taşımaktadır. Delegelerin, Celal Bayar'ın geçmiş dönemlerde başlattığı Ege Bölgesi teşkilatlanma çalışmalarından önemli ölçüde etkilendikleri değerlendirilmektedir.

⁸⁹² **Anadolu**, 30 Aralık 1946.

⁸⁹³ **Anadolu**, 30 Aralık 1946.

⁸⁹⁴ Yönetim Kurulu Asil; Mehmet Orhon, Dr. Muhsin Ergüven, Av. Nazif Çağatay, Atıf Olgaç, Suat Yurtkoru, Selahattin Sanver, Av. Baha Nasuh Yörük, Dr. Avni Karabece ve Safa Kasapoğlu. Yedek; Fevzi Akaçay, Fethi Uyguner, Sadık Gürsu, İbrahim Güngör, Reşat Selami, Fahri Berker, Muammer Akar, Haydar Aryal, Ferit Sımsaroğlu. Kurultay Asil; Dr. Lebit Yurtoğlu, Fethi Uyguner, Suat Yurtkoru, Refik Sandıkoğlu, Reşat Leblebicioğlu, Tahir Müstecaplıoğlu, Muammer Akar, Fevzi Akaçay, Nazif Çağatay'dır. Yedek; Ali Fehmi Öner, İbrahim Dedeagaçlı, Ali Okyay, Reşat Selami ve Nizamettin Yakuphan; **Anadolu**, 30 Aralık 1946.

3.3.6.6. Bursa'da Köy Enstitüleri Hakkında Tereddütler ve Muhalefetin Etkileri

Bursa Vilayet Kongresi, 29 Aralık 1946 Pazar günü saat 10.00'da Bursa Belediye salonunda toplanmıştır. Kongreye, Bursa'nın 10 kazasından seçilmiş 81 delege ve Bursa milletvekilleri Muhittin Baha Pars, Faik Yılmaz İpek, Abdurrahman Konuk, Fahri Bük, Dr. Talat Simer, Vali Muavini Abdülkadir Keskin, Parti Bölge Müfettişi Afyonkarahisar Milletvekili Ali Taşkapılı, Belediye Başkanı Fahri Batıca, Parti Yönetim Kurulu Başkanı Sait Ete ve devlet daireleri müdürleri katılmışlardır. Kongre Birinci Başkanlığına Muhittin Dinçsoy, İkinci Başkanlığına İznik Delegesi Mehmet Sindel, kâtipliklere de Mehmet Erdem ile Derviş Edesen seçilmişlerdir.⁸⁹⁵

Vilayetin iki yıllık çalışmalarını kapsayan rapor hakkında ilk sözü alan Turgut Karatal; Aydın DP'lilerin Bursa CHP'lilerine ve CHP'ye söyledikleri dokunaklı sözleri hatırlatmış ve CHP'nin şefler partisi olmadığını, bilakis idealler partisi olduğunu; CHP milletvekillerinin bir şefin işaretiyle meclisteki görevini terk edecek kimseler olmadıklarını açıklamıştır. CHP Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Sait Ete ise; son bir yıllık sürenin Vilayet teşkilatı için çok hareketli geçtiğini, bu teşkilat sayesinde üç seçimin de kazanıldığını hatırlatmıştır. Sonuçta rapor, kongre heyeti tarafından kabul edilmiştir.⁸⁹⁶

Tespit edilen dilekler hakkında görüşmeler açıldığında ilk sözü İznik Delegesi Mehmet Sindel almış ve Köy Enstitülerinden yetişen gençler hakkında bazı görüşler ileri sürmüştür. Sindel'e göre; DP'lilerin dedikleri gibi gerçekten Köy Enstitülerinden mezun olanlardan gereken randıman alınamamaktadır. Bunların çok sıkı bir şekilde kontrol altında tutulmaları gerekmektedir. Sindel, Köy Enstitülerinden mezun olanlardan bazılarının DP saflarına geçerek CHP'ye karşı muhalefet yaptıklarını da beyan etmiştir. İznik'in güneye bağlantı yolunun biran evvel yapılması gerektiğini, kışın yetişen üzümlerin bu nedenle Avrupa'ya naklinde zorluk çekildiğini belirtmiş yolun yapılmasıyla ilgili teklifi kabul edilmiştir.⁸⁹⁷

Yenişehir Delegesi bölgelerindeki yolların bakımsızlığını; Karacabey delegesi Abulyont gölünün denize akıtılmasını teklif etmişler, teklifler hükümete iletmek üzere kongre tarafından onaylanmıştır. Sağlık Bakanlığının programında olan Balıkesir Hastanesinin yapımına başlandığı, ancak nüfusu çok daha fazla olan Bursa'nın hastane

⁸⁹⁵ **Ant**, 29-30 Aralık 1946.

⁸⁹⁶ **Ant**, 30 Aralık 1946.

⁸⁹⁷ **Ant**, 30 Aralık 1946.

ihtiyacının henüz giderilmediği dile getirilmiş, bu hususun da hükümete tekrar bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Merinos fabrikasında çalışan binlerce işçinin lojman ihtiyacının 1947 yılı başından itibaren giderilmesine ilişkin öneri ile Bursa-Marmara bölgesi tütün piyasasının 15 Şubat'ta açılması hakkındaki önerge hükümete iletilmek üzere onaylanmıştır.⁸⁹⁸

Delegelerden Hamdi Sami Gökçen söz alarak, parti teşkilatında çalışacak olanların seçilmesi işinin delegelerin serbestçe verecekleri oylara bağlı olmasını talep etmiştir. Bedia Kızılay; emeklilerin devlet dairelerinde çalıştırılmaması gerektiğini ve okullara ahlak dersi konulmasını teklif etmiş, uzun tartışmalardan sonra teklifleri kabul edilerek Büyük Kurultaya sunulmak üzere onaylanmıştır.⁸⁹⁹

Kongreye katılan Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars; Bayındırlık Bakanlığınca Bursa demiryolu hattının yapılmasına ilişkin kararını açıklamıştır. Daha sonra talep edilen hususlardan yapılamayanların gerekçelerini sıralamıştır. Hükümetin, milletin refahını teminden başka bir şey düşünmediğini ifade etmiş, harici siyaset hakkındaki gelişmelerden bilgi vermiştir. Mecliste CHP'nin kuvvetli, aleyhte bulunmanın ise kolay bir yol olduğunu ifade etmiş, milletvekillerinin önemli bir bölümünün menfi propagandanın etkisi altında kaldıklarını, gerçeklerin ortaya çıkmasıyla gelişmeleri daha iyi anladıklarını belirtmiştir.⁹⁰⁰ Gizli olarak yapılan oylamayla idare heyeti seçilmiştir.⁹⁰¹

Kongreye katılan delegelerden bazılarının, Köy Enstitüleri hakkında yapılan son dönemdeki menfi propagandanın etkisinde kaldıkları görülmektedir. Bunun yanında delegelerin meclis görüşmelerini ilgiyle takip ettikleri de beyanlarından anlaşılmaktadır. Yapılan son seçimlerde Bursa'da elde edilen başarının çoğu delegeyi tam olarak tatmin etmediği değerlendirilmektedir. Parti teşkilatında görev alacaklar hakkında yaşanan tereddütler de Bursa Vilayet Kongresi vasıtasıyla ortaya çıkmıştır. Delegeler arasında ve parti yönetim kurullarına karşı bir güvensizliğin varlığı da kongre görüşmelerinde tespit edilen hususlar arasındadır. Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars'ın, menfi propaganda çalışmalarına karşı, delegelerin tutum ve davranışlarını değiştirmeye yönelik açıklamaları dikkat çekmektedir.

⁸⁹⁸ **Ant**, 30 Aralık 1946.

⁸⁹⁹ **Ant**, 30 Aralık 1946.

⁹⁰⁰ **Ant**, 30 Aralık 1946.

⁹⁰¹ Yönetim Kurulu; Sait Ete, Durmuş Erginsoy, Fahri Batıca, Dr. İbrahim Alp, Muhittin Dinçsoy, Burhanettin Ersöz, Reşat Türel, Fazıl Erman, Refik Gülenç; **Ant**, 30 Aralık 1946.

3.3.6.7. Antalya İlçe Delelerinin Çözümlemeyen Sorunları

Antalya Vilayet Kongresi, 4 Ocak 1947 Cumartesi günü saat 15.00'te Antalya Halkevinde toplanmıştır. Kongreye Antalya Valisi Sadri Aka ve Parti Bölge Müfettişi Manisa Milletvekili Feyzullah Uslu da katılmıştır. Kongre Birinci Başkanı olarak Lütfü Gökçeoğlu seçilmiştir. Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Haydar Uçgun hazırlamış oldukları raporu okuması için Halkevi kâtibini görevlendirmiştir. Bu arada, Antalya'dan Maraş Milletvekili olarak seçilen Rasih Kaplan'ın kongrenin açılışı münasebetiyle gönderdiği telgraf okunmuş, telgrafta yer alan Bayındırlık Bakanlığına Antalya vilayetinin yol ve su sorunlarıyla ilgili girişimler, heyet tarafından olumlu karşılanmıştır. Bütçe, Hesap ve Dilek Encümenlerinin seçimi yapılmıştır.⁹⁰²

İkinci oturumda encümen raporları okunmuş ve kongre heyeti tarafından onaylanmıştır. Raporlar hakkında söz alan Antalya Merkez İlçe Delegesi Hasan Göksoy, şehrin su sorununun ikinci plana itilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek, konunun sağlık açısından son derece önemli olduğunu, sorunun çözülmesi için bakanlık bütçelerinden gereken yardımın yapılması gerektiğini, Valinin de bu konuyu yakından takip etmesini talep etmiştir. Antalya yollarının durumuna da değinmiş mevcut olumsuzlukları dile getirmiştir. Hasan Göksoy'un talepleri, kurultayda görüşülmek üzere rapora geçirilmiştir. Antalya Valisi Sadri Aka, Antalya'da ki su ve yol sorunları üzerinde vilayet imkânlarıyla önemle durulduğunu, kısa zamanda giderileceğini ifade etmiştir.⁹⁰³

Serik Delegesi Mustafa Ersöz ise, Aksu ve Köprü çaylarından yararlanılması gerektiğini, kazalarında önemli bir ihtiyaç olan öğretmen kadrolarının biran evvel tamamlanmasını, ilçenin ticari ve zirai faaliyetlerinin desteklenmesi yönündeki taleplerini iletmiştir. Elmalı Delegesi Mehmet Gürkan, Karagöl'ün kurutulması hakkında; Kaş Delegesi Fuat Dal vapurların Kaş iskelesine de uğramaları hususunda talep ve önerilerini dile getirmişlerdir. Bunun yanında, Kaş ilçesinin zeytinlik bölgesi olduğu halde bu konuda fen memurunun bulunmadığını, oysa Finike'nin zeytinlik bölgesi olmamasına rağmen burada fen memurunun görev yaptığını, Antalya'ya en uzak ilçe olan Kaş ile yakından ilgilenilmesi gerektiğini sözlerine ilave etmiştir. Vali de memurların görevlendirilmesi hakkında Ankara ile yaptıkları yazışmaları açıklamıştır. Karagöl'ün kurutulması hakkındaki öneriye Su İşleri Müdürü, yeterli tahsisatın sağlanması durumunda bunun

⁹⁰² **Antalya**, 8 Birinci Kanun 1947;1946 yılında Antalya Vilayet İdare Heyeti hakkındaki gelişmeler ve değişimler hakkında bk. Mayak, **a.g.e.**, s. 169-170.

⁹⁰³ **Antalya**, 8 Birinci Kanun 1947.

mümkün olacağını, bu konuda hazırladıkları raporun bakanlığa gönderildiğini belirtmiştir.⁹⁰⁴ Son oturumda yapılan gizli oylamayla yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri seçilmiştir.⁹⁰⁵

Antalya Vilayeti'nin önceki kongrelerde de dile getirilen sorunlarının önemli bir bölümün henüz çözümlenemediği görülmektedir. 1943-1944 yıllarındaki taleplerin % 10 civarında olan karşılama durumu da bunu teyit etmektedir. Görüşmeler esnasında delegelerin süregelen bu sorunlar üzerinde önemle bir kez daha durdukları görülmektedir. Kongrede muhalif partiyle ilgili olarak fazla bir konunun dile getirilmemesi ise dikkat çekici bir husustur.

3.3.6.8. Seyhan Vilayet Kongresi

Kongre, 6 Ocak 1947 Pazartesi günü saat 10.30'da toplanmıştır. Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Mustafa Rıfat Gülek başkanlığında açılan kongreye, CHP Müfettişi Denizli Milletvekili Abidin Ege, Seyhan Milletvekillerinden Ali Müfit Yegena, Ahmet Remzi Yüreğir, Makbule Diblan, Sinan Tekelioğlu, Cavit Oral, Kasım Gülek, Kemal Çelik, Kasım Ener, Kemal Satır ile Belediye ve Halkevi başkanları katılmışlardır. Müfettiş Abidin Ege gözetiminde sürdürülen kongrede, İkinci Başkanlığa Hasan Ataş, kâtipliklere de Süleyman Sergici ile Muazza Toroslu seçilmişlerdir. Vilayet Yönetim Kurulu ve Halkevi raporları okunmuş ve kongre tarafından kabul edilmiştir.⁹⁰⁶

Hesapları İnceleme, Halkevleri, Bütçe ve Dilek Encümenlerinin seçimi yapılmıştır. Öğleden sonra yapılan kongre çalışmalarında, encümen raporları kongreye sunulmuş ve kongrece kabul edilmiştir. Yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegelerinin seçimi yapılmıştır.⁹⁰⁷

⁹⁰⁴ **Antalya**, 8 Birinci Kanun 1947.

⁹⁰⁵ Yönetim Kurulu asil üyeliklerine, Av. Haydar Uçkun, Ahmet Şevki Zaman, Ahmet Tugayoğlu, Mehmet Çapacı, Ali Olcay, İbrahim Zevin, Ali Gebizli, Hayri Ülkü, Esat Esen; yedek üyeliklere, Etem Ağva, Şükrü Başargan, Ali Rıza Morali, Macit Yetkin, Dr. Vasfi Cankatan, Ertuğrul Aker, Arif Berberoğlu, Tahsin Sezen, Nazmi Akkan; Büyük Kurultay asil üyeliklerine, Ahmet Şevki Zaman, Hasan Şuman, İbrahim Zevin, Hasan Göksoy; yedek üyeliklerine, Ali Olcay, Veli Şerbetçi, Hayri Ülkü, Sırrı Tugayoğlu seçilmişlerdir; **Antalya**, 8 Birinci Kanun 1947

⁹⁰⁶ **Türk Sözü**, 7 Ocak 1947.

⁹⁰⁷ Yönetim Kurulu; İbrahim Burduroğlu, İbrahim Tekeli, Fazlı Meto, Hazım Savcı, Basri Arsoy, Şükrü Güven, Süleyman Özerdil, Nihat Oral, Süleyman Oğuz. Kurultay; Rıfat Gülek, Halil Şavatlı, Abdürrezzak Güvenç, Emin Kurtoğlu, Kerim Ulusçütürk, M. Salim Alkan, Hasan Ataş, Celal Keçecioğlu, Tevfik Yıldırım, Abdurrahman Musaballı; **Türk Sözü**, 7 Ocak 1947.

3.3.6.9. İstanbul'da 1946 Seçimlerinin Değerlendirilmesi

İstanbul Vilayet Kongresi, 2 Şubat 1947 Pazar günü saat 11.00'de, Parti Merkez binasında, Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Faruk Dereli tarafından açılmıştır. Kongrede; Çalışma Bakanı Sadi İrmak, Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak, Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta, Ticaret Bakanı Atıf İnan, Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer ve Parti Genel Sekreteri Hilmi Uran; Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar, umumi meclis azaları, vilayet ve belediye erkânı, muhtelif teşekküllerin müdürleri ve basın mensupları hazır bulunmuşlardır. Kongreye, İstanbul'un 16 Kazasından seçilmiş 95 delegeden 90'ı katılmıştır. Birinci Başkanlığa Adalar Delegesi Emin Ali Durusoy, İkinci Başkanlığa Eminönü Delegesi Av. Atıf Ödül; kâtipliklere, Beşiktaş Delegesi Ekrem Amaç ile Fatih Delegesi Mücteba Or seçilmişlerdir.⁹⁰⁸

Kongre Başkanı Emin Ali Durusoy, İstanbul Vilayet Kongresinin toplandığı dönemin önemine değindikten sonra; “... *Millete karşı temiz ve fedakâr bir parti olduğumuzu ispat edeceğiz. Bu salim bir kalp ve imanla gidenler için durmak ve sendelemek ihtimali yoktur...*” demiş ve kongreye katılan CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran'ı konuşmasını yapmak üzere davet etmiştir. Uran; Vilayet Yönetim Kuruluna yapılacak seçimlerde, liyakat ve ehliyetin yanında, parti için gerçek anlamda emeğini ve mesaisini harcayacak kişilerin dikkate alınmasının önemini belirtmiştir. Halkın taleplerinin karşılanması yönünde İstanbul mahalli teşkilatının çalışmalarını övmüş ve merkezin de aynı çabayı gösterdiğini ifade etmiştir. Son zamanlarda partinin halkla temasının kaybolduğu yönünde yapılan menfi propagandalara en güzel cevabın, kongrelerde halk dileklerine verilen önemle olacağını vurgulamıştır. Tüm dünyada yaşanan huzursuzluğun ve ekonomik sıkıntıların Türk halkına da yansımalarının doğal olduğunu ve halkı geçim sıkıntısı içine soktuğunu, ancak hükümetçe geliştirilen önlemlerle bu sıkıntıların da yakın zamanda sona ereceğinin beklendiğini açıklamıştır.⁹⁰⁹

Vilayet Yönetim Kurulu Raporunun parti faaliyetlerine ilişkin olarak, Prof. Fahrettin Kerim Gökay söz almış, son yaşanan seçimlerle ilgili şunları söylemiştir;

“... *Açık konuşalım arkadaşlar! Biz İstanbul'da büyük seçimi kaybetmiş bir zümreyiz. Bu, acıdır. Fakat ben bütün tenkitleri düşünerek diyorum ki: Bu tenkitler, halkın Partiye karşı bir antipatisi değildir. Bu netice insanoğlunun bir psikolojisidir. Altı harp yılının sıkıntısı karşısında insanların bir aksülâmel göstermesi tabiidir. İstanbul halkının Partimize sempatisi ve alâkası devam etmektedir...*”

⁹⁰⁸ **CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı (2.2.1947-6.2.1947)**, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1948, s. 1-10; **Akşam**, 3 Şubat 1947; **Vatan**, 3 Şubat, 1947; 1947 yılı İstanbul Vilayet Kongresi'den görüntüler için bk. **Ulus**, 7 Şubat 1947.

⁹⁰⁹ **CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı**, s. 10-14; **Akşam**, 3 Şubat 1947; **Vatan**, 3 Şubat, 1947.

Gökay; Tek-Parti döneminde milletin dinlenmediği yönünde yapılan tenkitlerin asılsız olduğunu; o dönemde kendisinin delege iken yapmış olduğu bir teklifin, bugün o konuda bir bakanlığın kurulmasına kadar gittiğini; memlekette demokrasi ruhunu yaratanın CHP olduğunu, bunu kimsenin inkâr etmeğe hakkı olmadığını belirtmiştir. Yeni kurulan partinin de CHP içinden çıktığını, asıl amacın el birliği ile memleketin selameti için çalışmak olduğunu açıklayarak sözlerine son vermiştir.⁹¹⁰

Açık oylamayla yapılan seçimlerinde; Bütçe, Hesap Bakma, Dilek, Layiha, Halkevleri ve Halkodaları Encümenleri belirlenmiştir.⁹¹¹

3 Şubat 1947'de yapılan toplantıda; 1947 ve 1948 yıllarına ait bütçe ve kadrolar hakkındaki Bütçe Komisyon raporu, oylama sonucunda kabul edilmiştir. Ancak, bu kongrede yapılan bir teklif üzerine; bundan böyle bütçe kontrollerinin Vilayet Kongresi tarafından seçilen komisyon ile değil de, Genel Kongre tarafından yapılması da, tüzük değişikliği ihtiva etmesi bakımından Layiha Encümenine havale edilmiştir.⁹¹²

Vilayet Yönetim Kurulu Raporu hakkında; Beyoğlu Delegesi Ekrem Tur, raporun teşkilat bölümüyle ilgili olarak; vilayet teşkilatının son senelerde birlik yerine, dağınık bir şekilde çalıştığını; kuvvet ve kabiliyet yerine zafiyet gösterdiğini; fikir ve kanaatler yerine şahsi tesirler altında kaldığını söylemiştir. Halk ihtiyaçlarına gelince, partinin bu konuda da halkın isteklerine cevap veremediğini; partinin kendi hükümetine bağlı olan sorumlu ve görevlendirilmiş makamlar üzerinde nüfuz tesis edemediğini; vilayette sağlanamayan bu hususların genel merkezden beklenmesinin haksızlık olduğunu dile getirmiştir. Vilayet Yönetim Kurulunun, yapılan üç seçimde de verdiği siyasi mücadeleyi; şahsi çıkar çatışmaları, davaya bir bütün olarak inanmama neticesinde kaybettiğini beyan etmiştir.⁹¹³

Fatih Delegesi Sırrı Enver Batur; Vilayet Yönetim Kurullarına seçilen kişilerin lakayit davranışlarından şikâyet ederek sözlerine başlamıştır. Bu kişilerin gerçek anlamda delegelerin oylarıyla gelmiş olmaları durumunda, delegeye hesap vereceklerini de dikkate alacaklarını beyan etmiştir. Mevcut heyetin ise hesap verme gibi bir zahmete dahi girmediklerini; ocakların faaliyetlerinin dikkate alınmadığını, oysa parti ile ilgili işlerin başlangıç ve bitiş noktasının ocaklar olduğunu ifade etmiştir.⁹¹⁴

Aynı toplantıda, Halkevleri ve Halkodaları ile ilgili dile getirilen teklifler; partiye

⁹¹⁰ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 14-18; Akşam, 3 Şubat 1947.

⁹¹¹ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 18-21.

⁹¹² CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 21-62.

⁹¹³ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 62-64.

⁹¹⁴ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 64-65; Vatan, 4 Şubat 1947.

kayıtlı veya kayıtsız bütün vatandaşlara Halkevlerinin açık olması; binaları elverişli olmayan Halkevlerinin bütün kollarda hizmet vermeyerek, belirli kollara yönelmesi; yayın işlerinin müşterek bir büro tarafından yapılması; bütün Halkevlerinin ihtiyacına yönelik bir balo verilmesi; binaya ihtiyacı olanlar için yeterli para yoksa borçlanma yoluyla inşaatlara biran evvel başlanması şeklindedir. Son zamanda ortaya çıkan Halkevlerinin kimin malı olduğu meselesine, Encümen Başkanı Fahrettin Kerim Gökay şu sözlerle açıklık getirmektedir; “... Umumi bütçelerden yardım görüyor. Dolayısıyla Halk Partisinin malı olamaz. Halk buralardan tamamen istifade etmelidir...” Encümende “Halkevleri nedir ve kimindir?” sorusuna cevap arandığını; tüzüğün birinci maddesinde, halkevleri CHP’nin umdelerini yayan kültür mektebi dendiği; bütün vatandaşların istifadesine açık olduğu ve her vatandaşın girebileceğinin yazdığını açıklamıştır.⁹¹⁵

Eminönü Delegatesi Sadi Bekter; Halkevlerinden beklenen ve istenen verimin şu ana kadar alınmadığını belirterek, tenkitlerde bulunmuş; “... Halkevleri değişik ideolojilere yön veren bir yer olmamalıdır. Bu husustaki inzibatı tesis edememekten şikâyet etmek durumundayız...” diyerek, Halkevlerinin her kesime açık olması konusundaki endişelerini dile getirmiştir. Sarıyer Delegatesi Meliha Avni Sözen, kadın aza sayılarının ayrı ifade edilmesini; “...İnkılâpçı bir partide kadın ve erkek ayrı değildir... Partimiz kadına en iptidai haklardan başlayarak bütün dünya haklarının en yükseğini de bahşetmiş durumdadır...” diyerek eleştirmiştir. Fatih Delegatesi Sırrı Enver Batur; Halkevlerine diğer partililerin alınmaması gibi bir durumda, zaten önemli bir propaganda malzemesi olan bu yerlerin iyice istismar edilebileceğini belirtmiştir. Eyüp Delegatesi Ali Rıza Arı, Halkevlerinden işçilerin, köylülerin ve esnafın istifade edemediğini dile getirmiştir.⁹¹⁶

4 Şubat 1947’de yapılan üçüncü toplantıda, Çalışma Bakanı Sadi Irmak tarafından kongreye, hükümetin faaliyetleri hakkında açıklayıcı bilgiler verilmiştir. 1936’da çıkarılan ve yeni şeklini 1946’da alan İş Kanunu’na değinerek, çalışan ve çalıştıran faaliyetlerinin düzene konulması için özel bir bakanlığın faaliyete geçtiğini belirtmiş, bu bakanlığın görev sahasına giren hususları açıklamıştır.⁹¹⁷

Kongreye sunulan Dilek Encümeni raporunda, kaza dilekleri bakanlıklar bazında düzenlenmiştir. Buna göre:

Tarım Bakanlığı ile ilgili hususlar; üzerinde önemle durulması gereken ilk konunun

⁹¹⁵ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 65-78; Akşam, 5 Şubat 1947.

⁹¹⁶ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 78-94; Akşam, 5 Şubat 1947.

⁹¹⁷ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 96-104; Akşam, 5 Şubat 1947; Vatan, 5 Şubat 1947.

orman işleri olduğu, her ne kadar yeni çıkarılan kanunla sorunların önemli ölçüde çözümlenmiş olsa da, özellikle orman köylüleri ile ilgili problemlerin devam ettiği; İstanbul'un odun ihtiyacının karşılanamaması nedeniyle halka dağıtılmakta olan maden kömürü miktarının artırılması; toprak kanununun bir an evvel uygulamaya konularak ihtiyaç sahibi çiftçilere toprak dağıtılması; Tarım Kredi Kooperatiflerinin çiftçiye yapmakta olduğu desteğin geri ödeme kısmının uzun vadelere yayılmasıdır.⁹¹⁸

Ticaret Bakanlığı ile ilgili olarak raporda üzerinde önemle durulan hususlar; başta hayat pahalılığının giderilmesi konusunda tedbir alınması; esnaf cemiyetleri ve odalarının faaliyetlerinde daha etkin olunması; kömür dağıtımındaki şikâyetlerin giderilmesi; pamuklu dağıtımını kontrolünün sürekli olması; balıkçılık kooperatiflerinin kurulması; Sümerbank ve Beykoz fabrikası çalışanları için bakımevi, doğumevi ihtiyacının giderilmesidir.⁹¹⁹

Ulaştırma Bakanlığı ile ilgili önemli hususlar ise; şehir hatları vapur ve tren tarife ücretlerinin indirilmesi; şehir hatları vapurlarının belirli iskelelere uğraması; bazı iskele ve istasyonların tesisi hakkındadır.⁹²⁰

Milli Eğitim Bakanlığı ile ilgili tespit edilen önemli hususlar; okul sayısının artırılması; bina ve kadro imkânlarının geliştirilmesi; köylerde inşa edilmekte olan okullarda çalışmak üzere kadınların mükellefiyetten muaf tutulması; kitap ve kırtasiyenin ucuzlaştırılması; Karagümrük spor sahasıyla ilgili ihtilafın giderilmesi; öğrencilerin kahve ve sinemalarda vakit geçirmelerini önleyici tedbirler alınmasıdır.⁹²¹

Çalışma Bakanlığı ile ilgili olarak; iş kanununun işçilere birçok hak ve menfaat tanınmasına rağmen uygulamalardaki aksaklıkların önlenmesi; işçi sigorta kanununun uygulamasında görülen problemlerin engellenmesi; işçiler arasında vergi orantısızlığının giderilmesidir.⁹²²

Maliye Bakanlığı ile ilgili olarak; Muamele vergisi ve Kazanç Kanunu uygulamalarında, muafiyet oranlarının düzgün bir şekilde belirlenmesi; emekliler ve malul askerler arasında maaş farklarının yeniden incelenerek düzenlenmesi konuları belirlenmiştir.⁹²³

⁹¹⁸ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 106-107.

⁹¹⁹ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 107-109.

⁹²⁰ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 109.

⁹²¹ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 110.

⁹²² CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 111.

⁹²³ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 111.

İlçelerin, partiye ait dilekleri arasında yer alanlardan bazıları ise şunlardır:

Beykoz İlçesi; Parti umdelerinin halka yayınlanması için propaganda kollarının teşkilini, İstanbul'dan bir çiftçi milletvekili seçilmesini, Beyoğlu İlçesi; karşı partililer her mahallede bir ocak açtıklarından bir müddet evvel kapatılan ocakların yeniden açılmasını, işçi ve köylülerin partiye bağlanmaları için ne gerekiyorsa yapılmasını, halkı partiye celp etmek için çareler aranmasını, Eminönü İlçesi; olup biten işlerden partililerin toplanarak haberdar edilmesini, parti nizamnamesinin bütün partililere dağıtılmasını, partiye ihanet edenlerin ağır surette cezalandırılmasını, seçimlerde parti adaylarının mesleki sınıflardan seçilmesini, Fatih İlçesi; parti prensiplerini müdafaa için İstanbul'da günlük bir gazete çıkarılmasını, Kadıköy İlçesi; partililerin olgunlaşması için tedbir alınmasını, her partilinin yılda en az bir kişiyi partiye kaydettirmesini, Kartal İlçesi; partililer arasında beraberliği sağlamak için sık sık toplantılar yapılmasını, Sarıyer İlçesi; parti için propaganda teşkilatını, parti kademelerinin halk ile sıkı temasını talep etmişlerdir.⁹²⁴

Dilek Encümeni Raporu hakkında söz alan delegeler, raporda belirtilen dilek ve temennileri takviye edici veya ilave taleplerini belirtmişlerdir. Aynı oturumda, Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak bakanlığı ve İstanbul Vilayeti taleplerinden bakanlığı ile ilgili konularda kongreye bilgi vermiştir. Özellikle üzerinde durduğu konular ise; İstanbul'un deniz ve tren ulaştırmasıyla ilgili alınan tedbirlerdir. Bunun yanında telefon, telgraf ve posta hizmetleriyle ilgili de yapılan faaliyetleri açıklamıştır.⁹²⁵

Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta da kendi bakanlığı ile ilgili açıklayıcı bilgilendirmede bulunmuştur. Öncelikle çözmeye çalıştıkları sorunun hayat pahalılığı olduğunu; hükümetin bu konuda önemli tedbirler geliştirdiğini; alınan 7 Eylül kararlarının ne kadar isabetli olduğunun zaman içinde anlaşılmaya başlandığını; parti programının ülkenin refahını sağlayacak şekilde yeniden düzenlendiğini açıklamıştır.⁹²⁶

Ticaret Bakanı Atıf İnan; bakanlığını ilgilendiren mevzular hakkında bilgilendirmede bulunmuştur. İstanbul'a gelir gelmez katılmış olduğu Esnaf Cemiyetleri toplantısından bahsetmiş, esnaf odalarının belirli bir düzene girmekte olmalarından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. İnan; petrol dağıtımı, yoğurt ve peynirin tenekeli satışının serbest bırakılması, tarım kooperatiflerinin faaliyetleri, krediler hakkında bilgi

⁹²⁴ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 111-207.

⁹²⁵ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 230-236; Akşam, 5 Şubat 1947.

⁹²⁶ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 236-242; Akşam, 5 Şubat 1947.

vermiştir.⁹²⁷

Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer; Öğretmenlerin halkevlerinde görev almamış olmasının bazı yerlere mahsus olabileceğini; köy okulları inşaatlarında kadınların çalıştırılmasının zaten sembolik olduğunu; öğretmenlerin tayin edildikleri okullara gitmeme gibi bir durumun olamayacağını, ancak kadro yetersizliğinin kabul edilebilirliğini; üniversite girişleriyle ilgili yeni tedbirlerin geliştirildiğini, zira kapasitenin yetersiz olduğunu; Sümerbank'ın pahalı kırtasiye konusu ile ilgileneceğini; yardımcı öğretmenlerin geçici bir tedbir olduğunu; okul aile birliklerinin daha etkili faaliyet göstermeleri için yeni tedbirler geliştirildiğini belirtmiştir.⁹²⁸

5 Şubat 1947 tarihinde yapılan toplantıda söz alan Orman Umum Müdürü Mazhar Diker, İstanbul Vilayeti tarafından yapılmış olan taleplere; Veteriner İşleri, donatım, Orman Kanunu uygulamaları ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu başlıkları altında açıklamalarda bulunmuştur. Son sözü Vali ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar almış, İstanbul'da vilayet ve belediye imkânlarıyla yapılan işleri açıklamıştır.⁹²⁹ Aynı gün yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay temsilcilerinin seçimleri yapılmıştır.⁹³⁰

İstanbul Vilayet Kongresinde öne sürülen görüşler, dile getirilen konular dikkate alındığında, kongrenin adeta CHP Büyük Kurultayı özelliklerine sahip olduğu görülmektedir. Katılım durumu da göz önüne alındığında, Parti Genel Sekreteri başta olmak üzere kongrede beş bakan, vilayet ve belediye üst düzey temsilcileri ile yüze yakın delege hazır bulunmuştur ki, bu durum da görüşümüzü destekler niteliktedir. Delegelerin önemli bir bölümü, özellikle 1946 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde vilayette yaşanan başarısızlıktan şikâyetçi olup, bunu başta vilayet yönetim kurulu olmak üzere parti merkezinin etkisiz çalışmalarına bağlamaktadırlar. Dile getirilen talepler hakkında da ilgili bakanların detaylı açıklamalarda buldukları görülmektedir. Parti Genel Sekreteri ile Bakanların tutum ve davranışlarından, İstanbul Vilayeti'ne verilen önem göze çarpmaktadır. Bunun yanında, son dönemde muhalif parti mensupları ve basının Halkevlerine yönelik geliştirdikleri propaganda çalışmalarının da etkili olduğu değerlendirilmektedir.

⁹²⁷ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 242-248; Akşam, 5 Şubat 1947.

⁹²⁸ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 248-254; Akşam, 5 Şubat 1947.

⁹²⁹ CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 254-288; Akşam, 6 Şubat 1947.

⁹³⁰ Yönetim Kurulu; Faruk Dereli, Atıf Ödül, Fahrettin Kerim Gökay, Ahmet Kara, Sadi Bekter, Mekki Hikmet Gelenbeğ; nisabı tutturamayan 3 üyelik için yapılan seçimde de Meliha Avni Sözen, Sırrı Enver Batur, Ziya Gevher Etili. Kurultay; Faruk Dereli, Atıf Ödül, Fahrettin Kerim Gökay, Suat Karaosman, Ekrem Amaç ve Abdülkadir Karamürsel; CHP İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı, s. 288-302; Akşam, 6 Şubat 1947.

3.3.7. 1947 Yılında Önemli Gelişmeler

1947 yılına gelindiğinde CHP-DP mücadelesi iyice tırmanmış, DP tam bir muhalefet partisi olarak, iktidara gelebilmek için gereken her türlü çabayı göstermeye başlamıştır. Bu çerçevede, İstanbul Vilayet Kongresinden hemen önce 7 Ocak 1947'de Demokrat Parti ilk Büyük Kongresini toplamıştır. 11 Ocak'a kadar 5 gün süren, çok hararetli tartışmaların yaşandığı kongrenin sonunda alınan kararlar, “*Hürriyet Misakı*” adı altında oylanıp kabul edilmiştir.⁹³¹

16 Ocak'ta bu defa CHP Büyük Divanı, parti genel sekreterliğinde toplanmıştır. Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars, İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, Rize Milletvekili Dr. Fahri Kurtuluş, Diyarbakır Milletvekili Şeref Uluğ hazırladıkları önergeleri divana sunmuşlardır. Divanın aşırı derecede gizliliğe riayet etmesi dikkat çekicidir. Basına sızan haberlere göre önemli memleket meseleleri görüşülmektedir. Ancak DP'lilerin divandan çıkacak kararları büyük bir dikkatle takip etmelerinden, divanın özellikle DP kongresinde çıkan sonuçları görüştüğü anlaşılmaktadır. Nihayet 22 Ocak'ta basına sızdığı kadarıyla tartışılan konuların; “*Gençliğin terbiyesi, din ve ahlak tedrisatı; üniversite ve talebe yurtları; manevi cephe; partinin ve halkevlerinin ıslahı*” olduğu anlaşılmıştır. Divan görüşmeleri 24 Ocak'ta biraz daha netlik kazanmış, belirtilen konulara ilave olarak; “*Partinin etkinliğinin artırılması için hangi uygulamaların yapılması gerektiği, partinin seçimlerde ortaya çıkan zayıf taraflarının ıslahı için alınması gereken tedbirler, takip edilmesi gereken devletçiliğin hudutları, iktisadi kalkınma, ticaretin geliştirilmesi, vergi sistemi..*” gibi konuların kapsamlı bir şekilde tartışıldığı anlaşılmıştır.⁹³²

Bu arada, 14 Şubat 1947'de yapılan meclis görüşmelerinde, 30 Ekim 1946'da hazırlanmış olan “*IMF'ye giriş ile Milletlerarası Kalkınma ve İmar Bankasına (Dünya Bankası) Türkiye'nin katılması hakkındaki Kanun Tasarısı*” gündeme getirilmiştir. Yapılan görüşmelerde komisyon raporları tartışılmış, neticede yapılan oylamada Türkiye'nin IMF'ye girişi TBMM tarafından onaylanmıştır.⁹³³

⁹³¹ Hürriyet Misakı; “*Türk Anayasasının tatbiki, Anayasaya aykırı anti demokratik kanunların kaldırılması; seçim kanununun değiştirilmesi, nisbi seçimin esas alınması; Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığı bir zatın uhdesinde bulunmaması ve Cumhurbaşkanının tarafsız olması, iyi bir hükümet mekanizmasının kurulması.*”; Nazmi Sevgen, **Celal Bayar Diyor ki**, Tan Matbaası, İstanbul, 1951, s. 139-148; **Akşam**, 8-12 Ocak 1947; Erer, **a.g.e.**, s. 180-194; Nutku, **a.g.e.**, s. 46-48; Eroğul, **a.g.e.**, s. 25-27.

⁹³² **Akşam**, 16-24 Ocak 1947.

⁹³³ 19 Şubat 1947'de kabul edilen, 25 Şubat 1947'de 6541 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 5016 Sayılı Kanun kapsamında, Türkiye 11 Mart 1947'de resmen IMF üyesi olmuştur; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre VIII, C. IV, 14.2.1947, 44. Birleşim, s. 157-169, S.Sayı: 77, s. 1-35. IMF tarafından Türkiye'ye ilk olarak 1947 yılında 5

1947 yılı Temmuz ayına kadar önceleri basın yoluyla devam eden iktidar-muhalefet tartışmaları, her iki tarafı da temsil eden basının aşırıya kaçması, bazen de asılsız haberler vermesi nedeniyle, temaslar yüz-yüze kurulmaya çalışılmıştır.⁹³⁴ Son olarak, 10 Temmuz 1947’de DP Başkanı Celal Bayar, Çankaya Köşküne davet edilmiş ve Cumhurbaşkanı İnönü ile bir görüşme yapmıştır.⁹³⁵ Bu görüşme sonrasında, Türk Siyasi Tarihi’nde “12 Temmuz Beyannamesi” olarak geçen bildiri, 11 Temmuz gecesi radyodan, 12 Temmuz 1947’de de yazılı basın tarafından yayınlanmıştır.⁹³⁶

Beyanname, Türk demokrasisi için yeni ufukların açıldığını ilan eden bir belgedir. İnönü, Cumhurbaşkanı sıfatıyla iktidarda bulunan CHP’ye ve muhalefet partilerine karşı eşit derecede sorumluluk taşıdığını kabul etmektedir. Beyannamenin en karakteristik özelliği de, o tarihe kadar Milli Şef vasfı ile en yüksek siyasi otoriteye sahip bulunan, Tek-Parti devrinden gelmiş olan İnönü’nün; çok partili hayatı, bütün samimiyeti ve elindeki tüm imkânları kullanarak gerçekleştirme azminde olduğunu göstermiş olmasıdır. CHP ve DP destekçisi olan basın organları beyannameye çok olumlu yaklaşmışlardır.⁹³⁷

Ancak, DP içinde beyannameyi samimi bulmayanlar da vardır. 20 Temmuz’da beyanname hakkında görüşmek üzere toplanan istişare (danışma) DP kongresi, “*Fiili neticelere intizar*” formülünü oy birliği ile kabul etmiştir. Ancak parti içerisindeki tartışmalar, teşkilattaki dalgalanmalar durulmamıştır.⁹³⁸

CHP cephesinde ise Recep Peker hükümeti, sadece muhalefet tarafından değil, parti içindeki bir grup tarafından şiddetle eleştirilmektedir. 35 kişiden oluşan bu grup, hükümete güvensizlik oyu vermiştir. Bunun üzerine Peker, 5 Eylül tarihinde hükümette değişiklik yapmış ve 9 Eylül’de istifa etmiştir.⁹³⁹ Yeni hükümeti kurma görevi bu defa Hasan Saka’ya verilmiş, 11 Eylül’de yeni hükümet göreve başlamıştır.⁹⁴⁰

milyon, 1952 yılında 10 milyon, 1953 yılında ise 20 milyon dolar borç verilmiştir; Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, s. 1358.

⁹³⁴ Ahmad, **Kronoloji**, s. 33-34. İnönü; 6 Haziran’da Fuat Köprülü, 7 ve 11 Haziran’da Celal Bayar ile görüşmüştür. 14 Haziran’da Recep Peker, Mümtaz Ökmen, Celal Bayar görüşmesi yapılmıştır. İnönü 17, 20, 26, 30 Haziran’da tekrar Celal Bayar’la görüşmüştür. 28 Haziran’da Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Fuat Köprülü görüşmüştür. 5 ve 7 Temmuz’da Celal Bayar-İnönü görüşmesi gerçekleşmiştir; İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, drl. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 327-344.

⁹³⁵ **Akşam**, 11 Temmuz 1947; Bayar, **a.g.e.**, s. 82-83.

⁹³⁶ Beyannamenin tam metni için bakınız; **Akşam**, 12 Temmuz 1947.

⁹³⁷ Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 203. Fuat Köprülü’nün, *Ulus ve Kuvvet Gazetesindeki makalesi* hk. bk. Toker, **a.g.e.**, s. 267.

⁹³⁸ Bayar, **a.g.e.**, s. 90-91.

⁹³⁹ Toker, **a.g.e.**, s. 280-287. Us, **a.g.e.**, s. 716.

⁹⁴⁰ Hükümet: Başbakan Hasan Saka, Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı F. Ahmet Barutçu, Devlet Bakanı Abdülhalik Renda, Adalet Bakanı Şinasi Devrin, Milli Savunma Bakanı Münir Birsnel, İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir, Milli Eğitim Bakanı Reşat

1 Kasım 1947'de açılan TBMM VIII. Dönem II. toplantısında İnönü, ekonomik kalkınma ve geçim zorluğu, endüstri ve maden işleri, çiftçiyi topraklandırma, gelir vergisi, gümrük tarifesi ve adalet işleri, demiryolu inşaatı, köylerde eğitim, dış politika, İngiltere ve Amerika ile ilişkiler, Sovyetlerin haksız tarizleri, İran ve Arap âlemiyle ilişkiler, dış siyasette muhalefet partisi ile mutabık olma durumu, demokratik gelişmeler, kanuni partilere karşı tarafsız ve emniyetle muamele konularında açıklayıcı bilgiler vermiştir.⁹⁴¹

3.3.8. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yedinci Büyük Kurultayı

CHP VII. Büyük Kurultayı, 17 Kasım 1947 tarihinde Ankara'da toplanmış, 11 Birleşim devam etmiş ve 4 Aralık 1947'de sona ermiştir. 19 günlük süreyle o güne kadar yapılmış olan en uzun kurultaydır. Vilayet kongrelerinde alınan kararlar, kurultayın 3-4 Aralık tarihlerindeki toplantılarında görüşülmüştür.⁹⁴²

Kurultaya; 410 milletvekili, 372 delege olmak üzere 782 CHP'li katılmıştır. Delegelerin genel katılım oranı % 48, milletvekillerinin ise % 52'dir. O güne kadar ki en yüksek delege katılım oranıdır. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, 1935 Nizamnamesinde kurultaylara delege katılımı kapsamında yapılan düzenlemedir.⁹⁴³ 1943 Nizamnamesinde yapılan değişiklik ise taşra örgütlerindeki delege sayısının artışına yöneliktir ve bu da dolaylı olarak kurultaya katılan delege sayısına yansımıştır.⁹⁴⁴ İkinci ve en önemli neden ise; 1946'da yapılan genel seçimler dolayısıyla bazı illerden sadece delegeler hem milletvekili kontenjanından hem delege kontenjanından kurultaya katılmışlardır. Örneğin; Afyonkarahisar'dan kurultaya katılan milletvekili olmayıp, altı delege; Çanakkale'den ise sekiz delege iştirak etmiştir. Ayrıca; 1946 seçimlerinde Demokrat Parti; Afyonkarahisar (sekiz), Çanakkale (altı), Burdur (bir), Edirne (üç), Eskişehir (altı), İçel (yedi), İstanbul (on beş), Kayseri (üç), Kütahya (yedi), Manisa (bir), Muğla (dört), Sinop (üç), Zonguldak (bir)

Şemsettin Sirer, Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek, Ekonomi Bakanı Cavit Ekin, Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz, Gümrük ve Tekel Bakanı Şevket Adalan, Tarım Bakanı Tahsin Coşkan, Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak, Ticaret Bakanı, Mahmut Nedim Gündüzalp, Çalışma Bakanı Tahsin Bekir Balta; **Akşam**, 11 Eylül 1947.

⁹⁴¹ Nutkun tam metni için bk.; **Akşam**, 12 Eylül 1947.

⁹⁴² **CHP VII. Büyük Kurultay Tutanakları**, TBMM Kütüphanesi Yer No: 76-1525 ve 1956/1617. CHP VII. Büyük Kurultayı'ndan görüntüler için bk. **Ulus**, 18 Kasım, 3 Aralık 1947.

⁹⁴³ 31. Md.-Büyük Kurultayın azaları şunlardır:...a).b)..c)Vilayet İdare Heyeti Reisleri, d) Vilayet kongrelerince seçilen ikişer ve parti azasının sayısı on bini geçen vilayetlerden fazla her on bin aza için ayrıca gene kongrelerce seçilen birer delege; **CHP, 1935 Nizamnamesi**.

⁹⁴⁴ 56. Md.- Kongrelerde delegeler aşağıdaki nispetlere göre seçilirler: Ocak kongresinde Ocağın 200'e kadar azası için dört, bundan yukarı her yüz aza için birer; Nahiyeye kongresinde nahiyedeki Ocakların 300'e kadar azası için dört, bundan yukarı her 100 aza için birer; Kaza kongresinde kazadaki Ocakların 1000 e kadar azası için dört, bundan yukarı her 1000 aza için birer delege, Parti'ye girme muameleleri tamam olan aza bu sayıya dâhildir. Ancak bunların kongrelerde rey vermeleri için en az üç ay ve seçilebilmeleri için de en az bir yıl evvel kayıt muamelelerinin bitmiş olması şarttır. Bu madde eski nizamnamenin 62. Md.'si değiştirilerek tanzim edilmiştir; **CHP, 1943 Nizamnamesi**.

illerinden toplam 65 milletvekili çıkarınca, bu vilayetlerden de delege katılım sayısında artış olmuştur.⁹⁴⁵

Kurultayda; Program-Tüzük Komisyonu için oluşturulan 25 kişilik listenin 10'nu; Dilek Komisyonu için oluşturulan 35 kişilik listenin 28'i; Hesap Komisyonu için oluşturulan 15 kişilik listenin 11'i; Halkevleri Komisyonu için oluşturulan 25 kişilik iki listenin 23'er kişisi vilayet delegelerinden oluşmaktadır.⁹⁴⁶ Sonuçta, komisyonlarda görevlendirilen 99 kişiden, 72'si vilayet delegesi, 27'si milletvekilidir.⁹⁴⁷

3 Aralık 1947'de, VII. Büyük Kurultayın Onuncu Birleşimi açılmış, Dilek Komisyonunun hazırlamış olduğu rapor hakkında görüşmelere başlanmıştır. Dilek Komisyon Raporunun giriş bölümünde; komisyonun il kongreleri dileklerini ilgili bakanların huzurunda incelediği ve müzakere edildiği; bakanların veya ilgili kurum temsilcilerinin dilekler hakkındaki izahatlarının dinlendiği; bir kısım dileklerin yerine getirilmiş olduğu, bazılarının ise hükümetçe ele alınması gerektiği belirtilmektedir.⁹⁴⁸

Tüm bakanlıkları ilgilendiren talep ve öneriler, bu bölümde tartışılmış, ilgili bakanlar kendi sahaları hakkında yapılan yeni düzenlemeleri ve taleplerin karşılanma durumlarını dile getirmişlerdir. Her bakanlığın imkân ve kabiliyetlerine bağlı olarak değişiklik göstermekle birlikte; 1946-1947 seneleri arasında vilayetlerin yapmış oldukları talepler genel olarak % 20-30 arasında tam olarak karşılanmıştır. % 70-80 talep ise belirlenmiş program veya planlama çerçevesinde, bütçe imkânlarına bağlı olarak zaman içerisinde karşılanacaktır.⁹⁴⁹

Başbakan Hasan Saka, Dilek Komisyon Raporunda yer alan hususlar çerçevesinde, hükümetin geliştirmiş olduğu tedbirleri içeren ve "*İlk Öğretim Davası, Orman Kanunu ve uygulamaları, Toprak Kanunu ve uygulamaları*" gibi ana konuları kapsayan bir açıklama yapmıştır. 3 Aralık 1947'de Genel Başkan ve Genel Başkan Vekili seçimleri gizli oyla yapılmış, Ankara Milletvekili İsmet İnönü 595/645 oyla CHP Genel Başkanlığına; Seyhan Milletvekili Hilmi Uran 328/646 oyla Genel Başkan Vekilliğine seçilmişlerdir. 4 Aralık 1947'de Parti Divanı asil ve yedek üyelerinin seçimleri gizli oyla yapılmış, 641 üye oy

⁹⁴⁵ **Türk Parlamento Tarihi TBMM VIII. Dönem (1946-1950)**, C. III, s. 73-75.

⁹⁴⁶ **CHP VII. Büyük Kurultay Tutanakları**, s. 25-29.

⁹⁴⁷ **CHP VII. Büyük Kurultay Tutanakları**, s. 19-21.

⁹⁴⁸ **CHP VII. Büyük Kurultay Tutanakları**, s. 519-523. **EK Sayısı: 6** "*CHP Yedinci Büyük Kurultaya Sunulan Dilek Komisyonu Raporu*" s. 537-569.

⁹⁴⁹ **CHP VII. Büyük Kurultay Tutanakları**, **EK Sayısı: 6** "*CHP Yedinci Büyük Kurultaya Sunulan Dilek Komisyonu Raporu*", s. 537.

kullanmıştır.⁹⁵⁰

Vilayetler bakımından program ve tüzüğe getirilen değişiklikler şunlardır:

(1) Programda “*Partiye Kabul Edilme*” esaslarını içeren I. Bölüm, 6. Md.’de yapılan değişiklik; “*Dernekler Kanununun gösterdiği yaşı bitiren*” şeklindedir. Eski nizamnamedeki “*22 yaşını bitiren*” ibaresi kaldırılmış, ayrıca partiye kabul koşulları ile ilgili süreç sadeleştirilmiştir.⁹⁵¹

(2) “*Parti Teşkilatı*” esaslarını içeren II. Bölüm, 14. Md.’de parti teşkilat yapısı temelden, en üst organ olan Kurultaya doğru sıralanmıştır.⁹⁵²

(3) Tüzük tasarısında, III. Bölüm’de teşkilatlanma temel kuruluşlardan en üst organa doğru olması prensibine dayanarak, “*Kongreler*” den başlatılmıştır.⁹⁵³

(4) Tüzük Tasarısı, III. Bölüm, I. Kongreler; 20. Md. “*Ocak, Bucak kongreleri yılda, ilçe ve il kongreleri iki yılda bir toplanır.*” şeklindedir. Getirilen değişiklik, ilçe kongrelerinin de iki yılda bir toplanmasıdır. 23. Md. Kongrelerde delegelerin seçilme

⁹⁵⁰ Parti Divanı: Ali Rıza Türel (Konya Milletvekili), Şükrü Saraçoğlu (İzmir Milletvekili), Tevfik Fikret Sılay (Konya Milletvekili), Nurullah Esat Sümer (Antalya Milletvekili), Ziya Arkant (Yozgat Milletvekili), **Ali Taşkapılı (Afyonkarahisar Delegesi)**, Recep Peker (İstanbul Milletvekili), **Mehmet Orhon (İzmir Delegesi, İzmir İl Başkanı)**, Sahir Kurutluoğlu (Kırşehir Milletvekili), Şefik Tugay (Malatya Milletvekili), Cemil Sait Barlas (Gaziantep Milletvekili), Cevat Dursunoğlu (Erzurum Milletvekili), Fazıl Şerafettin Bürge (Kocaeli Milletvekili), Hüseyin Cahit Yalçın (İstanbul Milletvekili), İsmet Eker (Çorum Milletvekili), Kemal Beyazıt (Maraş Milletvekili), M.Emin Erişirgil (Zonguldak Milletvekili), Hüsnü Çakır (Samsun Milletvekili), Kemal Çelik (Seyhan Milletvekili), **Atf Ödül (İstanbul Delegesi, İstanbul İl Başkanı)**, Cemal Kazancıoğlu (Çoruh Milletvekili), Süreyya Örgევren (Balıkesir Milletvekili), Zihni Ülgen (Bolu Milletvekili), **Ahmet Hamit Selgil (Ankara Delegesi, Ankara İl Başkanı)**, Arif Çubukçu (Ankara Milletvekili), Kemal Satır (Seyhan Milletvekili), **Fazlı Meto (Seyhan Delegesi)**, Fahri Bük (Bursa Milletvekili), **Ömer Olgun (Erzurum Delegesi, Erzurum İl Başkanı)**, **Lebit Yurtoğlu (İzmir Delegesi, İzmir Merkez İlçe Başkanı)**, **Hürrem Müftügil (Elazığ Delegesi, Elazığ İl Başkanı)**, Kamil Coşkunoğlu (Manisa Milletvekili), **Vehbi Koç (Ankara Delegesi)**, Nafi Atuf Kansu (Kırklareli Milletvekili), **Şadi Eliyeşil (İçel Delegesi)**, Muhsin Adil Binal (Konya Milletvekili) -4 üye için yapılan sonraki seçimle- Esat Oktay (Kars Milletvekili), Hikmet Gelenbeğ (İstanbul Milletvekili), Esat Uras (Amasya Milletvekili), **Mustafa Hatipoğlu (Trabzon Delegesi)** seçilmişlerdir.

-Parti Divanına seçilen, 11 Vilayet delegesi vardır. Üç Büyük Vilayetin (İstanbul, Ankara ve İzmir) Parti İl Başkanları da aralarında bulunmaktadır.

-Parti Divanı yedek üyeleri için yapılan seçimde 602 üye oy kullanmıştır. 40 üye seçilmiştir. Aralarında Balıkesir, Kayseri, Rize, Denizli, Gaziantep, Sivas, Edirne, Gümüşhane’den iki, Bursa, Bingöl, Trabzon, Giresun, Konya, Niğde, Çanakkale, Giresun, Aydın vilayet delegeleri bulunmaktadır; **CHP VII. Büyük Kurultay Tutanakları**, s. 573-579.

⁹⁵¹ CHP Nizamnamesi 1943,8. Md. Tüzük Komisyonu Raporunda bu maddeye ilişkin şu açıklama vardır: “Yürürlükte bulunan tüzük bilindiği gibi, partiye üye olacak vatandaşların 22 yaşını bitirmiş olmasını şart koşturmaktadır. Komisyonunuz, partiye üye olacak gençlerin çoğalmasını sağlamak için, bu yaşı 18’e indirilmesi temennisinde bulunmakla beraber, bu hükmü Cemiyetler Kanununun amir bir hükmü olması dolayısıyla şimdiki hükmü olduğu gibi muhafaza etmeğe kendisini mecbur görmüş, yalnız Yüksek Kurultayınıza Hükümetten, Cemiyetler Kanununda böyle bir değişiklik yapılması için BMM’ne bir kanun tasarısı sunmak temennisinde bulunulmasını arza karar vermiştir. Böyle bir kanun çıkınca, tüzükte yeni bir değişiklik yapılmasını beklemeden bundan faydalanılabilmesi için tasarının 6. Maddesinin (A) bendi: “Dernekler Kanununun gösterdiği yaşı bitiren” şeklinde yazılmıştır. **CHPVII. Büyük Kurultay Tutanakları**, s. 232-241.

⁹⁵² **CHPVII. Büyük Kurultay Tutanakları**, s. 241-245; **CHP Nizamnamesi 1943**, İkinci Kısım.

⁹⁵³ **CHP VII. Büyük Kurultay Tutanakları**, s. 296; **CHP Nizamnamesi 1943**, Üçüncü Kısım.

oranlarını belirtmektedir. 1943 Nizamnamesine göre üye katılım oranları; Ocaklarda dört-iki kat, bucaklarda üç kat, ilçelerde ise iki kat artırılmıştır. 24. Md.'ye "*Delegeler seçtikleri yerin İdare Kurullarından aldıkları belgelerle memur edildikleri kongrelere katılırlar*" ilavesi yapılarak, 25. Md.'ye delege seçimleri hakkında bir paragraf eklenmek suretiyle; seçimler ve katılım durumları yeniden düzenlenmiştir. 27. Md. yeniden düzenlenmiş, (eski 60.Md.) "*müfettişlerin kongrelere gerekirse başkanlık etme*" hususu çıkarılmıştır.⁹⁵⁴

(5) Tüzük Tasarısı, III. Bölüm, II. İdare Kurulları 43. Md. Ocak, Bucak, İlçe ve İllerde idare kurulu üye sayıları ikişer kişi artırılmıştır.⁹⁵⁵

(6) Tüzük Tasarısı, IV. Bölüm, IV. Kısım Kurultay bahsidir. 75. Md.'nin en çarpıcı olan birinci satırında; "*Partinin yüksek idaresi Kurultaydadır...*" cümlesi yer almaktadır ki, eski Nizamnamede bu yetki Genel Başkana aittir. Tüzük tasarısındaki aynı şekliyle kabul edilmiştir. Bundan böyle Kurultayın dört yılda bir değil, iki yılda bir toplanması da bu madde içerisindedir.⁹⁵⁶ Kurultay üyelerini içeren 76. Md. de bunların; Genel Başkan, Genel Başkan Vekili, Parti Divanı üyeleri, Partili Milletvekilleri, İl İdare Kurulu Başkanları, İl Kongrelerince seçilen dörder, parti üyelerinin sayısı on bini geçen illerden fazla her on bin üye için ayrıca birer delege olduğu belirtilmektedir. Eski Nizamnameye göre illerden katılacak delege sayısı iki kat artırılmıştır.⁹⁵⁷

(7) Tüzük Tasarısı, VII. Bölüm, "*Hükümetle Temas*" hakkındadır ve 94. Md.'yi ihtiva etmektedir. Yeni tasarıdaki 94. Md. şu şekilde düzeltilmiştir: "*...İl ve ilçelerde partiyi ilgilendiren işler için yapılacak temaslar Parti Başkanı ile mahallin en büyük Mülkiye amiri arasında olur.*"⁹⁵⁸

Vilayet kongrelerinde oluşan ve kurultayda delegeler tarafından savunulan hususlar, o güne kadar yapılan kurultaylar içerisinde en fazla VII. Büyük Kurultay'da doğrudan etkili olmuştur.

⁹⁵⁴ **CHPVII. Büyük Kurultay Tutanakları**, s. 245-255; **CHP Nizamnamesi 1943**, Beşinci Kısım. 23. Md. "Kongrelerde delegeler aşağıdaki nispetlere göre seçilir. Ocak kongresinde ocağın 50'ye kadar üyeleri için dört, bundan yukarı her 50 üye için birer; Bucak kongresinde bucaktaki ocakların 100'e kadar üyesi için dört, bundan yukarı her 100 üye için birer; İlçe kongresinde ilçedeki ocakların 500'e kadar üyesi için dört, bundan yukarı her 1000 üye için birer; partiye girme işlemleri tamam olan üyeler bu sayının içindedir." 25. Md. ilave, "...Bu madde gereğince yapılacak delege seçimleri ocak veya bucağın bağlı olduğu teşkilat tarafından idare olunur."

⁹⁵⁵ **CHP VII. Büyük Kurultay Tutanakları**, s. 255-258; **CHP Nizamnamesi 1943**, Beşinci Kısım. 43. Md. "İdare kurulları, Ocak ve Bucaklarda 3-7, ilçelerde 5-9, illerde 7-11 üyeden mürekkeptir..." 50. Md. ilave o. "Gereğine göre İdare Kurulları kararıyla belli işler için partililerin yardımından faydalanmak ve bunlardan geçici komisyonlar ve idare kurulu üyelerinden bazılarının katılmasıyla karma komisyonlar kurmak."

⁹⁵⁶ **CHP VII. Büyük Kurultay Tutanakları**, s. 332-333; **1943 Nizamnamesi**, 30. Md., s. 8.

⁹⁵⁷ **CHP VII. Büyük Kurultay Tutanakları**, s. 333-334; **1943 Nizamnamesi**, 31. Md., s. 8.

⁹⁵⁸ **C.H.P. VII. Büyük Kurultay Tutanakları**, s. 338-340; **1943 Nizamnamesi**, 93.-95. Md. s. 19-20.

Vilayet delegelerinin katkıları bağlamında bir değerlendirme yapılacak olursa;

(1) İllerde parti başkanlığı görevini sürdüren valilerin, bu görevden alınması ve il kongrelerinde gizli seçim sonuçlarına göre parti teşkilatlarının oluşturulması;

(2) Başta kurultaylar olmak üzere tüm seçimlerin gizli, sayımların ve tartışmaların açık yapılması;

(3) Milletvekili adaylarının % 70'nin bucak, ilçe ve illerin kararına göre tespit edilmesi;

(4) Parti yönetiminin tabandan/yerelden itibaren oluşturulacak irade ile belirlenmesi;

(5) Merkez teşkilatında ve yeni kurulacak parti divanında yetkilerin neler olacağı, üyelerin kimlerden oluşacağı gibi konularda çok önemli etkilerinin olduğu görülmektedir.

Vilayet kongre kararları sonrası oluşan talepler çerçevesinde mecliste tartışılıp görüşüldükten sonra, VII. Büyük Kurultaya kadar olan dönemde (1944-1947) siyasi, sosyal, hukuki, kültürel ve iktisadi ihtiyaçlara yönelik çıkarılan kanunlar EK-22'de gösterilmiştir. Bu veri de anılan dönem için vilayet kongrelerinin parti politikalarına olan etkisinin bir diğer göstergesidir.⁹⁵⁹

3.4. Yedinci Büyük Kurultay Sonrası Önemli Gelişmeler (1948-1950)

CHP Hükümeti ve Parti Yönetimi, VII. Büyük Kurultayda alınan kararlar ve oluşan görüşler çerçevesinde iktidarı sürdürebilmek için ülkede mevcut hassasiyetleri gidermeye yönelik tedbirleri geliştirmeye başlamıştır. İktidar amacıyla yola çıkan DP de yurt genelinde teşkilatlanmasını tamamlamıştır. Bir yandan mevcut iktidar ile mücadelesini sürdürürken, bünyesinde oluşan huzursuzlukları da giderme çabasıdadır.

1948 yılı Ocak ayında, devlet teşkilâtında esaslı bir ıslahat yapmak üzere Bakanlar Kurulunca oluşturulan bir heyet çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışmaların amacı; devlet teşkilatını daha işler hale getirmek, kırtasiyeciliği kaldırıp, işlemleri kolaylaştırmak; teşkilatta azami tasarruf sağlamak, devlet bütçesinde idari masrafları asgariye indirmek, devlet teşkilatını, hükümet değişmelerinden etkilenmeyecek, yani bakanlar değişikçe tereddüt ve endişelere uğramayacak bir hale sokmaktır. Diğer bir inceleme de teftiş heyetleri vasıtasıyla başlatılmıştır. Bu heyetler, bütün devlet teşekküllerini, şirketlerini kapsamlı bir denetimden geçirecektir. Uygunsuzluk olup olmadığının anlaşılması sonrası;

⁹⁵⁹ Vilayet kongre kararlarına bağlı olarak 1944-1947 senelerinde çıkarılan kanunlar **EK-22**, Sıra No: 153-184.

sadece ana sanayi devletin elinde bırakılacak, diğerleri özel sermaye ve teşebbüslere terk edilecektir. Ayrıca devletin elindeki mensucat fabrikalarının milli veya özel sermayeye bırakılması koşulları da incelenecektir. Ticaret Bakanlığınca da tütün ve sigara ihracının dövize bağlı olmadan yapılabilmesi amacıyla bir dizi tedbirler geliştirilmiştir.⁹⁶⁰

13 Ocak 1948'deki CHP Meclis Grubu genel kurul toplantısında; Orman ve Toprak Kanunlarının bazı hükümlerinin tadili, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Belediye gelirlerinin artırılması ve Milletvekilleri Seçimi Kanunu hakkındaki tasarıların biran evvel gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bunların yanında hükümet, iktisadî bakımdan geniş bir kalkınma planı hazırlamaktadır. Bu planın bir kısmının, ülkenin kendi kaynaklarından, büyük bir kısmının da yabancı kredilerle gerçekleştirilmesi tasarlanmaktadır.⁹⁶¹

Bu arada, DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in 16 Ocak'taki istifasından sonra, 17-19 Ocak tarihleri arasında yapılan DP İstanbul İl Kongresinde, parti içindeki ayrışma iyice su yüzüne çıkmıştır. Öner ve Bayar Grubu şeklinde oluşan bu ikilikte Öner Grubu; Bayar Grubunun partiye hükmetmek isteyerek parti içi muhalefeti ortadan kaldırmaya çalıştığını, İnönü ile Bayar arasında gizli bir anlaşma olduğunu ve bu nedenle CHP'nin DP'ye hoşgörülü davrandığını ve hatta İnönü'nün Bayar'a mali yardımda bulunduğunu ileri sürmektedir.⁹⁶²

1948 yılı Mart ayı sonunda; CHP ve DP içerisinde mutediller (ılımlılar) ve müfritler (aşırılar) olarak iki grup oluşmuştur. CHP'de önceleri 35'ler olarak anılan mutedillere göre ülke; muhalefete saygı gösteren, devlet teşkilatının eşit davranmasını sağlayan, seçimlerin emniyet ve güven içerisinde yapılmasını temin eden bir iktidar partisi ile idare edilmelidir. Celal Bayar'ın yanında yer alan DP'li mutediller de aynı özelliklere sahip bir iktidar partisi düşüncesinde olmakla beraber, iktidara hukuki yollardan gelinmesini arzu etmektedir. CHP'li müfritler, çok partili düzeni bir türlü benimseyememiştir. Demokratikleşme yolunda atılan adımlarda sürekli bir aksaklık beklentisi içine girmişler ve bundan istifade etmeyi, otoriter bir yönetim oluşturmayı tasarlamaktadırlar. DP'li müfritler ise; hukuki yollardan iktidara gelmenin imkânsız olduğunu, yaygın bir teşkilatla iktidarın aniden, adeta bir ihtilal ile ele geçirilmesi gerektiğini düşünmektedirler.⁹⁶³

⁹⁶⁰ Akşam, 10 Ocak 1948.

⁹⁶¹ Akşam, 13-17 Ocak 1948.

⁹⁶² Akşam, 18 Ocak 1948.

⁹⁶³ Akşam, 23 Ocak 1948.

3.4.1. 1948 Yılı Vilayet Kongreleri

3.4.1.1.Seyhan Vilayet Kongresi: Kemal Satır'ın 1950 Seçimleri Hakkında Değerlendirmesi

Seyhan Vilayet Kongresi, 18 Mart 1948 Perşembe günü saat 09.30'da Halkevi sinema salonunda toplanmıştır. Kongreye 115 delege ile şehirde bulunan milletvekillerinden Ahmet Remzi Yüreğir, Makbule Dıplan, Sinan Tekelioğlu, Kemal Satır ve Kasım Ener'le birlikte, Tarsus ve Mersin'den gelen CHP heyetleri, DP Seyhan İl Başkanı Ömer Başeğmez ile davetli DP'liler de katılmıştır. Kongre, Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı İbrahim Burduroğlu'nun kısa bir konuşmasıyla açılmış, Kongre Başkanlığına Kemal Satır, İkinci Başkanlığa Hasan Ataşoğlu, kâtipliklere Bahçe Delegatesi Salim Alkan ile Kozan Delegatesi Emin Kurtoğlu seçilmişlerdir.⁹⁶⁴

Kongre Başkanı Kemal Satır yapmış olduğu konuşmanın başlangıcında, yaşanan sel felaketine değinerek, muhalif partililerin bu konuyu bile politik bir malzeme haline getirdiklerini ve istismar etmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Satır'a göre; yaşanmaya başlayan yeni demokratik hayat çok verimli neticeler verecektir. Çok partili hayata geçişte etkili olan yegâne esas, parti umdeleri arasında yer alan "*İnkılâpçılık*" ilkesidir. Dolayısıyla bütün vatandaşlar bu sistemin yaşatılmasına gayret etmelidir. Polis vazife ve yetkileri ile seçim kanunlarının, muhalefet partisinin yayınladığı "*Hürriyet Misakı*" ile değil, tamamen ülke menfaatleri doğrultusunda değiştirilmekte olduğuna değinen Satır, muhalefet partisi milletvekillerinin asılsız iddialarla CHP'yi hedef almakta olduklarını örneklerle açıklamıştır. Muhalefet partisinin bir kısım unsurlarının memlekette ihtilal yaratmak istediklerini, Türk hâkimlerinin bu gibilere karşı gereken yaptırımları uygulayacaklarını sözlerine eklemiştir. Yapılacak olan milletvekili seçimlerinde, seçim kanununun itiraz edilen bütün noktalarının yeniden düzenlendiğini, seçimlerin kesinlikle kazanılacağını, muhalif parti içerisinde ihtilaf olduğunu beyan etmiştir. Kemal Satır, sözü Adana CHP teşkilatına getirmiş ve Türkiye'nin en güçlü teşkilatı olduğunu, Adana seçimlerinin bu teşkilat sayesinde kazanılacağını, Adana milletvekilleri olarak buna destek olacaklarını belirtmiştir.⁹⁶⁵

⁹⁶⁴ **Türk Sözü**, 19 Mart 1948.

⁹⁶⁵ **Türk Sözü**, 19 Mart 1948.

Vilayet Yönetim Kurulunun yıllık raporu kongreye sunulmuş, onaylanmış ve encümen seçimleri yapılmıştır. Aynı gün, Hesap ve Bütçe Encümenlerinin raporları ittifakla kabul edilmiştir. Bundan sonra ilçelerin ve merkezin dileklerini ihtiva eden rapora geçilmiştir. Seyhan sulama kanalının biran evvel bitirilmesi; Seyhan setlerinin yapılması; toprak dağıtım komisyonları tarafından dağıtılan arazilerin bataklık olması nedeniyle taksitlerinin şimdilik alınmaması; pamuk ve buğday fiyatlarının önceden ilan edilmesi; Karataş ve Tuzla yolunun biran evvel yapılması; zirai makinelerin çiftçiye taksitle verilmesi; Adana Ticaret ve Ekonomi Okulunun biran evvel açılması; Toroslar'da bir sanatoryum açılması; çeltik ziraatının bir patron ziraatı olmaktan kurtarılarak, aile ziraatı haline getirilmesi yolunda bir kanun yapılması konuları dikkati çeken dileklerdir.⁹⁶⁶

Dileklerle ilgili olarak; Gani Girici, okullarda kötü ideoloji sahibi hocaların sadece okullardan çıkarılmakla kalmayıp ayrıca mahkemeye verilerek cezalandırılmalarını, Karşıyaka civarında milyonlarca liralık yatırımın boşa gittiğini, bunun hesabının milletvekilleri tarafından verilmesi gerektiğini; Kozan Delegatesi Emin Kurtoğlu, kanun gereği ilçelerde bir eczane olduğundan halkın ilaç sıkıntısı çektiğini, çiftçiler için gelen zirai makinelerin şehirlerde eriyip gittiğini belirtmişlerdir. Belediye Başkanı Hazım Savcı, asılsız haberlerden yakınmış, Çiftçi Birliği Başkanı Fazlı Meto ve Kasım Ener de Donatım Kurumu binasının bu seneki bütçeyle mutlaka bitirilmesi gereğini gündeme getirmişlerdir.⁹⁶⁷ Oturum sonunda yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri gizli oylamayla belirlenmişlerdir.⁹⁶⁸

Seyhan'da yapılan kongrede Kemal Satır'ın yapmış olduğu konuşmada değindiği konular önem arz etmektedir. Belirtmiş olduğu hususlar, dönem içerisinde muhalif parti üyeleri ve basın tarafından istismar edilen konulardır. Bunun yanında, delegelerin üzerinde durduğu konuların başında ise bir türlü çözüm getirilemeyen Seyhan nehri ile ilgili problemler gelmektedir. Çeltik ziraatının büyük iş adamlarının elinden çıkarılarak, aile ziraatı durumuna getirilmesi ile eğitim ihtiyaçları hakkındaki taleplerin önemle üzerinde durulması gereken sorunlar olduğu değerlendirilmektedir.

⁹⁶⁶ **Türk Sözü**, 19 Mart 1948.

⁹⁶⁷ **Türk Sözü**, 19 Mart 1948.

⁹⁶⁸ Yönetim Kurulu; İbrahim Burduroğlu, Hazım Savcı, Osman Toroslu, Süleyman Özerdil, Halil Savatlı, Ahmet Sapmaz, Hasan Atıl, Nevzat Güven, Şükrü Güven, Nejat Rona, Nihat Oral seçilmişlerdir. Kurultay; Şükrü Kaya, Abbas Ülkü, Osman Kaya, Selim Akkan, Abdurrahman Şeref Uğur, Nuri Şimşek, Şinasi Yıldırım, Mehmet Saygılı, Orhan Toroslu, Mithat Saraçoğlu, Ferit Celal Güven, Kerim Uluscutürk, Hasan Ataşoğlu, Fehmi Behlil, Hamit Özsırkıntı ve Süleyman Oğuz; **Türk Sözü**, 19 Mart 1948.

3.4.1.2. Başkent'in Seçim Öncesi Talepleri ve Bakanların Açıklamaları

Ankara Vilayet Kongresi, 26 Mart 1948 Cuma günü 10.00'da Vilayet Yönetim Kurul Başkanı İbrahim Kemal Oran başkanlığında açılmıştır. 173 delegenin iştirak ettiği kongrede; Başbakan Hasan Saka, Başbakan yardımcısı Faik Ahmet Barutçu, şehirde bulunan bakanlar, CHP Genel Sekreteri Tefik Fikret Sılay, Genel Sekreter yardımcısı Cevat Dursunoğlu CHP Ankara bölge müfettişi Seyhan Milletvekili Kemal Satır, milletvekilleri, Demokrat Parti temsilcileri, gazeteciler ve kalabalık bir dinleyici kitlesi hazır bulunmuştur.⁹⁶⁹

Başkan İbrahim Kemal Oran'ın, kısa bir konuşmasıyla açılan kongrede Başkanlığa Merkez Delegeesi Namık Ambarcıoğlu, İkinci Başkanlığa Polatlı Delegeesi Muhterem Evinay, kâtipliklere Nallıhan Delegeesi Cevdet Eren ile Polatlı Delegeesi Galip Tekeli seçilmiştir. Vilayet Yönetim Kurulunun 1947 - 1948 raporu okunmuştur.⁹⁷⁰

Yönetim Kurulu Raporunda belirtilen ve devletin daha esaslı tedbirler alması gereken hususlar; vilayet sınırları içerisinde oturumla ilgili sorunları giderecek uygulanabilir ve basit bir iskân politikasının uygulanması; orman içinde oturan, toprağı kendisine yetmeyen halka toprak verilmesi; tarım usullerini ıslah ederek üretimi artıracak tedbirlerin geliştirilerek halka ulaştırılması; hayvancılığın ıslah edilmesi, verimin artırılması, otlakların belirli bir düzene sokulması, çayır ve yoncalıkların kurulması; meyveciliğe, bağcılığa, sebzeçiliğe ve diğer yardımcı üretim unsurlarına önem verilmesi; bölgedeki küçük el sanatlarının korunması, gerekli hammaddenin köylünün kolayca temin edebileceği hale getirilmesidir. Raporda ayrıca; kurultayda alınan kararlar çerçevesinde; seçim usulü, partinin yeniden teşkilatlanması, parti merkez ve taşra unsurlarıyla irtibatın daha sıkı ve sürdürülebilir durumda olmasıyla çalışmaların daha verimli olacağı belirtilmektedir. Muhalif partinin, Ankara vilayetinde yapmakta olduğu propagandalarda haksız ve demokrasi ilkelerine aykırı davrandığı, partiye ağır ithamlarda bulunduğu dile getirilmekte, buna karşı yöneltilen bilgilendirme ve aydınlatma faaliyetlerine yer verilmektedir.⁹⁷¹

Ankara Vilayetinin talepleri; geçim ve üretim; milli eğitim işleri; sağlık işleri ve diğer medeni ihtiyaçlara yönelik olanlar; üretimi artırmaya yönelik krediler, doğal afet ve

⁹⁶⁹ Delege katılım durumu: Ayaş ilçesi (17), Bala (11), Beypazarı (12), Çankaya (12), Çubuk (11), Haymana (12), Kalecik (9), Keskin (11), Kırıkkale (15), Kızılcahamam (14), Merkez (23), Nallıhan (12), Polatlı (10), Şereflikoçhisar (10) 179 delegenin 173'ü katılmıştır; **Ulus**, 27 Mart 1948.

⁹⁷⁰ **CHP Ankara İl Kongresine Sunulan 1947-1948 Çalışma Raporu**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

⁹⁷¹ **CHP Ankara Vilayet Kongresine Sunulan 1947-1948 Çalışma Raporu**, s. 23.

zararlara uğrayan üreticilere yapılacak yardımlar; zirai alet ve nakil vasıtaları için sağlanacak krediler; gaz ve pamuklu bez dağıtımı ile orman ve tiftikle ilgili konular şekilde gruplandırılmıştır. Vilayetin 1946 yılı toplam 458 talebinin, 304'ne olumlu cevap verilmiştir. Karşılama oranı % 66'dır.⁹⁷²

27 Mart günü yapılan toplantıda; seçilen encümenlerin hazırladıkları raporların okunmasına geçilmiştir. Dilek Encümeni Raporunda, 19 yeni dilek de bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığını ilgilendiren, 45'e yakın dileğin okunmasından sonra İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle, tüm dilekleri ayrıntısıyla incelediğini, bakanlığa düşen görevleri ilgili bürolara ayrı ayrı verecek şekilde hazırlık yaptığını belirttikten sonra, hükümetin ve partinin müşterek emellerinin memleketi kalkındırmak, ihya etmek, geliştirmek olduğuna göre, bütün dileklerin imkân dâhilinde yerine getirileceğini ifade etmiştir. Tüm delegelerin en büyük derdi olan mülki teşkilâtın yeniden yapılanması ve köy kalkınmasının sağlanması için hükümetin ne düşündüğü hakkında bakan; İller İdaresi Kanunu ile Mahallî İdareler Kanunu tasarılarının hazırlanmış olduğunu Bakanlar Kurulunun gündemine girdiğini, Bakanlar Kurulunda görüşülüp kabul edildikten sonra Büyük Millet Meclisine arz edileceğini belirtmiştir.

Bakana göre; Mahalli İdareler Kanununda yetki genişliği esasına dayalı tam bir otonomi prensibi ve rejimi kabul edilmiştir. Böylece Genel Meclisler; tamamen yetkili tarz ve şekilde bütçelerini tertip ve tanzim edebilecek, bunun tatbikatını sağlayabilecek ve bir karar müessesesi olmak hakkını elde edeceklerdir. Tasarı kanun haline geldiğinde valiler umumi idarede ve mahallî idarede yetki genişliği esasına bağlı olarak icra organı halinde kalacak ve umumi meclislere içlerinden seçilecek kimseler başkanlık edecektir. Kabul edildiği takdirde mahalli idareler için bu şekilde geniş bir kalkınma imkânı hazırlanmış olacaktır. Aynı çerçevede henüz incelenmekte olan Köy Kanununda, köylerin kalkınması ve köylerin ihtiyacını sağlayabilecek her türlü tedbir de alınacaktır. Halka iyi muamele yapılması ve halkın işlerinin zamanında görülmesi hakkında; hükümet ve bakanlığın bunu gerçekleştirmek zorunluluğunda olduğunu, halka kötü muamele yapanların, işlerini zamanında görmeyenlerin tereddütsüz ve derhal cezalandırıldıklarını belirtmiştir.⁹⁷³

Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek'e göre su meselesinin başında baraj işleri gelmektedir. Ayaş'ta ve Çubuk'ta büyük barajların yapılması için bu yaz incelemelere başlanacaktır. Diğer taraftan Kalecik ovasının sulanmasını sağlayacak olan Uludere

⁹⁷² CHP Ankara Vilayet Kongresine Sunulan 1947-1948 Çalışma Raporu, s. 29-125.

⁹⁷³ Ulus, 28 Mart 1948.

bendinin inşası için de tetkikler yapılmaktadır. Bakanlık bütün dileklere önem vermektedir. Şereflikoçhisar Delegelerinin, Peçenek deresinin ve diğer bataklıkların kurutulması için ihtiyaç duydukları makineler verilecektir. Bakan; yol meseleleri hakkında şunları ifade etmiştir; “*Kırıkkale delegeleri Kırıkkale-Kalecik yolunun yapılmasını istediler. Bayındırlık Bakanlığı Kırıkkale-Kalecik yolunu devlet yolları arasına almak üzeredir. Bu olur olmaz, ödenek tahsis edilecektir. Bala ilçesi delegelerinin dileğine gelince Ankara - Konya yolu Çatallar ve Şeker köylerinden geçmektedir. Bala’dan Kayseri - Ankara yolu geçecektir. Bu yol da asfalttır.*”

Kasım Gülek, diğer ilçelerin yol ihtiyaçlarına da temas etmiştir. Kırıkkale - Ankara şosesinin 2,5 milyon liraya çıkacağını belirtmiş ve Şerefli Koçhisar - Ankara yolunun 3 milyon liraya çıkacağını ve 3 sene içinde tamamlanmış olacağını; Ulus Meydanı - Esenboğa uçak meydanı yolunun Çubuk’a kadar uzatılacağını belirtmiştir. Yol ve su davalarının mahalli olarak değil memleket ölçüsünde değerlendirilmesi gerektiğini; hükümetin esas politikalarından birinin yol politikası olduğunu; hükümetin, memleketin muhtelif yerlerindeki bölgeleri sel ve seylâp felaketlerinden kurtarmak için esaslı surette çalışmalara başladığını ve gereken tedbirleri aldığını açıklamıştır.⁹⁷⁴

Hesapları İnceleme, Bütçe, Halkevleri ve Halkodaları Encümen raporları okunmuş ve tamamı kabul edilmiştir.

28 Mart Pazar günü devam eden kongre çalışmalarında; Milli Savunma, Adalet, Tarım ve Milli Eğitim Bakanlıklarını ilgilendiren halk dilekleri üzerinde görüşmeler olmuştur. Milli Savunma Bakanı Münir Birsnel, Adalet Bakanı Şinasi Devrim, Tarım Bakanı Tahsin Coşkan, kapsamlı açıklamalarda bulunmuşlar ve delegelerin her birinin dileklerine ayrı ayrı tatmin edici cevaplar vermişlerdir.⁹⁷⁵ Gizli olarak yapılan seçimlerle yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve kurultay delegeleri belirlenmiştir.⁹⁷⁶

Kongreye katılım durumu dikkate alındığında, hükümet tarafından vilayet kongrelerine büyük önem verildiği görülmektedir. Mülki teşkilatın yeniden yapılanması hakkında tasarı halinde olan kanunların yürürlüğe konulmasıyla, özellikle vilayet idari sorunlarının çözümlenebileceği, tereddütlerin giderilebileceği düşünülmektedir. Kongre

⁹⁷⁴ **Ulus**, 28 Mart 1948.

⁹⁷⁵ **Ulus**, 29 Mart 1948.

⁹⁷⁶ Yönetim Kurulu; Ragıp Tüzün, Mustafa Kınacı, Rauf Baykan, Naşit Hakkı Uluğ, Burhan Çakır, Fuat Börekçi, Sadi Batu, İbrahim Kemal Oran, Halil Naci Mıhçıoğlu, Cafer Tüzel, Mümtaz Yağcı seçilmişlerdir. Kurultay; Ragıp Tüzün, Namık Ambarcıoğlu, Kemal Büke, Fahri Daldal, Kemal Günal, Mustafa Keskin, Hakkı Mumcuoğlu, İbrahim Kemal Oran, Hüseyin Öker, Mecdi Sayman, İlhami Sarıcıoğlu, Şükrü Tulum, Sabit Kocabey, Mustafa Başer; **Ulus**, 29 Mart 1948.

görüşmeleri esnasında delegelerin fikir ve görüşlerini tam bir serbestlikle dile getirdikleri, bakanlara sorular yönelttikleri ve tartışıkları tespit edilmiştir. Bu durum, parti içi demokrasinin devam ettiğinin bir göstergesidir. Yaklaşan seçimler öncesi delegelerin talepleri ağırlıklı olarak şehrin geçim şartlarının iyileştirilmesi, şehrin imarı ve çevre vilayetler ile ilçelere bağlantı yollarının yapılmasıdır. Kongreye katılan bakanların açıklamaları da bunların sağlanacağı yöndedir. Başkent ve diğer büyük vilayet kongrelerine, 1946-1948 döneminde çok sayıda bakanın katıldığı görülmektedir. Böylece, sorunların yerinde tespit edilip ilk elden çözümlenmesi için tertip alındığı, parti politikalarının geliştirilmesine imkân sağlandığı, halkın nabzının tutulduğu ve delegelerin hükümete güven duymalarının amaçlandığı değerlendirilmektedir.

3.4.1.3. Muhalefetle Mücadele ve Bursa'da Partinin Hassas Tarafları

Bursa Vilayet Kongresi, 4 Nisan 1948 Pazar günü saat 10.00'da Bursa Belediyesi salonunda toplanmıştır. Kongreye Bursa'nın 10 ilçesinden seçilmiş olan delegelerin yanı sıra; CHP Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Dursunoğlu, CHP Divan Üyesi Dr. Ahmet Selgil, Ankara Milletvekili ve Bütçe Komisyon sözcüsü Muammer Eriş, Bursa Milletvekilleri Atıf Akgüç, Sadık Tahsin Arsal, Zehra Budunç, Fahri Bük, Aziz Duru, Ahmet Münür Erkan, Abdurrahman Konuk, Cemil Öz, Muhittin Baha Pars, Faik Yılmaz İpek; CHP Bursa Vilayeti ve İlçeleri yönetim kurulu üyeleri, şehrin birçok ileri gelen şahsiyetleri, gazeteciler ve dinleyiciler katılmıştır. Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Reşat Türel kısa bir açış konuşması yaptıktan sonra, Kongre Birinci Başkanlığına Merkez Delegatesi Ali Ulvi Boysan, İkinci Başkanlığına İznik Delegatesi Mehmet Sindel, kâtipliklere de Orhaneli Delegatesi Mehmet Erdem ile İnegöl Delegatesi Şükrü Aybar seçilmişlerdir. Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Reşat Türel tarafından yönetim kurulu raporu okunmuştur.⁹⁷⁷

Vilayet Yönetim Kurulunun iki yıllık faaliyeti kapsayan raporda; öncelikle yönetim kurulunun son on beş ayı çok çetin bir mücadeleyle geçirdiği, her şeyi istismara çalışan yeni bir rekabetle karşı karşıya olunduğu belirtilmektedir. CHP Hükümeti'nin bir yandan dış siyaset ilişkilerini düzenlemeye çalışırken, diğer yandan içte de muhalefete karşı bir mücadeleye giriştiği açıklanmaktadır. Muhalefetin her yapısını kayıtsız şartsız kötilediği, sürekli tahriklerde bulunduğu siyasal bir ortamda birlik ve beraberlik içinde karşı koymanın gerekliliği belirtilmekte ve yaşanan siyasal gelişmeler anlatılmaktadır. Dönem

⁹⁷⁷ İlçeler: İnegöl, Yenişehir, Gemlik, Mustafa Kemal Paşa, Mudanya, İznik, Orhangazi, Karacabey, Orhaneli, Bursa Merkez İlçesi; **Ant**, 3-5 Nisan 1948.

içerisinde yapılmış olan şehir, ilçe ve köylerdeki muhtar seçimlerinde 761 köyün, 749'unda CHP'li adayların, 11 köyde DP'li, 1 köyde de bağımsız adayın kazandığı belirtilmektedir. Bütün parti üyelerine parti cüzdanı ve rozetinin dağıtıldığı; idare heyetinin partili-partisiz bütün vatandaşlara eşit olarak yaklaşarak sorunlarıyla yakından ilgilendiği; özellikle sağlık sorunlarıyla ilgili çalışmalarda bu ilginin daha da artırıldığı; su baskınlarından zarar gören vatandaşlara gereken her türlü yardımın yapıldığı; yönetim kurulunun muntazaman toplantılarını yaptığı ve vilayetle ilgili kararlar aldığı açıklanmaktadır. Rapor, kongre heyeti tarafından kabul edilmiş, encümen seçimleri yapılmıştır. Aynı gün saat 14.00'te Başkan Boysan tarafından açılan oturumda ise Bütçe, Hesapları İnceleme ve Halkevi Encümen raporları okunarak kabul edilmiş ve Dilek Encümeni raporunun görüşülmesine geçilmiştir.⁹⁷⁸

Dilek Encümeni sözcüsü Merkez Delegatesi Turgut Karatal, birçok ilçelerde kesinlikle yapılması gereken işler hakkında izahatta ve tekliflerde bulunmuş, özellikle köylerdeki okul ve öğretmenlerin durumu üzerinde durmuştur. Gençliğe verilecek terbiye konusuna da değinen Karatal, memleketin geleceğinin teslim edileceği nesillerin istenilen şekilde yetiştirilmesi için bu konunun çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Çeltik ve orman meselesinin önemli bir dert halinde çözüm beklediğini açıklayan Karatal, Gemlik iskelesinin de süratle yapılması gerektiği hakkında kongrenin dikkatlerini çekerek sözlerine son vermiştir. Karacabey Delegatesi Av. Kasım Alp, Karacabey'deki su baskınları hakkında teknik açıklamalarda bulunmuştur. Aynı konuda Mustafa Kemal Paşa Delegatesi Sami Dünder da açıklamalarda bulunmuş, sel felaketlerinin mahalli sebeplerini ve Marmara Denizine kadar uzanan derelerin denize döküldüğü boğaz bölgesinde kapsamlı bir temizlik yapılmasının zorunluluğundan bahsetmiştir. Yenişehir Delegatesi M. Ali de su taşkınlarının buğday yetiştiriciliğine verdiği zararı açıklamıştır. Turgut Karatal ve diğer birkaç delege komünizmle mücadelenin gerekleri hakkında konuşmuşlardır. Ankara Milletvekili Muammer Eriş de son dönemlerde mecliste önemli bir mevzu olan milletvekili maaşları hakkındaki gelişmeleri açıklamıştır. Tütün meselesi (üretimi, satışı ve tekel faaliyetleri) üzerinde söz alan delegeler, kongrenin bu konuya önemle el atmasını ve bakanlıklar nezdinde girişimlerde bulunulmasını talep etmişlerdir.

Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars, görüşmelerde geçen bütün konular hakkında fikirlerini beyan etmiş ve mecliste bu konular üzerinde yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermiştir. Diğer bir milletvekili Fahri Bük ise orman kanunu ve orman mevzuları üzerinde

⁹⁷⁸ Ant, 5 Nisan 1948.

açıklamalarda bulunmuştur. Cevat Dursunoğlu; öncelikle kongredeki görüşmelerin verimliliği ve Bursa halkının CHP'ye karşı tutum ve davranışından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Özellikle gençlerin parti işleriyle yoğun olarak uğraştığını görmekle, geleceğe güvenle bakılabileceğini ifade etmiştir. Yenişehir'deki okul binasının yapılması için Ankara'da girişimlerde bulunacağına söz vermiştir. Bursa halkevinin de yarım kalan inşaatına mutlaka el atılacağını belirtmiştir. Muhalefet partisine ise çok şiddetli karşı çıkmaların uygun bir yol olmadığını, onların siyasette daha yeni olduklarını, zamanla onların da gelişmelerini tamamlayarak normal bir siyasi parti özelliklerini taşıyacaklarını sözlerine eklemiştir. CHP'nin propagandasının açık, samimi ve dürüst olduğunu ve bu yoldan da ayrılmayacağını belirtmiştir.⁹⁷⁹ Oturum sonunda gizli olarak yapılan oylamayla Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri seçilmiştir.⁹⁸⁰

Bursa'da düzenlenen kongrede üzerinde önemle durulan hassasiyetlerden birinin eğitim ve öğretim meselesi olduğu, bu amaçla okul ve öğretmen ihtiyacının süratle karşılanması gerektiği öne sürülmektedir. Diğer yandan, özellikle akarsuların ıslahı ve bataklıkların kurutulmasıyla bölge tarım arazilerinin elverişli bir şekilde kullanılması, bölgede yaşanan su taşkınlarının da önlenmesi dikkat çeken talepler arasındadır. Siyasi gelişmeler açısından ise, muhalif partinin sınır tanımayan propagandasından Bursa'nın da önemli ölçüde etkilenmiş olduğu görülmektedir.

3.4.1.4. İzmir'de Demokrat Parti'nin Durumu ve Yeni Asır Gazetesi

İzmir Vilayet Kongresi, 3 Nisan 1948 Cumartesi saat 14.15'te İzmir Halkevinde toplanmıştır. Kongreye, İzmir'in 15 İlçesinden 147 delegenin yanı sıra; CHP Meclis Grubu Başkan Vekili eski Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Milli Savunma Bakanı Münir Birsnel, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Behçet Uz, Ticaret Bakanı Mahmut Nedim Gündüzalp, İzmir ve Manisa Milletvekilleri, Belediye Reisi Reşat Leblebicioğlu, DP Vilayet Yönetim Kurulu üyelerinden Haydar Dünder, Galip Serter, Dr. Hüsamettin Petek katılmışlardır. Ayrıca kongreyi büyük bir halk kitlesi de izlemiştir. Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Nazif Çağatay tarafından açılan kongrede, Birinci Başkanlığa İzmir İlçe İdare Kurulu Başkanı Hulusi Selek, İkinci Başkanlığa Ödemiş Delegatesi Fethi Uyguner, kâtipliğe Bayındır

⁹⁷⁹ **Ant**, 5 Nisan 1948.

⁹⁸⁰ Yönetim Kuruluna; İbrahim Alp, Fazıl Erman, Cezmi Mete, Rıza İlova, Burhanettin Ersöz, Durmuş Erginsoy, Reşat Türel, Sait Ete, Fahri Batıca, Ahmet Eker, Muhittin Dinçsoy; Kurultay delegeliklerine; Fazıl Erman, Mehmet Sindal, Osman Yılmaz, Fahri Batıca, Refik Atalay, İbrahim Alp, Reşat Türel seçilmişlerdir; **Ant**, 5 Nisan 1948.

Delegesi Recep Eriç seçilmişlerdir.⁹⁸¹

Vilayet Yönetim Kurulu Raporunda; yeniden teşkilatlanma ve 15 aylık dönem içerisinde yapılan çalışmalara yer verilmiştir. 1947 yılı için dileklerle ilgili çalışmaların süratle tamamlandığı, ilgili makamlara iletilenlerin önemli bir kısmının gerçekleştirildiği, zaman içerisinde yapılacakların da hassasiyetle takip edildiği belirtilmektedir. Halen İzmir’de 22 Halkevi ve 173 Halkodası faaliyet göstermektedir. Devre içinde Halkevlerine 62.700 lira, halkodalarına da tesis ve inşa masrafları için 5.170 lira yardım yapılmıştır. Ödemiş, Bayındır, Dikili ve Kemalpaşa’da başlayan Halkevi inşaatları için 270.791 lira, Eşrefpaşa ve İkiçeşmelik Halkevleri inşaatı için 10.498 lira ödenmiştir. Raporda; Halkevlerine verilmesi tasarlanan hükmi şahsiyet ile ilgili parti divanınca yetki verilmesi, talimatnamelerinin tasarlanan yeni şekle göre düzenlenmesi teklif edilmektedir.⁹⁸²

Sosyal yardım faaliyetleri kapsamında, hasta ve fakir vatandaşlara yapılan yardımlardan bahsedilmekte, en fazla yardımın ise eğitim alanında başarı gösteren çocuklara yapıldığı, üniversitelerde 11, lise ve diğer okullarda 14 öğrencinin okutulduğu belirtilmektedir. Ayrıca fakir öğrencilere 12.000 lira civarında yardım yapıldığı ifade edilmektedir. Gençlik ve spor kulüplerine hiçbir siyasal ayırım gözetilmeksizin yapılan yardımlardan bahsedilmektedir.⁹⁸³

İlçelerde düzenlenen kongrelerde ülkenin her türlü sorununun görüşüldüğü, özellikle siyasal gelişmeler çerçevesinde muhalif partiyle olan ilişkilerin önem kazandığı, görüşlerin saygı ve sevgi çerçevesinde dile getirildiği üzerinde durulmaktadır. Her ilçe kongresinde mutlaka Vilayet Yönetim Kurulundan temsilci bulundurulması sağlanmıştır. Devre içerisinde yapılan köy muhtarları ve ihtiyar heyetleri ile mahalle ihtiyar heyetleri seçimlerinde, CHP’nin 565, DP’nin 73, müstakillerin ise beş köyde başarı sağladıkları, halkın tüm seçim ve diğer toplantılara büyük bir heyecanla katıldığı belirtilmektedir.⁹⁸⁴

Raporda dile getirilen; *“Memleketimizin büyük ve küçük davalarında yapıcı ve yaratıcı rolünü ifa eden partimizin, aynı kudret ve aynı hızla bu memlekete daha büyük hizmetler vereceğine inanıyor ve Halk Partisinin iktidarı daha uzun seneler muhafaza etmesinin bu memleketin hayrı ve istikbali için zaruri olduğuna kani bulunuyoruz”* sözleri,

⁹⁸¹ Delegeler: Bayındır (10), Bergama (9), Çeşme (7), Dikili (5), Foça (5), Merkez (37), Karaburun (6), Kemalpaşa (7), Kuşadası (8), Menemen (7), Ödemiş (16), Seferihisar (7), Tire (10), Torbalı (7), Urla (6); Toplam 147. **Anadolu**, 4 Nisan 1948.

⁹⁸² **Anadolu**, 4 Nisan 1948.

⁹⁸³ **Anadolu**, 4 Nisan 1948.

⁹⁸⁴ **Anadolu**, 4 Nisan 1948.

kongre tarafından büyük tezahüratla karşılanmıştır.⁹⁸⁵ Ancak aynı satırları “Yeni Asır” gazetesi, kongrede “İktidarda uzun seneler kalmaktan bahsedildi, Demokrat Partiye çok ağır hücumlar yapıldı. Cumhuriyet Halk Partisi’nin bir garabeti daha: kendilerinden olmayanları daha tanıyamamışlar!” şeklinde vererek, bölgede sürdürülen propaganda yarışına yeni bir ivme kazandırmıştır.⁹⁸⁶

Tire’den Ahmet Gündoğdu raporu onaylamakla beraber, DP’nin Türk köylüsünün sefaletinden bahsetmesine temasla; “DP Başkanı Celal Bayar, bakan ve başbakan iken Türk köylüsü bugünkü durumdan daha mı müreffeh idi?” sorusunu sormuş ve Celal Bayar’la arkadaşlarının Türk milleti için tecrübe edilmemiş meçhul hazineler olmadığını belirtmiştir. İzmir Delegeşi Necdet Öktem, siyaset sahnesinde yaşanan asıl meselenin, parti teşkilatının hükümet yönetimine hâkim olamamasından kaynaklandığını belirtmiştir. 1943 senesinde Tek-Parti yönetimini savunan Yeni Asır Gazetesinin CHP’ni arkadan vurarak ikiyüzlü hareket ettiğini, CHP azası olan yazarlarının derhal partiden atılması gerektiğini savunmuştur. İzmir Delegeşi Ali Eriştin de aynı görüşe katılmış, Anadolu ve Dokuz Eylül Gazetelerini tutumlarından dolayı övmüştür. Urla Delegeşi Adil Baltalı yaptığı uzun konuşmada, karşı parti çalışmalarının kanun ve nizam dinlemeyen bir duruma ulaştığını, bazı Urlalı vatandaşların “Bu hükümetin emrinde ben asker olarak düşmana kurşun atmam” dedirtecek kadar mücadelenin kötüye kullanıldığını söylemiştir. İzmir Delegeşi Reşat Selamoğlu, gençlik teşkilatları ve küçük kademelere karşı yeterince ilgi gösterilmediğini, hayat pahalılığının arttığı bir dönemde milletvekillerinin maaş ve yolluklarının artırılmasının yerinde olmadığını beyan etmiştir. Emekli General Fevzi Akarçay’a göre, gerçek bir demokrasi ortamında olması gerektiği şekliyle muhalefet partisi, üzerine düşen denetleme ve tenkit görevini yerine getirememiştir. Aksine milleti bölmeye, bütünlüğünü bozmaya, bağımsızlığını tehlikeye düşürmeye, kardeşi kardeşe düşman etmeye çalışmaktadır. Akarçay DP propagandasını örnekler vererek tenkit etmiştir. İzmir Delegeşi Seyfi Özgizler, halkevi çalışmalarının; Menemen Delegeşi Muhittin Çiftçi İdare Kurulunun köylülerle temasının yetersizliğinden bahsetmişlerdir. Yapılan tenkitlere İl İdare Kurulu Başkanı Nazif Çağatay cevap vermiştir. Çağatay, özellikle Yeni Asır gazetesinin tutumu hakkında yönetim kurulunca alınacak karara göre işlem yapılacağını belirtmiştir. Meslek kuruluşlarının kendi bünyelerindeki seçimlere karışılmasını istemedikleri halde DP’nin bu işe de karıştığından yakınmıştır. Encümen seçimleri

⁹⁸⁵ Anadolu, 4 Nisan 1948.

⁹⁸⁶ Yeni Asır, 4 Nisan 1948.

yapıldıktan sonra kongre çalışmalarına ara verilmiştir.⁹⁸⁷

4 Mayıs'ta kongrenin ikinci gün çalışmalarına devam edilmiş, dileklerin görüşülmesine geçilmiştir. Dr. Avni Karabece; Ekonomi, Ticaret, Tarım, Tekel ve Çalışma işlerinin mahalli ihtiyaçlara uygun şekilde ıslahını, bunu düzenlemek üzere Danıştay, Sayıştay, Yargıtay, Milli Savunma ve Sağlık Şuralarına dâhil kişilerle üniversitelerin muhtelif şubelerinden birer profesörden ve serbest meslek vatandaşlarından oluşan bir inceleme kurulunun teşkil edilmesini istemiştir. Bütün partilerin memleket menfaati için gayret göstermesi gerektiğini belirten Karabece, karşılıklı saygı ve sevgiye dayanmayan bir demokratik ortamın mümkün olmadığını dile getirmiştir.⁹⁸⁸

Veteriner Şükrü Pamırtan; veterinerlerin sağlık bakanlığına bağlanmasını, eski emeklilerin yeni emekliler derecesinde maaş almalarının sağlanması, köylere verilen un miktarının artırılması, Merinos davasının Menderes bölgesinde ele alınmasını talep etmiştir. Delege Abdullah Demir; Zirai Donatım Kurumunun Türk köylüsüne daha yararlı aletler temin etmesini, orman meselesinin biran evvel halledilmesini, muamele vergi sisteminin düzeltilmesini, köy ve şehir okullarının aynı tedrisatı uygulamasını teklif etmiştir. İsmail Ersavaş; köy okullarından ziraat derslerinin kaldırılması, komünizmle mücadelenin daha etkin hale getirilmesini talep etmiştir. Fahri Berker; devletin hayatı ucuzlatma çareleri geliştirmesini, nakliyatın ucuzlatılmasını istemiştir.⁹⁸⁹

Raif Cilasun; giyim eşyasının ucuzlatılmasını, propaganda adı altında halkı birbirine düşürecek neşriyata izin verilmemesini, gerekirse bu konuda bir kanun çıkarılmasını, kiraların artırılmasını talep etmiş, kongre bu talebi evlerde % 50, dükkânlarda % 100 oranında uygulanmak üzere kabul etmiştir. Rauf Sarıtepe, hükümetin tütün politikasını üreticilerin lehine olarak yeniden düzenlemesini, fazla pamuğun ihracatı ile ilgili tedbir alınmasını talep etmiştir. Ödemiş Delegesi Mazhar Başoğlu sunduğu iki önergede; kanunların milli bünyeye uygun olarak yeniden tanzim edilmesini, bu amaçla bir teşekkülün oluşturulmasını; anayasa teminat müessesesinin yasada yer alması hususlarını teklif etmiş, her iki önergenin de önemlerine binaen yeni yönetim kurulunca bir kere daha incelenerek, üst makamlara bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Tire Delegesi Adnan Tuzcu; son çıkan ve büyük kayıplara sebep olan yangınların sorumlularının bulunarak cezalandırılmasını, abidelerin ve eski eserlerin bakımlarına gereken önemin verilmesini,

⁹⁸⁷ **Anadolu**, 4 Nisan 1948.

⁹⁸⁸ **Anadolu**, 5 Nisan 1948.

⁹⁸⁹ **Anadolu**, 5 Nisan 1948.

sulama işlerinin ıslahını, talep etmiştir.⁹⁹⁰

Urla Delegesi İbrahim Elmalı; hükümetin tütün işleriyle daha etkili olarak ilgilenmesini, tarım alet ve ilaçlarının ucuzlatılmasını, tohum dağıtım işlerinin düzenlenmesini, muzır hayvanlarla mücadelenin artırılmasını istemiştir. Muhittin Çiftçi, bölgedeki sulama kanallarının ıslahını; Reşat Selamoğlu, devlet dairelerinde henüz gerçekleşemeyen inkılâbın biran evvel uygulanmasını, spor talimatnamesinin yeniden düzenlenmesini talep etmişlerdir. Necdet Öktem; okullarda ahlak dersi verilmesini, Ege Üniversitesinin açılmasını, komünistlerle etkin mücadele edilmesini, hastanelerin bakımı ve ıslahını, İzmir’de bir adalet sarayı inşasını, askeri temyizın Yargıtay’a bağlanmasını, balıkçılığın teşvik ve desteklenmesini, parti tüzüğünde bazı değişikliklerin yapılmasını istemiş, son gelişmeler üzerine Yeni Asır gazetesi sahibi Ali Şevket’in partiden ihraç edilmesini teklif etmiştir. Oturum sonunda yapılan gizli oylamayla, yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri seçilmiştir.⁹⁹¹

İzmir’de yayınlanan Yeni Asır Gazetesi’nin yıllarca CHP’nin yanında yer alması ve yeni dönemde DP’yi destekler bir duruma girmesi, kongreye katılan hemen bütün delegelerin üzerinde durduğu ve yakındığı bir konu olmuştur. Bunun yanında DP’nin, propaganda ve teşkilatlanma çalışmalarında, kanunlara ve kurallara uymayan tavırları dile getirilmektedir. Esasen delegelerin bütün rahatsızlığının, Celal Bayar’ın İktisat Vekilliği ve Başbakanlığı döneminde Ege Bölgesinde kendine müzahir bir teşkilatlanma çalışmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Bu konu açık ve net bir şekilde dile getirilmiş olmasa bile, kongre görüşmelerine ilişkin belgelerden, CHP 1947 Büyük Kurultay tutanaklarından anlaşılması mümkündür. Kongre, görüşmelerinde de böyle bir çalışmanın varlığından haberdar olamamanın sıkıntısı hissedilmektedir. DP tarafından sürdürülen propaganda çalışmalarının, bir siyasi parti programının tanıtılmasından ziyade, bölge halkını bölmeye yönelik olması dile getirilmekte ve gelecekte yaşanması muhtemel olaylara dikkat çekilmektedir. Bölge delegelerinin talepleri arasında ön plana çıkan “Tütün Meselesi”nin henüz tam olarak çözümlenemediği görülmektedir.

⁹⁹⁰ **Anadolu**, 5 Nisan 1948.

⁹⁹¹ Yönetim Kurulu Asil; Emekli Gen. Fevzi Akarçay, Av. Nazif Çağatay, Av. Necdet Öktem, Av. Hulusi Selek, Haydar Aryal, Dr. Avni Karabece, Kerim Beşerler, Dr. Mustafa Sakarya, Av. Baha Nasuh Yörük, tüccarlar Safa Kasapoğlu ve Atif Olgaç. Yedek; Akif Kinay, Fahri Berker, Reşit Soyer, İbrahim Bulanalp, İhsan Kayın, Muammer Akar, Hamdi Nüzhet Çançar, Hakkı Elbirlik, Hamdi Akalın, Dr. Rüknettın Halulu, Kenan Gemicigil, Raşit Özsaruhan’dır. Kurultay; (E) Gen. Fevzi Akarçay, Fethi Uyguner, Hulusi Selek, Muammer Akar, Suat Yurtkoru, Sadık İleri, Muharrem Arda, Sıtkı Şükrü Pamirtan, Refik Sandıkoğlu, İhsan Dirim, Dr. Avni Karabece, Baha Nasuh Yörük, Necdet Öktem, Haydar Aryal’dır; **Anadolu**, 5 Nisan 1948.

3.4.1.5. Samsun'da Köylü ve İşçilerin Yaşam Koşulları Hakkında Görüşler

Samsun Vilayet Kongresi, 6 Nisan 1948 Salı günü saat 10.00'da parti merkezinde CHP Samsun Vilayeti Yönetim Kurulu Başkanı Rüstem Mesutoğlu'nun başkanlığında toplanmıştır. Kongrede, ilçelerden seçilmiş 101 delege, Samsun milletvekilleri Dr. Sadi Konuk, Mehmet Ali Yörüker, Naşit Fırat, Rıza Işıtan, Hüseyin Berk, Muin Köprülü ile Trabzon milletvekillerinden Raif Karadeniz, Reşit Tarakçı, gazeteciler ve geniş bir halk topluluğu yer almıştır. Kongre başkanlığına Samsun Milletvekili Dr. Sadi Konuk, İkinci Başkanlığa Bafra Delegatesi Necati Bora, kâtipliklere de Hilmi Contur ile Sabri Öcal getirilmişlerdir. Dr. Sadi Konuk, CHP'nin anlam ve önemini, teşkilat yapısını ve faaliyetlerini, görevlerini içeren uzunca bir konuşma yapmıştır. Konuşmanın ardından Vilayet Yönetim Kurulunun iki yıllık çalışma raporu okunmuştur.⁹⁹²

Rapor hakkında görüş belirtmek üzere ilk sözü delegelerden Rıfat Serter almış, Halkevlerinin bugünkü durumunun iyi olmadığını, yeterli derecede çalışmadıklarını, özellikle köylerde parti çalışmalarını gösterir defterlerin düzgün tutulmadığını belirtmiştir. Diğer bir delege de; devlet dairelerinde köylülerin işlerinin ağır yürüdüğüne temas etmiş, köy odalarının geliştirilmesini teklif etmiştir. Tartışmalar sonunda rapor kongre heyeti tarafından ittifakla kabul edilmiştir. Encümen seçimleri yapılmış, Hesap, Bütçe ve Dilek Encümen raporları onaylanmıştır.⁹⁹³

Dilek Encümen raporu hakkında yapılan tartışmalar sonunda kabul edilip merkeze iletilmesine karar verilen hususlar şunlardır;

- (1) Kooperatif ortaklarına para verilirken ödeme kabiliyeti olanların göz önünde tutulması.
- (2) Sümerbank mallarının ucuzlatılması.
- (3) Köylerdeki salma paralarının fakirlik ve zenginlik nispetine göre alınması.
- (4) Suçluların hazırlık tahkikatının jandarma tarafından yapılmaması.
- (5) Kuraklık nedeniyle zor durumda olan köylüye kooperatiflerden kredi sağlanması.
- (6) İş kanunu 13, 16 ve 24. maddelerinin kaldırılması.
- (7) İhtiyarlık ve maluliyet sigortalarının biran evvel yapılması.

⁹⁹² Samsun, 13 Nisan 1948.

⁹⁹³ Samsun, 13 Nisan 1948.

(8) İş yerlerinde kreşler ve hastanelerin açılması.⁹⁹⁴

Oturum sonunda yapılan gizli oylamayla yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri belirlenmiştir.⁹⁹⁵ Basına yansıdığı kadarıyla Samsun Vilayet Kongresi görüşmelerinde ağırlıklı gündem konusunu, köylü ve işçilerin yaşam koşullarının düzenlenmesiyle ilgili hususlar teşkil etmiştir. İş Kanunu ile ilgili değişiklik teklifleri ve kooperatiflerin köylüyü desteklemesine ilişkin talepler de bunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

3.4.1.6. Hasan Reşit Tankut'un Raporunda Malatya Vilayet Kongresi

29 Mart 1948 tarihinde Genel Sekreterliğin yazılı emirleri üzerine, Malatya'ya giden ve 11 Nisan 1948'de düzenlenen vilayet kongresine katılan Hasan Reşit Tankut'un, kongreyle ilgili hazırladığı raporda şu hususlara değinilmektedir;

(1) Kongreye faydası olacağı düşünülerek, Demokrat Parti ve hayır kurumları temsilcileri de davet edilmiştir. Kongrenin herkese açık olması nedeniyle yüz kadar dinleyici bulunmuştur.

(2) İdare Kurulu ısrarla görevde kalmak istemesine rağmen, delegeler farklı kimseleri kongre yönetimine seçmişler ve üye sayısını dokuzdan on bire çıkarmışlardır. Delegeler, idare heyeti raporunu tenkit etmişlerdir. Teşkilat kademelerinin halkla temas sağlamadığını, propaganda yapamadıklarını ve halkevlerinin istenen verimi temin edemediğini belirtmişlerdir.

(3) Gizli yapılan oylamalar tüm delegelere bir şahsiyet kazandırmıştır. Dilekler görüşülürken tüm delegeler serbest ve açık sözlü davranmışlardır.

(4) Demokrat Partili davetliler; konuşmaları, tartışmaları sonuna kadar izlemişler ve ayrılırken onlara örnek olunduğunu beyan etmişlerdir.

(5) Dilekler görüşülürken; Jandarmanın görevini kötüye kullandığı; devlet hizmetindeki doktorlardan bazılarının duygusuz ve insafsız davrandığı; medeni kanunun bazı hükümlerinin toplumsal yaşantıya uymadığı ve baskı yarattığı; memurin muhakemat

⁹⁹⁴ Samsun, 13 Nisan 1948.

⁹⁹⁵ Yönetim Kurulu Asil; Rüstem Mesutoğlu, İsmail Hamami, Kasım Kılıççı, Zihni Zerin, Ali Sırrı Günday, Kamil Sirmen, Yusuf Cerit, Etem Işıtan, Emin Yemenici, Kerim Köktener, Nasuhi Erzurumlu. Kurultay; Necati Bora, Salim Çonoğlu, Ahmet Akal, Nurettin Semizoğlu, Mahmut Barutçu, Etem Işıtan, Arif Akalın, Fevzi Geveci, Mehmet İğdirli, Mustafa Nalcioğlu; Samsun, 13 Nisan 1948.

kanununun tamamen kaldırılması gerektiği hususları öne çıkmıştır.⁹⁹⁶

CHP Bölge Müfettişi Samsun Milletvekili Naşit Fırat ise, 26 Aralık 1949'da Genel Sekreterliğe yazdığı raporda; 1947 yılında Malatya Vilayeti ve çevresinde CHP'ne kayıtlı üye sayısının 8.900 olduğundan, 1949 yılında ise bu sayının 30.204'e ulaştığından bahsetmektedir.⁹⁹⁷

3.4.1.7. Maraş'ta Yönetim Kurulu Çalışmalarının Tenkit Edilmesi

Maraş Vilayet Kongresi, 28 Nisan 1948 Çarşamba günü saat 14.00'te ilçelerden gelen delegelerin katılımıyla Halkevi salonunda yapılmıştır. Kongreye iştirak edenler arasında; Müşahit olarak Çoruh Milletvekili Ali Rıza Eren ve Kayseri Milletvekili Sait Azmi Fevzioğlu, özel olarak Kocaeli Milletvekili Cenap Aksu, Maraş Milletvekilleri Ali Rıza Çuhadar, Abdullah Yayıcıoğlu da bulunmaktadır. Kongre Başkanlığına Emin Karpuzoğlu, İkinci Başkanlığa Hamdi Dereli, kâtipliklere de merkezden Ömer Ertuğrul ile Ali Kiper seçilmişlerdir. Vilayet Yönetim Kurulu raporu Ali Kiper tarafından okunmuştur. Rapor sonrası söz alan Merkez Delegesi Yusuf Ulvi Ünal, yönetim kurulunun çalışmalarını yeterli bulmadığını ifade ederek, kaza ve köylerde yeteri kadar köy odaları ve halk odalarının açılmadığını, çalışmaların verimsiz olduğunu, parti çalışmalarına gereken önemin verilmesi gerektiğini sözlerine eklemiştir. Buna cevap olarak Yönetim Kurulu Başkanı Remzi Öksüz, imkânlar oranında çalışıldığını, kurulun da bunda önemli hissesinin olduğunu beyan etmiştir. Rapor kongre tarafından onaylanmıştır. Encümen seçimi yapılmıştır.⁹⁹⁸

İkinci oturumda encümen raporları dinlenmiş ve dilekler üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Andırın, Göksün ve Merkez ilçelerinin delegeleri memleketin iktisadi ve idari işleri hakkında taleplerini açıklamışlardır. Yarım kalan Halkevleri inşaatlarının tamamlanmasını talep etmişlerdir. Merkez Delegelerinden Yusuf Ulvi Ünal, hayat pahalılığından şikâyet etmiş ve bunun önlenmesi için tedbirler alınması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁹⁹ Oturum sonunda yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegelerinin seçimleri yapılmıştır.¹⁰⁰⁰ Kongrede delegeler çoğunlukla Yönetim Kurulu çalışmalarının

⁹⁹⁶ CCA Fon 490-1 Yer No: 175-698-1; 1948 Yılı Malatya Vilayet Kongresi'ne ilişkin yerel basında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁹⁹⁷ CCA Fon 490-1 Yer No: 175-698-1.

⁹⁹⁸ Merkez İlçe Kongresi 4 Ocak'ta yapılmıştır; **Maraş Postası**, 30 Nisan 1948.

⁹⁹⁹ **Maraş Postası**, 30 Nisan 1948.

¹⁰⁰⁰ Yönetim Kurulu; Ahmet Gürün, Mahmut Çakmak, Kemal Tolun, Remzi Çuhadar, Salman Zülkadiroğlu, Mustafa Kocabaş, Abdülkadir Sezal, Kemal Köker, Ali Aras, Remzi Öksüz, Nedim Yazıcıoğlu. Kurultay; Ömer Ertuğrul, Durdu Kale, Arif Doğan, Ahmet Bozdağ, Hamdi Dereli, Ali Yayıcıoğlu. Abdülkadir Sezal Maraş Parti İl Başkanlığına, Dr. Kemal Torun da Halkevi Başkanlığına seçilmişlerdir; **Maraş Postası**, 30 Nisan 1948.

yetersizliğini dile getirmişlerdir. Halk odalarının verimsiz uygulamaları da buna bağlanmaktadır.

3.4.1.8. İstanbul'da Parti ve Hükümet Uygulamalarının Eleştirisi

İstanbul Vilayet Kongresi, 15 Mayıs 1948 Cumartesi günü saat 10.00'da Parti Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Sadi Bekter başkanlığında, 105 delegenin katılımı ile Eminönü Halkevinde toplanmıştır. Eminönü Delegesi Atıf Ödül Birinci Başkanlığa, Bakırköy Delegesi Ekrem Özden de İkinci Başkanlığa seçilmişlerdir. Yönetim kurulunun raporu okunmuştur.¹⁰⁰¹

Raporda; 6 Şubat 1947'de yapılan son kongreden itibaren Yönetim Kurulunda yapılan değişiklikler, dünyada ve Türkiye'de gelişen olaylar hakkında bilgi verilmiştir. 12 Temmuz'da yayınlanan beyannameden sonra ülkede demokrasi alanında meydana gelen gelişmeler izah edilmiştir. DP'de çıkan ihtilaflara temas edilmiş, DP'nin Halk Partisi iktidarı hakkındaki iddiaları dile getirilmiştir. Rapor hakkında, Eminönü Delegesi Gen. (E) Hasan Rıza, Fatih Delegesi Selim Volkan, Eminönü Delegesi Melih Yener söz almışlardır. Genel olarak yaşanan iktisadi buhranın halkı bunalttığı, hükümetin ise gereken çareleri sağlayamadığını belirtmişlerdir. Üsküdar Delegesi Burhan Felek ise siyasal alanda yaşananların tam olarak dile getirilmediğinden, partinin ne durumda olduğunun açıkça yansıtılmadığından yakınmıştır. Encümenler seçilmiş, ikinci celsede Hesap Encümeni raporu okunarak kabul edilmiştir.¹⁰⁰²

İkinci oturumda okunan Tarım Komisyon Raporu, toprak meseleleri ile orman işlerine ve mevcut mevzuata temas ederek günün şartlarının gerektirdiği tadilatın yapılması gereğini içermektedir. Rapor hakkında çeşitli konuşmacılar söz almış, çözümlenemeyen orman ile ilgili sorunları dile getirmişlerdir. Kongrede yer alan Tarım Bakanı Tahsin Coşkan da Orman ve Toprak Kanunu hakkında açıklayıcı bilgilendirmede bulunmuştur.¹⁰⁰³

Vilayet Yönetim Kurulu Başkanı Sadi Bekter, bütçe ve kadro hakkında izahat vermiş, Vali Fahreddin Kerim Gökay da halkevleri tahsisatı hakkında açıklamada bulunarak: *“Belki gün gelecektir ki, Halkevlerine tahsisat konulmayacaktır. Halkevleri kendilerine gelir bulma yoluna gitmişlerdir. Bu imkân mevcuttur. Halkevlerini bütün yurttaşlara açmış bulunuyoruz.”* demiştir. Neticede bütçe muhtelif kaynaklardan 10 bin

¹⁰⁰¹ Akşam, 16 Mayıs 1948.

¹⁰⁰² CHP İstanbul Vilayeti, 1947 Yılı Kongresi, İl İdare Kurulunun 1947 yılı çalışma raporu, 15 Mayıs 1948; Akşam, 16 Mayıs 1948.

¹⁰⁰³ Akşam, 17 Mayıs 1948.

lira tasarrufla kabul edilmiştir.¹⁰⁰⁴

16 Mayıs'ta devam eden kongrede Dilek Encümeni raporu okunmuştur. Raporla hayat pahalılığı ile mücadele, gıda maddeleri ihracatının durdurulması, ithalât ve ihracat meselelerinin yeniden tanzimi, lüks eşyanın memlekete sokulmaması üzerinde ehemmiyetle durulmakta ve kömür dağıtım işinin mahzurlu yönlerinin bertaraf edilmesine, balıkçılık ve pamuklu mensucat dağıtımına temas edilmektedir. Çimento dağıtımındaki aksaklıkların ve bedellerinin peşin alınmasındaki mahzurların her ilçeden gelen dilekler arasında bulunduğu işaret edilmiştir. Rapor hakkında 20 delege söz almıştır. Bakırköy ilçe başkanı Ekrem Özden parti teşkilatı ile hükümet arasındaki kopukluğu dile getirmiştir. Bakırköy Delegatesi Şükrü Yeğin de dileklerin yerine getirilmediğine işaret ederek, “...*bir köy müşterek ihtiyacı için bir telefon, lamba isteniyor, verilmiyor. Hâlbuki nüfuzlu bir zatın kır ortasındaki evine telefon, civarına lambalar diziliyor.*” diye şikâyet etmiştir. En can alıcı tenkitlerden birini yapan Burhan Felek ise son dönemde yaşanan tüm sorunları dile getirmiştir. Dilek Encümeninin raporu oya konularak kabul edilmiştir.¹⁰⁰⁵

Seyhan Milletvekili Kemal Satır söz alarak, parti divanı ve hükümet çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Dilek ve temenniler üzerindeki görüşmelerde söz alan birçok delege çeşitli şikâyetlerde ve temennilerde bulunmuşlardır. Bunlar arasında 7 Eylül kararlarını tasvip etmiyor diye matbuata hücum edenler, bu kararları müdafaaya kalkan ve sinema biletlerinin kara borsaya intikal etmesini memleketin refah seviyesinin yükselişiyle izah eden delegeler de olmuştur.¹⁰⁰⁶

Delegelerin konuşmalarından sonra verilen önergeler okunmuş, dileklerle önergelerin, tüzüğün gösterdiği yollarla işleme konulmasına karar verilmiştir. Eski Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer, yeni iktisadi sistemle ilgili bazı açıklamalarda bulunmuş, Ekonomi Bakanı Cavit Ekin ise, kömür dağıtımını meselesine, pamuklu dağıtımına, çimento meselesine temas ettikten sonra şeker işinden bahisle, hükümetin gerekli tedbirleri aldığını, şekerle ilgili bir buhran olmadığını, endişelerin yersiz olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰⁷ 18 Mayıs'ta ki toplantıda yeni Vilayet Yönetim Kurulu ve Kurultay delegeleri seçilmiştir.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁴ **Akşam**, 17 Mayıs 1948.

¹⁰⁰⁵ **Akşam**, 17 Mayıs 1948.

¹⁰⁰⁶ **Akşam**, 17 Mayıs 1948.

¹⁰⁰⁷ **Akşam**, 18 Mayıs 1948.

¹⁰⁰⁸ Yönetim Kurulu; Dr. Fahrettin Kerim Gökay, Meliha Avni Sözen, Sadi Bekter, Ekrem Amaç, Harun Gürel, Sırrı Enver Batur, Celâl Arslangiray, Dr. Esat Durusoy, İlhami Sancar, Mehmet Ali Gökçen, Nuri Dağdelen seçilmişlerdir. Parti kurultayına seçilen delegeler de; Dr. Fahrettin Kerim Gökay, Sadi Bekter, Ekrem Amaç, Meliha Avni Sözen, Ekrem Tur, Ekrem Özden ve Tacettin Özgüder'dir; **Akşam**, 19 Mayıs 1948.

Üsküdar Delegatesi ve aynı zamanda Cumhuriyet Gazetesi yazarı Burhan Felek, hükümeti ve parti çalışmalarını gerçekçi bir dille tenkit ederek, kongrede öne çıkan delegelerden olmuştur. Bunun yanında Bakırköy Parti İlçe Başkanı Ekrem Özden de hükümetlerin hatalarının, önemli bir halk kitlesi tarafından partiye yüklendiğini; vilayet ve ilçelerde yönetim kurulları ellerinden gelen çabayı göstermelerine rağmen, partinin hükümetin hatalarına bir yaptırım getirecek tüzüğe sahip olmaması nedeniyle, tüm gayretlerinin boşa gittiğini savunmaktadır. Genel olarak delegelerin, seçilmiş milletvekillerinin davranışlarından, hükümet uygulamalarından rahatsız oldukları tenkitlerinden anlaşılmaktadır. Vilayet Yönetim Kurullarıyla, parti merkez yönetimi ve hükümet arasındaki kopuklukların 1948 yılı itibarıyla iyice belirginleşmeye başladığı değerlendirilmektedir.

3.4.1.9. Antalya'da Gerçekleştirilen Bayındırlık Faaliyetleri

Antalya Vilayet Kongresinin 8 Mayıs 1948'de yapılacağı ilan edilmiş, kongreye katılmak üzere milletvekilleri bölgeye gelmiş, tüm hazırlıklar yapılmış ve hatta kongre başlamış olmasına rağmen, kongre müşahidi Sivas Milletvekili Nazif Ergin gördüğü lüzum üzerine kongreyi süresiz erteleme kararı vermiştir.¹⁰⁰⁹

Ertelme sonrası Antalya Vilayet Kongresi, 7 Temmuz 1948 Çarşamba günü saat 16.00'da başlamıştır. Kongreye ilçe delegelerinin yanında kalabalık bir dinleyici topluluğu da katılmıştır. Antalya Parti Müfettişliğine tayin edilmiş olan Sedat Çumralı, eski müfettiş Esat Uras ve diğer milletvekilleri Galip Kahraman, Mustafa Korkut, Niyazi Aksu da kongreye iştirak etmişlerdir.¹⁰¹⁰

Kongre Başkanlığına İsmail Hakkı Yargın, başkan vekilliğine Av. Fuat Dal, sekreterliklere Dr. Asım Okur ile Dr. Rauf Ulusoy seçilmişlerdir. Vilayet Yönetim Kurulu raporunda; vilayet merkezine içme suyu getirilmesiyle ilgili yapılan çalışmalardan; eski Antalya'ya vapur seferleri düzenleneceğinden bahsedilmekte, 587 köyde yapılan muhtar seçimlerinde, 582'sinde CHP'li adayların kazandığı belirtilmektedir. Raporda şiddetle yakınılan husus ise; 22 CHP, üç DP üyesinin katıldığı Belediye Başkanlığı seçimlerini DP'li adayın kazanmış olmasıdır.¹⁰¹¹

Parti Müfettişi Sedat Çumralı; iktidar ve muhalefet partilerinin rollerini anlatmış, partilerin şahsi düşünceler dışında birer fikir partisi olduklarını, gayelerinin memleket

¹⁰⁰⁹ Yeşil Antalya, 8-10 Mayıs 1948; Şelale, 10 Mayıs 1948, delege sayısını 82 olarak beyan etmektedir.

¹⁰¹⁰ Yeşil Antalya, 8 Temmuz 1948.

¹⁰¹¹ Şelale, 9 Temmuz 1948.

işlerinde ileri görüşte ve halkın refahında toplandığını bu sebeple tenkitlerin yapıcı özellikler taşıması gerektiğini, rejimin demokratik ve halk iradesine dayanan özelliklerini belirtmiştir.¹⁰¹² Av. Fuat Dal ise; şimdiye kadar yapılan seçimlerde iyi bir usul takip edilmediğini, halk dileklerinin yeterince dikkate alınmadığını, hatta son yapılan belediye seçimlerini kaybetme sebeplerinin de partide yapılan yoklama esnasında ikazların dikkate alınmayarak gelişigüzel davranmaktan kaynaklandığını ifade etmiştir. Encümen seçimlerine geçilmiştir.¹⁰¹³ Dilek Encümeni raporunun okunmasından sonra birçok delege söz almıştır. Manavgat Delegatesi Dr. Asım Okur; ilçe dileklerinin il merkezinde dikkate alınmadığını, Manavgat'ın önemli iktisadi ve zirai derterinin olduğunu, bunların biran evvel çözümlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Antalya Milletvekili Niyazi Aksu, CHP'nin devlet kurucu özelliklerini içeren bir konuşma yapmış, muhalefet partisinin faaliyetlerine değinmiştir. CHP ile DP'ni Türk milletine daha geniş refah imkânları aramakta birbirleriyle yarışan iki kardeş parti olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. VII. Kurultayda belirlenen program çerçevesinde parti çalışmalarının devam ettiğini, tek hedefin Türk milletinin zirai ve iktisadi kalkınması olduğunu izah etmiştir. Parti hükümetlerinin son dönemde yaptığı işler olarak; köylüye ağır bir yük teşkil eden toprak mahsulleri vergisinin kaldırıldığını, köy salmalarının tahdit edildiğini, köy okulları için birçok yerlerde yapılan istimplâklerde alınan tarlaların geri verildiğini, köy okulları yapımına devletin yardımının sağlandığını, orman ve toprak kanunlarında tadilat yapmak üzere meclise gönderildiğini belirtmiştir. Türkiye genelinde bayındırlık, ziraat ve iktisadi alanlarda yapılanları saydıktan sonra, Antalya için yapılanları şöyle sıralamıştır:

Hükümet ve banka yardımıyla 1.000.000 lira sağlanmış ve Antalya şehir suyu sistemine başlanmıştır. Elmalı bataklığı kurutulmaya başlanmış, içme suyu için tahsisat verilmiştir. Kaş yol güzergâhı değiştirilmiş, Demre bucağına postane açılmış, telgrafhane için emir verilmiştir. Alanya elektrik sistemi ihale edilmiş, içme suyu sistemi ele alınmıştır. Kırkgöz bataklığı kurutulmuştur. Serik ilçesinin elektrik sistemi ele alınmış, Serik ve Manavgat ovalarının sulanması işi programa girmiştir. Finike ilçesinde İller Bankasından alınan parayla bir antrepo ile belediye binası yapıma işi müteahhide verilmiştir. Manavgat ve Kaş dalgakıranları etüt edilmektedir. Yeni Gazipaşa, Gündoğmuş ve Akseki yolları üzerinde çalışmalar devam etmektedir. Milletvekilinin açıklamalarından sonra yeni

¹⁰¹² Yeşil Antalya, 8 Temmuz 1948.

¹⁰¹³ Şelale, 9 Temmuz 1948.

yönetim kurulunun ve kurultay delegelerinin seçimlerine geçilmiştir.¹⁰¹⁴

3.4.2. 1948 Yılı Vilayet Kongreleri Sonrası Gelişmeler

Başta İstanbul olmak üzere 1948 yılında yapılan vilayet kongrelerinde görüldüğü gibi Çok-Partili Siyasal Hayat, 1923 yılından beri iktidarda bulunan CHP'yi önemli ölçüde sarsmıştır. 1946 yılına kadar olan seçimlere rakipsiz olarak giren parti, muhalif DP'nin kurulması, kısa sürede teşkilatlanması ve yoğun propagandası karşısında siyaset sahasında ilk sıkıntıyı yaşamıştır. II. Dünya Savaşı'nın iktisadi ve siyasi alanlardaki etkileri, bunlara karşı 1940 yılından itibaren geliştirilen sosyal ve iktisadi tedbirler, çeşitli kesimler ve halk kitlelerinin partiden soğumasına, tepki olarak da DP'ye yönelmesine neden olmuştur. Türkiye'de iktidar-muhalefet çatışmasının en fazla tırmandığı bu dönemde iktisadi ve sosyal yaşam koşullarının sıkıntısı içerisinde bulunan halk da oldukça etkilenmiştir. CHP yönetimi de mevcut durumu yerinde tespit etmek amacıyla milletvekillerini seçim bölgelerinde incelemeler yapmak üzere görevlendirmiştir. Milletvekili gözlemlerine dayalı hazırlanmış raporlar, 1950 seçimleri öncesi durumu ortaya koymaktadır.

3.4.2.1. İstanbul Vilayetinin Durumu

İstanbul Vilayetinde, geniş bir halk kitlesi mevcut durumdan ve gelişmelerden memnun değildir. Bütün fikir akımlarının doğduğu ve yayıldığı siyasetin merkezi olan İstanbul'un sosyal ve ekonomik yapısı bütün Türkiye'nin sorunlarını yansıtmaktadır. Bunun yanında mahalli özellikleri doğal olarak kendine özgüdür. İstanbul'da yaşamak ciddi bir mücadeleyi gerektirdiği gibi fazla masraf yapmaya da yol açmaktadır. Bu dengesizlik İstanbul halkında sıkıntı ve memnuniyetsizlik yaratmaktadır. Diğer yandan İstanbul'un bir işçi ve küçük esnaf şehri olması söz konusu sıkıntıları bir kat daha artırmaktadır. Ulaşım güçlükleri de ayrı bir huzursuzluk kaynağıdır. Memleketin en büyük ticaret, tedavi ve öğrenim şehri olması dolayısıyla yaşanan insan akımı, birçok aileyi bütçelerinin üstünde masraf yapmak durumunda bırakmaktadır. Buna öğrenim görmüş gençliğin işsizliği de eklenince büyük bir halk kitlesinin huzursuzluğu artmaktadır. Ayrıca İstanbul, eski devirlerin kalıntısı olan, yani o devirlerin avantajlarını yaşamış şimdi ise çeşitli nedenlerle mahrumiyete düşmüş insanların da toplandığı bir şehirdir. Son dönemlerde yaşanan inkılaplar ise yeni memnuniyetsizlerin bu gruba eklenmesine neden

¹⁰¹⁴ Yönetim Kurulu; Av. İsmail Hakkı Yargın, Ahmet Zaman, Macit Yetkin, Ahmet Tuğayoğlu, Şükrü Başargen, Etem Ağva, Av. Niyazi Yüksel, Arif Berberoğlu, Abdilal Faraçoğlu, Ali Olcay, Ömer Göksay ve Aldemir Konuk. Kurultay; Hasan Şuman, Dr. Asım Okur, Necati Yazgan, Muharrem Şerbetçi, Şükrü Ulusoy, Ahmet Korkut ve Dr. Rauf Ulusoy'dur; **Yeşil Antalya**, 8 Temmuz 1948; Seçimler üzerinde önemle durulmakta, seçimlerde gösterilen hassasiyet, sayımlar gibi hususlar; daha önce bu seçimlerin pek de adil yapılmadığını hissettirmektedir; **Şelale**, 9 Temmuz 1948.

olmuştur. Büyük sıkıntı içinde bulunan emeklilerin de en yoğun olarak yaşadığı yer İstanbul'dur. Basının ise sürekli değişken durumu, sosyal adalet uğruna sürdürülen propaganda, bu sıkıntıları daha da tahrik eder hale getirmiştir.

Bütün bu sebepler İstanbul halkında iktidarda bulunan partiye karşı olumsuz bir ruh hali yaratmıştır. Gelişmelere gerçekçi olarak bakmak gerekirse, parti teşkilatının son zamanlardaki tutumu da bu olumsuz bakış açısına katkıda bulunmuştur ki, 1946 seçimlerinin kaybedilme nedenlerinden biri de budur.¹⁰¹⁵

CHP İstanbul Vilayet Teşkilatı ile ilgili en önemli sorun ve şikâyet konusu; teşkilat içindeki hizipleşme, hayatiyetini kaybetme, yeni elemanlar bulup barındırmamasıdır. Parti teşkilatının bu olumsuz durumuna mahalli hükümet organının durumu da eklenmektedir. On yıldan beri İstanbul'da bulunan vali aynı zamanda belediye reisliğini de yapmaktadır. Ancak belediye ile vilayet yönetiminin aynı kişide birleşmesi her iki işte de aynı başarının sağlanmasını mümkün kılmamaktadır. Memurların büyük kesimi geçim sıkıntısı içindedir. Buna son zamanlarda kanuni otoriteyi kullanma konusunda tereddüt ve zafiyet de eklenmiştir. Muhalefet de memurlar üzerinde bu bağlamda önemli bir baskı oluşturmaktadır.

Belirtilen memnuniyetsizlik alanlarının istismarı basın tarafından iyi bir rant kapısı haline gelmiştir. Cumhuriyet gazetesi evvelce tarafsız bir tutum izlerken, son aylarda tamamen DP'nin organı haline gelmiştir. Hürriyet, sahibi CHP'li olmakla beraber, iç sayfaları DP'liler tarafından yazılmaktadır. Vatan, tamamen muhaliftir. Yeni Sabah, sürekli taraf değiştirmektedir. Bunların yanında bir de komünizm destekçisi gazete ve dergiler bulunmaktadır. İstanbul'un genel durumuna, sayıları yüz binleri bulan azınlıkların mevcudiyetini, iktisadi alanda hükümetçe alınan tedbirlerin halkı her zaman memnun etmediğini, özellikle küçük memurların halka gereğince hizmet vermemesini de eklemek gerekmektedir.¹⁰¹⁶

İstanbul'da siyasal muhalefet, herhangi bir doktrine veya lider görüşüne bağlı olmayıp, tamamen CHP aleyhtarlığı şeklinde gelişmektedir. Halen DP bu muhalefet grubunda hâkim rolü oynamaktadır. DP'ye bağlı gruplar arasında; büyük sermayedarlar ve girişimciler, bir kısım emekliler, bir kısım küçük esnaf, üniversite öğrencisi ve hocaları bulunmaktadır. İstanbul parti teşkilatları tamamlanmıştır. Vilayet teşkilatında yaşanan olumsuzluklar üzerinde fazla durulmamakta, özellikle ocaklara ağırlık verilmekte,

¹⁰¹⁵ CHP İstanbul Bölge Müfettişi Sadi Irmak'ın raporu; CCA Fon 490-1 Yer No: 663-223-1, s. 55-56.

¹⁰¹⁶ CCA Fon 490-1 Yer No: 663-223-1, s. 56-58.

buralarda sık toplantılar yapılarak halk kitleleriyle temas artırılmaktadır. Millet Partisi henüz tam olarak etkin değildir. Resmen teşekkül etmemekle beraber komünist oluşumlar vardır.¹⁰¹⁷

3.4.2.2. Batı Anadolu'da İzmir Vilayeti'nin Durumu

Vilayet parti teşkilatında değerli üyeler bulunmasına rağmen, parti işleriyle gerektiği şekilde ve canlılıkla ilgilenmemişlerdir. Parti vilayet teşkilatı verimli bir çalışma ortamı sağlayamamış, üzerlerine baskı yaratılan ortamlarda gayret göstermelerine rağmen, normal zamanlarda vilayet parti işleriyle, kendi işleri arasında bir ahenk kuramamış ve tercihlerini hep olumsuz kullanmışlardır. İlçe idare kurullarıyla etkili bir temas kuramamışlar ve bunu geliştirme gayretine girmemişlerdir.¹⁰¹⁸

Bölgedeki muhalefet partileri, beş-on belirli kişinin sürekli tahrik ve teşvikleriyle toplu ve gösterişli bir surette çalışmaktadır. Bunlar en çok gündelik siyasi gazetelerde yaptıkları veya yaptırdıkları yayınlarla kamuoyu oluşturma çabasındadır. Yerel idarecilerinin halk nazarında itibarları ve etkinlikleri yüksek değildir. Düzenledikleri toplantı ve mitingler ancak üst düzeyli partililerin tertip ve tahrikleriyle gerçekleşmektedir. İngiltere hükümeti adına mübaya yapan ve İzmir DP idare kurulu üyesi olan bir kişi İngiltere'nin kendisine vermiş olduğu iktisadi yetkiyi, daima siyasi maksadına göre kullanmakta, örneğin ihracatçı tacirlere üzüm dağıtımını esnasında “*demokrat ve halkçı tüccar*” diye bir esas gözetmektedir. Bu sayede kazandığı yüz binlerce lirayla DP'ye önemli nakdi yardım sağlamaktadır.¹⁰¹⁹

İzmir'de Anadolu, Demokrat İzmir, Yeni Asır ve Ticaret günlük siyasi gazeteler olarak yayınlanmaktadır. Anadolu hariç diğerleri, muhalefet yanlısı yayınlar yapmaktadır.¹⁰²⁰

Menemen İlçesi, parti yönetim kurulu faaliyetleri çok zayıftır. Bergama İlçesi'nde bilhassa merkezde muhalefet çok yaygındır, ayrıca Bektaşılık ve Nakşibendilik hassas bir durum arz etmektedir. Dikili İlçesi ahenkli bir çalışma içerisinde. Kınık İlçesi kaymakamı muhalefet partisi yanlısıdır, bunu etkili olarak kullanmaktadır. Akhisar'da CHP'li seçilmiş yönetim kurulu üyelerinden bazıları, seçimler esnasında DP'nin kazanması yönünde etkili çalışmalar yapmışlardır, en hassas ilçe olup, tüm teşkilatın yenilenmesi

¹⁰¹⁷ CCA Fon 490-1 Yer No: 663-223-1, s. 58-59.

¹⁰¹⁸ CHP İzmir Bölge Müfettişi S. Örgüven'in raporu; CCA Fon 490-1 Yer No: 665-233-2, s. 87.

¹⁰¹⁹ CCA Fon 490-1 Yer No: 665-233-2, s. 88.

¹⁰²⁰ CCA Fon 490-1 Yer No: 665-233-2, s. 88.

gerekmektedir. Kırkağaç İlçesi, hacısı, hocası, dervişi, imamı çoktur, “*İnhisar idaresine üzüm satmak haramdır, çünkü bunlar aldıkları üzümlerden şarap yaparlar*” şeklinde vaazlar verilmektedir. Soma İlçesinde mahalli hükümetten şikâyet çok fazladır.¹⁰²¹

3.4.2.3. Doğu Anadolu’da Kars Vilayeti’nin Durumu

Kars Vilayetini ilgilendiren genel hususların önemli bir bölümü aynı zamanda çevre vilayetlerin sorunlarını da içermektedir. Bunların başında, “*yayla ve toprak davası*” gelmektedir. Kars Valisi yayla sorununu çözümlmek için geçici bir takım yanlış tedbirler almıştır. Bu tedbirler durumu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Söz konusu valinin Kars’ta kalması artık sakıncalı bir hal almıştır. Hayvancılık ve buna bağlı üretimler Kars ve civar vilayetlerin en önemli geçim kaynağıdır. Ülke iktisadiyatına dahi önemli katkıda bulunulabilecek bu durumdan faydalanılma çareleri aranmalı ve dolayısıyla bölge halkının geçim kaynağının artırılması sağlanmalıdır.

Kars için en önemli meselelerden biri de iskân işidir. Digor’da; deprem bölgesi ve diğer bazı köylerden başka yerlere nakledilen halkın yeni iskân kanunu dolayısıyla yerlerine dönmeleri zarureti işi içinden çıkılmaz bir hale getirmiş, halkı perişan etmiştir. Kars halkının hepsi Türk olduğu halde, sırf cehalet etkisiyle aralarında yerlilik, yabancılık, mezhep ve dil ayrılığı bulunduğunu sanan gruplar vardır. Bazı memurlar arasında da bu tür ayrılıkları gözetken muameleler yapılmaktadır. Genellikle diğer vilayetlerde başarılı olamayan memurlar bu bölgeye gönderilmekte, halk da bu durumdan önemli ölçüde şikâyet etmektedir. Özellikle belirtilen bu uygulama nedeniyle küçük memurlara karşı halkın güvensizliği artmaktadır.¹⁰²²

Halkın esaslı şikâyet konularından birisi de devlet dairelerinde işlerin kolaylıkla görülmemesidir. Her ne kadar partinin yeni programında bu durumun önlenmesi amacıyla kesin hükümler bulunmaktaysa da uygulamada henüz gerçeklik sağlanamamıştır. Muhalif partilerin propagandasında açıkça görülmüştür ki, CHP’ye duyulan darılganlığın büyük bir kısmı işlerin kolaylıkla ve çabuk görülmemesinden doğmaktadır. Hükümetin bu konuya acilen el koyması gerekmektedir. Diğer bir kırılma ise, halkın şikâyetlerinin ve dileklerinin ciddiyetle takip edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Müfettişler halkla değil, şikâyet edilenlerle temas ederek evrak üzerinden işlem yapmaktadır. Dolayısıyla denetim sisteminde mevcut olan bu eksikliğin biran evvel giderilmesi gerekmektedir. Bu sayede

¹⁰²¹ CCA Fon 490-1 Yer No: 665-233-2, s. 88-93.

¹⁰²² CHP’li 9 Milletvekilinin imzaladığı rapor; CCA Fon 490-1 Yer No: 667-242-1, s. 72-74.

halkın devlete olan güveni ve adalet duyguları da kuvvetlenmiş olacaktır.¹⁰²³

Sünerbank eşyası, gaz gibi dağıtım tabi maddelerin, köylüye az, şehirliye çok verildiği hususunda köylülerin genel bir şikâyeti vardır ve bu her tarafta dile getirilmektedir. Dolayısıyla vilayetlere gönderilen bu malzemenin dağıtımıyla ilgili yeni bir sistem geliştirilmesine ihtiyaç vardır. DP'liler bu durumu bir propaganda malzemesi olarak köylüler arasında çok etkili bir şekilde kullanmaktadırlar.¹⁰²⁴

Bölgeye gönderilen memurların evli olanlardan seçilmesiyle, memurun halkla kaynaşması daha kolay sağlanacak ve diğer dedikodulara da engel olacaktır. Kars vilayet merkezi elektrik ihtiyacının biran önce giderilmesi gerekmektedir. Cumhurbaşkanının ziyareti esnasında da konu gündeme getirilmiş, bu işin gerçekleşeceği vaadinde bulunulmuş ve 250.000 lira verilmiştir. Ancak sistemin tamamlanabilmesi için 400.000 liraya daha ihtiyaç bulunmaktadır. Kars vilayet merkezinin ve bağlı çevre ilçelerin sağlık ve sosyal yardım imkânları çok yetersizdir. Bu durum da memnuniyetsiz bir kitlenin oluşmasına neden olmaktadır. Kars vilayeti eğitim sistemine hükümetçe yeniden el atılması ve eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir.¹⁰²⁵

Tüm bu aksaklıklara karşın; Kars halkı, bütün dünyayı ilgilendiren Rus isteklerine rağmen neşeli, ümitli, işi ve gücü ile meşgul olarak görülmekte, yılmayan bir ruhla geleceğe güvenle bakmaktadır.¹⁰²⁶

3.4.2.4. Akdeniz Bölgesinde Seyhan Vilayeti'nin Durumu

CHP Seyhan Bölge Müfettişi Hasan Reşit Tankut'un 29 Nisan 1949'da CHP Genel Sekreterliğine göndermiş olduğu rapor ağırlıklı olarak DP'nin bölgedeki çalışmalarıyla ilgilidir. Muhalefet partisinin halkla temasları ve halkın tutumu hakkında bilgi içermektedir. DP'nin İlçel temsilcileri, il kongrelerini 23 Nisan'a tesadüf ettirmişler ve kurcularını da davet etmişlerdir. Bölgede yapılacak bayram gösterilerinden faydalanmayı amaçlamışlardır. Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan Ceyhan, Misis, Adana ve Mersin mitinglerinde konuşma yapmışlardır. Tankut'a göre; konuşmalar Misis'te yüz kızartıcı, Ceyhan'da soğuk, Adana'da telaşlı, Mersin'de ise son çırpınışlar şeklinde geçmiştir. Misis'te 25 kadar köylüye; partinin bunadığından, hükümetin aczinden,

¹⁰²³ CCA Fon 490-1 Yer No: 667-242-1, s. 74.

¹⁰²⁴ CCA Fon 490-1 Yer No: 667-242-1, s. 75.

¹⁰²⁵ Raporda; sağlık tesisleri, doktor ve ebe, veteriner ihtiyaçları ve okullarla ilgili olarak tesis ve öğretmen ihtiyaçları sayısal verilerle çok detaylı olarak açıklanmıştır; CCA Fon 490-1 Yer No: 667-242-1, s. 75-82.

¹⁰²⁶ İncelemelerde bulunan milletvekilleri: Mehmet Bahadır, Akif Eyidoğan, Aziz Samih İltter, Dr. Esat Oktay, Zihni Orhon, Abdurrahman Sürmen, Tezer Taşkıran, Hüsamettin Tugaç ve Şerafettin Karacan'dır; CCA Fon 490-1 Yer No: 667-242-1, s. 81-82.

jandarmanın zulmünden bahsetmişlerdir. Mersin mitingi DP için tam bir sükûtu hayal olmuştur.¹⁰²⁷ Raporun bundan sonraki bölümünde 23 Nisan'da düzenlenen DP İl Kongresinde halkın sorduğu sorular ve Adnan Menderes'in cevaplarına yer verilmiştir;

İlk soru; Amerikan bankalarındaki Türk paraları kimlerindir, Neden öğrenilememiştir? Cevap; milletlerarası bankaların sır vermedikleri şeklindedir. İkinci soru; mecliste kürsü hürriyeti neden sağlanamadı şeklindedir. Cevap; kürsü hürriyetinin olduğu, Tahtakılıç eğer istifa etseydi, birçoklarının da ona katılacağı yönündedir. Üçüncü soru; hürriyet misakının neden gerçekleşmediği hakkındadır. Menderes buna, misakı bozanın Kenan Öner ve arkadaşları olduğu şeklinde cevap vermiştir. Tankut'un kongreden izlenimleri; DP teşkilatının Seyhan'da bir adım bile ileri gidememiş olduğu, İçel'de ise az çok gerilemiş olduğu yönündedir.¹⁰²⁸

Raporda, Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan ile CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ın aynı dönemdeki ziyaretlerine de yer verilmiştir. Tankut, özellikle Hilmi Uran'ın ziyareti esnasında; akıllı demokratların düşünceli, basit demokratların ise şaşkınlık içerisinde olduklarını belirtmektedir.¹⁰²⁹

3.4.3. 1950 Milletvekili Genel Seçimlerine Giden Süreçteki Gelişmeler

CHP, 1950 seçimlerine giden süreçte; demokratikleşme adı altında, ancak belirli bir halk kitlesinin kaybolan desteğini yeniden sağlamak amacıyla yapıldığı değerlendirilen bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede; 1948 yılı Şubat ayında CHP Meclis Grubunda, ders programı ve saatleri haricinde ihtiyari olarak ilkokul öğrencilerine din bilgisi verilmesi, imam hatip ve hafız yetiştirecek okullar açılması hususları gündeme gelmiş ve incelemelerde bulunmak üzere 17 kişilik bir komisyon oluşturulmuştur. Parti almış olduğu kararla; *“İlkokullarda ihtiyari bir şekilde din dersleri okutulması, din âlimleri yetiştirmek üzere üniversitede bir İslam Dini Fakültesi açılmasını”* kabul etmiştir.¹⁰³⁰

Meclis gündemine gelen *“Polis Vazife ve Salahiyeti Kanunu”* 18. Md.'si 20 Şubat 1948'de kaldırılmış ve meclis 12 Nisan'da toplanmak üzere tatil edilmiştir. Bu konuda yaşanan tartışmalar esnasında İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle maddenin kaldırılması hakkında şunları söyleyerek çok partili hayatın gereklerinin yerine getirildiğini vurgulamaktadır; *“... Maddenin kaldırılması hayırlı ve faydalı olacaktır. Yepyeni bir*

¹⁰²⁷ CCA Fon 490-1 Yer No: 704-400-1, s. 5.

¹⁰²⁸ CCA Fon 490-1 Yer No: 704-400-1, s. 6.

¹⁰²⁹ CCA Fon 490-1 Yer No: 704-400-1, s. 7.

¹⁰³⁰ Akşam, 13-18 Şubat 1948.

rejime girmiş ve hayli yol almış bulunuyoruz. Tahakkuk ettirmeye mecbur olduğumuz birçok prensipler vardır. Bu 18. Md.'nin kaldırılması da bunlardan bir tanesini sağlama bakımından çok faydalıdır."¹⁰³¹

Bu arada, Hasan Saka Hükümeti 8 Haziran'da istifa etmiş, 11 Haziran 1948'de yeni hükümet tekrar Hasan Saka başkanlığında kurulmuş, 18 Haziran'da güvenoyu almıştır.¹⁰³² Bu dönemde DP'liler Seçim Kanunu'ndaki hükümleri demokratik düzen için yetersiz bulmakta; seçim kurullarına hâkimlerin başkanlık etmesini, seçim sandığı başlarındaki parti temsilcilerinin de sandık kurullarına üye olmasını istemektedir.¹⁰³³ Ancak daha önce CHP Grubu tarafından meclise verilen Seçim Kanunu hakkındaki tasarı, 5258 Sayılı Seçim Kanunu olarak kabul edilmiş ve 9 Temmuz'da meclisten geçmiştir. 16 Temmuz'da toplanan DP kongresinde ise ara seçimlere katılmama kararı verilmiştir. Aynı günlerde, 20 Temmuz'da üçüncü büyük bir parti olan Millet Partisi'nin kurulduğu resmen açıklanmıştır. Parti yayınlamış olduğu bildiriye müteakip, CHP ile amansız bir mücadeleye girişmiştir.¹⁰³⁴

Yeni seçim kanunu çerçevesinde, 16 Ekim 1949'da yapılan ara seçimlerde oy kullanım oranı düşük olmakla beraber, CHP'den Ankara, Aydın, Bolu, Erzincan, Giresun, İstanbul, Kastamonu, Mardin, Malatya ve Ordu illerinin 10 milletvekili meclise girmiştir.¹⁰³⁵ Bu arada, 14 Ocak 1949'da Hasan Saka Hükümeti istifa etmiş, yerine 17 Ocak'ta Şemsettin Günaltay Hükümeti kurulmuştur.¹⁰³⁶

Ülke genelinde teşkilatlanma ve parti prensiplerini yayma faaliyetlerine devam eden DP İkinci Büyük Kongresini, 20-25 Haziran 1949 tarihleri arasında toplamış ve

¹⁰³¹ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar (1939-1954)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 329-330; **Akşam**, 20-21 Şubat 1948; 1934 senesinde yayımlanıp yürürlüğe giren 2559 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanununun 18. Md.'nin mülkiye amirlerine tanınmış olduğu yetkinin; bugünkü şartlara ve duruma göre devam etmesine ve tatbik mevkiinde kalmasına lüzum olmadığı gibi mevcut kanuni mevzuatın Devlet emniyetini teminat altında bulundurması böyle istisnai salahiyetlere halen ihtiyaç hissettirmedığı neticesine varılmış ve tasarı tümü itibarıyla kabul olunmuştur; **TBMM Adalet Komisyonu Raporu**, Esas No: 1/310, Karar No: 26.

¹⁰³² Hükümette; devlet bakanı yoktur, Adalet Bakanı Fuat Sirmen, Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, Maliye Bakanı Şevket Adalan, Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, Bayındırlık Bakanı Nihat Erim, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemal Beyazıt, Gümrük ve Tekel Bakanı Emin Erişilgil, Tarım Bakanı Cavit Oral, Ulaştırma Bakanı Kasım Gülek, Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas yeni bakanlardır; **TBMM Zabıt Ceridesi**, VIII. Devre, 18 Haziran 1948.

¹⁰³³ Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 300.

¹⁰³⁴ Emin Karakuş, **İşte Ankara (40 Yıllık bir gazeteci gözü ile)**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 141-142; Ahmad, **Kronoloji**, s. 43-44; Erer, **a.g.e.**, s. 239-240; **DP'den sonra kurulan diğer partiler**: Sosyal Adalet Partisi, 28.2.1946; Liberal Demokrat Partisi, 11.3.1946; Çiftçi ve Köylü Partisi, 24.4.1946; Türk Sosyal Demokrat Partisi, 26.4.1946; Türkiye Sosyalist Partisi, 14.5.1946; Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, 24.5.1946; Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, 17.6.1946; Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, 20.6.1946; Yalnız Vatan İçin Partisi, 21.6.1946; Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, 21.6.1946; Arıtma Koruma Partisi, 26.6.1946; İslam Koruma Partisi, 19.7.1946; Yurt Görev Partisi, 15.8.1946; İdealist Partisi, 10.1.1947; Türk Muhafazakâr Partisi, 8.7.1947; Türkiye Yükselme Partisi, 3.7.1948; Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 712.

¹⁰³⁵ Erer, **a.g.e.**, s. 260-261.

¹⁰³⁶ Ahmad, **Kronoloji**, s. 51.

kongrede Türk Siyasi Tarihi'ne “*Milli Husumet Andı*” olarak geçen, “*Milli Teminat Andı*” yayınlanmıştır.¹⁰³⁷

DP'nin mevcut seçim kanunu ile hiçbir seçime girmeme şeklindeki beyanatları, sonuçlarını vermeye başlamış, yeni hükümetin hazırlamış olduğu seçim kanunu ile ilgili tasarı 17 Aralık 1949'da, TBMM'de komisyonlarda tartışılmaya başlanmıştır. Neticede, 16 Şubat 1950'de 5545 Sayılı “*Milletvekilleri Seçim Kanunu*” kabul edilmiş ve 21 Şubat tarihli 7438 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.¹⁰³⁸

24 Mart 1950'de de Meclis kendini feshetmiş ve yeni seçimlerin 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılacağını açıklamıştır. Şemsettin Günaltay yaptığı konuşmayı; “... *Önümüzdeki seçimlerde, milletin iradesi, serbest ve dürüst seçimlerle tezahür edecektir*” sözleriyle bitirmiştir.¹⁰³⁹

15 Nisan itibarıyla partilerin tüm Türkiye'de seçimlerle ilgili propaganda çalışmaları, mitingler, toplantılar, radyo konuşmaları, asılan afişler ve dağıtılan broşürlerle yoğun bir şekilde 10 Mayıs akşamına kadar devam etmiştir.¹⁰⁴⁰

Türk siyasetinde 1923 yılından 1950 yılına kadar iktidarda kalmış olan CHP, iktidarı bu seçimlerle birlikte DP'ye teslim etmiştir. Tarihi önemi büyük olan bu seçimle ilgili istatistikî resmi bilgileri şu şekilde sıralamak mümkündür.¹⁰⁴¹

(1) Seçim, “*Liste Usulü Çoğunluk Sistemi*” ile yapılmış, seçime CHP, DP ve Millet Partisi (MP) katılmış, her üç partide meclise girmiştir.

¹⁰³⁷ Beyanname Metni: “Seçim kanununun ve seçimlerle alakalı hükümlerin vaz'ından maksat millet iradesinin serbest tecellisini teminden ibarettir. Mevzu kanunlara ve müesses nizama aykırı hareket, kuvvet darbesi, millet ve vatandaş haklarının ihlali neticesine varacağından buna meydan verilmemek üzere, memleket için büyük zarar ve tehlikeleri mucip olacak bu hale müsaade edilmemesi, bu mevzuda haklarına tecavüz olunan bütün vatandaşların meşru müdafaa halinde kalmaları, haklarını Anayasa ve Türk Ceza Kanununun müeyyidelerine dayanarak hareket etmeleri kaçınılmaz bir zaruret olacaktır. Bu hususların rey sahibi bütün partilere ve Türk Umumi Efkârına bildirilmesi ayrıca hükümetin ve vazifelilerin keyfiyetten haberdar edilmelerinin temini zaruri görülmüştür.

Ancak tek parti zihniyetini ve Halk Partisi iktidarını, kanunların ihlali pahasına da olsa devamını kararlaştırmış olanlar, kongremizin bu kararı almış olmasını halkı ihtilale teşvik mahiyetinde tefsir etmeye kalkışabilirler. Hâlbuki ihtilal mevcut ve müesses içtimai ve siyasi nizamın cebren değiştirilmesine matuf bir hareket olup, yukarıda tavsif edilen hareketler ihtilal tabirinin tamamıyla şümulü dışında meşru hakların ve meşruiyetin müdafaa mahiyetindedir. Bu itibarla vatandaş siyasi hak ve hürriyetlerinin kullanılmasına ve milli hâkimiyet ve hürriyet esaslarının tahakkukuna herhangi bir suretle engel olacak kanun dışı hareketlerden tevakkî olunması lüzumunu memleketin en yüksek menfaatleri hesabına belirtmek isteriz.

Aksi yolda harekete teşebbüs edenlerin ise, milli vicdanın ifadesi olan millet husumetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihi bir mesuliyete mahkûm olacakları muhakkaktır.” Eroğlu, **a.g.e.**, s. 47-50; Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 318-320; Erer, **a.g.e.**, s. 249-250.

¹⁰³⁸ Erer, **a.g.e.**, s. 260-263; **Resmî Gazete**, 21 Şubat 1950, Sayı 7438.

¹⁰³⁹ Erer, **a.g.e.**, s. 263.

¹⁰⁴⁰ **Akşam**, 1-10 Mayıs 1950.

¹⁰⁴¹ **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012, s. 1-80.

(2) Seçimde; 8.905.743 kayıtlı seçmenden, 7.953.085 kişi oy kullanmış, katılım oranı % 89,3 olmuştur.

(3) Toplam 487 milletvekilinden 484'ü erkek (% 99,4); üçü kadındır (% 0,6).

(4) Toplam 487 milletvekilinden 69'u CHP'li, 416'sı DP'li, biri Millet Partili, biri de bağımsızdır.

(5) Seçimde Türkiye genelinde; CHP, 3.148.626 oy sayısı ile genel oyun % 39,6'sını almıştır. DP, 4.391.694 oy sayısı ile genel oyun % 55,2'sini almıştır. Millet Partisi, 368.537 oy sayısı ile genel oyun yüzde beşini almıştır. Bağımsızlar, 44.537 oy sayısı ile genel oyun binde beşini almıştır.

(6) İncelemesi yapılan vilayetlere göre sonuçlar şu şekildedir:

Vilayetler	Geçerli Oy	Katılım Oranı %	CHP Oy Oranı %	DP Oy Oranı %	MP Oy Oranı %	Kontenjan-Milletvekili Sayısı / Parti
Adana	174.969	89,5	45	53,1	2,1	11 DP
Ankara	307.716	89,9	42,2	49,1	8,8	18 DP
Antalya	113.312	87,5	35,3	64,7	-	7 DP
Bursa	237.121	92,2	41,3	58,7	-	12 DP
İstanbul	453.262	81	26,2	56,6	17,2	27 DP
İzmir	321.575	86,8	41,4	56,7	1,9	17 DP
Kars	139.749	89,3	58,5	41,3	-	10 CHP
Malatya	173.010	88,9	59,3	40,7	-	11 CHP
Maraş	101.407	88,5	39,3	53,2	-	7 DP
Samsun	179.173	96,4	41,9	57,5	0,5	10 DP

Çoğunluk sistemi ile yapılan seçimlerin sonucuna ilişkin en bariz örneği Ankara'da görmek mümkündür; 307.716 geçerli oyun % 49,1'ni alan DP, vilayet kontenjanı olan 18 milletvekilliğinin tamamını kazanmıştır. Oysa CHP'nin Ankara'da ki oy oranı da % 42,2'dir. Bu arada, CHP % 26,2 ile İstanbul'da en düşük oy oranına ulaşmış, DP ise % 56,6 oy oranıyla İstanbul kontenjanı olan 27 milletvekilliğinin tamamını almıştır.¹⁰⁴²

Türkiye'de 1946 ve 1950 yıllarında yapılan seçimlerle ilgili olarak şunu belirtmek mümkündür ki; Tek-Parti dönemi, 1946 yılında yapılan ilk çok partili seçimle sona ermiştir. Seçimden önce çıkarılan 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile iki dereceli olan seçim sistemi, tek dereceli çoğunluk seçim sistemine dönüştürülmüştür. Açık oy, gizli tasnif yöntemi kullanılmış ve denetim adli birimler yerine idari birimlerce yapılmıştır. Bu nedenle sonuçları üzerinde uzun süren tartışmalar olmuştur. 1946 seçimlerine, CHP'nin dışında, çok partili siyasal yaşamın ilk partisi olan ve 18 Temmuz 1945 tarihinde Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi (MKP) ile 7 Ocak 1946 yılında, Celal

¹⁰⁴² Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s. 25-80.

Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulan Demokrat Parti (DP) de katılmıştır.

Çok partili dönemin 14 Mayıs 1950 milletvekili seçimleri ise, seçim öncesinde çıkarılan 5545 sayılı “*Milletvekilleri Seçimi Kanunu*” na göre, tek dereceli, eşit, genel, gizli oy, açık tasnif usulüne göre adli denetim altında yapılan ilk demokratik seçim olmuştur. 40 000 nüfusu bir milletvekilinin temsil edeceği ilkesi ile 22 olan seçmen yaşı bu kanunda da aynen yer almıştır. 1950 seçimlerinde, tek dereceli liste usulü çoğunluk seçim sistemi uygulanmıştır. Bu sisteme göre, kullanılan oyların salt çoğunluğunu alan parti, o seçim bölgesindeki tüm milletvekilliklerini kazanmıştır.¹⁰⁴³

CHP'nin bu seçimleri kaybetme nedenleri uzun yıllar CHP Genel Sekreterliği ve Milletvekilliği yapan Dr. Kasım Gülek tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

(1) Parti 27 yıl devamlı olarak iktidarda kalmıştır. Bütün bu senelerde yaşanan güçlükler ve hoşnutsuzluklar, CHP'nin üzerinde toplanmıştır.

(2) Türkiye'nin sosyal ve ekonomik hayatındaki esaslı değişiklikler CHP tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu yenilikler, genellikle çoğunluk tarafından kabul edilip, normal ulusal hayatın bir gereği olduğu şeklinde değerlendirilmekle beraber; yeniyi kabul etmeyip eskiyi yaşatmak isteyen ve geriye dönmeyi ümit eden belirli bir kesim hala mevcuttur. İşte bu kesim CHP aleyhine oy kullanmıştır.

(3) Seçim mücadelesinde, DP seçmenlere hudutları aşarak çok cazip vaatlerde bulunmuştur. Türk halkının, siyasi partilerin seçim mücadelelerinde verdikleri sözleri ne şekilde dikkate almak gerektiği konusunda henüz bir kanaati olmadığından, bütün bu vaatlerin harfi harfine uygulanacağı benimsenmiş, sanılmıştır.

(4) Bazı CHP mensupları seçimi kazanacaklarından çok emin olduklarından, rey sandıklarına gitmeye bile lüzum görmemişlerdir.

(5) Vatandaşların büyük bir kısmının partiye alakası yoktur. Bunlar nasıl olsa Halk Partisinin kazanacağı fikrine iştirak etmektedir. Bununla beraber muhalefetin daha kuvvetli bir şekilde mecliste temsilinin demokrasiyi kuvvetlendireceğini düşünerek küçük

¹⁰⁴³ **Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011)**, s. XII. TÜİK'nin 2012 yılında yayınlanmış araştırmasıyla daha önce DİE'nin resmi istatistiklerinde mevcut tutarsızlıklar giderilmiştir. Bu konuda 2000 yılında Ahmet Demirel tarafından yapılan incelemenin de amacına ulaştığı görülmektedir; Ahmet Demirel, **Tek Partinin Yükselişi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 337-372; Toplum ve Tarih Dergisi, Sayı 197, Mayıs 2000, s. 13-23'te yayınlanan makalesi.

muhalefet partisine rey vermenin daha emin olacağına karar vermişlerdir.¹⁰⁴⁴

1954-1957 yılları arasında Demokrat Parti Kocaeli Milletvekili, 1956 yılında Hürriyet Partisi kurucu üyesi ve bu partinin CHP'ye katılmasıyla da 1961'de Kurucu Meclis'te CHP temsilcisi olan Prof. Dr. Turan Güneş ise; 1946 yılında demokrasiye geçişle birlikte sağlanan “Genel Oy” uygulamasının DP olayını yarattığını ve kütlelerin isyanı olarak kendini gösterdiğini belirtmektedir. Güneş, 1950 seçim sonuçlarını üç genel neticeye bağlamaktadır;

(1) İktisaden geri kalmış olan Türkiye’de, genel olarak uzun yıllar kadere razı bir durumda bulunan kütleler, kendilerine oy hakkı tanınca devletten çok şey talep eder bir duruma gelmişlerdir. Ucuz hayat, refahın sağlanması, derhal yerine getirilecek ihtiyaçlar, oy hakkı vasıtasıyla devletten istenmiştir.

(2) Bir memur ve eşraf teşkilatlanmasına sahip CHP bünyesi karşısında, kütleler siyasi ve toplumsal hayatın dışında kalışlarını bu partiden bilmişlerdir. DP’li kütlelerin hızla büyümesi ve CHP karşısına bir husumet cephesi olarak dikilmesi durumunda, CHP’li memurlar irkilmiş ve DP’lileri çeşitli sıfatlarla tanımlamaya başlamışlardır. Bu durum fakir sınıflarda CHP husumetini daha da kuvvetlendirmiştir. DP liderleri de bu hassasiyeti ellerinden geldiğince istismar etmişlerdir.

(3) Kurulu sosyal düzene veya CHP’ye karşı isyanın diğer bir sebebi de muhtemelen gerçekleşen devrimlerdir. Türk toplumunu bir İslam cemaati olmaktan çıkarıp Batı medeniyetine sokan devrimler, bazı çevrelerde ciddi husumetlerin uyanmasına neden olmuştur. “Genel Oy” bu husumeti açık bir hale getirmiştir.¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴⁴ Kasım Gülek, **Dış Basın Demeç ve Makaleleri ile Radyo Konuşmaları**, Ulus Basımevi, Ankara, 1952, s. 44. “Türkiye’de Demokrasi Kökleşiyor” başlıklı makale, Foreign Affairs Mecmuası Ekim 1951 sayısında İngilizce yayınlanmıştır.

¹⁰⁴⁵ Turan Güneş, “Demokrat Parti Neydi?”, **Yön Dergisi**, Sayı 4, Ankara, 1962, s. 15.

SONUÇ

CHP vilayet kongrelerinin parti politikalarına olan etkisinin tespiti amacıyla yapılan çalışmada; teşkilatlanma, parti içi demokrasinin işlerliği, siyasal katılım, kongrelerin cereyan tarzı, parti tabanının yönetime etkileri ve merkez ile taşra ilişkileri gibi sorunsalların çözümlenmesini içinde barındıran şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Halk Fırkası; 1919 yılında düzenlenen Sivas Kongresi'nde kurulan A-RMHC ve daha sonra meclisin açılarak faaliyete başlaması ile bu cemiyetin dönüştüğü A-RMHG'nun siyasal bir parti olarak devamıdır. Örgütlenmesinde; geniş tabanlı bir bünyeye sahip olması ve her kesimden halk kitlelerini bulundurması, Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nin çok yönlü karakterine bağlıdır.

CHF, 1924-1927 yılları arasında yaşanan gelişmelerin etkisiyle, nizamnamesi gereği olan parti teşkilatlanmasını, ülke genelinde tam anlamıyla sağlayamamıştır. 1927'de ancak düzenlenebilen İkinci Büyük Kongre sonrası da örgütlenme çabaları devam etmiştir. Fakat bu defa da 1929'da dünya ekonomi buhranı ve 1930'da demokratikleşme çabaları çerçevesinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ülkede yarattığı, siyasal, sosyal ve iktisadi sorunların etkisine maruz kalmıştır. Nihayet 1930 yılı sonundan itibaren, Tek-Parti otoritesini kurabilmiş ve taşra örgütlerini nizamnamesine uygun şekilde faaliyete geçirebilmiştir.

1930 yılı için sistemli bir şekilde yapılan vilayet kongrelerindeki öneriler genellikle; parti politikalarının temel esaslarını teşkil edecek hususlardır. Bütün vilayetler, kendi sorunlarının yanında, yaşanan gelişmeler karşısında; CHF merkez yönetiminin alması gereken tedbirleri, program ve nizamnamesinde yapılması lüzumlu değişiklikleri açıkça belirtmişlerdir. Bu da vilayet kongreleri görüşmelerinin sadece halkın dilek, şikâyet ve temennilerine dayanmadığını; parti genel politikalarının geliştirilmesine yönelik teklif ve önerileri de içerdiğini göstermektedir. Vilayetlerin önerilerine göre parti merkez yönetimi; yerelde halkın bilinçlendirilmesi ve aydınlatılması, parti teşkilatında görev alanların ise parti prensipleri hakkında bilgilendirilmesi ve belirli bir hedefe yönlentilmeleri bakımından yetersiz kalmıştır.

CHF'nin 1931 yılında toplanan Üçüncü Büyük Kongresi öncesinde Genel Sekreterliğin vilayet talepleriyle ilgili yapmış olduğu hazırlıklar ile kongre esnasında encümenlerin çalışmaları ve tartışmalar; CHF merkez teşkilatının vilayet kongrelerine

verdiği önemin belirgin bir göstergesidir. Bunun yanında halk dolaylı olarak, kendisini temsil eden delegeler vasıtasıyla, kongre çalışmalarına iştirak etmekte, böylece siyasal katılım da sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu kongrede; Halkevleri ve Halkodalarının açılması ile Halk Hatiplerinin görevlendirilmesi hakkında alınan kararlar, vilayet kongrelerinde ortaya çıkan ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır.

Ankara ve İstanbul'da 1932 yılında düzenlenen vilayet kongrelerinin çalışma raporlarında tespit edilen; küçük esnaf ve sanayiciler, işçilerin durum ve koşullarının iyileştirilmesi hakkında yapılmış çalışmalar dikkat çekicidir. Oysa bazı araştırmalarda, Tek-Parti döneminde CHP'nin bu tür konulara fazla önem vermediği belirtilmektedir.

1934 yılı vilayet kongrelerinde dile getirilip, öne çıkan talepler; vergilerde indirim yapılması, bazı nahiyelerin tam teşekküllü hale getirilmesi, çarşaf ve peçenin kaldırılması, arazi kıymeti belirlenirken oluşturulan komisyonlarda halk temsilcilerinin çoğunlukta olması, sanayi ve ticaretin desteklenmesi, tütün üreticiliği ile ilgili tedbirler geliştirilmesi, kredilerin belirli bir düzene sokulması, tohum ıslah istasyonlarının kurulması, göçebe aşiretlerin iskânı gibi hususlardır. Bunların önemli bir bölümü hükümet tarafından çözümlenmiştir.

CHP'nin 1935 yılında toplanan Dördüncü Büyük Kurultayı'nda; partinin, vilayet kongrelerinde oluşan halkın talep ve önerilerinin toplanmasını adeta devlet yönetim sisteminin bir parçası olarak kabul ettiği tespit edilmiştir. Halk, isteklerini kongreler yoluyla bildirerek yöneticileri etkileri altına almakta, buna karşın yöneticiler de uygulayacakları politikayı, halkın güvenini sağlayacak şekilde düzenlemeye gayret etmektedir. Dolayısıyla vilayet kongrelerini, Tek-Parti yönetim sisteminin kendi yarattığı siyasal bir baskı unsuru olarak da kabul etmek mümkündür.

Vilayetlerde parti başkanı olarak görevlendirilen valilerin sorumluluğunda yapılan 1936 yılı kongreleri hakkında hazırlanan doküman, taşra faaliyetlerine verilen önemin ayrı bir göstergesidir. Aynı zamanda devlet memuru olan mülki amirlere bu şekilde bir görev verilmesi, Türk siyasetinde yıllarca tartışma konusu olmuştur. 1930-1936 yılları iç ve dış siyasi koşullarına, Tek-Parti iktidarı çerçevesinden bakıldığında bu uygulamanın; parti faaliyetleriyle vilayet ve belediyeler arasında işbirliğinin temin edilmesi, işlemlerde sürat ve çalışma düzeninin sağlanması, zaman kaybının önlenmesi, gereksiz formalitelerden kaçınılması, devlet imkânlarından azami ölçüde yararlanılması gibi amaçlarının olabileceği değerlendirilmiştir.

1938 yılı için yapılan planlı vilayet kongrelerinde; sosyal, kültürel ve iktisadi konularda, ülkenin kalkınmasına, halkın huzur ve refahının artırılmasına, eğitim imkânlarının geliştirilmesine yönelik talepler ağırlık kazanmıştır. Bunların çoğu hükümet, vilayet ve belediyelerin imkânlarıyla çözümlenmiştir. Taleplerin önemli bir bölümü çağdaş medeniyet yolunda gelişme ve ilerleme amacıyla önem arz eden hususlardır.

Büyük Kurultaylarda vilayet delegeleri her konuda etkili görüşler ileri sürmekte, bunları özgür bir şekilde savunmaktadırlar. Dikkatleri çeken bir diğer husus da; söz alan delegelerin, hem mebuslardan sayıca fazla olması, hem de sözlerinin niteliğidir. Delegeler, ifadelerini hep belirli hukuki, iktisadi ve siyasal esaslara dayandırmaktadır. Mebuslar ile mukayese edildiklerinde; mevzuata daha vakıf oldukları, yapılması tasarlanan değişikliklere olumlu ya da olumsuz etkinlikle müdahale ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum; CHP'nin tüm üyelerine eşit olarak, duygu ve düşüncelerini tam bir serbestlikle dile getirmeleri yönünde fırsat tanıdığını ortaya koymakta, aynı zamanda vilayetlerde kurultaylara katılacak delegelerin seçiminde çok hassas davranıldığını göstermektedir.

Kurultaylara vilayet delegelerinin katılma oranları tüzüklerde belirtilmektedir. Oranın düşük olması ve delegelerin pasif tutumlarıyla ilgili bazı araştırmalarda değişik görüşler bulunmasına rağmen, katılımcı delegelerin sayısal çoğunluğunun değil, niteliklerinin ve katkılarının önemli olduğu değerlendirilmektedir.

II. Dünya Savaşı'nın yarattığı etkiler nedeniyle; 1940 ve 1942 yılları için yapılan vilayet kongreleri; zirai faaliyetler başta olmak üzere tüm iktisadi alanlarda yaşanan bunalımın; tarım, hayvancılık ve özellikle bayındırlık işlerinde durgunluğun; üretimi artırma çabalarındaki yetersizliğin izlerini taşımaktadır. 1939 yılına kadar görülen vilayet taleplerinin karşılanma oranında belirgin bir düşüş başlamıştır. Bu durum EK-18'deki çizelgelerde belirtilmektedir. Vilayet taleplerinin % 40'ı olumsuz cevap almış, % 25'nin ise gerçekleştirilmesi zamana ve bütçe imkânlarına bırakılmıştır. Yani 1939 yılında % 70'lere çıkan karşılama oranının % 20-30'a kadar düşmüş olduğu tespit edilmiştir.

1943 yılına gelindiğinde savaş koşullarının ağırlığı, ülke kalkınması ve iktisadi imkânları üzerinde kendisini iyice hissettirmeye başlamıştır. EK-20'de ki çizelgelerde görüleceği üzere; taleplerin % 20'sine olumlu, % 25'ine olumsuz cevap verilmiş, % 55'inin ise çözümü sonraya bırakılmıştır.

1944 yılı vilayet kongrelerinde hemen göze çarpan husus; savaş koşullarının ülkede yarattığı olumsuz hava karşısında, vilayetlerin mevcut sorunlarına kendi imkânlarıyla geliştirmiş oldukları tedbirlerin tartışılmasıdır. Bazı bölgelerde ise vilayet ve bağlı kazaların yönetimlerinde, mevcut koşullar nedeniyle huzursuzluklar artmıştır.

Çok partili döneme geçiş sonrası, 1946 yılında yapılan ilk serbest ve birden çok partinin katıldığı seçimlerde özellikle İstanbul Vilayeti'nde CHP'nin başarısızlığı, önemli huzursuzlukların başlangıç noktasını teşkil etmiştir. 1946 yılı için yapılan vilayet kongrelerinde, seçimde yaşanan olumsuz hava hemen kendini göstermiş, vilayet idare heyetleri gelecek seçimlere yönelik çareler arayışı içine girmişlerdir. Ayrıca 1946 yılında, savaş koşullarındaki olağanüstü uygulamalardan hoşnutsuz olan çeşitli sosyal gruplar, yönetime karşı tepkilerini dile getirmeye başlamışlardır.

1947 yılında toplanan VII. Büyük Kurultay tüm hoşnutsuzlukların gün yüzüne çıktığı, vilayet delegelerinin parti yönetiminden şikâyetlerinin açıkça ortaya döküldüğü siyasal bir ortam niteliğindedir. Kurultay süresince kontrolü ellerinde bulunduran delegelerin duygu, düşünce, tutum ve davranışlarında oluşan dönemsel değişikliklerin etkileri çok açık olarak görülmektedir. Delegeler, son senelerde yaşanan gelişmeler çerçevesinde partinin içinde bulunduğu durumu net olarak dile getirmişlerdir. 1943'ten itibaren CHP merkez yönetiminin demokratikleşme ve çok partili yaşama geçiş bağlamında gerçekleştirdiği her faaliyeti, 1946 seçimine de dayandırarak; muhalefete verilen birer ödün olarak değerlendirmişlerdir.

Dolayısıyla CHP'nin yeniden yapılanması, teşkilatlanması ve izlemekte olduğu siyasal anlayışa yeni bir yön vermesi bakımından bu kurultay, parti tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Kurultay sonrası CHP, tabanın merkeze hâkim duruma gelmeye başladığı bir parti hüviyetine dönüşmüştür.

1948 yılına gelindiğinde; vilayet kongreleri görüşmelerinin önemli bir kısmı muhalefete mücadele esaslarına ayrılmıştır. Tüm kongrelerde merkezin faaliyetleri tenkit edilmektedir. Özellikle İstanbul Vilayeti bu konuda başı çekmekte ve içinde bulunulan durumun tek sebebi olarak CHP merkez yönetimini işaret etmektedir. Aynı yıl, yerel basının tutumu da değişmeye başlamış, önemli bir kısmı muhalefet partilerini destekler duruma geçmiştir. 1950 yılında yapılan genel seçimlerle de CHP, kuruluşundan itibaren sürdürmüş olduğu iktidarı, tamamen demokratik yollarla DP'ye devretmiştir.

CHP Genel Sekreterlik genelgelerinde ve incelenen vilayet kongrelerindeki çalışma raporlarında, partiye kayıtlı üye sayılarına ve bunun artırılmasına büyük önem verildiği tespit edilmiştir. Bu konudaki gelişmeyi izleyebilmek amacıyla yapılan araştırmaya bağlı olarak EK-24'deki çizelge hazırlanmıştır. Buna göre; vilayet örgütlerinin çabalarına rağmen 1945 yılına gelindiğinde, incelenen vilayetler arasında en yüksek üyelik oranının İzmir'de (% 11-% 19 arası), en düşük üyelik oranının Malatya'da (% 1) olduğu, diğer vilayetlerde ise % 5 - % 16 arası üyelik oranına ulaşıldığı tespit edilmiştir. Vilayet örgütleri, Tek-Parti iktidarı döneminde kayıtlı üye oranını vilayet nüfusuna göre ortalama % 10'na çıkarabilmişlerdir. Bu veriler; vatandaşın oy kullanma dışında, siyasete katılma ve partiye üye olma ilgisinin fazla olmadığını bir göstergesidir.

Söz konusu çizelgede aynı zamanda ülkenin okur-yazar oranı da belirtilmektedir. 1935 yılında 15 yaş üzeri okur-yazar vatandaşın genel nüfusa oranı % 18'dir. 1950 yılına gelindiğinde ise bu oran ancak % 30'a ulaşabilmiştir. Halkın okur-yazar oranındaki bu düşüklük, demokrasi esaslarının sağlanması bakımından gözden uzak tutulmaması gereken önemli bir dezavantajdır.

Bunun yanında, incelenen tüm belgelerdeki sayısal verilere dayanılarak, CHP'nin 1923-1950 yılları arasında halk taleplerini karşılama oranı EK-25'te ki grafikte gösterilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere taleplerin karşılama durumu, dönemsel gelişmelere bağlı olarak değişim göstermektedir. En yüksek oran, yaklaşık % 70 ile planlı kalkınma döneminde gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı süreci ise % 20 - % 30 oranıyla en düşük seviyedir.

Bölgesel olarak genel sorunlar açısından bakıldığında; incelenen vilayetlerde ortak olan ve ülkenin tamamını ilgilendiren hususların dışında; Marmara Bölgesi'nde vakıflar ve turizm faaliyetlerinin, Karadeniz Bölgesi'nde üretimi artırma çabaları ve ticaret yollarının, Akdeniz Bölgesi'nde yurt içine bağlantı yolları ve limanların, Güney ve Güney-Doğu Anadolu Bölgesi'nde ilçelerin vilayetlere bağlantısı ve seyyar aşiretlerin iskânının, Ege Bölgesi'nde tütün üreticiliği ve kooperatifçiliğin, Doğu Anadolu Bölgesi'nde eğitim başta olmak üzere sosyal ve idari hassasiyetlerin öne çıktığı görülmektedir. İstanbul ve Ankara vilayetlerinin ağırlıklı olarak parti genel politikalarının geliştirilmesi yönünde çabalar gösterdikleri; Ankara Vilayeti'nin daha uyumlu ve olumlu, İstanbul Vilayeti'nin ise daha gerçekçi ve radikal önerilerde buldukları tespit edilmiştir.

Netice olarak yapılan araştırmada; 1930-1950 yılları arasında düzenlenen CHP vilayet kongrelerinin, parti politikalarının geliştirilmesini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

- Vilayet kongreleri kararlarına bağlı olarak, parti program ve tüzüklerinde yapılan değişiklikler ile çıkarılan kanunlar,

- CHP merkez yönetiminin, Genel Sekreterlik vasıtasıyla yayınladığı genelgeler ile vilayet kongre kararlarının gerçekleşme durumuna ilişkin hazırlamış olduğu dokümanlar,

- Parti Genel Başkanlarının, Genel Sekreterlerinin ve diğer ileri gelenlerinin vilayet kongreleri hakkındaki beyanları, ulaşılan bu sonucun en belirgin göstergeleridir.

KAYNAKÇA

Arşivler:

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Arşivi

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Resmi Yayınlar:

Düstur

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

Resmi Gazete

TBMM Gizli Celse Zaptı

TBMM Zabıt Ceridesi

Cumhuriyet Halk Partisi Resmi Yayınları:

15. Yıl Bursa Cumhuriyet Halk Partisi; Bursa İl Basımevi, 1938.

Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları; 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Cumhuriyet Halk Fırkası Ankara Vilayeti 1932 Kongresi Zabıtları; Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933.

Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi; 15 Teşrinievvel 1927, TBMM Matbaası, Ankara, 1927.

Cumhuriyet Halk Fırkası Halkevleri Talimatnamesi; 3. Basılış, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934.

Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilatı Talimatı; Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Vilayeti 1933 Senesi İdare Heyeti Raporu; İstanbul Devlet Matbaası, 1933.

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi umumisi Recep Beyin Bir Nutku; Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933.

Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı, Cilt 1-5, Hâkimiyeti Milliye Matbaası-Ulus Basımevi, Ankara, Mayıs 1931-Birincikanun 1934.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi; “TBMM’deki Halk Fırkası Azaları Tarafından Bilmüzakere Heyet-i Umumiyesi 9 Eylül 1339 Tarihinde Kabul Olunmuştur.”, TBMM Matbaası, Ankara.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi; 15 Teşrinievvel 1927’de inikat eden Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresinin, 22 Teşrinievvel 1927 tarihli içtimanda müzakere ve kabul edilmiştir.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı; Fırkanın Üçüncü Büyük Kongresi tarafından kabul olunmuştur. Mayıs 1931, İstanbul Devlet Matbaası, 1931, Büyük Kongrenin 13-14 Mayıs 1931 içtimasında kabul edilmiştir.

Cumhuriyet Halk Fırkası Programının İzahı; Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1931.

Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası; 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları; Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayına Sunulan Vilayet Kongreleri Dilekleri Hülâsası; CHP Genel Sekreterlik Neşriyatı, Ankara, 1943.

Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kurultay Tutanakları; TBMM Kütüphanesi Yer No: 76-1525 ve 1956/1617.

Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı (1923-1938); TBMM Basımevi, Ankara, 1938.

Cumhuriyet Halk Partisi 25. Yıl (1923-1948); Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

Cumhuriyet Halk Partisi 36 Yaşında; CHP İstanbul İl Gençlik Kolu Yayını, Gün Matbaası, İstanbul, 1959.

Cumhuriyet Halk Partisi 1936 İl Kongreleri; BMM Kütüphanesi Yer No: 1941-38-170/18-a, Ankara, 1937.

Cumhuriyet Halk Partisi 1940 Kongre Dilekleri; CHP Genel Sek. Neşriyatı, Ankara, 1941.

Cumhuriyet Halk Partisi 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri; Genel Sekreterlik Yayını, Ankara, 1944.

Cumhuriyet Halk Partisi Ankara Vilayet Kongresine Sunulan Rapor; 1937-1938, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1938.

Cumhuriyet Halk Partisi Ankara Vilayet Kongresine Sunulan Çalışma Raporu 1939-1940; Zerbamat Matbaası, Ankara, 1940.

Cumhuriyet Halk Partisi Ankara Vilayet Kongresi Zabıtları 1943-1944; Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

Cumhuriyet Halk Partisi Ankara Vilayet Kongresi Zabıtları 1945-1946; Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

Cumhuriyet Halk Partisi Ankara İl Kongresine Sunulan 1947-1948 Çalışma Raporu; Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa Vilayet Kongresi Hizmet Raporu; 15 Birinci Kanun 1938, Bursa Vilayet Matbaası, 1938.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, Cilt 6-12, Ulus Basımevi, Ankara, İkincikanun 1935-30 Haziran 1938.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, Cilt 13-22, Zerbamat Basımevi-Ulusal Matbaa-Alaaddin Kırıl Basımevi, Ankara, Temmuz 1938-Haziran 1945.

Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri Halkodaları 1932-1942; TBMM Kütüphanesi, Ankara, 1942.

Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İli İlyönkurulun 935-936 Çalışma Raporu ve Hesapları; 20-12-1936 Pazar, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1936.

Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İli İlyönkurul Başkanının Söylevi; 20-12-1936 Pazar, Belediye Basımevi, İstanbul, 1937.

Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İli İlyönkurulunun 937-938 Çalışma Raporu ve Hesapları; 15.12.1938, Tan Matbaası, İstanbul, 1938.

Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Vilayeti 1938-1940 Çalışma Raporu ve Mesa'i Tafsilatı; 25.12.1940, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1940.

Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Vilayeti, 1942 Yılı Kongresi Zaptı; 22-24.12.1942, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943.

Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Vilayeti, 1944 Yılı Kongresi 1942-1944 Çalışma Tafsilatı; Sühulet Matbaası, İstanbul, 1944.

Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Vilayeti, 1946 Yılı Kongresi Zabtı (2.2.1947-6.2.1947); Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1948.

Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Vilayeti, 1947 Yılı Kongresi; İl İdare Kurulunun 1947 yılı çalışma raporu, 15 Mayıs 1948.

Cumhuriyet Halk Partisi Müstakil Grup Raporu ve Ekleri, CHP Büyük Kurultayının 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına sunulan, TBMM Basımevi, Ankara, 1946.

Cumhuriyet Halk Partisi Nizamnamesi; Partinin VI. Büyük Kurultayının 12.VI.1943 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943.

Cumhuriyet Halk Partisi Program ve Tüzüğü; Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

Cumhuriyet Halk Partisi Programının Hükümetçe Tahakkuk Ettirilen Kısımları Hakkında Rapor; Ankara, 29.5.1939.

Cumhuriyet Halk Partisi Programı; Partinin VI. Büyük Kurultayının 14.VI.1943 Tarihindeki Toplantısında Kabul edilmiştir, Zebamat Basımevi, Ankara, 1943.

Cumhuriyet Halk Partisi Programının Hükümetçe Tahakkuk Ettirilen Kısımları Hakkında Rapor; Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1943.

Cumhuriyet Halk Partisi Program ve Tüzük Komisyon Raporu; CHP Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, 10.V.1946, Ankara, 1946.

Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü; 26.12.1938 tarihinde üsnomal toplanan Büyük Kurultay tarafından onaylanmıştır, Recep Usluoğlu Basımevi, Ankara, 1938.

Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP; Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1965.

Kitaplar:

Abadan, Nermin; **Halk Efkârı Mefhumu ve Tesir Sahaları,** Yeni Matbaa, Ankara, 1956.

Afetinan, Ayşe; **İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Ağaoğlu, Ahmet; **Serbest Fırka Hatıraları,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Ağaoğlu, Samet; **İki Parti Arasındaki Farklar,** Arbas Matbaası, Ankara, 1947.

- _____; **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
- _____; **Kuvayı Milliye Ruhu, I. TBMM**, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ahmad, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yayın, İstanbul, 1992.
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay; **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, 1945-1971, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.
- Akbulut, Dursun Ali; **Saltanat-Hilafet ve Milli Hâkimiyet**, Samsun, 1994.
- Akşin, Sina; **Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti (1600-1908)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.
- _____; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.
- _____; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Son Meşrutiyet 1919-1920, 3. Baskı, Cilt II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- _____; **Kısa Türkiye Tarihi**, 12. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Arar, İsmail; **Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı**, Burçak Yayınevi-İstanbul Matbaası, İstanbul, 1969.
- Arıkoğlu, Damar; **Hatıralarım**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961.
- Armaoğlu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1992.
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal; **Nutuk**, 8. Baskı, Cilt I-II, Vesikalar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- Atatürk Günlüğü**, (1930-1938) Derleyen Orhan Topçuoğlu, Demircioğlu Matbaası, İstanbul, 1989.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**; 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.
- Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri I-IV**, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- Atay, Falih Rıfkı; **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.
- Avcıoğlu, Doğan; **Türkiye’nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.
- Aybars, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.
- Aydemir, Şevket Süreyya; **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.
- _____; **Menderes’in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.
- _____; **Tek Adam**, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.
- Baban, Cihat; **Politika Galerisi-Büstler ve Portreler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.
- Barutçu, Faik Ahmet; **Siyasi Anılar (1939-1954)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.
- Başar, Ahmet Hamdi; **Atatürk’le Üç Ay**, AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1945.
- Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Temuçin Faik Ertan (Editör), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.

- Bayar, Celal; **Başvekilim Adnan Menderes**, Baha Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.
- Baydar, Mustafa; **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1967.
- Baykal, Bekir Sıtkı; **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Bayur, Yusuf Hikmet; **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.
- Berkes, Niyazi; **Siyasi Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946.
- _____; **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayınları, İstanbul, 1993.
- _____; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 15. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik; **Trakya'da Milli Mücadele**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- Bila, Hikmet; **CHP Tarihi 1919-1979**, Doruk Matbaası, Ankara, 1979.
- Birgit, Orhan; **Ayağa Kalk CHP**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.
- Boratav, Korkut; **Türkiye'de Devletçilik**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1982.
- _____; **Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Bozdağ, İsmet; **Bitmeyen Devlet Kavgası**, Truva Yayınları, İstanbul, 2007.
- Cebesoy, Ali Fuat; **Siyasi Hatıralar**, Cilt I, Temel Yayınları, İstanbul, 2007.
- Cem, İsmail; **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 25. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016.
- CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)**; Yayına Hazırlayanlar: Yücel Demirel-Osman Zeki Konur, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Çavdar, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- Çevik, Zeki; **Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş (1918-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- Çoker, Fahri; **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönemi, (1919-1923)**, TBMM Yayınları, Ankara, 1994.
- Çufalı, Mustafa; **Türk Parlamento Tarihi, TBMM VIII. Dönem (1946-1950)**, Cilt III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 146, Ankara, 2012.
- Daver, Bülent; **Siyasal Bilime Giriş**, Ankara Üniversitesi SBF Yayını No: 251, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.
- Demirel, Ahmet; **Birinci Mecliste Muhalefet**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- _____; **Tek Partinin Yükselişi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Doğan, Avni; **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964.
- Doğan, Yalçın; **IMF Kıskaçında Türkiye (1946-1980)**, 2. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986.
- Dursunoğlu, Cevat; **Milli Mücadelede Erzurum**, (Basım Evi belirsiz), Ankara, 1946.

- Duverger, Maurice; **Siyasi Partiler**, 2. Baskı, Çeviren Doç. Dr. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.
- Erer, Tekin; **Türkiye’de Parti Kavgaaları**, Cilt I, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963.
- Eroğul, Cem; **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.
- Ertan, Temuçin Faik; **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994.
- Esirci, Şükrü; **Menderes Diyor ki**, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.
- Giritlioğlu, Fahir; **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.
- Goloğlu, Mahmut; **Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____; **Üçüncü Meşrutiyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____; **Cumhuriyete Doğru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____; **Türkiye Cumhuriyeti**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____; **Devrimler ve Tepkileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____; **Tek Partili Cumhuriyet**, Kalite Matbaası, Ankara, 1974.
- _____; **Milli Şef Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- _____; **Demokrasiye Geçiş**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- Gökbilgin, Tayyib; **Milli Mücadele Başlarken**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
- Gönlübol, Mehmet - Sar, Cem; **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- Güneş, İhsan; **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı(1920-1923)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Heywood, Andrew; **Siyaset**, Adres Yayınları, Ankara, 2007.
- İğdemir, Uluğ; **Kuleli Vak’ası Hakkında Bir Araştırma**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1937.
- _____; **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- _____; **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- İnalcık, Halil - Seyitdanlıoğlu, Mehmet; **Tanzimat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- İnönü, İsmet; **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.
- _____; **Defterler (1919-1973)**, Derleyen Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- İnönü’nün Söylev ve Demeçleri**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1946.
- İskit, Server; **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın Yayın Umum Müdürlüğü, Ankara, 1943.

- Jaeschke, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Cilt I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Kabacalı, Alpay; **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994.
- Kabasakal, Mehmet; **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.
- Kansu, Mazhar Müfit; **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2009.
- Kapani, Münci; **Politika Bilimine Giriş**, 24. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010.
- Karacan, Ali Naci; **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Karaer, İbrahim; **Türk Ocakları 1912-1931**, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara, 1992.
- Karakuş, Emin; **İşte Ankara** (40 Yıllık bir gazeteci gözü ile), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977.
- Karpat, Kemal H.; **Türk Siyasi Tarihi**, Siyasal Sistemin Evrimi, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- _____ ; **Türk Demokrasi Tarihi**, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karabekir, Kazım; **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.
- Karacan, Ali Naci; **Lozan**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Politikada 45 Yıl**, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Karal, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, VII Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977.
- _____ ; **Osmanlı Tarihi**, V. Cilt, IX. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- _____ ; **Atatürk’ten Düşünceler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981.
- Kazgan, Gülten; **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Keyder, Çağlar; **Türkiye’de Devlet ve Sınırlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Kili, Suna; **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.
- Kirby, Fay; **Türkiye’de Köy Enstitüleri**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015.
- Kocatürk, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Koçak, Cemil; **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- _____ ; **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt 1-2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- _____ ; **Türkiye’de İki Partili Siyasal Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)**, *Uzlaşma*, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kuran, Ahmet Bedevi; **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

- Lewis, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009.
- Linz, Juan J.; **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2017.
- Makal, Ahmet; **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- Mayak, Faysal; **CHP Antalya Teşkilatının Faaliyetleri (1931-1951)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2015.
- Meray, Seha L.; **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Ankara Üniversitesi SBF Yayını No: 291 Cilt I, Kitap I, Ankara, 1969.
- Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2012**; Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara, 2012.
- Nadi, Nadir; **Perde Aralığından**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1964.
- Nutku, Emrullah; **Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar, 1946-1958**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979.
- Okyar, Ali Fethi; **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, İstanbul, 1987.
- Okyar, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, Yayına Hazırlayan Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1982.
- Okyar, Osman ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet; **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- Olaylarla Türk Dış Politikası**, A. Suat Bilge ve diğerleri, 2. Baskı, 1919-1965, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.
- Orbay, Rauf; **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti, Program ve Nizamnamesi**, 1329 senesi umumi kongresinde tanzim ve kabul olunmuştur, Osm. T. İstanbul, 1329-1331 (1913-1915), Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı.
- Ökte, Ertuğrul Zekai; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt İçi Gezileri**, Cilt I, Tarihi Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2000.
- Öz, Esat; **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- Özbudun, Ergun; **Siyasal Partiler**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.
- _____ ; **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Özdemir, Hikmet; **Amasya Belgelerini Yeniden Okumak**, T.C. Amasya Valiliği Kültür Yayınları No: 7, Amasya, 2004.
- Pamuk, Şevket; **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.
- Peker, Recep; **İnkılâp Dersleri Notları**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.
- Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Sonbahar Seyahatleri**; Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara, Osm. T. 1341.
- Sarıhan, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

- Sevgen, Nazmi; **Celal Bayar Diyor ki**, Tan Matbaası, İstanbul, 1951.
- Sonyel, Salahi R.; **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal Vahdeddin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010.
- Soysal, İsmail; **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965.
- _____ ; **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Cilt I, TTK Basımevi, Ankara, 2000.
- Soysal, Mümtaz; **Yüz Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979.
- Şahin, Mehmet Serkan; **Erken Cumhuriyet Dönemi'nde CHP'nin Malatya Teşkilatı (1923-1950)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2016.
- Şapolyo, Enver Behnan; **Mustafa Kemal ve I. Büyük Millet Meclisi Tarihçesi**, Ülkemiz Matbaası, Ankara, 1969.
- Tansel, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt I-IV, MEB Basımevi, Ankara, 1977.
- Tanör, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 12. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- _____ ; **Türkiye'de Kongre İktidarları**, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____ ; **Kurtuluş-Kuruluş**, 10. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim; **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayını No: 30, Ankara, 1977
- Tekeli, Sefa; **Atatürk ve Anadolu Ajansı**, Anadolu Ajansı Yayınları, Kozan Ofset, Ankara, 2005.
- Tezel, Yahya Sezai; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Yurt Yayınevi, Ankara, 1982.
- Timur, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- Tokgöz, Ahmet İhsan; **Matbuat Hatıralarım**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- Tokgöz, Erdinç; **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)**, 7. Baskı, İmaj Kitabevi, Ankara, 2004.
- Toker, Metin; **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
- Topuz, Hıfzı; **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Torun, Esmâ; **Sivas'tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi**, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, İzmit, 2003.
- Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952.
- _____ ; **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1969.
- _____ ; **Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi**, Cilt I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

- _____; **Türkiye’de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki**, Cilt III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.
- _____; **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler**, 3. Baskı, Cilt 1-2, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- _____; **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, 2. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Tunçay, Mete; **T.C.’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, 3. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Turan, Murat; **CHP’nin Doğu’da Teşkilatlanması (1923-1950)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2011.
- Turan, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi**, 2. Baskı, 3. Kitap, II. Kısım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.
- _____; **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap, I. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- Türk Dış Politikası**, Baskın Oran (Editör), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Türk İstiklal Harbi**; Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi, Resmi Yayınları, Seri No: 1 Gnkur. Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1969, Cilt II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1-3 Kitap.
- Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar (1924-1938)**; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Resmi Yayınları, Seri No: 8, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1972.
- Türkiye’de Siyasal Dernekler II**; Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1950.
- Türkgeldi, Ali Fuat; **Görüp İştiklerim**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- Unat, Kadri; **Durmayaalım Düşeriz, CHP’nin Seçim Propagandaları (1927-1957)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016.
- Uran, Hilmi; **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Us, Asım; **Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966.
- Uyar, Hakkı; **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998.
- Uzun, Hakan; **Atatürk ve Nutuk**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; **Türkiye’de Üç Devir**, Cilt 1-2, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972.
- Weisband, Edward; **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Yalçın, Hüseyin Cahit; **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1976.
- Yalman, Ahmed Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971**, Cilt II, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erđinç, Pera Yayıncılık, İstanbul, 1977.
- Yenal, Oktay; **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013.
- Yetkin, Çetin; **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982.
- _____; **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.

- _____; **Karşı Devrim (1945-1950)**, 7. Baskı, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2009.
- Yerasimos, Stefanos; **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Cilt III, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976.
- Zürcher, Eric Jan; **Milli Mücadele’de İttihatçılık**, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Makaleler:

- Atamer, Hamdi; “*Milli Mücadele Başlangıcında Hürriyet ve İtilaf Partisi*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 60, 1972, s. 13-18.
- Atatürk, Mustafa Kemal; “*TBMM I.Dönem IV. Toplanma Yılı Açış Konuşması*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 108, 2006, s. 30-34.
- Aysal, Necdet; “*Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı*”, **Atatürk Yolu**, Cilt 11, No. 44, Ankara, 2010, s. 581-625.
- _____; “*Atatürk Dönemi Türk Devrimi*”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, ed. Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 185-214.
- Cihan, Erol; “*Milli Duygulara Aykırı Propaganda Yapma Suçu*”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1982, s. 45-63.
- Duran, Tülay; “*Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felahı Vatan İttifakı*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 61, 1972, s. 4-8.
- Ertan, Temuçin Faik; “*Lozan Görüşmeleri Esnasında Türk Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler*”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Cilt VI, Sayı:18, Ankara, Temmuz 1990, s. 615-626.
- _____; “*İsmet Paşa’nın Sovyetler Birliği’ni Ziyareti (24 Nisan-10 Mayıs 1932)*”, **Prof. Dr. Özkan İzgi’ye Armağan, Hacettepe Üniversitesi Yayınları**, Ankara, 2011, s. 349-360.
- Ertan, Temuçin Faik-Tağmat, Çağla Derya; “*Atatürk’ün İkinci Dünya Savaşı’na Dair Öngörülleri*”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 15, Sayı: 29, Ankara, Mayıs 2017, s. 67-82.
- Güneş, Turan; “*Demokrat Parti Neydi?*”, **YÖN Dergisi**, Sayı 4, Ankara, 1962, s. 15.
- Kurat, Yuluğ Tekin; “*Türkiye topraklarının Paylaşılması Hazırlıkları*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 59, 1972, s. 10-17.
- Mayak, Faysal; “*Adnan Menderes’in Teftiş Raporuna Göre CHP Antalya Örgütünün Çalışmaları*”, **Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VI/15, 2007 Güz, s.191-219.
- Meray, Seha L.; “*Halk Efkârı ve Yoklaması*” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 9, Sayı 3, 1954, s. 1-30.
- Mutlu, Sevda; “*Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: Dilek Sistemi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, Temmuz 2013, s. 53-102.

- Ökte, Sezai Kürşat; “*İstanbul İlkokullarında Okuyan Yoksul Çocuklara Yardım Birliği Faaliyetleri*”, **Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 62, Ankara, 2018, s. 181-198.
- Ökte, Sezai Kürşat-Aysal, Necdet; “*Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Üçüncü Büyük Kongresi (10-18 Mayıs 1931)*”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 4, Sayı 30, Eylül 2016, s. 39-71.
- Sertoğlu, Mithat; “*İstanbul’un İşgali*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 9, 1968, s. 10-17.
- Tonguç, İsmail Hakkı; “*Köy Enstitülerimizde Eğitim ve Öğretim İlkeleri*”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, Cilt I, Sayı: 1, Ankara, 1942, s. 137-147.
- Tunçay, Mete; “*CHF’nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri*”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt XXXVI, No: 1-4, 1981, s. 304-332.
- Uzun, Hakan; “*Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları*”, **Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, IX/20-21, 2010/Bahar-Güz, s. 233-271.
- _____; “*İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, Güz 2012, s. 101-139.
- _____; “*Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1946 Olağanüstü Kurultayı*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIII/26, Bahar 2013, s. 139-161.
- Yılmaz, Mustafa; “*Sened-i İttifak’tan Demokrat Parti’ye Demokrasi Adımları*”, **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C. I, Sayı 1, Ankara, Bahar 1999, s. 41-51.

Sürelî Yayınlar:

a. Gazeteler:

Açık Ses

Ahali

Akşam

Anadolu

Ant

Antalya

Cumhuriyet

Fırat

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Kars

Kurun

Maraş

Maraş Postası

Samsun
Şelale
Tanin
Türk Sözü
Ulus
Vakit
Vatan
Yarın
Yeni Adana
Yeni Asır
Yeni Malatya
Yeni Sabah
Yeşil Antalya
Zaman

b. Dergiler:

23 Şubat Dergisi
Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi
Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Atatürk Yolu Dergisi
Ayn Tarihi
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Hukuk Fakültesi Dergisi
Kadro Aylık Fikir Mecmuası
Konuşmalar
KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Türk Tarih Vesikaları Dergisi
Ülkü
Yön Dergisi

Tezler:

Çakmak, Fevzi; “*Bursa Yerelinde Cumhuriyet Halk Partisi 1946-1960*”, **Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2012.

Yılmaz, Murat; “*Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)*”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

Ansiklopedi ve Sözlükler:

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

Hukuk Sözlüğü

İnönü-Türk Ansiklopedisi

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat

Siyasal Terimler Sözlüğü

Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi

Türk Dil Kurumu İmla Kılavuzu

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük

EKLER LİSTESİ

- EK-1** Milli Mücadele Dönemi Kongreleri Çizelgesi
- EK-2** Sivas Kongresi Toplu Fotoğrafi
- EK-3** 1921 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Fransızca Metni
- EK-4** Gazi Mustafa Kemal'in Batı Anadolu ve Anadolu Gezisi
- EK-5** Dokuz Umde
- EK-6** İstanbul ve Trabzon Vilayetleri ile Maçka Halkına Yayınlanan Beyannameler
- EK-7** Halk Fırkası Nizamnamesi (9 Eylül 1923)
- EK-8** İstanbul Vilayet Kongresi
- EK-9** Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kongresi'nde Gazi Mustafa Kemal Büyük Nutku Okurken
- EK-10** Gazi Mustafa Kemal'in Fethi (Okyar) Bey'e Mektubu
- EK-11** Anadolu'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'na Girenler
- EK-12** Serbest Cumhuriyet Fırkası Belediye Seçimleri Çalışması
- EK-13** Kars Vilayet Kongresi Fotoğrafları
- EK-14** Kars Vilayeti'nde Sosyal, Kültürel ve İdari Hassasiyetler
- EK-15** Vergilerin Uygun Koşullarda Toplanmasına İlişkin Önerge
- EK-16** İstanbul Vilayet İdare Heyeti'nin "*Esnaf Cemiyetleri*" ve "*İşçi İşveren İlişkilerinin Düzenlenmesine*" İlişkin Raporu
- EK-17** Doğu Anadolu'da Yaşanan Deprem Felaketi
- EK-18** 1940 Yılı Vilayet Kongrelerinde Yapılan Taleplerin Vekâletler ve İlgili Kurumlarla Karşılama Durumu
- EK-19** Cumhurbaşkanı İsmet İnönü İstanbul Vilayet Kongresi'nde
- EK-20** 1943 Yılı Kaza Taleplerinin Vekâletler ve İlgili Kurumlarla Karşılama Durumu
- EK-21** Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayı'na Sunulan Vilayet Kongreleri Dilekleri Hülasası
- EK-22** Vilayet Kongre Kararlarına Bağlı Çıkarılan Kanunlar (1931-1947)
- EK-23** Cumhuriyet Halk Partisi Kongreler Çizelgesi (1930-1950)
- EK-24** 1930-1950 Türkiye Genel Durumu
- EK-25** Cumhuriyet Halk Partisi İktidarı Döneminde Halkın Taleplerinin Karşılama Durumu

Milli Mücadele Dönemi Kongreleri Çizelgesi

Tarih	Elviye-i Selase Sınır Doğu İlleri Kongreleri	Trakya Bölgesi Kongreleri	Doğu, Kuzey-Doğu, Güney Anadolu Kongreleri	Batı Anadolu Kongreleri
5 Kasım 1918	Kars İslam Şurası			
14 Kasım 1918	I. Kars Kongresi			
30 Kasım-2 Aralık 1918	Kars İslam Şurası Büyük Kongresi			
3-5 Ocak 1919	I. Ardahan Kongresi			
7-9 Ocak 1919	II. Ardahan Kongresi			
17-18 Ocak 1919	Büyük Kars Kongresi			
23 Şubat 1919			I.Trabzon Kongresi	
17-19 Mart 1919				İzmir Büyük Kongresi
22 Mayıs 1919			II. Trabzon Kongresi	
27 Haziran-12 Temmuz 1919				I. Balıkesir Kongresi
23 Temmuz-7 Ağustos 1919			Erzurum Kongresi	
26-30 Temmuz 1919				II. Balıkesir Kongresi
6-8 Ağustos 1919				I. Nazilli Kongresi
16-25 Ağustos 1919				Alaşehir Kongresi
18 Ağustos 1919				Muğla Kongresi
4-11 Eylül 1919			Sivas Kongresi	
16-27 Eylül 1919				III. Balıkesir Kongresi
19-20/23-24 Eylül 1919				II. Nazilli Kongresi
6 Ekim 1919				III. Nazilli Kongresi
16 Ekim 1919		I. Edirne Kongresi		
20-31 Ekim 1919				Sivas için Muğla Kongresi
19-29 Kasım 1919				IV. Balıkesir Kongresi
15 Ocak 1920		II. Edirne Kongresi		
21 Şubat 1920	Oltu İslam Terakki Fırkası Kongresi			
10-23 Mart 1920				V. Balıkesir Kongresi
31 Mart-2 Nisan 1920		Lüleburgaz Kongresi		
9-14 Mayıs 1920		III. Büyük Edirne Kongresi		
2 Ağustos 1920				Afyon Kongresi
5 Ağustos 1920			I. Pozantı Kongresi	
8 Ekim 1920			II. Pozantı Kongresi	

Sivas Kongresi Toplu Fotoğrafi

(4-11 Eylül 1919)

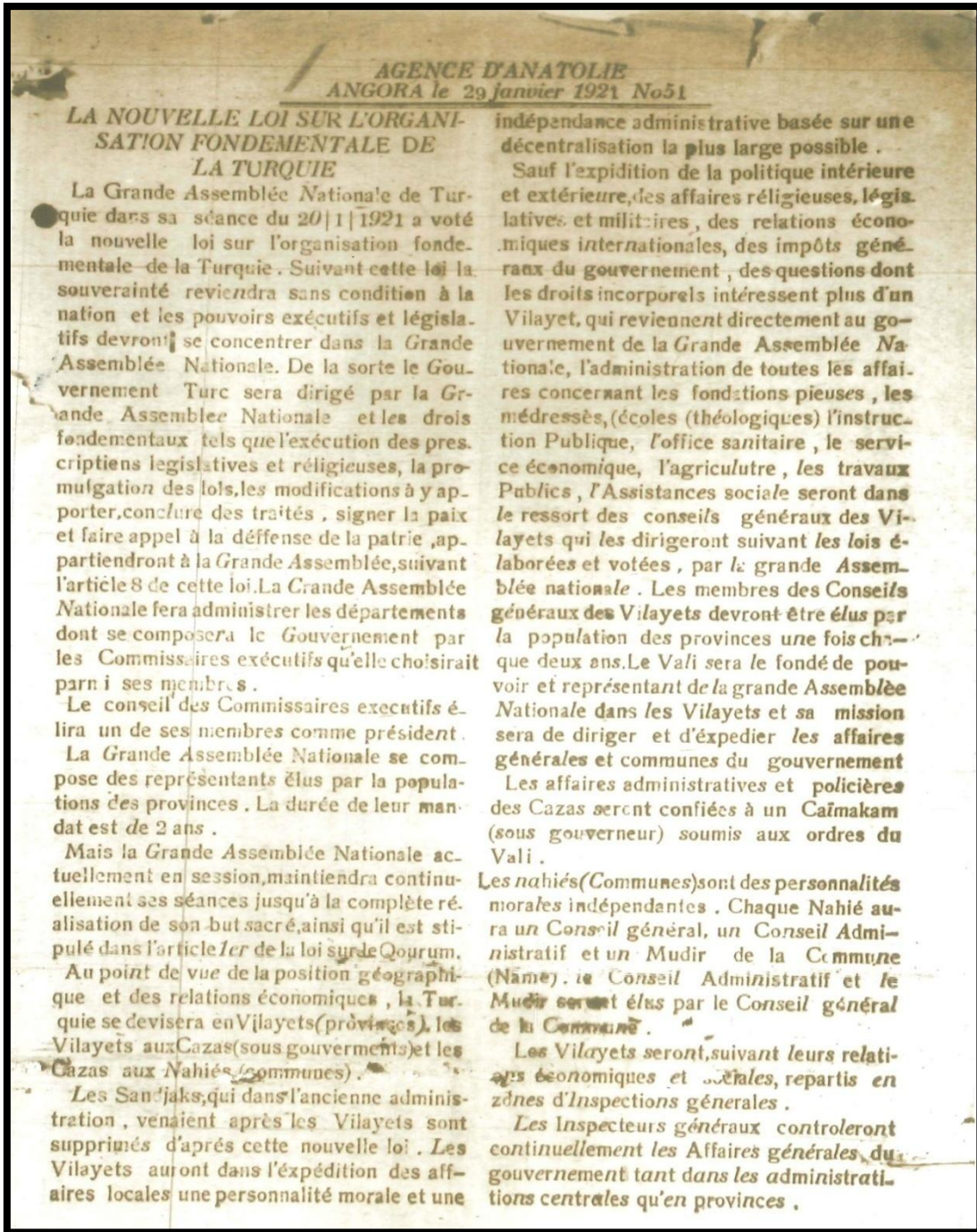

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Fotoğraf Arşivi

1921 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun

Fransızca Metni

(Türkiye'nin Temel Yapılanması Üzerine Yeni Kanun)

Anadolu Ajansı, 51 Numaralı Bülten

Gazi Mustafa Kemal'in Batı Anadolu Gezisi (16 Ekim 1922-21 Şubat 1923)

Tarih	Yer	Etkinlik
16-29 Ekim 1922	Bursa	Bursa Belediyesi'nde yerel yöneticilerle, halkla, öğrencilerle görüşmeler; İstanbul Üniversitesi Öğrencilerini kabul, United Press Muhabirine demeç, Mudanya'yı ziyaret; İstanbul Öğretmenleri ve Bursa yöneticilerine tarihi söylevi; Türkocağını ziyaret; Vakıf ve Tanin muhabirlerine demeçler..
15 Ocak 1923	Eskişehir	Hükümet binasında, Belediye Başkanı, Eğitim Müdürü, Vali, bölge hakkında bilgi alma ve talimatları; İstiklal Gazetesi sahibi ile görüşme; Annesi Zübeyde Hanımın vefat haberi..
16 Ocak 1923	Bilecik Arifiye (İstasyonu)	Lozan Konferansı hakkında halkı aydınlatma ve bilgilendirme..
18 Ocak 1923	İzmit	Anadolu Sineması'nda halka konferans; İstanbul basın temsilcileriyle mülakat (Tevhidi Efkâr Başyazarı Velit Ebuzziya, Vakıf Başyazarı Ahmet Emin (Yalman), Akşam Başyazarı Falih Rıfkı (Atay), İleri Başyazarı Suphi Nuri (İleri), İkdam Başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Tanin Başyazarı İsmail Müştak (Mayakon) ile İzmit'ten katılan İleri Gazetesi muhabiri Hakkı Bey)
21/22 Ocak 1923	Bursa	Şark Sineması'nda halka konferans; (Dini alet edenler, yabancı sermaye, tarımın kalkındırılması, barışın sağlanması, halkın aydınlatılması, Balkan Devletleri, Milli İnkılâbın esası, Halifenin yeri ve konumu, Halk Fırkası hakkında)
25/26 Ocak 1923	Alaşehir	Halk konferansı..
26 Ocak 1923	Salihli Kasaba (İstasyonu) Manisa	Halk konferansı; öğrencilere hitap; Belediye ziyareti..
28 Ocak 1923 31 Ocak 1923 2 Şubat 1923	İzmir	Hükümet konağında halka konferans; (İzmir'in kurtuluşu, yaşanan acı hatıralar, kişi saltanatı-millet egemenliği, Lozan Konferansı hakkında) Anadolu Gazetesine, Lozan Konferansı hakkında; Anadolu, Ahenk, Sada-yı Hak, Şark ve Yeni Turan gazete temsilcileriyle mülakat (Lozan, Halk Fırkası, Milli Egemenlik, Yeni Seçimler hakkında) Halka konferans (Atalar yurdu, sohbet, kadının önemi, kadın-erkek eşitliği, cehalet, tesettür, Yeni Türk Devleti'nin esasları, Lozan Konferansı, medreseler, okullar, Halk Fırkası, subay ve memurlar hakkında)
4/5 Şubat 1923	Akhisar	Halk konferansı, Türk Ocağı ziyareti..
7 Şubat 1923	Balıkesir	Zağonos Paşa Camii'nde hutbe (Hutbeler, hilafet makamı, Lozan Konferansı, Halk Fırkası)
17 Şubat 1923	İzmir İktisat Kongresi	Açış konuşmasında; Halen görevde bulunan güçlü hükümete yapılacak saldırılara karşı koyacak en önemli silahın iktisadi güç ve faaliyetler olacağını, gelecekle ilgili tüm çalışmaların iktisadi bakımdan kalkınmaya yönelik esasları teşkil edeceğini belirtmiştir. Ülkenin yeni baştan imarı, kara ve demiryollarının yapılması, sanayinin geliştirilmesi ve bu çerçevede eğitimin yaygınlaştırılması gibi hususların tamamen iktisadi bakımdan güçlü olmakla gerçekleştirilebileceğini vurgulamıştır.
19 Şubat 1923	Eskişehir	Lozan'dan dönen İsmet Paşa ve Murahhas Heyet ile buluşma..

Gazi Mustafa Kemal'in Anadolu Gezisi (15-24 Mart, 24-27 Temmuz 1923)

Tarih	Yer	Etkinlik
15-16 Mart 1923	Adana	Halka ve gençlere yönelik konferans (Hatay hakkında ilk görüşleri) Adana Çiftçileriyle, Esnafıyla konuşma; Sanayi Mektebi, Erkek Lisesi, Kız öğretmen Okulu'nun ziyareti.
17 Mart 1923	Mersin	Halka ve gençlere yönelik konferans (Millet Bahçesinde tarihi Nutuk)
18 Mart 1923	Tarsus	Çiftçilerle konuşma, Gençlere konferans (Tarsus Gençler Yurdu)
20 Mart 1923	Karaman	Halk ve öğrencilerle konuşma
20-22 Mart 1923	Konya	Esnaf ve Tüccarlarla konuşma; Türk Ocağında gençlerle konuşma; Kızılay Kadınlar Şubesinde kadınlara yönelik konferans; Darül Hülafetülaliyye Medresesi, Kız Öğretmen Okulu, Erkek Lisesi (Cehalet, aydınlatma ve irşat, zafer ve barış konularında konuşma)
23 Mart 1923	Akşehir Afyon	Afyon'da halkla konuşma, Türk Ocağında gençlerle konuşma, Belediye Meclis üyeleriyle konuşma.
24 Mart 1923	Kütahya	Kütahya Lisesinde öğretmenlerle konuşma,
24 Temmuz 1923	İzmir	Lozan Barış Konferansı'nın sonuçlanmasıyla ilgili; Genelkurmay, Batı Cephesi Komutanlığına, Müdafaa-i Hukuk ve Belediye Başkanlıklarına Bayram mesajları
27 Temmuz 1923		Halk Gösterileri

İstanbul Halkına Yayınlanan Beyanname

مملکتتمزك نوری اولان استانبول...

بوچمه لره الك یاقین کوشه وطن دکلمیدر؟ بو

اعتقادمزی جهمانه مواجه منته اثبات ایدمه جکسیکنز

نوری بویره ملت جانی دگوش یانی اولمان غازی - صفاق کمال یاشا جهری استانبول
تاسییه استانبول اهلینه خاشا شویبانه یگرتیرمکلره ا
ملدن امدار حاکم ایچون بکدن آراسی اظهار ایچمه قمرار بویرهکی بو زمانده

سیرک آریجه حیدرکال ایچک استرم - بو تون وطن اولادی حریت شمس ایدرکن
اشکال آتیمه قانان استانبولی بو یوک برکسرم وامله حافظه منده طاشپوروز -
استانبول دیزم نوریتمزک و دیتیمزک برخلاصه صیدر - استانبوله قاهوشق
یزم جهمانه کوزک پاشلیجه حدق ایدی ودانما ایزمه اوله قدر -
استانبولت عترم اهلایی استرک ایزدمزکک واضطراب سنه نوله هرکضیقه
قارش کوشتردیککنز جفوت وصلایت تووک وجسانک هیچ برمانق قاروشتمه
صاوهیله بیچته الک قوشل بر دلیق اولهرق اشلاقه انتقال ایدمیککدر -
یزم جهمانه کوشتمه تیج قوش اولان استانبوله جهمانه طیانه الک اشکل بر دجهان
امتحاقه کیریک جیوشتمه خالیدی - بو امتحاقی استانبول خلقمیز بو تون جهمان
مواجهه منده موخته اقمجام ایچمدر - استانبولک حساسیت واضطرابی و صیدری
ووجداتی جهمانه کوشن لفظی ایچتی براده ککنز اوله ری سزه یکی وظیفه کتری
دوشنلر ایچن برک ایدم -

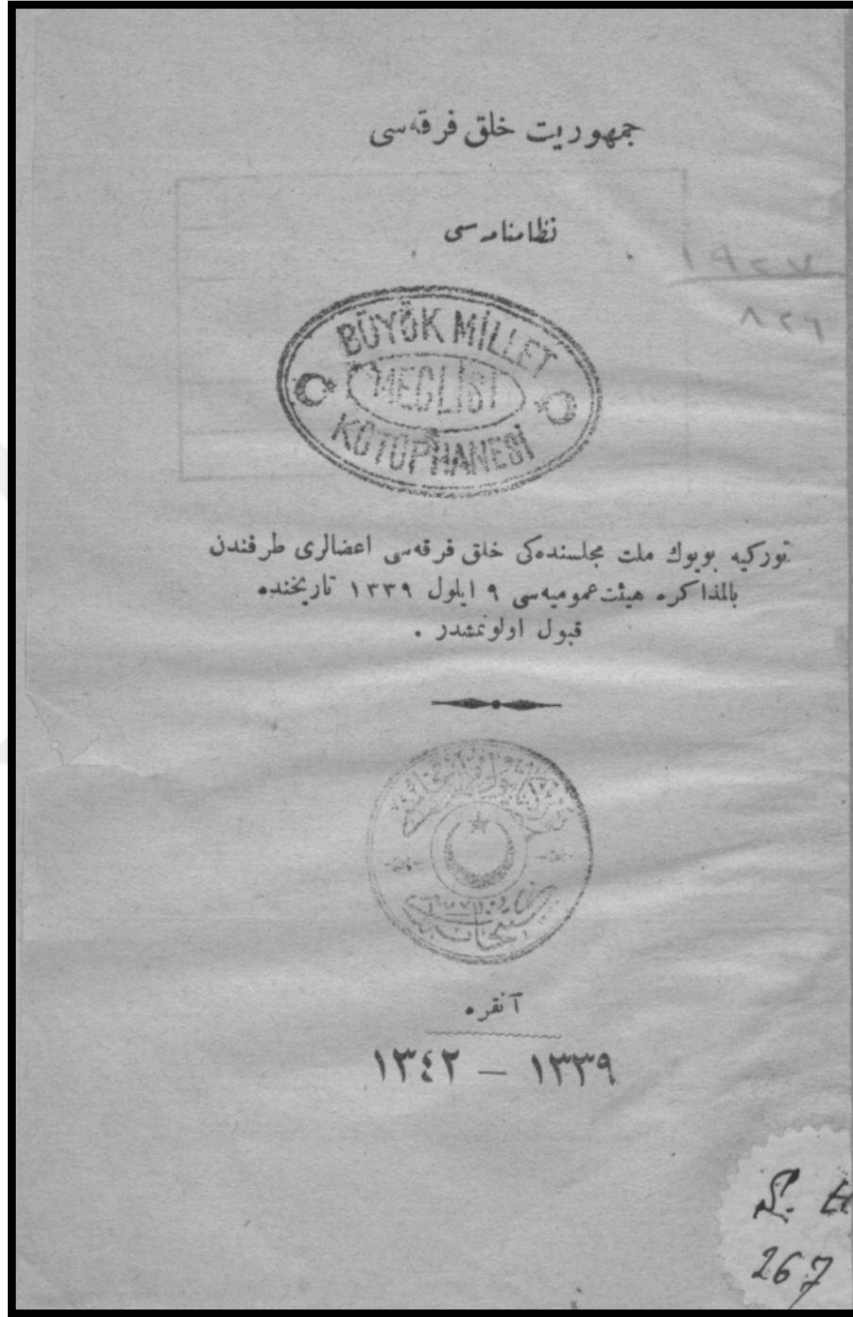
یک اتملی دودمسی استانبول ایه اورتاکنز تمام اولمان طیرپوروز - ریاسی
ایله میاه اولکیم آتاپولی ورورم ایلی مدافعه حقوی جهری استانبوله قاروشتی
غایه آمیل ایدمیش ایدی - بو غایه اکان بولمده دو - یاری مواجهه منده اداره
حکمت ایچون اضطرار طلب ایدمیک مدافعه حقوی جهری وخلق مرقسی ده حکمتک
خلاص وامتلاسی نایم ایچن اولان حاکمیت ملیه دستورلریک و ترقی و تکامل
صمدلریک معنی اولاجمدر - یزم مملکتتمزک نوری اولان استانبولی بو جهمانه
الک یقین اولان کوشه وطن دکلمیدر؛ بو اعتقادمزی جهمان مواجهه منده ایدمیککدر -

استانبوللر ایشارک کوزی اوزوبکزدده - دایرکیز یازمه لانه جهمی؛ بو تون
دیپلکته نئیانه ایچق اولان استانبولوزک همی حقوز خلاصک تمام اوله دوشتی
اوله نوری وجهه استقامتده تود ایدمیکمی؛ دیپلک دقت ایدمیک تقطیل بوتلردور -
بیان مواج اوتوستده دایما یزه توجهی لایق کورمشی اولان استانبولوزک لغزارد
ایدیورجه حک اقسام آرا یا یا یجه تاقم اقدام آراه کیمبارک مدافعه اوله جقی هر آن
نظر دقتده بولم بریق تخصیصمیزک و نظره کوزر - وطنک حقوی جهری نه تمامادی
بو زده اولان جهمیزک قوت غالب ایچمستدن سوینه چک اولنل ایام فلا کسزده
سومشی اوتلر ده که بونلری یقینده انجیزده سز کوردیکتر - یکو جود اوله رق جهمیتیم
توجیه وامتاد ایچیکوزکه بوکالا یئدر دلائق اولدیق دایما دایماید اثبات ایدمیککدر -
کوزل استانبوله و آنک حبور و حیثی خلقته ی نه یه تحسرم و همیت

غازی مصطفی کمال

Hâkimiyeti Milliye, 12 Nisan 1923.

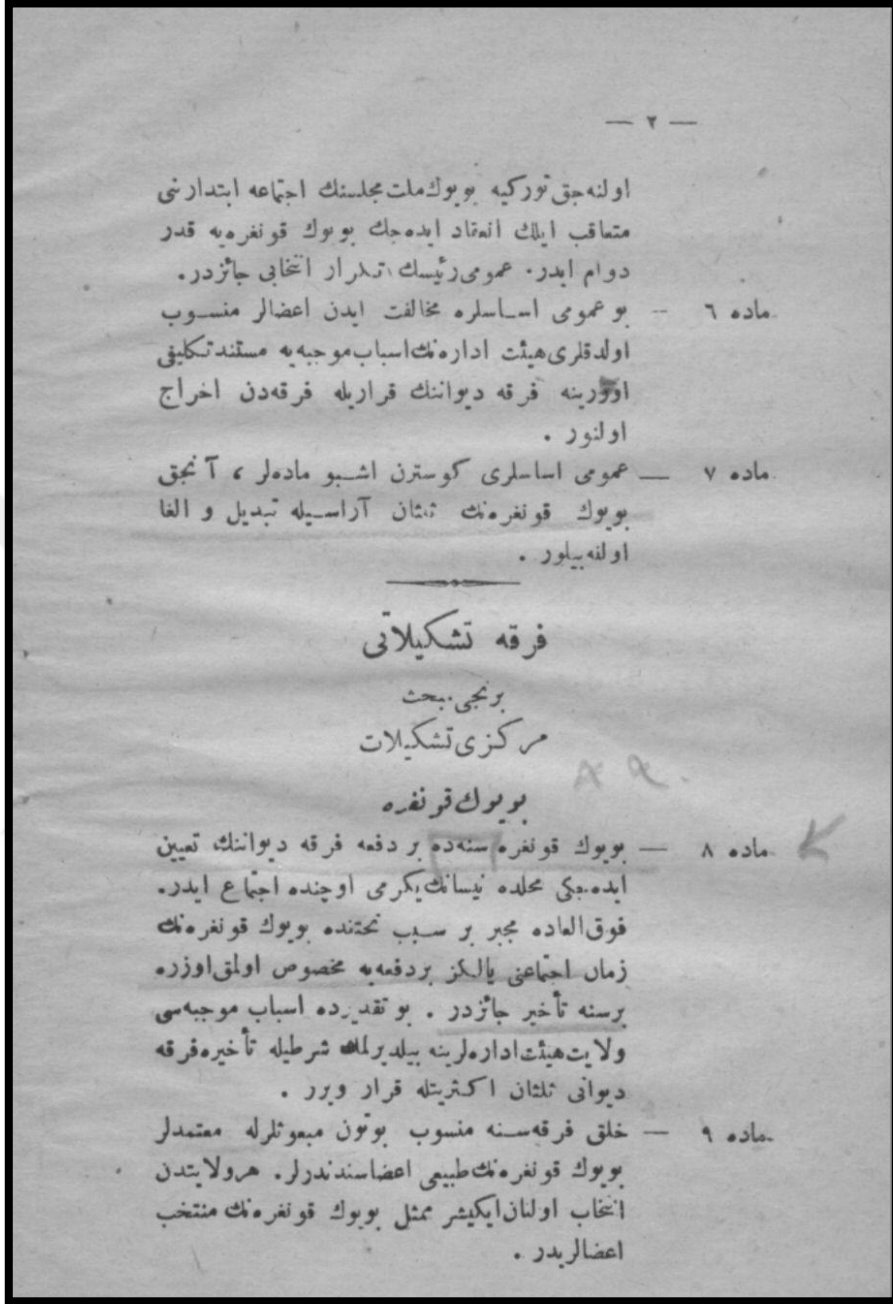
Halk Fırkası Nizamnamesi (9 Eylül 1923)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

عمومی اساسلر

- ماده ۱ — خلق فرقه‌سی؛ جمیتر قانونی موجبجه تشکل ایتیش
سیاسی بر جمیتر . غایه‌سی ، ملی حاکمیتک خلق
طرفندن و خلق ایچون احراسنه رهبرلک ایتک
وتورکیه بی‌عصری بر دوت‌حالتنه بوکسلیتمک وتورکیه‌ده
بوتون قوتلرک فوقنده قانونک ولایتی حاکم قلمقه
چالشمقدر .
- ماده ۲ — خلق فرقه‌سی نظرندہ خلق مفهومی ، هرھانکی بر
صنّفه منحصر دکدر . هیچ بر امتیاز اداسنده
بولمیان و عمومیتنه قانون نظرندہ مطلق بر مساواتی
قبول ایدن بوتون فردلر خلقدندر . خلّجیلر ، هیچ
بر طائله‌نک ، هیچ بر صنفک ، هیچ بر جماعتک ،
هیچ بر فردک امتیازلری قبول ایتمین و قانونلری
وضع ایتمکدهکی مطلق حریت و استقلالی مائیان
فردلر .
- ماده ۳ — خلق فرقه‌سنه هر تورک و خارجدن کلوب تورک
تابیت و حریتی قبول ایدن هر فرد داخل اوله‌یلور .
- ماده ۴ — خلق فرقه‌سنه داخل اولان هر فرد ، فرقه‌نک
نظامنامه‌سی ایله پروگرامنه اتباع ایدمکجه امضا
وبره جکدر . معافیته نظامنامه ایله پروگرامده
اجتهادیتنه مخالف مادملر وارسه فرقه‌نک قونفره‌لرندہ
مطلق بر سر برستی و حریتله اجتهادلری بیان ایدمک
اوکی ماده‌لری تعدیل ویا لغایه چالشمه‌یله جکدر .
- ماده ۵ — خلق فرقه‌سی عمومی رئیسینی حال اجتماعده بولنان
تورکیه بوتونک ملت مجلیسنک اعضاسی میانندن بوتونک
قونفره انتخاب ایدر . وظیفه ریاست تجدیداً انتخاب

(Tamamı 20 Sayfadır)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Istanbul Vilayet Kongresi

(1 Mayıs 1925)

خلق فرقه سنك ايلك استانبول قونغرهسى

قونغره، دوره، ۳۹ مرخصك استراكيد آھيتمشدر

قونغره باش معتمد وكيلي رفيق اسماعيل بك كشاد ايتش و برنلق ايراد
اياھ مشدر، قونغره رياسته ثريا پاشا انتخاب اولومشدر

قونغره رياسته انتخاب ايديل
شراپا پاشا

قونغره باش معتمد وكيلي رشيد اسماعيل بك

رئيس

جمهوريت خلق فرقهسى نفا تاساسى موجيتمه
تواجى وقتا قونغره لر دن صور كرا غندي لازم كلن
استانبول باش معتملكنه مربوط استانبول، بك
اوغلي واسكدار ولايت قونغره لرى دون صباح
ساعت اول برده خلق فرقه سنك بحال اولموشدى
سر كزنده عند ايتمشدر .

فرقه باش معتملكنك امرى ايله ولايت معتمدى لرى
طرفى دن اوج ولايت قونغره سنك عيني كونده
اجراسى فراد لار دى برنلق اولموشدى بك اوغلي ولايتك
دورت قضاى دن ۶۱۲ استانبول ولايتك ايكى نياستى دن ۶
واسكدار ولايتك يدي قضاى دن ۲۱ سر . ص فرقه
سر كزنده طولا تمشدر . صباحين تام ساعت اول
برده فرقه سنك استانبول باش معتمد وكيلي رفيق اسماعيل
بك قونغره باش كشاد ايتش و ايتدى نطق سوبله مشدر .

رئيس اسماعيل بك نطقى

« محترم آرقداشلىق !
اوزون حيران سته لر نه آنا و ندىن آبرى و نچىم
براسقلا آتنده قلدينى حالده كوكسندى صابلا دىنى
قىمىلى جوهر ك پازىلىسى غلب ايتىن استانبول ك
فرقه تشكيلاته خالده بر كى قونغره سى كشاد ايدركن
آيتون رزلى بر نازىلك بدعى وفرقه سرك رئيس
عمومى سى بجل رئيس جمهور غازى پاشامزى و وكيل
عالمى بك محترم عصمت پاشا - ذر تلى و رفقاى ساعيسى
حرمته - لاملا رو بو دى لك بو ك بر حط و افتخار دور نه

آنا طولى و روم ايلي مدافعه حقوق جمعيتى دن دورا
جمهوريت خلق فرقه سى انتقال ايدى تشكيلات
آرقداشلىق سى مدي قونغره و وطنلى و بوله بيلدى كرى
لكان داژه سنده مقصد اعظمى خدمى ايتمشدر .
كندى لر نه علنا تشكرى و جايزى دن عند ايدىم .
معلوم خاللىرى اولدىنى وجهه آنا طولى و روم ايلي
مدافعه حقوق جمعيتى ۲۰ تىزى نل سته ۳۳۹
نارنجى دن اعتبارا خلق فرقه سى انقلاب ايله
و مدافعه حقوقى جالشان آرقداشلىق سى
حيات قىتمه حائمه و منى وظيفه لر نه دوام
المكده پوتمشدر . فرقه نظامنامه سنك مواد
مخصوصه سته كوره ۲۳ تىزى اول ۳۴۰ نارنجى دن
بالاعتبار محلات و قرا هيت تشكلى و اسطه سى بيله
و نظامنامه سى موجيتمه ارجا قنده فراد قىتمه باشلاش
و محلات اوجاقى قونغره لرى تشكيله مساعد نصاب
حاصل اولوز اولماز قونغره لرى اجتماع باشلامشدر .
متاقا نابعهز و بده قضاى قونغره لرى ده انعقاد
ايدىرك اوچا قلدن اعتبارا كلن و خلقى متاق عمومى سى
متاق بولونان مطالب درجه درجه با كندىق هيت
عمومى سى قونغره كزى عرش و تودى ايدىش ز .
رفيق اسماعيل بك بونى متاق استابولده خلق
فرقه سى تشكيله كى كى سنه اكسساب ايتدىكى
وستى دن و انقلابه قزاندىنى موقتى دن تحت ايتش
و نظمه دى حال رئيس و كاتىبله ايجملىك انتخاب
تشكلى له ختام و رومشدر .
[مايدى اوجاقى صيفه نك بشي سى تونده]

Cumhuriyet, 2 Mayıs 1925.

İstanbul Vilayet Kongresi
(2 Mayıs 1925)

خلق فرقه سندھ
استانبول، بك اوغلى واسكدار هيئت
اداره لرى انتخاب ايديلمشدر

خلق فرقهسى استانبول، بك اوغلى واسكدار
ولایت قونفره لرینک جمعه کونی عقده ایدلیکنی
یازمشدق. جمعه کونی عینی زمانده بوولایتلرک فرقه
تشکیلاتی هیئت اداره اعضالقری انتخابی ده اجرا
ایدلمشدر. دون هیئت اداره اعضالغه انتخاب ایدیلن
ذواته باش متمدلک مارفندن یازیلان برتذکره ایله
کیفیت تبلیغ ووظیفه لرینده موفقیت تمی اولونمشدر.
استانبول، بك اوغلى، اسکدار ولایتلری داخلنده کی
خاق فرقهسى تشکیلاتی بوجه آتی شکل ایتمشدر:
استانبول ولایتی: متمد سعدی بك. هیئت
اداره اعضاسی قوالالی زاده حسین، اسعد حامی،
حسین حسنی، دوقتوز حامی، آطه زدن امین عالی بکدر.
بك اوغلى ولایتی: متمد رفیق اسماعیل بك.
ضیا، آووقات صلاح الدین، تائب، عزیز، سعدی
بکدر.
اسکدار ولایتی: متمد حاکم رضا بك. ثریا
باشاء، عبدالرحمن ناجی، احسان، مدرس نورالدین،
مدرس شمس الدین بکدر.

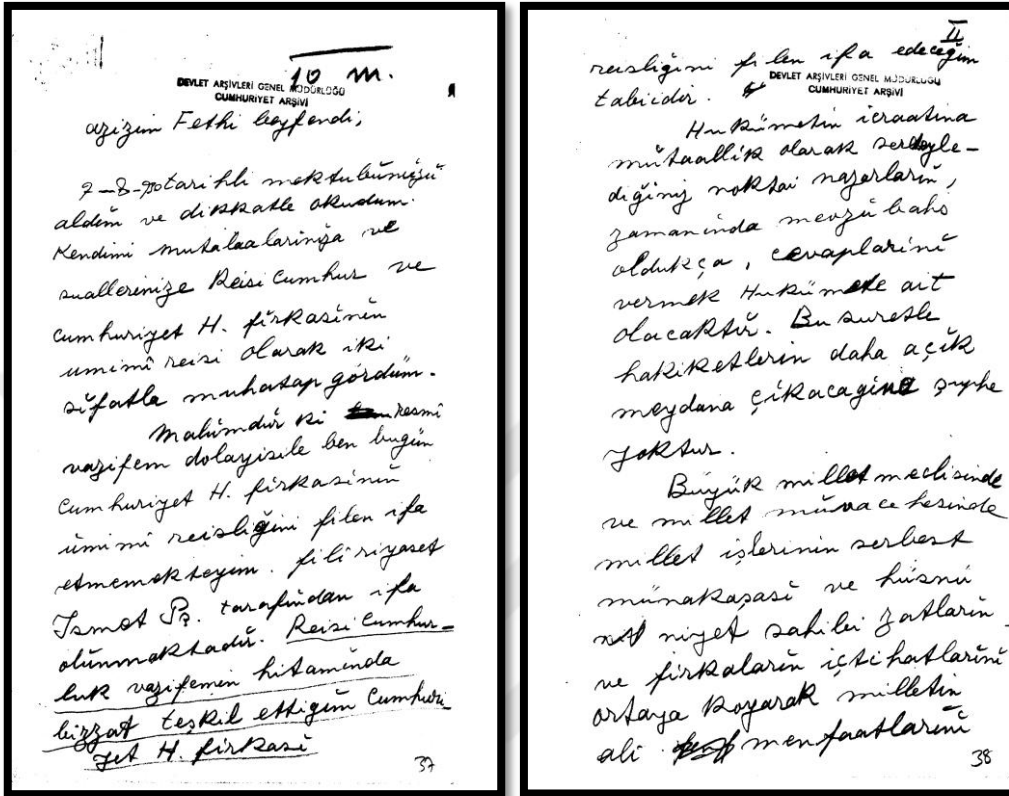
Cumhuriyet, 3 Mayıs 1925.

**Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kongresi'nde
Gazi Mustafa Kemal Büyük Nutku Okuyor
(15 Ekim 1927)**

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Fotoğraf Arşivi

Gazi Mustafa Kemal'in Fethi (Okyar) Bey'e Mektubu
(11 Ağustos 1930)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi

III
aramaları benim gençli-
ğimden beri aşık ve
tarafdar olduğum bir
sistemdir. Reisi cumhur
olunarak yalnız fiilen
cumhuriyet H. reisi bile
kültür saydığım fıkra
programını ve ieradini
terakat eden ve insani
ve siyasi ahlakına emim
olduğum sizin gibi bir zatın
mukalaaalarını diktat
ve muhabbetle dinlerdim
işki fadeli kütürdüm.

Memnuniyetle tekrar
görüyorum ki laik cumhuri-
yet esasında beraberiz. Zaten
benimsiyarisi karşatta bir
tarafli olarak daima

39

IV
aradığım ve arayacağım
temel budur.

Birkaç aylık bir işle
mechise aynı temele
istinak eden ybani bir
fırkanın faaliyetine geçerek
millet işlerini serbest
mürakaza etmesini
cumhuriyetin esasların-
dan sayarım. Bu itibarla
notları nazarlarınıza
takip için siyasi müca-
deleye girmenizi bittaki
hürsani telakkii ettim.

Reisi cumhur bulunduğum
müddetçe Reisi cumhuriyetin
ihdome tevdi rehberliğim
gübrete ve Panunü
naşifeleri

40

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
 CUMHURİYET ARŞİVİ

hükümette olan
 olmayan fırkalarına karşı
 adilane ve hıtarafane
 ifa edeceğime ve
 laik cumhuriyet esası
 dahilinde fırkanızın
 her nevi siyasi faaliyet
 cereyanlarının bir mania-
 ya uğramışa çağına
 emniyet edebileceğimize
 efendim.

44

Anadolu'da S.C.Fırkasına Girenlerin Adedi 150.000 kişidir.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Anadoluda S. C. Fırkasına girenlerin adedi 150,000 kişidir

YARIN

Bemuharirî Arif Otuz 10 Eylül - Çarşamba 1930

Sana 2 - No: 283

Başvekilin Emirnamesi

**Emirnameleri vuzuhsuz görülmüş-
tür. Emir neyi istihdaf edebilir?**

*Asayisi muhit ve tarifi maksatla kanuna mu-
halif nesriyet, tabirde ve hareket yapmaları hükümde-
da kanunun emrettiği tabiiyet ile tereddüt icra
olmamalıdır.
Fikih müdahalelerinin mecaziyeti, ancak zabta
ve ediyenin memleketin istizam ve asayisini mah-
fuz tutmasıla mümkündür!*

İSMET PAŞA

Vatandaşlar, dün intisar eden gazetesinde Başvekil İsmet Paşa tarafından Dahiliye ve Adliye Vekillerine hitaben yazılan mühtemir olan bu emirnamelerin ilk sahifelerinde dikkate değer bir şekilde pek çok yanlışlikler görülmüştür. Bu emirname, hükümet mensup mühtemir gazetelerinde ilk sahifelerinde dikkate değer bir şekilde pek çok yanlışlikler görülmüştür. Bu emirname, hükümet mensup mühtemir gazetelerinde ilk sahifelerinde dikkate değer bir şekilde pek çok yanlışlikler görülmüştür.

Fethi Bey Diyor ki:

**"Vicdanları Tazyik, Mefkûre Kuvvetini,
Kanaatleri Tebdil İçin Zor'u Vasitalara
Müracaat Etmek Hiç bir Zaman Türk
Milletinin Tasvip Edemeveceği Bir Noktadır."**

Fethi B. Aydın'ın Bahri baba parkı, Kordonu ve hamiyetli şahısların tezahüratı

Fethi B. Aydın'da Muazzam tezahüratla karşılandı

FETHİ B. DİYOR Kİ: Türk milletinin vicdanına yerleşen bu prensipleri susturmak için İsmir'de ve Menemen'de olduğu gibi zabta kuvveti istimal edilmesini istihdaf etmemiz.

Yarın değişiyor

Hacı Bektaş Veli

YAZAN: GALİP BABA
Tevcih-i şerefiye: Hacı Bektaş Veli'nin hayatı ve fikirleri hakkında yazılmış olan eserlerdir.

Cumhuriyet hükümeti

İsmirde evvelki gün İsmirde dokuzuncu saat

Yarın, 10 Eylül 1930.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi

Serbest Cumhuriyet Fırkası Belediye Seçimleri Çalışması

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Fotoğraf Arşivi

Kars Vilayet Kongresinde Çekilip Merkeze Gönderilen Hatıra Fotoğrafları

(17 Ocak 1931)

B-1

CÜMHURİYET HALK FIRKASI
KARS VİLİYETİ MÜTEMELİĞİ

KARS
17 - I - 1931

10

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C. H. F. Kâtibi Umumîliği
canibi âlisine

Vilâyetimiz Kongresi mümessillerinin grup halindeki fotoğraflarıyla, Kars Belediyesi yeni meclisinin toplu fotoğrafını, Fırka Merkezimizde bulunmaları faydalı olabilir mülâhazasıyla, taktim ediyorum.

Mümessil ve âzaların bir kısmı, fotoğraf çekilirken hazır bulunamamışlardır.

Fotoğraflardaki zevatin isimleri kartonlarının arkalarına dercolumuştur.

Bu vesile ile de arzı tazimat eylerim, efendim.

Serafettin
C. H. F. KARS Mutemedi

Fotoğraflar ayrı olarak Postaya verilmiştir, efendim.

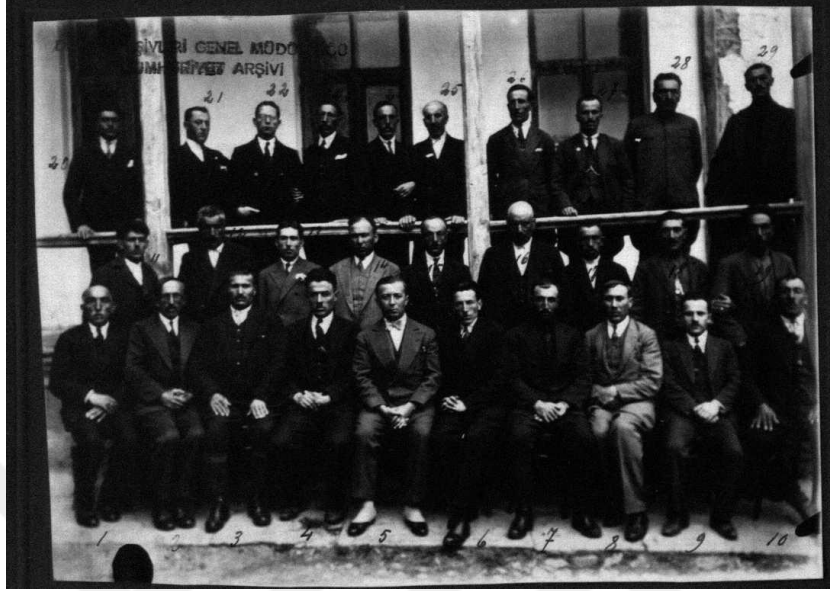
Postaya

- 1+2 Ad. fotoğraf -

490	01	230	907	2
				285
				2

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi

1931 Yılı Kars Belediye Meclisi Üyeleri Toplu Halde

1931 Yılı Kars Vilayet Kongresine Katılan Delegeler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi

Kars Vilayeti'nde Sosyal, Kültürel ve İdari Hassasiyetler

İDARİ TEMENNİLER

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Kars halkı, uzun esaret senelerinde yabancı idarelerin sistematiği bir "cahil bırakma ve taassubu artırma" siyaseti altında maarifin nurundan ve millî duygunun heyecanından kastan mahrum bırakılmış vatandaşlardır.

İstihlastanberi de -itiraf etmeliyiz ki- tarafımızdan da bu vadilerde pek az şeyler yapılabilmektedir. Çünkü bu havaliye, mintakanın hususî ehemmiyeti nazarı itibara alınmış, lâalettayın memurlar gönderilmiş, mahallince tayin olunan memurların da intihabında da isabet gösterilmemiş, serbes hayattaki münevverlerimiz ise bu uzak ve soğuk memlekete hiç iltifat etmemiş ve sebeplerle maddî ve manevî sahalarda hiçbir ilerleyiş eseri vücuda getirilememiş olduğu gibi mevcut ve müntakili eserler de hüsnü muhafaza edilememiş, velhasıl Türk idaresinin iyilikleri halka bilfiil gösterilememiştir. Bunun neticesi olarak halkın nazarları, çarlık devrinin yaldızlı idaresine tahassürle merkez kalmış, Türk eserleri ve Türk icraatı o devrin mümassilleriyle mukayese olunarak hemen daima aleyhimizdeki neticelere varılarak Rus Baba rahmetle yadedilegelmiştir.

Bundan dolayı halkımızı muahaze etmek büyük haksızlık olur. Kabahat temmen bizdedir. Çünkü buraya Hakkâri Vilâyetine verdiğimiz aynı ehemmiyeti vermişiz.

Mahaza kanaatkâr Türk halkı, hükümetini sevmek için, maddî medeniyet eserleri istiyecek kadar talebinde mufrit değildir. Yalnız memurların nezih ve halkçı olmasını görmek te onu tatmin edebilir. Fakat Kars'ın idarî vaziyeti hazırısı bu noktadan da tetkik edilirse alınacak netice yine ~~temenniler~~ ^{halkın} değildir.

Kars gibi maarif seviyesi vasattan aşağı olan mantakalarda, Fırkamızın yalnız fikir sahasında muvaffak olmasına imkân yoktur. Cehaletten ve menfaatı her şeyin fevkinde tutan allâk ve desisekâr İran harsinin tesiratından henüz temamen kurtarılamamış ve millî duyguları henüz lâyığıyla beslenememiş olan bu gibi havalide muvaffak olabilmek için davamızın doğruluğunun maddî ve müspet delillerini de halka göstermeklerimiz lâzımdır. Bu da ancak nezih ve dürüst bir memurun kadrosu ile mümkündür. Kongremiz, bu sözleriyle, Kars'taki bütün memurları kastetmekten uzaktır. Fakat diğer taraftan iddia edebilir ki, bilhassa talî memurlar arasında nezih

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi

(2)

DEVLET ARŞİVLERİ CUMHURİYET ARŞİVİ

ve dürüst memurlar ancak akalliyettedir. Binaenaleyh halk bir taraftan bu gibi memurlar elinde türlü türlü haksızlıklara ve çeşit çeşit müşkülata maruz bulunurken bu memurların bizim memurlarımız olduğunu iddia eden biz Fırkacıların halkın karşısına çıkıp gayelerimizin yüksekliğinden bahsetmekliğimiz büyük bir cüret eseri sayılabileceği gibi onların bizi hiç olmazsa dinlemek lutfunda bulunmaları da farti nezaket addolunmalıdır.

Cahiş halk, altında yaşadıkları idarenin iyilik veya fenalığına hüküm vermek için fikir adamlarının yaldızlı sözlerinden ziyade iş ve haklarının hükümet kapılarında tarzı rüyetine ve hükümet memurlarının evsafı maneviyesine bakılır. Memur ciddi, çalışkan, dürüst ise, halkın işlerini süratle ve hakkaniyetle görürse, dertlilerin şikâyetlerini bir baba şefkatiyle dinlerse halkın nazarında idare de iyidir, hükümet te iyidir ve Fırkamız da iyidir. Bilâkis memur kesesinden başka bir şey düşünmüyorsa, halkın işlerini ancak maddî tatmin mukabilinde görürse, tatmin etmekten âciz zavallılar en meşru haklarını istihsalde bile müşkülattan müşkülata maruz kalırlarsa, daha büyük memurlara da dertlerini dinletebilmek göyle dursun huzurlarına bile çıkamazlarsa ve netice olarak şikâyet etmek istedikleri memurların gadaplarını arttırmaktan başka birşey elde edemezlerse, biz Fırkacılar ağzımızla kuş tutsak, idare de fenadır, hükümet te fenadır, Fırkamız da fenadır.

İşte Kars'ın en büyük derdi buradadır. Hükümet kapılarında parasız iş görülmeyeceği kanaati kafalarda yer etmiştir. Senelerdenberi beslenmiş olan bu kannaatın fikir kerpentiyle kafalardan sökülüp çıkarılmasına imkân kalmamıştır.

Serbes Fırka zuhur ettiği zaman bu Fırkanın elebaşlıları, bu zayıf noktamızdan hayli istifade etmişler ve bizim irşatlarımıza rağmen halkın bir kısmını ayartmağa ve kendi taraflarına imaleye muvaffak olmuşlardır.

Kongremiz, bu idarî fenalıkların sebeplerini şöyle tahtil etmektedir:

- 1 - Merkezden gönderilen memurların, mantakanın hususî ehemmiyeti nazarı dikkate alınmıyarak gelişi güzel tayini ve bunların bir kısmının matlup evsafı ilmiye ve ahlâkiyede çıkmamaları;
- 2 - Mahallince tayin edilen memurların da intihaplarında isabet gösterilmemesi.

32

(3)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

mesi ve bunların tayinlerinden evvel hiç olmazsa siyasi ve ahlaki siciyelerinin bir kerre de teşkilatımızdan sorulmadığı gibi tesadüfen haberdar olup ta uygunsuzlukları hakkında nazarı dikkati celbedişlerimizin de sem'i itibare alınmayarak tayinlerinde ısrar olunması;

3 - Alelihtlak fena memurlar hakkında teşkilatımız tarafından gerek Merkez ve gerek mahalli makamata vaki olan bildirişlerin ekseriyetle nazarı dikkate alınmaması;

4 - Büyük memurların küçük memurları sıkı bir mürakabe altında bulundurmamaları;

5 - Müfettişlerin ise hiç uğramamaları ve nadiren gelenlerin de muayyen bir iki mes'eleyi tahkik ettikten sonra derhal avdete şitap etmeleri ve pek çarip ve şayanı teessüf birşey olmak üzere de Fırka teşkilatımızla temastan hazer eylemeleri;

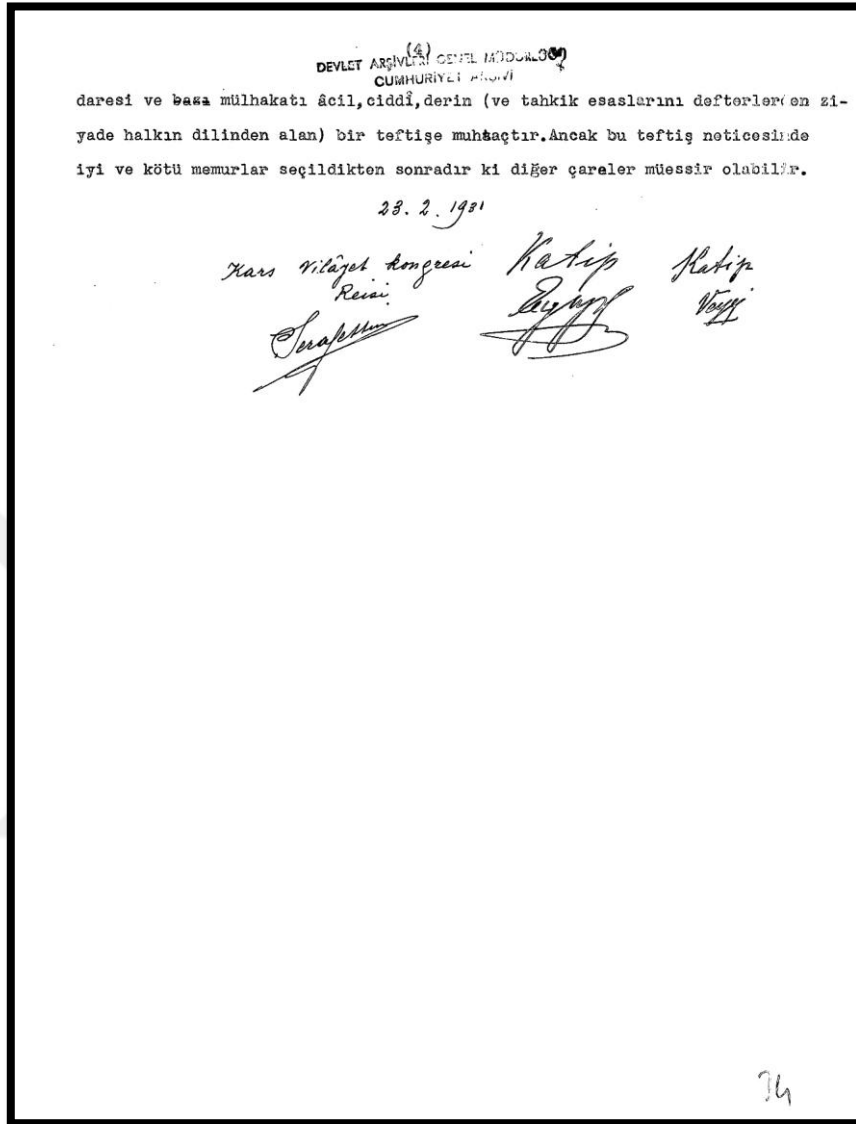
6 - Masa başında ve kâğıt üzerinde çalışmak usulü sakimi ve dolaşmanın ve halkla temastan içtinap;

7 - Şikâyet sahiplerinin, büyük memurların huzurlarına çıkmakta müşkül ta uğramaları ve bir eseri bahtiyarî olarak çıkabilenlerin de dertlerini dinlemekte tahammülsüzlük gösterilmesi ve istida istenilerek yine havaleden havaleye düşürülmeleri;

8 - Ehemmiyetli veya ehemmiyetsiz hertürlü şikâyetlerin büyük memurlar tarafından bizzat mahalline gidilerek tahkik ve halli zahmetinden kaçılarak müddorecat en küçük memurların eline bırakılması ve bu suretle şikâyetin tahkikunun ekseriya şikâyet edilen memurun uhtesine tevdi edilmesi (Şikâyetlerin tahkikında takip edilen bu sakim usul sebebiyle vaki şikâyetlerden hiçbir netice çımadığı gibi müştekinin memurlar elinde daha fazla ezilmesini intâç ettiğinden halk, şikâyet edip te memurun gadabını artırmaktansa ya onunla uyuşmayı veya halâs anıma intizaren dışlarını gıcırdatarak sabrı tahammül etmeyi tercih etmektedir):

Fenâlıkları doğuran yukarki sebeplerin izalesi çareleri de sebeplerin içindedir. Yalnız kongremiz şunu ilâve etmek ister ki, Kars Vilâyetinin bütün şubâtı i-

33

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi

Adana'da Basri Bey'in "Vergilerin Uygun Koşullarda Toplanmasına" İlişkin Önergesi
(Merkez Kaza Kongresi Kararları İçinde Yer almaktadır)

Cumhuriyet Halk farkası Adana Vilâyet
kongresi Riyaseti aliyesine

26/1/931 tarihinde aktedilen merkez kaza kongurasında tesbit olunan mütalebat ve temenniyat berveçhi atıdır.

- 1- Kara hacılı hahiyesine merbut buruk ve incirlik mekteplerinin islâhı ve çiçekli, eflâk, boynu yoğun, abdi oğlu, tussuz zade, mihaandar, tuzla, kara yusuflu, yolgeçen, zeytun, dikili, kesik, yemiqli, kuft tepe, köylerle döşeme mahallesinde birer mektep inşası . Yassıverep, zeamet, kara göçer, çiçekli, aflâk, abdi oğlu, arap köyü, tussuz zade, nihamdar, , karabyusuflu, yolgeçen zeytun kariyelerile döşeme mahallesine birer muallim tayini ve ak kapu mahallesi mektebinebir muallimin idaresi.
- 2- Kozan yolunun Adana - bağlar başı kısmı, Adana- mısır yolu, ve Adana - karataş yolunun nataman kısmının inşası . ve mevcut şosanın tamiri ve Adana - Tarsus yolunun noksan kısmının inşası ve mevcut şosanın tamiri Adana - kara isalı yolunun kurt tepe çakıt kısmının inşası ve Adana kurt tepe yolunun tamiri. çakal kugusu ile şambayata arasındaki gerçe deresi üzerinde bir köprü inşası . Bozanti ile bürücek arasındaki bürücek deresinde bir köprü inşası . ve bürücek bozanti arasındaki şosa ve menfezlerin derhal tamiri. Seyhan nehrinin sağ ve sol tarafındaki sedlerin tabaklara kadar temdit tamir ve tahkini ve mevcut sedlerin son seylâp dolayısıyla patlayan aksasının süratle tamir ve tahkini aksi takdirde - yaklaşmakta olan yaz zeriyyatının su tehdidi altında bulunan erazide yapılamıyacağı muhakkaktır. Seyhan nehrinin mısır ile kapulu arasındanki kısmına sed inşası.
- 3- Ziraat bankasının beş ve on sene müddetle uzun vade ile çiftçilere ikrazatta bulunması. Ve gösterilen teminat kıymetinin askari yüzde altmışı üzerinden para verilmesi, ve ipotekli ikrazat muamelelerinin iki yüz düminden az arasisi olan çiftçilere de teşmili. ve kredi kooperatifleri teşkili.
- 4- Maliye muamelâtına taallük eden hususat için merkez nahiye münessili - Basri bey tarafından verilen müdellel takrir okunarak aynen kabul edilmiş ve sureti zirde yazılıdır.

Vergi kanunlarımız avrupanın ticaret mintakaları olan memleketlerin - kanunlarından iktibas edildiği malumdur. Halbu ki memleketimizin ziraat mintakası olduğu halkımızın yüzde doksanı zürra olduğundan bu kanunun memleketimizde tatbiki gayrhayli müşkilâtı badi olmaktadır. Tüccar ve esnafın bir kaç seneden beri mütemadiyen tezayüt eden kazanç ve musakafat vergileri bari azimi altında ezilerek bu gün tediyeye kabiliyetini gayp etmiştir. Kurt tepeli Ahmet ef. ve Tüccardan yako Benyeş bunun misalidir.

Her gün gördüğümüz iflâslar haczen tahsiller bir çok namuslu tüccarlarımıza tatbik olunmaktadır. Her sene tüccarımızın yüzde yirmisi sahal ticarettten çekilmektedir. bu cihet ticaret odası kuyudatı ile sabittir. Boş kalan dükkânların adedi yüzlere bali olmuştur. vergi korkusundan

(2)

dükkan tutamayan erbabi sanatta mevcuttur. Bedestendeki boş dükkanlar bunun misalidir. musakkafat vergilerinin ağırlığı eshabı emlakın dükkan icarlarını azaltması binnetice verginin de tezyidini mucip oluyor. Devairi hükümetin her hangi şubesine verilen istitalar takip edilmeden in-
taç edilemiyor. Hariç vilâyetlere giden evrak mutlaka nufuzlu bir zatın takibile neticelenséyer. vergilerimizin tarzı tahakkuk ve cibayeti hatalıdır. tahakkuk tarzı her mükellefin sene nihayetinde bir beyanname vere-
rek bir senelik kazançlarını veya dükkan icarlarını bildirmek mecburiyeti vardır. Birinci şıkta verilen beyannameler usulu defteriye muvafık olmadı-
ğından yüzde doksan beşi red olunmaktadır. Ziya koyunculara tatbik edil-
en muamele buna misaldir. İkinci şıkta ise esnaf ve tüccarın eshabı emlak ile yaptığı konturatu velev resmi bir dairenin dahi nazarı itibare alın-
mamaktadır. Halk fırkası dükkanlarının müstecirleri bunun misalidir.
Bu halde tahakkuk Memuru hut behut hareket ederek istediği gibi tahakkuk silâhını kullanmaktadır. tahakkuk memurları bu kanunu tahlilden aciz ka-
lemeden yetişmiş amatörler olduğundan verdikleri hükümler bazen biliktizama bazad da cahaleti dolayisile hatalıdır. Bundan sonra bu hatanın tasdiki için kanunda madde vardır. Buda bir istita ile istita etmektir. İtiraz ed-
ildiği takdirde defterdarlığın hiddetini mucip olmakta vergi mumeyyizleri-
ne mukabil bir itiraz yaptırılarak bazen bir misli bazen de iki misli te-
zyit ettirerek tahsil etmektedir. Zira temyiz tahsile mani değildir. Ku-
malukta makinist Mehmet efendi ve Doktor salim beylere yapılan muamele bunu ispate kâfidir. İtiraz meclisinde halk mümessilleri daima faaliyette
olduğundan söz daima mal memurlarınınındır. Müstahdimin kazanç vergilerinde beyanname veren müesseseye beyanname münderiç eghasın bir senelik ver-
gisi tahakkuk ettirilmektedir. Her hangi bir suretle müesseseden ayrılan müstahdimin infikâki diğer bir beyanname ile bildirildiği halde tahakkuk-
tan tenzil edilmiyerek müessese sahibinin borcu olarak tahsilata verilme-
ktedir. Eczacı Basri beye ve Ticaret Odası birinci reisi Ziya beye tatbik edilmiştir.
Tarzı cibayette hatalıdır demişük. Her hangi suretle tahakkuk ettirilmiş vergiyi kanun mucebince ihbar edilmeksizin mükellef zamanında maliye şu-
besine gidip vermeğe mecburdur. Halbu ki halkımızın ekserisi ne verginin tarzı tahakkukunu nede zamanı tediyesini bilmediklerinden daima ceza ver-
mekte bu suretle vergileri bir kat daha ağırlaşmaktadır. Böyle tahakkuk eden vergi bittabi güçlükle alınmakta ve zamanında alınmamaktadır. buna vergi memurunun dürüş hareketi de inzıman edince halk fırkaya ve hükümet
barit bir vaziyet almaktadır. Belediye intihabatında halkın farka namze-
blerine gösterdiği muhalefet hep vergi memurlarının gayri kanuni muamele-
lerle halkı rencide etmelerinden ileri gelmiştir. buna çare olarak şunları görüyoruz.
1- Tahakkuk ve tahsil memurlarının tahsili ali görünüşlerden intihabi - komisyon tarafından icrası vergi kanununun açık bir lisanla yazılarak her mükellefe birer tane xxxxxxxx meccanen verilmesi ve ceza kısmının tadili.
2- vergi nisbetinin azaltılması.

10

- 3- Arazi ve musakkafat vergilerinin tekrar tetkiki.
- 4- dahili inalatın muamele vergisinin haddi asgariye indirilmesi veya hiç alınmaması.
- 5- kazanç vergisi için vacile beyannamelerin halk müessilleri ekseriyette olduğu halde tetkiki
- 6- icar ve isticar mukavelenamelerinin vergi için muteber ad olunması -
- 7- defterlerin tetkiki halinde halk müessilleri ekseriyette olduğu halde icra ve usul defteriye rübet usulunu refile hilesi görülmeyen defterlerin muteber ad olunması.
- 8- müstahdinin vergilerinin ay be ay takip ettirilmesi .
- 9- vergi itibarı esas ittihaz ederek fazlaca bir müddet verilmesi
- 10- itiraz istitalarına tetkik memurlarının mütalâası alındıktan sonra ekseriyeti halk müessillerinden olan bir mecliste tetkiki.
- 11- vergi memurlarının halka rifk ile muamele yapması ve ruhu kanunu anlatması ve sanatkârların Yaletleri evlerdeki hane halkının yiyecek eşyaya beytiyenin haczedilmesi musakkafat vergisi için müstecirin mes'ul tutulmaması
- 12- Sain vergisinin bir usulu salime ifrâğı.
- 13- hazine hükümeti vikayet maksadı altında halkı izrar ve binnetice - nufusu hükümeti kesreden memurların tecziyesi.
- 14- her hangi bir suretle haksızlığa maruz kalan bir şahsın alâkadar müfettişler tarafından dinlenerek mes'uliyeti tahakkuk eden ~~Y/Ş/Ş~~ memurların derhal tecziyesi.
- 15- Devairi hükümetin her hangi bir şubesine verilen istitaların bilfi - takip süratle intaç ve neticesinin tefhimi.
- 16- verilen istitaların her hangi bir nakada gördüğü ataletin esbabının sık sık müfettişler tarafından kontrol icrasile taharrisi bakaati görü - lea memurların tecziyesi Millî ve metruk emlâki fuzulen işgal edenlere - takdir edilecek ecri mislin maliyece tahsil edileceği hakkındaki kanun ahkâmı maliye memurları tarafından sui istimal olunarak hali bataak, ve - çorak arazi üzerinde zeriyyatta bulunan çifçiler hakkında tuttukları us - ulsuz zabıtlarla pek ağır bedeli icar tayin ettirilerek tahsili emval ka - nununa tevfikân bu paraların tahsili cihetine gidilmekte olduğundan ha - lkin gadrini mucip olan bu muamelelerin önüne geçilmek için fuzuli işg - aller mesailinde maliyeye verilen selâhiyetlerin kaldırılması ve tahsili emval kanununun vergiler haricindeki hükümet matlubatı için tatbikden ka - ldırılması.
- 5- Odun ve kömürcülükle maîyetlerini temin eden kara hacılı nahiyesi hal - kına orman memurları tarafından gösterilen tasibatın ve keza misis ve - yüreğir halkının öteden beri mahrukat ihtiyaçlarını temin ettikleri ce - beli nur ve kürkçüler eteklerindeki çalılıklardan kesmekte oldukları - çalılar için orman idaresinden çıkarılan müşkilatın önüne geçilmesi . Bir çok köylere Adana halkının hayvanlarının otladığı nera beyliği mev - kiindeki hali eraziye esas tarafından yapılan tecavüzün menî esbabının - temini.
- 6- şehir dahilindeki yolların ehemmiyetine göre parke ve şosa olarak -// inşası ve şehrin civarına düşen mahalle sokaklarının da geçilebilecek

bir hale ifrağı ve belediye tanzifatından istifade etmeyen mahallattan - tanzifat vergisinin alınmaması alındığı takdirde Belediyenin bu kısım mahallelerde tanzifat yaptırması

7- Köy bekçilerinin adedi şimdiye kadar bir iken ve bu günkü mali sıkıntı dolayısıyla bunun ücretini vermekten hâiz bulunan köylülerimize Jandarma - daresi tarafından birer bekçi daha ilâve edilmesi emrolunduğu şikâyet - edilmektedir. mevcut bekçilerle köylerin muhafazasının temini. Ve bu köy bekçilerinin ancak köylerinin muhafazası ile mükellef tutularak karakollarda istihdam ettirilmemesi.

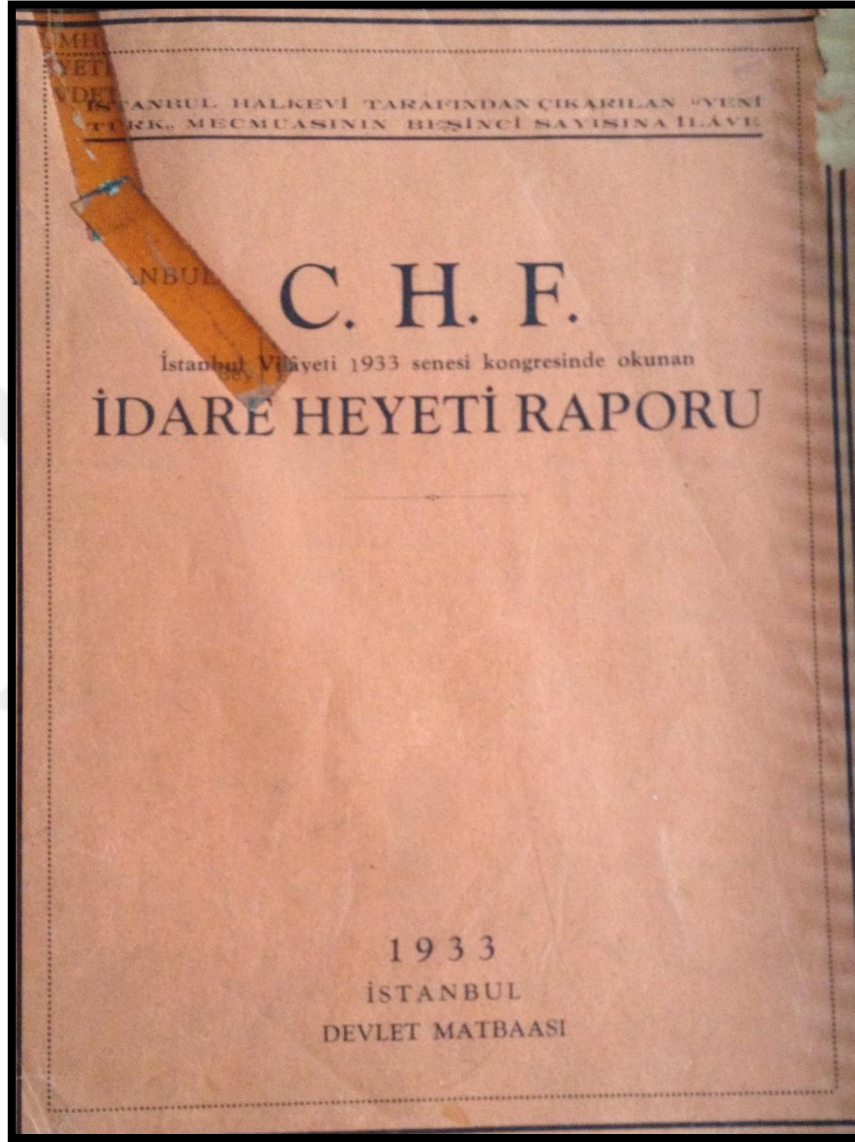
8- Şteden beri misise merbut iken ahiren tek edilerek ceyhana rapı edilen köylerin münasebetlerine binaen Misise iadesi.

9- Karşılar köyüne bir telefon hattının Adana Çatalan hattından temidile bu suretle • havalide sık sık yapılmakta olan hırsızlık ve baskıncılık vakalarının zabıtaya vaktında ihbar edilmesinin temini hususatına karar verilmiştir.

10-banka faizlerinin çok fahiş olduğundan bunun haddi asgariye indirilmesi komisyon namile birşey alınmamasının temini

12

1933 Yılında İstanbul Vilayeti İdare Heyeti Tarafından Hazırlanan
 “Esnaf Cemiyetleri” ile “İşçi İşveren İlişkilerinin” Düzenlemesiyle İlgili Rapor

...sözüne razı olmuyoruz.

Şimdi vilâyetimizi alâkadar eden küçük sanayi erbabı ve esnaf ve işçiler mevzuuna geçiyoruz.

Muhterem arkadaşlar ;

Biliyorsunuz ki, Cümhuriyet Halk Fırkası, «Türkiye Cümhuriyeti «halkını» ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, ferdî ve içtimâî hayat için «iş bölümü» itibarile muhtelif iş erbabına ayrılmış bir camia telâkki ediyor. Böylece «sınıf mücadelesi yerine, içtimâî intizam ve tesanüdü kurmak»; biri ötekini nakzetmiyecek surette menfa-

atlerde ahenk tesis eylemek, «menfaatleri kabiliyet ve çalışma derecesi ile mütenasip» kılmak gayesini güdüyor.

Bu sebeple A) küçük çiftçileri, B) küçük san'atler erbabı ve esnafı, C) amele ve işçiyi, Ç) serbest meslek erbabını, D) *sanayi erbabını*, *büyük arazi ve iş sahiplerini* ve *tüccarı*; menfaatleri, birbirile çatışan herbiri, kendi menfaatinin ötekini yıkılmasında gören birer «sınıf» değil, tamamile bunun aksi olarak «her birinin çalışması, diğerlerinin ve bütün milletin hayat ve saadeti için zarurî olan birer «çalışma kümesi» addediyor.

Bu gayeye ermek için de, Fırkamız iktisadî sistemlerinde:

«Küçük san'atler erbabını ve esnafı müşküllerden ve zayıflıklardan kurtarmayı, ve onları daha kuvvetli, daha emniyetli bir vaziyete koymayı ve onlara kredi müesseseleri yaratmayı esaslı düşünceleri» arasına sokuyor. İşte bu temelli prensipleri göz önünde tutan vilâyet idare heyetiniz, İstanbul vilâyetinde «Esnaf Cemiyetleri» adını taşıyan (Küçük Ticaret), (Küçük San'at), (Küçük Ziraat) ve (Küçük Nakliye) erbabı cemiyetlerle çok yakından alâkalanmış, bunların dünkü ve bugünkü vaziyetlerini iyice didikliyerek, Fırkamızın prensiplerine, yani memleketimizin hakikî ihtiyaçlarına göre, yarınki vaziyetleri ne olmak lâzımgeldiği hakkındaki düşüncelerini uzun bir rapor halinde Umumî Kâtipliğe arzetmiştir.

Bu raporun ana hatları kısaca şunlardır:

A — Esnaf cemiyetleri, Türk tarihinin Osmanlı devrinde, ne gibi adlarla ve ne gibi siyasî, ve içtimaî zaruretlerden doğmuş ve gediklenmiş; sonra ne gibi sebeplerle gedikler kaldırılmak istenmiş, ve esnaf cemiyetleri meydana gelmiş?

B — Sonra esnaf ne demektir? Bugünkü iş bölümünde, «esnaf» tabirinin mana ve medlûlü, artık hiçbir çalışma zümresini belli çizgilerle ayırmaya yetismeyecek bir kelime olduğunu tespit ederek, bu nam altındaki cemiyetleri ve mensuplarını, kanunlarımızda yer almağa başlamış olan, (küçük tacir) (küçük san'atkâr), (küçük çiftçi) ve (küçük nakliyeci) diye dört çalışma kümesine ayırmış, ve, son Ticaret Kanununun (küçük tacir) i tarif eden maddesini ele alarak, her birinin tarifini yapmıştır..

C — Sonra esnaf cemiyeti adını taşıyan bu çalışma kümelerine ait cemiyetlerin, bugüne kadar, teşekküllerinde güdülen gayeye varamamaları ve hatta yaklaşamamaları sebeplerini ve bugünkü vaziyetlerini, müşküllerini ve zâflarını iyice araştırarak; cemiyetlerin

idare sistemlerindeki bozuklukları ve esnaf cemiyetleri talimatındaki eksiklikleri elden geldiği kadar ortaya koymuş ve bunları telâfi ve tanzim edecek yeni ve kuvvetli esasları muayyen birer teklif halinde tesbit ve arz etmiştir.

İdare heyetiniz bir taraftan bu raporu yazmak ve tekliflerini yapmakla beraber, o tekliflerin tadilen veya aynen kabul edilip tatbik edilecek hale gelmesini beklememiş; bugün mevcut mevzuat çerçevesini taşmadan, ilk olarak, esnaf cemiyetlerinin idare ve murakabesi sisteminde şu noktaların tahakkukuna çalışmıştır:

1 — Esnaf cemiyetlerinin idare tarzlarına «adam için iş değil, iş için adam» prensipinin hâkim olmasına elden geldiği kadar çalışmış, cemiyetlerin idare heyetleri, reisleri, ve memurları seçilirken bilhassa bu noktaya ehemmiyet verilmesinde ısrar eylemiştir ve esnaf cemiyeti bürolarının sırf işsiz kalmış arkadaşları kayırma yeri olmaktan çıkarılması ve muzır elemanlar uzaklaştırılarak buraların, çalışkan ve bilhassa dürüst ve işe ehliyetli olanların yeri olabileceği zihniyetini yerleştirmeye ve neticesini tahakkuk ettirmeye gayret etmiştir. Bu sayede muhtelif çalışma kümelerine mensup fertlerin kendi cemiyetlerine yalnız nizamî mecburiyetlerle değil, sevgi ve saygı ile gönülden bağlanmalarını, eskisine nisbetle, daha geniş mikyasta temin eylemiştir..

2 — Bundan başka esnaf cemiyetleri işinin belkemiği olan (Esnaf Cemiyetleri Murakabe Heyeti) nin, seçilmesinde, ve tanziminde de aynı titizliği göstermiş ve bunda muvaffak ta olmuştur..

3 — Bundan başka, esnaf cemiyetlerinin murakabesini kolaylaştırmak, cemiyetlerin idare işlerini sadeleştirmek, bütçelerindeki masraflarını azatılmak, gelirlerini çoğaltmak, cemiyet mensuplarından yardıma muhtaç olanlara yardım imkânını elde edebilmek ve cemiyetlerin birbirile daha sıkı ve karşılıklı tanışmasını, sevişmesini, saygılaşmasını elde ederek ahenkli çalışmalarını meydana getirmek gibi esaslı faydalarını düşünerek, birbirile münasebeti olan cemiyetlerin ticaret odasında muayyen bir yerde aynı büro ve salonda çalışmaları, müşterek muhasip, müşterek kâtip, müşterek memur kullanmaları sisteminin kabul ve tatbikına delâlet etmiştir.

Bu suretle üçer dörder birleştirilmiş olan 14 esnaf cemiyetinin bütçelerinde bugüne kadar filen yapageldikleri masraflardan bu nedenden itibaren 9000 küsur liranın tasarrufu temin edilmiştir.

Şurada bu çalışma kümesine ait iki mühim noktaya daha işaret ediyoruz: Biliyorsunuz ki ecnebi tebaasından olanların memleketimizde

ne gibi san'atleri yapamayacaklarına dair bir kanun çıkmıştır. Bu kanunla bugüne kadar ecnebi tebaasının elinde bulunan birçok san'at ve işler dahi Türk vatandaşlarının eline geçmiş olacaktır.

Diğer mühim noktada «Sanayi Kredi Bankası Kanunu»nun çıkmış olmasıdır. Bu kanunla da bu çalışma kümelerini müşküllerden ve zâflardan kurtarmak hakkındaki Fırka prensiplerimizin gittikçe tahakkuk ettirilmekte olduğunu, bir kere daha görmüş bulunuyoruz.

Arkadaşlar,

«Esnaf Cemiyetleri» adını taşıyan cemiyetler arasında nakliye kümesini vücuda getiren *hamallar, arabacılar, kayıkçılar, mavunacılar*, en mühim kümelerdir. İdare heyetiniz, «şehir içinde yük taşıma» gibi iktisadî bir rol almış olan hamallar ve arabacılarla, limanda eşya ve yolcu taşıyan sandal ve kayıkçıların çalışma tarzlarının daha düzenli, daha emniyetli ve inzibatlı bir hale sokulması için, ileride bunların daha modern hale girmesi yüzünden tetkike, etüde devam etmekle beraber bugünkü anarşik ve bozuk çalışma tarzı vaziyetlerini düzeltmek üzere belediye ve murakabe ile birlikte en son kanunlarımıza uygun bir surette, bu iş kümelerinin ferden belediye ve belediyenin bu iş kümesi mensuplarına karşı vazife ve vaziyetlerini, hamalbaşlarının ve arabacı iskele idare memurlarının hamallara, arabacılara karşı ve belediyeye karşı vazifelerini ve cemiyetlerine karşı vazife ve vaziyetlerini çerçevesiyen, düzenliyen bir talimat projesi ile esbabı mucibe raporunu tanzim ederek Umumi Kâtipliğe arz etmiş ve birer suretini de alâkadar makamlara takdim etmiştir.

Bu teşekkürlerin de muzır elemanlardan uzaklaştırılması ve gittikçe daha şuurlu, dürüst ve çalışkan elemanlar konması temin edilmiştir.

Muhterem arkanaşlar;

Biliyorsunuz ki Fırkamız, programının iktisat kısmında : «milliyetçi Türk işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutmayı; (sây) ile (sermaye),(emek) ile (kapital) arasında ahenk kurmayı ve bir iş kanunu ile ihtiyaca kâfi hükümler koymayı değerli işleri arasında görmektedir.

Vilâyet idare heyetiniz, bu esası göz önünde tutarak (milliyetçi Türk işçileri) ile, onları çalıştıran (iş sahipleri) arasında araya beliren münferit anlaşamamazlıkları, daima bu prensibi göz önünde tutarak her iki tarafın dileklerini dinliyerek, her iki tarafın da hayatlarına ve menfaatlerine uygun surette halle çalışmıştır.

İdare heyetinizin bunda güttüğü gaye, daima iş sahiplerinde, işçilere karşı baba sevgisi; işçilerde, iş sahiplerine karşı evlât saygısı uyandırmak olmuştur.

İdare heyetiniz şunu da sevinçle müşahede ettiği «milliyetçi Türk işçileri» umumiyetle kendi saadet veya felâketlerinin, çalıştıkları müessesenin saadet veya felâketine bağlı olduğunu ve bu sebeple (iş sahibi) ile (işçiler) in bir aile efradından farksız bulunduğunu gittikçe daha ziyade anlamağa ve takdire başlamışlardır.

(Türk iş sahipleri) de millî servetin en kıymetlisi olan işçilerin, kendi müesseselerinde de en kıymetli bir istihsal âmili ve binnetice en değerli sermayesi bulunduğunu gittikçe daha ziyade takdir etmekte bulunmuşlardır.

Arkadaşlar

(Sây) ile (sermaye) nin (ilim) ile (amel) in, bu memlekette, hatta diğer memleketler vaziyetinin fevkinde, şuurla, takdirle ve ahenkle yürüyüşünün bir örneği olan bu vaziyeti, (bütün Türkiyemizde — diğer çalışma kümeleri hariç — yalnız muhtelif on san'at grubunda çalışan lâakal 257,000 vatandaşın 20 % sine yakın olan 43,000 nini barındırıp geçindirmek suretile bu çalışma kümesinin de ağırlık merkezini sinesinde tophyan [*] vilâyetimiz içinde, iki seneden beri, bu işlerle alâkalı makam, müessese ve zatlerle bütün teşkilât arkadaşlarımızla beraber ve devamlı, arasız ve sıkı temas ve müşahadededen doğan bir salâhiyetle, sizlerin de kudret ve salâhiyetle temsil ettiğiniz efkârı umuimyeye işittirmeği vazife biliriz.

Bu umumî ahenk içinde, araya beliren zabıta vak'aları arasında görüp işittiğimiz şeyler, ancak hırsızlık yapan, sarhoşlukla cürüm işleyen ve neyi neden yaptığının farkında olmıyan bir dejenerenin şuursuz hareketi sınırını asla geçmemiştir ve geçemeyecektir.

Arkadaşlar, biliyorsunuz ki «ihtiyaca kâfi hükümler konacak İş Kanunu» bu seneki çalışma mevzularından birini teşkil etmiştir. Hükümetimiz memleketin muhtelif çalışma kümelerinin bu husustaki mütalealarını sormuş, almış ve almakta bulunmuştur.

Bu meyanda, vilâyet idare heyetiniz de İş Kanunu projesini gözden geçirip bu hususta salâhiyetli tanıdığı makam ve zevatı da dinledikten sonra, bu değerli sâje üzerinde düşündüklerini bir raporla Umumî Kâtipliğe arz etmiştir.

[*] «İhsai Yıllık», Sahife 108 — 116

«Belediye istatistik yıllığı Sahife 129 — 130

Fırka kaza reislerinden alınan işçi cetvelleri

Bu raporu hazırlarken, (nazariye) ve (model) den ziyade memleketin hakiki ihtiyaclarını göz önüne koyarak hareket etmiştir; yani asil, temiz ve milliyetçi Türk işçilerimizin hayatlarını, haklarını ve menfaatlerini koruyalım derken, yeni açılıp serpilmeğe başlamış, emekleme devrinden yürüme devrine yeni basmış körpe, temiz ve milli sanayiimizin ve iş sahiplerimizin hayatlarını, haklarını ve menfaatlerini sarsmamayı da asla unutmamağa çalışmıştır. İşçilerle iş sahiplerinin menfaatlerini, biri ötekini sarsmayacak surette ahenkli kılmayı, her iki çalışma kümesinin hayatları, hakları ve menfaatleri için zaruri görmüştür.

Türk İş Kanunu projesinin 20 den fazla işçi çalıştıran müesseseleri kanunun hükümlerini yapmakla mükellef kıldığını ve mevcut istatistiklere göre yalnız muhtelif 10 san'at grupuna mensup müesseselerden umum Türkiyede 20 den fazla işçi çalıştıran 872 san'at müessesesi bulunduğunu ve bunun da 220 sinin yani 25,3 % nün İstanbul Vilâyeti dahilinde toplanmış olduğunu ve onların bugünkü vaziyetlerini gören idare heyetiniz, bu nazik ve mühim mevzua lâyıkile dikkat ve ehemmiyetini sarfetmiş ve etmektedir.

Yakında çıkacağını umduğumuz «Türk İş Kanunu», sadece Avrupadan alınmış bir (model) değil, Fırkamızın ana prensiplerine yani memleketin hakiki ve hayati ihtiyaclarına uyacak, işçilerle iş sahipleri arasında, Avrupada neticeleri görülen menfaat sürtüşme ve itişmeleri yerine, bir aile efradı arasındaki sevişme ve kaynaşmaları koyacak bir halde çıkacağına şüphe yoktur..

Doğu Anadolu'da Yaşanan Deprem Felaketi (26-27 Aralık 1939)

CUMA
29
I. KANUN
1939
S KURUS

Ünvan Başmüdü
Çankırı Caddesi, Ankara
Telgraf: Ünlü - Ankara
TELEFON
Müesses Müdürü 1144
Baskın Müdürü 1371
Yan İşleri Müdürü 1001
Yan İşleri 1003
İ.Ş.Ş.Ş. 1004

ULUS
ADIMIZ ANDIMIZDIR

YENİ ÇIKTI
İKİSİ
Büyük aşk romanı
Akba Kitapevi

Felâket tahminden çok büyüktür HERKES YARDIMA KOŞUYOR

**Millî Şef
Diyarbakır'da**

**İnönü dün Elazığ'da
tektiklerde bulundu**

Elazığ, 28 aca. — Reisiincinbur İsmet İnönü'nü hamil bulunan humus tren dün saat 19 buçukta şehrimize muvassalat etmiştir. Geçen akşam inönü binalarında geçen Millî Şefin sabahleyin dokuzda birde çıkışta, İncesizden çıkışta u- münün müessesine konuşma keder olan caddeler iki tarafta istanbulu defilisi olan meşepeller, baki Millî Şefimize kare bi- çünün basımlarda bulunulmuş. İnce- ni Tuncel ve Elazığ vilayeti erkünü (Sons 3 iaci sayfa)

**Vazifemiz
facia ile
bir nisbettedir**

Faith Rifki ATAY

Pek az facialar, bu memlekette, 26-27 aralıkta inönü hatları za- rumu bir elem hissi uyandırmıştır. Matessiz felâket hakkında aho- nan yeni tafsilleri, türk vatandaşın dardını hafifletecek mahiyette de- ğildir. "Yıkılmak hına katmanca- pır. Sokaklar enkas ziyen ile dol- mıştır. Erzinca dümünde bir hara- bu hâline gelmiştir. Çıha harbi tahribatından henüz kalmış, ve demiryolunun refah ve inkişaf mü- dele ile eksi şükünürün vaktinde gelse bu ağıl türk şehrinde enkası altında, yirmi dört saatleri, yüce- lerce vatandaşın cesadı donmuş! Diğer kasa ve köylerinde de ki- men ve ya tamamın harap olma- olmaları hesap edilecek olursa, duy- dığımız emme, millî mülke az ve vermek hiç de mübalege olmaz.

Fakat edebiyatın ne saydın var? Yaşamakta olanların harmana, gi- yimine, ve güda ihtiyaçlarını güncel- le sayılabilecek kına bir müddet içinde karışık mecburiyetinde bulunuyoruz. Millî komite teşkil etmiştir ilk adımı mebuslarımız komite emre 40 bin lira verdiler. Bu yardım naal tamamlanacağı iki grupsu bağını toplandı. Ankarada be- men 1000 lira toplayarak millî ko- miteye getiren, ve kendilerini şahsa ne hismet isteniyorsa derhal yapma hazır olduklarını bildiren sırası bilmez mektebi gençlerini birlerle hatırlayalım. Bir mebus vatandaşımız 5.000, bir diğeri 1.000 lira verecek hali vakit yirmi tür- lere derek etmişlerdir.

Büyük bir sürat, ve fedakârlık derecesinde bir işleri: yardım vasıfları bunlar olmalıdır. Zelen, soğuk giddetle hüküm sürdüğü günlerde, ve Anadolu'nun en fazla kuş teşirleri altında bulunan yer- lerini vurmıştır. Birçok merkez- lerde ne yapacak buldu, ne emekçi gütecek ferah kalmıştır. Belki binlerce çocuk, kadın ve ihtiyar kar altında soğuktan tit- rimelidir. Bunları hararid- mak, utmak ve doyurmak lâzımdır. Bahardan sonrası kolaydır: fakat hepa kım henüz suun olan avla- na doğrudan doğruya devletin ve milletin himayesi altında çeçimeye mecburuzlar.

İstisnalarla anında, bize ihtiyaç- ları ve ciddi vasiyeti muhalaka et- tiren soğuk karlılığın kaybetme- yerek, millî komitenin ve subeler- nin istediklerini büyük ölçüde yer- ne getirilm. Bir makedde vaziye hassaslığı, felâket kurbanlarını emlyete almış; haberini almışca kadar, vicdanından bir an eksi- k olmayarak, çalışsın.

Zeleninca gubni yerlerini harabesi dün de, yardım bekleyen kasa ile kım

**Dahiliye ve Sihat Vekilleri
felâket sahasına gittiler**

**Başvekilimiz
Süratli yardım için
alâkadarlara tâlimat verdi**

Dahiliye Vekili B. Faik Otrak ve Şhiye Vekili Doktor Hüfai Alata, dün sabah saat 9.40 trenle felâket mntakasına gitmek üzere Ankara'dan ayrılmışlardır. İki vekili, istasyonu Başvekil doktor Refik Saydam'a İcra Vekilleri heyetinin diğer azası uşur- lamıştır.

Başvekilimizin yardım için tâlimatı

Başvekil doktor Refik Saydam, Üçüncü ve Dördüncü Umum müfettişlerle Ankara, Erzurum, Erzinca, Sivas, Kayseri ve Malatya vilayetlerine bugün verdiği bir tâlimatta, hiç vakit kay- betilmeden masraflara karşı olmak üzere mahallî Zıynet Bap- kalarmın valilerin emrine tediyatta bulunacaklarını, vilayetler kendi aşgari ihtiyaçları için elzem olan güda maddelerini fazla olanlarını derhal ve bilafasla Erzinca'ya sevketmelerini ve vil- yetler birbirlerine nazaran ihtiyaç gör- ününde tutarak kendile- rinde olmayan malzemeye ve maddeleri diğer en yakın vilayetler- den temin etmek suretiyle sevkiyatı inkıtaç ugratılmak üzere idame eylesinlerini telâhî etmiştir.

**Millî yardım komitesi
bir beyanname neşretti**

Komitenin faaliyeti hakkında

**Reis B. Abdülhalik Renda bütün
vilâyetlere bir tâlim gönderdi**

Büyük Millet Meclisi Reisi B. Abdülhalik Renda'nın başkanlı- ğındaki Millî Yardım Komitesi dün bütün yurdadılara hitaben aşağıdaki beyannameyi neşretmiştir:

"Millî bu memlekette hattırlam - En feci bu âfette bir çok vatandaş ha- yan bir zelenle, bir kım vilayetleri- mizde korkunç tahribat yapılmıştır. Erzinca'da yıkılmak hına kalmış- tır. Şehir dümünde bir harabe hâli- ni almıştır. Diğer her vilâyet ve haza- merkeziyetinde köylerinde dahi âfet- ten derce derece müessesî olmuştur.

**Millî komite faaliyete geçti
Bütün vilâyet ve kazalarda
yardım komiteleri kuruluyor**

**Millî komite birinci taksit olarak
Kızılaya Meclis namına 20 bin lira verdi**

B. M. Meclisi Reisinin riyasetinde olarak dün akşam teşekküllü haber verdigi millî yardım komitesi fa- aliyyetine başlamıştır. Birinci taksit o- larak Meclis namına 20 bin lira Kızı- lay'a yatırılmıştır.

Komitenin her tarafta gönderdiği ilk tebliği ayınen şunlardır: "Yurdumuzda ana yer sarımsız- larından müteessir olan felâket- zede vatandaşlarımıza yardım maksadıyla Büyük Millet Meclisi- nin dünkü celseinde meclis reisi- nin başkanlığında teşekküllü komisyonca kurulmuş olan millî yardım komitesi, bugün B. M. Meclisi Reisi Abdülhalik Renda'nın riyasetinde C. H. Partisi Genel Sekre-teri doktor Fehi Tuncel ile Meclis Parti Müstakil Grubu Reisi Vekili Rıza Tarhan'dan ve Meclis Parti Grubu Reisi Vekili Hilmi U- ran'dan mürekkep olarak teşek- küllü emmiştir.

Komite bu maksatla yapılacak nakdi ve aynî yardımların doğru- ca Millî Yardım Komitesi başba- na Kızılay'a yatırılarak oradan mabuz alınmasını esas olarak kabul etmiş ve B. M. Meclisi Reisi- nin ilk taksit olarak Kızılay'a 20 bin lira yatırmıştır. Komite, tekni vilayetlere tâli komiteler teşkilyle her yerde hayyere vatandaşların teberriyatını toplama için mülbakata tebligatta bulunmayı da kararlaştırmıştır.

Millî yardım komitesinin teşek- küllü Ankara'da, İstanbul'da ve yurdun en uzak köylerinde varacağı kadar her tarafta büyük memnuniyetle kar- şılanmıştır. Para, yiyecek, giyecek ve yatak takımı yardımı yurdun her ta- rafında Kızılay şubelerine gelmeye başlamıştır.

Millî Komite'nin vilâyetlerde de şubeleri olacaktır. Vilâyetlerdeki şubeler 7, kasalardakiler de beş kişiden müteşkil bulunsacaktır.

Parti ve Kızılay meclisi bulunan yerlerde komiteler; bunların başkanı riyaset edecek, olmayan yerlerde valiler bir reis sayı edeceklerdir.

**Yardım için
C.H.P. ve Müstakil
Grup umumi heyetleri
bugün toplanıyor**

C. H. Partisi ve Müstakil Grup Umumî Heyetleri zelenle felâketzedelerine yardım için yurdun her tarafında müessesî olarak kurulmuş olacak üzere bugün Meclis çitrimandan evel saat (14) to- plandırlar.

Zeleninca tahribatından en ziyade müteessir olan memlekati gösterir harita (Erzinca, Erzinca, Tokat, Zara ve Halkîri şararların büyük kasaları yapılmıştır.)

FECİ BİLÂNÇO

**Kara haberler faciannın
ne kadar büyük
olduğunu gösteriyor**

Bir çok yerlerde taş üstünde taş kalmadı

**Erzurum ile Erzinca arasında
bir köprü yıkıldı münakale durdu**

Orta Anadolu'da yıkılan büyük zelenle felâketi tra- fında alâkâli makamlara dün riyasetinin malûm gelmiştir. Büyük bir teessürle dün de haber vardığımız gibi zel- zele Erzinca, Sivas, Tokat, Amasya, Ordu, Trabzon, Erzurum ve Elazığ çevresi içinde mühim tahribat yapılmıştır. Dün yeni hiçbir zelenle kayıtlanmamıştır. Mühtelif kaynaklardan alâkâli dairelere gelen malûmat bugün için kat bir mâna ifade etmemek- tedir. Buna rağmen bilhassa Erzinca, Sığehir, Zara ve Tokat'ta hasar ve zayıflık bir hayli yekün halde olduğu anlaşılmaktadır.

**Maarif Vekilimiz
Adanadan geçti**

Adana, 28 aca. — İsmire geçmekte olan Maarif Vekili Hasan Ali Yücel dün sabah Hasanyan buraya gelmiş ve istasyonu Adanalılar tarafından karşılanmış ve uğurlanmıştır.

**B. Menemencioğlu serafine
Paris'te ziyafet**

Paris, 28 aca. — Akademi üyesi B. Pagan bugün Türkiye Halkını Vekili U- lusal Kurul Başkanı Menemencioğlu serafine bir öğle ziyafeti vermiştir.

**1940 Yılı Vilayet Kongrelerinde Yapılan Taleplerin Vekâletler ve
İlgili Kurumlarla Karşılama Durumu ***

1. Kars Vilayeti

İLGİLİ MAKAMLAR	TOPLAM	OLUMLU	OLUMSUZ	SINIRLI/ BEKLEMEDE
Dâhiliye Vekâleti	2	1	1	-
İktisat Vekâleti	2	1	1	-
Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti	1	1	-	-
Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti	1	1	-	-
Ziraat Vekâleti	4	1	1	2
CHP Genel Sekreterliği	1	-	-	1
Ziraat Bankası	1	1	-	-
TOPLAM	12	6	3	3

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 12 talebin altısına olumlu, üçüne olumsuz cevap verilmiştir. Üç talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 50, olumsuz cevap oranı % 25'dir. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 25'dir.

2. Seyhan Vilayeti

İLGİLİ MAKAMLAR	TOPLAM	OLUMLU	OLUMSUZ	SINIRLI/ BEKLEMEDE
Adliye Vekâleti	1	-	1	-
Dâhiliye Vekâleti	1	1	-	-
Maliye Vekâleti	4	-	3	1
Maarif Vekâleti	6	3	-	3
Nafia Vekâleti	4	4	-	-
İktisat Vekâleti	1	-	1	-
Sihhat ve İçtimai Muaf. V.	16	5	9	2
Gümrük ve İnhisarlar V.	1	-	-	1
Ziraat Vekâleti	10	7	1	2
Münakalat Vekâleti (Ulaştırma Bakanlığı)	5	1	4	-
Ticaret Vekâleti	1	1	-	-
CHP Genel Sekreterliği	3	-	3	-
Ziraat Bankası	2	1	1	-
TOPLAM	55	23	23	9

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 55 talebin 23'ne olumlu, 23'ne olumsuz cevap verilmiştir. Dokuz talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 42, olumsuz cevap oranı % 42'dir. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 16'dır.

3. Maraş Vilayeti

İLGİLİ MAKAMLAR	TOPLAM	OLUMLU	OLUMSUZ	SINIRLI/ BEKLEMEDE
Adliye Vekâleti	1	-	1	-
Dâhiliye Vekâleti	1	-	-	1
Maliye Vekâleti	2	1	1	-
Maarif Vekâleti	2	-	2	-
Nafia Vekâleti	4	2	1	1
İktisat Vekâleti	1	1	-	-
Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti	2	-	1	1
Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti	1	-	1	-
Ziraat Vekâleti	6	1	-	5
Münakalat Vekâleti (Ulaştırma Bakanlığı)	2	1	-	1
CHP Genel Sekreterliği	1	-	-	1
Başvekâlet (Vakıflar Umum Müdürlüğü)	1	-	1	-
Ziraat Bankası	2	-	2	-
TOPLAM	26	6	10	10

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 26 talebin altısına olumlu, 10'una olumsuz cevap verilmiştir. 10 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 24, olumsuz cevap oranı % 38'dir. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 38'dir.

4. İstanbul Vilayeti

İLGİLİ MAKAMLAR	TOPLAM	OLUMLU	OLUMSUZ	SINIRLI/ BEKLEMEDE
Adliye Vekâleti	2	-	1	1
Dâhiliye Vekâleti	5	3	-	2
Maliye Vekâleti	10	3	2	5
Maarif Vekâleti	19	4	11	4
İktisat Vekâleti	1	-	-	1
Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti	6	-	6	-
Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti	1	1	-	-
Ziraat Vekâleti	12	7	1	4
Münakalat Vekâleti (Ulaştırma Bakanlığı)	4	1	3	-
CHP Genel Sekreterliği	7	6	1	-
Başvekâlet (Matbuat Umum Müdürlüğü)	2	1	1	-
Ziraat Bankası	1	1	-	-
TOPLAM	70	27	26	17

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 70 talebin 27'sine olumlu, 26'sına olumsuz cevap verilmiştir. 17 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 39, olumsuz cevap oranı % 37'dir. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 24'tür.

5. Antalya Vilayeti

İLGİLİ MAKAMLAR	TOPLAM	OLUMLU	OLUMSUZ	SINIRLI/ BEKLEMEDE
Adliye Vekâleti	3	1	1	1
Dâhiliye Vekâleti	3	-	1	2
Maliye Vekâleti	9	4	4	1
Maarif Vekâleti	6	4	1	1
Nafia Vekâleti	14	9	1	4
İktisat Vekâleti	2	2	-	-
Sıhhat ve İçtimai Muav. Vekâleti	6	2	3	1
Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti	1	-	1	-
Ziraat Vekâleti	8	3	4	1
Münakalat Vekâleti	3	-	3	-
Ticaret Vekâleti	1	1	-	-
CHP Genel Sekreterliği	6	-	4	2
Başvekâlet (Vakıflar U. Md.)	5	-	5	-
Kızılay Cemiyeti	1	-	-	1
Ziraat Bankası	2	2	-	-
Emlak ve Eytam Bankası	1	-	-	1
TOPLAM	69	28	28	13

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 69 talebin 28'ine olumlu, 28'ine olumsuz cevap verilmiştir. 13 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 40, olumsuz cevap oranı % 40'dir. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 20'dir.

6. İzmir Vilayeti

İLGİLİ MAKAMLAR	TOPLAM	OLUMLU	OLUMSUZ	SINIRLI/ BEKLEMEDE
Adliye Vekâleti	13	1	7	5
Milli Müdafaa Vekâleti	1	1	-	-
Dâhiliye Vekâleti	24	4	13	7
Maliye Vekâleti	23	11	5	7
Maarif Vekâleti	9	-	1	8
Nafia Vekâleti	20	13	-	7
İktisat Vekâleti	3	3	-	-
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti	36	8	14	14
Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti	16	6	7	3
Ziraat Vekâleti	39	17	9	13
Münakalat Vekâleti (Ulaştırma Bakanlığı)	7	-	5	2
Ticaret Vekâleti	21	10	4	7
CHP Genel Sekreterliği	2	1	1	-
Başvekâlet	2	1	1	-
Kızılay Cemiyeti	1	-	-	1
Ziraat Bankası	1	-	1	-
Emlak ve Eytam Bankası	1	-	-	1
TOPLAM	219	76	68	75

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 219 talebin 76'sına olumlu, 68'ine olumsuz cevap verilmiştir. 75 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 35, olumsuz cevap oranı % 31'dir. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 34'tür.

7. Ankara Vilayeti

İLGİLİ MAKAMLAR	TOPLAM	OLUMLU	OLUMSUZ	SINIRLI/ BEKLEMEDE
Adliye Vekâleti	3	-	1	2
Dâhiliye Vekâleti	8	3	3	2
Maliye Vekâleti	6	1	5	-
Maarif Vekâleti	1	-	-	1
Nafia Vekâleti	5	-	3	2
İktisat Vekâleti	5	3	2	-
Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti	1	1	-	-
Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti	15	1	14	-
Ziraat Vekâleti	10	3	5	2
Münakalat Vekâleti (Ulaştırma Bakanlığı)	8	1	5	2
Ticaret Vekâleti	6	1	5	-
CHP Genel Sekreterliği	2	-	2	-
Ziraat Bankası	3	1	1	1
Emlak ve Eytam Bankası	-	-	-	-
TOPLAM	73	15	46	12

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 73 talebin 15'ine olumlu, 46'sına olumsuz cevap verilmiştir. 12 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 21, olumsuz cevap oranı % 63'tür. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 16'dır.

8. Bursa Vilayeti

İLGİLİ MAKAMLAR	TOPLAM	OLUMLU	OLUMSUZ	SINIRLI/ BEKLEMEDE
Adliye Vekâleti	4	1	2	1
Dâhiliye Vekâleti	2	1	-	1
Maliye Vekâleti	5	-	5	-
Maarif Vekâleti	3	2	1	-
Nafia Vekâleti	1	-	-	1
Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti	1	-	1	-
Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti	2	1	1	-
Ziraat Vekâleti	1	1	-	-
Münakalat Vekâleti (Ulaştırma Bakanlığı)	6	3	2	1
Ticaret Vekâleti	6	4	1	1
Başvekâlet (Vakıflar Umum Müdürlüğü)	4	-	4	-
Ziraat Bankası	3	2	1	-
Emlak ve Eytam Bankası	-	-	-	-
TOPLAM	38	15	18	5

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 38 talebin 15'ine olumlu, 18'ine olumsuz cevap verilmiştir. Beş talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 40, olumsuz cevap oranı % 47'dir. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 13'tür.

9. Malatya Vilayeti

İLGİLİ MAKAMLAR	TOPLAM	OLUMLU	OLUMSUZ	SINIRLI/ BEKLEMEDE
Adliye Vekâleti	1	-	1	
Dâhiliye Vekâleti	2	1	1	-
Maliye Vekâleti	1	1	-	-
Maarif Vekâleti	6	2	2	2
Nafia Vekâleti	3	1	-	2
İktisat Vekâleti	2	1	1	-
Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti	6	2	4	-
Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti	2	2	-	-
Ziraat Vekâleti	4	2	2	-
Münakalat Vekâleti (Ulaştırma Bakanlığı)	-	-	-	-
Ticaret Vekâleti	2	-	2	-
CHP Genel Sekreterliği	1	-	1	-
Başvekâlet (Vakıflar Umum Müdürlüğü)	1	-	1	-
Ziraat Bankası	1	-	1	-
TOPLAM	32	12	16	4

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 32 talebin 12'sine olumlu, 16'sına olumsuz cevap verilmiştir. Dört talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 36, olumsuz cevap oranı % 50'dir. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 14'tür.

10. Samsun Vilayeti

İLGİLİ MAKAMLAR	TOPLAM	OLUMLU	OLUMSUZ	SINIRLI/ BEKLEMEDE
Dâhiliye Vekâleti	1	-	1	-
Maliye Vekâleti	-	-	-	-
Maarif Vekâleti	6	1	2	3
Nafia Vekâleti	1	-	-	1
İktisat Vekâleti	2	1	-	1
Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti	2	1	1	-
Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti	2	1	1	-
Ziraat Vekâleti	5	3	1	1
Münakalat Vekâleti (Ulaştırma Bakanlığı)	1	-	-	1
Ticaret Vekâleti	3	-	3	-
Emlak ve Eytam Bankası	1	-	1	-
TOPLAM	24	7	7	10

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 24 talebin yedisine olumlu, yedisine olumsuz cevap verilmiştir. 10 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 30, olumsuz cevap oranı % 30'dur. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 40'dır.

* **Cumhuriyet Halk Partisi 1940 Kongre Dilekleri;** CHP Genel Sek. Neşriyatı, Ankara, 1941. (İlgili vilayetlerin talepleri incelenip, analiz edilerek düzenlenmiştir.)

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü İstanbul Vilayet Kongresi'nde

(22-24 Aralık 1942)

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Fotoğraf Arşivi

1943 Yılı Kaza Taleplerinin Vekâletler ve İlgili Kurumlarla Karşılama Durumu *

1. Samsun Vilayeti

KAZALAR	OLUMLU	SINIRLI	OLUMSUZ
Merkez	2	4	3
Çarşamba	-	1	-
Terme	-	1	-
Vezirköprü	1	2	-
Havza	2	2	1
TOPLAM	5	10	4

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 19 talebin beşine olumlu, dördüne olumsuz cevap verilmiştir. 10 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 26, olumsuz cevap oranı % 21'dir. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 53'tür.

2. Antalya Vilayeti

KAZALAR	OLUMLU	SINIRLI	OLUMSUZ
Merkez	-	7	2
Manavgat	-	4	2
Gündoğmuş	1	5	6
Kaş	-	2	2
Korkuteli	3	5	3
TOPLAM	4	23	15

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 42 talebin dördüne olumlu, 15'ine olumsuz cevap verilmiştir. 23 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 10, olumsuz cevap oranı % 35'dir. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 55'tür.

3. Kars Vilayeti

KAZALAR	OLUMLU	SINIRLI	OLUMSUZ
Merkez	2	2	3
Ardahan	-	4	2
Arpaçay	2	4	6
Çıldır	-	2	3
Göle	2	2	3
Kağızman	3	2	3
Sarıkamış	4	4	4
TOPLAM	13	20	24

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 57 talebin 13'üne olumlu, 24'üne olumsuz cevap verilmiştir. 20 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 23, olumsuz cevap oranı % 42'dir. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 35'dir.

4. Seyhan Vilayeti

KAZALAR	OLUMLU	SINIRLI	OLUMSUZ
Merkez	8	4	4
Bahçe	1	1	3
Ceyhan	7	4	2
Feke	1	2	-
Kadirli	1	4	1
Karaisalı	1	3	2
Kozan	-	-	1
Osmaniye	2	2	1
Saimbeyli	2	5	-
TOPLAM	24	25	14

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 63 talebin 24'üne olumlu, 25'ine olumsuz cevap verilmiştir. 14 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 38, olumsuz cevap oranı % 40'dır. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 22'dir.

5. Maraş Vilayeti

KAZALAR	OLUMLU	SINIRLI	OLUMSUZ
Merkez	3	2	1
Darende	1	1	2
Besni	-	-	1
Kemaliye	1	2	2
Arapgir	1	4	-
Pötürge	1	2	2
TOPLAM	7	11	8

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 26 talebin yedisine olumlu, sekizine olumsuz cevap verilmiştir. 11 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 27, olumsuz cevap oranı % 30'dir. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 43'tür.

6. İzmir Vilayeti

KAZALAR	OLUMLU	SINIRLI	OLUMSUZ
Merkez	7	7	10
Bergama	5	7	9
Bayındır	2	2	-
Çeşme	3	-	1
Dikili	1	2	3
Karaburun	-	-	3
Kuşadası	-	-	1
Kemalpaşa	-	-	2
Menemen	-	1	2
Ödemiş	8	7	6
TOPLAM	26	26	37

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 89 talebin 26'sına olumlu, 37'sine olumsuz cevap verilmiştir. 26 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 30, olumsuz cevap oranı % 40'dır. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 30'dır.

7. Ankara Vilayeti

KAZALAR	OLUMLU	SINIRLI	OLUMSUZ
Ayaş	-	8	3
Çankaya	1	5	7
Çubuk	-	5	4
Haymana	2	3	4
Kalecik	2	6	6
Keskin	2	2	4
Kızılcahamam	2	3	2
Merkez	9	16	4
Nallıhan	2	3	2
Polatlı	-	5	2
Şereflikoçhisar	1	4	3
Bala	-	2	1
TOPLAM	21	62	42

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 125 talebin 21'ine olumlu, 42'sine olumsuz cevap verilmiştir. 62 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 17, olumsuz cevap oranı % 34'dir. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 49'dur.

8. Malatya Vilayeti

KAZALAR	OLUMLU	SINIRLI	OLUMSUZ
Merkez	2	3	3
Arapkir	1	3	3
Darende	-	3	-
Besni	2	2	3
Pötürge	1	4	1
TOPLAM	6	15	10

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 31 talebin altısına olumlu, 10'nuna olumsuz cevap verilmiştir. 15 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 20, olumsuz cevap oranı % 30'dur. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 50'dir.

9. Bursa Vilayeti

KAZALAR	OLUMLU	SINIRLI	OLUMSUZ
Merkez	1	4	1
Mudanya	2	-	1
Orhangazi	2	2	-
Yenişehir	1	3	1
İznik	-	2	1
Orhaneli	-	2	1
Karacabey	-	2	-
M.Kemal Paşa	-	1	2
İnegöl	3	4	-
TOPLAM	9	20	7

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 36 talebin dokuzuna olumlu, yedisine olumsuz cevap verilmiştir. 20 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 25, olumsuz cevap oranı % 19'dur. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 56'dır.

10. İstanbul Vilayeti

KAZALAR	OLUMLU	SINIRLI	OLUMSUZ
Adalar	1	4	1
Bakırköy	-	13	5
Beşiktaş	1	9	2
Beyoğlu	6	4	6
Çatalca	-	2	4
Eminönü	2	2	2
Fatih	13	4	4
Kartal	3	1	2
Sarıyer	-	1	2
Silivri	1	1	2
Şile	2	2	2
Üsküdar	-	2	2
Yalova	2	3	2
TOPLAM	31	48	36

Çizelgede görüleceği üzere; toplam 115 talebin 31'ine olumlu, 36'sına olumsuz cevap verilmiştir. 48 talep de belirli sınırlamalarla beklemeye alınmış, çözümlenecektir. Bu durumda olumlu cevap oranı % 27, olumsuz cevap oranı % 31'dur. Çözümü sonraya bırakılan taleplerin oranı da % 42'dir.

* **Cumhuriyet Halk Partisi 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri;** Genel Sekreterlik Yayını, Ankara, 1944. (İlgili vilayetlere ait kazaların talepleri incelenip, analiz edilerek düzenlenmiştir.)

**Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayı'na Sunulan
Vilayet Kongreleri Dilekleri Hülasası ***

S. No:	Dilek Mevzuları	İsteyen Yerler	İlgili Vekâlet
1.	Fakir ve dul kadınlara, tercihan devair ve müesseselerde Vazife verilmesi	Ankara/Merkez	Başvekâlet
2.	Devlet daire ve müesseselerine kabul edilecekler hakkında Partinin de mütalaasının sorulması usulünün kabulü	İstanbul/Eminönü	Başvekâlet
3.	Liseyi bitiren kızların askerlik hizmetine mukabil devletin Münasip gördüğü fahri hizmetlerden sonra memuriyette İstihdam edilmesi usulünün kabulü	İzmir/Merkez	Başvekâlet
4.	Ecnebi şirketlerde yalnız Türk memurlarının kullanılması	İzmir/Merkez	Başvekâlet
5.	Rejimimizin adı olan "Cumhuriyet" kelimesinin her yerde Kullanılmaması	İstanbul/Eminönü	Başvekâlet
6.	Tapu teşkilatı kurulması	Bursa/Merkez/Orhaneli İzmir/Ödemiş	Adliye Vekâleti
7.	Tapulama Kanunu'nun biran evvel yürürlüğe geçmesi	Ankara/Merkez Bursa/Merkez İstanbul/Bakırköy İzmir/Diğer İlçeler Malatya/Pötürge	Adliye Vekâleti
8.	İki seneden az hapis cezası ile mahkûm olanların hasat ve nadas mevsimlerinde cezalarının tecil edilmesi	Ankara/Merkez	Adliye Vekâleti
9.	Kadastro heyeti gönderilmesi	Antalya/Serik/Manavgat İstanbul/Yeşilköy	Adliye Vekâleti
10.	Hâkim kadrosunun fazlaştırılması	Ankara/Polatlı	Adliye Vekâleti
11.	Cezaevi inşası	Gaziantep/Pazarcık	Adliye Vekâleti
12.	Evlenme ve boşanma işlerinin kolaylaştırılması	Bursa/Merkez	Adliye Vekâleti
13.	Ana ve babaların miras alabilmeleri için Medeni Kanunda tadilat yapılması	Bursa/Merkez	Adliye Vekâleti
14.	Köylerde evlenme muamelelerinin eskisi gibi muhtarlar tarafından yapılması	Malatya/Pötürge	Adliye Vekâleti
15.	Kilis ile İskenderun'da bulunan ve bir kısmı Suriye'den geçen 130 km. lik şose yolunun Suriye'den geçen kısmının transit olarak serbestçe kullanılmasının temini	Gaziantep/Kilis	Hariciye Vekâleti
16.	Askerlik şubesi açılması	Gaziantep/Pazarcık	Milli Müdafaa V.
17.	Harp okuluna girme şartlarının hafifletilmesi, tazminatın kaldırılması, yaş haddinin bir sene uzatılması	İstanbul/Beyoğlu/Şişli	Milli Müdafaa V.
18.	Tahkimat dolayısıyla saha içinde kalan arazinin biran evvel istimlâki	İstanbul/Çatalca İzmir/Kızılbahçe	Milli Müdafaa V.
19.	Nahiyenin kazaya çevrilmesi	Samsun/Alaçam	Dâhiliye Vekâleti
20.	Jandarma teşkilatının takviyesi	Antalya/Beşkonak	Dâhiliye Vekâleti
21.	Belediye teşkilatı olan yerlerde mahalle muhtarlığı ihdası	Ankara/Merkez Bursa/Merkez İstanbul/Kadıköy İzmir/Bergama	Dâhiliye Vekâleti
22.	Yol vergisinin kazanç nispetine göre tahakkuk ettirilmesi	İzmir/Merkez	Dâhiliye Vekâleti
23.	Hayır cemiyetlerinin halkevleri sosyal yardım kolu ile teşriki mesai etmesinin temini	İstanbul/Eminönü	Dâhiliye Vekâleti
24.	Hükümet binası inşası	Maraş/Merkez	Maliye Vekâleti
25.	Topraksız halka milli ve metruk araziden toprak verilmesi	İstanbul/Eyüp	Maliye Vekâleti
26.	Vergilerin birleştirilmesi	Bursa/Merkez	Maliye Vekâleti
27.	Fazla tahakkuk ettirilen arazi vergisinden tahsil edilen Paraların iadesi	Seyhan/Saimbeyli	Maliye Vekâleti

28.	Asker ailelerine verilen yardım paralarından vergi kesilmemesi	İzmir/Merkez	Maliye Vekâleti
29.	Lise açılması	İstanbul/Tüm ilçeler	Maarif Vekâleti
30.	Ortaokul açılması	Ankara/Keskin Antalya/Elmalı Gaziantep/Nizip İzmir/Bayındır	Maarif Vekâleti
31.	Köy okullarında talebelere köy kanunu okutturulması	Kars/Sarıkamış	Maarif Vekâleti
32.	Askere giden öğretmenlerin yerlerine vekil tayini suretiyle Köy mekteplerinin kapalı kalmasına mani olunması	Samsun/Tüm kazalar	Maarif Vekâleti
33.	Ticaret Okulu açılması	Malatya/Merkez	Maarif Vekâleti
34.	Şose yollarının yaptırılması	Antalya/Korkuteli Kars/Posof İzmir/Bergama Gaziantep/Merkez	Nafia Vekâleti
35.	Göl ve bataklıkların kurutulması	Antalya/Manavgat	Nafia Vekâleti
36.	Su kuvvetinden elektrik istihali	Antalya/Elmalı	Nafia Vekâleti
37.	Suların taşmasına mani olacak tedbirlerin alınması	Bursa/Tüm ilçeler İzmir/Tüm ilçeler	Nafia Vekâleti
38.	Dalgakıran inşası ve tamiri	İstanbul/Merkez İzmir/Merkez	Nafia Vekâleti
39.	Dokuma tezgâhı verilmesi	Ankara/Merkez Antalya/Gündoğmuş Seyhan/Kozan	İktisat Vekâleti
40.	Maden kömürü tevzii	Ankara/Zir İzmir/Bayındır	İktisat Vekâleti
41.	İnşaat için demir verilmesi	Antalya/Korkuteli	İktisat Vekâleti
42.	Kömür, bakır, kurşun madenlerinin işletilmesi	Erzurum/Oltu Kars/Merkez	İktisat Vekâleti
43.	Giyim eşyasının karne ile tevzii	İzmir/Merkez	İktisat Vekâleti
44.	Sıtma mücadele teşkilatının kurulması	Ankara/Haymana Antalya/Beşkonak Seyhan/Karaisalı İstanbul/Üsküdar	Shh. İç. Mu. V.
45.	Dispanser açılması	Gaziantep/Pazarcık Samsun/Vezirköprü İzmir/Ödemiş	Shh. İç. Mu. V.
46.	Göçebe aşiretlerin iskânı	Antalya/Manavgat	Shh. İç. Mu. V.
47.	Doktor tayini	Bursa/Yenişehir Seyhan/Osmaniye İzmir/Karaburun	Shh. İç. Mu. V.
48.	Köylere seyyar doktor tayini	Bursa/Merkez İzmir/Bayındır Malatya/Merkez	Shh. İç. Mu. V.
49.	Tütün amelesinin ücretlerinin artırılması	İzmir/Merkez	Güm. İnh. V.
50.	İspirto ve şarap fabrikası açılması	Maraş/Merkez	Güm. İnh. V.
51.	Tuz ambarı açılması	Samsun/Terme	Güm. İnh. V.
52.	Gümrük memuru tayini	İzmir/Karaburun	Güm. İnh. V.
53.	Tütünlerin mahallerinde işletilmek suretiyle tütün amelesinin geçinmesinin temini	İzmir/Ödemiş	Güm. İnh. V.
54.	Ziraat işlerinde kullanılan makine, alet ve edevatın verilmesi	Ankara/Kalecik Erzurum/Oltu Gaziantep/Nizip Seyhan/Kozan/Ceyhan İstanbul/Yağcılar İzmir/Bayındır	Ziraat Vekâleti
55.	Tohumluk verilmesi	Antalya/Korkuteli Erzurum/Aşkale Kars/Çıldır İstanbul/Çatalca	Ziraat Vekâleti

56. Köylere baltalık verilmesi	İzmir/Bergama	Ziraat Vekâleti
57. Ormanların devlet eliyle işletilmesi	Antalya/Elmalı	Ziraat Vekâleti
58. Baytar tayini	Gaziantep/Pazarcık	Ziraat Vekâleti
59. Posta trenlerinin istasyonlarda durmaları	Ankara/Keskin	Münakalat V.
60. Trabzon-İran yolunda olduğu gibi otobüs servisi kurulması	Gaziantep/Merkez	Münakalat V.
61. Umumi telefon muhaberesinin temini	Ankara/Keskin Bursa/İnegöl Samsun/Merkez İzmir/Merkez	Münakalat V.
62. Deniz nakliyatının muntazam yapılması, vapurlarda inzibatın temini	Antalya/Alanya	Münakalat V.
63. İskele inşası	Bursa/Gemlik İzmir/Bostanlı	Münakalat V.
64. Yemeklik zahire verilmesi	Ankara/Tüm ilçeler Erzurum/Oltu İzmir/Tüm ilçeler	Ticaret Vekâleti
65. Muhtaçlara, yetimlere yiyecek yardımı yapılması	Ankara/Beypazarı Seyhan/Ceyhan İstanbul/Fatih İzmir/Foça	Ticaret Vekâleti
66. Hububat fiyatlarında azami bir had tayini	Ankara/Merkez Seyhan/Ceyhan İzmir/Merkez	Ticaret Vekâleti
67. İnşaat için çimento temini	Antalya/Korkuteli Bursa/Tüm ilçeler İzmir/Kuşadası	Ticaret Vekâleti
68. Her tüccarın kendi branşı üzerinde çalışması	İzmir/Merkez	Ticaret Vekâleti
69. Ocak, nahiye ve kaza kongrelerinin iki yılda bir toplanması için nizamnamede tadilat yapılması	Antalya/Korkuteli	Genel Sekreterlik
70. Parti nizamnamesinin 19, 36, 66, 84. Maddelerinin tadili ve partiye girme yaş haddinin 22'den 20'ye indirilmesi	Ankara/Çankaya	Genel Sekreterlik
71. Muhtar ve ihtiyar heyeti azalarının da namzet gösterilmek ve partililer tercih olunmak suretiyle seçilmesinin temini	Bursa/Merkez İzmir/Torbalı	Genel Sekreterlik
72. Parti nizamnamesinin 25. Maddesinin tadili	Samsun/Merkez	Genel Sekreterlik
73. Partililerin her ne suretle olursa olsun himayesi	İstanbul/Beyoğlu	Genel Sekreterlik

*** Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayına Sunulan Vilayet Kongreleri Dilekleri Hülasası;** CHP Genel Sekreterlik Neşriyatı, Ankara, 1943. (İlgili vilayetler için örnekleme usulü ile tespit edilerek düzenlenmiştir.)

Vilayet Kongre Kararlarına Bağlı Çıkarılan Kanunlar (1931-1947)

Sıra No:	Tarih	Sayı	Kanun	Resmi Gazete
1	25.5.1931	1812	Mektep kitapları mütedavil sermayesine munzam tahsisat kayıt ve mahsubuna dair kanun.	1810
2	30.5.1931	1815	Mudanya-Bursa demiryolunun mübayası hakkında kanun.	1810
3	21.6.1931	1833	Arazi Vergisi Kanunu	1841
4	4.7.1931	1836	Veraset ve İntikal Vergisi hakkındaki kanunun bazı maddelerinin tadili, bazılarının ilgasına dair kanun.	1831 1871
5	4.7.1931	1837	Bina Vergisi Kanunu	1848
6	6.7.1931	1839	Hayvanlar Vergisi Kanunu	1859
7	21.7.1931	1860	Muamele Vergisi Kanunu	1866
8	22.7.1931	1867	Sanat ve yatı mekteplerinin idaresi hakkında kanun	1861
9	25.7.1931	1882	1525 sayılı Yol Vergisi Kanun değişikliği hakkında kanun	1862
10	30.11.1931	1890	İktisadi Buhran Vergisi Kanunu	1964
11	29.12.1931	1909	Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti teşkiline dair kanun	1989
12	29.12.1931	1910	Ziraat Vekâleti teşkiline dair kanun	1989
13	7.1.1932	1918	Kaçakçılığın men ve takibine dair kanun	2000
14	7.4.1932	1943	Mazbut emlak, yurtluk ve ocaklık mukabili verilecek emlak ve arazi hakkında kanun	2076
15	7.4.1932	1944	1331 numaralı kanuna tevkifan verilen tapu senetleri harçlarının bakiye taksitlerinin affına ve gayrimübadillere verilecek gayrimenkul emvalin tapu harçlarından istisnasına dair kanun	2076
16	26.5.1932	1980	Muvazene Vergisi Kanunu	2112
17	9.6.1932	2004	İcra İflas Kanunu	2128
18	2.7.1932	2054	Çay, şeker ve kahve ithalinin bir elden idaresi hakkında kanun	2143
19	3.7.1932	2056	Hükümetçe Ziraat Bankasına mübaya ettirilecek buğday hakkında kanun	2146
20	3.7.1932	2061	Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği hakkında kanun	2146
21	1.4.1933	2132 2133	Mektep ve Devlet kitapları mütedavil sermayesine munzam tahsisat kayıt ve mahsubuna dair kanunlar	2370
22	1.4.1933	2134	Afyonkarahisar-Antalya demiryolu inşasına dair kanun	2370
23	1.4.1933	2135	Elazız Şube hattının inşasına dair kanun	2370
24	10.4.1933	2154	Halkevleri için ithal olunacak radyo ve sinema makinelerinin muamele vergisi ile gümrük ve oktrava resmlerinin istisnası hakkında kanun	2386
25	20.5.1933	2184	Mükelleflere vergi cüzdanı verilmesi hakkında kanun	2411
26	20.5.1933	2189	Altın ve petrol arama ve işletme idareleri teşkiline dair kanun	2411
27	20.5.1933	2197	Bazı vilayetlerin ilgası ve bazılarının birleştirilmesi hakkında kanun; (İçel ve Mersin vilayetleri birleşerek, merkezi Mersin olan İçel vilayeti teşkil edilecektir. Silifke kaza merkezi olacaktır. Artvin ve Rize vilayetleri birleşecek merkezi Rize olan Çoruh vilayeti teşkil edilecektir. Artvin kaza merkezi olacaktır. Yusufeli kazası ise Erzurum'a bağlanmıştır. Aksaray vilayeti lagv olacak, Aksaray ve Arapsun birleşerek Niğde Vilayeti teşkil edilecektir. Şereflikoçhisar kazası Ankara Vilayetine, Ürgüp kazası Kayseri vilayetine bağlanacaktır. Hakkâri vilayeti lagv edilecek; Hakkâri ve Gevar kazaları Van Vilayetine, Beytüşşebap kazası Siirt Vilayetine bağlanacaktır. Cebelbereket lagv edilecek; Osmaniye, Bahçe, Dörtöl, Ceyhan Kazaları Adana Vilayetine bağlanacak, Adana merkez olacak, Adana Vilayeti adı Seyhan Vilayeti olarak değiştirilecektir. Islahiye kazası Antep Vilayetine bağlanacaktır. Pazarcık kazası Maraş'tan alınıp, Antep Vilayetine bağlanacak; Behisni kazası Antep Vilayetinden alınıp, Maraş'a bağlanacaktır. Şebinkarahisar lagv edilecek, kaza olarak Aluçra ile birlikte Giresun Vilayetine; Suşehri ve Koyulhisar Kazaları, Sivas Vilayetine; Mesudiye kazası Ordu Vilayetine bağlanacaktır.)	2411
28	20.5.1933	2198	İstanbul Türk Anonim Su Şirketi imtiyazı ile tesisatının satın alınmasına dair kanun	2411

29	20.5.1933	2200	Sivas-Erzurum hattı ve Malatya'dan başlayarak Divrik civarında bu hatta birleşecek iltisak hattının inşalarına dair kanun	2411
30	20.5.1933	2202	Kocaeli'ne bağlı 4 nahiyenin kaldırılması ve Karasu adıyla yeni kaza kurulması hakkında kanun	2411
31	23.5.1933	2214	Filyos-Ereğli hattı ile Ereğli limanının inşasına dair kanun	2413
32	23.5.1933	2215	Samsun sahil demiryollarının devlete mal edilmesine ve Devlet Demiryolları ve Liman İşletme Umum Müdürlüğü tarafında işletilmesine dair kanun	2413
33	23.5.1933	2219	Hususi Hastaneler Kanunu	2419
34	27.5.1933	2226	İstanbul Belediyesine bağlı İstanbul Sular İdaresi teşkili kanunu	2416
35	27.5.1933	2241	Tapu tahrir kanunu değişikliğine dair kanun	2420
36	8.6.1933	2279	Ödünç para verme işleri kanunu	2430
37	8.6.1933	2280	Borç için gayrimenkul satışına ve muvazaaya dair kanun	2430
38	8.6.1933	2284	Halk Bankası ve halk sandıkları kanunu	2430
39	8.6.1933	2286	Aydın vilayetinin yapacağı 100.000 lira istikraza hazinenin kefaleti hakkında kanun	2429
40	10.6.1933	2290	Belediye yapı ve yollar kanunu	2433
41	10.6.1933	2295	Belediye teşkilatı olan yerlerde muhtar ve ihtiyar heyetlerinin lağvı hakkında kanun	2431
42	11.6.1933	2303	Silo ve ambarlar hakkında kanun	2434
43	12.6.1933	2309	İzmir rıhtım şirketinin imtiyazı ile tesisatının satın alınmasına dair kanun	2436
44	12.6.1933	2317	Çubuk barajı ve Bursa ovası ıslahat ve inşaat işleri için kanun	2435
45	26.10.1933	2330	Af Kanunu	2540
46	9.12.1933	2347	Sivas vilayetine bağlı Darende kazasının bu vilayetten ayrılarak, Malatya vilayetine bağlanması hakkındaki kanun	2581
47	28.12.1933	2369	Antalya Vilayeti hususi idaresi tarafından yapılacak -200.000 lira-istikraz hakkında kefalet kanunu	2595
48	22.3.1934	2395	Kazanç Vergisi Kanunu	2662
49	19.4.1934	2413	Bina vergisi kanununda değişiklik hakkında kanun -zirai binalar vergiden muaf-	2684
50	10.5.1934	2430	Muamele Vergisi Kanunu	2701
51	30.5.1934	2474	Adliye teşkilatı ve kadrolarında yapılacak tadilata dair kanun	2715
52	14.6.1934	2511	Çubuk barajı inşaatının ikmal ve Ankara şehir suyunun bu barajdan temini hakkında kanun	2734
53	18.6.1934	2519	İstanbul adliye binası inşası için 500.000 liraya kadar istikraz yapılmasına dair kanun	2735
54	5.7.1934	2576	Gizli nüfusların yazımı hakkında kanun	2752
55	3.11.1934	2596	Bazı kisvelerin giyilmeyeceğine dair kanun	2879
56	9.6.1934	2502	Kars vilayeti ile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin bazı parçalarında muhacir ve sığınmaların yerleştirilmesi ve yerli çiftçilerin topraklandırılması kanunu	2727
57	11.6.1934	2506	Ekiciden tütün alma kanunu	2729
58	14.6.1934	2510	İşkân Kanunu	2733
59	15.12.1934	2620	Ankara'da yaptırılacak orta mektep binası için 200.000 liraya kadar taahhüde girişilmesi hakkında kanun	2887
60	23.12.1934	2661	Muhacirler ve muhtaç çiftçilere ödünç tohumluk ve yemeklik dağıtılmasına dair kanun	2892
61	28.3.1935	2627	Hayvanlar Vergisi tadiline dair kanun	2965
62	11.4.1935	2688	Muvazene Vergisi tadiline dair kanun	2981
63	4.5.1935	2709	Ankara'da stadyumda kurulacak tribünler için getirilecek demir malzemesinin gümrükten muafiyetine dair kanun	2996
64	23.5.1935	2728	İktisadi Buhran Vergisi tadiline dair kanun	3015
65	23.5.1935	2729	Kazanç Vergisine dair ek kanun	3015
66	27.5.1935	2731	Bazı maddelerden istihlak vergisi alınması hakkında kanun	3017
67	30.5.1935	2745	Aydın demiryolunun satın alınmasına dair mukavelenin onayı hakkında kanun	3021
68	30.5.1935	2750	Ankara'da yaptırılacak Mülkiye Mektebi hakkında kanun	3020

69	30.5.1935	2752	Tuz fiyatı hakkında kanun -6 krş'. tan 3 krş'. a düşüren-	3020
70	5.6.1935	2762	Vakıflar Kanunu	3027
71	7.6.1935	2767	Sıtma ve frengi ilaçları için kanun	3029
72	12.6.1935	2785	Şeker istihlak ve gümrük resmleri hakkında kanun	3030
73	12.6.1935	2786	Pulluk kanununa ek kanun	3032
74	14.6.1935	2793	Ankara şehri su tesisatının ikmalî hakkında kanun	3035
75	14.6.1935	2809	Sıcak ve soğuk maden sularının istismarı ile kaplıcalar tesisatı hakkında kanun	3036
76	14.6.1935	2812	Ankara belediyesinin hariçten getireceği makineler ve yedek parçalar hakkında kanun	3036
77	14.6.1935	2814	Ziraat Bankası'nın ipotekli ve müteselsil kefaletli zirai alacaklarının taksitlendirilmesine dair kanun	3036
78	14.6.1935	2816	Çubuk barajı çevre düzenlemesi ve getirilecek suya ilişkin masraflar hakkında kanun	3036
79	14.6.1935	2817	Ankara, İstanbul, Avrupa telefon devresi ıslahına ilişkin kanun	3036
80	21.10.1935	2834	Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri hakkında kanun	3146
81	15.11.1935	2845	Cami ve mescitlerin tasnifine ve tasnif harici kalacak hademeye verilecek muhassasat kanunu	3163
82	20.1.1936	2897	Hayvanlar Vergisi Kanunu (Tamamen yeniden düzenleme)	3218
83	24.1.1936	2901	Arazi Tahriri Kanunu (Tamamen yeniden düzenleme)	3220
84	27.1.1936	2903	Pamuk Islahı Kanunu (Tamamen yeniden düzenleme)	3221
85	1.6.1936	2999	Bankalar Kanunu	3225
86	8.6.1936	3008	İş Kanunu	3230
87	11.6.1936	3039	Çeltik Ekimi Kanunu	3337
88	11.12.1936	3078	Tuz Kanunu	3489
89	28.12.1936	3082	Sümerbank sermayesine kırk milyon lira ilavesi hakkında kanun	3497
90	6.1.1937	3088	Nakil vasıtaları hakkındaki kanuna ek kanun	3508
91	11.1.1937	3091	Yabancı memleketlere gönderilecek domuz ve müstahzaratından muayene resmi alınmaması hakkında kanun	3513
92	25.1.1937	3101	Şeker istihlak ve gümrük resmleri hakkındaki 2785 sayılı kanuna müzeyyel kanun	3517
93	1.2.1937	3110	Adliye teşkilat ve kadrolarında yapılacak tadilata dair olan 2474 sayılı kanuna ek kanun	3530
94	5.2.1937	3115	Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun	3533
95	8.2.1937	3116	Orman Kanunu	3537
96	26.4.1937	3157	Orman Koruma Teşkilatı Kanunu	3596
97	28.4.1937	3161	Arazi tahriri hakkında 24.1.1936 tarih ve 2901 sayılı kanuna ek kanun	3597
98	5.5.1937	3163	Devlet Demiryolları idaresince Trabzon-İran yolu üzerinde otobüs, kamyon ve otomobil işletilmesi hakkında kanun	3601
99	31.5.1937	3196	Ankara şehri imar müdürlüğünün Ankara belediyesine bağlanmasına dair kanun	3623
100	4.6.1937	3202	T.C. Ziraat Bankası Kanunu	3629
101	4.6.1937	3203	Ziraat Vekâleti vazife ve salahiyeti kanunu	3630
102	7.6.1937	3207	Ceza muhakemeleri usulü kanunu bazı maddelerinin değişikliği hakkında kanun	3636
103	9.6.1937	3220	Teşviki Sanayi Kanunu 30 ve 36. Md. tadilleri hakkında kanun	3638
104	9.6.1937	3228	Ankara'da bir Tıp Fakültesi tesisi hakkında kanun	3638
105	11.6.1937	3238	Köy Eğitimleri Kanunu	3639
106	11.6.1937	3239	Küçük Menderes Nehri ıslahı hakkında kanun	3639
107	11.6.1937	3242	Göçmenlerle nakledilenlere ve muhtaç çiftçilere tohumluk ve yemeklik dağıtılması hakkında kanun	3639
108	12.6.1937	3256	Ankara ve civarı su tesisatının tamamlanması için 260.000 liranın sarfına mezuniyet verilmesi hakkında kanun	3639
109	12.6.1937	3257	Muamele Vergisi bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun	3639
110	12.6.1937	3258	Kazanç Vergisi bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun	3639

111	8.12.1937	3279	Arazi ve bina vergileri ile binalardan alınan iktisadi buhran vergisinin vilayet hususi idarelerine devri hakkındaki kanuna ilave	3784
112	17.12.1937	3287	Yalova kaplıcaları ile kaplıca bölgesinin idaresi hakkında kanun	3792
113	5.1.1938	3305	Pamuk iplikleri ve çimento gümrük resmlerinde tenzilat icrasına dair hükümetçe itihaz olunan kararların tasdiki hakkında kanun	3805
114	17.1.1938	3333	İstanbul tramvay şirketinden alınan paraların İstanbul şehri imarına tahsisine dair kanun	3819
115	23.3.1938	3343	Hayvanlar Vergisi kanununda bazı maddelerin değiştirilmesi ve bazı maddelerin eklenmesi hakkında kanun	3869
116	2.5.1938	3374	Gayri mübadillere tahsis edilen malların vergileri hakkında kanun	3896
117	10.6.1938	3437	Tütün ve tütün inhisarı kanunu	3943
118	22.6.1938	3477	İzmir vilayeti turistik yollarının inşası hakkında kanun	3955
119	24.6.1938	3491	Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu	3958
120	28.6.1938	3511	Basın Birliği Kanunu	3959
121	28.6.1938	3512	Cemiyetler Kanunu	3959
122	29.6.1938	3530	Beden Terbiyesi Kanunu	3961
123	26.1.1939	3573	Zeytinciliğin ıslahı ve yabancılarının aşılattırılması kanunu	4126
124	26.1.1939	3585	Arazi vergisi kanununu değişikliği	4126
125	5.7.1939	3664	Köy Kanunu değişikliği	4255
126	7.7.1939	3703	Ankara'da bir Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulması hakkındaki 2795 sayılı kanuna ek kanun	4258
127	7.7.1939	3704	Köy eğitim okullarıyla köy öğretmen okullarının idaresine dair kanun	4258
128	7.7.1939	3711 3712 3713	Hatay Vilayetiyle ilgili kanunlar	4255
129	18.1.1940	3780	Milli Koruma Kanunu	4417
130	27.3.1940	3788	Çay Kanunu	4474
131	17.4.1940	3803	Köy Enstitüleri Kanunu	4491
132	22.5.1940	3832	Örfi İdare Kanunu	4518
133	30.5.1940	3867	Ereğli kömür havzasındaki ocakların devlet eliyle işletilmesine dair kanun	4527
134	7.8.1940	3908	Yeniden kurulacak Erzincan şehri istimlak kanunu	4584
135	21.8.1940	3913	Vakıf memba sularıyla orman ve zeytinliklerin işletilmesi hakkında kanun	4598
136	25.12.1940	3950	Bina ve arazi vergilerinden istisna edilmiş olan mukataalı gayrimenkullere kıymet takdiri hakkında kanun	4698
137	25.12.1940	3954	Milli Koruma Kanunu hakkındaki değişikliklere dair kanun	4698
138	30.12.1940	3957	Yerli kumaştan elbise giyilmesine dair kanun değişikliği	4703
139	6.1.1941	3973	Muamele Vergisine Ek Kanun	4708
140	16.4.1941	4000	Erzincan'da zarar görenlere yapılacak yardım hakkında kanun	4792
141	14.5.1941	4031	İzmir Vilayeti hususi idaresince yapılacak istikraza hazinenin kefaleti hakkında kanun	4812
142	29.5.1941	4040	Fevkalade vaziyet dolayısıyla bazı vergi ve resmlere zam hakkında kanun (Hayvanlar, Muamele, Kazanç, Milli Müdafaa Vergileri)	4822
143	2.7.1941	4081	Çiftçi mallarının korunması hakkında kanun	4856
144	11.8.1941	4109	Asker ailelerinden muhtaç olanlara yardım hakkında kanun	4887
145	24.12.1941	4159	Buğdayı koruma karşılığı vergisinin kaldırılmasına dair kanun	4996
146	18.6.1942	4250	İspirto ve İspirtolu içkiler inhisarı kanunu	5130
147	17.6.1942	4268	Madenlerin aranma ve işletilmesine dair kanun	5139
148	12.8.1942	4293	Bursa Vilayetince yollara sarf edilmek üzere yapılacak istikraz hakkında kanun	5186
149	11.11.1942	4305	Varlık Vergisi Kanunu	5255
150	13.11.1942	4306	Devletçe parası verilecek giyim eşyası hakkında kanun	5258
151	14.12.1942	4320	Mebus Seçim Kanunu	5285
152	14.1.1943	4373	Taşkın sulara ve su baskınlarına karşı koruma kanunu	5310
153	26.1.1944	4518	Milli Korunma Kanunu hükümlerine göre 1942 yılı hububat borçlarını ödeyememiş olanların affına dair kanun	5619

154	6.3.1944	4529	Pazarcık kazasının Maraş Vilayetine bağlanması hakkında kanun	5652
155	15.3.1944	4530	Varlık Vergisi bakiyesinin terkine dair kanun	5657
156	10.4.1944	4541	Şehir ve kasabalarda mahalle muhtar ve ihtiyar heyetleri teşkiline dair kanun	5682
157	26.4.1944	4553	Toprak Mahsulleri Vergisi kanunu	5693
158	21.6.1944	4596	Antalya, Trabzon ve Malatya elektrik imtiyazlarının feshi hk. Kanun	5739
159	26.6.1944	4604	Türkiye Ziraat Kurumu Kanunu	5745
160	18.7.1944	4626	Memur meskenleri inşası hakkında kanun	5763
161	15.9.1944	4670	Yeniden radyo istasyonları kurulmasına dair kanun	5814
162	22.11.1944	4677	Atatürk Anıt-Kabri İnşasına dair kanun	5870
163	10.1.1945	4695	1924 Anayasa'sının değişiklikleri de içeren son hali	5905
164	2.5.1945	4729	Genel nüfus sayımı hakkında kanun	6002
165	11.6.1945	4753	Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	6032
166	13.6.1945	4759	İller Bankası Kanunu	6039
167	15.6.1945	4760	Toprak Bayramı Kanunu	6033
168	27.6.1945	4772	İş kazalarıyla meslek hastalıkları ve analık sigortası kanunu	6051
169	9.7.1945	4792	İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu	6058
170	23.1.1946	4839	Toprak Mahsulleri Vergisinin kaldırılmasına dair kanun	6216
171	15.2.1946	4871	Sıtma Savaşı Kanunu	6238
172	5.6.1946	4918	Milletvekilleri Seçimi Kanunu	6326
173	5.6.1946	4919	Cemiyetler kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun	6329
174	13.6.1946	4935	Matbuat Kanununun 50. Maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun	6336
175	13.6.1946	4936	Üniversiteler Kanunu	6336
176	14.6.1946	4943	Af Kanunu	6336
177	28.12.1946	4992	Emekli, dul ve yetim aylıklarına zam yapılması hakkında kanun	6494
179	19.2.1947	5012	Köy okul ve enstitüleri teşkilat kanun değişikliği	6540
180	20.2.1947	5018	İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri hakkında kanun	6542
181	21.5.1947	5050	Toprak Mahsulleri Vergisi artıklarının silinmesine hakkında kanun	6616
182	11.6.1947	5070	Memur ve hizmetlilere verilecek olağanüstü zam hakkında kanun	6635
183	16.6.1947	5088	Kazanç, Muvazane ve İktisadi Buhran vergileri değişikliği hk. Kanun	6638
184	16.6.1947	5089	Şaraplık üzüm bağı yetiştireceklere yapılacak ikraz hakkında kanun	6638

Cumhuriyet Halk Partisi Kongreler Çizelgesi (1930-1950)

Vilayetler/Yıllar	1930	1932	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946	1948
Adana/Seyhan	29 Ocak 1931		19 Ocak 1935	23 Aralık 1936	15 Aralık 1938	22 Aralık 1940	5 Aralık 1942	3 Kasım 1944	6 Ocak 1947	18 Mart 1948
Ankara	4 Şubat 1931	25 Aralık 1932	3 Şubat 1935	25 Aralık 1936	15 Aralık 1938	27 Aralık 1940	13 Aralık 1942	27 Aralık 1944	27 Aralık 1946	26 Mart 1948
Antalya	20 Aralık 1930		21 Eylül 1934 ----- 11 Ocak 1935	20 Aralık 1936	15 Aralık 1938	26 Aralık 1940	5 Aralık 1942	4 Aralık 1944	4 Ocak 1947	7 Temmuz 1948
Bursa	27 Aralık 1930		23 Şubat 1935	19 Aralık 1936	15 Aralık 1938	27 Aralık 1940	22 Aralık 1942	22 Aralık 1944	29 Aralık 1946	4 Nisan 1948
İstanbul (1925 dahil)	20 Ocak 1931	13 Ocak 1933	11 Ocak 1935	20 Aralık 1936	15 Aralık 1938	25 Aralık 1940	22 Aralık 1942	25 Aralık 1944	2 Şubat 1947	15 Mayıs 1948
İzmir	27 Ocak 1931		9 Ocak 1935	28 Aralık 1936	15 Aralık 1938	26 Aralık 1940	11 Aralık 1942	17 Aralık 1944	28 Aralık 1946	3 Nisan 1948
Kars	20 Aralık 1930		21 Kasım 1934	10 Aralık 1936	15 Aralık 1938	22 Aralık 1940	5 Aralık 1942	12 Ekim 1944	12 Kasım 1946	
Malatya	24 Eylül 1930		22 Şubat 1935	22 Kasım 1936	20 Aralık 1938	28 Aralık 1940	19 Aralık 1942		26 Aralık 1946	11 Nisan 1948
Maraş	4 Şubat 1931		23 Şubat 1935	20 Aralık 1936	15 Aralık 1938	24 Aralık 1940	10 Aralık 1942	1 Aralık 1944	25 Aralık 1946	28 Nisan 1948
Samsun	20 Aralık 1930		5 Ocak 1935 ----- 29 Mart 1935	15 Aralık 1936	15 Aralık 1938	29 Aralık 1940	4 Aralık 1942	10 Aralık 1944		6 Nisan 1948
CHF III. Büyük Kongresi	10-18 Mayıs 1931									
CHP IV. Büyük Kurultayı			9-16 Mayıs 1935							
CHP I. Olağanüstü Kurultay					26 Aralık 1938					
CHP V. Büyük Kurultayı					29.5-3.6.1939					
CHPVI.Büyük Kurultayı							8-15 Haziran 1943			
CHP II. Olağanüstü Kurultay									10-11 Mayıs 1946	
CHP VII. Büyük Kurultayı									17.11-4.12.1947	

1930-1950 Türkiye Genel Durumu

Yıllar	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Toplam Nüfus	İl	İlçe	Köy
1927	6.563.879	7.084.391	13.648.270	63	328	40.600
1935	7.936.770	8.221.248	16.158.018	57	356	34.876
1940	8.898.912	8.922.038	17.820.950	63	370	34.024
1945	9.446.580	9.343.594	18.790.174	63	396	34.063
1950	10.527.085	10.420.103	20.947.188	63	422	34.252

1935-1950 Türkiye 15 Yaş Üzeri Okur-Yazarlık Genel Durumu

Yıllar	15 Yaş Üzeri Nüfus	Okur-Yazar Kadın	Okur-Yazar Olmayan Kadın	Okur-Yazar Erkek	Okur-Yazar Olmayan Erkek	15 Yaş Üzeri Okur-Yazar Nüfusu
1935	9.494.857	405.951	4.643.775	1.369.739	3.075.392	1.775.690 (% 18)
1945	11.368.911	789.118	5.053.316	2.445.715	3.080.762	3.234.833 (% 28)
1950	12.928.709	1.098.310	5.470.243	3.014.562	3.299.644	4.112.872 (% 32)

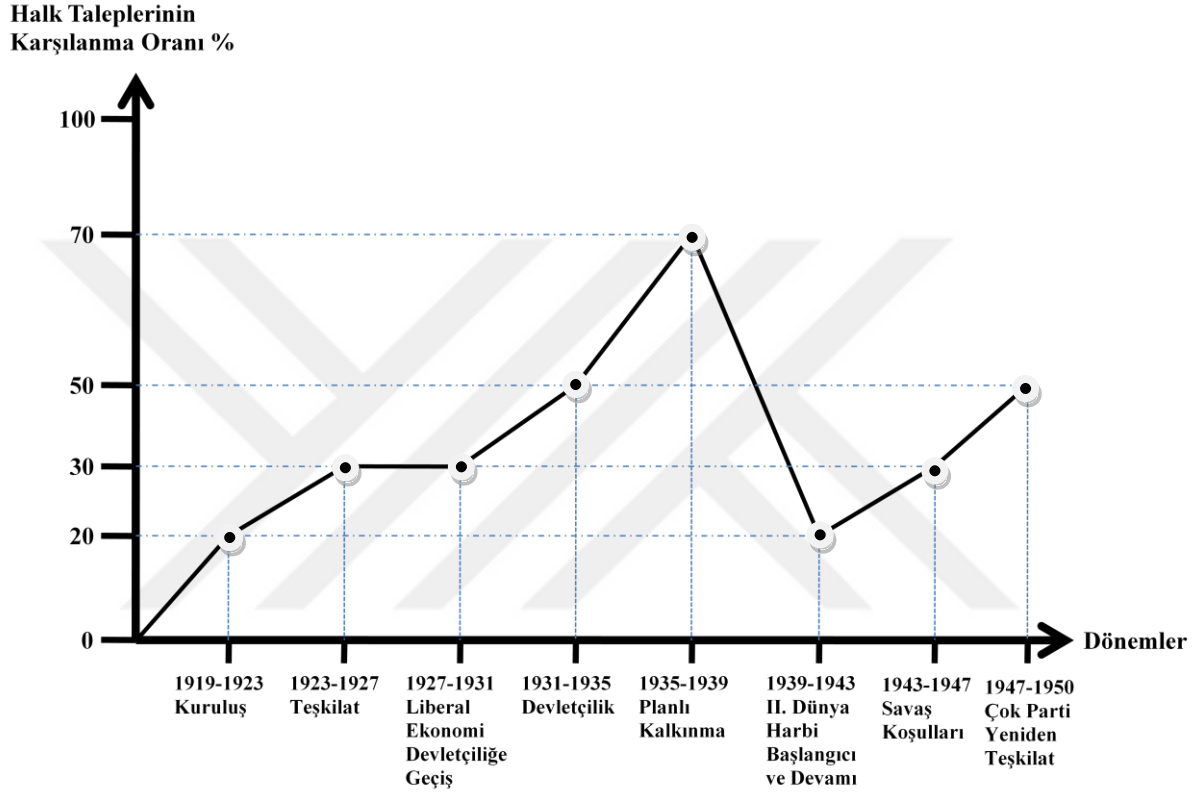
Vilayetlere Göre 1927 ve 1935 Yılları Nüfus Sayım Sonuçları ile 1936 ve 1938 Yılı CHP Üyelik Durumu

Vilayetler	1927 Yılı	1935 Yılı	18 Yaş Üstü Nüfus	CHP Üyelik Durumu 1936-1938	Vilayet 18 Yaş Üstü Nüfusuna Oranı
Seyhan	227.652	383.645	287.733	30.000 Civarında	% 10
Ankara	404.726	534.025	400.518	56.269	% 14
Antalya	206.270	242.609	181.956	18.034	% 10
Bursa	399.545	442.760	332.070	49.626 (1936) 52.258 (1938)	% 15
Samsun	273.283	345.613	259.209	43.451 (1936) 46.142 (1938)	% 17
İstanbul	806.860	883.599	662.699	33.898 (1936) 37.133 (1938)	% 5
İzmir	532.009	596.850	454.387	50.000 Civarında	% 11
Kars	204.464	305.536	229.152	18.000 Kısır (1936) 30.164 (1938)	% 13
Malatya	305.785	410.162	307.621	3.000 Civarında	% 1
Maraş	184.958	188.877	141.657	10.000 Civarında	% 7

Vilayetlere Göre 1940 ve 1945 Yılları Nüfus Sayım Sonuçları ile 1940 Sonrası CHP Üyelik Durumu

Vilayetler	1940 Yılı	1945 Yılı	18 Yaş Üstü Nüfus	CHP Üyelik Durumu 1940 Sonrası	Vilayet 18 Yaş Üstü Nüfusuna Oranı
Seyhan	375.777	418.740	314.055	36.200 (1942)	% 12
Ankara	602.965	695.526	521.644	65.977 (1942) 67.977 (1944) 73.923 (1946)	% 14
Antalya	256.366	278.178	208.633	18.460 (1942)	% 8
Bursa	461.648	491.899	368.924	60.440 (1940) 59.690 (1942)	% 16
Samsun	363.384	407.541	305.655	46.582 (1940)	% 15
İstanbul	991.237	1.078.399	808.801	40.932 (1940) 44.775 (1944)	% 6
İzmir	640.107	673.581	505.185	63.418 (1944) 67.727 (1946) 98.311 (1948)	% 19
Kars	356.534	381.176	285.882	30.820 (1942)	% 11
Malatya	418.473	428.660	321.495	4.111 (1940)	% 1
Maraş	202.073	261.550	196.162	13.122 (1940)	% 7

**Cumhuriyet Halk Partisi İktidarı Döneminde
Halkın Taleplerinin Karşılama Durumu
(1923-1950)**

ÖZGEÇMİŞ

1957 yılında İstanbul'da doğan Sezai Kürşat Ökte, Avusturya Lisesi ve Şehremini Lisesi'nde orta öğrenimini tamamlamıştır. 1981 yılında Kara Harp Okulu'ndan mezun olmayı müteakip, yurdun çeşitli yerlerinde Piyade Subayı olarak görev yapmıştır. Uluslararası İlişkiler, Harp Tarihi ve Strateji alanlarındaki Yüksek Lisans eğitimini “21. Yüzyılda İstihbarat, Modern İstihbarat Cihaz ve Malzemelerinin Etkileri” konulu teziyle, 1993 yılında Kara Harp Akademisi'nde tamamlamıştır. 1996 yılında Silahlı Kuvvetler Akademisini “Yeni Dünya Düzeninde Türkiye'nin Yeri” konulu teziyle bitirmiştir. Çeşitli birlik komutanlıkları ve karargâh görevlerinin yanında, 1998-1999 yıllarında Tiran / Arnavutluk'ta TSK Halkla İlişkiler Koordinatörlüğü, 2002-2004 yılları arasında Bern / İsviçre'de TSK Kıdemli Askeri Ataşeliği yapmıştır. 2008 yılında kendi isteği ile TSK'den emekli olmuştur.

2011-2014 yılları arasında Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde, Türk İnkılâp Tarihi alanında Yüksek Lisans eğitimini, “*Milli Mücadele Döneminde Halkla İlişkiler (1918-1922)*” teziyle tamamlamıştır. 2014-2019 yılları arasında Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde doktora eğitimi sonunda “*CHP Vilayet/İl Kongrelerinin Parti Politikalarına Etkileri (1930-1950)*” konulu tezi hazırlamıştır.

Bayan Zehra Ökte ile evli olup, iki çocuğu vardır. İyi seviyede Almanca ve Osmanlıca, orta seviyede İngilizce bilmektedir.